الا ان اولیاء اللہ لا خوف علیہم ولا ہم یحزنون

نمونہ حقائق کتاب مستطاب مجموعہ ملفوظات حسنی حضرت

سیر الاولیاء

ماہ شعبان ۱۳۰۲ھ

در مطبع محب ہند دہلی واقع فیض بازار طبع شد

فہرست مطالب

دیباچہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

زمدتے آرزویم بود کہ سوانح عمری حضرت محبوب الٰہی سلطان المشائخ نظام الحق
والدین چشتی دہلوی قدس سرہ العزیز بمعرض تحریر آید تا ازاں ہر خاص و عام مستفید
شوند الحمد للہ والمنۃ کہ دریں عہد سعادت مہد حضور ملکہ معظمہ کوئین وکٹوریا قیصرۂ ہند
خلد اللہ ملکہ وسلطنتہ کہ سنہ جلوسش پنجاہ و ہفت است بحکم "جوئیندہ یابندہ" ایں
ہیچمداں چرنجی لال جینی رئیس قدیم درگاہ حضرت نظام الدین اولیا واقع غیاث پور
متصل دہلی رایک نسخہ کہنہ و قلمی از سید شاہ ظہور علی صاحب قاضی زادہ درگاہ موصوف
پس از تجسس بسیار بعد ادائے ما وجب قابل اعتبار بدست آمد کہ آں گوہر بے بہا را
مولانا میر خورد خلیفہ حضرت سلطان المشائخ قدس سرہ در سنہ ہشت صد ہجری
تصنیف کردہ بود۔ ازانجا کہ محض آرزوے دلی براے دستیابی سوانح عمری آنحضرت
بود۔ حالا ذخیرہ مستند مشتمل بر سوانح عمری و دیگر حالات تاریخی و ملفوظات پیراں شیخ المشائخ
و پیراں پیر و خلفائے و یاران دیگر سادات عظام ہمعصر و غیرہم بدست افتاد۔ پس
دریں صورت لازم و واجب آمد کہ حالات چنیں بزرگان دیں باہتمام تمام در مطبع
علیحدہ طبع کنم۔ نظر براں یک مطبع مسمےٰ بہ محب ہند در فیض بازار واقع دہلی جاری
کردم و سید عبداللطیف صاحب کاتب ساکن سبزی منڈی را بر تحریر ایں
کتاب ملازم گردانیدم و براے تصحیح و مقابلہ ایں دُرِّ نایاب چند مولویاں و منشیاں
رایکے بعد دیگرے مقرر کردم۔ و مزید براں بسیار وقت خود را در صحت ایں نسخہ مسطورہ

صرف نمودم اگرچه این نسخه شریفه بسیار صحیح و دیرینه است و از نقل دستخط مولانا شیخ فخر الدین نظامی چشتی دہلوی قدس سره مزین و موشح است تاہم دیگر مطالب که از دیگر مقامها بعد طبع این نسخه دستیاب شده آنها را درین نسخه بر پرچه علیحده طبع کنانیده جابجا چسپانیدم ۔ و بعض سقم که در عبارت اصل نسخه یافتم از جهت الزام الحاق و تحریف بعینه بر غور بصران گزاشتم و ہیچ تغیر و تبدل نکردم ۔ باین ہمه سعی و کوشش و صرف کثیر چند امور ذیل برائے سهولت مضامین فہمی شائقین ایزاد کردم ۔

(۱) بعض عبارت عربی که در اصل کتاب غیر مترجم بود درین کتاب ترجمه کنانیده شد (۲) معنی بعض الفاظ ادق که در اصل کتاب بلا ترجمه نوشته بودند بر حاشیه این کتاب درج کردم (۳) آسامی بزرگان و مقامها و کتب بقلم جلی نوشته شد تا شائقین را در مضامین فہمی سهولتے رو نماید (۴) حتی الامکان یائے معروف مدور و یائے مجهول طولانی نوشته شد تا این امر در مضامین فہمی معین و مددگار شود (۵) در شکم نون غنه سالم نقطه نداده تا در خواندن نظم سهولتے باشد (۶) فهرست مطالب ابواب نکات صفحه وار بمحنت و جانفشانی تیار کرده در شروع این کتاب ایزاد کردم تا شائقین را ذکر ہر یک بزرگ بسهولت تمام در یک نظر دریافته شود علاوه امور مذکوره بالا کتاب ہذا بر کاغذ سرپیا پیوری قیمتی و سفید و نیز بر کاغذ ولایتی وزنی بخط نستعلیق طبع کرده شد و بعرصه ہشت ماه بعد صرف کثیر باتمام رسید اگر با اینہمه اہتمام و جد و جهد تمام درین نسخه سہوے یا خطائے رفته باشد این عاصی و خاطی را بحکم قطعه مندرجه ذیل معذور دارند ۔

قاریا بر من مکن قہر و عتاب ✦ گر خطائے رفته باشد در کتاب
از خطائے رفته را تصحیح کن ✦ از کرم و الله اعلم بالصواب

احقر

چرنجی لال

مقام درگاه حضرت سلطان المشائخ قدس سره العزیز دہلی ۔ مورخه یکم مئی [illegible]ع

هوالغالب

رَبِّ یَسِّرْ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ تَمِّمْ بِالْخَیْر

حمد متواتر و شکر متکاثر مر خدائے را که مکرم گردانید اولیاے خود را نبهد در دنیا تا بآرایش آں التفات نمایند و مصفے گردانید از آنکه غیر حضرت او را ملاحظه نمایند این ضعیف گوید بیت التفاتِ دلِ عُشّاق سوئے حضرت تست + جانِ مشتاق اسیرِ نظرِ رحمتِ تست + و هدایت بخشید سوئے حقایق تا بانوار معرفت او منور کردند این ضعیف گوید ابیات بخشید هدایتے سوئے خویش + فرمود عنایتے بدرویش + پرورد دلم بنور عرفان خوں کرد ز عشق این دلِ ریش + و گدازش داده دلہائے ایشاں را بسبب شوقِ لقائے خود تا در بوته غم با آتش شوق بگداختند و له ابیات گدازش یافت دلہائے عزیزان + ز شوق آن جمالِ لایزالی + جمال لایزالی راست پس شوق + برقص آمد دلم از شوق حالی + و سبحات وجه کشف کرد تا با آتش محبت بسوختند این ضعیف گوید بیت عشق تو آتشے بدل و جانِ ما بزد + اینک بسوختیم ز عشقت بسوختیم + جز رنگے خوش گوید بیت کرا مجالِ نظر بر جمال میمونت ÷ بدین صفت که تو دل مے بری ورائے حجاب + بزرگے خوش گوید بیت حیرت اندر حیرت است و بستگی در بستگی + که گماں گردد یقین و که یقیں گردد گماں ÷ پس هر گاه که خواهند در صحرائے عظمت و اجلال بشتابند عقل خود را مستغرق دهشت یابند این ضعیف گوید بیت جمال لم یزلی لا یزال را ز جلال ÷ ازیں دو دیده ء ما نمود زیر احتجاب +

چو دیدۂ ما غرق خوں زشوق جمال ÷ ہزار حیرت و دہشت و گریہ اں افزود ÷ و چوں خواہند کہ از غلبۂ دہشت روے بگرداننداز سر اوقات جمال ندا گوش ہوش ایشاں رسانند کہ نومید نشوید و صبر را پیرایۂ خود سازید و عجلت را کار مفرمائید کہ شایان جمال ذوالجلال ما ہمین شمائید ایں ضعیف گوید **رباعی** شایانِ جمال ماشمائید ÷ در عشق چہ کاہلی نمائید ÷ گر رویت ذوالجلال خواہید ÷ در مذہب عاشقاں در آئید ÷ پس بدیں بشارت باز بر سر حرف بایستند و میاں ردّ و قبول و مفاقت و وصول غرقِ دریائے معرفت و سوختۂ آتش محبت بمانند ایں ضعیف گوید **قطعہ** غرق دریاے معرفت گشتیم ÷ چوں کنم چوں کرانہ پیدا نیست ÷ سوختن شد نصیب جان دلم ÷ ساختن کارِ جانِ شیدا نیست ÷ و زمام اختیار بید قدرت جلّ جلالہ دہند و سر بر آستانۂ رضا نہند ایں ضعیف گوید **بیت** بر آستانِ رضا سر نہادہ ام اینک ÷ گر از دلِ دلاں دینِ صادقاں نیست ÷ براہ عشق تو جاں را بجز سپردن ہیچ ÷ ہمین است کارِ من و کار عاشقاں اینست ÷

نعت

وصلواتِ بے پایاں و تحیات فراواں بر نبی او و حبیب او محمد رسول اللہ صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم و صلی اللہ و من یحف کہ سرور محباں و پیشوائے مرسلان و خاتم پیغامبرانست یا و صلوٰۃ اللہ و سلامہ علیہم اجمعین بزرگے خوش گوید **شعر** صَلَّی اللّٰہُ وَمَنْ یَّحُفُّ بِعَرْشِہٖ ÷ وَالْاَطْہَرُوْنَ عَلَی النَّبِیِّ الْاَوْحَدِ ÷ مَا اِنْ مَدَحْتُ مُحَمَّدًا بِمَقَالَتِیْ ÷ لٰکِنْ مَدَحْتُ مَقَالَتِیْ بِمُحَمَّدٍ ایں ضعیف خوش گوید **نظم** قَمَرٌ مُنِیْرٌ دَائِمُ الْاِشْرَاقِ ÷ قَامَتْ عَلَیْہِ قِیَامَۃُ الْعُشَّاقِ ÷ بَدْرٌ تَمَنَّی النَّاظِرُوْنَ لَوْ اَنَّہٗ ÷ مَا بَیْنَہُمْ یَمْشِیْ عَلَی الْاَحْدَاقِ ÷ و بر عترت و یاران او کہ پیشوایان خلق اند و راہ نمایان حق چنانکہ حضرت

ﻂﮧ رحمت خدا تعالیٰ باد و آنانکہ گرد عرش اویند۔ و رحمت پاکان حق باد بر نبی یگو نبی کہ بزرگ ہست نیست آنکہ مدح کنم من ثنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم را بقول خود لیکن مدح میکنم من قول خود را بمدح کردن محمد علیہ السلام۔ ﻂﮧ ماہتاب ہے است مع روشن کہ دائم ہست روشنائی او۔ برپا شدہ ہست بر روے برخاست عاشقان حمرماہ چہار دہم است کہ آرزو میکنند بینند گان کہ کاشکے آں بدر درمیان ماہاں خرام کند

رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در حق ایشان فرمودہ است اَصْحَابِی کَالنُّجُومِ بِاَیِّهِمْ
اِقْتَدَیْتُمْ اِهْتَدَیْتُمْ بزرگے خوش گوید شعر هُمُ النُّجَبَاءُ الْغُرُّ مِنْ اٰلِ مُحَمَّدٍ + وَهُمْ بِالنُّجُومِ
الطَّالِعِیْنَ الَّذِیْ الْتَجٰی عَلَیْهِمْ سَلَامُ اللّٰهِ مَا لَاحَ طَائِرٌ + وَمَا لَاحَ لِلسَّیَّارِیْنَ
فِی الظُّلَمِ الْقَمَرُ علی الخصوص بر امیر المومنین ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ
کہ بعد از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فاضل ترین ہمہ امت بود و خلیفہ رسول
رب العالمین و سید اہل تجرید و بادشاہ ارباب تفرید بود و کرامات او مشہور
و آیات و دلائل بر آں ظاہر و مشائخ او را مقدم ارباب مشاہدہ میدارند سبب قلت
روایات و حکایات از کلمات اوست دَارُنَا فَانِیَةٌ وَاَمْوَالُنَا عَارِیَةٌ وَاَنْفَاسُنَا
مَعْدُوْدَةٌ وَکَسَلُنَا مَوْجُوْدَةٌ و زہری رحمۃ اللہ علیہ روایت میکند چوں امیر المومنین
ابوبکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ بخلافت بیعت بکردند بر منبر شدہ خطبہ کرد در اثنا خطبہ
گفت وَاللّٰهِ مَا کُنْتُ حَرِیْصًا عَلَی الْاِمَارَةِ یَوْمًا وَّلَا لَیْلَةً قَطُّ وَلَا کُنْتُ فِیْهَا
رَاغِبًا وَلَا سَاَلْتُهَا اللّٰهَ قَطُّ فِیْ سِرٍّ وَّعَلَانِیَةٍ وَمَا لِیْ مَعَ الْاِمَارَةِ مِنْ
رَاحَةٍ بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز نبشتہ دیدہ ام
قَالَ الْاَعْرَابِیُّ لِاَبِیْ بَکْرٍ رَضِیَ اللّٰهُ تَعَالٰی عَنْهُ اَنْتَ خَلِیْفَةُ رَسُوْلِ اللّٰهِ قَالَ
لَا اَنَا الْخَالِفُ بَعْدَهٗ در حکایت آمدہ است کہ امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالیٰ
عنہ در عہد خلافت خود زنے از زنان امیر المومنین ابوبکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ را در حبالہ
خود آوردہ بود در خلوت ازاں پرسید کہ از معاملہ امیر المومنین ابوبکر و مشغولیہاے او چیزے بگو تا من
تتابع آں بکنم آں زن گفت کہ من ایں قدر میدانم کہ بیشتر شب مشغول بحق بودے چوں وقت سحر

۱؎ یاران من ہمچو ستارگانند ہر کدام کہ پیروی خواہید کرد ہدایت پذیر خواہید شد ۲؎ ایشاں اند اشرافان خوبتریں از فرزندان محمد و ایشان بیعت میکنند آنحضرت را در آنجائے کہ خواہش کنندگان و رغبت کنندگا نند اندر زیر درخت بر ایشان سلام خدا باد تا وقتے کہ پرانندہ است پرندہ و تا وقتیکہ روشنی کنند براے سیر کنندگان در تاریکی ماہتاب ۳؎ خانہ ما یان فانیست و مالہاے ما ان عاریتیست و نفسہاے ما یان شمردہ و چندے است و سستی ما در فرمان برداری و عبادت او موجود است ۴؎ قسم خدا است بودم من حریص بر امیر بودن روزے و نہ شبی ہرگز و نبودم من ہم در ان امارت رغبت کنندہ و نخواستم من ان امامت را از خداے تعالیٰ ہرگز در باطن و نہ در ظاہر و چہ چیزیست مرا با امیر بودن از راحت آں ۵؎ گفت بدوے رائی ابوبکر رضی اللہ عنہ خدا تعالیٰ از ایشاں تو خلیفہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہستی گفت ابی بکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نیستم من خلیفہ من خلف اویم بعدہ

درآمدی از سینہ مبارک خود نفسے برآوردی از اں نفس بوے جگر سوختہ آمدے امیر المومنین عمر رضی اللہ عنہ چوں ایں سخن بشنید بگریست وگفت کہ من در ہمہ چیز اتباع و در مشغولیہا توانم کرد فاما بوے جگر سوختہ از کجا توانم آورد وہم ازیں جا بود کہ امیر المومنین ابوبکر صدیق بدیں بشارت مخصوص شد اِنَّ اللّٰہَ یَتَجَلّٰی لِلْخَلْقِ عَامَّۃً وَلِاَبِیْ بَکْرٍ خَاصَّۃً وہم بدیں سبب بود کہ امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالےٰ عنہ کرّات گفتے یَا لَیْتَنِیْ کُنْتُ شَعْرَۃً فِیْ صَدْرِ اَبِیْ بَکْرٍ کاشکے کہ عمر یک موے بودے از مویہاے کہ بر سینہ مبارک امیر المومنین ابوبکر صدیق بود رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد ازان امیر المومنین عمرؓ آں زن راکہ در حبالہ خود آوردہ بود طلبید وگفت کہ مقصود من از تو تفحص این معانی بودہ والاغرض دیگر درمیان نبود مہراو بدو داد و اورا بگذاشت و بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہٗ العزیز نوشتہ دیدہ ام لَقَبُ اَبُوْبَکْرٍ بِالْعَتِیْقِ قِیْلَ بِجَمَالِہٖ وَقِیْلَ لِقَوْلِہٖ عَلَیْہِ السَّلَامُ اَنْتَ عَتِیْقُ اللّٰہِ مِنَ النَّارِ قَالَتْ عَائِشَۃُ کَانَ لِاَبِیْ قُحَافَۃَ ثَلَاثٌ وُلْدٍ عَتِیْقٌ وَمُعْتَقٌ وَمُعْتِیْقٌ و در آخر عمر مدت پانزدہ روز رحمت مزاحم ذات پاک او شد و در سال ثلث عشر من الہجرۃ برحمت حق پیوستہ و بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز نبشتہ دیدہ ام لَمَّا مَاتَ اَبُوْبَکْرٍ قَامَ عَلِیٌّ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ عَلَی الْبَابِ الَّذِیْ ھُوَ مُسَبَّحِیٌّ فِیْہِ فَقَالَ کُنْتَ وَاللّٰہِ لِلَّذِیْنَ یَعْسُوْبًا اَوَّلًا حِیْنَ یَفِرُّ النَّاسُ عَنْہُ وَاٰخِرًا حِیْنَ فَشِلُوْا کُنْتَ کَالْجَبَلِ لَا تُحَرِّکُہُ الْعَوَاصِفُ وَلَا تُزِیْلُہُ الْقَوَاصِفُ لِیَعْسُوْبَ نَحْلَ النَّحْلِ لِاَنَّہٗ سَابِقٌ فِیْمَا اخْتَلَفَتْ اٰرَاءُھُمْ

لہ بدرستی کہ اللہ تعالیٰ تجلی میکند مرخلق را از روے عموم ومرابی بکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ را بخصوصیت کہ کاشکے مے بودم موے در سینۂ ابی بکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ تو آزاد کردہ خداے از آتش دوزخ گفت عائشہ بود مر ابی بکر را سہ فرزند یکے عتیق نام دوم مُعتق نام سیوم مُعتیق کہ ہرگاہ کہ وفات یافت ابوبکر استادہ شد علی رضی یاد خداے تعالےٰ از ایشان بر دروازہ کہ خدا را یاد مے کرد دراں دروازہ پس گفت قسم خداست بودم مردین را سخت استوار در اوائل وقتیکہ مے گریختند مردم از ان دین و در آخر وقتیکہ مے ترسیدند بودی تو مانند کوہے کہ در حرکت نیارد بادِ تند و نہ دور کند ور ابادہاے سخت ؎

فی قتال مانعی الزکوة العاصف الذیخ الکاسرہ خواجہ حلیم سنائی در مدح این خلیفہ گوید۔

قصیدہ

در سرائے سرور مونس و یار ۔ ثانی اثنین اذ ہما فی الغار
از زبان صادق و زجان صدیق ۔ چون نبی مشفق چو کعبہ عتیق
عالمے قصد کافری کردہ ۔ او نبوت پیمبری کردہ
گشتہ پشمینہ پوش روح امین ۔ از پئے درد او بحلقۂ دین
صدر او نقش بند زیب فرش ۔ درد او مجمر دل و جگرش
پیش او رفتہ اند تا درگاہ ۔ حور و غلمان زجعد و گیسو راہ
صورت و سیرتش ہمہ جان بود ۔ زان ز چشم عوام پنہان بود
حور صد رقیامتش خوانند ۔ رافضی قدر او محبا داند
آنکہ ابلیس وار تن بیند ۔ ہمہ را ہمچو خویشتن بیند
چشم بوبکر بیں ز دیں خیزد ۔ نہ ز رفض و ہوا و کین خیزد
او چہ داند کہ تابشِ جان چیست ۔ چہ شناسد کہ مرد ایمان کیست
آنکہ جان بہر خاندان خواہد ۔ کے علی را بجان زیان خواہد
ار بجانش لطافتے بودے ۔ ورنہ صدقش خلافتے بودے
مصطفےٰ کے بروسپردے ملک ۔ باز حیدر چگونہ بردے ملک
مرتضےٰ گو کشد ز اعدا پوست ۔ با چنین دشمنے نباشد دوست
مصلحت بود آنچہ کرد علی ۔ تو چرا سال و ماہ برجدلی
بود بوبکر با علی ہمراہ ۔ تو زبانِ فضول کن کوتاہ
آفرینِ خدائے بے ہمتائے ۔ بر ابوبکر با دو شیر خدائے

و بر امیر المومنین عمر خطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ امام اہل تحقیق و اندر بحر محبت غریق بود و بکرامات و فراسات مشہور بصلابت و فراست مخصوص

وحضرت رسالت صلی الله علیه وآله وسلم فرموده است الحق[۱] ینطق علی لسان عمر رضی
الله تعالی عنه از کلمات اوست که العزلة[۲] راحة من خلطاء السوء ونیز گفته است
الدنیا دار اسست[۳] علی البلوی حیوة الدنیا بلا بلوی محال وجبرئیل صلوات الله
علیه در ابتدای اسلام امیرالمومنین عمر رضی الله تعالی عنه بر رسول صلی الله علیه وآله
وسلم آمد وگفت یا محمد[۴] قد استبشر اهل السماء الیوم باسلام عمر و اقتدای
طائفه اهل التصوف بلبس مرقع وصلابت اندر دین بدوست واز مهابت درّه
عدل او کار جهان راست بایستاد عجب درّه که اندر مدینه سر خاقان روم را در روم که
پانصد فرسنگ راه باشد و بر تخت بادشاهی نشسته در مجمع خلق بانداخت وسخن عجیب
او روز جمعه بر سر منبر در عین ادای خطبه که گفت یا ساریة الجبل الجبل بگوش ساریه
سر لشکر که در نهاوند بود در عین حرب رسید تا آن سر لشکر از خدیعت کفار که میخواستند
که از راه درّه کوه بیرون آیند و بر لشکر اسلام زنند دریافت وهوشیار شد و راه
آن درّه بگرفت تا کفار که کمین کرده بودند مایوس گشتند واین فتح بزرگ از کرامت
امیرالمومنین عمر رضی الله تعالی عنه بر آمد ووقتی عمر رضی الله تعالی عنه در نواحی
مدینه خشت میزد آفتاب بر پشت مبارک او سخت بتافت گرمی آفتاب اثر کرد بنظر
غضب جانب آفتاب دید بفرمان حضرت عزت نور از آفتاب بستدند جهان تاریک
شد وغلغله در مدینه افتاد که مگر قیامت قائم شده بعده امیرالمومنین عمر رضی الله تعالی
عنه بنظر رضا جانب آفتاب دید آن نور دوباز بخشیدند ومدت خلافت او ده سال
وشش ماه وپنجروز بود وبخطاب امیرالمومنین مخاطب او شد ودر سنه ۲۳ ثلث وعشرین
بردست ابن لولو شهادت یافت رضی الله عنه خواجه سنائی در حق[۵] این خلیفه گوید

مثنوی

آنکه طه طهارتش داده	وآنکه یس امارتش داده	دیده از نظر همه طهارت ها

۱ حق تعالی گویائی کند بر زبان عمر رضی خدای تعالی از وی ۲ گوشه گرفتن راحت است
از آمیزندگان بد ۳ دنیا خانه ایست که بنیاد نهاده شده است بر سختی ها ورنجها زندگانی دنیا بی رنج
وسختی نایافته شده است ۴ ای محمد تحقیق دلشاد شدند باشندگان آسمان امروز مسلمان شدن عمر

گرده از همه امارتها | شاه حق رو دانش در خفتن | نائب حق زبانش در گفتن
از پی دیو در زمانهٔ او | سایهٔ او صلاح خانهٔ او | بهتر از هر زمان زمانهٔ او
سر ابلیس در آستانهٔ او | روح کرده ز راح سرمستش | امر حق داده درّه بر دستش
ز احتسابش در اعتدال بهار | کل پیاده بماند و باد سوار | روی چون سوی احتساب کرد
کل چو مل پای در رکاب آورد | از پی حکم نافذش بشتاب | نامهٔ او بخوانده داد جواب

در امیر المومنین **عثمان** بن عفان رضی الله عنه که گنج حیا و اعبد اهل صفا و متعلق درگاه رضا بود و به نسبت حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم منسوب بدو دختر داماد پیغمبر بدین اتصال بخطاب ذی النورین مشرف گشت و جامع قرآن و مشبع جیعان و مرتب جیش اهل ایمان بود و بانواع کرم و بفرط نعم مخصوص و بلباس حلم و بنور علم موصوف و از غایت حلم و شرم و نهایت پیغمبر بود که بر منبر سخن مبارک او بسته شد و فضائل او پیداست و مناقب او ظاهر عبد الله بن رباح و ابی قتاده رضی الله عنهما روایت کرده اند که روز جمعه حرب الدار نزدیک امیر المومنین **عثمان** رضی الله عنه بودیم چون غوغا بدرگاه او رسید غلامان او سلاح بر داشتند امیر المومنین گفت هر که سلاح بر نگیرد از مال من آزاد و ما از پیش او از ترس جان خود بیرون آمدیم امیر المومنین امام حسن رضی الله عنه بدر سرای آمد با او باز گشتیم و نزدیک امیر المومنین **عثمان** آمدیم امیر المومنین حسن علی رضی الله عنه سلام کرد و گفت یا امیر المومنین من بی فرمان تو با مسلمانان شمشیر نتوانم کشید تو امام بر حقی مرا فرمان ده تا بلای این قوم از تو دفع کنم امیر المومنین **عثمان** گفت یَا ابْنَ اَخِی اِرْجِعْ وَاجْلِسْ فِی بَیْتِكَ حَتّٰی یَاْتِیَ اللّٰهُ بِاَمْرِهٖ فَلَا حَاجَةَ لَنَا فِی اِهْرَاقِ الدِّمَاءِ[1] و میان اهل سلوک این مقام رضاست آن را رعایت کرد و مدت خلافت او ده سال کم ده روز بود و مدت عمر او هشتاد و هشت سال و بعضی گفته اند نود سال و بوقت شهادت مصحف بر کنار او بود روز چهارشنبه بدست مینار عیاض شهید شد رضی الله عنه

---

[1] اے فرزند برادر من باز گرد و بنشین در خانۂ خود تا آنکہ بیاید حق تعالیٰ بامر خود پس نیست حاجت مرا در ریختن خون۔

چنانچه حکیم سنائی در مدح این خلیفه راست گوید +

قصیده

آنکه بر جای مصطفی بنشست — بر لبش سهم راه خطبه ببست
آن ز لکنت نبود بود از شرم — زانکه دانست جانش را آزرم
عین ایمان که بود جز عثمان — محبت این که الحیاء من الایمان
دست مشاطه پسندیده — کحل شرمش کشیده در دیده
هم از اسلاف بهتر آمد او — در کنار شرف بر آمد او
ولیها او بانبی موافق بود — نور جانش چو صبح صادق بود
فتنه‌ها که خاست در قصبش — ذوالارحام بود در عصبش
آن نزو بود فتنه و کینه — زشت زنگی بود نه آئینه
خلق و عالم هر آنکه نیک بداند — همه در جستن هوای خود اند
او همه نیک بود نیکی یافت — سوی یاران خویشتن بشتافت
زانچنان خونکه خصمش از وے باخت — فسیکفیکهم[1] خلوتی ساخت

و برامیر المومنین اسد الله الغالب علی ابن ابیطالب کرم الله وجهه که برادر مصطفی صلی الله علیه و آله وسلم و غریق بحر بلا و حریق نار ولا و مقتدای اولیا پیشوای اصفیا بود و با وصاف بذل و عطا و رزم و دعا و فقر و صفا میان صحابهٔ کرام ممتاز بقوت و شوکت از حضرت عزت بخطاب اسد الله الغالب مخاطب گشته و بکثرت علم از جملهٔ صحابه رضوان الله علیهم اجمعین بقول رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم انا مدینة العلم و علی بابها[2] مخصوص گشت و لهذا قال عمر لولا علی لهلک عمر[3] و بخلعت خرقهٔ فقر که از حضرت عزت بحضرت رسالت صلی الله علیه و آله وسلم در شب معراج رسیده بود میان خلفاء اربع مشرف او گشت لاجرم تا روز قیامت نسبت سنة الباس خرقهٔ مشائخ قدس الله سرهم العزیز ازو مانده و این کار دینی

[1] پس نزدیک است که کفایت کند ایشان را الله تعالی [2] منم شهر علم و علی در آنست [3] اگر نبودے علی هر آئینه هلاک شدے عمر۔

استقامت از و گرفت و او را در تصرف مقامے رفیع ہست و شانے عظیم جنید
رحمۃ اللہ علیہ گوید شیخنا فی الاصول والبلاء علی المرتضی و از و سوال کردند
کہ بہترین کارہا چیست فرمود غناء القلب باللہ یعنی ہر کرا بخدا تعالے توانگری
باشد نیستی دنیا او را درویش نکند و بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ
العزیز نبشتہ دیدہ ام قال علی یوم خیبر انا الذی سمتنی امی حیدرہ کلیث
غابات کریہ المنظرہ اوفیہم بالصاع کیل السندرہ سمیتہ امہ اسدا
باسم ابیہا وہی فاطمۃ بنت اسد و ابو طالب غائب فلما قدم کرہ
وسماہ علیا الحیدرۃ من اسماء الاسد السندرۃ مکیال کبیر اتلہم قالا
واسعا قالت عائشۃ رضی اللہ عنہا یوم الجمل حین اذنی من ہودجہا
ثم کلمہا بکلام امللت فاستنجح فبعث معہا اربعین امرأۃ حتی قدمت
المدینۃ شعر فردی او انی توابہ فقد یملک المرء الکریم فیسجح و مدت عمر
او شصت و سہ سال بود و عبد الرحمن ملجم کہ جانب معاویہ شدہ بود فدائی فرستادہ
تا در نماز امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ را بہ تیغ زہر آلود زخمے زد تا سہ روز زیست
روز آدینہ ہفدہم ماہ رمضان سنہ اربعین من الہجرہ شہادت یافت خواجہ سنائی
بمدح ایں خلیفہ برحق گوید ۔

قصیدہ

سنائی بقوت ایماں | مدح حیدر بگوید از عثماں | بامدیحش مدائح مطلق

لہ شیخ مادر اصل و ابتدا علی مرتضی ہست کرم اللہ وجہہ علیہ السلام ... من آنم کہ نام نہادہ ہست
مرا مادر من حیدر مانند شیرے در رفتن بسبب تندی و شجاعت او را در نظر بسیار غلبہ میکنند آں
لیرہا بشیر گیرندگان تمام میکنم بر من حق ایشاں را بہ پیمانہ بزرگے نام نہاد علی را مادر او باسم پدر
و مادر آں علی فاطمہ دختر اسد ہست و ابو طالب حاضر نبود پس ہرگاہ کہ آمد مکروہ پنداشت
ایں نام را و خود نام نہاد علی حیدر یکے از نامہائے شیر ہست و نام پدر فاطمہ مادر علی اسد ہست
سندرہ پیمانہ بزرگ را گویند میکنم من کافراں را کشتن بسیار گفت عائشہ رضی اللہ تعالے
عنہا روز جمل وقتیکہ قریب شد علی بکجاوہ عائشہ پس تر کلام کرد علی با عائشہ کلام بسیار
با تو بادشاہ گشتہ پس علیہ کرد آں علی پس فرستاد علی با عائشہ چہل زن را تا آنکہ تحقیق سکونت گرفت آں
بشہر مدینہ ۔

زهق الباطل است جا رحق
هم نبی را وصی و هم داماد
لافتی کرد مر ورا تلقین
آل یاسین شرف بدو دین
که خداوند وال من والاه
کاتب نقش نامهٔ تنزیل
خویشتن جلوه کرد و پیشش
لد خدائے زمانهٔ چاکر او
سورهٔ هل اتے ورا تشریف
هر دو یک کعبه و خروشان دو
هر دو پیرایه شرف بودند
دل او عالم معانی بود
بود در زیر سایهٔ طوبی

آن رذیل آفت سرای فضول
چشم پیغمبر از جمالش شاد
شرف ملک دایهٔ دین او
ایزد او را بعلم بگزیده
راز دار خدا و پیغمبر
خازن گنج نامهٔ تاویل
عشق را بحر بود و دل را کان
خواجهٔ رونگار قنبر او
مرتضائی که کرده یزدانش
هر دو یکی فتح و کالبد شان دو
دو روندهٔ چو اختر گردون
لفظ او آب زندگانی بود

آن علم دار علم دار رسول
آمد از سدره جبرئیل امین
صدف در آل یاسین او
بهر او گفت مصطفی به اله
راز دار پیمبر آن حیدر
لفظ قرآن چو دید در پیشش
شرع را دیده بود و قوت جان
از پی سائلی بیک دو رغیف
همرهٔ جان مصطفی جانش
هر دو یک در دو یک صدف بودند
دو برادر چو موسی و هارون
عقد او با بتول ما سلوے

در امیر المومنین حسن ابن علی ابن طالب رضی الله تعالی عنه که جگر گوشهٔ مصطفی و فرزند زهرا بود و از همه خلق بمصطفی مانندهٔ تر او د از فرق تا ناف و امیر المومنین حسین رضی الله تعالی عنه که از ناف تا قدم مانا ما کان کرم و محض لطف و شفقت و لینت بود و امیر المومنین حسن دو سال و ده ماه از امیر المومنین حسین مهتر بود و در کشف المحجوب آورده است که وقتی اعرابی از بادیه در آمد و امیر المومنین حسن در گوشهٔ پیش در خانهٔ خود نشسته بودند آن اعرابی دشنام مادر و پدر امیر المومنین حسن را دادن گرفت امیر المومنین حسن گفت یا اعرابی مگر گرسنه شده و یا تشنه گشته ترا چه شده است و او همچنان دشنام میداد امیر المومنین حسن غلام را فرمود که درون خانه برو و آن بدرهٔ دینارها زر بیار و بدین اعرابی بده چون اعرابی این سخن بشنید گفت اشهد انک ابن رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم و ثنا ها و دعا ها گفتن گرفت بعده گفت که من اینجا بتجربه

حلم تو آمدہ ام الغرض ایں معنی صفت محققاں باشد کہ مدح و ذم نزدیک ایشاں
یکساں باشد و بجفا گفتن متغیر نشوند و بدینار و درم مکافات واجب بیند و از
کلمات اوست فِی حَالِ الوَصِیَّۃِ عَلَیْکُمْ بِحِفْظِ السِّرَائِرِ فَاِنَّ اللہَ مُطَّلِعٌ عَلَی
الضَّمَائِرِ و در علم حقائق و وصول بدرجتے بود کہ حسن بصری با کلمات دریں علم توجہ بردو اشت
و مدت خلافت او ہشت ماہ و پانزدہ روز بود و مدت عمر چہل و ہفت سال زن امیر المومنین
حسن رضؓ جعدہ بنت الاشعث الکندی بانگیختہ معاویہ بطریقے کہ وست داد امیر المومنین حسن
را زہر داد در ماہ ربیع الاول سنہ سبع و اربعین بدار بقا خرامید رضی اللہ تعالیٰ عنہ حکیم سنائی گوید

قصیدہ

بو علی آنکہ در شام و لی	آید از گیسوانش بوے علی
در سیادت ولی مویّد اوست	در رسالت رسول و سیّد اوست
نامۂ دوست پاکی دل اوست	دوست را چیست بہ نامۂ دوست
قرۃ العین مصطفےٰ او بود	سیّد قوم اولیا را او بود
جگر و جاں علی و زہرا را	دیدہ و دل حبیب مولے را
منہج صدق در دلائل او	بہتری رہست در مخائل او
بود مانند جد بخلق عظیم	پاک عرق و نفیس و خلق کریم

و برامیر المومنین حسین بن علی ابن ابیطالب رضی اللہ عنہما کہ شمع آل محمد و از جملہ علائق
مجرد و شہید دشت کربلا و بادشاہ عالم ولا بود رضی اللہ عنہ و اتفاق ہمہ خلائق ست
تا حق ظاہر بود او متابع حق بود چوں حق پوشیدہ شدہ او شمشیر برکشید و تا جان
عزیز فدائے حقتعالے نکرد نیارامید و از کلمات اوست اَشْفَقُ الْاِخْوَانِ دِیْنُکَ
عَلَیْکَ در کشف محجوب آوردہ است کہ روزے مردے نزدیک وا آمد و گفت
اے فرزند رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم من مردے درویشم و اطفال دارم
مرا از تو امروز قوت امشبے باید امیر المومنین حسین رضی اللہ تعالےٰ عنہ او را گفت

لہ مے ترسانم برادراں لازم بگیرید دین خود را۔ لہ در حال وصیت لازم بگیرید بہ نگاہ داشتن رازہا
بس تحقیق خدا تعالےٰ خبردار بر حقیقت او تہا شماست۔

بنشیں مارا رزق در راه ہست تا برسد یا سے بر نیا مکہ پنج صرۂ دینار ہا زر فرستاد معاویہ آورد عطا امیر المومنین حسین رضی اللہ تعالے عنہ از ہر پنج صرۂ زر بدان درویش داد وا زوے عذر خواست کرد و یا مذی و اکرمیہ انستم کہ اینقدار ہست من ترا انتظر نمیداشتم بارا معذور دار کہ ما اہل بلائیم و از ہمہ احتیاط دنیا باز مانده و مراد ہا کم کرده و بر مراد ہائے دیگراں زندگانی باید کرد و چوں امیر المومنین حسین رضی اللہ تعالے عنہ

بزمیں کربلا رسید بموضعے کہ آں را غاضریہ گویند منزل کرده آں روز پنجشنبہ بود دوم روز سنہ احدی و ستین بود و روز آدینہ عبید اللہ زیاد با چہار ہزار سوار بدو برسید تا آدینہ دیگر چنانکہ در میان ایشاں جنگ قایم بود در یں مدت آب از اہل بیت رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم باز گرفتند و با امیر المومنین حسین رضی اللہ عنہ نوزده تن اہل بیت مصطفے بودند روز آدینہ دہم ماہ محرم سنہ احدی و ستین با ہفت کس از فرزندان امیر المومنین علی و نہ تن از فرزندان حضرت امام حسین رضی اللہ تعالے عنہما و از یاران او ہشتاد و ہشت تن شہادة یافتند مدت عمر او پنجاه و ہشت سال بود رضی اللہ عنہ خواجہ حکیم سنائی در مدح گوید۔

قصیده

نفسے امیر حسین
مرتضی پرورید در آغوش
شاخ او نخلستان مصطفوی
تا دمار از تنش بر آوردند
با یزید پلید بیعت کرد
تا کہ آل زیاد بر تیغ آخت
واں تن سر بریده در گل و خاک
در گل و خوں تنش بیاغشتہ
تیغہا لعلگوں ز خون حسین

بیچو او مے نبود در کونین
در سرائے فنا و کشور دین
دُرّ او عقد حقۂ نبوی
عمر عاص از فساد ای زد
تا کہ از خاندان بر آرد گرد
جنذ کربلا واں تعظیم
واں عزیزاں بتیغ دلہا پاک
حرمت دین خاندان رسول
چہ بود در جہاں تبر زین

مصطفے مرورا کشید بدوش
بود در صدر ملک کوثر دین
دشمناں قصد جان او کردند
شرع را زد و ہشت پا بگزد
کربلا چوں مقام و منزل ساخت
کز بہشت آورد بخلق نسیم
واں گزین ہمہ جہاں کشتہ
جملہ بردا شتند ز جہل فضول
از غم شمشیر و نیزه و پیکاں

بر سر نیزه سر بجاے سنان ٭ همه را بر دل از علی صد داغ + شده یکسر قرینِ وطاعیٔ باغ
لیکن آل بازخواسته زِ حسین نشده مانع بریں شماتت و شین نکته عرض میدارد کاتب
حروف محمد مبارک محمد علوی الکرمانی المدعو بامیر خورد بر آنجمله که چون عمر ایں
بنده در خانهٔ پنجاه رسید و نتیجِ عملے آنچناں در وجود نیامد که شایان درگاه بے
نیازی باشد و ایں ابیات شیخ سعدی رحمة الله علیه منبه غفلت انگیز گوش هوش بکشید

ابیات

هر دم از عمر میرود نفسے ٭ چون نگه میکنم نمانده بسے
ایکه پنجاه رفت و در خوابی ٭ مگر ایں پنج روز دریابی
خجل آنکس که رفت و کار نساخت ٭ کوس رحلت زدند و بار نساخت

در عالم تحیر افتادم که ایں چه واقعه صعب زاد که هیچ دست آویزے آنچناں ندارم
که دلیل راه ایں گمراه شود و در اثناے آنکه در دریاے تحیر غرق بودم عنایت
ازلی قرین حال ایں بیچاره شد و توفیق ایزدی رفیق ایں شکسته گشت محبت
حضرت سلطان المشایخ دستگیری کرد بیت دست من گیر که بیچارگی از حد بگذشت
مهرِ من دار که دریاے تو ریزم جان را + از عالم غیب در دل ایں بیچاره القا
کردند که اے سرگشته عالم تحیر پاے در دامن قرار کش اگرچه ایں جا قرار نیست
همیں ضعیف گوید بیت قرار میطلبی در جهان زهے غافل + ترا قرار نباشد مگر
بدار قرار + و به ید پیران خویش بر دل پیران خود بخشا و اوقات منتشر کرد ایشان
شفیع حال پریشانِ خویش ساز تا مگر بمدد محبت سلطان المشایخ در دل و جان
تو چشمهٔ از دریاے محبت رب العالمین بکشاید تا بداں نجات نفس بد کردار تو
باشد و اسباب حصول ایں دولت همیں بیش نیست که مناقب مشایخ شجره
معظم خواجگان چشت که عاشقانِ درگاه بے نیازے و شاهانِ عالم محبت
خداے بودند و خلق خداے را از مهلکهٔ نفس و غوغاء هوا خلاص داده اند برنگے
نبشته گوید بیت وَكَانُوا الدِّينِ اللّٰهِ حِصْنًا مُؤَيَّدًا + وَسُنَّةُ مَنْ سَمَّيْتَهُ

خَيْرٍ مِّنْ سَبَلٍ ٭ فَبَارِكِ اللّٰهُمَّ بِهِمْ بِرُوحٍ وَّرَحْمَةٍ ٭ وَّانْزِلْهُمْ بِالْفَضْلِ فِي خَيْرِ
مَنْزِلٍ ٭ از فضائل و کرامات ایشاں و از کلمات روح افزاے و ملفوظات
دلکشاے و راه و روش و مولد و منشا ایشاں و بیان ارادت خویش بحضرت
سلطان المشایخ و اتصالِ آبا و اجدادِ خود بداں درگاهِ معظم مشرح بنویسی
بیت هر لحظه رازِ دل بجهد بر سر زباں ٭ دل مے طپد که عمر بشد ناگهاں بکوے ٭
تا بمطالعه آں چشم را نورے و سینه را سرورے حاصل شود و خاطر پریشاں جمع گردد
و نجات آخرت و دنیا بی ایں ضعیف گوید بیت نجاتِ آخرت حاصل تواں
کرد ٭ اگر در دامن مرداں زنی دست ٭ شیخ سعدی خوش گوید بیت دست
در دامن مرداں زن و اندیشه مکن ٭ هر که با نوح نشیند چه غم از طوفانش ٭ بنا بریں
مقدمه اوقات شریفهٔ خواجگان چشت را تضییع حال خویش آوردم و بعجز و زاری
از حضرت سلطان المشایخ درخواست نمودم تا ایں مجموعه که مسمّٰے بسیر الاولیا
فی محبت الحق جل و علا ست بکرم الله و عونه باتمام رسد چوں ایں بنده بمعونت
پیراں در کتابت ایں کتاب شروع کرد و بمدد محبت سلطان المشایخ توفیق
اتمام یافت امیر حسن شاعر گوید بیت مور مسکیں هوسے داشت که در کعبه رسد ٭
دست بر پاے کبوتر زد و ناگه برسید ٭ حق علّام و علیم است که باعث کتابت
ایں کتاب محبت سلطان المشایخ است ایں ضعیف خوش گوید بیت
وگرنه من کیا ام آنکه جاں را ٭ دهم از دیدهٔ دل نیکواں را ٭ بعشق روے
شاں گردم هوسناک ٭ کنم دل را ز غمها چاک در چاک ٭ و نام هر یکے ازیں مشایخ
کبار که مناقب ایشاں مذکور است بعلامت منهم معلم است و دریں علامت
اتباع شیخ ابو القاسم قشیری رحمة الله علیه که در رساله خود و شیخ علی هجویری رحمة الله
علیه در کشف المحجوب ذکر کرده اند کردم و بالهام ربانی بخطاب سلطان المشایخ
یعنی شیخ شیوخ العالم نظام الحق والشرع والدین ملهم گشتم و ایں خطاب معظم را

۱؎ بودند آنهمه مردین هدار قلعه استوار و بودند آنهمه مر قلعه استوار سنت مر کسی را که نام نهاده تو بهتر هر
پیغمبراں اے پروردگار من منواز ایشاں را به بوے خوش و رحمت خویش و جاے بده ایشاں را الفضل را
خوش و بهترین جاے ایشاں ٭

درین کتاب رعایت کردم وبیشتر نقل روایات وحکایات ولطائف وغرائب
ازسلطان المشائخ آوردم ازفوائدے کہ یاران اعلی ازملفوظات جانبخش
سلطان المشائخ روایت کردہ اند جمع کردم وانچہ ازعزیزانی کہ برقول وقلم
ودیانت وصیانت ایشان اعتماد کلی ہست شنیدہ ام وانچہ ازوالد مخدوم خود
وعمان بزرگوار کہ مقربانِ سلطان المشائخ بودہ اند ودرنظرِ مبارکِ او پرورش
یافتہ شنیدہ روایت کردم خواجہ سنائی حکیم خوش گوید مثنوی لطف او ہرچہ درعقو
نہاد * روح بردیدہٴ قبول نہاد * وازہرجا کہ نظمے وبیتے وقطعہٴ درنظر آمد مناسب
کلام افتاد درین کتاب آوردم کوس محبت سلطان المشائخ میزند وشعلہ آتش
بتّ ازچقمق دلہاے عاشقان بیرون مے آرد واصحاب شوق راآتش
درمیزند چنانکہ بزرگے خوش گوید بیت آتش عشق توازہرجا بخاست * آخریں
آتش زجائے خاستست * ونام شعرائے کہ ایں لطایف غیبی کہ سبب غرہٴ
محبت وعشق ہست ازایشان زادہ ہست برسرآن نظم ثبت کردم وانچاکہ نام
شعرا معلوم نیست بلفظ بزرگی بستم وانچہ ازسلطان المشائخ مرویست ہم ازسلطا
المشائخ روایت کردم ونظمے کہ ازاسامی شعرا خالیست وازمعانی ایشان بہ
ایں خاصہٴ کاتبِ حروف ہست کہ ازقعر دریاے محبت سلطان المشائخ دُری
وگوہرے نفیس بیرون آوردم وبنوک قلم برروے کاغذ درسلک سطور
منسلک گردانیدم شیخ سعدی گوید بیت نالیدن دردناک سعدی * بر
دعوی دوستی بیان ہست * آتش بہ نے قلم درانداخت * وایں خبر کہ میرو
دُخان ہست * واول ومیان وآخرایں کتاب بذکر سلطان المشائخ زیب
وزینت داد تا بر دلہا اہل دلان عالم جلوہ گری وقبول تمام یابد زیرا چہ
سلطان المشائخ مے فرماید ذِکْرُ الشَّیْخِ فِی الْکَلَامِ کَالْمِلْحِ فِی الطَّعَامِ اَوْ
کَالرُّوْحِ فِی الْاَجْسَامِ بزرگے خوش گوید بیت گرہیچ نماند کسے نبشتم *

لہ ذکر شیخ درکلام مانند نمک درطعام ہست یا مانند روح دربدن ہاست۔

تا تمام تو مے گوید من مے شنوم + و ایں کتاب مبوّب است بدہ باب و ہر یکے
ازاں ابواب کتابیست علیحدہ و موشح است بہ نکتۂ دلکشائی و لطائف دلربا و تحت
ہر نکتہ رموز عالم حقیقت مکشوف میگردد چنانچہ در فہرست ایں کتاب مسطور
است ملتمس آنکہ کاتب حروف را بدعاء ایمان بخیر نمایند و بفاتحہ فراموش نگردانند ایں
ضعیف گوید رباعی از خاطر حق پذیر یاراں + یک فاتحہ التماس دارم + تا کار شکستہ
برآید ہم ازیں دامن شاں نمیگذارم + نکتہ عرض میدارد کاتب حروف برراے
مریداں خوب اعتقاد برانجملہ کہ مشائخ شجرۂ معظم بندگی خواجگاں چشت قدس اللہ
سرہم العزیز ہر یکے در محبت حق جل و علیٰ آفتاب بہا بودہ اند تاباں و باتباع حضرت
رسالت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم از مقام محبت ترقی کردہ اند و بدرجۂ محبوبیّت
رسیدہ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ[1] و ہر کس در عصر خویش در عبادت باری تعالے
و در ترک دنیا، بمقدار ہم بیکبار مساوی مشائخ کبار گشتہ اما در عالم محبت از
ہمہ ممتاز ایں ضعیف گوید مثنوی در عبادات یافتہ توفیق + بادشاہاں عالم
تحقیق + ہر یکے در زمان خود ممتاز + در محبت میان اہل نیاز + علی الخصوص
خواجہ بندہ نواز سلطان المشائخ وارالملک راز نظام الحق والشرع والدین ایں
ضعیف گوید بیت ز عشق حق مجسّم بود ذاتش + جہانے بندہ آں ذات پاکش
نکتہ ہر دم از انفاس متبرکہ او محبت رب العالمین فائح میگشت و ازاں بوئے
بمشام جان طالبان حق تعالے میرسید و جہان را معطر میگردانید شیخ سعدی
خوش گوید بیت عالم معطر مے شود چوں نافِ آہوئے ختن + گویا کہ
نوروز از برش بوئے بصحرا میزند + و عارفان و عاشقان بریں بوئے
روئے بخاک بوس آنحضرت مے نہادند خواجہ حکیم سنائی خوش گوید بیت
عاشقاں سوئے حضرتش رمست + عقل در آستین و جاں بر دست + گشتہ
رواں و مدہوش و حیراں مے آمدند و سر بر آستانۂ محبت آں سرور عاشقاں

[1] تبعیت کنید مرا تا دوست دارد شمارا خدا تعالے ۔

مے نہادند وروے بر خاک آں درگاہ مے مالید ندا امیر حسن خوش گوید
بیت نمیر فتیم بلاشد بوئے زلفش + خراب اندر پئے آں بوئے رقیم + و بوئے
محبت حقتعالے بواسطہ محبت ایں بادشاہ اہل محبت در مشام جان خود احساس
میکردند ایں ضعیف گوید رباعی از بوئے تو بوئے یار خود می یابم + از روئے
تو ستر کار خود می یابم + تا جاں ندہم فدا نیابم جاناں + جاں میدہم و نگار
خود می یابم + و حقتعالے ایں بوئے را از بوستان محبت خویش در ذات محبوبان
خود نہادہ ہست تا مشام جان ہر بیچارہ و سوختۂ کہ آں بوئے رسد شایانِ
محبت بارتیعالے گردد و جاں بریں بوئے دہلا ایں ضعیف گوید قطعہ
اے عارفانِ عاشقاں جاں میدہم جاں میدہم + بر آستانِ دوستاں
جاں میدہم جاں میدہم + گفتی اگر خواہی بقا جاں را بدہ بر بوئے ما + اینک
بوئے دلستاں جاں میدہم جاں میدہم + سلطان المشائخ میفرمود در
مقامے کہ اصحاب قلوب جمع شدہ باشند بعد برخاستن ایشاں زمانے
بوئے خوش در آنمقام باقی مے باشد آں بوئے خارجی نیست در ہر
ذاتی نافہ ہست فاما بوئے بعضے ظاہر میباشد و بوئے بعضے پوشیدہ و
در ہر ذاتے بوئے دیگر مے باشد در کسی بوئے کافور و در کسی بوئے
عنبر و از مولانا ظہیر الدین کوتوال مندہ کہ حافظ کلام ربانی بود روایت
میکنند کہ وقتے بخدمت سلطان المشائخ نشستہ بودم آنجا بوئے عود در
آمد نظر چپ و راست کردن گرفت مگر جائے عود میسوزند جائے ندید
مگر درون حجرہ عود مے سوزند خادم بمصلحتے در حجرہ باز کرد درونِ حجرہ ہم
نگاہ کرد دید کہ نیست بعدہ سلطان المشائخ او را جواب گفت کہ مولانا ایں
بوئے عود نیست ایں بوئے دیگر چیز ہست امیر حسن گوید بیت عطار گو
بہ بیند دکان کہ من زدوست + بوئے کشیدہ ام کہ بمشک و عبیر نیست + و
روایت مے آرند کہ وقتے سلطان المشائخ گلیمے کہ بلباس قدم مبارک

آں بادشاہ دین مشرف گشتہ بود لقاضی محی الدین کاشانی رحمۃ اللہ علیہ بخشید وازیں گلیم بوئے مے آمد کہ رشک بوئے بہشت بود حضرت قاضی تعظیم وتکریم آں گلیم را بر سر ودیدہ کردہ در خانہ آوردہ وبجائے جاں نگاہداشت وبعد چند گاہ بیروں مے آوردو تقبیل میکرد وازاں برکت ہا وسعادت ہا میگرفت وازبوئے آں گلیم مشام جان خود معطر یافت و شیخ سعدی گوید بیت ایں بوے عبیر آشنائی + از ساختۂ یار مہربان است + گمان خدمت قاضی آنکہ ایں بوئے عارضی است چوں مدتے بریں بگذشتہ وذرہ ازآں بوئے خوش کم نشد وایں دولت را بنظر تجارب معائنہ کرد آں گلیم را بدست مبارک خود تمام بشست آں بوئے ازآں گلیم بیشتر آمدن گرفت حیرت قاضی زیادہ ترشد خدمت قاضی کیفیت بوئے گلیم بدست آں خوشبوے عالم عرضداشت وماجرا تمامی بازگفت سلطان المشائخ بمجرد شنیدن حکایت بوئے گلیم بگریست مناسب مقام ایں ضعیف گوید بیت بگریست چو ابر در بہاراں + خندید چو گل بروئے یاراں + وفرمود کہ قاضی ایں بوئے محبت است کہ در ذات محبان باریتعالے تعبیہ کردہ اند شیخ سعدی خوش گوید ؎ ایں بوئے نہ بوئے بوستاں است + ایں بوئے زکوے دوستان است نکتہ ودرونٔ او کہ دریائے محبت رب العالمین بود موج میزد وئور آبدار از گریۂ بسیار براہ چشم کہ چشمۂ محبت بود بیروں میریخت وازمیان آب آتش مے انگیخت بیت چشم تو کہ از چشمۂ دریائے محبت + آں چشم بجز لعل گہر بار نہ ریزد + وَقَالَ وَاحِدٌ مِنَ الْاَوْلِیَاءِ شعر لَوْلَا مَدَامِعُ عُشَّاقٍ وَلَوْعَتُهُمْ + لَبَانَ فِي النَّاسِ عَزُّ الْمَاءِ وَالنَّارِ + فَكُلُّ نَارٍ فَمِنْ اَنْفَاسِهِمْ قَدَحَتْ + وَكُلُّ مَاءٍ فَمِنْ عَيْنٍ لَهُمْ جَارٍ + خواجہ سنائی خوش گوید بیت دل وچشمش زشوق دہراب + چشمۂ آفتاب وچشمۂ آب + ایں ضعیف گوید بیت ہر کہ زاں چشمہ جرعۂ نوشید + خلعت لی مع اللہ او پوشید + وتشنگان عالم محبت را از شراب شوق خود سیراب مست مے گردانید ایں ضعیف گوید

کسی کز جوے عشقت جرعہ یافت ٭ بماند تا قیامت مست و مدہوش ٭ در آں مجلس کہ بخشی
جام عشقت ٭ نگردانی محمد را فراموش ٭ باز ایں دل مشتاق گوید بیت ز دریائے
جمالت چوں شوم سیراب اے ساقی ٭ کہ ہر چہ بیشتر بینم تمنا بیشتر باشد ٭ و سرگشتگانِ
بیاباں عشق حقیقت را براہ نمونے محبت باریتعالٰے راہبری میکرد بمنزل مقصود
میرسانید ایں ضعیف گوید بیت میرسانید بمقصود و منازل ہمہ را ٭ لطف او ورنہ
کہ باشم کہ نہم دل بر دوست تمکنہ و از جناب تجلیجاہ او آفتاب معرفت لائح میشد و دلہاء
ظلمت گرفتہ بیچارگان و گرفتارانِ ہوا را نورے بخشید و قابل منظور نظر حق جل و علٰی
میکردانید ایں ضعیف گوید بیت ز درگہِ تعبداں آفتاب عشق بتافت ٭ بر آں دلے
کہ ز دنیا و دیں مبرّا یافت ٭ ز روشنائی عشقت جہاں منور شد ٭ مگر رقیب
کزاں روشنی نصیب نیافت ٭ و گرانبارگانِ معاصی و سوختگانِ ہوا نفس امّارہ را
در سایۂ مرحمت خویش پرورش میداد شیخ سعدی گوید بیت خدایا برحمت نظر کردہ ٭
کہ ایں سایہ بر خلق گستردۂ ٭ ایں ضعیف گوید قطعہ آلودہ دامناں کہ نظر بر تو افگنند ٭
صافی شوند و پاک چو صوفی باصفا ٭ اے آفتاب حسن ازاں چشمۂ حیات ٭ آبے بخش
تا نشوم بعد ازیں فنا ٭ ایں ضعیف گوید قطعہ اے مایۂ حسن و کان نعمت ٭ اینک
بدرت امیدواراں ٭ جاں بر کف دست کردہ از دل ٭ بر شکل خوشِ تو جانسپاراں نکتہ
و ذات مبارک حضرت سلطان المشائخ متابع دل دریا وش او شد و دلِ حق پذیر او
متابع روح مطہر او گشت و روح مطہر او از کمالیت خویش قلب را جذب کرد و قلب
بحکم اتحاد روح قالب را جذب کرد پس بریں قضیۂ ذات مبارک سلطان المشائخ ہمہ روح
باشد امیر خسرو خوش گوید بیت وجود خواجہ ز آب و گل گشتہ مرتب ٭ کہ جان خضر و مسیحا
بہم شدہ است مرکب ٭ پس حکم موت خوش است روحانی شد اینچنیں ذات کہ مجسم از ارواح است
لائق تماشا ہر چشمے آلودہ نباشد مگر آنکہ بچشم معرفت از دریچۂ جاں نظر کند خواجہ سنائی
گوید بیت از در دل بمنظر جاں آئی ٭ بتماشائی باغ جاناں آئی ٭ بزرگے را از بندگان دیں
سوال کردند خواہی تا دوست را بہ بینی گفت نے پرسیدند چرا گفت اَنْزِہُ ذَاکَ الْجَمَالَ عَنْ نَظَرِ مِثْلِیْ

۱؎ پاک میدارم آں جمال را از دیدن مانند من بد ستی کہ من سر آئینہ حسد میکنم بینند ... بالسوی تو تا نیکی چشم
مے پوشم من وقتیکہ می بینم من بسوی تو دے می بینم من خانے گذر در دل تو چرا کہ در فتنہ من بس غیرت فو برم من از تو

اِلی لاحتد ناظِرِی عَلَیکَا حتیٰ اَغص اِذا نظر اِلَیکَا ۔ وَاِن یخطر فی شمائِلُ اَلتی فی قَسمتی مَا غَارَ مِنکَ عَلیکَا ۔ فہرست ابواب کتاب سیر الاولیا فی محبت الحق جل وعلیٰ باب اول دربیان مناقب و فضائل و کرامات مشایخ شجرۂ طبقہ خواجگان چشت از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم تا آخر عہدِ دولت حضرت سلطان المشائخ نظام الحق و الشرع والدین قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ دربیان نعت سید المرسلین رسول رب العالمین محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم و پوشیدہ آمدن خرقۂ فقر از جناب نبوت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم جناب امیر المومنین علی ابن ابی طالب کرم اللہ وجہہ و از خدمت او بمشایخ کبار و اولیا ر نامدار باعظمت قدس اللہ سرہم العزیز نکتہ منہم خواجہ حسن البصری قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ عبد الواحد ابن زید قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ فضیل بن عیاض قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ ابراہیم بن ادہم قدس روحہ نکتہ منہم خواجہ حذیفۃ المرعشی قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ ہبیرۃ البصری قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ ممشاد علو دینوری قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ ابو اسحاق شامی چشتی قدس سرہ نکتہ منہم خواجہ ابو احمد چشتی قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ منہم خواجہ ابو محمد چشتی قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ منہم خواجہ ابو یوسف چشتی قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ منہم حضرت خواجۂ خواجگان خواجہ مودود چشتی قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ منہم خواجہ حاجی شریف زندنی چشتی قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ منہم حضرت خواجہ عثمان ہارونی قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ منہم حضرت خواجۂ خواجگان سر دار اہل عرفان نائب رسول اللہ صلعم فی الہند حضرت خواجہ معین الدین حسن چشتی سنجری قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ منہم خواجہ قطب الاقطاب سرور عشاق حضرت خواجہ

قطب الحق والشرع والدین حضرت خواجہ قطب الدین بختیار کاکی اوشی چشتی
ذکر ایں بزرگ مشتمل بر چہار نکتہ قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ اول دربیان مجاہدۂ
شریف نکتۂ دربیان مشغولی نکتۂ دربیان عزلت وانزوا کرامات نکتۂ دربیان رحلت
کردن نکتہ منہم حضرت شیخ الاسلام شیخ شیوخ العالم فرید الحق والشرع والدین
قدس اللہ تعالےٰ سرہ العزیز ذکر ایں بادشاہ دین ودنیا مشتمل بر ہشت نکتہ
نکتہ اول دربیان حسب نسب نکتہ دوم دربیان عزلت وانزوا نکتۂ دربیان
مجاہدہ وروش شیخ شیوخ العالم نکتۂ دربیان علم وتجر نکتۂ دربیان یافتن خلافت
شیخ شیوخ العالم از جناب حضرت شیخ الاسلام معین الحق والشرع والدین وشیخ
الاسلام حضرت خواجہ قطب الحق والشرع والدین قدس اللہ سرہما العزیز نکتۂ
دربیان بعضے ملفوظات نکتۂ دربیان بعضے کرامات والدہ بزرگوار شیخ الشیوخ
نکتۂ دربیان مرض رحلت شیخ الشیوخ العالم فرید الحق والشرع والدین قدس
اللہ سرہ العزیز منہم حضرت سلطان المشائخ نظام الحق والدین طاب ثراہ
ذکر ایں بادشاہ دین مشتمل بر پانزدہ نکتہ نکتۂ دربیان حسب ونسب حضرت سلطان
المشائخ نظام الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز نکتۂ دربیان پیدا آمدن محبت
سلطان المشائخ رضہ بخدمت حضرت شیخ الشیوخ العالم فرید الحق والدین
قدس سرہ نکتۂ دربیان علم وتجربہ سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز نکتۂ
دربیان دقائق بعضے احادیث کہ سلطان المشائخ تقریر کردہ ست نکتۂ
دربیان رفتن سلطان المشائخ بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
وارادت آوردن بخدمت او نکتۂ دربیان سکونت حضرت سلطان المشائخ
در شہر دہلی واز آنجا آمدن بغیاث پور قدس اللہ سرہ العزیز نکتۂ دربیان مجاہدۂ
سلطان المشائخ در اوائل حال قدس اللہ سرہ العزیز نکتۂ دربیان یافتن
خلافت ونعمت دینی ودنیوی سلطان المشائخ از حضرت شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والشرع والدین قدس اللہ سرہ العزیز نکتۂ دربیان مجاہدہ سلطان المشائخ

در آخر عمر و روش ایں بادشاہ دین و دنیا و راہ ایشاں قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ
در بیان فتح و فتوح و آمدن بادشاہ و بادشاہزادہ ہا بخاکبوسی حضرت سلطان المشایخ
قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ در بیان آنکہ حاسدان از سلطان المشایخ بسلطان
علاؤ الدین سخنانے رسانیدند کہ لایق مجلس سلطان المشایخ نباشد قدس اللہ
سرہ العزیز نکتہ در بیان ملاقات سلطان المشایخ با شیخ الاسلام شیخ رکن الدین
نبیرۂ شیخ بہاؤ الدین زکریا قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ در بیان بعضے کرامات سلطان
المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ در بیان بعضے کرامات والدۂ بزرگوار سلطان
المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ در بیان حالے کہ سلطان المشایخ را پیدا شد
بداں حال از دار دنیا بدار عقبے رحلت فرمود قدس اللہ سرہ العزیز باب دوم

در بیان مناقب و فضائل و کرامات خلفاء شیخ الاسلام معین الدین سنجری و خلفای شیخ الاسلام قطب الدین بختیار اوشی و خلفای شیخ شیوخ الاسلام فرید الحق و الدین قدس اللہ سرہ العزیز

منہم شیخ حمید الدین
سوالے کہ خلیفہ شیخ الاسلام معین الدین حسن سنجری بود ذکر ایں بزرگ مشتملہ
ستہ نکتہ ہست قدس سرہ العزیز نکتہ در بیان مجاہدہ و راہ و روش شیخ حمید الدین
سوالی قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ در بیان بعضے کرامات شیخ حمید الدین و مراسلات
کہ میان شیخ حمید الدین و شیخ بہاؤ الدین زکریا بود نکتہ در بیان آنسولہ کہ اصحاب سلوک
از مشکل این راہ حقیقت از شیخ حمید الدین راست کردہ اند و جواب آں بزرگ قدس
اللہ سرہ العزیز منہم شیخ بدر الدین غزنوی کہ خلیفہ شیخ الاسلام قطب الدین بختیار
بود و ذکر ایں بزرگ مشتملہ دو نکتہ ہست قدس سرہ نکتہ در بیان آمدن شیخ بدر الدین
غزنوی از لاہور در دہلی و آوردن ارادت بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین قدس
اللہ سرہ العزیز نکتہ در بیان عظمت و کرامات مولانا بدر الدین غزنوی رحمۃ اللہ علیہ
منہم شیخ نجیب الدین متوکل کہ ہم برادر و ہم خلیفہ شیخ الاسلام فرید الحق والدین

قدس اللہ سرہ العزیز و ذکر ایں بزرگ مشتمل بر عظمت و کرامات اوست منہم مولانا بدرالدین اسحاق کہ ہم داماد و ہم خلیفہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین ذکر ایں بزرگ مشتمل بر دو نکتہ است قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ ۱ در بیان پیوستن مولانا بدرالدین اسحاق بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین و کثرت بکاء و تبحر او در علم ہا قدس اللہ سرہ العزیز نکتہ ۲ در بیان عظمت و کرامات خدمت مولانا بدرالدین اسحاق قدس اللہ سرہ العزیز منہم شیخ جمال الملۃ والدین ہانسوی کہ خلیفہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین بود قدس اللہ سرہ العزیز۔ ذکر این بزرگ مملو ہست از عظمت و کرامات و ذکر مولانا برہان الدین صوفی کہ پسر شیخ جمال الملۃ والدین بود و نیز خلیفہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین بود قدس اللہ سرہ العزیز منہم مولانا عارف کہ خلیفہ شیخ الاسلام فرید الحق والدین بود و در غایت عظمت و صاحب کرامات بود قدس اللہ سرہ العزیز در ضمن ایں احوال ذکر حضرت شیخ علی صابر ہم مذکور است قدس اللہ سرہ العزیز باب سیوم در بیان مناقب و فضائل و کرامات اولاد و بعضی نبیرگان شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین و اقربا سلطان المشائخ و سادات کرام جد و آبا و برادران کاتب حروف کہ مخصوص بودہ اند باختصاص شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین و سلطان المشائخ نظام الحق والدین قدس اللہ سرہما العزیز و ایں باب مشتمل بر شش نکتہ است نکتہ ۱ در بیان مناقب و فضائل و کرامات پسران شیخ الاسلام فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز منہم خواجہ نصیر الدین نصر اللہ از ہمہ پسران شیخ شیوخ العالم بہتر بود منہم مولانا شہاب الدین قدس اللہ سرہ العزیز منہم شیخ بدر الملۃ والدین سلیمان کہ صاحب سجادہ شیخ شیوخ العالم بودہ قدس اللہ سرہ منہم خواجہ نظام الملۃ والدین قدس سرہ منہم خواجہ یعقوب

که از همه پسران شیخ شیوخ العالم کهتر بود نکته در بیان مناقب فضائل و کرامات
مستوران دختران شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره نکته در بیان
فضائل و کرامات بعضے نبیره گان شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین منهم شیخ
علاؤ الملة والدین ابن شیخ بدر الدین سلیمان قدس سره منهم خواجه عزیز الملة والدین
ابن خواجه یعقوب قدس سره منهم شیخ کمال الملة والدین ابن شیخزاده بایزید
ابن شیخ نصیر الدین نصر الله منهم خواجه عزیز الملة والدین ابن خواجه ابراهیم
ابن خواجه نظام الدین نکته در بیان مناقب و فضائل بعضے نبیرگان
شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس سره منهم خواجه محمد ابن مولانا بدر الدین
اسحاق منهم خواجه موسیٰ ابن مولانا بدر الدین اسحاق منهم خواجه عزیز الملة والدین
که داماد این دختر شیخ شیوخ العالم بود نکته در بیان مناقب و فضائل اقربا حضرت
سلطان المشائخ نظام الحق والدین قدس سره العزیز منهم خواجه رفیع الملة والدین
هارون که پسر خواهر زاده سلطان المشائخ نظام الحق والدین قدس الله سره است
منهم خواجه تقی الملة والدین نوح که برادر حقیقی خواجه رفیع الدین هارون بود منهم خواجه
ابوبکر مصلادار خاص که بشرف قرابت حضرت سلطان المشائخ مشرف بود منهم
مولانا خواجه قاسم یکے از خواهر زاده گان سلطان المشائخ خواجه قاسم ابن عمر برادر
زادهٔ خواجه ابی بکر مصلادار خاص بود قدس سره العزیز منهم خواجه عزیز الملة والدین ابن خواجه
ابوبکر مصلادار خاص بود نکته در بیان مناقب فضائل کرامات سادات کرام که مخصوص باختصاص شیخ
شیوخ العالم و سلطان المشائخ از آبا و اجداد کاتب حروف بوده اند سید جد کاتب حروف قدس سره منهم
نور الملة والدین مبارک سید محمد کرمانی والد کاتب حروف منهم سید کمال الدین امیر احمد ابن سید محمد کرمانی
که عم بزرگ کاتب حروف بوده قدس الله سره العزیز منهم سید حسین ابن سید محمد کرمانی که عم میانگی کاتب حروف بود قدس الله
سره العزیز منهم سید خاموش ابن سید محمد کرمانی که عم خورد کاتب حروف بود قدس سره العزیز باب چهارم در
بیان مناقب و فضائل و کرامات خلفاء حضرت سلطان المشائخ
نظام الحق والدین و بیان یافتن خلافت خلفائے مذکور است از حضرت

المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز منہم مولانا مخدومنا فخر الملۃ والدین زرّادی کہ استاد
کاتب حروف بود ذکر ایں بزرگ مشتمل بر شش نکتہ قدس اللہ سرہ العزیز نکتۂ در بیان
ارادت آوردن مولانا فخر الملۃ الدین زرادی بجناب حضرت شیخ المشائخ قدس
اللہ سرہما العزیز نکتۂ دربیان مجاہدہ مولانا فخر الدین زرّادی و مشغول بودن
باطن او رحمۃ اللہ علیہ نکتۂ دربیان علم و تبحر مولانا فخر الدین زرّادی نکتۂ
دربیان شنیدن سماع خدمت مولانا فخر الدین زرّادی نکتۂ دربیان ملاقات
مولانا فخر الدین زرّادی قدس اللہ سرہ العزیز با سلطان محمد تغلق نکتۂ دربیان
رفتن مولانا فخر الملۃ والدین زرّادی بجانب کعبہ غرق شدن جہاز و برحمت حق
پیوستن منہم مولانا علاؤ الدین نیلی ذکر ایں بزرگ مملو از عظمت کرامات و علم
و تبحر اوست رحمۃ اللہ علیہ منہم مولانا برہان الدین غریب ذکر ایں بزرگ مشتمل
بر دو نکتہ رحمۃ اللہ علیہ نکتۂ دربیان محبت و اعتقاد کہ مولانا برہان الدین غریب با
حضرت سلطان المشائخ داشت نکتۂ دربیان کوفتہ شدن و خوش گشتن
حضرت سلطان المشائخ از مولانا برہان الدین غریب یافتن خلافت منہم
مولانا یوسف کلاہکری عرف چندیری ذکر ایں بزرگ مشتمل بر سہ نکتہ رحمۃ اللہ
علیہ نکتۂ دربیانِ محبت و عشق و کمالِ اعتقاد مولانا وجیہ الدین یوسف کہ
با حضرت سلطان المشائخ داشت قدس سرہ نکتۂ دربیان یافتن مولانا
وجیہ الدین یوسف انفاس نیک و انواع نعمتہا از حضرت سلطان المشائخ
نکتۂ دربیان خلافت یافتن خدمت مولانا وجیہ الدین یوسف از سلطان
المشائخ قدس اللہ سرہما العزیز منہم مولانا سراج الملۃ والدین ذکر ایں
بزرگ مملو از عظمت و کرامت اوست رحمۃ اللہ علیہ منہم مولانا شہاب الدین امام
سلطان المشائخ ذکر ایں بزرگ مملو از عظمت و کرامت اوست رحمۃ اللہ علیہ

باب پنجم دربیان مناقب و فضائل و کرامات بعضے یاران اعلےٰ کہ بشرف ارادت و قربتِ سلطان المشائخ مخصوص بودہ اند از افلاکِ اعلےٰ

تا تخت ثریے در نظر تصرف ایشاں بود و ہم کلہم اخیار قدس اللہ سرہم العزیز منہم خواجہ ابوبکر منڈہ ذکر ایں بزرگ مملو از عظمت کرامات اوست رحمتہ اللہ علیہ منہم مولانا محی الدین کاشانی ذکر ایں بزرگ مملو از عظمت وکرامات اوست رحمتہ اللہ علیہ منہم مولانا وجیہ الدین پائلی ذکر ایں بزرگ مملو از عظمت و کرامات اوست منہم مولانا فخر الملتہ والدین مروزی ذکر ایں بزرگ مملو از عظمت وکرامات اوست رحمتہ اللہ علیہ منہم مولانا فصیح الملتہ والدین ذکر ایں بزرگ مملو است از عظمت وکرامات اوست قدس سرہ منہم امیر خسرو دہلوی ذکر ایں بزرگ مملو است از عظمت و کرامات اوست قدس سرہ منہم مولانا جلال الملتہ والدین ذکر ایں بزرگ مملو از عظمت وکرامات اوست رحمتہ اللہ علیہ منہم مولانا جلال الملتہ والدین اودہی قدس اللہ سرہ منہم خواجہ کریم الملتہ والدین سمرقندی قدس سرہ منہم امیر حسن علای سنجری مصنف فوائد الفوائد ملفوظ حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز منہم قاضی شرف الدین رحمتہ اللہ علیہ منہم مولانا بہا والملتہ والدین ادھی منہم شیخ مبارک کوپاموی رحمت اللہ علیہ منہم خواجہ موید الدین کری قدس سرہ منہم خواجہ تاج الملتہ والدین داوری قدس سرہ منہم خواجہ ضیاء الملتہ والدین برنی رحمتہ اللہ علیہ منہم خواجہ موید الملتہ والدین انصاری قدس سرہ العزیز منہم خواجہ شمس الدین خواہر زادہ امیر حسن علا سنجری منہم مولانا نظام الملتہ والدین شیرازی منہم خواجہ سالار تہین قدس اللہ سرہ منہم مولانا فخر الدین میرٹھی رحمتہ اللہ علیہ باب ہشتم دربیان ارادت و خلافت مشائخ قدس اللہ سرہم العزیز و ایں باب مشتمل بر پانزدہ نکتہ است نکتہ دربیان ارادت نکتہ دربیان مرید نکتہ دربیان آنکہ با پیر بیعت کند و بعد با دیگرے بیعت کند نکتہ دربیان توبہ و استقامت؛ نکتہ دربیان حکم کردن پیر و قبول کردن مرید نکتہ دربیان تجدید بیعت نکتہ دربیان اعتقاد مرید نکتہ دربیان اصل

خرقہ و بخشش آں نکتہ در بیان خلافت مشایخ نکتہ در بیان حال شیخ نکتہ
دربیان ولی و ولایت نکتہ در بیان کرامت نکتہ در بیان ستر کرامت نکتہ دربیان
تعین شدن اسم از زبان سلطان المشایخ و ارادت آوردن نکتہ دربیان
طایفہ کہ خود را باہل تصوف نسبت کنند و معاملہ ایشان ندارند و بغیر اذن پیر مرید
گیرند باب ہفتم دربیان ادعیہ ماثورہ و اوراد مقبولہ کہ منقول است
از شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین و از سلطان المشایخ
نظام الحق والدین و ایں باب مشتمل بر ہژدہ نکتہ است نکتہ
دربیان طہارت نکتہ دربیان اوراد روز نکتہ دربیان اوراد ہفتہ و سال
نکتہ دربیان صلوٰۃ نکتہ دربیان صلوٰۃ نفل نکتہ دربیان صوم نکتہ دربیان
زکوٰۃ و صدقہ نکتہ دربیان حج نکتہ دربیان فضیلت ضیافت نکتہ دربیان
آداب طعام خوردن نکتہ دربیان آداب مائدہ کشیدن نکتہ دربیان فواید
قلت طعام نکتہ دربیان کسوت تصوف نکتہ دربیان ادعیہ ماثورہ کہ از
شیخ شیوخ العالم فرید الحق منقول است نکتہ دربیان ادعیہ ماثورہ کہ از حضرت
سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز منقول است نکتہ دربیان فضیلت
قرأت قرآن نکتہ دربیان وردے کہ فوت شود نکتہ دربیان مشغولی ظاہر و باطن
و ذکر خفی باب ہشتم دربیان محبت و شوق و رویت باریتعالیٰ
و تقدس و ایں باب مشتمل بر ہفت نکتہ است نکتہ دربیان محبت و خوف
آں نکتہ دربیان اشتیاق و شوق حضرت سلطان المشایخ نکتہ دربیان
عشق سلطان المشایخ نکتہ دربیان ولولہ عشق حضرت سلطان المشایخ
کہ درباطن ایں ضعیف است نکتہ دربیان حقیقت عشق نکتہ دربیان ترغیب
در عشق و معذرت بے درداں نکتہ دربیان رویت باریتعالے باب نہم
دربیان سماع و وجد و رقص وغیر ذالک و ایں باب مشتمل ا

است بر یازده نکته نکته در بیان سماع نکته در بیان آداب سماع نکته در بیان
تحمیل الفاظی که میان شعرا مصطلح شده نکته در بیان وجد اہل سماع نکته در بیان
حوالے که در سماع پیدا میشود نکته در بیان رقص و تخریق ثوب نکته در بیان استماع
سماع و بکا و رقص سلطان المشائخ نکته در بیان بعضے مجالس که سلطان المشائخ
سماع شنیده است نکته در بیان فوائد که در بعضے مجالس سلطان المشائخ در باب
سماع فرموده است نکته در بیان محضر سماع و بحث آں که بر سلطان المشائخ واقع
شده نکته در بیان استماع سماع اہلِ زمانه باب دوم در بیان بعضے ملفوظات
و مکتوبات سلطان المشائخ که در ابواب متقدم تحریر یافته و این باب
مشتمل بر بیست و ہشت نکته است نکته در بیان علم و علما نکته در بیان شب
معراج نکته در بیان وفات حضرت رسالت صلی اللہ علیه و آله وسلم نکته در بیان
عقل نکته در بیان دنیا و ترک آں نکته در بیان فقر و غنا نکته در بیان طبقات
نکته در بیان نیت حضرت سلطان المشائخ نکته در بیان صبر و رضا نکته در بیان
خوف و رجا نکته در بیان ریا نکته در بیان توکل سلطان المشائخ نکته در بیان
حلم و عفو نکته در بیان صحبت نکته در بیان محاسنِ اخلاق نکته در بیان قبول فتوح
و رد آں نکته در بیان ہمت نکته در بیان عدل و ظلم نکته در بیان روح و نفس
نکته در بیان الہام و وسوسه نکته در بیان فضیلتِ مکاں بر مکاں نکته در بیان
لطائف شیخ نکته در بیان بزرگی حیدر زاویه نکته در بیان بزرگی بی بی فاطمه
سام نکته در بیان شفقت و نیت نکته در بیان امرا و خلفاے نکته در بیان
تغیر مزاج ملوک نکته در بیان ردِ اینکه مستغرق وحدت شده اند باب اول در
در بیان مناقب و فضائل و کرامات و شجرهٔ طبقه معظمه مکرمه حضرات خوجگان
چشت از حضرت رسالت صلی اللہ علیه و آله وسلم تا آخر عهد دولت حضرت
سلطان المشائخ نظام الحق و الدین قدس اللہ سره العزیز نکته
در بیان نعت حضرت سید المرسلین رسول رب العالمین محمد رسول اللہ

صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم و رسیدن خرقۂ فقر از حضرت نبوت بامیر المومنین علی ابن ابی طالب کرم اللہ وجہہ از خدمت او بمشایخ کبار و اولیای نامدار قدس اللہ اسرارہم آں بادشاہ عالم فتوت آں مالک ملک مروت آں خورشید سپہر رسالت آں ماہ فلک جلالت آں صاحب قوسین آں پیشوای کونین آں صدر جریدۂ اصفیا آں شمع جمع انبیا بزرگے خوش گوید قطعہ سند انبیا و رسل ما مقصد ہشت و ہفت و پنج و چہار ما آں رسولے کہ جان عقل و خرد + کرد پیشش بہ بندگی اقرار + ایں ضعیف گوید۔

نظم

شاہ رسل شہنشہ شاہان روزگار | عالم براے دوستی تو شد آشکار
گردوں ندیدہ نیز نہ بیند بچشم خویش | شاہے چو تو میان رسل شاہ نامدار
جاہت بلند و مرتبہ عالی بہ نزد حق | نامت بنام خویش قریں کرد کردگار
از نور روے تست روشن شدہ جہان | از رنگ زلف تست کہ شبہا چنیں است تار
تو بادشاہ ہر دو جہاں من گدائے تو | چارہ ہمیں بود کہ کنم جان خود نثار
شاہا براہ تست فتادہ میان خاک | بیچارہ ضعیف فتادہ محمد امیدوار
گر قطرۂ ز بحر وصالت بدو رسد | شادی کناں بحشر برآید بروے یار

ایں بادشاہ مرسلان در باب عظمت و کرامات اولیا بزبان نبوت بیان میفرماید عن عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم[1] إن من عباد الله أناسا ما هم بأنبياء ولا شهداء يغبطهم الأنبياء والشهداء يوم القيامة بمكانهم من الله تعالى فقال رجل منهم ما أعمالهم لعلنا نحبهم قال قوم تحابوا بروح الله من غير أرحام بينهم ولا مال يتعاطونها بينهم والله إن وجوههم لنور

[1] ترجمہ حدیث گفت عمر رضی اللہ عنہ کہ گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بدرستی کہ مردمانند از بندہ ہاے خدا کہ نیستند ایشان انبیا و نیستند ایشان شہدا رشک میکنند ایشان را انبیا و شہدا بسبب مرتبۂ کہ نزد حقتعالے است ایشان را در روز قیامت پس گوید مردے از ایشان چہ بود عملہاے ایشان کہ بسبب آں عملہا بدیں مرتبہ رسیدہ اند بدرستی کہ مایان میخواہیم دوست بداشتیم ایشان را گفت پیغمبر خدا ایشان قومے اند کہ دوستی میکنند در دنیا براے خدا از غیر آنکہ خویشی باہم دیگر باشند و نبود میان ایشان معاملت داد و ستد باشند کہ بسبب آں دادوستد محبت باشد قسم خداست بدرستی کہ رویہاے ایشان روشن

فَإِنَّهُمْ لَعَلٰى مَنَابِرَ مِنْ نُوْرٍ وَلَا يَخَافُوْنَ إِذَا خَافَ النَّاسُ وَلَا يَحْزَنُوْنَ إِذَا حَزِنَ ثُمَّ
ثُمَّ قَرَأَ أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ هُمْ مَصَابِيْحُ الدُّجٰى
وَيَنَابِيْعُ الرُّشْدِ وَالْحُجَجِ خُصُّوْا بِخَفِيِّ الْاِخْتِصَاصِ وَالتَّقْوٰى مِنَ التَّصَنُّعِ بِالْاِخْلَاصِ
لِجُنَيْدِ بْنِ مُحَمَّدٍ قَدَّسَ اللّٰهُ سِرَّهُ الْعَزِيْزَ شِعْرٌ سَرَتْ بِأُنَاسٍ فِي الْغُيُوْبِ قُلُوْبُهُمْ
وَجَالُوْا بِقُرْبِ الْمَسَاجِدِ الْمُتَفَضِّلِ + وَنَالُوْا مِنَ الْجَبَّارِ عَطْفًا وَرَأْفَةً وَقَصَدًا
وَاَحْسَانًا وَبِرًّا مُعَجَّلًا + أُولٰئِكَ نَحْوَ الْعَرْشِ هَامَتْ قُلُوْبُهُمْ + وَفِي مَلَكُوْتِ
الْعِزِّ مَأْوٰى وَمَنْزِلًا + واین مدح وثنا درباب اولیاے از برکت آں بود سرور انبیا
در شب معراج بخلعت خرقۂ فقر مشرف گشت وآں خرقہ از پیش تخت فرقد فرسائی
معلے وفر کے سلطان الانبیا بختم الخلفا الراشدین ووصی رسول رب العالمین امیرالمومنین
قطب الاولیا منبع بحقایق توحید ومن لوامع تقرا اسد اللہ الغالب علی ابن ابی طالب
کرم اللہ وجہہ رسید چنانچہ کیفیت او مشرح منقول است از سلطان المشائخ در باب
ارادت در نکتہ اصل خرقہ وبخشش آں تحریر یافتہ است بزرگے خوش گوید شعر
جَعَلَ الْاِلٰهُ مُحَمَّدًا شَمْسَ الْهُدٰى + بِضِيَائِهٖ يَهْدِيْ جَمِيْعَ عِبَادِهٖ + مِنْهُ اسْتَضَاءَ
وَصِيُّهٗ وَوَلِيُّهٗ + فَأَنَارَ مِثْلَ الْبَدْرِ كُلَّ بِلَادِهٖ + أَعْنِيْ عَلِيًّا سَيِّدَ الزُّهَّادِ هَادِيَ الْأَوْ
بِذٰلِكَ + أَلْأَبْدَالِ وَالْأَوْتَادِ مِنْ عِبَادِهٖ + واز حضرت امیرالمومنین علی رضی اللہ عنہ

ع ترخواہد بود پس بدرستی کہ ایشاں ہر آئینہ بر بلندی ہا خواہند بود از نور نخواہند ترسید ایشاں وقتیکہ خواہند ترسید
مرداں نہ غمگین خواہند بود ایشاں وقتیکہ غمگین خواہند بود مرداں پس تر خواند رسول خدا ایں آیت را آگاہ باشید بدرستی
کہ دوستان خدا نیست ترس ایشاں را و نیست ایشاں را غمگینی ایشاں چراغ تاریکی اند و چشمہ ہا اند و خاص کردہ شدہ اند
از ایشاں از جہت باریکی اختصاص و از جہت آنکہ پرہیزے کنند از ریا و با اخلاص ۔۔ ملہ سیر کردہ من طلبہ ہا در عالم
غیب دلہاے ایشاں و جولاں کردہ اند بہ قرب مسجد ہاے بزرگ و رسیدند از جبار حقیقی مہربانی را و مقصود
را و نیکوکاری و نیکوکارے را زود آں جماعت بسوے عرش حیراں شدند دلہاے ایشاں و در ملکوت
بزرگ جاے ماندن و فرود آمدن ملہ گردانید اللہ تعالے محمد را خورشید ہدایت بروشنی آں آفتاب ہدایت
مے کند جمیع بندگان خود را از آں محمد گرفت روشنی وصی آں محمد و ولی آں محمد پس گردانید مانند بدر و تمام
شہرہاے خداے تعالے مراد مے دارم علی را بیشوے زاہدان خبردار باش بایں و ابدال و اوتاد زبندہ
ہاے خدا ۔

عنغا باولیا رنامدار و مشایخ کبار رسید ابید و اصلاً منو اصلا شد چنانچہ تحریرے یابد انشاء اللہ العزیز منہم آں پروردہ نبوت آں کان فتوت آں بحر علم آں گنج عمل و علم آں رئیس التابعین آں امام المتقین آں متفق علیہ اصحاب صدری خواجہ حسن بصری رضی اللہ عنہ منقول ست کہ ایں بزرگ خرقہ ارادت از امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ پوشیدہ و ایں بزرگ را فضائل بسیار و مناقب بیشمار ست و مادر خواجہ حسن بصری از موالی ام سلمہ حرم محترم حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بود خواجہ حسن شیر خوار بود کہ مادر او بکار مشغول بودے خواجہ بگریستے ام سلمہ رضی اللہ عنہا سینہ مبارک خود در دہن او نہادے قطرہ چند شیر پدید آمدی ایں ہمہ برکات و کرامات از آں بود و ام سلمہ پیوستہ دعا کردے خداوندا ایں مقتدائے خلق گرداں تا صد و سی و نہ صحابہ را دریافت رضوان اللہ علیہم اجمعین منقول ست روزے امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ در بصرہ آمد و مذکراں را منع کرد و فرمود تا جملہ منبرہا را بشکستند بمجلس خواجہ حسن بصری آمد سوال کرد کہ تو عالمی یا متعلم گفت سخن ہیچ نیم ہر چہ از پیغامبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بمن رسیدہ ست آں را بخلق میرسانم مرتضیٰ علی رضی اللہ عنہ گفت ایں جواں شائستہ سخن ست چوں خواجہ از منبر فرود آمد در پئے امیر المومنین رواں شدہ و دامنش گرفت و گفت از بہر خدائے مرا وضو ساختن بیاموز در مقامے کہ آں را باب الطشت گویند طشت آوردند خواجہ حسن را وضو ساختن بیاموخت منقول ست کہ خوف ذبکار حق تعالیٰ خواجہ حسن را بسیار بود قدس اللہ سرہ و کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشایخ نبشتہ دیدہ است آوازے آمدہ شب وفات خواجہ حسن بصری رضی اللہ عنہ اِنَّ اللّٰہَ اصْطَفٰٓی اٰدَمَ وَنُوْحًا وَّاٰلَ اِبْرٰہِیْمَ وَاٰلَ الْحَسَنِ و بزرگے آں شب کہ وفات خواجہ حسن بود در خواب دید کہ درہائے آسماں کشادہ بودہ و منادی میکردند کہ خواجہ بخدائے خویش رسیدہ از و خدا خوشنود ست رحمۃ اللہ علیہ منہم آں شیخ شیوخ العصر آں علامۃ الدہر قطب العالم خواجہ عبد الواحد زید کہ صاحب کرامات عالیہ و حالات

سلہ بدرستی کہ اللہ تعالیٰ برگزید آدم را و نوح و آل ابراہیم را و فرزند حسن را۔

خرقۂ ارادت از خواجہ حسن بصری پوشیدہ شَرَّفَهُ اللّٰهُ بِالرَّوْحِ وَالرَّاحَةِ منقول
است کہ وقتے جماعتے درویشاں بخدمت او نشستہ بودند و گرسنگی بغایت اثر کردہ
و چیزے موجود نبود کہ بخورند از خواجہ عبدالواحد زید طَيَّبَ اللّٰهُ مَضْجَعَهٗ درخواست
کردند کہ ما را حلوا مطلوب است چوں الحاج درویشاں بسیار شد خواجہ عبدالواحد زید
روے مبارک جانب آسمان کردہ بجہت درویشاں درخواست نمود فی الحال دینا
ہاے زر باریدن گرفت فرمودہ کہ ہماں مقدار ازیں بستانند کہ حلواے بقدر کفاف
موجود شود ہمچناں کردند خواجہ ازاں حلوا ہیچ نخورد منقول است کہ در آخر عمر خواجہ
عبدالواحد زید مفلوج شدہ روزے وقت نماز درآمد و کسی نبود کہ خدمت ایشاں را
وضو کناند و خوف زوال وقت نماز شد خواجہ عبدالواحد زید قدس اللّٰہ سرہ العزیز
مناجات کرد الٰہی مرا آں مقدار قوت بخش کہ وضو بسازم چوں وضو ساختہ باشم حکم
حکم تست خواجہ صحت یافت وضو و نماز ہم ادا خود کرد چوں بفراش ازگشت باز ہمچناں
مفلوج شد رحمۃ اللّٰہ علیہ منہم آں شاہ اہل حضرت آں بادشاہ درگاہ وصلت
آں فلک الولایت آں شمس الدرایت آں کثیر الفضائل ابو علی الفضیل ابن عیاض
قدس اللّٰہ سرہ العزیز کہ از مشائخ کبار و سرور روزگار بود و سریع البکاء و دائم
الحزن و شدید الفکرۃ بود و خرقۂ ارادت از خواجہ عبدالواحد زید پوشیدہ و از کلمات
اوست [ع] لَا يَسْتَكْمِلُ اِيْمَانَ الْعَبْدِ حَتّٰى يُؤَدِّيَ مَا افْتَرَضَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَيَجْتَنِبَ مَا حَرَّ
مَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَيَرْضٰى بِمَا قَسَمَ اللّٰهُ لَهٗ [ع] ثُمَّ خَافَ مَعَ ذٰلِكَ اَنْ لَا يَتَكَمَّلَ الْاِيْمَانُ
وَلَا يُقْبَلَ مِنْهُ و قول اوست اِذَا اَحَبَّ اللّٰهُ عَبْدًا اَكْثَرَ غَمَّهٗ فَاِذَا اَبْغَضَ عَبْدًا
وَسَّعَ عَلَيْهِ دُنْيَاهُ و نیز قول اوست لَوْ [ع] عُرِضَتْ عَلَيَّ الدُّنْيَا بِحَذَافِيْرِهَا وَلَا

ع کامل نہیں ہوتا ایمان بندہ کا تا آنکہ ادا کرے جو چیز کہ فرض کردی ہے اللہ تعالیٰ نے اس بندہ پر تا آنکہ پرہیز کرے
چیز سے کہ حرام کردی ہے اللہ تعالیٰ نے اس بندہ پر تا آنکہ راضی ہو جو چیز کہ قسمت کردی ہے حق تعالیٰ نے واسطے اس کے پھر
اس سے ڈرے باوجود ادائے فرائض و اجتناب نواہی و رضا بقضا بتردد یہ کہ کامل نہ ہوا ایمان اس کا اور قبول نہ کرے خدا تعالیٰ یہ
ہمہ اعمال اس سے۔ ع جب دوست رکھتا ہے خدا تعالیٰ بندہ کو زیادہ کرتا ہے غم اس کا اور جب دشمن رکھتا ہے
بندہ کو زیادہ کرتا ہے اس پر دنیا اس کی۔ ع اگر عرض کردہ شود بر من دنیا بصورت حلال بے آنکہ گرفتار شوم و جائیکہ
حساب گرفتہ نشوم مال و منال ہر آئینہ بتحقیق من پندارم من آں را چنانکہ کسے مے پندارد مردار را

یحاسبُ بہا الکنتُ اتّقی مّا لمّا یتقیلنّ احدٌ کم الجیفۃ و ایں نیز قول اوست
ترکُ العملِ لاَجلِ النّاسِ ھُوَ الرِّیاءُ والعملُ لاجلِ النّاسِ شِرکٌ[1] و ابو علی رازی
روایت میکند کہ سی سال با خواجہ فضیل عیاض صحبت کردم ہیچوقت در تبسم ندیدم مگر
در روزے کہ پسر او علی ابن الفضیل کہ مرتبہ ولیا بود نقلکرد ازو پرسیدند کہ ہیچوقت
تبسم نکردہ امروز چیست کہ تبسم میکنی فرمود بدوستی کہ خدا تعالیٰ کارے را دوست
میداد من نیز آں کار را دوست میدارم منقول است کہ در ابتداے حال
راہ زنی کردے وقتے راہ بازرگاں فرو گرفتہ بود قاری دراں قافلہ ایں آیت خواند
اَلَمْ یَاْنِ لِلَّذِیْنَ آمَنُوْا اَنْ تَخْشَعَ قُلُوْبُھُمْ لِذِکْرِ اللّٰہِ[2] فقال الفضیل یا ربِّ قد
آن فضیل را رقتے پیدا شد ازاں حرفت توبہ کرد و خصمان را خشنود گردانید ازانجا بکوفہ
آمد با امام ابو حنیفہ صحبت کرد و اولیا بسیار را دریافت و فضیل ربیع وزیر ہارون
رشید روایت میکند کہ من با ہارون رشید در مکہ رفتم چوں حج بجا آوردیم ہارون
پرسید کہ اینجا مردے باشد از مردان خدائے کہ سعادت قدمبوس او دریابم گفتم
عبدالرزاق صنعانی رحمۃ اللہ علیہ ہست بخدمت او رسیدیم بعد مکالمہ ہارون بمن
اشارت کرد کہ او را پرس کہ ہیچ وام دادنی داری او قبول کرد آرے ہارون گفت
تا وام بگذارند باز ہارون گفت اے فضیل ہنوز دلم تقاضاے مردے دیگر مے
کند گفتم سفیان بن عتبہ اینجا است چوں بخدمت او رسیدیم بعد مکالمہ بسیار ہارون
سخن گفت کہ مرد چیزے وام دادنی دارد سفیان گفت آرے ہاروں گفت
تا وامش بگذارند باز گفت اے فضیل دلم را تقاضاے مرد دیگر ہست فضیل را
یاد آمد فضیل عیاض رحمۃ اللہ علیہ اینجا ست نزدیک او رفتند او در حجرہ بود مشغول
بتلاوت قرآن ایں آیۃ میخواند اَمْ حَسِبَ الَّذِیْنَ اجْتَرَحُوا السَّیِّاٰتِ اَنْ نَّجْعَلَھُمْ[3]

---

[1] ترک کردن عمل نیک برائے مردم ہمیں ریاست کار نیک کردن برائے نمودن مردم ہمیں شرک ہست
[2] آیا نرسیدہ ہست برائے آں کسانیکہ ایمان آوردہ اند اینکہ بترسد دلہائے ایشان از جہت ذکر خدا تعالےٰ پس گفت فضیل اے پروردگار من تحقیق رسیدہ ہست آنوقت
[3] آیا پنداشتہ اند کہ کسب میکنند بدیہا را اینکہ بگردانیم ما ایشانرا مانند آن کسانیکہ ایمان آوردہ اند و عمل نیک میکنند۔

يَا الَّذِيْنَ آمَنُوْا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ چون ایں آیة در گوش ہارون رسید گفت ای فضیل ہمیں آیت بسندہست فضیل در حجرہ بزد گفت کیست گفتم امیرالمومنین است گفت مَالِیْ وَلِاَمِیْرِ الْمُؤْمِنِیْنَ[1] گفتم بجہت شفاعت نفس خود آمدہ ام و اطاعت او واجبست انگاہ چراغ بہ کشت و در بکشاد و در زاویہ بایستاد ہارون درآمد اورا میطلبید تا دستش بر فضیل آمد فضیل فرمود کہ آہ دستے ازیں نرم ندیدہ ام اگر از آتش دوزخ خلاص یابد ہارون در گریہ شد چنداں بگریست کہ بیہوش شد چوں بہوش باز آمد ہارون گفت اے خواجہ مرا پندے بدہ گفت اے امیرالمومنین پدرت کہ عم مصطفےٰ بود از پیغامبر صلے اللہ علیہ والہ وسلم امارت قومی درخواست کرد مصطفےٰ فرمود صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ اے عم یکنفس تو در طاعت خدا بہتر از ہزار سالہ طاعت خلق مر ترا لِاَنَّ الْاِمَارَۃَ یَوْمَ الْقِیَامَۃِ نَدَامَۃٌ ہارون گفت در نصیحت زیادہ کن فضیل قدس اللہ سرہ العزیز گفت مے ترسم یا امیرالمومنین کہ ایں روے خوب تو بآتش دوزخ گرفتار شود از خدا بترس و حق او بہتر ازیں بگذار بعدہ ہارون گفت کہ چیزے وام داری گفت کہ آرے وام خداوندہست کہ دراداے آں مشغولم حقتعالیٰ دوختہ گرداند انگاہ ہارون صرہ ہزار دینار زیر پیش فضیل نہاد فضیل رحمۃ اللہ علیہ گفت اے امیرالمومنین ایں پند ہاے من ترا ہیچ سود نداشت کہ من ترا بنجات میخوانم و تو مرا در بلاے اندازی ہارون گریاں از پیش او بیروں آمد فضیل ابن ربیع را گفت کہ ملک بحقیقت خواجہ فضیل عیاض است منقولست کہ ہم در مکہ وفات یافت در ماہ محرم سنہ سبع و ثمانین منہم آں سلطان السالکین آں مقرب حضرت رب العالمین آں تارک مملکتِ الدنیا آں صاحب سلطنت العقبےٰ ظل اللہ فی العالم خواجہ ابراہیم ادہم قدس اللہ سرہ العزیز کہ در انواع معاملات و اصنافات حقایق مشاہدات حظے تمام داشت و مقبول ہمہ عالم بود و بشترے مشایخ کبار را دیافتہ بود و خرقۂ ارادت از خدمت خواجہ

---

[1] چیست مراد امیرالمومنین را۔

فضیل عیاض پوشیدہ بود بزرگے خوش گوید ترک ابن ادہم ملکہ ومنزلہا فانی
لفضیل متابعاً لمعادہ ترک الخزائن والجنود واہلہ یا فاما ساعن مقلہ
وسادہ و با امام ابو حنیفہ صحبت کرد و قول امام اعظم است سیدنا ابراہیم ادہم
قدس اللہ سرہ اصحاب گفتند او سیادت بچہ یافت ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ گفت
او دایما در خدمت خداوند تعالیٰ مشغول است و ما بکارہاے دیگر مشغولیم و خواجہ
جنید قدس اللہ سرہ کہ سر قوم اولیا است مے فرماید مفاتیح العلوم ابراہیم بن
ادہم یعنی کلید علما ایں طایفہ ابراہیم ادہم ست وسبب تربہ او بحدیکہ مشہور است
محتاج کتابت ایں محل نیست قول اوست اِنَّ التَّصَوُّفَ التَّکَرُّمُ وَالتَّسْلِیْمُ
وَالتَّطَرُّقُ وَالتَّلَطُّفُ ونیز قول اوست وَاتَّخِذِ اللّٰہَ صَاحِباً وَدَعِ النَّاسَ جَانِباً
ونیز قول اوست کَثْرَۃُ النَّظَرِ اِلَی الْبَاطِلِ یَذْھَبُ مَعْرِفَۃَ الْحَقِّ مِنَ الْقَلْبِ ونیز
قول اوست قِلَّۃُ الْحِرْصِ وَالطَّمَعِ یُوْرِثُ الصِّدْقَ وَالْوَرَعَ وَکَثْرَۃُ الْحِرْصِ وَالطَّمَعِ
یُکْثِرُ الْغَمَّ وَالْجَزَعَ ونیز قول اوست قَدْ رَضِیْنَا مِنْ اَعْمَالِنَا بِالْمَعَانِیْ وَمِنْ طَلَبِ التَّوْ
بِالتَّحَوُّلِیْ وَمِنَ الْعَیْشِ الْبَاقِیْ بِالْعَیْشِ الْفَانِیْ وقول اوست اَطِبْ مَطْعَمَکَ وَلَا
عَلَیْکَ اَنْ تَقُوْمَ اللَّیْلَ وَتَصُوْمَ النَّہَارَ منقولست کہ خواجہ ابراہیم ادہم مردے را
در بادیہ دید اسم اعظم او را تعلیم کرد از برکت خواندن آں اسم مہتر خضر را دریافت مہتر
خضر فرمود کہ برادرم مہتر الیاس اسم اعظم ترا تعلیم کردہ ست ایں ہمہ برکات از نیست
وبیشتر دعا خواجہ ابراہیم ادہم ایں بودہ اَللّٰھُمَّ انْقُلْنِیْ مِنْ ذُلِّ مَعْصِیَتِکَ اِلٰی عِزِّ طَاعَتِکَ
منقولست کہ خواجہ ابراہیم ادہم قدس اللہ سرہ العزیز بر جعفر منصور کہ دوم خلیفہ
بود از آل عباس رضی اللہ عنہ درآمد خلیفہ پرسید کہ چگونہ ست کار شما یا ابا اسحاق

---

۵۱ گذشت ابن ادہم ملک و منزل خود را پس آمد آں ابن ادہم فضیل را در پیجا لیتے کہ پس روزیست فضیل را
از جہت فی صلکر زن میعاد و ترک کرد خزاین را و لشکر را و فرزندان را پس تمام ساخت باز و سے خود را مقام و
سادہ ۵۲ سید ما ابراہیم بن ادہم ست ۵۳ بدرستی کہ تصوف بزرگ داشتن ست ہمہ مخلوقات را و حوالہ کردن خود را
بخدا و بحفظ نفس و نشستن بسوی خدا و مہربانی کردن بہ بندہ ہا ۵۴ بگیر خدا را صاحب و بگذار مردمان را و یک کنارہ ۵۵
بسیار دیدن بسوی باطل معرفت حق را از دل ۵۶ اندک کردن حرص طمع میرساند صدق را و پرہیزگاری را و زیادہ
حرص و طمع زیادہ میکند غم و جزع را ۵۷ الہٰی خدایا نقل کن مرا از خواری گناہ خود بسوی عزت طاعت خود

خواجه ابراهیم ادهم گفت یا امیرالمومنین شعر نُرَقِّعُ دُنْيَانَا بِتَمْزِيقِ دِينِنَا فَلَا دِينُنَا يَبْقَىٰ وَلَا مَا نُرَقِّعُ منقول است که لباس او در زمستان پلاس بودے که در زیر او پیراهن نبودے و در تابستان دو شقه که بهاے آن چهار درم باشد یکے ازان فوطه بجاے ازار بستے دوم ردا ساختے و در سفر و حضر صایم بودے و شب‌ها بیدار و دایم الفکر بودے و قوت از اجره حصاد کردکه چون از مزدوری حصاد فارغ آمدے یارے را بر صاحب کشت فرستادے تا بعد حساب اجر حصاد آوردے آن اجر را بدست خود نگرفتے و اصحاب خود را دادے که انچه مطلوب شما باشد بیارید و بکار برید و اگر اجر حصاد نیفتادی اجر حفظ بساتین قبول کردے منقولست که روزے بر کوه قبیس نشسته بود و با اصحاب خود مے فرمود اگر ولیے از اولیاے خدا کوه را بگوید که روان شو در حال روان شود بمجرد گفتن این سخن کوه بجنبید بعده پاے مبارک خود بر کوه زد و فرمود که ساکن باش که من تمثیلے میکنم بخدمت یاران خویش منقول است که خواجه ابراهیم ادهم در سفر دریا در جهاز سوار بود و خود را بگلیمے پیچیده و سر در مراقبه آورده در اثناے آن حال بادے سخت برخاست چنانکه خوف غرق جهاز شد اهل جهاز همه بخدمت او آمدند و گفتند چگونه است ما در معرض تلف افتادیم و تو در خوابی خواجه ابراهیم سر از گلیم مراقبه برآورده گفت خداوندا قدرت کاملهٔ ترا دیدیم اکنون بکرم خویش عفو نما فی الحال باد بنشست و جهاز قرار گرفت منقول است که مے فرمود من باذن الله در بادیه میرفتم چون بذات العرق رسیدم هفتاد مرقع پوش را دیدم جان داده و خون از ایشان روان شده گرد آن قوم بر آمدم یکے را دیدم که رمقے مانده بود پرسیدم که اے جوان مردان چه حال است گفت يَا ابْنَ أَدْهَمَ عَلَيْكَ بِالْمَاءِ وَالْمِحْرَابِ دور دور مرو که مهجور گردی و نزدیک نزدیکے میا که رنجور گردی مبادا کسے بر بساط سلاطین گستاخی کند و بترس از دوستے که حاجیان را چون کافران روم میکشد و با حاجیان

لے بلند کردیم دنیای خود را بنقصان کردن دین خود پس باقی نماند دین ما و نه چیزی که ما بلند کردیم او را

غرامیکنند بدانکہ قومے بودیم صوفی و قدم بر توکل در بادیہ نہادیم و عزم کردیم کہ بجز
نگوئیم و بجز از خدائے تعالیٰ اندیشہ نکنیم و بغیر او التفات ننمائیم چوں باحرام گاہ رسیدیم
خضر بما رسید سلام کردیم او سلام را علیک داد شاد شدیم گفتیم الحمد للہ کہ سعیہائے
ما مشکور آمد و طالب بمطلوب پیوست کہ خضر باستقبال ما آمد تغنے بجانب ہائے ماندا
کردہ اے کذاباں واے مدعیان قولہائے و عہد ہائے شمایاں ایں بود کہ
فراموش کردید بغیر ما مشغول گشتید بروید بغرامت جانِ شما بغارت بریم و تا خون
شما نریزیم با شما صلح نکنیم ایں جوانمرداں کہ مے بینی ہمہ شہیدانِ حضرت اند اے
ابراہیم اگر تو نیز سرآں داری پاے درنہ والا ازمیاں دور شو بزرگے خوش
گوید **مثنوی** خونریز بود ہمیشہ در کشور ما • جاں خود بود ہمیشہ دلبر ما • داری سرِ ما وگرنہ
دور از برِ ما • ما دوست کشیم تو نداری سرِ ما • خواجہ ابراہیم متحیر شد و گفت ترا چرا رہا
کردند گفت ایشاں پختہ بودند مرا گفتند تو ہنوز خامی جان بیکن تا تو نیز پختہ شوی
آنگاہ از پے درآئی ایں بگفت و جاں داد **منقول است** کہ آخر عمر خواجہ ابراہیم
ادہم ناپیدا شد چنانکہ کسے نداند کہ کجا خفتہ است از خوف شہرت بعضے گویند در
بغداد است و بعضے گویند در شام است بسیار خلق راوی اند کہ گریختہ است
آنجا کہ خاک حضرت لوط علیہ السلام است غاریست وفات کردہ است چوں وفات
او رسید آواز آمد اَلَا اِنَّ اَمَانَ الْاَرْضِ قَدْ مَاتَ ہمہ خلق متحیر شدند کہ ایں چہ
آواز است تا خبر آمد کہ ابراہیم ادہم رحمۃ اللہ علیہ وفات یافتہ است **منہم** آں وافر
الفضل والاحسان آں اکرم اہل ایمان آں ملک الاولیائے امام الفقرا آں
شیخ العصر آں علامۃ الدہر آں سرمست جام بے غشی **خواجہ خذیفۃ المرعشی**
خصّہ اللہ بالعفو والرضوان کہ از کبار مشائخ روزگار و مشہور نامدار بود و خرقۂ ارادت
از خدمت خواجہ ابراہیم ادہم پوشیدہ و سالہا بخدمت در سفر و حضر ملازم حضرت او
بود و اعمال خیر او در نظر مبارک آں بزرگ ہیچ وزنے نداشت و قول اوست

لہ آگاہ باشند بدرستی کہ پناہ زمین کہ بود بتحقیق مرد۔

لوجاءنی رجل وقال واللّٰہ الذی لا الٰہ الا ھو یا حذیفۃ ما عملک عمل من
یؤمن بیوم الحساب فاقول لہ یا ھذا الا تکف عن یمینک فانک لا تحنث
وقول اوست ایاکم وھذا بالفجار والسفھاء فانکم اذا اقتدیتموھا ظننتوا بالکم
رضیتم بفعلھم منھم آن امام الائمہ آن مقتداے الامۃ آن ناصر الشریعہ
آن استاد الطریقہ آن تاج العارفین آن منہاج السالکین خواجہ ہبیرۃ
البصری کہ خرقۂ ارادت از خدمت خواجہ حذیفۃ المرعشی پوشیدہ بود ایں بزرگ
مقتداے علما و اولیاے وقت بود در معرفت حق جل و علی میان مشائخ
کبار معروف و مشہور درجات رفیع و مقامات عالی داشت قدس اللّٰہ سرہ العزیز
منھم آن شمس الفقرا آن بدر الاتقیا آن شیخ الاصفیاے الوقت آن صاحب
الکشف والکرامت آن پسندیدہ در ذات صفات آن یافتہ خلعت سروری
حضرت خواجہ ممشاد علو دینوری نور اللّٰہ مرقدہ بانوار القدس و آن بزرگ
خرقۂ ارادت از خواجہ ہبیرۃ البصری پوشیدہ و در مجاہدات محلی رفیع و در مشاہدات
مقامات عالی داشت و ایں بزرگ در دو رحیوۃ خود در روز چیزے نخورد و دنیا
شاید چوں ایں بزرگ تولد شد شب شیر نخوردے و چوں صبح بدمیدی تا شب
شیر در دہن مبارک نگرفتے یعنی در مدت عمر عزیز خود صائم بود تا افطار بہ لقاء
رب العالمین کند شعر ھو الذی قد صام فی ایامہ من مھدہ حتٰی زمان رقادہ
منھم آن تاج الاولیا آن سراج الاصفیا آن ملک المشائخ باتفاق آن
مقتداے الوقت خواجہ ابو اسحٰق چشتی کہ پادشاہ عالم بیاز بود و سلطان
دار الملک راز و ایں بزرگ خرقۂ ارادت از خواجہ ممشاد علو دینوری پوشیدہ

---

۵ اگر بیاید مرا مردے بگوید آں مرد قسم آنچنانکہ نیست سزاوار پرستش مگر
او اے حذیفہ نیست عمل تو مانند عمل کسے کہ ایمان مے آرد ... ۶ دور دارید نفس
ہاے خود را از بدکاران و از بے عقلاں پس بدرستی کہ شمایان وقتیکہ رو آورید شما بایشاں بدکاراں
و بے عقلاں گمان خواہند برد آنہا بایں کہ شمایان راضی شدید بکردار آں بدکاراں و بے عقلان
۷ آں کسے ہست کہ بتحقیق روزہ داشت او در تمامی عمر خود از ایام گہوارہ تا زمان خوابیدن در قبر خود

وبزرگے درباب او گوید شعر قریة افتخرت من اهل چشت شیوخ خصهم بسر ولی
الله فی میلاده * منهم ابو اسحق اکبر شیخهم * طود سما من شیخه الطود اذ راه *
اضحی هداه الذین یتبعونه * لا یعدلون النهج فی معتاده * و این بزرگ
در تمامت ستر عالم مکاشفات کوشیده و صورت صحوا پیرایهٔ خود ساخت منهم
آن عمدة الابرار آن قدوة الاخیار آن ملک الاولیا آن سلطان الاصفیا آن
برهان الاتقیا آن در عزم سعد اسعد خواجه ابو احمد چشتی طاب ثراه و این بزرگ
خرقهٔ ارادت از خدمت خواجه ابو اسحق چشتی پوشیده بود قدس الله سره
العزیز و این بزرگ بادشاه ممالک ملک مکاشفات و سلطان دار الملک مشاهدات
بود هیچ سرے از اسرار دوست بیرون نداده و در عالم ذوق درونی بادشاهی
رانده رحمة الله علیه منهم آن قطب المشایخ والفقرا آن ملک الائمه والعلما آن
ملجا الاوتاد آن مفخر العباد خواجه محمد چشتی طیب الله مرقده و نور الله مشهده
که بانواع کرامات و اصناف درجات مشاهدات آراسته بود و این بزرگ خرقهٔ
ارادت از خدمت ابو احمد چشتی پوشیده بود منقول است که خواجه ابو محمد چشتی
اغلب حال در عالم تحیر بودے و سالها پهلوے مبارک ایشان بزمین نرسیده
بود و در غایت مجاهده و در غلبات شوق نماز معکوس گذاردے در خانهٔ خویش
چاهے داشت در آنجا خود را سرنگوں آویخته خداے تعالے را عبادت کردے
منقول است که روزے بر سر جله نشسته بود و خرقهٔ مبارک خود را بخیه
میزد در اثناے این حال پسر خلیفه بخدمت او رسید با کوکبهٔ خلافت از اسپ
فرود آمد و روے بر زمین آورد و نشست خدمت خواجه فرمود که حضرت رسالت
صلے الله علیه و آله وسلم میفرماید اگر پیر زنے در بلاد ممالکت شبے بفاقه بخسپد
روز قیامت امنا و صد قنا دامن والی خود بگیرد بعده پسر خلیفه خدمتها از هر جنس

؎ و با وافته اکرده اند از اهل چشت همه شیخان همه نزدیکان خدا در میلاد وابسته از آن
شیوخ ابو اسحاق کلانتر ایشان است روشن است راه نمایان در سنت پیروی میکنند آن ابو اسحاق

پیش آورد خواجہ تبسم فرمود وگفت از خواجگان ما از نہاں کسے قبول نکردہ است
و بداں حاجتے نداریم بعدہ روے مبارک خود سوے آسمان کرد وگفت الٰہی
آنچہ بندگان خود را مے نمائی ایں را نیز ہماں بنماے در حال ماہیان دجلہ
دینارہاے زر در دہن کردہ بالا آمدند بعدہ خواجہ فرمود کہ حق جل وعلے بر بندگا
خود در خزینۂ غیب کشادہ است و دست تصرف دادہ بدیں آوردہ شما احتیاج
نداریم منہم آں اعلم علما آں سید الاولیا آں سید الازکیا آں پیشوای اہل
تصوف ناصر الملۃ والدین خواجہ ابو یوسف چشتی کہ جمال طریقت وکمال
حقیقت بود ایں بزرگ را کرامات ظاہر و براہین پیدا است نور اللہ روضۃ
و برد تربتہ و خرقہ ارادت از خدمت خواجہ ابو محمد چشتی قدس اللہ سرہ العزیز
داشت منقول است کہ وقتے خواجہ ابو یوسف چشتی در راہے میرفت
دید کہ مسجدے عمارت میکنند و تیرے بجہت سقف مسجد بالا میبرند و آں تیر
از مواز نۂ عمارت کوتہ مے آید دریں حیرت بودند کہ چہ کنند در اثناے ہر
خدمت خواجہ بر سر وقت ایشاں رسید و ازاں حال استطلاع نمود چوں
قصۂ ایں حال خواجہ را روشن شد از اسپ فرود آمد و بالا دیوار مسجد
برآمد و یک سر چوب بدست مبارک خویش گرفت وگفت بسم اللہ الرحمٰن الرّ
حیم چوں آں تیر بالاے عمارت آوردند از عمارت مسجد یک گز از جانبے
کہ خواجہ گرفتہ بود زیادہ آمد تا ایں غایت آں تیر کرامت بداں عمارت مسجد یک
گز بیروں آمدہ برقرار است کاتب حروف از والد خود سید مبارک محمد
کرمانی رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد کہ مے فرمود آں مسجد را دیدہ ام در میان
چشت دہے بود در کنارۂ ہر یو الرود است منقول است کہ خواجہ یوسف
چشتی را قدس اللہ سرہ کلام اللہ یاد نبود بدین سبب متردد بود تا شبے
دراں تردد پیر خود خواجہ محمد چشتی را قدس اللہ سرہ العزیز در خواب دید کہ میفر
چہ حال است کہ در غایت تردد مے بینم خواجہ یوسف گفت کہ بسبب کلام اللہ

که یاد ندارم فرمود که صدبار سورهٔ فاتحه بخوان از برکت آن کلام الله محفوظ خواهد
شد خواجه یوسف چشتی چون بیدار شد همچنان کرد بفضل و کرم حق سبحانه تعالی
از برکت سورهٔ فاتحه تمامی کلام الله خواجه یوسف را محفوظ شد چنانکه هر روز پنج
ختم کردن گرفت منهم آن سرور مشائخ کبار آن بادشاه اولیاے نامدار آن ظل الله
فی الخلق ان سیف الله الناطق بالحق خواجه قطب الحق والدین المخصوص
بعنایت رب العالمین خاتم الفقرا والمساکین ملک الاولیا سلطان الاصفیا خواجه
مودود چشتی که جمله مشائخ کبار وقت محکوم و منقاد حکم او بودند در غایت تعظیم
و در نهایت تکریم او میکوشیدند و این بزرگ خرقهٔ ارادت از خدمت خواجه ناصر الدین
یوسف چشتی پوشید کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نبشته دیده
ام شیخ ابوالعباس قصاب چهار صد اولیا را بنظر فنا کرده بود چون خواجه مودود
چشتی شیخ عثمان استاد مردان را به نیشاپور ولایت داد نظر او بدل کرد چون
از خانه علیه منقول است هر وقت که خواجه مودود چشتی را اشتیاق زیارت خانه
کعبه غالب شدے فرشتگان را حکم شدے تا خانهٔ کعبه را پیش آوردند و در نظر خواجه میداشتند
خواجه طواف کردے نماز گزاردے همانجا آمده است نگذاردے بعده خانهٔ کعبه را باز می بردند
منقول است بزرگ زادهٔ بدخشان بخدمت خواجه مودود چشتی آمد و ارادت
آورد و کلاه درخواست کرد خدمت خواجه بنور باطن دریافته بود که در جریدهٔ
معصیت او لوث دنیا باقی است التماس او قبول نمیکرد تا بیشترے بزرگان را
آن بزرگ زاده شفیع آورد خواجه او را کلاه فرمود و گفت اے جوان چون
کلاه ستدی حق نگاهداشت آن بکنی والا پشیمان شوی چون آن بزرگ زاده کلاه
بستد و در بدخشان آمد بعد چندگاه بدنیا و بدانچه مطلوب نفس او بود مشغول
شد این خبر بخدمت خواجه رسانیدند خواجه فرمود چگونه است که آن کلاه
کار او نمیکند بعده وے به بنا مد که او را باتهامے بگرفتند و چشمهاے جهان بین
او کشیدند منقول است که چند روز ذات ملک صفات خواجه مودود

چشتی را قدس اللہ سرہ العزیز زحمت مزاحم شد در اثنائے آں زحمت مردی باہیبت بیامد و حریر پارۂ نبشتہ بدست مبارک خواجہ داد خواجہ مطالعہ کرد آں حریر پارہ بر چشم مبارک خود نہاد و جان عزیز بحق تسلیم کرد ہزا ہزار در عالم افتاد کہ خواجہ مودود چشتیؒ در دنیا نماند بعد تجہیز و تکفین خواستند کہ جنازۂ خواجہ بردارند ہیچکس نتوانستند کہ برگیرند ہمہ در حیرت ماندند بعد زمانے آواز صعب آمد خلق دور شد مردان غیب بیامدند و نماز جنازۂ خواجہ بگذاردند بعدہ خلق بگذاردند و پس بفرمان خدائے تعالیٰ جنازۂ خواجہ در ہوا شدہ میرفت و خلق دنبال جنازہ میرفتند تا بموضع کہ حضرت قبول کردہ بودند چوں ایں کرامت معائنہ شد چندیں ہزار کافراں درآں روز مسلماں شدند منہم آں اعلم علما آں قدوۂ اولیا خواجہ حاجی شریف زندنی کہ بکلمات حقائق حقیقت میاں مشائخ کبار زمانہ عدیم المثال بود و توجہ علما و فضلا و اہل حقیقت بدو بود و خرقۂ ارادت از خدمت خواجہ قطب الملۃ والدین مودود چشتی پوشیدہ بود قدس اللہ سرہ العزیز منقول است کہ خواجہ حاجی شریف زندنی چہل سال از خلق عزلت گرفت و خرابہ اختیار کرد و برگ درختان و میوہ کہ از جنگل خیزد قوت ساخت واگر کسے بخدمت او آمدے خادم گفتے زینہار ذکر دنیا و حکایت آں نکنی کہ از سعادت زیارت محروم گردی منقول است روزے مردے بخدمت خواجہ چیزے نقد آنہ آورد خواجہ فرمود کہ با درویشاں چہ عداوت داشتی کہ دشمن گرفتۂ خدائے را بیاوردی ایں سخن گفت و فرمود کہ بجانب صحرا بہ بیں آں مردے بید کہ جوئے زر در صحرا رواں شدہ است بعدہ خواجہ فرمود کسے را کہ در خزانۂ غیب اینچنیں تصرفے باشد او نظر بمال شما کند منقول است کہ سلطان سنجر را در خواب دیدند از وے پرسیدند کہ خدای تعالیٰ با تو چہ کرد گفت معاملہ مرا کہ در عالم کردہ بودم از نیک و بد در نظر من داشتند و فرشتگان عذاب فرماں شد کہ ایں را جانب دوزخ برید ہم در

اثنائے ایں فرماں رسید کہ فلاں روز در مسجد دمشق سعادت قدمبوس خواجہ حاجی شریف زندنی حاصل کردہ بود از برکت آں بیامرزیدیم منہم آں صاحب کشف و کرامات آں بادشاہ عالم مشاہدات آں خلیفہ حاجی شریف زندنی خواجہ عثمان ہارونی کہ در علم شریعت و طریقت و حقیقت اَعلمِ وقت بود و مقتداے اوتاد و ابدال و خرقۂ ارادت از خدمت خواجہ حاجی شریف زندنی پوشیدہ قدس اللہ سرہ العزیز منقولست کہ شیخ الاسلام خواجہ معین الدین حسن سنجری طیب اللہ مضجعہ میفرمود کہ وقتے من برابر خواجہ عثمان ہارونی در سفر بودم در کنارۂ دجلہ رسیدم کشتی نبود خواجہ عثمان قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ چشم پیش کن چشم پیش کردم خواجہ را و خود را در گذارے دجلہ دیدم از خواجہ عثمان قدس اللہ سرہ العزیز پرسیدم کہ شما ایں چہ کردید فرمود کہ پنج بار سورۂ فاتحہ بخواندم منقول است وقتے پیرے بخدمت خواجہ عثمان قدس اللہ سرہ العزیز بغایت پریشان خاطر آمد خواجہ از وے پرسید کہ چہ حال است کہ خاطر بر جا نداری گفت مدت چہل سال باشد کہ پسرے از من غایب شدہ است از حیوٰۃ و موت او خبر ندارم بخدمت خواجہ آمدہ ام تا فاتحہ درخواست کنم کہ گر پسر بمن رسد خواجہ در مراقبہ شد چوں زمانے بگذشت حاضران مجلس را فرمود کہ فاتحہ بخوانیم بہ نیت آنکہ پسر ایں پیر بدو رسد چوں فاتحہ خواندند فرمود برو پسرت در خانہ آمدہ باشد چوں پیر در خانہ آمد آیندہ بیامد و گفت مبارکباد پسرت آمد چوں پیر را با پسر ملاقات شد پدر و پسر بخدمت خواجہ آمدند و ہر دو سعادت پایبوس حاصل کردند خواجہ از وے پرسید کہ کجا بودی گفت در جزیرۂ از جزائر دریا دیواں گرفتہ بودند و زنجیر کردہ امروز دراں مقام بودم درویشے ہم بطریق شما دست در زنجیر کرد و مرا نزدیک خویش بایستانید زنجیر از من بیفتاد بعدہ گفت پاے بر پاے من نہ چناں کردم فرمود چشم پیش کن چوں چشم پیش کردم خود را بر در خویش دیدم منقول است

له شیخ الاسلام معین الدین سنجری قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کہ مرا ہمسایہ
بود از مریدان خواجہ عثمان ہارونی او نقل کرد من برابر جنازہ او رفتم چوں او را
در گور نہادند خلق بازگشت من ساعتے بر سر قبر آں دوست مشغول بودم دیدم
فرشتگانِ عذاب حاضر شدند دریں میاں خواجہ عثمان ہارونی رسید
و گفت زینہار ایں را عذاب مکنید کہ ایں از مریدانِ من ہست فرشتگاں را فرماں
شد او را بگوئید ایں بر خلاف تو بود خواجہ قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ آرے
ایں بر خلاف من بود فاما خود را در پایہ من بستہ بود فرماں شد کہ اے فرشتگا
دست از مریدِ خواجہ عثمان بدارید کہ ما او را بدو بخشیدیم منہم آں شیخ شیوخ طریقت
آں اصل الاصول بحقیقت آں صاحب سر الٰہی و آں باوصاف صحو صاحی
وارث الانبیاء و المرسلین نایب رسول اللہ فی الہند حضرت خواجہ معین الحق
والشرع والدین خواجہ معین الدین حسن سنجری قدس اللہ سرہ العزیز کہ
بجمیع اوصاف مشائخ موصوف بود و بانواع کرامات و علو درجات مشہور و ایں
بادشاہ اہل اسلام خلیفہ خواجہ عثمان ہارونی بود منقولست کہ شیخ الاسلام
معین الدین قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کہ چوں من بخدمت خواجہ
عثمان ہارونی پیوستم و بشرف ارادت آں بزرگ مشرف شدم بیست سال
ملازم خدمت ایشاں بودم چنانکہ یک ساعت نفس را از خدمت آں بزرگ
راحت ندادم و در سفر و حضر جامہ خواب خواجہ من مے بردم چوں رسوخ
خدمت من باعتقاد تمام معائنہ کرد آنگاہ نعمتے کہ از کمال خواجہ اقتضا کرد
در حق من کرم فرمود و خواجہ معین الدین والحق میفرمود کہ علامت شناختن
حق تعالیٰ گریختن از خلق ہست و خاموش بودن در معرفت و میفرمود کہ چوں
ما را از پوست بیروں آمدیم و نگاہ کردیم عاشق و معشوق و عشق یکے دیدیم یعنی
در عالم توحید ہمہ یکیست و مے فرمود کہ حاجیاں بقالب گرد خانہ کعبہ طواف
کنند فاما عارفاں بقلوب گرد عرش و حجاب عظمت طواف کنند و لقا خواہند

و میفرمود مدتے گرد خانۂ کعبہ طواف گردم فاما ایں زماں خانۂ کعبہ گرد من طواف
مے کند و میفرمود مرید مستحق اسم فقر وقتے گردد کہ در عالم فانی باقی بماند پرسیدند مرید ثابت
کے گردد فرمود آں زمانکہ فرشتۂ ذات بیست سال بروے ہیچ گناہے ننویسد و میفرمود
کہ نشان اہل محبت چیست آنکہ مطیع باشی و ترسے نباید کہ براند و میفرمود کہ علامت
شقاوت چیست آنکہ معصیت کنی و امیدواری کہ مقبول خواہم شد و میفرمود چوں
روز قیامت در رسد حق تعالیٰ فرشتگاں را فرماں دہد تا دوزخ را از دہان مار
بیروں آرند آنگاہ دوزخ را بتابند چنانکہ یکدم بزند جملہ اہل حشر قیامت پر دود کند
ہر کہ خواہد از عقبات آں روز ایمن گردد طاعتے کند کہ نزدیک خداے تعالیٰ بہتر
از اں طاعتے نباشد پرسیدند کہ آں طاعت چیست فرمود کہ در ماندگان را
فریاد رسیدن و حاجت بیچارگاں رواں کردن و گرسنگاں را سیر گردانیدن
و میفرمود ہر کہ ایں سہ خصلت باشد در حقیقت بداں کہ خداے تعالیٰ او را دوست
میدارد اول سخاوتے چوں سخاوت دریا دوم شفقتے چوں شفقت آفتاب سیوم
تواضعے چوں تواضع زمین و میفرمود ہر کہ نعمت یافت از سخاوت یافت و ہر کہ از
متقدماں باشد از صفا باشد و مے فرمود کہ توکل بحقیقت آں است کہ رنج و
محنت خود از خلق برگیرد و میفرمود کہ قرار گرفتن دریں راہ دو چیز است یکے ادب
عبودیت دوم تعظیم حق تعالیٰ حضرت سلطان المشائخ مے فرمود چوں حضرت
شیخ معین الدین طاب اللہ مضجعہ در اجمیر آمد پتھورا راے مملکت ہند در
اجمیر بود چوں شیخ در اجمیر سکونت ساخت پتھورا را و مقرباں او را دشوار مے
آمد چوں عظمت و کرامت شیخ معاینہ مے کردند مجال دم زدن نبود الغرض مسلمانے
از پیوستگان شیخ معین الدین قدس اللہ سرہ العزیز بر پتھورا مے بود پتھورا
آں مسلماں را رنجے مضرت رسانیدن گرفت آں مسلمان التجا بخدمت شیخ
معین الدین کرد شیخ در باب او بر پتھورا بشفاعت سخنے گفت پتھورا از زبان شیخ
قبول نکرد و گفت ایں مرد اینجا آمدہ است و نشستہ سخنان غیب میگوید چوں ایں

سخن بسمع مبارک آں بادشاہ اسلام رسانیدند بر لفظ مبارک اوررفت کہ پتھورا را زندہ گرفتیم و دادیم بلشکر اسلام ہمدراں ایام لشکر سلطان معز الدین سام انار اللہ برہانہٗ از غزنی رسید و پتھورا مقابل لشکر اسلام شد و بدست سلطان زندہ افتاد عرض میدارد کاتب حروف برآنجملہ کہ کدام کرامات علو درجات بالا ازیں تواند بود کہ از بزرگانے کہ بدیں بادشاہ دیں پیوستند شاہانے خاستند کہ بندگان خدائے تعالیٰ وتقدس را دستگیری کردند و از غرور دنیا بیروں آوردند و بسرائے سرور عقبیٰ منزلگاہ دادند و تا روز قیامت کوس غلغلہ عظمت ایں بادشاہان دین درگوش ہوش فلک و ملک فرو خواہد کوفت و خلق بمحبت ایشاں درمقعد صدق جائے خواہند یافت کرامت دیگر آنکہ مملکت ہندوستان تا حد برآمدن آفتاب ہمہ دیار کفر و کافری و بت و بت پرستی بود و متمردان ہند ہر یکے دعویٰ انا ربکم الاعلیٰ مے کردند و خدائے را جل و علی شریک مے گفتند و سنگ کلوخ و دار و درخت و ستور و گاو و سرگین ایشاں را سجدہ میکردند و بظلمت کفر قفل دل ایشاں مظلم و محکم بود قطعہ ہمہ غافل از حکم دین و شریعت ہمہ بیخبر از خدا و پیمبر ✤ نہ ہرگز کسے دیدہ ہنجار قبلہ ✤ نہ ہرگز شنیدہ کسے اللہ اکبر بوصول قدم مبارک آں آفتاب اہل یقین کہ بحقیقت معین الدین بود ظلمت ایں دیار بنور اسلام روشن و منور گشت قطعہ از تیغ او بجائے صلیب و کلیسیا در دار کفر مسجد و محراب و منبر ست ✤ آنجا کہ بود نعرہ و فریاد مشرکان ✤ اکنوں خروش نعرہ اللہ اکبر است ✤ و ہر کہ ازیں دیار مسلماں شد و تا دور قیامت مسلماں خواہد شد و فرزندان ایشاں تا توالد و تناسل ہست مسلماں خواہند بود و آں طائفہ را کہ بہ تیغ اسلام از دار حرب در دیار اسلام خواہند آورد الی یوم القیامتہ مثوبات آں بہ بارگاہ شیخ الاسلام معین الدین حسن سنجری قدس اللہ سرہ العزیز بمتابعت حضرت او واصل و متواصل خواہند بود انشاء اللہ العزیز منقول ہست دراں شب کہ شیخ الاسلام معین الدین

سنجری قدس الله سره العزیز نقل خواهند کرد چند بزرگ حضرت رسالت صلی الله
علیه وآله وسلم را درخواب دیدند که میفرمود دوست خدا معین الدین سنجری خواهد
آمد باستقبال او آمده ایم چون خواجه نقلکرد در پیشانی مبارک خواجه نبشته پیدا آمد
له حَبِیبُ اللهِ مَاتَ فِی حُبِّ اللهِ و نقل خواجه و روضهٔ متبرکه هم در اجمیر است
وخاک پاک مزار این بزرگ دوای دل دردمندان استسعادت زیارت میسر باد
منهم آن شیخ علی الاطلاق آن قطب باتفاق آن منبع اسرار آن مطلع انوار آن
شمع عالم آن پادشاه بنی آدم آن شیخ الاسلام نامدار قطب الحق والدین بختیار
اوشی قدس الله سره العزیز خلیفهٔ شیخ الاسلام معین الدین حسن سنجری بود واز
اکابر اولیا رواجلهٔ اصفیا بود ودر عصر او همه منقاد و معتقد او بودند و قبولی عظیم
داشت و نفسی گیرا و بشغل لِی مَعَ اللهِ مخصوص بترک و تجرید موصوف این بزرگ
در ماه مبارک رجب رَجَبَ قدره شهور سنه ۵۲۲ اثنی و عشرین و خمسمائة در شهر بغداد
در مسجد امام ابو اللیث سمرقندی بحضور شیخ شهاب الدین سهروردی
و شیخ اوحد کرمانی و شیخ برهان الدین چشتی و شیخ محمد صفاهانی بشرف
ارادت شیخ الاسلام شیخ معین الدین سنجری مشرف گشتند نکتهٔ اول
دربیان مجاهده شیخ الاسلام قطب الدین قدس الله سره العزیز سلطان المشایخ
می فرمود یاری از شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز
پرسید که شیخ الاسلام قطب الدین کاکی و کندوری داشت فرمودند نداشت
عیش ایشان در عسرت بودی بقالی مسلمانی همسایهٔ خواجه بود خواجه در
اوائل ازو وام کردی او را گفت که وام تو چون سه صد درم شود زیاده ازان
ندهم چون فتوح رسیدی هم ازان ادا کردی بعده خواجه باخود جزم کرد که بعد ازین
وام نکنم بعده از فضل خدای عزوجل یک قرص زیر مصلی پیدا شدی همه خانه
را بسنده بودی بقال دانست مگر خدمت شیخ از من ناخوش هست که وام نمی
ستاند بهخوابهٔ خود را بر حرم شیخ فرستاد بجهت تفحص حال حرم شیخ جواب داد

ف
ذکر این بزرگ
مشتمل بر چهار
نکته است

له دوست خدا در قات یافت در دوستی خدا۔

هر روز یک درم زیر مصلی شیخ پیدا می شود همان اهل خانه را کافیست بعد
ازاں کاک پیدا نشد خدمت شیخ از حرم خود پرسید که حکایت پیدا شدن کاک
پیش کسے گفته حرم خواجه گفت آرے پیش زن بقال گفته ام سلطان المشایخ
میفرمود که شیخ معین الدین حسن سنجری تا پانصد درم شیخ قطب الدین
را اذن داده بود قرض کند چوں کار بکمال رسید ازاں نیز دست داشت قدس
الله سره العزیز نکتهٔ دوم در بیان مشغولی شیخ الاسلام قطب الدین بختیار
قدس الله سره العزیز سلطان المشایخ مے فرمود که شیخ قطب الدین بختیار را ابتدا
مشغولی ترک خفتن بظهور آمده بود چنانکه هیچگه بستر راست نکردے در اول عهد بعد
غلبهٔ خواب قدرے بخفتے و در آخر عمر آنهم به بیداری بدل شده بود و بر زبان مبارک
ایشان چناں رفته بود اگر وقتے مے خسپیم زحمت مے کنیم حال شغل بحق بجائے
رسیده بود چوں کسے بزیارت ایشاں آمدے زمانے بایستے تا بخود باز آمدے آنگاه
با آینده مشغول شدے یا از حال خود و یا حال آینده چیزے بگفتے بعده گفتے
مرا معذور دارید باز بحق مشغول شدے سلطان المشایخ میفرمود که شیخ الاسلام
قطب الدین را پسرے بود خورد رحمة الله علیه برحمت حق پیوست چوں خدمت
شیخ قطب الدین از دفن او باز گشت آواز گریهٔ مادر خوردک بسمع مبارک
شیخ رسید شیخ تاسف کردن گرفت شیخ بدرالدین غزنوی پرسید که ایں تاسف
چیست شیخ فرمود مرا ایں زماں یاد مے آید که من چرا از حق بقاء پسر نخواستم
اگر مے خواستمے یافتمے سلطان المشایخ میفرمود بنگرید استغراق ایشاں در یاد
دوست بچه غایت بود که از حیات و ممات پسر یاد نیامد نکتهٔ سیوم در بیان عظمت
و کرامات شیخ الاسلام قطب الدین نور الله مرقده سلطان المشایخ میفرمود که مردے
بود رئیس نام شبے در خواب دید قبهٔ و خلقے انبوه در حوالی آں قبه مردے کوتاه
بالاے دید که هر بار در آں قبه درون میرود و بیروں مے آید و پیغام خلق را جواب
مے گوید آں رئیس پرسید که دریں قبه کیست آں مرد کوتاه بالا که بیروں مے آید

ومیرود کدام است گفتند درین قبه حضرت رسالت است صلے اللہ علیہ آلہ وسلم
وآں مرد عبداللہ مسعود است رئیس میگوید نزدیک عبداللہ رفتم و گفتم کہ بخدمت
رسول صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم عرض دار کہ من میخواہم کہ ترا بہ بینم عبداللہ مسعود رضی درون
رفت و بیروں آمد و گفت رسول خداے فرماید کہ ترا ہنوز اہلیت آں نشدہ است
کہ مرا بتوانی دید اما برو سلام من بختیار کاکی را برساں و بگو ہر شب تحفہ کہ بر من
میفرستی میرسد سہ شب است کہ نمیرسد مانع آں بخیر باد ایں رئیس میگوید من
بیدار شدم و بخدمت شیخ قطب الدین بختیار آمدم نور اللہ مضجعہ و گفتم کہ
حضرت رسالت صلے اللہ علیہ آلہ وسلم شما را سلام رسانیدہ است با استاد
وگفت پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم چہ گفتہ است گفتم ہمچنیں فرمودہ است تحفہ کہ ہر شب
بر من مے فرستی میرسید مگر سہ شب است کہ نرسیدہ است شیخ قطب الدین
ہماں زماں زنے کہ خواستہ بود پیش طلبیدہ و مہر او برو تسلیم کرد و او را بگذاشت
وآنچناں بود مگر سہ شب در تزویج مشغول بود کہ آں تحفہ نرسیدہ بود بعد ازاں
سلطان المشایخ فرمود قدس اللہ سرہ العزیز تحفہ ایں بود کہ ہر شب سہ ہزار بار
صلوات گفتے آنگاہ گفتے سلطان المشایخ میفرمود کہ وقتے شیخ قطب الدین بختیار
و شیخ بہاء الدین زکریا و شیخ جلال الدین تبریزی قدس اللہ سرہم العزیز
در ملتان بودند لشکر کافر زیر پاے حصار ملتان آمد والی ملتان قباچہ بود
بجہت دفع ملاعین بخدمت ایں بزرگاں آمد و عرض داشت کرد شیخ قطب الدین
بختیار تیرے بدست قباچہ داد و فرمود ایں را عمیا جانب لشکر کافر فرست
قباچہ ہمچناں کرد چوں روز شد ہیچکس از کافر نماندہ بود سلطان المشایخ میفرمود
کہ من بزیارت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ العزیز رفتہ
بودم در خاطر من گذشت ایں کس کہ بزیارت بزرگاں مے آید ایشاں را
از آمدن ایں کس خبرے مے باشد یا نہ ایں معنی در خاطر گذرانیدم و نزدیک روضہ
مشغول شدم در اثناے ایں مشغولی از روضہ متبرکہ ایں بیت شنیدم

بیت مرا زندہ پندار چوں خویشتن ✤ من آیم بجاں گر تو آئی بہ تن ✤ سلطان المشائخ میفرمود کہ شیخ قطب الدین بختیار در مبدا حال درویش بود ودراں شہر مسجد بہت خراب دراں یک مسجد منارہ ہست کہ آنرا ہفت منارہ میگویند بخدمت ایشاں دعائے رسیدہ بود کہ آں یک دعا بود آں را ہفت دعا گفتندے ہر کہ آں دعا بر بالائے آں منارہ بخواند با مہتر خضر او را ملاقات شود الغرض شیخ قطب الدین را اشتیاق غالب شدہ کہ با مہتر خضر ملاقات کند شبے از شبہائے ماہ رمضان دراں مسجد رفت و دوگانہ بگذارد و بر آں منارہ برآمد و ایں دعا بخواند و فرود آمد چوں قدم از مسجد بیروں نہاد مردے را دید ایستادہ بانگ بر شیخ قطب الدین زد کہ دریں بیگاہان تو اینجا چکنی شیخ گفت من اینجا آمدہ بودم تا ملاقات مہتر خضر حاصل کنم ایں دولت میسر نشد باز بخانہ میروم آں مرد گفت خضر را چہ خواہی کرد او یکے سرگردان است ہمچو تو از دیدن آں چہ شود در ہمساں پرسید دینا مے طلبی شیخ گفت خیر گفت وامے دادنی داری شیخ گفت خیر بعد ازاں آں مرد گفت خضر را چہ مے بینی بعد ازاں گفت دریں شہر یک مردیست کہ خضر دوازدہ بار بر در او رفتہ است و بار نیافتہ ایشاں دریں مجاورہ بودند کہ مردے از راہ پیدا شد ایں مرد بتعظیم تمام پیش او باز رفت و در دست و پائے او افتاد شیخ قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ آں مرد چوں نزدیک من رسید روے سوے آں مرد پیشینہ کرد و گفت کہ ایں درویش وامی دادنی ندارد و دنیا نمے طلبد آرزوے ملاقات تو دارد شیخ فرمود ہم دریں میاں بانگ نماز برآمد از ہر طرف درویشاں و صوفیاں پیدا شدند جماعتے شد تکبیر گفتند یکے پیش رفت و نماز بگذارد در تراویح دوازدہ سپارہ بخواند در دل من گذشت اگر بیشتر خواند بہتر باشد چوں نماز تمام شد ہر کسے طرفے گرفت من بجائے خود آمدم سلطان المشائخ میفرمود کہ وقتے جلال الدین تبریزی در خانہ شیخ

قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز خواست آمد شیخ قطب الدین نوراللہ مرقدہ

اورا استقبال کرد از خانۂ خود بیروں آمد خانہ بر سر چند و گہر بود از انجا کہ بیروں آمد

در کوچۂ شارع نرفت در کوچۂ باریک رفت شیخ جلال الدین کہ مے آمد در شارع

نیامد ہم دریں کوچہ باریک مے آمد ہر دو باہمدیگر ملاقی شدند قدس اللہ سرہما کرت

دیگر در مسجد ملک اعز الدین کہ ہم پیش گرمابہ اوست آں ہر دو بزرگ یکجا شدہ اند

سلطان المشائخ میفرمود وقتے بخدمت شیخ قطب الدین قدس اللہ سرہ

العزیز مردے از بینوائی شکایت کرد شیخ فرمود اگر بگویم نظر من در عرش

خدا مے افتد استوار داری گفت آرے بلکہ بیشتر ہم گفت نیکوست چوں

اینقدر میدانی بارے آں ہشتاد تنکہ نقرہ کہ در خانہ نہادہ بخور بعد ازاں

شکایت کن آنمرد شرمندہ شد روے بر زمین آورد و باز گشت منقول است

کہ شیخ قطب الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ العزیز میفرمود

کہ وقتے من و قاضی حمید الدین ناگوری مسافر بودیم چوں کرانہ دریا رسیدیم گرسنگی

در من اثر کرد یک ماں بگذشت گوسفندے دو نان جویں در دہن کردہ پیدا

شد بیامد پیش ما نہاد و باز گشت ما آں را تناول کردیم و باخود گفتیم کہ ایں گوسفند

از غیب بود ہم دراثنا و اینجاں یک گزدمے نزدیک دریا رسید خود را

در آب انداخت کذا راشد ما در تامل شدیم و گفتیم دریں زیر حکمتے ہست بیا ما نیز

دنبال او برویم دست بدعا بر داریم بفرمان خداے تعالی دریا دو شق شد و زمین

خشک پیدا شد ما بگذشتیم زیر درختے مردے راہ خفتہ دیدیم و مارے در آمدہ

تا او را ہلاک کرد اندایں گزدم از جاے بر جست آں مار را ہلاک کرد و از پیش

ما ناپیدا شد ما نزدیک شدیم کہ آنمرد را دریابیم کہ چہ بزرگے کسے خواہد بود دیدیم

مستے خراب قے کردہ افتادہ است ما شرمندہ شدیم کہ ایں مرد اینچنیں بی

فرمان و از خداے تعالی اینچنیں نگاہداشت ناگاہ ہاتفے آواز داد اے عزیزاں

اگر ما ہمیں مصلحی زاہد پارسا یا نزا نگاہداریم مفسدان و گناہ گاران را کہ نگاہدارد

بمدارین بودیم آنمرد بیدار شد کیفیت برو گفتیم شرمنده گشت ازان فعل توبه کرد
و یکے از واصلان گشت آنگاه شیخ الاسلام قطب الدین بر لفظ مبارک
راند که اے درویش چون وقت در آید و نسیم لطف وزیدن گیرد صد هزار خراباتی
را صاحب سجاده گرداند و اگر معاذا نسیم قهری وزد صد هزار سجاده نشین را
براند و بخرابات افگند منقول است که ملک اختیار الدین ایبک
حاجب چیزے نقدانه باسم خدمتی بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین
آورد شیخ الاسلام قبول نکرد بعد ازان بر آن بوریائے که نشسته بودند آنرا
برداشت و ملک اختیار الدین را نمود که زیر بوریا جوے تنگهاے زر میرود
و فرموده برایں آورده شما حاجت ندارم باز بر منقول است که فرزندان
شیخ الاسلام شیخ معین الدین سنجری را در حدود اجمیر دیہے احیائی بود
مقطعان بجهت مقرر داشت مزاحمت مینمودند فرزندان شیخ را بر آن آوردند
که در شهر بروند و از پادشاه مقرر داشت بیارد و بضرورت خواجه از اجمیر در
دہلی آمد و بر شیخ قطب الدین قدس الله سره العزیز فرود آمد شیخ قطب الدین
گفت شما را حاجت نیست که بروید شما بدولت در خانه باشید من بروم و مقرر
داشت بیارم شیخ الاسلام قطب الدین قدس سره العزیز بر سلطان
شمس الدین رفت سلطان شمس الدین در تعجب شد چون وقتے بر سلطان
نرفته بود و کرّات سلطان بجهت ملاقات التماس میکرد اجازت نمے یافت
چون ملاقات شد هم در مجلس فرمان مقرر داشت با صرّه تنگها زر پیش آوردند
و در آنمجلس رکن الدین حلوائی حاکم خطه اوده بالاے شیخ نشست سلطان را همینی موافق نیفتاد
شیخ قطب الدین تغیر مزاج سلطان بنور باطن دریافت و کشف کرد فرمود چون حلوا و کاک مجتمع گردد حلوا بالاے کاک
نهند اگر حلوائی بالاے کاکی نشیند چه تفاوت گفته اند الغرض چون شیخ قطب الدین فرمان مقرر داشت با فتوح بخدمت
شیخ معین الدین آورد و شیخ معین الدین شهرت اعتقاد خلق در حق شیخ قطب الدین معاینه کرد فرمود
که این چه کرده پنهان بعزلت بودن بهتر شیخ قطب الدین عزم نشست کرد که از طرف بنده چیزے نیست

و از سلطان المشائخ روایت میکنند چون شیخ معین الدین از اجمیر در دهلی
آمد و شیخ نجم الدین صغرا شیخ الاسلام حضرت دهلی بود میان شیخ معین الدین
و شیخ نجم الدین محبت بود شیخ معین الدین بدیدن شیخ نجم الدین رفت او در صحن خانه
چوتره عمارت می‌کنانید چون نظر مبارک شیخ معین الدین برو افتاد بطریق
سرگرم پیش نیامد شیخ فرمود شاید شیخ الاسلامی دماغ ترا برهم ساخته است
شیخ نجم الدین در جواب گفت که من همان مخلص و معتقدم اما شما مریدے را
در شهر گذاشته اید که شیخ الاسلامی مرا کسے بجوے نشمارد خدمت شیخ معین الدین
تبسم کرد فرمود که بابا قطب الدین را من همراه خود می‌برم تو مشوش مباش در آن
ایام صیت کمالات شیخ قطب الدین بسیار قوی شده بود و همه اهل شهر رخ
بخدمت او آورده چون شیخ معین الدین در خانه آمدند فرمود که بابا بختیار
هم یکبار چنین مشهور شدی که خلق از دست تو شکایت کردن گرفت ازینجا برخیز
و در اجمیر بیا و بنشین من پیش تو بایستم شیخ قطب الدین فرمود که مخدوم مرا
چه محل آن باشد که پیش مخدوم توانم ایستاد فکیف که نشینم پس در آنمرتبه شیخ
قطب الدین همراه شیخ روانه اجمیر گردید از نیمقدمه در تمام شهر دهلی شور افتاد همه
اهل شهر مع سلطان شمس الدین دنبال برآمدند و هر جا شیخ قطب الدین قدم
میگذاشت خلایق خاک آن زمین به تبرک برمیداشت و نهایت اضطراب
و زاری مینمودند شیخ معین الدین اینحال را معاینه کرد فرمود بابا بختیار همدرین

نسخه داوری بگر: اٰنید خدمت شیخ طرف دیگر رفت و دست او بگرفت شیخ نجم الدین آغاز کرد
بختیار را برابر چه گماشته اورا منع نکنی شیخ معین الدین فرمود که منع خواهم کرد و در آن وقت صیت شهرت
شیخ قطب الدین قدس الله سره العزیز در شهر قوی شده بود و همه شهر رخ بخدمت او آورده شیخ معین الدین چون
در خانه آمد فرمود که بختیار هم یکبار اینچنین مشهور شدی که خلق از دست تو شکایت کردن گرفت ازینجا
برخیز در اجمیر بیا بنشین من پیش تو بایستم شیخ قطب الدین فرمود که مخدوم مرا چه محل آن باشد که پیش
خواجه توانم ایستاد بلکه در پاے مخدوم بغلطم و بیفتم فکیف که نشینم الغرض همچنین روایت کرده اند که
شیخ معین الدین قدس الله سره العزیز در سوے اجمیر روان شد هنوز شیخ معین الدین در اجمیر
نرسیده بود که شیخ قطب الدین بختیار در شهر برحمت حق پیوست ۱۲

مقام باش کہ خلایق از بیروں آمدن تو در اضطراب وخراب است روا ندارم کہ چندیں دلہا خراب وکباب باشند بروایں شہر را درپناہ تو گذاشتیم پس سلطان شمس الدین سعادت قدم بوس شیخ را دریافتہ ہمراہ شیخ قطب الدین بشادی تمام متوجہ شہر گردید وشیخ معین الدین بطرف اجمیر روانہ گشتند. نکتہ چہارم دربیان نقل شیخ الاسلام قطب الدین بختیار از دار دنیا بدار عقبےٰ طیب اللہ مضجعہ سلطان المشائخ میفرمودند روز عید بود شیخ قطب الدین از نمازگاہ بازگشت آنجا آمد کہ ایں زماں روضہ متبرکہ اوست آنجا زمینے صحرا بود ہیچ گورے وگنبدے نبود شیخ آنجا بیامد وبایستاد در تأمل شد عزیزانے کہ برابر بودند عرضداشت کردند کہ امروز روز عید ست وخلق منتظر آنکہ مخدوم درخانہ بیاید وطعامے بخورد شما اینجا درنگ چہ می کنید شیخ فرمود کہ مرا ازیں زمیں بوے دلہامے آید در زماں خصم آں زمیں را طلبید واز خاصہ مال خود بہا خرید خود را دفن ہمانجا فرمود بعد بحرف سلطان المشائخ چشم پرآب کرد وفرمود خدمت شیخ آنکہ مے فرمود اینجا بوی دلہامے آید بہ بنید کہ اینجا کیاں خفتہ اند ومیفرمود کہ شیخ الاسلام قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز را چہار شبانروز تحیر بود در وقت نقل وآنچناں بود کہ در خانقاہ شیخ علی سگزی رحمۃ اللہ علیہ سماع بود شیخ قطب الدین نور اللہ مرقدہ درآں جمع حاضر بودند قوال ایں قصیدہ میخواندند ؎ کشتگانِ خنجر تسلیم را + ہر زماں از غیب جانِ دیگر است + شیخ قطب الدین را قدس اللہ سرہ العزیز ایں بیت درگرفت ازآں مقام بخانہ آمد مدہوش ومتحیر بودند ومیفرمودند کہ ہمیں بیت بگوئید ہمیں میگفتند واو ہمچناں در تحیر بود الا آنکہ چوں وقت نماز درمے آمد نماز میگذاردند وباز ہمیں بیت میگوئید وہمیں میگفتند واو ہمچناں در تحیر بود وحالے وحیرتے پیدا مے شد چہار شبانہ روز ہمیں حال بود شب پنجم رحلت فرمود شیخ بدر الدین غزنوی رحمۃ اللہ علیہ میگوید کہ من آں شب حاضر بودم چوں وقت نقل شیخ نزدیک شد مرا اندک غنودگی بود درآں خواب دیدم شیخ گوئی ازمقام خود برآمدہ

است و جانب بالا میرود و مرا میگوید بدرالدین دوستان خدای را مرگ
نباشد چون بیدار شدم شیخ بدار بقا رحلت فرموده بود در آن مجلس که واقعه
شیخ بود شیخ احمد نهروالی حاضر بود رحمة الله علیهما و کاتب حروف در رسالهٔ سماع
که تالیف مولانا فخرالدین زرادی دیده است ترجمهٔ آن اینست که شیخ
قطب الدین نورالله مرقده در آن سماع در عالم تحیر شد طبیبی بود در آن ایام
حاذق که لقب او شمس الدین بود دلیل شیخ قطب الدین را بیاوردند تا او
مادهٔ زحمت را دریابد چون آن شمس الدین دلیل بدید گفت این دلیل مردی
است که سوخته است با آتش محبت و جگر او بگداخته است و طبیب کور درین
قول صادق بود و دریں استدلال مصیب چه خوب است دریں معنی که انشا
کرده اند در مجلس مصطفی صلی الله علیه وآله وسلم قَدْ لَسَعَتْ حَیَّةُ الْهَوٰی کَبِدِیْ
فَلَا طَبِیْبَ لَهَا وَلَا رَاقِ اِلَّا الْحَبِیْبَ الَّذِیْ قَدْ شُغِفْتُ بِهٖ فَعِنْدَهٗ رُقْیَتِیْ
وَتِرْیَاقِیْ الغرض قاضی محی الدین کاشانی رحمة الله علیه بخدمت سلطان
المشایخ میگفت همدران سال که نقل سلطان شمس الدین التمش
بود نقل شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس الله سره العزیز و نقل
مولانا قطب الدین کاشانی هم دران سال بود ازین حرف سلطان المشایخ
تاریخ نقل سلطان شمس الدین یاد فرمود و این بیت گفت بیت بسال
ششصد و سی و سه بود که از هجرت ؛ نماند شاه جهان شمس دین عالمگیر ؛
نقل شیخ الاسلام قطب الدین چهاردهم ماه ربیع الاول بود سنه المذکوره
و کاتب حروف از بزرگی سماع دارد که بعد نقل شیخ الاسلام قطب الدین
بختیار نورالله مرقده ده سال قاضی حمید الدین ناگوری رحمة الله علیه
در صدر حیات بود چون وقت نقل خدمت ایشان شد وصیت کرد که در
پایان شیخ قطب الدین دفن کنند فرزندان قاضی حمید الدین ناگوری

سله تحقیق جگرم را گزیده است مار دوستی ؛ جگرم را پس نیست طبیب مرآن گزیدگی را دفع است افسون
گر دوست آنکه فریفته شدم با آن دوست پس تریاق و افسون من است و دوا کرمن است۔

نمیخواستند کہ ہمچناں کنند چوں وصیت قاضی بود بضرورت دفن کردند فاما چوترہ بلندتر از روضۂ متبرکہ شیخ الاسلام قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز عمارت کنند بعدہ قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللہ علیہ فرزندان خود را در خواب نمود و گفت کہ شما چوترہ چرا بلند گردید و مرا از روے مبارک شیخ الاسلام قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز بدیں سبب بغایت شرمندہ گردانید یدسلطان المشائخ مے فرمود کہ من بارہا درمیان ایں دو تربت در پایان شیخ الاسلام قطب الدین وسر آن قاضی حمید الدین ناگوری قدس اللہ سرہ العزیز نماز کردہ ام و ذوق و راحت بسیار یافتہ ام بعدہ فرمود کہ مکاں را چہ اثر ہست اما اثر آں دو بزرگ است کہ یکطرف شاہے خفتہ است و طرف دیگر شاہے قدس سرہما العزیز منہم آں سلطان العارفین آں برہان العاشقین والمحققین آں پیشواے اصحاب دین آں مقتداے ارباب یقین آں گنج عالم عزلت آں گنجینہ سراے دولت آں سرور اقلیم اعظم آں قطب اقطاب عالم یعنے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین ملجاء الفقراء والمساکین مسعود بن سلیمان کہ بسعادت ابدی و بدولت سرمدی رسیدہ بود در علم و تقوے و ورع و ترک و تجرید و عشق و بکاء و ذوق کلام محبت و اشارات و رموزات بے نظیر زمانہ و در عہد دولت خود یگانہ بود و گوے سبقت از میدان کرامت و از سروران عالم دیں بردہ و ایں بادشاہ خلیفہ شیخ الاسلام قطب الدین بختیار اوشی بود و از حضرت با عظمت او مجاز مطلق گشتہ زہے علو ہمت و رفعت درجت کہ ہیچ چیز از نعم دنیوی و اخروی جز عشق ذات باری تعالی میل نکرد و در اینچناں عہدے کہ بوجود ذات مبارک او کہ عالم ہمچو بوستان ارم آراستہ بودند و در اینچنیں شہرے یعنے شہر دہلی کہ قبۃ الاسلام گیتی است و بندگان خداے تعالی از مشائخ در مقامات و کرامات مے زدند و میکشادند و علماء در غوامض معانی باریک استنباط مے کردند و او ساط خلق بتزئیہ حال و ترحیب باکل خوش مے گشتند چنانکہ ہیچ نوع ہیچ صنفے را از خلائق در آں زمانہ

راحت جز خوشی خوشی و خوشدلی هیچ کارے نبود ایں پادشاه عالم حقیقت در آنچناں روزگار باختیار از همه انقطاع کرد و تجمل روے بدوست آورده و ترک انچنین شهر گرفته و بیابان و جنگل را همچو شیران دیں بیشه ساخته و بتانِ درویشانه و جامهٔ فقیرانه قانع گشته هرچند که خود را مستور میداشت لاجرم هیبت حسنِ معاملهٔ آں بادشاه در کونین میرسانیدند و تا روز قیامت غلغلهٔ آں صیت چنانکه در میان ملاء اعلا است در جهاں خواهد بود و عالم بنام او و بوجود فرزندان او که هر یک در دریاے کرامت و ازدو دمان رحمت اند و بندگانِ او که بشرف اتصال آنحضرت متصل اند تا قیام قیامت روشن و منور خواهد بود بزرگے خوش گوید شعر اَلَّذِیْ رَبَطَکُمْ مِنْ فَرِیْدٍ حَیْنِهٖ وَالشَّمْسُ تَغْرُبُ فِیْ شَقَائِقِ خَدِّهٖ ❊ مَلِکُ الْجَمَالِ بِاَسْرِهٖ فَکَاَنَّمَا حُسْنُ الْبَرِیَّةِ کُلِّهٖ مِنْ عِنْدِهٖ مثنوی اے سور اولیاے عالم ❊ اے قبلهٔ اصفیاے اکرم ❊ روے تو کافتاب حسن است ❊ پیدا شد از و ضیاے عالم ❊ هرچند ایں بیچاره در دریاے اوصاف او غوطه میخورد پایانش نمی یابد بزرگے خوش گوید مصرع بدریاے در افتادم که پایانش نمی بینم ❊ ایں گدا را چه محل آں باشد که بیانِ اوصاف جمال ولایت ایں بادشاه اهل الیقین کند ع وصف جمال چوں تو نی نیست حد بیان من ❊ من چه صفت کنم ترا اے تو چنانکه هم تو ئی ❊ چاره جز ایں نیست که دعاے بکنم و بگذرم ایں ضعیف گوید رباعی جهاں تا قیامت بنام تو باد ❊ فلک با مه و خور غلام تو باد ❊ بکام دل و جان عشاق تو ❊ شراب محبت ز جام تو باد نکتهٔ اول در بیان حسب نسب شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز مقرر صاحبدلانِ عالم باد ایں بادشاه اهل دین از دودمان شاه کابل فرخ شاه عادل بود و در آں عهد زمام مملکت دنیا بر دست فرخ شاه بود و جمله بادشاهان اقالیم مطیع حضرت او بودند و مملکت کابل بیش از مملکت غزنی بود چوں مملکت کابل بحوادث روزگار خلل پذیرفت بدست بادشاهان غزنین افتاد و فرزندان فرخ شاه هم در دیار کابل باملاک و اسباب خویش مشغول

ذکر ایں بزرگ یعنی حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والملة والشرع والدین حضرت فرید الدین شکر بار مسعود گنج شکر اجودهنی چشتی قدس الله سره العزیز مشتمل بر هشت نکته

ف ماه چارده هم نمایاں مے شود. ریگانه پیشانی اهداً آفتاب جهاں میشود. در روشنی رخساره او بادشاه حسن است همانی حسن جهاں آنست که خوبی همه خلق از نزد اوست۔

ماند تا غایتے کہ چنگیز خاں خروج کرد ملک ایران و توران بزیر تیغ آورد
و تاراج نہاد لشکر بجانب مملکت غزنیں کشید چوں در کابل رسید آں دیار را نیز
بگرفت و خراب کرد و جد بزرگوار شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ
سرہ العزیز در حرب کفار شہادت یافت بعدہ جد بزرگوار شیخ شیوخ العالم
قاضی شعیب با سہ پسر اتباع و خیل و تبار در دیار لاہور تشریف آوردند و در
قصبہ قسور نزول فرمودند قاضی قسور کہ در عدل و انصاف و مروت و مردے
فخر قضات عصر بود ذکر بزرگی و عظمت خاندان شیخ شیوخ العالم پیش ازیں
شنیدہ بود چوں ایں بزرگاں را بدید صد چنداں کہ شنیدہ بود مشاہدہ کرد
سنائی خوش گوید بیت آنچہ گوش از کمال خواجہ شنید + چشم ازو صد ہزار
چنداں دید + قدوم ایں آیندگاں را سعادتے دانست و تعظیم بسیار پیش
آمد و ضیافتہائے شگرف کرد و ذکر رسیدن ایں بزرگاں کہ بکمال علم و جمال
حلم آراستہ بودند و عظمت و کرامت خاندان ایشاں بر بادشاہ عہد نوشت
بادشاہ فرمانے بتعظیم و تکریم بسیار بخدمت ایں بزرگاں فرستاد مضمون
آنکہ بدانچہ آں بزرگاں را اختیار افتد از ہر عملے دنیاوی و دینی از جہت من رضا
است مصرع رضائے دوست مقدم بر اختیار من است + بعدہ جد شیخ شیوخ
العالم فرید الحق والدین فرمود کہ مارا از عمل دنیا ہیچ مطلوب نیست چیزے کہ
از معرفت دنیاں آں نشویم بعدہ قضائی کہتوال کہ از ملتان نزدیک است
بقاضی شعیب جد شیخ شیوخ العالم مفوض شد و آنجا سکونت کرد حق تعالی
از دودمان ایں بزرگ بادشاہے را پیدا آورد یعنی شیخ شیوخ العالم فرید الحق
والشرع والدین قدس اللہ سرہ العزیز تا خلائق مملکت ہندوستان را کہ در دریائے
ظلمت و معاصی غرق بودند دستگیری کرد و بیروں آورد نکتہ دوم در بیان
عزلت گرفتن و انزوا گزیدن و بحق مشغول گشتن شیخ شیوخ العالم فرید الحق
والدین و پیوستن ایں بزرگ بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار

قدس الله سرہما العزیز منقول است کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین طیب الله مضجعہ ہم از عنفوان جوانے کہ قوت کامرانیست بعبادت و محبت باری تعالیٰ مشغول گشت و ترکی بیکباری پیش گرفت و از خویش و پیوند جدا شد بیت ہر کسے را ہماں خویشے و پیوندے ہست ؛ غم تو خویش من و عشق تو پیوند من است ؛ امیر خسرو نیز گوید بیت اگر تو با غم لیلی رغبت خویشی داری ؛ چو مجنوں فرد باید شد ہم از خویش و ہم از بیگانگاں ؛ چوں نیت صادق بود حق تعالیٰ تقدیر کردہ جہانے تا قیامت در سایۂ دولت او بیاسایند و در آخرت نجی ابدی یابد سعادت ملاقات و دولت دست بوس شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس الله سرہ العزیز و رزقنا شفاعتہما روزے کرد چنانکہ شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ الله علیہ فرمود در آنچہ شیخ شیوخ العالم والدین طیب الله مضجعہ بتعلیم مشغول بود و صیت تعلم و تجرد و تعبد شیخ شیوخ العالم در عالم منتشر شد و ایں آوازہ بسمع مبارک شیخ الاسلام بہاؤ الدین زکریا نور الله مرقدہ رسید و رفتہ رفتہ شیخ الاسلام بہاؤ الدین را مطلوب آں بود کہ با شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سرہ العزیز ملاقات کند ہمدریں حال شیخ شیوخ العالم فرید الدین بجہت تعلیم در ملتان رفت و دریں ایام ملتان قبۃ الاسلام عالم بود فحول علما آنجا حاضر بودند شیخ شیوخ العالم فرید الدین در مسجدے فرود آمد روزے در آں مسجد مستقبل قبلہ سبق کتاب نافع بر دست کردہ مشغول نشستہ بود در اثنائے ایں حال شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس الله سرہ العزیز از اوش در ملتان رسیدہ و ہمدریں مسجد کہ شیخ شیوخ العالم کبیر بود در آمد شیخ شیوخ العالم کبیر در سیمائے شیخ قطب الدین نظر کرد تا چہ دید تعظیم بسیار کرد و بر بیت ادب بنشستہ چوں شیخ الاسلام قطب الدین دوگانہ تحیت مسجد بگذارد جانب شیخ شیوخ العالم دید فرمود کہ مسعود تو چہ میخوانی گفت کتاب نافع گفت مبدائی کہ نفع تو ازیں نافع خواہد بود شیخ شیوخ العالم گفت نفع من از کیمیا سعادت

لہ و روزی کند الله تعالیٰ ما را شفاعت آں ہر دو بزرگ۔

بخش شما خواہد شد و شیخ شیوخ العالم بر فور بر خاست و سعادت قدم بوس شیخ الاسلام قطب الدین دریافت و در قدم شیخ الاسلام قطب الدین آورد و بخدمت ایشان پیوست ہم درین حال شیخ الاسلام بہاؤالدین برائے دیدن شیخ الاسلام قطب الدین بر حکم اَلْقَادِمُ یُزَارُ ہم درین مسجد که شیخ الاسلام قطب الدین و شیخ شیوخ العالم فرید الدین بودند آمد قدس الله سرہما و باہمدیگر ملاقات کردند بوقت برخاستن شیخ الاسلام بہاؤالدین قدس الله سرہ نعلین شیخ الاسلام قطب الدین بدست مبارک خود راست کرد و ایں تعریف است میان مشائخ کبار اگر کسے را خواہند که معذرت کنند نعلین آنکس را راست کنند بہماں ساعت شیخ الاسلام قطب الدین قدس الله سرہ العزیز عزیمت شہر دہلی کرد شیخ شیوخ العالم فرید الدین برابر شیخ الاسلام قطب الدین در شہر آمد و بدولت بیعت شیخ قطب الدین بختیار مشرف گشت قدس الله سرہما العزیز منقول است در انمجلس که شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سرہ العزیز بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار بیعت کردہ است ایں بزرگاں حاضر بودند قاضی حمید الدین ناگوری و مولانا علاء الدین کرمانی و سید نور الدین مبارک غزنوی و شیخ نظام الدین ابوالموید و مولانا شمس الدین ترک و خواجہ محمود موئنہ دوز و عزیزان دیگر که ہر یک از عرش تا تحت الثریٰ در نظر مبارک ایشان بود قدس الله ارواحہم شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سرہ العزیز بعد آوردن ارادت ہم بخدمت شیخ قطب الدین در شہر ماند و بحق مشغول شد چنانکه سلطان المشائخ میفرمود که شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین طیّب الله مرقدہ بخدمت پیر خود شیخ الاسلام قطب الدین بعد دو ہفتہ بیفتے نخلاف شیخ بدر الدین غزنوی و عزیزان دیگر که ملازم آنحضرت مے بودند و خلاصہ ایں سخن ایں مصراع است که درینباب بر زبان مبارک سلطان المشائخ گذشتہ است مصرع بیرونِ درونِ به که درون بیرون نکتہ سیوم در بیان

ط۱ ایندہ زیارت کردہ مے شود

مجاہدۂ و روش شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین از ابتدا تا انتہا عمر عزیز
ایں بادشاہ دیں قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشائخ میفرمود چنانچہ شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز در شہرے بود در تذکیر شیخ
بدر الدین غزنوی حاضر شدے یکروز بر سر منبر شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
را مدح کرد حاضراں ندانستند کہ کرا مدح میکند زیرا چہ جامہ شیخ شیوخ العالم
نیک پارہ بود بعد فراغ تذکیر بیروں آمد مردے پیراہن پیش آورد شیخ شیوخ
العالم آں را پوشیدہ در حال بکشید و شیخ نجیب الدین متوکل را داد و
فرمود من ذوقے کہ در آں جامہ پارہ داشتم در ینجامۂ نو نیافتم الغرض بعد آنکہ بخلافت
شیخ الاسلام قطب الدین مخصوص شد و خلق ہجوم کرد و مطلوب ستر بود از
شہر بیروں آمد و در ہانسی رفت آنجا ساکن شد و مجاہدہ و مشغولی ظاہر و باطن
مشغول گشت و خود را مستور میداشت و نمیخواست کہ ہیچ آفریدہ بر حال و مطلع
شود تا روزے مولانا نور ترک و علما و حضرت او را بتعصب ناصبے و مرجے
میگفت و او ازاں پاک بود و در غایت تقوے و بزرگ چنانچہ سلطان المشائخ
در باب بزرگی او کرامات سخن راندہ و امیر حسن آنرا در فوائد الفواد آوردہ الغرض
ایں بزرگ در ہانسی رسید و تذکیر کرد شیخ شیوخ العالم در مجلس او حاضر شد و جامہ شیخ شیوخ العالم ہمگیں پارہ
بود ہمینکہ نظر مولانا نور ترک بر جمال لایت شیخ شیوخ العالم افتاد گفت اے مسلماناں صراف سخن رسید
بعدہ مدحی کرد چنانکہ بادشاہ را کنند چوں در ہانسی عظمت و کرامت شیخ شیوخ العالم پیش کبیر
خلق را روشن شد از ینجا نیز طرف کہتوال رفت کہ وطن قدیم آبا و اجداد ایں بادشاہ
دیں بود و مدتے آنجا مشغول بود سلطان المشائخ مے فرمود دراں ایام
کہ شیخ جلال الدین تبریزی قدس اللہ سرہ العزیز از ملتان در شہرے آمد
چوں در کہتوال رسید پرسید کہ اینجا کسے ہست از درویشاں کہ او را ببینم گفتند
قاضی بچہ ہست از مریدان شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ العزیز
پس پشت نمازگاہ کہتوال مشغول میباشد شیخ جلال الدین قصد ملاقات شیخ

شیوخ العالم فریدالدین کرد در اثنائے راہ مردے یک انار بخدمت شیخ جلال الدین آورد شیخ جلال الدین ہماں را دست کردہ بخدمت شیخ شیوخ العالم فریدالدین آمد بعد ملاقات بنشستند شیخ جلال الدین تبریزی آں انار پارہ کرد وخوردن گرفت شیخ شیوخ العالم فریدالدین صائم بود افطار نکرد دوسرا و نیل شیخ شیوخ العالم پارہ بود در اثنائے ایں حال و مکالمہ احوال ہر بار باد میزد و شیخ شیوخ العالم فریدالدین بدامن محمل از ار پارہ مے پوشید شیخ جلال الدین دریافت فرمود کہ درویشے بود در بخارا بتعلیم مشغول ہفت سال ازار در تہ نداشت و فوطہ داشت خاطر مبارک جمعدار چہ شود سلطان المشایخ میفرمودند شیخ جلال الدین را ازیں درویشی مراد نفس خود داشت الغرض چون شیخ جلال الدین آں آنار بخوردو شیخ فریدالدین افطار نکرد شیخ جلال الدین برخاست و برفت شیخ فریدالدین در تاسف شد کہ من چرا افطار نکردم یکدانۂ انار ازبقیہ آں آنار در زمیں افتادہ بود بستد و در گرہ دستار چہ لبست بہ نیت آنکہ شب بداں افطار کند چوں شب شد بداں افطار کرد یک روشنائی در دل پیدا شد در خاطر کرد کہ چرا زیادہ نخوردم چوں شیخ شیوخ العالم فریدالدین قدس اللہ سرہ العزیز در شہر آمد بخدمت شیخ قطب الدین پیوست فرمود کہ مسعود آں دانہ انار کہ مقصود بود بتو رسید خاطر جمعدار الغرض چوں نام و آوازہ شیخ شیوخ العالم فریدالدین جہانگیر شد وضیع و شریف روے بخاکبوس حضرت شیخ شیوخ العالم نہادند و موضع کھتوال کہ از ملتان نزدیک بود خلق ملتان توجہ بدانحضرت کرد از آنجا در اجودھن آمد کہ مقامے مجہول بود بروایتے شانزدہ سال و بروایتے بیست و چہار سال تا آخر عمر در اجودھن ماندہ و آنمقد بوجود مبارک او قبلۂ ہندوستان و خراسان شد و تا روز قیامت ملجاء بیچارگاں و مسکیناں و ملوک و بادشاہاں گشت سلطان المشایخ میفرمود کہ شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز یک چندے

درہانسی بود چوں علم وافر داشت بعمل مقرون گردانید امثال آں بدال زیادت
شد انجا مشہور گشت از انجا نقل کرد کہتوال کہ معاش کمتر باشد و مقامے
مجہول است ساکن گشت چوں آں مقام از ملتان نزدیک است انجا مستور نماند بارہا
خواستے کہ از انجا ہم برود در لاہور کہ خراب است و آبے رواں دارد سکونت
سازد فی الجملہ آخر عمر در اجودہن گذرانید مقصود ازیں حکایت آں است کہ خود را
مستور داشت و در اشتہار نکوشید و بارہا بر زبان مبارک شیخ شیوخ العالم
فرید الدین طیب اللہ مضجعہ ایں بیت رفتے **بیت** ہر کہ در بند نام و آوازہ است
خانۂ او بروں دروازہ است ٭ سلطان المشائخ میفرمود **شیخ علی** گرد
در خطہ **میرٹ** بود و خاک او ہمانجاست او درہانسی برسید و دراں ایام
شیخ شیوخ العالم فرید الدین قدس اللہ سرہ العزیز را روزہ داؤدی بود در روز
افطار خود شیخ علی را ہماں داشت در اثنائے آں ہر دو بزرگ ہملقمہ شدند
بخاطر شیخ علی گذشت کہ چہ نیکو بودے کہ شیخ شیوخ العالم را صوم دوام بودے
صوم دہر
شیخ شیوخ العالم باشراق باطن دانست بفور دست از طعام داشت و گفت
انچہ بر خاطر خاصگان حق گذشت تکفل کردم صوم دہر از پیش او برداشت
از سلطان المشائخ پرسیدند کہ شیخ الاسلام قطب الدین را صوم دہر بود فرمودند
تحقیق نیست اگر بودے شیخ شیوخ العالم فرید الدین صوم دہر بر متابعت ایشاں
کردے ٭ سلطان المشائخ فرمود در محلے کہ ذکر شیخ بدر الدین غزنوی افتادہ بود
کہ کار شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز دیگر بود او ترک
خلق گرفت و دشت و بیاباں اختیار کرد یعنے در اجودہن ساکن گشت
بنانِ درویشانہ بچیز ہائے کہ دراں دیار خیزد چوں پیلو و مانند آں قانع
گشت باآنہمہ از آمد و شد خلق حد نبود در خانہ بقیاس نیم شبے کم و بیش بستندے
یعنی پیوستہ درباز بودے و طعام و نعمت موجود از کرم خدائے تعالیٰ و آیندہ
و روندہ را ازاں نصیب شدے ہیچکس بخدمت ایشاں نیامدے کہ او را

چیزے نصیب نگردی عجب قوتے و عجب زندگانی کہ ہیچ کس را از بنی آدم میسر
نشود اگر کسے بخدمت او بیامدے کہ ہرگز نیامدہ بودے و دیگر فقیکہ نیز حاضر بودے
و آشنائے چندیں سالہ بودے در محاورہ با او برابر بودے و در توجہ با ہر دو متساوی
بعد ازاں فرمود کہ من از مولانا بدرالدین اسحٰق شنیدہ ام کہ من خادم بودم و
مخدوم ہرچہ بودے با من گفتے و مرا بکاریکہ براہ کردے در خلا و ملا یک سخن بودے
ہیچگاہ در خلا سخنے نگفتے و کارے نفرمودے کہ در ملا عینِ آں نگفتی یعنے ظاہر و باطن
یک روش داشت و ایں از عجایب روزگار ہست و سلطان المشائخ میفرمود
کہ بیشتر افطار شیخ شیوخ العالم فریدالدین قدس اللہ سرہ العزیز شربت بودے
بقدحے در انجا شربت بیاوردندے و قدرے مویز گہے در آں کردہ ازاں ثمہ
بمقدار نصفے بلکہ ثلثانے بر جملۂ حاضرانے کہ مے بودند قسمت کردندے و مقدار
ثلثے کہ ماندے خود بکار بردے و از بقیہ آں ہمہ کس را کہ خواستے نصیب کردے تا آں
دولت کرا بودے بعدہ پیش از نماز دو نان بروغن چرب کردہ بیاوردندے آں
دو نان کم از یک آثار بودے یک نان پارہ کردے بحاضران رسانیدے و یک
نانِ دیگر خود خوردے و ازیں نان خاص ہم کسے را کہ خواستی ہم نصیب کردے
بعد ازادائے نماز شام مشغول شدے مشغولی شدنی تمام بعد ازاں مائدہ پیش
او آوردندے و طعام از ہر لون بودے چوں طعام خرچ شدے پیش طعام دیگر نخوردے
مگر باز بوقت افطار روز دیگر بعد ازاں فرمود کہ یک شب بوقت استراحت من
بخدمت حاضر بودم کھٹے جنگلی راست کردند ہماں گلیم کہ بر آں روز نشستی ہماں
بالائے کھٹ انداختندے چنانچہ آں گلیم تا پایاں نمیرسید آنجا کہ موضع پائے
مبارک ایشاں بود شقۂ آوردندے و نہادندے کہ اگر آں شقہ بالا کشیدے آں موضع
از بستر خالی ماندے و یک عصائے بود کہ از شیخ قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز
یافتہ بود آں را ہمی آوردند و جانب سر آں کھٹ میداشتند شیخ شیوخ العالم
بداں تکا کردے و استراحت فرمودے و بداں دست فرود آوردی و تقبیل کردے

سلطان المشایخ میفرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الدین نور اللہ مرقدہ بیشتر نان
زنبیل خوردے البتہ وقت افطار یک دو پرکالہ نان زنبیل بیش بودے وقتے کہ در خانہ
خواجہ دو بار زنبیل گشتی بیشتر یاراں را در روز نان زنبیل بودے شب در مائدہ خواجہ
کشیدندے منقول است وقتے برائے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
قدس اللہ سرہ العزیز خادم یک دانگ را نمک وام کرد چوں بوقت افطار طعام پیش برد
شیخ شیوخ العالم بنور باطن دریافت فرمود دریں طعام بوئے تصرف می آید
خادم عرضداشت کرد در خانہ نمک نبود وام کردہ شد فرمود تصرف کردی ہم برآں
بسندہ میکردی روا نباشد کہ من ایں طعام بخورم سلطان المشایخ میفرمود شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز را در آخر عمر عیش تنگ شدہ بود
کہ دراں نزدیکی بدار بقا رحلت خواستہ کرد تا بحدے کہ ماہ رمضان من آنجا بودم
اندک طعام آوردندے چنانکہ حاضراں بس نکردے ہیچ شبے من دراں ایام طعام
سیر نخوردہ بودم وانچہ اسباب معاش منتظم بود معاینہ افتادہ ہست کہ ہم سہل چیزے
بودہ ہست ومیفرمود آنچہ از اجودہن مرا وداع شد شیخ شیوخ العالم یک سلطانی
مرا خرج روفرمود ہم دراں روز مولانا بدر الدین اسحاق فرمان شیخ شیوخ العالم
رسانید کہ امروز بباشید فردا رواں شوید چوں وقت افطار شد در خانہ خدمت
شیخ چیزے موجود نبود کہ ازاں افطار شود چوں ایں حال معاینہ کردم ہماں سلطانی
را کہ من خرج یافتہ بودم در نظر شیخ شیوخ العالم بردم وعرضداشت کردم از صدقہ
شیخ شیوخ العالم یک سلطانی مرا خرج رسیدہ است فرمان شود تا ازیں چیزے
بیارند شیخ شیوخ العالم ازیں حکایت بغایت خوش شد ودعا کرد چنانکہ بقیہ
ایں حکایت در ذکر سلطان المشایخ در کلمنہ فتوح تحریر یافتہ است شیخ نصیر الدین
محمود رحمۃ اللہ علیہ از سلطان المشایخ روایت می کند کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق
والدین قدس اللہ سرہ العزیز را حرم بسیار بود خادم حرم ایشاں بیامدے وگفتے
خواجہ امروز فلاں پسر را یک فاقہ ہست یا فلاں دختر را دو فاقہ خواجہ چناں مستغرق

حق بودے کہ سخنان ایشان ہمچو باد بودے یعنی گفتہ ایشاں را نجو د راہ نماے
وقتے نیز حرم ایشاں بخدمت شیخ آمد و گفت خواجہ امروز فلاں پسر از سبب
گرسنگی در معرض ہلاکت شدہ است شیخ شیوخ العالم سر از مشغولی برآوردند و
فرمودند مسعود بندہ چہ کند اگر تقدیر حق درآید و از جہان سفر کند رسنے در پاے
او بندی و بیرون بکشی و بیائی بعدہ سلطان المشائخ فرمودند خواجہ کہ خوش خورد
و خوش خسپد و دعوی محبت خدا کند دروغ گفتہ باشد منقول است چوں
شیخ شیوخ العالم فرید الدین خواست کہ مجاہدہ پیش گیرد دریں باب بخدمت
شیخ قطب الدین بختیار نور اللہ مرقدہ عرضداشت کرد شیخ فرمود کہ طے
بکن شیخ شیوخ العالم طے کرد و سہ روز چیزے نخورد سیوم روز وقت افطار مردے
چند نان آورد شیخ شیوخ العالم دانست کہ از غیب است بداں افطار کرد
بعد ازاں دید کہ زاغے پر کالہ روددہاے مردارے در دہن کردہ بالاے درخت
نشستہ است ہمیں کہ نظر شیخ شیوخ العالم برآں افتاد در دورنہ مبارک او کراہتے
حاصل شد درونہ بجوشید آں نانہا کہ وقت افطار تناول کردہ بود تمام بیروں انداخت
و معدہ پاک ایشاں خالی شد ایں معنی بخدمت شیخ قطب الدین قدس اللہ
سرہ العزیز گزرانیدہ شیخ فرمود کہ مسعود بعد سیوم روز از طعام خماری افطار کردی
فاما عنایت باری تعالیٰ درباب تو بود کہ ایں طعام در معدہ تو جاے نیافت
ہلا برو سہ روز دیگر طے کن و آنچہ از غیب رسد ازاں افطار کنی سہ روز دیگر
طے کرد چنانچہ شش روز بوے طعام بدیشاں نرسید ضعف بغایت غلبہ کرد
چوں وقت افطار شد ہیچ طعامے پیدا نشد تا یکپاس شب گذشت ضعف
غالب تر شد و نفس از حرارت گرسنگی سوختن گرفت دست مبارک جانب
زمیں فراز کرد و چند سنگ ریزہ کہ از زمیں برداشت در دہان مبارک خود
انداخت آں سنگ ریزہ از برکت دہن مبارک او شکر شد حکیم سنائی
خوش گوید بیت سنگ در دست تو گوہر گردد + زہر در کام تو شکر گردد +

چوں ایں کرامت معاینہ کرد باخویش گفت کہ ایں معنی نباید کہ از مکر باشد آں سنگریزہ
کہ در کام مبارک شکر گشتہ بود بیروں انداخت و باز ہمچناں مشغول حق شد تا نیم
شب گذشت ضعف غالب ترگشت باز شیخ شیوخ العالم چند سنگریزہ دیگر
از زمیں برداشت و در دہن انداخت آں سنگریزہ نیز شکر شد ہماں معنی
مکر در خاطر مبارک ایشاں گذشت ایں شکر نیز از دہن بیروں انداخت
ہمچناں مشغول حق بود تا آخر شب شد باخویش گفت نباید کہ از غایت ضعف
از طاعت باز مانم باز چند سنگریزہ بستد در دہن انداخت شکر شد ایں بار در
خاطر مبارک گذرانید کہ ایں از حق است کہ سیوم بار روزی می شود و آنکہ
شیخ فرمودہ بود کہ انچہ از غیب رسید بداں افطار کنی ہمیں خواہد بود بعدہ آں سنگریزہ
شکر بخورد چوں روز شد بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین رفت شیخ فرمود کہ نیکو کردی
بداں افطار کردی ہرچہ از غیب است نیکو ست برو ہمچو شکر شیریں خواہی بود شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز را از ینجا پیر شکر بار و گنجشکر
خواند بعدہ شیخ شیوخ العالم بجہت ازدیاد مجاہدہ باز بخدمت شیخ قطب الدین
نور اللہ مرقدہ عرضداشت کرد کہ اگر فرمان شیخ باشد چہلہ بدارم ایں معنی موافق
مزاج شیخ نیفتاد فرمود کہ حاجت نیست ازیں چیزہا شہرت حاصل آید شیخ
شیوخ العالم جواب گفت وقت شیخ حاضر است کہ بندہ را مطلوب شہرت
نیست بعدہ شیخ شیوخ العالم فرمود کہ من در بقیہ عمر خود ازیں سخن پشیمانیہا
خوردم کہ چرا جوابے دادم کہ نہ موافق مزاج ایشاں بودہ است الغرض بعدہ
شیخ الاسلام قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ ما را برو چہلہ معکوس بردار
د شیخ شیوخ العالم را معلوم نبود کہ چہلہ معکوس چہ باشد شیخ شیوخ العالم شیخ
بدر الدین غزنوی را گفت کہ خدمت شیخ مرا چہلہ معکوس فرمودہ است و
من از ہیبت شیخ نہ پرسیدم کہ چہلہ معکوس چہ باشد شما تربیت کنید یا ایں معنی
از خدمت شیخ استکشاف نمائید شیخ بدر الدین از خدمت شیخ قطب الدین

کیفیت چلۂ معکوس پرسید شیخ فرمود کہ چلۂ معکوس آں باشد کہ چہل روز یا چہل
شب پائے خود بر رشتہ بہ بندد و در چاہے سرنگوں خدائے تعالیٰ را عبادت
کند چوں ایں معنی شیخ شیوخ العالم را تحقیق شد عزیمت چلۂ معکوس مصمم فرمود لیکن
بنوعے کہ ایں معنی مستور ماند بعدہ در طلب مقامے شد کہ آنجا مسجدے باشد
و درون آں مسجد چاہے و نزدیک آں چاہ درختے کہ شاخ آں درخت بر سر
آں چاہ رسیدہ باشد و در آں مسجد موذنے باشد متدین لائق صحبت درویشاں
باشد و صاحب سر ایشاں شیخ شیوخ العالم ایں چنیں مقامے در شہر تفحص کردند
نیافت در ہانسی رفت و مدتے آنجا بود ہم ایں معنی میسر نشد چنانکہ در ہر قصبہ و خطہ ایں چنیں
خلوت می طلبید تا آنکہ در خطہ اچہ رسید آنجا مسجدے یافت بغایت مروح
کہ آنرا مسجد حاج گویند و دراں مسجد چاہے و نزدیک آں چاہ درختے و موذنے
کہ نام او خواجہ رشید الدین میانی گفتندے و او از ہانسی بود و بخدمت
شیخ شیوخ العالم صدق ارادتے داشت شیخ شیوخ العالم چند روز دراں
مسجد بماند چوں تجدید بر صدق محبت محافظت اسرار او وثوقے یافت بر او ایں سر
بکشاد بشرطیکہ کشف نگرد و الغرض آں موذن را فرمود تا بعد ادائے نماز خفتن
چوں خلق باز گردد رسنے بیارد چوں موذن رسن بیاورد و شیخ شیوخ العالم
شیخ کبیر قدس اللہ سرہ العزیز بعد وضو تمام بیک سر رشتہ پائے مبارک
خود را کہ تاج سر اولیاست بست دوم سر رشتہ بداں شاخ درخت کہ بر سر چاہ
بود بر بست نظامی خوش گوید بیت دارد دو سر ایں رشتہ یکے عجز و دگر ناز ✦
زیں سو ہمہ عجز آمد و زاں سو ہمہ ناز ✦ بعدہ سرنگون خود را در چاہ آویخت مشغول
شد امیر حسن خوش گوید ؎ ہر دل کہ در و مہر تو آویختہ شد ✦ آویختہ شد
عاقبت از کنگرۂ عشق ✦ و آں موذن را فرمود کہ شما پیش از طلوع صبح بیائید شیخ
شیوخ العالم قدس اللہ سرہ العزیز ہمچناں در چاہ بنماز معکوس مشغول شد چوں پیش
از صبح موذن بیامد دید کہ شیخ شیوخ العالم ہمچناں مشغول است گفت مخدوم افطار

چیست فرمود کہ صبح دمیدہ ست موذن گفت نزدیک است کہ بدمد فرمود کہ ایں رشتہ را بالاکش شیخ شیوخ العالم از چاہ بیروں آمد و در مسجد مستقبل قبلہ بنشست مشغول شد ہم بریں جملہ چہل شب چہلہ معکوس داشت و فرمان پیر را بنوعے بنفاذ رسانید کہ تا اشتے را ازیں سر معلوم نشد و آں مسجد ہنوز در اوچہ برقرار است و آں مقام متبرک حاجت روائے خلق گشتہ است ہمچنیں گویند رشید الدین مینائی کہ موذن بود بخدمت شیخ شیوخ العالم عرضداشت کرد کہ من مردے درویشم و والبنات در حق من خواجہ کرم کند نفسے ہمراہ من کند تا بداں دستے حاصل شود شیخ شیوخ العالم فرمود کہ برو بنگ کن موذن گفت من چیزے نخواندہ ام شیخ شیوخ العالم فرمود کہ پایے بر منبر نہادن از تو کرم از حق تعالیٰ جل و علا او را کرے کرد علم کرامت فرمود کہ مذکرے گیرانے تحن شد و سخنی و مناے او را حاصل گشت سلطان المشائخ فرمود شیخ ابو سعید ابو الخیر رحمۃ اللہ علیہ گفتے آنچہ من بسیار مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہمہ بکردم تا آنگاہ کہ معلوم کردم وقتے حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نماز معکوس گذاردہ است رفتم پائے خود بر رشتہ بربستم و خود را سرنگوں در چاہے انداختم نکتہ چہارم در بیان علم و تبحر شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشائخ می فرمود کہ دانشمندے بود ضیاء الدین لقب در زیر منارہ درس کردے از و شنیدم کہ وقتے من بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین نور اللہ مرقدہ رفتم و من از فقہ و نحو و علوم دیگر ہیچ چیزے نداشتم ہمیں علم خلاقی آموختہ بودم و در خاطر من بود اگر شیخ شیوخ العالم از فقہ و علوم دیگر پرسد چہ جواب گویم ایں اندیشہ در دل من بود تا بخدمت شیخ رفتم و بنشستم روے سوے من کرد و گفت تنقیح مناط چہ باشد من خوش شدم در بیان آں شروع کردم و نفی و اثباتے کہ در آں معنی آمدہ است بمراد گفتم بعدہ سلطان المشائخ فرمود از کمال کشفے کہ شیخ را بود ہم از علم او برسید و میفرمود بخدمت شیخ شیوخ العالم عرضداشت کردم کہ من میخواہم کلام اللہ پیش شما بخوانم فرمود بخواں بعد ازاں روز جمعہ و یار وز دیگر

که فرصت بودے چیزے میخواندم چنانکه شش سیپاره پیش شیخ شیوخ العالم خواندم چوں من خواندن آغاز کردم مرا فرمود که الحمد بخواں چوں بخواندم و در ولا الضّالین رسیدم فرمود ضاد بچنیں بخواں که من میخوانم ہر چند که خواستم ہمچناں نیامد انگاہ سلطان المشائخ فرمود که آں چه فصاحت و بلاغت بود شیخ شیوخ العالم ضاد بنوعے خواندے که ہیچکس را میسر نشود بعدہ فرمود رسول صلے الله علیه وآله وسلم رسول الضّا گویند انگاہ ایں لفظ یاد کرد رَسُوْلُ الضَّادِ اَیْ اُنْزِلَ عَلَیْهِ الضَّادُ و میفرمود که مولانا بدرالدین اسحاق را و مرا دو سخنے شنیده شد چوں بخدمت شیخ شیوخ العالم رفتیم بایستادیم فرمود که چرا ایستادہ اید گفتیم نمیدانیم در شریعة تبرّک است یا نہ گفت شیخ شیوخ العالم فرمود نظیر آورد اِسْتَرِقُ مِنْ ذِرَاعِکَ اے نگاہ دار سر خود را از گوے گریباں خود یعنے او را ہم نگوے و میفرمود که شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس الله سرہ العزیز می فرمود فقیر صابر بر غنی شاکر رجحان دارد زیرا که غنی شاکر بر شکر را وعده چیست مزید نعمت لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَاَزِیْدَنَّکُمْ و فقیر را در صبر بشارت چیست نعمت معیت اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِیْنَ میان ایں مرتبه و آں به بیں فرق از کجا تا کجاست دریں حال قاضی محی الدین کاشانی از سلطان المشائخ سوال کرد که وَهُوَ مَعَکُمْ اَیْنَمَا کُنْتُمْ عام است و اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِیْنَ خاص است میان عام و خاص دریں صورت تفاوت چیست جواب فرمودند عام را مجرد معیت است یعنی بعلم و بری و خاص را معیت با عنایت است یعنی یُحِبُّ وَیَرْضٰی شیخ نصیرالدین محمود رحمة الله علیه می فرمود که بخدمت شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین مردے عرضداشت کرد که بجانب سلطان غیاث الدین بلبن رقعه در قلم آرید شیخ شیوخ العالم بدیں طریق

سله اے نازل کردہ شد بر آں حضرت ضاد یعنی آں ضاد ہم ادا کردہ است سله ہرآئینه اگر شکر کنید شما ہرآئینه زیادہ کنم رحمت را بر شما سله بدرستی که الله تعالی با صابران است سله حق تعالی با شما ہر جا باشید سله و بدرستی که الله تعالی است با صابرین سله دوست میدارد و راضیست۔

در نظم آورد رفعت قصته الی الله ثم الیک فان اعطیتہ شیئاً فالمعطی هو الله
وانت المشکور وان لم تعطہ شیئاً فالمانع هو الله وانت المعذور ؔ نکته نهم
در بیان نعمت یافتن شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین از شیخ الاسلام
معین الدین سنجری و از شیخ الاسلام قطب الدین بختیار اوشی قدس
الله سرہما العزیز سلطان المشائخ می فرمود کہ شیخ الاسلام معین الدین سنجری
و شیخ الاسلام قطب الدین بختیار اوشی قدس الله سرہما العزیز و شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس الله ارواحہم در یک حجرہ حاضر بودند شیخ معین الدین
شیخ قطب الدین را گفت کہ بختیار این جوان را چند از مجاہدہ خواہی سوخت چیزے
بخشش کن شیخ قطب الدین عرض کرد مرا چہ محل این باشد کہ در نظر مبارک
شما بخششے کنم شیخ معین الدین فرمود کہ جہت تو داد انگاہ شیخ معین الدین
بایستاد و گفت بیا تا ہر دو بخشش کنیم راستا شیخ معین الدین بایستاد و چپا
شیخ قطب الدین میان شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین را بایستانیدند و
بخشش کردند این ضعیف گوید قطعہ بخشش کونین از شیخین شد در باب تو ٭
بادشاہی یافتی زین بادشاہان زمان ٭ مملکت دنیا و دین گشتہ مسلم مرترا ٭
عالمی گشتہ اقطاع تو اے شاہ جہان ٭ سلطان المشائخ میفرمود چون وقت
نقل شیخ قطب الدین نزدیک شد بزرگے را نام گرفتند کہ او در پایان شیخ
قطب الدین خفتہ است او را تمنا آن بود کہ بعد از شیخ در مقام شیخ بنشیند
و شیخ بدر الدین غزنوی را ہم اما در آن سماع کہ شیخ قطب الدین نقل خواہد کرد
فرمود این جامہ من و عصا من و نعلین چوبین من شیخ شیوخ العالم فرید الحق
والدین قدس الله سرہ العزیز بدہید سلطان المشائخ می فرمود کہ من آن جامہ
دیدہ بودم دو تا ہے بود سوزنی آن شب کہ نقل شیخ قطب الدین بود شیخ شیوخ العالم
فرید الدین در ہانسی بود ہمان شب شیخ شیوخ العالم پیر خود را در خواب دید

ل چنیں کردم من احوال خود را بر شیخ تو پس اگر عطا کنی او را چیزے پس بخشش کنندہ حق تعالیٰ است و تو
شاکر کردہ شدہ و اگر نہ بخشیدی تو او را چیزے پس بازدارندہ اللہ تعالیٰ است و تو معاف ہستی۔

کہ اورا بحضرت خود میخواندند چوں روز شد شیخ از ہانسی رواں شد چہارم روز در شہر رسید قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللہ علیہ آں جامہ بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الدین آوردند قدس اللہ سرہما العزیز و آں جامہ را شیخ شیوخ العالم بعد دوگانہ گذاردن بپوشید و در خانہ کہ شیخ قطب الدین بودہ بیامد و بنشست بروایتے دیگر آنکہ بود کہ سرہنگا نام یکے بود از ہانسی آمدہ مگر دو سہ بار در آں خانہ آمدہ بود و دربان دروں رہا نکرد یکے روز شیخ شیوخ از خانہ بیروں آمد ایں سرہنگا کہ منتظر بود در پائے شیخ شیوخ العالم افتاد و گریستن گرفت و گفت کہ شما در ہانسی بودید من شما را آسان میدیدم ایں ساعت دیدن شما دشوار شدہ است شیخ ہماں ساعت یاراں را گفت کہ من در ہانسی خواہم رفت حاضراں گفتند کہ شیخ قطب الدین شما را ایں مقام دادہ است شما چرا جائے دیگر میروید فرمود کہ نعمتے مرا پیر رواں کردہ است در شہر ہماں است و در بیابان ہماں منقول است کہ شیخ شیوخ العالم فرید الدین میفرمود وقتے بخدمت شیخ قطب الدین قدس اللہ سرہ العزیز نشستہ بودم برخاستم بہ نیت آنکہ جانب ہانسی رواں شوم نظر مبارک شیخ قطب الدین بر من افتاد چشم پر آب کرد و فرمود کہ مولانا فرید الدین دانم رواں خواہی شد گفتم ہرچہ فرمان شود فرمود بہ و تقدیر بریں رفتہ است کہ در وقت سفر آخرت تو بر ما نباشی بعدہ روئے سوئے حاضراں کرد و فرمود برائے مزید نعمت دین و دنیا و فقر ایں درویش فاتحہ و سورۂ اخلاص بخوانیم ہر ہمہ بخواندند و دعائے نیز کرم کردند آنگاہ مصلے خاص دعاگو را بعصا بہم عطا فرمود و گفت من امانت شما را یعنی سجادہ و خرقہ و دستار و نعلین بقاضی حمید الدین ناگوری خواہم داد بعد از پنجم روز بشما خواہد رسانید آنرا گرد آرید مقام ما مقام شما است ہمینکہ شیخ قطب الدین ایں سخن بگفت نعرۂ از مجلس بخاست و ہر ہمہ دعا کردند و حضرت سلطان المشائخ میفرمود شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز درویشے صاحب دل را

دیدبشناخت برفور در خانہ آمد در خانہ بجز قدرے جوارے چیزے دیگر نبود آنرا خود آس کرد در برویزن زد و نانے خود بپخت در مسجد جمعہ کہ آں درویش فرود آمدہ بود آورد آں درویش گفت از حال آنکہ درخانہ بجز ایں چیزے دیگر نبود و توجیہ نوع ایں را آس کردی و بپختی معاینہ می کردم ہلا چہ میخواہی بخواہ شیخ شیوخ العالم مطلوبے کہ داشت بخواست بعنایت اللہ تعالیٰ از بخشش آں درویش بداں مطلوب رسید بعد تقریر انحکایت سلطان المشائخ می فرمو آں نختیاب شیخ کبیر را بعد تحمل مشقت و تنگی حال بسیار بود بعدہ سلطان المشائخ فرمود چوں درویشے از سر صفا مر درویشے را چیزے بدہد طریق دریش انست کہ آں درویش ہم بر سبیل مکافات بقدر وسع خود خدمتے لند نکتہ پنجم در بیان بعضے ملفوظات شیخ شیوخ العالم فرید الحق قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز بخط مبارک خود در قلم آوردہ کہ شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر فرمودہ است چہار چیز از ہفت صد پیر طبقات سوال کردند ہمہ یک جواب فرمودند مَنْ اَعْقَلُ النَّاسِ تَارِكُ الدُّنْيَا وَمَنْ اَكْيَسُ النَّاسِ الَّذِي لَمْ يَتَغَيَّرْ بِشَيْءٍ وَمَنْ اَغْنَى النَّاسِ الْقَانِعُ وَمَنْ اَفْقَرُ النَّاسِ تَارِكُ الْقَنَاعَةِ[1] و فرمود اللّٰہُ يَسْتَحْيِي مِنَ الْعَبْدِ اَنْ يَرْفَعَ اِلَيْهِ يَدَيْهِ وَيَرُدَّهُمَا خَائِبَيْنِ[2] و فرمود اگر ہست غم نیست و اگر نیست غم نیست و فرمود روز نامرادی شب معراج مرداست و فرمود امام شافعی گفتہ است دہ سال شاگردی صوفیاں کردم تا معلوم شد کہ وقت چہ باشد و فرمود کار کردم خود را بسخن سرد مرداں نباید گذاشت و فرمود بیت بقدر رنج یابی سروری را ✦ بشب بیدار بودن مہتری را ✦ و فرمود اَلصُّوْفِيُّ يَصْفُوْا بِهِ كُلُّ شَيْءٍ وَلَا يُكَدِّرُهُ شَيْءٌ[3] و فرمود

---

[1] کیست داناترین مرداں آنکہ تارک دنیاست و کیست بزرگ ترین مرداں آنکہ متغیر نشود بچیزے و کیست بے نیاز ترین مرداں آنکہ قناعت کند و کیست محتاج ترین مرداں آنکہ ترک کند قناعت را [2] حق تعالیٰ حیا مے کند از بندۂ خود ازیں کہ بلند کند آں بندہ بسوے خدا ہر دو دست خود را و رد کند حق تعالےٰ ہر دو دست بندہ را نا امید [3] صوفی آنست کہ صفا پذیرد بہ برکت آں ہمہ اشیا و تیرہ نسازد آں صوفی را ہیچ شے۔

قال شیخ الاسلام جلال الدین نور اللہ مرقدہ اَلْکَلَامُ مُسْکِرُ الْقُلُوْبِ اِنَّ اَوَّلَ الْکَلَامِ وَاٰخِرَہٗ اِنْ کَانَ لِلّٰہِ فَتَکَلَّمْ وَاِلَّا فَاسْکُتْ و فرمود چوں فقیر جامہ نو پوشد چناں پندارد کہ کفن می پوشد و فرمود اَلْاَنْبِیَاءُ اَحْیَاءٌ فِی الْقُبُوْرِ و فرمود شعر لَوْ کَانَ هٰذَا الْعِلْمُ یُدْرِکُ بِالْمُنٰی + مَا کَانَ یَبْقٰی فِی الْبَرِیَّۃِ جَاهِلٌ + فَاجْهَدْ وَلَا تَکْسَلْ وَلَا تَکُ غَافِلًا + فَنَدَامَۃُ الْعُقْبٰی لِمَنْ یَتَکَاسَلُ + و فرمود حِکَایَۃً عَنِ اللّٰہِ کُنْتُ کَنْزًا مَخْفِیًّا فَاَحْبَبْتُ اَنْ اُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِاُعْرَفَ و فرمود آں نما باشی ورنہ باز نما یندت چنانکہ باشی و فرمود جَذْبَۃٌ مِنْ جَذَبَاتِ الْحَقِّ خَیْرٌ مِنْ عِبَادَۃِ الثَّقَلَیْنِ و فرمود قَالَ عَلَیْهِ السَّلَامُ طُوْبٰی لِمَنْ شَغَلَهٗ عَیْبُهٗ عَنْ عُیُوْبِ النَّاسِ و فرمود شعر رَضِیْنَا قِسْمَۃَ الْجَبَّارِ فِیْنَا لَنَا عِلْمٌ وَلِلْجُهَّالِ مَالٌ و فرمود اَلصُّوْفِیُّ یَصْفُوْ بِهٖ کُلُّ شَیْءٍ وَلَا یُکَدِّرُهٗ شَیْءٌ لَوْ اَرَدْتُمْ بُلُوْغَ دَرَجَۃِ الْکِبَارِ فَعَلَیْکُمْ بِعَدَمِ الْاِلْتِفَاتِ اِلٰی اَبْنَاءِ الْمُلُوْکِ رباعی شبدیز شبنم دل خرمیم بگرفت ÷ و اندیشۂ یار نازنینم بگرفت + گفتم بسر دیدہ روم بر در تو + اشکم بدوید و آستینم بگرفت و فرمود اَلْمُبَاحَثَۃُ بَیْنَ الْاِثْنَیْنِ ÷ خَیْرٌ مِنْ تَکْرَارِ السَّنَتَیْنِ بیت اے مدعی بدعوی چندیں مکن دلیری + یک حرف را ز معنی ست صد جواب باشد ÷ و فرمود اَلْاٰفَۃُ فِی

لہ بسیاری کلام غافل میکند دل ہا را بدرستی اول کلام و آخر کلام اگر باشد برا ے خدا پس سخن گو ورنہ خاموش شو ٭ انبیاء زندہ اند در قبر ٭ اگر بودی ایں علم کہ دریافت کردہ میشد بخواہش نبودے اینکہ باقی ماند در خلق نادانی پس کوشش بکن و کاہلی مورز و مشو غافل پس پشیمانی در آخرت کسے را خواہد بود کہ کاہلی خواہد کرد دریافتی ٭ حکایت کنندہ ہست از خدا بودم من گنج پنہاں پس دوست داشتم این را کہ شناختہ شوم پس پیدا کردم من خلق را تا شناختہ شوم من ٭ ربودنی از ربودنہائے خدا بہتر است از پرستیدن جن و انس مر حق را ٭ گفت پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم خوشی مر کسے راست کہ باز دارد او را عیب او را دیدن عیب مردمان ٭ راضی شدیم قسمت پروردگار را کہ دریایان کردہ است برائے ما علم ہست و برائے جاہلاں مال ہست ٭ صوفی آنست کہ صفا پذیرد ببرکت او ہمہ اشیاء و تیرہ نسازد آں صوفی را ہیچ شے ٭ اگر بخواہید شما رسیدن مرتبۂ بزرگاں را پس لازم گیرید شما نہ کردن التفات بسوئے فرزندان بادشاہان ٭ بحث کردن دو کس با یکدیگر بہتر است از تکرار کردن تنہا تا دو سال ٭ انتصاف

اَلَّذِیْنِ وَالسَّلَامُ فِی التَّسْلِیْمِ و فرمود اَلْعُلَمَاءُ اَشْرَفُ النَّاسِ ؂ وَالْفُقَرَاءُ
اَشْرَفُ الْاَشْرَافِ و فرمود اَلْفَقِیْرُ؂ بَیْنَ الْعُلَمَاءِ کَالْبَدْرِ بَیْنَ کَوَاکِبِ السَّمَاءِ
و فرمود اِنَّ اَرْذَلَ النَّاسِ مَنِ اشْتَغَلَ بِالْاَکْلِ وَاللِّبَاسِ؂ منقول است
بزرگے از ملفوظات شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز
پانصد کلمہ جمع کردہ است ازاں چند کلمہ آوردہ شد و آں اینست ✤ باخدائے
تعالیٰ باید ساخت۔ کہ ہمہ بستانند۔ او بدہد۔ چوں او بدہد۔ کس نستاند ✤
گریختن از خود رسیدن بحق شمر ✤ تن را مراد مدہ۔ کہ بسیار خواہد ✤ نادان را
زندہ مداں ✤ از نادانِ دانا نما حذر کن ✤ راستی کہ بدروغ ماند مگو ✤ مفرح
آنچہ نخرند ✤ از برائے جاہ و مال مخاطرہ مکن ✤ نانِ ہر کس مخور ✤ ولیکن نان
بہمہ بدہ ✤ اجل را در ہیچ جا فراموش مکن ✤ سخن را در قیاس مگوی ✤ بلا را
نتیجۂ ہوا داں ✤ از گناہ لاف مزن ✤ دل را بازیچۂ دیو مساز ✤ پنہانِ خویش
بہتر از آشکارا دار ✤ در آرایش مکوش ✤ نفس را از برائے جاہ بیقدر مکن ✤
از عاجز و نوکیسہ وام مکن ✤ حرمت خاندان قدیم نگاہ دار ✤ ہر روز در طلب
دولت نو میباش ✤ تا بتوانی مستور انرا از خوے کردن بدشنام باز دار ✤ تمامت
مزاج و خیم شمر ✤ منت پندار ✤ و منت بر کس منہ ✤ بجائے ہر کسے ہر کہ نیکی کردہ
ہمچو خویش داں ✤ ہر چہ کہ دل بدی آں گواہی دہد زود از سر آں برخیز ✤
بندہ کہ فروختن خواہد مدار ✤ بر نیکی کردن بہانہ جوی ✤ جنگ تمام مکن ✤
بعضے صلح بگذار ✤ سبکساری و درستی ضعیفی شمر ✤ از ہیچ دشمن اگرچہ از تو خورد باشد
ایمن مباش ✤ ہر کہ از تو بترسد از و بترس ✤ بر توانائی تکیہ مکن ✤ بوقت شہوت
خویشتن داری از ہمہ وقت زیادہ کن ✤ چوں با اہل دولت نشینی دیں را فراموش

؂ ۱ تدبیر است و محفوظ ماندن از نقصان در سپردن کار و بار خود است بہ خدائے عزوجل ؂ ۲
عالمان بہترین مرد ماند و درویشاں بہترین بہتراں ؂ ۳ ترجمہ ایں قول اینست کہ درویش درمیان
دانایان مانند ماہ چہار دہم است درمیان ستارگان آسمان ؂ ۴ بدرستی کہ حقیر ترین مرد ماں
کسے است کہ مشغول باشد بخوردن و پوشیدن۔

ملن ❊ عزت و حشمت در عدل و انصاف داں ❊ بوقت تونگری بزرگ ہمت باش ❊ دیں را ہیچ بدل مداں ❊ وقت را ہیچ بدل مشناس ❊ سخاوت را برآ توں لے بدہ ❊ بر گردن کشان تکبّر واجب بیں ❊ با جہانان طریق تکلف مرو ❊ توشہ از دانش و تجرید ساز ❊ چوں رحمت خدائے عزّوجل روئے بتو دارد ازو مگریز ❊ درویش کہ بامید تونگری باشد حریص داں ❊ ملک بوزیر خدا ترس ضبط کن ❊ دشمن را بمشورت برانداز ❊ دوست را بتواضع بند کن ❊ بلائے ناگہاں جہاں پرستی داں ❊ بعیب خویش بینا باش ❊ تونگری بدام خرسندی گیر تا بماند ❊ ہنر بخواری بدست آر ❊ سخن تلخ دشمن از جائے مشنو از خصم سپر میفگن ❊ اگر خواہی کہ رسوا نشوی لجاج مکن اگر ہمہ خلق را دشمن خواہی متکبر باش ❊ نیک و بد خویش را پنہاں دار ❊ دیں بعلم نگاہدار ❊ بلندی خواہی با شکستگاں نشیں ❊ آسودگی خواہی حسد مکن ❊ آزار بہدیہ برگیر ❊ در آں کوش کہ بمرگ زندہ شوی ❊ سلطان المشائخ می فرمودیکے بخدمت شیخ شیوخ العالم فریدالدین آمد و گفت کہ من چند دانہ پیش گنجشکاں انداختم روز دیگر یکمن گندم و یک تنکہ را ہیچ بمن رسید شیخ شیوخ العالم قدّس اللہ سرہ العزیز فرمود بیت خورش دہ بگنجشک و کبک و ہمام ❊ کہ ناگہ ہمائی در افتد بدام ❊ از ثقات منقول است وقتے از خدمت شیخ الاسلام بہاؤالدین زکریا بخدمت شیخ شیوخ العالم فریدالدین قدس اللہ سرہ العزیز سخنے رسانیدہ بودند کہ موافق مجلس شیخ شیوخ العالم نبود معذرت آں سخن شیخ الاسلام بہاؤالدین بخدمت شیخ شیوخ العالم فریدالدین کاغذے نوشت سخن ایں بود کہ میانِ ما و شما عشقبازی است جواب ایں معذرت شیخ شیوخ العالم نبشت میانِ ما و شما عشق ہست و بازی نیست واللہ اعلم نکتہ ششم در بیان بعضے کرامات شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین و والدہ بزرگوار او قدس اللہ سرہما العزیز سلطان المشائخ قدس اللہ

سرہ العزیز می فرمود کہ وقتے بخدمت شیخ شیوخ العالم عرضداشت کردم
درخواستے ہست اگر خدمت شیخ بخشش فرماید فرمود کہ چیست گفتم تارکے
از محاسن مبارک جدا شدہ است اگر فرماں باشد من بجاے تعویذ نگاہدارم
فرمود کہ ہمچناں کن من آں تار را باعزاز بگرفتم در جامہ پیچیدم برابر خود در شہر آوردم
سلطان المشائخ در حکایت چشم پر آب کرد و فرمود تا چہ اثرہا دیدم از آں
یک موے بعد ازاں فرمود کہ ہر دردمندے و رنجورے کہ بیامدی از من
تعویذ خواستے من آں موے را بیدادم آں زحمت زائل بیشہ تا مرا دوستے
بود او را تاج الدین مینائی نام بود خودک او را زحمت شد بر من آمد
آں تعویذ بخواست جائیکہ نہادہ بودم ہر چند طلبیدم نیافتم چنانکہ پسرک
آں دوست دراں زحمت نقل کرد ہم دراں طاق کہ نہادہ بودم در نظر آمد
یعنی چون پسرک آں دوست رفتنی بود آں تعویذ غایب شدہ بود سلطان المشائخ
می فرمود بزرگے بود در دہلی ادہم نام مسجدے عمارت کرد و امامت آں
مسجد شیخ نجیب الدین متوکل را داد آں بزرگ دختر خود را شادی عروس
کرد یک لک جیتل در کار خیر او خرچ کرد وقتے شیخ نجیب الدین متوکل در محاورہ
با او گفت کہ مومن تمام آنکس باشد کہ او را دوستی حق بر دوستی اولاد غالب
آید اگر و چند آں کہ در حق فرزند خود خرچ کردہ در راہ حق خرچ کنی آنگاہ تو
ہمچناں باشی ترک ازیں سخن برنجید امامت از شیخ نجیب الدین بستد شیخ
نجیب الدین در اجودہن رفت و بخدمت شیخ شیوخ العالم فریدالدین
قدس اللہ سرہ العزیز صورت حال باز نمود خدمت شیخ شیوخ العالم قدس سرہ
العزیز فرمود مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا[۱] بعدہ بر لفظ
مبارک راند اگر امامتی رفت اتیکری را بیاید آرد ہم دراں روزگار اتیکر نام
ملکے دراں دیار رسید آں خانوادہ کریم را خدمتہا کرد و بخدمت گاری

---

۱ ما منسوخ نمیکنیم آیتے یا از موش میکنیم فرو دل مسلمانان مگر آنکہ مے آریم بہتر ازاں آیت را یا مانند آں آیت۔

آں خاندان منسوب شد سلطان المشائخ می فرمود در آنچہ سلطان ناصر الدین جانب اوچہ و ملتان رفت جملہ لشکر روے بزیارت شیخ شیوخ العالم فریدالدین قدس اللہ سرہ العزیز نہادند تا آں مقام بود کہ از انبوہے خلق خراب شد انگاہ آستین شیخ شیوخ العالم را از بامے جانب کوچہ بیاویختند خلق می آمدند و می بوسیدند و می رفتند تا آنکہ پارہ پارہ شد انگاہ در مسجد در آمد مرید ازا فرمود شما گرد بر گرد من باشید تا خلق درون حلقہ نیاید ہم از در سلامے کنند و باز گردند مریداں ہمچناں کردند تا یکے فراشے پیرے بیامد و از دائرۂ مریداں بگذشت و در پاے شیخ افتاد و پاے شیخ بگرفت و بکشید و ببوسید و بگفت شیخ فرید تنگ می آئی شکر نعمت خداے تعالیٰ بہ ازیں بگذار چوں ایں سخن شیخ شیوخ العالم بشنید نعرہ بزد انگاہ فراش را بنوخت و معذرت بسیار کرد و کاتب حروف از والد خود سید محمد مبارک کرمانی رحمتہ اللہ علیہ سماع دارد کہ می فرمود ہم دریں لشکر کہ چوں سلطان ناصر الدین نزدیک نہرواله رسید خواست کہ میان اجودھن برود و سعادت قدم بوس شیخ شیوخ العالم حاصل کند سلطان غیاث الدین کہ دراں ایام الغخان بود و نائب مملکت و خسرو بسلطان گفت کہ لشکر بسیار است و در راہ اجودھن بے آبیست اگر فرماں شود بخدمت شیخ شیوخ العالم من بروم و ہدیہ و فتوح ببرم و از جہت خداوند عالم معذرت کنم و سلطان غیاث الدین را دراں ایام در خاطر ہوس سلطنت جہانگیری بود با خاطر اندیشید اگر ایں کار نصیب منست و تخت سلطنت بمن خواہد رسید نفسے دریں باب شیخ شیوخ العالم بر من خواہد راند ایں معنی در خاطر گرفت و بفرمان سلطان با مبلغے سیم و مثال چہار دیہ بخدمت شیخ شیوخ العالم آورد و سعادت قدم بوس حاصل کرد و آں سیم با مثال چہار دیہ پیش شیخ شیوخ العالم نہاد شیخ شیوخ العالم فرمود کہ ایں چیست الغخان گفت کہ ایں سیم است و ایں مثال چہار دیہ خاص براے شما شیخ شیوخ العالم تبسم کرد و گفت کہ نقد را بما دہ با درویشاں

خرج خواہم کرد و مثال دیہا برو ار کہ طالبان ایں بیشتر اند بعدہ کشف آنمعنی کہ الغخان را در خاطر بود از حضرت شیخ شیوخ العالم در دل خلیدن گرفت بر فور شیخ شیوخ العالم بر لفظ مبارک راند ہ فریدون فرخ فرشتہ نبود ٭ زعود و ز عنبر سرشتہ نبود ٭ زداد و دہش یافت آں نیکوئی ٭ تو داد و دہش کن فریدہ توئی ٭ ہمینا ایں نفس بسمع مبارک الغخاں رسید در گرہ دستار چہ بست و زمیں بوس کرد و خوشدل برخاست بعدہ ہم دراں چند گاہ الغخاں بادشاہ شد و امور مملکت ہندوستاں در ضبط سلطنت او آمد بزرگے خوش گوید بیت سرے کہ سودہ شود برزمیں بخدمت تو ٭ زیک قبول تو تا حشر تاجدار شود ٭ سلطان المشائخ میفرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز نماز بامداد کردہ بود و مشغول شدہ و سر بزمیں نہادہ و مستغرق شغل بریں ہیأت بسیار بودے الغرض ہمدراں شکل سر بزمیں نہادہ و مشغول شدہ و ہواے زمستان بود پوستینے بیاوردند بر وجود مبارک او انداختند ہیچ خدمتگارے انجا نبود ہمیں من بودم و بس در میان یکے بیامد و با واز بلند سلام گفت چنانکہ شیخ شیوخ العالم را از وقت برد شیخ ہمچناں سر بزمیں نہادہ بود و پوستینے در پوشانیدہ گفت انجا کسے ہست گفتم منم بعدہ فرمود ایں کس کہ آمدہ است منگنے ہست میانہ بالا زردگوں من دراں مرد دیدم ہماں ہیئت بود جواب دادم آرے بعد ازاں فرمود زنجیر در میان دارد در و دیدم ہمچناں بود گفتم آرے دارد باز فرمود کہ در گوش چیزے دارد من در و دیدم ہمچناں بود گفتم آرے دارد در انچہ در و میدیدم و جواب باز میدادم او متغیر میشد ایں بار گفتم آرے حلقہ در گوش دارد شیخ فرمود او را بگو کہ بر و پیش از انکہ فضیحت شدہ چوں ایں بار جانب او دیدم او خود رفتہ بود منقول است وقتے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز را بر انگشت مسبحہ ماری بزد ہیچ علاجے نکردند و بحق مشغول گشتند در غلبہ مشغولی عرق از اندام مبارک

ایشان روان شد زهر اثر نکرد سلطان المشایخ میفرمود که ما در اجودهن میرفتیم
در صحرا سرسی (نام گیاه) مرا مار گزید مردے که در صحبت او میرفتیم آنجا بر بست زهر فرو نشست
و نیکو شد چون در اجودهن رسیدیم بیگاه بود دروازه حصار بسته بود یاران گفتند
حصار بجهیم و برویم دیدیم در حصار هر طرفے راہے شد القصه یاران همه بالا رفتند
و من مے ترسیدم دست من گرفتند و بالا بردند چون بامداد شد بخدمت شیخ
شیوخ العالم رفتیم همه را پرسید و مرا هیچ نگفت یکزبان شد فرمود که مار گزیدن بابے
است حصار جستن کجا آمده است خاما از خدمت شیخ نصیر الدین محمود
رحمة الله علیه روایت میکنند که بعد گزیدن مار و درد و سرسی بنور باطن شیخ
شیوخ العالم را روشن شد شیخ شیوخ العالم بر سبیل تعجیل کردن فرستادند تا سلطان
المشایخ را سوار کنند و بیارند همچنان کردند یعنے در گردون سوار کردند و آوردند
سلطان المشایخ فرمود شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز
را مرضے حادث شد خواست که گامے چند بر عصا بگرفت روان شد چند گام رفت عصا از دست
بانداخت چنانچه اثر پشیمانی در پیشانی مبارک ایشان معاینه شد پرسیدند چه بود که خواجه
عصا از دست بانداخت فرمودند که ما را عتاب کردند که تکیه بر غیر ما کردی سلطان المشایخ
مے فرمود که یوسف هانسوی از یاران سابق بود وقتے او از اوچه آمد شیخ شیوخ العالم
پرسید کیان را دیدی گفت فلان کس چنین چنین مشغول است و فلان کس
چنین متعبد است شیخ شیوخ العالم را رغبت شد که ایشان را ببیند بهانه وضو
ساختن بر خاست دیر تر آمد درون مسجد بالا و فرود تفحص کردند شیخ شیوخ العالم
را نیافتند بعد از زمانے خواجه پیدا شد یوسف پرسید که خدمت خواجه
کجا بود فرمود که چندان خلق اوچه را صفت کردی که ما را رغبت
شد بملاقات ایشان در اوچه بودم همه را دیدم و دوکانها کرده اند و
نشسته کنده پزی میکنند منقول است در مجلس سلطان المشایخ
یارے آغاز کرد که بهاء الدین خالد میگفت که در اجودهن بخدمت

شیخ شیوخ العالم رفتم در مسجد جامع پیش محراب نشستم بخدمت خواجه مرار ہا نمے کردند در محراب شگافے بود پارہ کاغذے آنجا افتاد چوں آں کاغذ را بکشادم دراں کاغذ نبشته اند که خالد از فرید سلام خواند ایں کمتر حیران ماندہ بعدہ بندگی شیخ شیوخ العالم رفتم و ایں معنی تقریر کردم یارے از سلطان المشائخ پرسید که ایں کاغذ کسے مے نویسد و یا از طرف حضرت عزت صادر میشود سلطان المشائخ فرمود ملکے است ملہم نام آں نقش در دل او مے نویسد الہام پیدا مے شود و آں سرگذشت مگر کاغذ ہموں مے نویسد سلطان المشائخ تبسم کردند بعدہ فرمود که ایں را ملہمے گویند آں سہ چیز است که از آں جانب پیدا مے شود یکے آنکه در دل چیزے میگذرانند دیگر ہاتف آواز میدہد دیگر آنکه کاغذ نوشته پیدا مے شود اولیا نقش مے بینند نقاش نہ بینند انبیا نقش بینند و نقاش را ہم بینند۔ ایں زماں که نقش پیدا میشود اگر در دل نورے پیدا شد آں رحمانی است که آں ملک مینویسد و اگر ظلمت پیدا شد آں شیطانیست که شیطان در دل القا مے کند بعدہ فرمود ملک بیچارہ دریں ملک چکار دارد و شیطان چکند ہر چه پیدا شود از انطرف پیدا مے شود کاتب حروف از خدمت سید السادات سید حسین عم خود رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد که وقتے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز مے خواست که کاغذے بجانب شیخ الاسلام بہاؤ الدین زکریا رحمۃ اللہ علیہ بنویسد کاغذ و قلم بر دست مبارک گرفت در تامل شد که خطاب شیخ الاسلام بہاؤ الدین چه نویسد در خاطر مبارک گذرانیدہ خطابے که خدمت ایشاں را در لوح محفوظ نبشته اند آں بنویسم در خیال سر مبارک خود بالا کرد جانب آسمان دید نظر در لوح محفوظ کرد دید که نوشته اند شیخ الاسلام بہاؤ الدین زکریا بعدہ ہمیں خطاب مکرم دراں کاغذ کتابت فرمود قال واحد من الاولیا شعر قُلُوبُ الْعَارِفِیْنَ لَهَا عُیُوْنٌ[1]

---

[1] دلہائے عارفاں را پس برائے انہا چشم ہا است۔

ترٰی مالا یراہ الناظرینا * ماجنحسۃ تطیر بغیر ریش * الی ملکوت رب العالمینا سلطان المشائخ میفرمود محمد نام یارے بود آں یار بربعضے اسرار شیخ شیوخ العالم فریدالدین قدس اللہ سرہ العزیز واقف بود تا در روز جمعہ در مسجد آں یار در عقب شیخ شیوخ العالم نشستہ بود زمانے مدہوش گشت شیخ از وے پرسید کہ حال توچہ بود باز بر لفظ شیخ شیوخ العالم رفت آنزماں در نماز مرا معراج بود تراہم از نعمت درویشاں نصیب شد عرض میدارد کاتب حروف برآنجملہ کہ حالے وتحیرے کہ سلطان المشائخ را بعد تحریمۂ نماز جمعہ پیدا شدہ بود تا روز نقل ہم برآں حال بود چنانکہ در ذکر سلطان المشائخ در نکتہ مرض موت تحریر یافتہ است بمعراجے ماند کہ شیخ شیوخ العالم را در نماز جمعہ پیدا شدہ بود چنانکہ در صدر ایں حکایت مسطور است سلطان المشائخ مے فرمود کہ چوں من محلوق شدہ از خدمت شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز در دہلی آمدم خرقۂ گلیمے کہ از شیخ شیوخ العالم یافتہ بودم پوشیدہ در مسجد جامع میرفتم شرف الدین قیامی مرا طلبید من کیفیت بیعت ویافتن خلعت با او گفتم باستماع حال من شیخ شیوخ العالم را دو کرت چنانچہ نہ لائق حال باشد ذکر کرد و مرا بدی گفت با آنکہ قوت جواب داشتم تحمل کردم شیخ سعدی خوش گوید بیت بخدا دلبر و پایے تو کز دوستیت * خبر از دشمن واندیشہ دشنامم نیست * چوں باز بخدمت شیخ شیوخ العالم رفتم آں ماجرا باز نمودم شیخ شیوخ العالم ہاے ہاے بگریست و مرا دراں تحمل استحسان فرمود در غلبۂ آں حال چناں بر زبان مبارک راند کہ من دانستم شیخ شرف الدین رفت چوں باز بدہلی رسیدم شرف الدین قیامی نماندہ بود شیخ نصیرالدین محمود روایت میکنند کہ مردے بخدمت شیخ شیوخ العالم فریدالدین قدس اللہ سرہ العزیز آمد شیخ فرمود طعام پیش او آرند او گفت چندیں گاہ باشد

۱؎ کہ مے بیند از آں چشم ہا چیزے را کہ نے بیند آں چیز را بینندہ ہا۔ چہ طیران مے کنندہ بے بازو ہا بغیر پر بسوے عالم ملکوت پروردگار عالمیان۔

که طعام گذاشته شیخ شیوخ العالم فرمود چرا گذاشته گفت من در دیهی
ساکن بودم مسلمانان را بسبب متمردان دیه تاختند اتفاق افتاد فرزندان من
و اقربای دیگر را اسیر کردند عورتی داشتم که دل و جان من متعلق او بود او نیز در آنمیان
اسیر شد بسبب او دل من نمی آرمید دل بر مردن نهادم شیخ شیوخ العالم فرمود
که طعام بخور درین میان مردی رسید از اهل کتبه با تخت بند او را پیش خواجه آمدند
شیخ شیوخ العالم فرمود که ترا تخلیص خواهد شد اما آن مرد را کنیزکی بدهی او قبول
کرد آنمرد گفت کنیزک چه خواهم کرد برابر او نمیرفت آن نوینده گفت تخلیص من
متعلق بشرط دادن کنیزک است ضرورت کسان نزا برو گماشت تا او را برابر کرده
براسپ سوار کرده می برند چون این نوینده بر ملکی که او را بنده کرده بود رسید بمجرد
ملاقات او تخلیص فرمود و کنیزکی که او را از تاخت پیدا شده بود فرمود بدو بدهند
چون کنیزک بدو دادند نوینده آن کنیزک را بدان مرد داد آنمرد بدو دید بتقدیر الله
همان عورت او بود خاطر او جمع گشت سلطان المشایخ می فرمود در مسجد جامع اجودهن کسی از جهة قاضی خطیب بود
در نماز جمعه خطا خواند یکی از زبان شیخ شیوخ العالم در آ گفت نماز را اعادت کن همه خلق نماز باز گردانید قاضی
عبد الله قاضی اجودهن بود با گفتن گرفت آن قاضی عبد الله را قاضی محمد ابو الفضل گفتندی
او نیک جنگ جو بود گفت که مشتی کار از گرسنگان از جا بجا اینجا آمده اند بعده چون
شیخ شیوخ العالم در خانه آمد یاران گفت اگر کسی بهر کسی تهور راند و آنکس تحمل
کند و اگر او هم از آن خود براند روا باشد همینکه این سخن بر زبان مبارک رفت قاضی
عبد الله را فالج زد روی کژ شد قاضی عبد الله بخدمت شیخ شیوخ العالم یک سبد
شکر و آرد و گوسپند آورد در پای شیخ شیوخ العالم فرید الدین قدس الله سره
العزیز افتاد شیخ شیوخ العالم فرمود عبد الله در مدت هژده سال هر کسی از تو چیزی
بمن میرسانید اکنون هرچه در فال مصحف بیرون آید حکم همان باشد چون مصحف
بکشادند قصه مهتر نوح علی نبینا و علیه الصلوة والسلام بیرون آمد قال یا نوح[1]

---

[1] گفت پروردگار اے نوح۔

إِنَّهٗ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهٗ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ شیخ شیوخ العالم فرمود ہمیں حکم باشد
هرچند قاضی عبد اللہ جہد کرد میسر نشد آورده آورده گرد قاضی در خانہ رفت القلا
سلطان المشائخ مے فرمود وقتے در اجودھن مردے بخدمت شیخ شیوخ العالم
آمد آں مرد در گوش باہستگی گفت کہ در دل من و تو ہر دو ہمسبق بودیم تا آں تمام
کہ در شہر قاضی و مفتی میشدی شیخ شیوخ العالم انیعنی نور باطن دریافت وکشف کرد
کہ اے بیچارہ اگر خواندن برائے جدل است نخواں و بخلق ایذائے مرساں
واگر برائے عمل است ہمیقدر کافی است کہ میخوانند وعمل میکنند مقصود از
خواندن علم شریعت برائے عمل است نہ از برائے ایذائے خلق سلطان المشائخ
میفرمود مردے از دہلی رواں شد تادر اجودھن بخدمت شیخ شیوخ العالم
تائب شود در اثنائے راہ مطربہ پریشاں قدمے چند با او ہمراہ شد و ایں مطربہ
بسیار خواست و در بند آں مے بود کہ باآں مرد تعلقے کند ایں مرد نیت صادق
داشت ہیچ بداں زانیہ میلے نکرد تا در منزلے در یک گردوں سوار شد ند آں مطربہ
بیامد نزدیک آں نشست چنانکہ میان ایشاں حجابے نماند مگر درینحال
اندک مایہ دل آں مرد میل کرد تا سخنے گفت یا دستے دراز کرد در آنحال آں مرد مردے
رادید کہ بیامد و طبانچہ برروئے آں مرد زد و گفت بخدمت فلاں بزرگے میروی
برنیت توبہ ایں چیست آں مرد بر فور متنبہ شد القصہ چوں بخدمت شیخ شیوخ العالم
رسید اول سخن شیخ شیوخ العالم باآں مرد ایں بود کہ خدائے تعالیٰ ترا آں روز
قوی نگاہداشت سلطان المشائخ مے فرمود کہ یارے بود از مریدان شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز او را محمد شہ غوری گفتندے
مریدے صادق ومعتقد راسخ بود بخدمت شیخ شیوخ العالم آمد مضطرب و حیران
فرمود کہ چہ حال است گفت برادرے دارم رنجور و دہم چنانکہ رمقے بیش
نماندہ است ایں ساعت کہ من بخدمت آمدہ ام چہ عجب کہ تمام شدہ باشد

---

† بدرستی کہ آں نیست از فرزندان تو بدرستی کہ آں فرزند عمل غیر صالح است۔

بسبب آں درہم وزیر و زبریم شیخ شیوخ العالم فرمود ہمچنانکہ تو ایں ساعت ہستی
من ہمہ عمر ہمچنیں ام و لے با کسے نمیگویم انگاہ او را گفت برو برادر تو صحبت خواہد
یافت محمد شہ چوں در خانہ آمد دید کہ برادر نشستہ است و طعام میخورد سلطان
المشائخ میفرمود کہ وقتے پنج درویش بخدمت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر رسیدند
درویشانے درشت مزاج فراخ سخن از پیش شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر برخاستند
وگفتند ما چندیں گشتیم درویشے نیافتیم شیخ شیوخ العالم فریدالدین قدس اللہ سرہ
العزیز فرمود کہ نشنید شمارا درویشے نمائیم ایشاں استبداد کردند و رواں شدند
شیخ فرمود چوں میروید باید کہ براہ بیابان مروید ایشان سخن شیخ شیوخ العالم
را خلاف کردند راہ پیش گرفتند شیخ شیوخ العالم کسے را در عقب دوانید تا تفحص
کردند کہ کدام راہ رفتند خبر آوردند کہ راہ بیابان رفتند شیخ شیوخ العالم چوں
ایں خبر بشنید ہائے ہائے بگریست چنانکہ بر ماتم کسے بگریند بعدہ خبر آوردند آں
ہر پنج تن را باد سموم زد چہار بر جائے ہلاک شدند یکے بر سر آب رسید و آب بسیار
خورد ہمانجا بمرد عرض میدارد کاتب حروف بر آنجا کہ خواجہ احمد سیوستانی
از مریدان سابق شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز بود او
مے فرمود کہ من آبے بجہت تو ضی و غسل شیخ شیوخ العالم میرسانیدم روزے
پشت من درد کردن گرفت بجہت آب آوردن مرا طلب شد گفتم کہ پشت ملکن
درد میکند مشک نمیتوانم آورد شیخ شیوخ العالم فرمود کہ او را پیش ملکن آرند
چوں بخدمت شیخ رفتم بشفقت نزدیک طلبید و فرمود پشت خم کن من تا جا صحیح
پشت خم کردم شیخ شیوخ العالم دست مبارک خویش بر پشت من فرود آورد
و فرمود کہ برو آب بیار از آنوقت باز کہ ایام جوانی بود تا ایں غایت کہ قریب
بصد سال رسیدہ است ہرگز پشت من درد نکرد و مشکہائے آب بافراط
مے آوردم و ہمیں خواجہ احمد میفرمود کہ وقتے شیخ شیوخ العالم مرا جاہائے مبارک
خود شستن فرمود من آں جاہا کنارۂ آب آوردم و بشستم و بخدمت شیخ

شیوخ العالم بردم فرمود کہ برو یکبار دیگر بشو من با خود گفتم دریں فرمان مقصودے
خواہد بود واز من تقصیرے دریں باب جامہ شستن رفتہ باشد اندیشیدم یاد آمد
کہ من اول جامہ شستم بعدہ وضو ساختم ادب آں بودے کہ اول وضو میکردم
بعدہ جامہ مے شستم ایں بار اول وضو کردم و دوگانہ بگذاردم و جامہ با حتیاط
تمام شستم و بخدمت شیخ شیوخ العالم بردم دریں کرت نیز شیخ فرمود یک کرت دیگر
بشو ایں بار حیرت من زیادہ تر شد اگرچہ احتیاطے کہ در جامہ شستن باشد
من بجا آوردہ بودم فاما چوں فرمان شیخ کبیر بریں جملہ شدہ است البتہ ایں
بار نیز تقصیرے رفتہ باشد چوں فکر کردم یاد آمد دریں کرت جامہ شستم و
برائے خشک شدن بر شاخہائے درختے انداختہ بودم کہ بالائے آں
شاخہائے دیگر بود و طیور بالائے آں نشستہ احتمال دارد کہ ازاں طیور
چیزے جدا شدہ باشد و بر آں جامہ افتادہ دریں کرت کہ بشستم بجہتہ
خشک کردن در صحرا انداختم چوں ایں بار بخدمت شیخ بردم قبول افتاد
و کاتب حروف آں خواجہ احمد را یافتہ بود و بسعادت قدمبوس او مشرف
گشتہ و در عہد سلطان تغلق از اجودہن در غیاثپور آمدہ و بخدمت
سلطان المشائخ مدتے بودیرے عزیزے کہ قریب صد سال عمر او رسیدہ
بود ہیچ انحنائے در قامت مبارک او پیدا نشدہ و ہم درآں ایام والد کاتب
حروف سید مبارک محمد کرمانی رحمۃ اللہ علیہ خواجہ احمد را در خانہ طلبیدہ
بود و برادرم امیر داؤد شش ماہہ بود او را زحمتے حادث شد و چند روز شیر
نخوردہ و چوں او را در نظر مبارک آں بزرگ آوردند و کیفیت زحمت او
کہ شیر نمیخورد گفت ایں بزرگ انگشت مبارک خود بلعاب خویش تر کردہ
بر لبہائے برادرم امیر داؤد مالید فی الحال لبہا جنبانید خواجہ احمد دایہ را
فرمود کہ شیر بدہ چوں دایہ حلمہ شیر در دہن او نہاد مکیدن گرفت و بمراد خود

نکتہ ہفتم در بیان کرامات والدہ مکرمہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین

قدس الله سره العزیز سلطان المشایخ مے فرمود شیخ کبیر را والده بود بس بزرگ
تا شبے دزدے در خانه در آمد اہل خانه خفته بودند و والدهٔ شیخ شیوخ العالم بیدار بود
بحق مشغول چوں دزد در آمد کور شد آواز داد اگر دریں خانه مرد است پدر و برادر
منست و اگر عورت است مادر و خواہر منست ہر که ہست من از ہیبت او
کور شدم باید که مراد عا کنند تا بینا شوم و توبه کنم والدهٔ شیخ کبیر دعا کرد و او بینا شد
و برفت والده شیخ شیوخ العالم این حکایت پیش ہیچکس نکشاد ساعتے گذشته
مردے را دیدند سبوے جغرات بر سر کرده بیامد و اہل بیت او برابر او پرسیدند
تو کیستی گفت من امشب بدزدی درین خانه آمده بودم عورتے بزرگ اینجا بیدار
بود من از ہیبت او کور شدم و بدعاے او چشم یافتم و من عہد کردم که بعد ازیں
دزدی نکنم اینک ایں ساعت آمده ام با اہل بیت خود تا مسلمان شوم الغرض
برکت آں ولیه ہمه مسلمان شدند سلطان المشایخ مے فرمود در انچه شیخ شیوخ العالم
در اجودہن سکونت ساخت شیخ نجیب الدین متوکل را فرستاد تا والده را
بیارد شیخ نجیب الدین والده ماجده را از انجا روان کرد و در اثناے راه
زیر درخت فرود آمد دریں میان آب حاجت مند شیخ نجیب الدین بطلب
آب رفت چوں باز آمد والده را ندید حیران و متحیر بماند از اں سبب چپ و
راست دوید و طلب کرد ہیچ اثر والده نیافت بخدمت شیخ شیوخ العالم قصه
باز گفت شیخ فرمود طعام ساختند و صدقه که آمده است بدادند بعد از مدتے
شیخ نجیب الدین را در آنجا و گذر افتاد چوں در زیر آں درخت آمد در دل
او گذشت که در چپ و راست ایں موضع بروم که نشانے از والده بیابم
ہمچناں کرد استخوانے چند یافت از استخوان آدمی با خود گفت باشد که
استخوان ہاے والده ماست شیرے و ددے ہلاک کرده باشد آں
استخوانہا را جمع کرده در خریطه انداخت و بخدمت شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین آمد و قصه باز گفت شیخ فرمود که آں خریطه پیش من بیار

چوں خریطہ بیاورد و بیفشاندیک استخوان ہم پیدا نشد سلطان المشایخ بر نحیف چشم پر آب کرد و فرمود کہ ایں از عجائب روزگار است **نکتہ ہشتم** در بیان مرض و رحلت کردن شیخ شیوخ العالم **فریدالحق والدین قدس اللہ** سرہ العزیز از دار فنا بدار البقا سلطان المشایخ میفرمود کہ شیخ شیوخ العالم **فریدالدین** را زحمت خلقہ شد بداں زحمت رحلت کردند از سلطان المشایخ سوال کردند کہ شما در وقت نقل حاضر بودید چشم پر آب کرد و فرمود کہ خیر در ماہ شوال مرا بدہلی رواں کرد نقل ایشاں پنجم ماہ محرم بود وقت رحلت از من یاد کرد و گفت فلاں در دہلی است ایں سخن ہم گفت کہ وقت رحلت شیخ **قطب الدین** من نیز حاضر نبودم در ہانسی بودم سلطان المشایخ ایں حکایت میفرمود و گریہ میکرد چنانکہ در ہمہ حاضراں اثر کرد وے فرمود شب پنجم ماہ محرم زحمت شیخ شیوخ العالم غالب شد نماز خفتن بجماعت بگذارد دبعد ازاں بیہوش گشت ساعتے شد بہوش باز آمد پرسید کہ نماز خفتن گذاردہ ام گفتند آرے گفت یکبار دیگر بگذارم کہ داند چہ شود دوم کرت نماز بگذارد باز بیہوش شد ایں بار بیہوش بیشتر شد باز بہوش آمد پرسید کہ من نماز خفتن گذاردہ ام گفتن دوبار گذاردہ اید فرمود کہ یکبار دیگر بگذارم کہ داند چہ شود سیوم کرت ہم گذارد بعد ازاں برحمت حق پیوست کاتب حروف از والد خود سید محمد کرمانی رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد چوں شیخ شیوخ العالم برحمت حق پیوست و در مقام مقصد صدق قرار گرفت غسل دادند در انحل چادرے خواستندے تا بالاے جنازہ شیخ شیوخ العالم بیندازند والدین بندہ میگفت کہ مرا یاد است کہ میر یعنے سید محمد کرمانی جد کاتب حروف تعجیل در خانہ آمد از والدہ والد کہ جدہ کاتب حروف باشد چادرے طلبید چادرے نو سپید بسید محمد کرمانی داد وآں چادر بالاے جنازہ شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز انداختند و اتفاق فرزندان شیخ شیوخ العالم

این بود که بیرون حصار اجودهن در مقامے که شهدا خفته اند آنجا دفن کنند بدین نیت بیرون حصار آوردند ہمدرین میاں خواجه نظام الدین که پسر محبوب شیخ شیوخ العالم بود برسید و او چاکر بود برابر سلطان غیاث الدین بلبن در قصبه پٹیالی بود شیخ شیوخ العالم را در خواب دید که بخدمت خود میخواند خواجه نظام الدین اجازت بسته و جانب اجودهن رواں شد دراں شب که نقل شیخ شیوخ العالم بود در اجودهن رسید فاما دروازه ہاے حصار بسته بودند شب بیرون حصار ماند و دراں شب که شیخ شیوخ العالم رحلت میفرمود میگفت نظام الدین آمد ولیکن چه سود که ملاقات نشد چوں بامداد شد خواست که دروں در آید نزدیک دروازه رسیده بود که جنازهٔ شیخ شیوخ العالم بیروں آوردند الغرض از برادراں پرسید که کجا دفن خواهند کرد گفتند بیرون حصار نزدیک شهداے که شیخ شیوخ العالم بیشتر آنجا مشغول بودندے و مقامے مروح است خواجه نظام الدین گفت اگر شما شیخ شیوخ العالم را بروں حصار دفن کردید شما را ہیچکس اعتبار نکند ہر که بزیارت شیخ شیوخ العالم بیاید ہم از بیروں زیارت کند و بگذرد بعده نماز جنازه ہم بیروں کردند و باتفاق آں شاهزاده باز دروں حصار آوردند و درین مقام که مدفون است دفن کردند سلطان المشائخ میفرمود مردے بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز آمد و گفت اگر فرماں باشد حجرهٔ براے مسکیناں که از بیروں آب و ہیزم مے آرند از خشت بنا کنم شیخ شیوخ العالم فرمود که مدت ہفت سال است که مسعود بنده نیت کرده است که خشت بر خشت ننهد القصه آں مرد اولاد شیخ را براں داشت که حجرهٔ عمارت شود ہمچناں شد فاما بعد نقل شیخ شیوخ العالم آں حجره را خراب کردند و روضه متبرکه شیخ شیوخ العالم ہمانجا شد سلطان المشائخ میفرمود که بجهت لحد شیخ شیوخ العالم خشت خام حاجت شد چوں موجود نمے شد در خانه شیخ شیوخ العالم که بخشت خام بر آورده بودند ازاں

درخشت فرود آوردند تا در لحد خرج شد طیب الله مرقده وجعل خطیرة القدس مثواه
پوشیده نماند که تولد حضرت شیخ الشیوخ فریدالحق والدین مسعود گنجشکر در سنه ۵۶۹ پانصد و
شصت و نه بود و وفات حضرت ایشان در ششصد و شصت و چهار بود
عمر حضرت ایشان نود و پنج ۹۵ باشد والله اعلم و ارادت آوردن حضرت گنجشکر
بحضرت خواجه قطب الدین قدس الله سرهما العزیز در پانصد و هشتاد و چهار ۵۸۴ بود
بعد از ارادت آوردن هشتاد سال در عقد حیات بود طیب الله مرقده وجعل
خطیرة القدس مثواه از حضرت سلطان المشائخ پرسیدند که عمر شریف
حضرت شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس الله سره العزیز چند سال
بود فرمودند که نود و پنج سال و بوقت نقل این سخن میگفت یا حی یا قیوم
سلطان المشائخ فرمود که اول شیخ سعدالدین حمویه نقل کرد بعد از وی به ۳ سال
شیخ سیف الدین باخرزی بعد از وی به ۳ سال شیخ بهاؤالدین زکریا بعد از وی به ۳
سال شیخ شیوخ العالم فریدالدین قدس سره العزیز سلطان المشائخ مے فرمود که خوش
عهدے بود که پنج بزرگوار در حیات بودند شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین
و شیخ ابوالغیث یمنی و شیخ سیف الدین باخرزی و شیخ سعدالدین
حمویه و شیخ بهاؤالدین زکریا قدس الله سرهم العزیز این ضعیف گوید قطعه شیخ اعظم
فرید ملت و دین + شیخ ابوالغیث و شیخ سیف الدین + شیخ سعدی حمویه شیخ الوقت +
شیخ صاحب نفس بهاؤالدین + بود هر پنج پیر در یک عصر + هر یکے بادشاه دنیا
و دیں + منهم آں سلطان المشائخ + آں برهان الحقائق + آں سرور اولیاے
دیں + آں پیشواے اصفیاے عالم یقین + آں عالم علوم ربانی + آں
کاشف اسرار رحمانی + آں بظاهر و باطن آراسته + و بوجود مبارک خود امور
عالم پیراسته + آں واله صفات حق جل وعلی + آں عاشق ذات باری تعالی
+ آں معدن کان کرامت + آں صورت لطافت + آں بکثرت بکامیاں
اولیا معروف + آں بهمه اوصاف گزیده + میان اصفیا موصوف + تیغے

سلطان المشایخ نظام الحق والحقیقة والشرع والدین وارث الانبیاء والمرسلین سید سلطان الاولیا نظام الدین محمد محبوب النبی بن سید احمد بن سید علی البخاری الچشتی الدہلوی قدس اللہ تعالے اسرارہم العزیز ایں ضعیف گوید بیت ذاتے کہ در لطافتِ طبع و کرامتش * مثلش نبود و نیز نباشد در جہان امیر خسرو در مدح سلطان المشایخ چہ خوش گوید قطعہ قطب عالم نظام ملت و دیں * کافتاب کمال شد سخ او * وز جنید و ز شبلی و معروف * یادگارے است ذات فرخ او * شیخ ایشاں اگر چنیں بودند * ورنہ بودند ہمچنیں شیخ او * زہے درونہ دریاوش او کہ قدح ہاے مالا مال ہر لحظہ و ہر لمحہ از عالم غیب از ساقی وَسَقٰہُمْ رَبُّہُمْ شَرَابًا طَہُوْرًا در میکشید بزرگے خوش گوید بیت دریا کشم از کف تو ساقی * نگذارم جرعہ باقی * ذرہ اسرار دوست بیروں نمیداد چنانچہ بارہا ایں مصرعہ بر زبانِ مبارک او میرفت مصرع مرداں ہزار دریا خوردند و تشنہ رفتند * ایں چہ قوت و حوصلہ بود کہ تا نفس آخر ہم بر قاعدہ صحو بود ایں ضعیف گوید قطعہ جنید را کہ ز اصحاب صحو میگیرند * بجنب قدرش او را نبود اینقدار * برفت راہ پیمبر مدام پے بر پے * چہار یار نبی را بگشت پنجم یار * واکثر درونہ مبارک او از غلبہ عشق موج زدے بقوت صحو رموز اسرار دوست نگاہداشتے فاما نعم البدلے دم سرد از سینہ مصفی بر آوردے و آب دیدہ خون آلودہ گرم از راہ چشم چوں جوے آب بیروں میراندے خواجہ شمس الدین دبیر خوش گوید بیت آہ سربستہ من اشک مراد دل گفت * خیز بارے تو بروں رو کہ گذر یافتۂ * و شیخ سعدی در ینمعنی چہ خوش گوید بیت گرفتم آتش دل در نظر نمے آید * نگاہ مے نکنی آب چشم پیدا را * شیخ عطار نیز خوش میگوید رباعی عاشقی چیست ترک جاں گفتن * سر کونین بے زباں گفتن * رازہاے کہ در دل پر خون نہفتست * جملہ از چشم خوں فشاں گفتن * اگرچہ ایں بادشاہ از اہل محبت و از یاران متاخر

؎ نوشانید ایشاں را پروردگار ایشاں آب پاک ۔

شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز بزرگے خوش گوید قطعہ خاقانی بعد از سہ مراتب آدمے زاد + بعد از سہ کتب رسید فرقاں + گل باہمہ خورمی کہ دارد + از بعد گیا رسد بستاں + ولیکن محبت و عشق باری تعالیٰ کار خود از یاران اعلے پیش بردو بر مشائخ کبار سبقت گرفت ایں ضعیف گوید

بیت زمیں را با سما نسبت نباشد + فلک با عرش کے دارد مساواۃ + د گوے محبت از میدان شہسواران دیں ہمچو بادشاہان مرداں در ربود ایں ضعیف گوید بیت تو بادشاہی ویچارگاں اسیر کمند + تو شہ سواری و عشاق خاک پائے سمند + نکتہ بندۂ کمینہ را چہ زہرہ و یارا سے آں باشد کہ وصف آنچنیں بادشاہے بدیں زبان ملوث کند ایں ضعیف گوید بیت بدیں زبان ملوث مرا چہ زہرہ بود + کہ وصف ذاتِ تو گویم من شکستہ گدا + در نیخی بزرگے خوش گوید بیت آسماں را چہ ثنا گوید بیچارہ زمیں + مدح خورشید چہ داند بشر الگفت سبحانہ حق علیم است و علام است آں زماں کہ خیال جمال ولایت ایں بادشاہ در دل میگذرد متحیر و مدہوش میگردم کہ چہ نویسم و ہمچو چہ اوصاف ذاتِ عدیم المثالی در تحتِ عبارت و حیز استعارہ نمیگنجد بزرگے خوش گوید قطعہ دل نخواست کہ آرد بہ عبارت + وصف رخِ او باستعارت + شمع رخ او زبانہ زد + ہم عقل بسوخت ہم عبارت + شیخ سعدی خوش گوید بیت نشان پیکر خوبت نمے توانم داد + کہ از تامل آں خیرہ میشود بصرم + و بعجز خویش معترف میشوم ایں ضعیف گوید بیت تراصفت دل بیچارہ کے تواند کرد + بعجز خویشتن اقرار میکند اینک + بزرگے خوش گوید در نیخی بیت ماکہ در شکل یار حیرانیم سترِ اوصاف او کجا دانیم + و بازچوں آتش محبت ایں سلطان المشائخ شعلہ میزند و آئینہ دل را کہ بکدورت بشریت آلودہ است با نوار محبت روشن میگرداند طاقت نمے ماند آنزیر بسر موئے کہ برتن ایں ضعیف است نعرۂ شوق میخیزد مصرع نعرۂ شوق مے زنم تار مقے است در تنم + امید انہ

فضل ذوالجلال لایزال متعال آنست کہ از دریاے محبت ایں سرور عشاق
درگاہ بے نیازی جرعۂ در کام ایں بیچارہ کہ بوے ازاں بدو رسیدہ است
بچنانچہ مصرع امیر خوباں آخر گداے کوے توام * ایں ضعیف گوید بیت
ز دردِ عشق مے میر محمد پُردہ اے ساقی * ازاں دریاے عشق آمیز تا او
بیخبر گردد * بعشق جمال آں بادشاہ دیں تا لب گور رقص کناں برود و شیخ
سعدی گوید قطعہ گر رسد از تو بگوشم کہ بمیر اے سعدی * تا لب گور باعزاز و کرامت
بروم * ور بدانم بدر مرگ کہ حشرم با تست * از لحد رقص کناں تا بقیامت
بروم * فاما اعتقاد و محبت آں حضرت صادقست و بیقین واثق کہ ایں
شکستہ راسیاں بندگان سلطان المشائخ حشر خواہد بود زیر علم محبت آنحضرت
جاے خواہد یافت کہ گفتہ اند جوئندہ یابندہ باشد مَنْ[1] طَلَبَ شَیْئاً وَجَدَّ وَجَدَ
و ذکر ایں بادشاہ دیں مشتمل بر پانزدہ نکتہ است نکتہ اول در بیان نسب
و حسب سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مقرر صاحبدلان عالم باد آبا
و اجداد بزرگ وار سلطان المشائخ از شہر بخارا بودند کہ گنج علم و کان تقوی
است جد پدرین سلطان المشائخ را خواجہ علی بخاری میگفتندے و جد مادرین
را خواجہ عرب و ایں ہر دو بزرگ مصاحب برادر یکدیگر بودہ اند و از بخارا یکجا در
لاہور آمدند و از لاہور یکجا در بداؤں آمدند چوں در آں ایام قبۃ الاسلام
شہر بداؤں بود ہمانجا سکونت ساختند و خواجہ عرب خواجہ متمکن بود و مال
بسیار و بندگان بیشمار داشت و بندگان او بعضے بکسب بعضے بمال او تجارت
میکردند الغرض خواجہ عرب دو فرزند داشت یک دختر و یک پسر خواجہ
عبداللہ ابنہٗ خواجہ سعید ابنہٗ خواجہ عبدالعزیز ابنہٗ خواجہ حسن ہر چہار پشت
حضور خواجہ مذکور بودند میان ایں دو بزرگ اتفاق تعارفے شد خواجہ عرب دختر
خود آں ولیہ خداے آں رابعۂ عصر بی بی زلیخا را رحمۃ اللہ علیہا کہ خاک
پاک روضۂ متبرکۂ او امروز در شہر دہلی در میان اہل درد و کعبۂ حاجات درماندگا

[1] کسے کہ طلب چیزے را کوشش کند بیابد ۔

است بخواجه احمد بن علی پدر سلطان المشایخ تسلیم کرد و اسباب دنیاوی
باسم جهیز چنانکه رسم بزرگان است بداں شفیعهٔ اہل محمد نیز داد و حق تعالیٰ ازاں
صدف پاک ایں دُرِ کان کرامت و سرمایهٔ عشق و محبت یعنی سلطان المشایخ
را پیدا آورد و روشنائی در عالم ازاں آفتاب جهانگیر ظاہر گشت تا بواسطهٔ
او جهانیاں در دنیا پرورش و در آخرت خلاص یابند شیخ سعدی گوید
بیت آفرین خدای بر پدرے * که از و ماند اینچنیں پسرے * بزرگے خوش
گوید نظم پدرے که آنچناں خلف است * مادرے را که اینچنیں پسر است *
آفتابش بر آستین قباست * ماهتابش بر آستان درست * الغرض سلطان
المشایخ در عالم صغر بوده که پدر سلطان المشایخ خواجه احمد علی الحسینی البخاری
را رحمت شد شبے آں شفیعهٔ اہل محمدی والدهٔ سلطان المشایخ خواب دید که او را
میگویند از دو کس یکے را اختیار کن یا خواجه احمد را و یا پسر را یعنی سلطان
المشایخ را آں پاکدامن سلطان المشایخ را اختیار کرد چوں روز شد آں
خواب باہیچکس نگفت و در رحمت خواجه احمد ترک اعتمادی کرد و آنچه مطلوب
و مطبوع آں بزرگ بود از ماکولات و مشروبات بدو رسانیدن گرفت
تا بعد چندگاه خواجه احمد برحمت حق پیوست و آں بزرگ ہم در سواد بداؤں
مدفن یافت چنانکه تا ایں غایت روضهٔ متبرکهٔ او ہمانجاست ما ہو المقصود سلطان
المشایخ قدرے بزرگ شد والده در مکتب فرستاد کلام الله بخواند
و تمام کرد کتابها خواندن گرفت کتابے بزرگ نزدیک بود که تمام کند استاد
سلطان المشایخ گفت که تو کتابے معتبر تمام میکنی ترا دستار دانشمندی
بر سر مبارک خود مے باید بست سلطان المشایخ ایں حکایت پیش والدهٔ
خود گفت و آں مخدومهٔ جهاں که جہانے در کشف حمایت اوست بدست
مبارک خود ریسمانے برشت و دستارے ازاں بافانیده چوں سلطان
المشایخ آں کتاب تمام کرد والدهٔ بزرگوار ترتیب طعامے کرد و چند نفر

از بزرگان دین و علماے اہل یقین را طلب کرد دراں مجلس خواجہ علی مرید شیخ جلال الدین تبریزی بود کہ نعمت دینی ازو یافت و دراں زماں بکرامت مشہور گشتہ بود چوں طعام خرچ شد سلطان المشایخ آں دستار رکعت دست سبارک کردہ بمجلس درآمد تا در نظر ایں بزرگاں در سر بند د شیخ علی مذکور یک سر دستار بدست سبارک خود گرفت و دوم سر دستار بدست سلطان المشایخ داد سلطان المشایخ آں دستار کرامت بر سر بست اول سر در قدم خواجہ علی آورد و خواجہ دعا کرد حق تعالٰے ترا از علماے دیں گردانا د و بمنتہاے ہمت رسانا د بعدہ سر در قدم اہل مجلس مے آورد و دعا ہاے آں صادقاں را خریداری میکرد الغرض چوں فقیر نعمت اللہ نوری در کتاب سیر الاولیا دید کہ ذکر شجرہ طیبہ اجداد بزرگوار حضرت سلطان المشایخ خواجہ علی الحسینی البخاری وجد ماد رے سلطان المشایخ خواجہ عرب الحسینی البخاری کاتب حروف کتاب سیر الاولیا سید محمد بن سید مبارک بن سید محمد علوی الحسینی الکرمانی مندرج نساختہ بود بغایت ایں شجرۂ طیبہ اجداد بزرگوار خود خواجہ عرب و خواجہ علی جد حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہم العزیز متعنعن الی رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم کہ از بزرگان خود بسند صحیح رسیدہ است دریں نکتہ در سیر الاولیا ر باشارت حضرت سلطان المشایخ تحریر یافتہ است در نظر صاحبدلان عالم خواہد انشا اللہ تعالٰے ابیات در شجرہ طیبہ

ابیات

بعد حمد خدا و نعت رسول	میکنم ذکرے از اولاد بتول
از امام الحق حسین شاہ دیں	یادگارے بود زین العا بدیں
در جہاں من بعد او قایم مقام	بود باقر نور چشم آں امام
او چوں محمل جانب فردوس راند	زو بعالم جعفر الصادق بماند
میوہ ماند از شاخ آں عالی درخت	موسی الکاظم امام نیک بخت

زاں فروغ مشتعل راہ ہدے
گرد او رحلت سوے دار السلام
چوں فروغ حق بفردوسش رساند
آسماں سوئے بہشتش رہ نمود
سرور عالم علی الاصغر است
گشت عالم خورم و آفاق شاد
ہم زعبد اللہ احمد شد پدید
وز علی آمد حسن فرخ تبار
ماند ازو خواجہ عرب فرخندہ رائے
آخر ازوے خواجہ عبد اللہ نہاد
ماند ازو خواجہ سعید اندر جہاں
ماند زاں صاحب دل اہل تمیز
زو حسن ماند از حسن عبد الکریم
ماند فرزندش بود طاہاش نام
ماند عبد القاہر ازوے یادگار
روشنی بخش چراغ کاخ او
در صلاح و زہد چوں او کس نبود
ماند فضل اللہ زاں عالیمقام

بود امام المسلمیں علی الرضا
ماند فرزندش محمد نیک نام ✤
زو علی الہادی اندر دہر ماند
آمد آنکہ جعفر ازوے در وجود
گوہر روشن زکان جعفر است
از علی اصغر چو عبد اللہ زاد
زو علی آمد دو عالم را سعید
وز حسن آمد محمد یادگار
بود او سید حسینی البخاری باخدائے
سوے باغ خلد او ہم رہ نہاد
اہل جنت را شدے او میہماں ✤
سالک راہ ہدے عبد العزیز
احمد ازوے بود با خلق عظیم
داشت او شغل بزرگ از حق مدام
بود دانا و فقیہ روزگار ✤
بود صدر الدین ثمر از شاخ او
صالح آمد زاں نکو فرزند وجود
نعمت اللہ نوری ازوے والسلام

ذکر نسب اطہر شجرۂ طیبہ حضرت قطب الاقطاب محبوب العالمیں سلطان المشائخ نظام الحق والشرع والدین سید محمد نظام الدین اولیا قدس اللہ سرہ العزیز بن سید خواجہ احمد و جد حضرت ایشاں سید خواجہ علی الحسینی البخاری بن سید عبد اللہ بن سید حسن بن سید میر علی وجد مادری حضرت سلطان المشائخ سید محمد نظام الدین بن سید خواجہ

عرب حسینی البخاری بن سید محمد بن سید حسن بن سید میر علی بن میر احمد بن میر علی
عبداللہ بن میر علی اصغر بن سید جعفر بن سید علی الامام بن سید علی الهادی
النقی بن الامام سید محمد بن الجواد بن الامام سلطان الشهید احضرت امام
علی موسی الرضا بن الامام حضرت موسی الکاظم الغیظ بن الامام الهمام حضرت
امام جعفر بن الصادق بن الامام حضرت محمد بن الباقر بن الامام علی حضرت
امام زین العابدین بن الامام فی الارض والسما سلطان الشهدا حضرت امام
حسین الشهید فی الکربلا ابن الامام فی المغارب والمشارق حضرت امیرالمومنین
علی المرتضی علیهم السلام والاکرام وام امام الهمام السعید الشهید حضرت امام
حسین حضرت فاطمة الزهرا علیها السلام بنت حضرت افضل الانبیا اکرم المرسلین
رسول الثقلین سرور الکائنات مفخر الموجودات رحمة للعالمین حضرت محمد رسول صلی اللہ
تعالیٰ علیه و علی آله و ائمة الاطهار و جمیع اصحابه الاخیار و الابرار و الاولیا المحبوبین المقربین
حضرت الغفار برحمتک یا ارحم الراحمین و یا اکرام الاکرمین ذکر فرزندان حضرت رسول
علیه السلام آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم را چهار فرزند بودند طیب طاهر قاسم
ابراهیم و چهار دختر خورد ترین دختران آن سرور کائنات صلی اللہ علیه و
سلم فاطمة الزهرا رضی اللہ تعالیٰ عنها و بزرگ ترین بنات آنسرور صلی اللہ علیه وسلم
زینب و ویرا با پسر خاله اش ابوالعباس بن الربیع بن عبدالعزیز بن
عبدالمناف عقد فرمودند دویم رقیه حضرت علیه السلام با عتبه بن ابی لهب
نکاح بسته بود بعد از موت او رقیه را بحضرت عثمان بن عفان رضی اللہ
عنه داد حضرت ایشان بجانب حبشه هجرت کردند سیوم ام کلثوم و نام او آمنه
بود و ویرا اول عتیبه بن ابی لهب نکاح کرد و پیش از علم دنیوی ویرا طلاق
داد بعد از وفات رقیه بعثمان دادند بقول صحیح است بی بی فاطمه توم حضرت
شاه مردان علی بی بی زینب توم ابوالعباس بی بی رقیه توم حضرت
عثمان چون بی بی رقیه فوت شد بعده بی بی ام کلثوم را بحضرت عثمان

دادند ازاں سبب حضرت عثمان را ذوالنورین میگویند ذکر ازواج مطہرات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بہ ترتیب نکاح ایشاں اول حضرت خدیجہ بنت خویلد دوم سودہ بنت زمعہ سوم حضرت عائشہ صدیقہ بنت ام رومان مہر عائشہ متاعی بود کہ بہ پنجاہ درم ارزیدی براویتے آنکہ مہر او پانصد درہم بود و رسول علیہ السلام آنرا دین کردہ تسلیم نمود چہارم حفصہ دختر حضرت عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ مادر زینب پنجم خزیمہ بنت زینب ششم ام سلمہ بنت امیہ ہفتم زینب بنت جحش ہشتم جویریہ بنت حارث نہم میمونہ بنت الحارث دہم حبیبہ بنت ابی الخطب و پیغمبر علیہ السلام سہ زن دیگر بودند کہ بعضے ازایشاں نکاح کردہ و زفاف واقع نشدہ و بعضے ازینہا را خواستگاری کردند نکاح با ایشاں اتفاق نیفتاد فاما سراری سہ بودند اول ماریہ بنت شمعون دوم ریحانہ بنت زید عمر سوم کنیزک کہ زینب بنت جحش بآں سرور بخشیدہ بود اما دختران وے زینب بزرگترین بنات آں سرور علیہ السلام ولادت او در جاہلیت در سال سی ام از واقعہ فیل و ویرا باپسر خالہ اش ابوالعاص عقد فرمودہ بودند و در روز بدر چوں ابوقریش گفت من گواہی میدہم خدا یکے است و محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بندہ و رسول اوست پس آنکہ بیروں آمد خود را بہ پیغمبر علیہ السلام رسانید آنسرور زینب را بہماں نکاح اول بوے باز گردانید و روایتے آنکہ تجدید نکاح کرد مجمع الفتاوے عینہ۔

سَأَلْتُ الشَّيْخَ الْإِمَامَ حَمِيْدَ الدِّيْنِ رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِ عَمَّنْ لَهُ أُمٌّ سَيِّدٌ وَابٌ لَيْسَ بِسَيِّدٍ هَلْ هُوَ سَيِّدٌ فَقَالَ أُسْتَاذِيْ شَمْسُ الْأَئِمَّةِ الْكَرْدَرِيْ رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَيْهِ هُوَ سَيِّدٌ وَاسْتَدَلَّ بِأَنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى جَعَلَ عِيْسٰى مِنْ ذُرِّيَّةِ نُوْحٍ وَإِبْرَاهِيْمَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ بِحُجَّةِ الْإِمَامِ وَتِلْكَ حُجَّتُنَا اٰتَيْنَاهَا الْاٰيَةَ وَذُرِّيَّتُهُ فِيْ تَأْوِيْلَاتٍ عَمَّنْ عِيْسٰى مِنْ أَوْلَادِ إِسْحَاقَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَثَلُ أَوْلَادِيْ كَمَثَلِ سَفِيْنَةِ نُوْحٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ رَكِبَهَا نَجٰى وَمَنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا هَلَكَ فِيْ

نکتہ دوم دربیان پیدا آمدن محبت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ

سرّہ العزیز سلطان المشائخ را آمدن ابتداؤں در شہر دہلی بجہت تعلم سلطان المشائخ میفرمود ر انچہ خورد بودم بقدر دواز دہ سالہ کم یا بیش لغت میخواندم مردے کہ او را ابوبکر خرّاطہ و ابوبکر قوّال ہم گفتندے بخدمت استاد من آمد مگر از طرف ملتان آمدہ بود او حکایت کرد کہ من پیش شیخ بہاء الدین زکریا قدس اللہ سرہ العزیز سماع گفتہ ام و ایں قول میگفتم لقد لسعت حیۃ الھوی کبدی مصراع دوم یاد نیامد شیخ یاد داد بعدہ مناقب شیخ بہاء الدین زکریا گفتن گرفت کہ انجا ذکر چنیں و تعبد چنیں تا کنیزکانے کہ آس میکنند ہمہ ذکر میگویند ایں و مانند ایں بسیار گفت ایمعنی ہیچ در دل من ننشست بعد ازاں حکایت کرد کہ از انجا در اجودہن آمدم شاہے دیدم چنیں و چنیں الغرض چوں مناقب شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز در گوش من افتاد محبتے و ارادتے بصدق در دل من در آمد تا چناں شد کہ بعد ہر نمازے دہ دہ بار میگفتم شیخ فرید دہ دہ بار میگفتم مولانا ے فرید انگاہ میگفتم پس ایں محبت بغایتے رسید کہ جملہ یاران مرا ازیمعنی خبر شد چنانکہ اگر از من سخنے پرسیدندے و خواستندے کہ سوگند دہند میگفتندے سوگند شیخ فرید بخور بعد ازاں چوں شانزدہ سالہ شدم عزیمت دہلی شد پیرے عزیزی عوض نام ہمراہ شد در اثنائے راہ اگر جاے خوف تیر دیا دزد بودے گفتے اے پیر حاضر باش و اے پیر یاد رسیاد تو پیر دم من ازو پرسیدم کہ ایں پیر کرا میگوئی گفت شیخ شیوخ العالم فرید الدین را در من تعلق و اضطراب حب شیخ شیوخ العالم زیادہ تر گذشت تا در شہر آمدہ شد قضارا ہم در جوار شیخ نجیب الدین متوکل برادر شیخ شیوخ العالم فرود آمدیم نکتہ سیوم در بیان علم و تبحر سلطان المشائخ نظام الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشائخ میفرمود چوں در شہر در آمدم سہ چہار سال تعلم و تجہد کردم و ہمدراں ایام کہ تعلم میکردم اگرچہ در صحبت متعلمان دانا بودمے فاما کراہتے کہ من میان ایشاں نخواہم ماند و چند روز بیش میان ایشاں نمانہ ام چنانکہ نتیجہ ایں حکایت

در نکتہ سکونت سلطان المشائخ تحریر یافتہ است مقصود ازین سخن اینست چوں حق تعالیٰ محبت خود نصیب سلطان المشائخ کردہ بود از ابتدائے خاطر ِ مبارک او برآں بود کہ از ہمہ قطع کند و باد وست بساز د مصرع کہ در یکدل نمیگنجد غم جان و غم جاناں منقول است کہ تعلم در علم سلطان المشائخ بجدے رسید کہ پیش متعلمان تیز طبع و دانشمندان کامل مشہور گشت و بخطاب مولانا نظام الدین بحاث و محفل شکن مخاطب گشت و از ہر علمے حظے تمام و نصیبے کامل بگرفت چوں در علم فقہ و اصول فقہ استحضارے تمام حاصل کرد شروع در علم فضل کرد بواسطہ مولانا شمس الملۃ والدین دامغانی کہ یار و ہمسبق سلطان المشائخ بود و جد ما درین کاتب حروف پیش شمس الملۃ والدین کہ در علم و فضل در عصر خود مستثنی بود و بیشترے استادان شہر شاگردان او بودند ایں علم بحث کرد و چہل مقام حریری یاد گرفت چوں ایں علم بکمال رسید شروع در علم احادیث نبوی صلے اللہ علیہ وسلم نمود کفایت آنکہ چہل مقام حریری یاد کردہ بود مشارق الانوار یاد گرفت پیش مولانا کمال الدین زاہد کہ عالم در زمانہ بود و در علم حدیث و روایات احادیث بے نظیر و یگانہ عصر بود مشارق الانوار بحث کرد و خواص ایں علم در یافت و تصحیح سنۃ قصۃ و روایات احادیث باقصی الغایات تحقیق کرد نکتہ چہارم در بیان بعضی دقائق احادیث کہ سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز تقریر کردہ است سلطان المشائخ میفرمود کہ من از مولانا وجیہہ الدین پائلی پرسیدم کہ در حدیث آمدہ است اِصْنَعُوا کُلَّ شَیْئٍ اِلَّا النِّکَاحَ[1] ظاہر ایں حدیث می آگاہ بماند کہ نکاح حرام است پس معنئے ایں چہ باشد ساعتے تامل کرد و گفت شما بیان فرمائید گفتم صحابہ در بندگی حضرت رسالت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم عرضداشت کردند چوں زناں حائض میشوند لستر علیحدہ میکنند ما را چہ میفرمائید حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود اِصْنَعُوا کُلَّ شَیْئٍ اِلَّا النِّکَاحَ یعنی فرو دگر بیائید و بالا تصرف کنید و میفرمود کہ پیغمبر علیہ السلام فرمودہ است صُوْمُوْا الشَّہْرَ وَسِرَّہٗ[2] قاضی محی الدین کاشانی رحمۃ اللہ علیہ

---

[1] بکنید ہر چیز را مگر نکاح را ۔ [2] روزہ دارید روز اول ماہ را و روزہ آخر ماہ را ۔

گفت ایں حدیث از غرائب می‌نماید و معنیٔ آں از غوامض بیان حدیث استعارت می‌نمود و می‌فرمود اَلشَّهْرُ فِیْ اَصْلِ الْوَضْعِ اِسْمُ الْیَوْمِ الْاَوَّلِ مِنَ الشَّهْرِ الَّذِیْ هُوَ الْغُرَّةُ سُمِّیَ بِهٖ لِشُهْرَتِهٖ ثُمَّ اُشْتُهِرَ الشَّهْرُ کُلُّهٗ بِحُکْمِ غَلَبَةِ الْاِسْتِعْمَالِ وَقَدْ اُرِیْدَ هٰهُنَا الْیَوْمُ الْاَوَّلُ بِدَلَالَةِ عَطْفِ الشَّهْرِ عَلَیْهِ وَهُوَ اِسْمُ الْیَوْمِ الْاٰخِرِ مِنَ الشَّهْرِ وَمِنْهُ یُقَالُ سِرَارُ الشَّهْرِ اٰخِرُهٗ و می‌فرمود که حدیث حضرت رسالت صلی اللہ علیہ والہٖ وسلم منجملہ است مَنْ قَتَلَ مُعَاهِدًا لَمْ یَرِحْ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ فَاِنَّ رِیْحَهَا یُوْجَدُ مِنْ مَسِیْرَةِ خَمْسِمِائَةِ عَامٍ ظاہر این حدیث مخالف مذہب اہل سنت و جماعت است اما اینجا بیت را تاویلے است کہ کردہ اند و آں اینست کہ پیش از دخول جنت در مقام حساب بعنایت اللہ تعالیٰ بوئے بہشت خواہد وزید تا حساب مومناں آساں شود پس کسیکہ معاہد را کشتہ باشد بروے آں بوئے نخواہد آمد از برائے شدت حساب این بیت بر زبان مبارک راندند بیت بادے کہ سحرگہ ز سر کوے تو آید ❊ جانہا نفس فدا باد کز و بوئے تو آید ❊ بعدہ در گریہ غایتے مغلوب شدند و ایں سخن بہ لفظ مبارک راندند شیخ کہ آں بوے دریں زماں در مجلس موجود است و دریں مجلس قاضی محی الدین کاشانی عزیزان دیگر حاضر بودند و ایں حدیث نیز فرمود اِذَا اَکَلَ اَحَدُکُمْ طَعَامًا فَلَا یَمْسَحْ یَدَیْهِ حَتّٰی یَلْعَقَهَا اَوْ یُلْعِقَهَا فرمود در قول حَتّٰی یَلْعَقَهَا اَوْ یُلْعِقَهَا بعضے شارحاں ہمچنیں نبشتہ اند یلعقہا غیرہ و ایں معنی خطاست بگماں آنکہ الحاق متعدی است و ہمچنیں نیست کہ افعال ہمیں متعدی است فقط بلکہ لازم ہم آمدہ است چنانکہ اُولٰٓئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ وَاَشْرَقَتِ الْاَرْضُ بِنُوْرِ رَبِّهَا

---

(۱) لفظ شہر در اصل وضع نام روز اول از ماہ است کہ آں را غرہ میگویند نام نہادہ شد باین روز اول از برائے شہرت آں روز اول پس تر ازیں مشہور شد ماہ تمامہ باسم شہر بسبب غلبۂ استعمال و تحقیق ارادہ کردہ شدہ است اینجا از لفظ شہر روز اول از ماہ بواسطہ دلالت کردن عطف شہر بر آں شہر آنکہ عطف کردہ مے شود برآں لفظ و آں نام روز آخر است از شہر و گفتہ مے شود سرار الشہر آخر شد۔ (۲) کسیکہ بکشد شخصے معاہد بوجہ شرع بوئے نکند بوئے بہشت را پس تحقیق بوئے آں بہشت یافتہ مے شود از مسافت پانصد سالہ را۔ (۳) و تا یکے لہ بخورد یکے از شما طعام را پس نمالد ہر دو دست خود را تا آنکہ لیسد یا لیساند۔ (۴) آں جماعت رستگار اند و روشن شد زمین بہ نور پروردگار خود۔

و این شک از راوی است هر دو لفظ را معنی واحد است ازینجا است که در حدیث
سماع شرط داشته اند و پیغمبر فرمود رسول صلی الله علیه وآله وسلم فرموده است حُبِّبَ[له]
اِلَیَّ مِن دُنیاکُم ثَلاثٌ اَلطِّیبُ وَالنِّسَاءُ وَقُرَّۃُ عَینِی فِی الصَّلوٰۃِ بعده فرمود
مقصود ازیں نسا عائشه است سبب آنکه از همه حرمها میل رسول صلی الله علیه
وآله وسلم جانب او بیشتر بود و مقصود از قُرَّۃُ عَینِی فِی الصَّلوٰۃِ فاطمه است رضی الله
عنها آں ساعت او در نماز بود بعد ازاں فرمود بعضے گویند مقصود ازیں نماز
است اگر مقصود ازیں صلوٰۃ بودے صلوٰۃ را مقدم داشتے بریں دو چیز انگاه
فرمود خلفاے راشدین نیز چوں **ابوبکر صدیق و عمر خطاب و عثمان و**
علی رضی الله عنهم بر وفق لفظ رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم سه گان چیز گفتند
انگاه جبرئیل از حضرت عزت فرماں رسانید که من نیز سه چیز دوست میدارم
شَابٌّ تَائِبٌ وَعَینٌ بَاکٍ وَقَلبٌ خَاشِعٌ و پیغمبر فرمود که رسول صلی الله علیه وسلم
بسیار جاے فرموده است کسیکه چنین کند او فردا با من در بهشت یکجا باشد
و در بیان این حدیث اشارت بدو انگشت کرده انگشت شهادت و انگشت میانه
و فرمود کهاتین بعده سلطان المشائخ فرمود یعنی همچنیں درجه که مرا باشد همچنیں
درجه او را دهند زیرا که (مانند این هر دو انگشت) انگشتان خلق که هستند انگشت میانه بلندتر از مسبحه اند
اما انگشت میانه و شهادت ازاں رسول صلی الله علیه وآله وسلم هر دو برابر بودند
و میفرمودند که مرا خواهرزاده بود دادرا بشوئے داده اند در خانه نیکو نمی بود والده
ماجده من مرا گفت میخواهم میان ایشاں خلع کنم گفتم فرمان شما راست شب آں در
خواب دیدم که میگویند شیخ نجیب الدین متوکل رحمة الله علیه می آید و والده را
گفتم قدرے طعام براے شیخ موجود کنند والده فرمود در خانه ما طعام کجاست
دریں میاں شنیدم که پیغمبر صلے الله علیه وسلم با جماعتے می آید رفتم پاے بوس
کردم و گفتم یا رسول الله در خانه من بیائید فرمودند چه خواهی کرد گفتم طعامے پیش آرم

[له] دوست داشته شده است بطرف من از دنیا سه چیز خوشبو دوم عورت سیوم روشنی
چشم من در نماز [۹۲] یکے جوان توبه کننده دوم چشم گریان سیوم دل فروتنی کننده.

فرمودند در خانۂ تو طعام کجاست ہمیں زمان با والدہ برائے طعام چیزے میگفتی
شرمندہ شدم گفتم یا رسول اللہ میخواہم حدیثے از زبان پاک سید کائنات بشنوم
پیغمبر فرمود صلی اللہ علیہ وسلم كُلُّ امْرَأَةٍ تَزَوَّجَتْ بِزَوْجٍ وَطَلَبَتِ الْفُرْقَةَ مِنْهُ
قَبْلَ مُضِيِّ سَنَتَيْنِ وَنِصْفِ سَنَةٍ فَهِيَ مَلْعُوْنَةٌ[1] چوں بیدار شدم تامل کردم واقع
خواہرزادہ بود بامداد ایں قصہ با والدہ گفتم و گفتم چند گاہ صبر می باید کرد تا از مدت نکاح
ایشاں دو نیم سال بگذرد بعدہ صبر کردیم آں داماد نیک موافق طبع شد الغرض اجازت
نامہ سبق گفتن علم حدیث کہ مولانا کمال الدین زاہد بخط مبارک خود در ذیل مشارق
کہ سلطان المشائخ ازیں بزرگ سماع دارد نبشتہ است کاتب حروف نسخۂ آں
دریں کتاب کتابت کردہ است و اینست[2] بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ اَلْحَمْدُ
لِمَنْ لَهُ الْحُسْنٰى وَالْاِعْطَاءُ وَالصَّبَاحُ وَالرَّوَاحُ وَالْمَدْحُ لِمَنْ لَهُ الْاٰلَاءُ وَالنَّعْمَاءُ
وَالصِّفَاحُ وَالْمِدَاحُ وَالصَّلٰوةُ الْفِصَاحُ عَلٰى ذِي الْفَضَائِلِ السَّمَاءِ وَالْكَلِمَةِ
وَالْكَلَامِ الْمِفْتَاحِ وَالْمَنَاقِبِ الْعُلْيَا وَالْاَحَادِيْثِ الصِّحَاحِ صَلٰوةً تَدُوْمُ
دَوَامَ الصَّبَاحِ وَالرَّوَاحِ وَبَعْدُ فَاِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى وَفَّقَ الشَّيْخَ الْاِمَامَ الْعَالِمَ
النَّاسِكَ السَّالِكَ نِظَامَ الدِّيْنِ مُحَمَّدَ بْنَ اَحْمَدَ بْنِ عَلِيٍّ مَعَ وُفُوْرِ فَضْلِهٖ
فِي الْعِلْمِ وَبُلُوْغِ قُدْرَتِهٖ ذِرْوَةَ الْحِلْمِ مَقْبُوْلُ الْمَشَائِخِ الْكِبَارِ مَنْظُوْرُ الْعُلَمَاءِ
الْاَخْيَارِ وَالْاَبْرَارِ بِاَنْ قَرَاَ هٰذَا الْاَصْلَ الْمُسْتَخْرَجَ مِنَ الصَّحِيْحَيْنِ عَلٰى سَاطِرِ

---

[1] ہر زنے کہ بزنی بدہد خود را بمردی و طلب کند ہماں زن جدائی را از آں مرد پیش از گذشتن دو نیم سال پس آں ملعون است یعنے راندہ شدہ است از رحمت خدا

[2] ترجمہ اجازت نامہ سبق گفتن علم حدیث کہ مولانا کمال الدین زاہد بخط مبارک خود در ذیل مشارق کہ سلطان المشائخ ازیں بزرگ سماع دارد نبشتہ است کاتب حروف نسخۂ آں دریں کتاب بعبارت عربی کتابت کردہ ترجمۂ آں بعبارت فارسی بقلم آمد بسم اللہ الرحمن الرحیم جمیع ثنا و ستایش مختص است مر کسے را کہ نیکوئی و بخشش صفت اوست و صبح و شام در حکم اوست و ستودگی مختص است مر کسے را کہ در دست تصرف اوست ہمہ نعمتہا و صبح و شام ہا و رحمتہائے بے نہایت بر صاحب گیہائے کلاں تر و بر صاحب نکتہ ہا و سخنہائے کہ کلید بستگیہاست و بر صاحب منقبت ہائے بزرگتر و بر صاحب حدیث ہائے صحیح تر صلواتے کہ پایدار است پایداری صبح و شام و بعد ثنائے و صلوات پس باید دانستن کہ اللہ تعالیٰ توفیق داد بزرگ امام و دانا و بسیار پرستندہ خدا و روندہ راہ حق نظام الدین محمد پسر احمد پسر علی بخاری را با وجود بسیار فضل او در علم و کمال بلاغت قدرت او در مرتبہ علم پذیرفتہ شدہ شیخان بزرگ خوش کردہ شدہ عالمان نیک و نکوکار با اینکہ خواند ایں اصل را یعنی ایں کتاب را کہ برآوردہ شدہ است از

دہشت در من دید این لفظ بر زبان مبارک راند لکلّ داخلٍ دهشةٌ همدرین روز
بخدمت شیخ شیوخ العالم بیعت کردم فاما نیت حلق نداشتم زیرا چه محلوق شده میان
متعلمان بودن مرا شرم آمدے دوم روز آں مے بینم یکے بخدمت شیخ شیوخ
العالم ارادت آورد مولانا بدرالدین اسحاق اورا حلق کرد دیدم در دو نورے پیدا
شد بعده دو سه کس دیگر را دیدم حلق کرده از درون بیرون آورد انوارے در ایشان
ظاہر شد خاطر میل کرد کہ من نیز محلوق شوم بخدمت مولانا بدرالدین گفتم کہ من
میخواهم حلق کنم خدمت مولانا بدرالدین بخدمت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر عرضداشت
من گذرانید ہمانزمان فرمان شد کہ حلق بکن فی الحال حلق کردم بعده شیخ شیوخ
العالم فرمود کہ بجہت این متعلم غریب جماعتخانه کهٹ راست کنید چو در جماعت خانه
کهٹ راست کردند من با خود گفتم من بارے ہرگز بر کهٹ نخواهم خفت زیرا چه
چندین مسافران عزیزان و حافظان کلام ربانی و عاشقان درگاه رحمانی می بینم
کہ بر خاک مے غلطند من چگونه در کهٹ بغلطم این خبر بمولانا بدرالدین اسحاق
رسانیدند مولانا فرمود کہ اورا بگوئید کہ تو گفته خویش خواہی کرد و یا فرمان شیخ بجا
خواہی آورد گفتم فرمان شیخ بعده گفت کہ برو بر کهٹ بخسپ از سلطان المشائخ
پرسیدند کہ شما چند ساله بودید کہ بدولت ارادت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
طیب اللہ مرقده مشرف شدید فرمود کہ بیست ساله بعد ازان بخدمت شیخ شیوخ العالم
عرضداشت کردم فرمان شیخ چیست ترک تعلم گیرم و یا اوراد و نوافل مشغول شوم شیخ
شیوخ العالم فرمود کہ من کسے را از تعلم منع نکنم آنہم کن اینہم کن تا غالب کہ آید
درویشے را قدرے علم باید و میفرمود سه کرت بخدمت شیخ شیوخ العالم کبیر
رفته ام ہر سالی یکبار بعد ازان کہ نقل فرمود ہفت بار دیگر رفته شده است یا شش بار
اغلب گمان اینست کہ ہفت بار رفته ام چنانکه در خاطر ہمچنین مقرر است کہ
در حیات و ممات ده بار رفته شده است بعد ازان فرمود کہ شیخ جمال الدین
ہانسوی ہفت بار رفته است از ہانسی و شیخ نجیب الدین متوکل نوزده بار

رفته است چنانکه در ذکر شیخ نجیب الدین متوکل تحریر یافته است نکته ششم
در بیان آنکه چون سلطان المشایخ بعد آوردن ارادت از شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز در شهر دهلی آمد کجا ها سکونت داشت
واز شهر در غیاث پور چگونه آمد کاتب حروف از والد خود سید مبارک محمد کرمانی
سماع دارد چند سال که سلطان المشایخ در شهر مے بود هیچ خانه ملک نداشت
بعد تمامی عمر خود مقامے باختیار خود نگرفت چون ابتدا اول آمد در سرائے میان بازار
که آن را سرائے نمک هم گفتندے فرود آمد و والده و همشیره را همانجا داشت و خود در بارگاه
فلان قتو اس که پیش در سرائے مذکور بود ساکن شد و امیر خسرو هم دران محله خانه
داشت بعد چندگاه خانه راوت عرض خالی شد پسران او در اقطاع رفتند بوسیله
امیر خسرو کر راوت عرض جد مادرین امیر خسرو بود سلطان المشایخ در آن
خانه رفت قریب سال در آنخانه بود و این خانه متصل برج حصار دهلی نزدیک دروازه
منده وپل بود چنانکه برج حصار داخل عمارت خانه مذکور آمده بود عمارتها در واقع
بس رفیع داشت و سید محمد کرمانی جد کاتب حروف از اجودهن باتباع هم در آنجا
بخدمت سلطان المشایخ آمد در آنخانه سه پوشش داشت در پوشش فرود سید محمد
کرمانی باتباع می بود و در پوشش میانه سلطان المشایخ می بود و در پوشش بالا
یاران مے بودند و طعام همانجا خرج شدے و خدمت والده میفرمود در آن ایام جز
بشیر و من که خود بودیم از خدمتگاران دیگر کسے نبود ترتیب طعام افطار سلطان المشایخ
جده کاتب حروف که به بیعت بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الدین مشرف بود
کردے و طعام بوقت افطار سید محمد کرمانی جد کاتب حروف که هم خرقه سلطان
المشایخ بود و پیش بردے فاما خدمت خاص از وضو ساز انیدن و کلوخ در مستراح
بردن و جز آن والده میفرمود که من میکردم الغرض در اثنای این حال پسران راوت
عرض از اقطاع رسیدند و خانه خالی کنانیدن گرفتند و سلطان المشایخ را آنقدر
فرصت ندادند که مقامے دیگر بگیرد مراتب ملکی خود را در آورند سلطان المشایخ

بضرورت از آنخانه برخاست کتابهای سلطان المشایخ که جز آن رخت دیگر
نبود بر سر کردیم در مسجد چهپیر دار پیش خانهٔ مهراج بقال آوردیم یکشب سلطان المشایخ
دران مسجد بماند و سید محمد کرمانی جد کاتب حروف اتباع را در دهلیز چهپیر دار فرود آورد
دوم روز آن سعد کاغذی که از مریدان شیخ صدرالدین بود این ماجرا شنید
بخدمت سلطان المشایخ آمد و بتعظیم و الحاح بسیار سلطان المشایخ را
در خانهٔ خود برد و بالای بام بارگاهی داشت سلطان المشایخ را آنجا فرود آورد
و بجهت سید محمد کرمانی مقامی دیگر ترتیب کرد سلطان المشایخ یکماه در آن بارگاه
بود بعد از مدتی سلطان المشایخ از آنجا برخاست در سرای رکابدار که متصل
پل قیصر بود در میان آن سرای خانه بود در آن ساکن شد و سید محمد کرمانی
در سرای مذکور حجره بود اتباع را در آنجای فرود آورد بعد از مدتی سلطان
المشایخ از آنجا برخاست در خانهٔ شادی گلابی میان نیسال دو کانهای
محمد میوه فروش مقامی بود آنجا بودن گرفت و بنیاد فرزندان و اقربای
شمس الدین شرابدار معتقدان سلطان المشایخ بودند سلطان المشایخ
را بتعظیم تمام در خانهٔ شمس الدین شرابدار آوردند سالها سلطان المشایخ در آنجا
بودند و راحت و جمعیت بیشتر در آنخانه روی داد و بیشتری یاران از اجودهن
که رسیدند خدمت سلطان المشایخ را در آن خانه یافتند و در آن محلت عزیزی
بود صاحب نعمت که او را خواجه محمد نعلین دوز گفتندی پوست انگشتان
مبارک او از رنگ نعلین رنگین می بودند و او را با خضر ملاقات بود الغرض
این بزرگ سلطان المشایخ را در خانهٔ خود مهمان طلبید و توشه یار عزیزان دیگر بودند
قدری کهچری در صحنک کرده پیش آورد چون آن را خوردند تا نماز کردند که در آن
کهچری نمک بسیار بود از یاران هر کسی بدین عزیز سخنی طیبت آمیز آغاز
کرد سلطان المشایخ فرمود که ای یاران چیزی مگوئید این عزیز قدری نمک
در خانه داشت همان پخت و پیش شما آورد الغرض بعد از آن که سلطان المشایخ

از خانه را وقت عرض در مسجد چهپر دار در آمد همدراں شب در خانه را وقت عرض آتش
گرفت تمامی عمارتهاے رفیع و رواقات بے نظیر با زمین پست شد الغرض در هر خانه
که سلطان المشائخ ساکن بودند سید محمد کرمانی جد کاتب حروف با اتباع برابر بود
و سلطان المشائخ را دراں ایام اتفاق ماندن شهر نبود چنانکه سلطان المشائخ
مے فرمود که در ایام قدیم مرا دل بودن دریں شهر نبود روزے بر سر حوض قتلغ خان
بودم دراں ایام قرآں یاد مے گرفتم درویشے دیدم بحق مشغول نزدیک او رفتم از و
پرسیدم که شما ساکن ایں شهر اید گفت آرے گفتم بطبع خود ساکن میباشید گفت خیر
بعد ازاں آں درویش حکایت کرد که من وقتے درویش عزیزے را دیدم از دروازه
کمال بیروں بر لب خندق هم نزدیک دروازه کمال زینے است بلند دراں
حظیره شهیدان اند الغرض آں درویش مرا گفت که اگر میخواهی ایمان سلامت بری
ازیں شهر بیروں شو همازماں من عزیمت کردم که ازیں شهر بروم ولے بموانع مانده
شد مدت بیست و پنج سال باشد که عزیمت من مقید است ولے رفته نمے شود سلطان
المشائخ مے فرمود چوں من ایں سخن ازاں درویش شنیدم با خود مقرر کردم
که دریں شهر نباشم چند جائے دل من شد که بروم بختنے دل کردم که در قصبه پٹیالی
بروم دراں ایام ترک آنجا بود مقصود ازیں ترک امیر خسرو بود. باز فرمود که یک
دل کردم که در بسناله بروم که موضع نزدیک است الغرض در بسناله رفتم
سه روز آنجا بودم هیچ خانه نیافتم نه کرایی دریں سه روز مهمان یکے بودم
چوں ازانجا باز گشتم ایں اندیشه در خاطر مے بود تا وقتے جانب حوض رانی در
باغے که آں را باغ جسرت گویند با خدائے مناجات کردم وقتے خوش بود گفتم
خداوندا مرا مے باید که ازیں شهر بروم جائے باختیار خود نمیخواهم آنجا که خواست تست
آنجا باشم درمیاں آواز آمد که غیاث پور رو من هیچ وقتے غیاث پور را ندیده بودم
و نمیدانستم که غیاث پور کجاست چوں ایں آواز شنیدم بر دوستے رفتم آں دوست
نقیبے بود نیشاپوری چوں در خانه او رفتم مرا گفتند که غیاث پور رفته است

من با دل خود گفتم که این آن غیاث پور است الغرض باو شده در غیاث پور
آمدم آن روز آن مقام چنین آبادان نبود موضعے مجهول بود بیامدم سکونت کردم تا آنگاه
که کیقباد در کیلوکهری ساکن شد در آن عهد اینجا خلق انبوه شد از ملوک و امرا
و غیر آن آمد و شد خلق و مزاحمت ایشان بسیار شد با خود گفتم ازینجا هم باید رفت
درین اندیشه بودم هم آن روز نماز دیگر جوانے در آمد صاحب حسنے اما نزار گشته
والله اعلم از مردان غیب بود یا که بود الغرض چون بیامد اول سخن با من این گفت
بیت آن روز که مه شدی نمیدانستی * کانگشت نماے عالمے خواهی شد * امروز
که زلف دل خلقے ربود * در گوشه نشستنت نمیدارد سود * بعد از آن این سخن
گفت که اول بارے مشهور نباید شد چون این کس مشهور شد باید که چنان مشهور
شود که فرداے قیامت از روے رسول صلی الله علیه و آله وسلم شرمنده نشود
انگاه این سخن گفت آن چه قوت و چه حوصله باشد که از خلق گوشه گیرند و بحق مشغول
باشند یعنے قوت و حوصله آن باشد که با وجود خلق مشغول حق باشد چون این سخنها
تمام کرد من قدرے طعام پیش آوردم نخورد من همان زمان نیت کردم همین
جاے خواهم بود چون این نیت کردم قدرے از آن طعام بخورد و برفت و پیشتر
ازین او را ندیدم عرض میدارد کاتب حروف بر آنجمله که همت و نهمت سلطان
المشائخ پیوسته بر آن بودے که هیچ آفریده را اطلاع بر مشغولیهاے من نباشد
و از خلق بکلی اعراض کند و بحق مشغول باشد و دلیل برین سخن آنست که می فرمود
در ایام جوانے که مرا با خلق نشست و برخاست بوده است پیوسته در دل گران
می آمد که کے باشد از میان اینها بروں آیم اگرچه مردمان متعلمان بودندے
و مشغولے در بحث هم بارها نفرت گرفت چنانچه کرات با یاران میگفتم که در میان
شما نخواهم بود من چند روزے مهمان شماام بعده سوال کردند که پیش از آنکه
شیخ شیوخ العالم مرید شود فرمود آرے و دیگر تبدیل مکانها بود که در یکجا استقامت
نگرفت تا آن غایت که از غیب اذن نشنید و در ستر سلوک این راه بجدے

گوشیده که میفرمود من در اوائل از آینده گان می شنیدم که شیخ خضر پاره دوز در بہاء
خانقاہے دارد و درویشاں را خدمت میکند نیت جزم کردم که بروم و غلام
بچگان او را تعلیم بکنم بعد چند گاه آینده گان آمدند و بدست ایشاں مکتوبے بمن فرستاد
و دراں اخلاق و مردمیها بسیار پیدا کرده دانستم که او هم مرا بشناخت انجا نروم و مے
فرمود که من در حظیره میروم در اثناے راه بریں چهپر پہاے خورد نظر من مے
افتد آرزو مے برم اگر ایں کسے را ہمیں مقدار چهپری باشند بهتر باشد و میفرمود که
در اوائل مرا گاه گاه در دل بودے مخالطت مردان غیب میسر گردد باز اندیشیدم
که ایں چه تمناست دنبال مصلحتے بهتر باید کرد میفرمود که مردان غیب اول
آواز میدهند و سخن مے شنوانند بعد ازان ملاقات کنند. بعد ازاں محو باید
در آخر ایں حکایت بر لفظ مبارک راندند تا چه مقام با راحت است آنجا که ایں
کس را مے برند نکته هفتم در بیان مجاهده هاے سلطان المشائخ که در اوائل
حال بود قدس الله سره العزیز سلطان المشائخ میفرمود که من برابر شیخ شیوخ
العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز در کشتی نشسته بودم همه یاراں
حاضر و ایام تموز بود و یاراں سر زماں بر سرے خاستند و سایه میکردند همچناں وقت
قیلوله شد همه خفتند و ایں دعاگو نشسته ملس میراند شیخ شیوخ العالم بیدار شد
فرمود که یاراں کجا اند گفتم قیلوله کرده اند فرمود بیا ترا چیزے بگویم آغاز کرد چوں
در دهلی بروی در مجاهده باشی بیکار بودن هیچ نیست روزه داشتن نیمے راه است
و اعمال دیگر چوں نماز و حج نیمے راه مولانا بدر الدین اسحاق گفت که شیخ
شیوخ را ایں سفر براے تو بود یعنے دریں سفر از بخشش شیخ شیوخ العالم
نعمت ابدی بعده سلطان المشائخ میفرمود در آنحال چناں در ذوق
ایں فرماں بودم که فراهم نیامد که بهر چه کدام مجاهده پیش گیرم بعد از یاراں پرسیدم
و مشورت کردم و بارشاد ایشاں صوم دهر پیش گرفتم فاما چوں از پیش شیخ
برگشتم از انجا ست که گاه گاہے دراں خلل میشود سلطان المشائخ میفرمود

در عہد غیاثی کہ در آن وقت دو جیتل منے خربزہ بود بیشتر از فصل گذشتہ بود کہ من خربزہ
نچشیدہ بودم و بر آن خوش مے بودم و آرزو مے بردم اگر باقی فصل ہم خربزہ خوردہ نشود
نیکو باشد تا در آخر فصل مردے چند خربزہ و چند نان پیش من آورد و چون از غیب بود
ہمان روز در آن فصل خوردہ شد بعدہ فرمود یک شبا روز گذشتہ بود و شب دیگر آمدہ
نصفے ہم گذشتہ کہ چیزے نخوردہ بودم در آن ایام بیک جیتل دو سیر نان میدادند
مرا یک دانگ ہم نبودے تا نان ہم بخورم و والدہ و ہمشیرۂ من و دیگر آدمیان خانہ کہ در خدمت
من مے بودند ایشان را ہم ہمیں حال بود و اگر درچنیں حالے کسے نباتے و یا شکرے
و یا جامہ چنین بیاوردے اگرچہ از فروختن آن غرض حاصل شدے فاما من بچنیں
نخردے ہم بر آن ساختمے کہ از غیب رسیدے و پیداست کہ از آن گرسنگی نزود
و شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ روایت می کند کہ من از سلطان المشائخ شنیدم
در آن ایام کہ من در حجرہ کہ نزدیک دروازۂ مندہ ایست مے بودم سہ روز گذشتہ
بود بر من چیزے نرسیدہ مردے بیامد تختہ در بزد یکے را گفتم برو بہ بین بر در کیست
آنکس رفت در باز کرد مردے کاسۂ پر کھچڑی آنکس را داد و رفت من گفتم آنکہ
را مے شناسی گفت نمے شناسم آن کھچڑی خوردیم آن ذوق و آن حلاوت کہ
در آن کھچڑی خشک یافتم تا ایں زمان در ہیچ طعامے نمے یابم و ہر نعمتے کہ بدیں
ضعیف میرسد طفیل آیندہ خوردہ مے شود و مے فرمود والدہ مرا یا من چناں
معہود بود روزے کہ در خانۂ ما غلہ نبودے مرا گفتے کہ امروز ما مہمان خدائیم تمامی روز در
ذوق ایں سخن مے بودم قضارا مردے یک تنکہ را غلہ در خانۂ ما آورد چند روز متواتر
از آن نان مے کردند من تنگ آمدم کہ والدہ کے خواہند گفت کہ ما مہمان خدائیم
تا آن غلہ کم شد والدہ مرا گفت امروز ما مہمان خدائیم یک ذوقے و راحتے در من
پیدا شد کہ آن را صفت نتوان کرد کاتب حروف از والد خود سید مبارک محمد
کرمانی رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد کہ مے فرمود پیش ازیں در غیاث پور در خانۂ سلطان
المشائخ زنبیل میگردانیدند بوقت افطار پر کالہ ہائے نان کہ در آن زنبیل

افتادے پیش مے آوردند افطار سلطان المشائخ وقت چند نفرے کہ ملازم آنحضرت
مے بودند ازاں بودے وکاتب حروف از سید السادات سید حسین محمد کرمانی عم کاتب
حروف سماع دارد مے فرمود درویشے بوقت افطار سلطان المشائخ درآمد و لِم ازاں
پرکالہاے نان زنبیل مائدہ کشیدہ میخواستند کہ افطار کنند ایں درویش دانست
طعام خرج کردہ اند ایں پرکالہ ہا بقیہ طعام ماندہ است تمامی آں پرکالہ ہا پیچید و در
گرفت و رواں شد سلطان المشائخ تبسم کرد و فرمود کہ ہنوز در کار ما خیریت بسیار است
کہ گرسنہ مے دارند ایں حال بعد دو فاقہ بود کہ آں درویش را از غیب رسانیدند و کاتب
حروف از والد خود رحمتہ اللہ علیہ سماع دارد کہ مے فرمود ہمدراں ایام عسرت و فقر
و فاقہ کہ سلطان المشائخ را بود و بعضے خدمتگاراں بغایت تنگ آمدہ و یاران اعلی
کہ مریدان شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین بودہ اند ایشاں را نیز احوال سخت
میگذشت و فاقہا مے کشیدند ہم دراثناے ایں حال سلطان جلال الدین خلجی
چیزے فتوح فرستاد و گفت اگر فرمان سلطان المشائخ باشد من دیہے بجہت
خدمتگاران سلطان المشائخ بدہم تا بدل فارغ خدمت توانند کرد سلطان
المشائخ امتناع فرمود و خدمتگاران و بعضے معتقداں کہ بعذاب گرسنگی مبتلا بودند ایں خبر
شنیدند بخدمت سلطان المشائخ بیک اتفاق ہجوم آوردند و گفتند ہمیں باشد کہ
سلطان المشائخ از ہیچ جاے نخورد فاما غیرے تو ایں حال ما دشوار است سلطان المشائخ
درخاطر مبارک گذرانید کہ از خدمتگاراں و بعضے یاراں کہ ایں سخن میگویند التفاتے ندارم
اگر ہمہ بروند غمے نباشد فاما ایں چند یار اعلی کہ ہم خرقۂ من اند ایشاں را در ایں واقعہ
بیازمایم کہ ایشاں نیز طالب ایں ہستند یا نہ بنا بریں قضیہ سید محمد کرمانی جد
کاتب حروف و بعضے یاران اعلی دیگر را طلبید و در باب ستدن دیہ بمصلحت مشاورت
کرد ایشاں گفتند کہ مولانا نظام الدین کہ ما تقرب وقتے در خانۂ تو نان مے خوردیم
اگر بعد ازیں دیہے معین شود ما آب ہم نخوریم سلطان المشائخ ازیں جواب ایشاں
بغایت خوش شد و فرمود کہ از دیگراں التفاتے ندارم مقصود من شما بودید خاطر ما بغایت

هذه السطور في زمن الزمن الحادر ودرور الأمطار من أوله إلى آخره قراءة
بحث وإتقان وتنقيح معانيه وتنقير مبانيه وكاتب السطور يرويه قراءة
وسماعا عن الشيخين الإمامين العالمين الكاملين أجل الشيخين مؤلف
شرح آثار النيرين في أخبار الصحيحين والآخر صاحب الذريتين المنيرين
الإمام الأجل الكامل مالك رقاب النظم والنثر برهان الملة والدين محمود
بن أبي الحسن أسعد البلخي رحمة الله عليهما رحمة واسعة لكتابة
وشفاهة وضمايره بإيانه عن مؤلفه وأجزت له أن يرويه عني كما هو
المشروط في هذا الباب والله أعلم بالصواب وأوصيته أن لا ينساني
وأولادي في دعواته في خلواته وصح له القراءة والسماع في المنزل
المنسوب إلى نجم الدين أبي بكر التلواسي رحمة الله في بلدة دهلي
صانها الله عن الآفات والعاهات وهذا خط أضعف العباد الله وأحقر
خلقه محمد بن أحمد بن محمد الماريكلي الملقب بجمال الزاهد والفراغ
من القراءة والسماع وكتب هذه السطور في الثاني والعشرين من
ربيع الأول سنة تسع وسبعين وستمائة حامدا لله تعالى ومصليا على
رسوله سلطان المشايخ مى فرمود كه اين مولانا كمال الدين زاهد بوفور علم

و در صحيح مسلم و صحيح بخاری بر نويسنده اين سطر از روان تمکين اين کتاب از اول تا آخر آن کتاب بخواند بجد و کوشش و استواری
معنا و بی شک کردن معانی آن کتاب و قت کردن و رجاهای آن کتاب و نويسنده اين سطور روايت ميکند اين کتاب
از روی خواندن و شنيدن از دو شيخ پيشوا و دانا و کامل يکی از آن دو شيخ جمع کننده شرح آثار النيرين در خبرهای دو صحيح و شيخ ديگر
صاحب دو رسالت نيستی صاحب علم ظاهر و علم باطن صاحب منبر يعنی واعظ علم شريعت و علم طريقت پيشوای بزرگ
و کامل تر قادر و توانا بر نظم و نثر دليل ملت و دين محمود ابی الحسن اسعد بلخی رحمت خدا بر آن بر دو شيخ رحمت بسيار
از روی نوشتن از روی زبانی و آن هر دو روايت می کنند اين کتاب را از جمع کننده اين کتاب و اجازت دادم من مر آن سلطان
المشايخ را اينکه روايت کند از ما چنانکه آن شرط کرده شده است در علم حديث خدا داناتر است بانجام کار وصيت کردم من آن
سلطان المشايخ را اينکه فراموش نکند مرا و اولاد مرا در دعاهای خويش در خلوت خود درست شد مرا و را خواندن و شنيدن
کتاب در سرای که منسوب است بسوی نجم الدين ابی بکر التلواسی رحمت کند خدای تعالی و در شهر دهلی نگاه دارد خدای تعالی
اين شهر را از آفات و گزند و اين خط ضعيف ترين بنده است خدای تعالی و حقير ترين خلق است محمد پسر احمد پسر محمد الماريکلی
لقب شده است بکمال الزاهد فارغ شده از خواندن و شنيدن و نوشتن اين سطر حاصل گشت بتاريخ بيست و دوم از ماه ربيع الاول در سنه
ششصد و هفتاد و نه در حالی که حمد کننده ام الله تعالی را و درود و سلام بر رسول خدا صلی الله عليه وسلم برحمتک يا ارحم الراحمين

وکمال تقوے و ورع موصوف ومشہور بود ازدیانت و صلاحیت علم و عمل او بسلطان
غیاث الدین بلبن انار اللہ برہانہ رسید سلطان را آرزوے آں شد کہ خدمت
مولانا زاہد کمال الدین را امامت خود فرماید بدیں سبب خدمت مولانا کمال الدین
را پیش خود طلبید چوں مولانا پیش سلطان رفت سلطان فرمود کہ مارا در کمال علم و
دیانت وصیانت شما اعتقاد تمام است اگر با ما موافقت کنید و امامت من قبول
کنید محض کرم باشد و مارا بقبول نماز خویش بحضرت ذوالجلال وثوقی تمام حاصل
شود خدمت مولانا فرمود کہ در ما جز نماز چیزے دیگر نماندہ است اکنوں بادشاہ
چہ میخواہد کہ ایں ہم از ما بربود چوں خدمت مولانا ایں جواب بصلابت دیں گفت
سلطان ساکت شد و دانست کہ ایں بزرگ قبول کردنی نیست بمعذرت بسیار
بازگردانید سلطان المشائخ می فرمود کہ من شش سیپارہ کلام اللہ و شہ کتاب در تجوید
قاری بودم و در سماع داشتم و شش باب عوارف پیش شیخ شیوخ العالم گذرانیدم
و تمہید ابوشکور سالمی تمام پیش شیخ شیوخ العالم خواندہ ام چنانکہ نسخہ اجازت
سبق گفتن تمہید ابوشکور سالمی بلسان مبارک شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین
با خلافت نامہ سلطان المشائخ کہ مولانا بدرالدین اسحاق کتابت کردہ است در
تکملہ بیان خلافت سلطان المشائخ دریں کتاب تحریر یافتہ است در نظر صاحبدلان
عالم خواہد بود انشاء اللہ تعالیٰ نکتہ پنجم در بیان رفتن سلطان المشائخ در اجودھن
و ارادت آوردن بخدمت شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز سلطان
المشائخ می فرمود کہ در اثناے تعلم آرزوے پاے بوس شیخ شیوخ العالم فریدالدین
نوراللہ مرقدہ غالب شد در اجودھن رفتم روز چہارشنبہ بود کہ سعادت پاے بوس
شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر حاصل کردم نخستین سخن کہ از شیخ شنیدم ایں بود بیت
اے آتش فراقت دلہا کباب کردہ * سیلاب اشتیاقت جانہا خراب کردہ *
بعد ازاں خواستم کہ شرح اشتیاق خدمت ایشاں باز رانم دہشت حضور حضرت
شیخ غلبہ کرد ہمیں قدر گفتم کہ اشتیاق پاے بوس عظیم غالب بود چوں اثر

خوش گردانید الحمد للہ کہ در کار دین مدد فرمایند یاران ہمچنیں میباید و از ثقات منقول است دانچہ سلطان المشائخ بخدمت شیخ شیوخ العالم در اجودھن بود جامہاے سلطان المشائخ بغایت ریمگیں شدہ بود و سبب آنکہ وجہ صابون نبود کہ سپید کند روزے بی بی رانی جدّۂ کاتب حروف سلطان المشائخ را گفت کہ اے برادر جامہاے تو بغایت ریمگیں شدہ و پارہ ہم گشتہ اگر بدہی من بشویم و پیوند بر آں زنم سلطان المشائخ بزبان کرم معذرت میکرد جدّہ علیہا الرحمۃ معذور نداشت چادر خود داد کہ ایں را بپوشید تا آں غایت کہ جامہا بشویم سلطان المشائخ ہمچناں کرد جدّۂ کاتب حروف بجامہا شستن مشغول شدہ و سلطان المشائخ کتابے بر دست داشت و گوشۂ رفت و بمطالعۂ آں مشغول گشت چوں جامہا شستہ شد و خشک گشت بعدہ جدّۂ ام دستار چۂ از سید محمد کرمانی جدّ کاتب حروف طلبید و بشست و بر پیراہن سلطان المشائخ کہ از نزدیک گریبان رفتہ بود پیوند کرد و جامہا بسلطان المشائخ داد سلطان المشائخ بصد معذرت آں جامہا بپوشیدہ و تا آخر عمر رعایت اہل یعنی بابا سید محمد کرمانی و فرزندان او کرد و الی یومنا از صدقہ سلطان المشائخ پرورش مے یابند و گرد بر گرد روضہ جانسپاری مے کند ایں ضعیف گوید قطعہ آں بخت کو کہ یک قدم آئیم سوے تو * آں دولت از کجا کہ ببینیم روے تو * بوے گل رخت بمشام دلم رسید * جاں میدہیم بر سر کویت بہ بوے تو * سلطان المشائخ مے فرمود وقتے من از بداؤں در دہلی مے آمدم مردے زندہ پوشے گلیمے سیاہ در بر و سر بندے ریمگیں بر سر او ہمچنیں بطریق مستاں در اثناے راہ آمد سلام کرد و گوی ستتے است بسیار مرا در کنار گرفت و سینۂ من بوے کرد و سینۂ خود بر سینہ من نہاد و چشم فراز کرد و سوے من دید و گفت اینجا بوے سلمانی مے آید من در بنا فہم کرکیست کرتت دیگر در جماعت خانہ کندوری کشیدہ بودند او آمد سلام کرد و در مائدہ نشست ہمچناں برفت بعد فراغ طعام ادرا ندیدم از ایشاں

پرسیدم کہ ایں درویش چیزے خورد گفت چہار ناں وقدرے تور یا در کاسہ چوبینہ انداخت پیش خانقاہ مقابل بلندی بود بنشست نان بخورد ورفت و مارا در آنوقت از حسرت سہ گاں فاقہ مے شد کرت سیوم یاران کلاکہرے آمدند ویارکیہ اورا مولانا عمر گفتندے اوراں درویش در سیرے پیش آمد پرسید کہ کجا میروی مولانا گفت بخدمت فلاں فرمود کہ آں مسکیں چہ دارد ایں دوازدہ جیتل اورا بدہید ازاں روز باز فتحے وفتوحے پیدا شدن گرفت روشن شد کہ ہماں مرد بود واخود اید انکرد مگر د رحالت حسرت نکتہ ہشتم در بیان یافتن سلطان المشائخ نظام الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز خلافت ونعمتہاے دینی ودنیاوی ازحضرت باعظمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود در اوائل کہ بتعلم مشغول بودم واستغراق تمام داشتم شیخ شیوخ العالم فرمود کہ نظام الدین ایں دعا یاد داری یَا دَائِمَ الْفَضْلِ عَلَی الْبَرِیَّةِ یَا بَاسِطَ الْیَدَیْنِ بِالْعَطِیَّةِ وَیَا صَاحِبَ الْمَوَاهِبِ السَّنِیَّةِ یَا دَافِعَ الْبَلَاءِ وَالْبَلِیَّةِ صَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَعَلٰی آلِهِ الْبَرَرَةِ النَّقِیَّةِ وَاغْفِرْ لَنَا بِالْعِشَاءِ وَالْعَشِیَّةِ رَبَّنَا تَوَفَّنَا مُسْلِمِیْنَ وَاَلْحِقْنَا بِالصَّالِحِیْنَ وَصَلِّ عَلٰی جَمِیْعِ الْاَنْبِیَاءِ وَالْمُرْسَلِیْنَ وَعَلٰی مَلٰٓئِکَتِکَ الْمُقَرَّبِیْنَ وَسَلَّمَ تَسْلِیْمًا کَثِیْرًا کَثِیْرًا بِرَحْمَتِکَ یَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِیْنَ گفتم خیر شیخ شیوخ العالم فرمود کہ ایں دعا را یاد گیر و مواظبت نماے تا ترا خلیفہ خود گردانم و بموجب فرمودہ دعا گو در شہر آمدہ و کرت از دہلی بخدمت شیخ شیوخ العالم رفتم بعدہ یکروز خواجہ طلبید سیزدہم ماہ رمضان سنہ تسع وستین وستمائۃ بود و فرمود کہ نظام یاد داری آنچہ گفتہ بودم گفتم آرے فرمود کہ کاغذ بیارید اجازت نامہ بنویسند کاغذ آوردند اجازت نامہ بنوشتند بعدہ فرمود مولانا جمال الدین را در ہانسی وقاضی منتجب را در دہلی بنمائی ذکر شیخ نجیب الدین نکرد داشتم مگر خاطر مبارک ایشاں کوفتہ کردہ باشد چوں در دہلی آمدم گفتند نہم ماہ رمضان شیخ نجیب الدین نقل کردہ است

وے فرمود آں روز کہ شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر مرا خلافت خود داد روے سوے
ایں دعا گو کرد و فرمود خداے تعالی ترا نیکبخت گرداناد[1] اَسْعَدَكَ اللّٰهُ فِي الدَّارَيْنِ
وَرَزَقَكَ عِلْمًا نَافِعًا وَعَمَلًا مَقْبُوْلًا و از آں علمہا یکے خداے راست و فرمود کہ تو
درختے شوی کہ در سایۂ تو خلقے بیاساید و فرمود مجاہدہ مے باید کرد براے استعداد
و چوں باز گشتم از حضرت شیخ شیوخ العالم در ہانسی رسیدم شیخ جمال الدین
را خلافت نامہ نمودم بشاشت و ملاطفت بسیار کرد و ایں بیت بر زبان
مبارک راند بیت خداے جہاں را ہزاراں سپاس * کہ گوہر سپردہ بگوہر
شناس * نسخۂ خلافت نامہ و اجازت نامۂ سبق گفتن تمہید
ابو شکور سالمی کہ سلطان المشائخ از حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
یافتہ است دریں کتاب تحریر یافتہ و آں اینست بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ
الَّذِيْ قَدَّمَ اِحْسَانَهٗ عَلٰى مِنَّتِهٖ وَاَخَّرَ شُكْرَهٗ عَلٰى نِعْمَتِهٖ هُوَ الْاَوَّلُ هُوَ الْاٰخِرُ
وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ لَا مُؤَخِّرَ لِمَا قَدَّمَ وَلَا مُقَدِّمَ لِمَا اَخَّرَ وَلَا مُعْلِنَ لِمَا
اَبْطَنَ وَلَا مُخْفِيَ لِمَا اَظْهَرَ وَلَا يَكَادُ يَنْطِقُ الْاَوَائِلُ وَالْاَوَاخِرُ عَلٰى دَيْمُوْمِيَّتِهٖ اِعْتِبَارًا
اَوْ تَقَابُلًا وَالصَّلٰوةُ عَلٰى رَسُوْلِهِ الْمُصْطَفٰى مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ وَاَهْلِ الْوُدِّ وَالْاِرْتِضٰى
وَبَعْدُ فَاِنَّ الشُّرُوْعَ فِي الْاُصُوْلِ يُوَسِّعُ دُعَاءَ الشُّهُوْدِ وَيُبَصِّرُ لِمَنْ يَكْرَعُ
مِنْهَا مَحَارِقَ الْوُرُوْدِ عَلٰى اَنَّ الطَّرِيْقَ مَخُوْفٌ وَالْعُقْبَةَ كَؤُوْدٌ وَنِعْمَ الْكِتَابُ
فِيْ هٰذَا الْفَنِّ تَمْهِيْدُ الْمُهْتَدِيْ اَبِيْ شَكُوْرٍ بَرَّدَ اللّٰهُ مَضْجَعَهٗ وَقَدْ
قَرَاَ عِنْدِيْ الْوَلَدُ الرَّشِيْدُ الْاِمَامُ النَّقِيُّ الْعَالِمُ الرَّضِيُّ نِظَامُ الْمِلَّةِ وَالدِّيْنِ
مُحَمَّدُ بْنُ اَحْمَدَ زَيْنُ الْاَئِمَّةِ وَالْعُلَمَاءِ فَخْرُ الْاَجِلَّةِ وَالْاَتْقِيَاءِ اَعَانَهُ اللّٰهُ عَلٰى
اِبْتِغَاءِ مَرْضَاتِهٖ وَاَنَالَهٗ مُنْتَهٰى رَحْمَتِهٖ وَاَعْلٰى دَرَجَاتِهٖ سَبَقًا بَعْدَ سَبَقٍ
مِنْ اَوَّلِهٖ اِلٰى اٰخِرِهٖ قِرَاءَةَ تَدَبُّرٍ وَاِيْقَانٍ وَتَيَقُّظٍ وَاِتْقَانٍ مُنْتَهِجِهِمْ رِعَايَتِهٖ
سَمْعٍ وَدِرَايَتِهٖ جَنَانٍ وَلَمَّا حَصَلَ الْوُقُوْفُ عَلٰى حُسْنِ اِسْتِعْدَادِهٖ لِذٰلِكَ وَفَوْزِ

---

[1] نیک بخت گرداند ترا خداے تعالے در ہر دو جہان و روزی کند ترا علم نفع کنندہ و روزی کند
ترا حق تعالے عمل مقبول ۔

تهما لو كه اجزته ان يدرس فيه للمتعلمين بشرط المحافظة عن التصحيف والغلط
والتحريف وبذل الجهد والاجتهاد في التصحيح والتنقيح عن الزلل وعليه المعول
والله العالم وكان ذلك يوم الاربعاء من الشهر المبارك رمضان عظمه الله
بركته بالاشارة العالية ادام الله علوها وعن الخلل حماها اخرجت هذه
الاوسط بعون الله على يد اضعف الفقير الى الله الغني **اسحاق بن علي بن**
اسحاق الدهلوي بمشافهته حامداً ومصلياً فاجزت له ايضاً
بان يروي عني جميع ما استفاده وحوى وسمع ذلك مني ودعى والسلام على من
اتبع الهدى واجزت له ايضاً ان يلازم الخلوة في مسجد انمت فيه الجماعة
ولا يخل بشرائطها التي بها حصول الزيادة وبرفضها تكون الاوقات امعاتلة ناصبة
وذلك تجريد المقاصد عن مفاسدها وتفريد الهمة عما تغفلها وبيان
ذلك ما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كن في الدنيا كانك غريب او
كعابر سبيل وعد نفسك من اصحاب القبور الحديث فعند ذلك صلح قصد
واجتمع همته وصارت الهمم المتشتتة همة واحدة فليدخل الخلوة مفرزاً نفسه
معرضاً عن الخلق عاملاً بعزيمة تاركاً للدنيا وشهواتها واقفاً على مضارها
وامنيتها ولتكن خلوته معمورة بانواع العبادات اذا سئمت نفسه
عن احتمال الاعلى ينزلها الى الادنى وان جمحت فلينزلها اما بعمل يسيراً و
بالنوم فان فيه احترازاً عن هواجس النفس وليحترز البطالة فانها تقسي
القلوب والله تعالى على ذلك اعانه ويحفظه عما شانه ورحمته وهو
ارحم الراحمين صلى الله على محمد وآله وايضاً اذا استوفر حظه من الخلوة
وتمتعت بها عين الحكمة واجتمعت خلواته بما ذكرناه وصل اليه من لم
تقدر الوصول الينا يستفيض اليه اياه فبذره الغزيرة نائبة عن يدنا وهو
من جملة خلفائنا والتزامه حكمه في امر الدين والدنيا من جملة تعظيمنا
فرحم الله من اكرمه وعظم من اكرمناه واهان من لم يحفظ حق من حفظنا

صَحَّ ذٰلِكَ كُلُّهٗ مِنَ الْفَقِيْرِ الْمُتَعَوِّذِ ثُمَّ بِعَوْنِ اللّٰهِ وَحُسْنِ تَوْفِيْقِهٖ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بسم اللہ
الرحمن الرحیم. سپاس و ستایش ثابت است مر اللہ را آں اللہ کہ مقدم کرد
احسان خود را بر منت خود و موخر کرد شکر خود را بر نعمت خود اوست اول اوست
آخر اوست ظاہر اوست باطن نیست پست کنندہ کسے مر چیزے را کہ بالا کرد خدائے
تعالیٰ و نیست بالا کنندہ کسے مر چیزے را کہ پست کرد خدائے تعالیٰ و نیست ظاہر کنندہ
مر چیزے را کہ پوشیدہ کردہ است خدائے تعالیٰ و نیست نہاں کنندہ کسے
مر چیزے را کہ پیدا کرد خدائے تعالیٰ و نزدیک نمے شود گویائی اولین و آخرین
بر ہمیشگی خدائے تعالیٰ نہ از روئے اعتبار نہ از روئے مقابلہ و رحمت کاملہ نازل
باد بر رسول آں خدا ہمچو رسولے کہ برگزیدہ شدہ است و نام پاک او محمد است
و رحمت کاملہ نازل باد بر آں محمد و بر آل آں محمد و بر اصحاب آں محمد و رحمت
کاملہ نازل باد بر اہل دوستی و بر اہل برگزیدگی و بعد حمد کردن و صلوٰۃ فرستادن
پس میگویم من پس بدرستے کہ ابتدا کردن در علم اصول حدیث کشادہ میکند دعائے
حاضر را و بینا میکند مر کسے را کہ آب میدہد آں علم اصول جانہا و سوختن کل
را بنا بریں کہ بدبختی راہ ترسناک است و عاقبت کار دشوار و بہتریں کتاب
در علم اصول تمہید المہتدی ابو شکور است سر و خوش کند اللہ تعالیٰ خوابگاہ
او را و تحقیق خواند نزد من فرزند رشید امام پاک دین و پاک رائے داناو برگزیدہ
آراستگی کردہ محمدی و دین محمدی محمد پسر احمد زیب آوری اماماں و عالماں جائے
فخر بزرگان و متقیان مدد کند او را اللہ تعالیٰ بر طلب کردن و جستن رضامندی
ہائے خود و برساند او را بنہایت رحمت خود و بالاتریں مرتبہ ہا عنایت کردہ خود
خواند تمہید را سبق بعد سبق از اول آں کتاب تا آخر آں کتاب خواندت بافکر
و اندیشہ ہا بے شکے و بے گمانے خواندن بہشیاری و استواری کرد آرندہ
نگاہداشت تمہید ان بگوش و دانستن بدل چنانچہ حاصل گشت اطلاع بر خوبی استعداد
آں نظام الحق ہمچنیں حاصل گشت اطلاع بر بسیاری آراستگی و شایستگی

نسخۂ خلافت نامۂ اجازت نامہ سبق تمہید ابو شکور سالمی کہ حضرت سلطان المشائخ از حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین یافتہ اند و در کتاب بعبارت عربی مسطور است ترجمہ آں بر رشتۂ بعبارت پارسی بعد از نوشتہ آں بر رشتہ بعربی نظم می آید کہ برائے خواندن فارسی خواناں یکجا آمد

او را اجازت دادم او را اینکه سبق این کتاب بدهد مر خوانندگان را بشرط احتراز کردن از خطا در گفتن و از خطا در نوشتن و گردانیدن سخن از محل آں بشرط خرج کردن درستی در سخن و خرج کردن قوت در درست کردن نسخ و پاکیزه کردن سخن الله تعالیٰ است نگهبان از لغزشهاء در سخن و از بیماری تباهی در کارہاے دین کردن و بوده است کتابت این مثال در روز چهارشنبه از ماه مبارک رمضان بزرگ گرداند حق تعالیٰ برکت آں ماه را بوده است کتابت این مثال باشارهٔ جناب شیخ شیوخ العالم همیشه دارد حق تعالیٰ قدر و منزلت آں اشارهٔ عالیه را و نگاهدارد آنرا از خلل نوشته شد این سطرها بیارے دادن الله تعالیٰ بر دست ناتوان محتاج بسوے الله توانای بے نیاز اسحاق پسر علی پسر اسحاق متوطن دہلی نوشته بحضور آں شیخ شیوخ العالم در حالیکه حمد کننده است و درود فرستنده است و نیز اجازت دادم من مر آں نظام الملة والدین را باینکه روایت کند از من همه آں چیز که استفاده کرده است آنرا و گرد آورده است و شنیده است آنرا از من و نگاهداشته است و سلام باد بر کسے که پیروی کند راه راست را و نیز اجازت دادم من او را اینکه لازم گیرد خلوت را در مسجدے که برپا کرده مے شود در وے جماعت و رخنه نکند در شرطهاے آنخلوت همچو شرطها که بآں حصول زیادت است و ترقی و به ترک آں خلوت یکر دمقدمها به بدی شتابنده و بدی کننده و آں شرایط مجرد کردن است مقصدها را از تباهی ہاے آں مقاصد و یکسو کردن همت است از چیزیکه غافل کند آں چیز از آں مقاصد بیان این خلوت چیزیست که گفت رسول صلی الله علیه وسلم باش در دنیا مانند مسافر یا مانند گذرنده راه و شمار کن نفس خود را از اصحاب قبور تا آخر حدیث پس نزدیک ادا کردن شرایط خلوت درست شود قصد خلوت آنخلوت نشین و جمع گردد همت آں خلوت نشین و گردد همهاے مختلف یک همت پس گو که داخل شود خلوت را در حالیکه شمست کننده است نفس خود را در حالیکه معدوم داننده است مر خلق را

داناست بناتوانی ایشاں درحالے کہ ترک کنندہ است مرد نیاراوشہوت ہائے
آں دنیارا درحالے کہ داناست بر مضرت ہائے آں دنیا وبرآرزوے ہائے آں
دنیا کو کہ شود خلوت آں خلوت نشیں آباداں باقسام عبادات وقتیکہ عاجز شود نفس
آنصاحب خلوت ز برداشت کردن شغلہائے برترو کلاں ترفرود آرد آں
نفس رابسوے عبادتہائے خوردتر وسبک تر واگر غلبہ کند بدلیل پس خوش و
راضی دار آں نفس رایا بعمل اندک یا بخواب اندک پس بدرستی کہ درین خوش داشتن
پرہیز است از شورش ہائے نفس گو کہ پرہیز کند آنصاحب خلوت بیکاری راپس
بدرستی کہ آں بطالت سخت غافل مے کند دلہارا خداتعالے براین کار اعانت
کند آں نظام الحق والدین را ونگاہدارد ویراحقتعالے از چیزیکہ بدرستی کہ مہربانی
کند او راحق تعالے درآں حالے کہ اللہ تعالے مہربان تراست از ہمہ مہربانان
رحمت کامل تر نازل باد بر محمد وآل محمد نیز وقتے کہ بسیار شود بہرہ آں نظام الحق
از خلوت جاری شود بسبب آں خلوتہا چشمہ دانائی وعلم و وقتے کہ جمع کنندہ شود
خلوت او عبادات نافلہ برسد بسوے او کسے کہ قادر نشود رسیدن رابسوے ما
تمام بکند بسوے آنکس آں نعمت راپس دست بزرگ آں نظام الحق نائب
دست ماست وآں نظام الملۃ از جملہ خلیفہ ہائے ماست ولازم گرفتن حکم آں
نظام الحق در کاردین ودر کاردنیا از جملہ تعظیم ماست پس رحم کند حقتعالے
کسے راکہ اکرام کند آں نظام الحق را وبابزرگی دارد کسے راکہ من بزرگ داشتم
اوراو نہان وخوار دارد کسے راکہ نگاہ ندارد آنکس حق کسے راکہ من نگاہ داشتم حق
آں را صحیح وثابت است تمامی ایں مثال از فقیر مسعود تمام شد ایں مثال بیاری
اللہ تعالے وبخوبی توفیق دادن آں خدا تعالے اللہ دانا تراست بسرانجام کار
کاتب حروف از والد خود سید مبارک محمد کرمانی رحمتہ اللہ علیہ سماع دارد و
درانچہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ رحمت داشت کہ بدل
زحمت انداز دنیا بدار عقبے خواہد خرامید سید محمد کرمانی جد کاتب حروف از

شہر دہلی در اجودھن رسید دید کہ شیخ شیوخ العالم درون حجرہ بالائے کہٹ علطیدہ است و فرزنداں و یاراں پیش در حجرہ نشستہ در مشورت آنکہ بجہت مقام وسجادہ التماس کنند ہمدریں میاں سید محمد کرمانی علیہ الرحمۃ خواست کہ بجہتہ پائبوس درون حجرہ برود فرزنداں مانع شدند کہ وقت نیست سید محمد کرمانی علیہ الرحمۃ را طاقت نماند حجرہ بکشاد و درون رفت و در پائے شیخ شیوخ العالم افتاد شیخ کبیر چشم مبارک باز کرد و پرسید کہ سید چگونہ دکے رسیدی سید محمد کرمانی گفت ایں بندہ ہمیں ساعت رسیدہ است بعدہ خواست کہ قدم بوس سلطان المشائخ رساند اندیشید کہ در محل اگر ابتدا از ذکر سلطان المشائخ خواہم کرد شیخ شیوخ العالم تحقیق درباب او مرحمت خواہند کرد واہیغی بر مزاج فرزندان شیخ کبیر خوش نخواہد بود اول سلام و پرسش از مشائخ کہ در آں ایام در شہر بودند رسانیدن گرفت و شیخ شیوخ العالم بگوش رضا استماع میفرمود چوں ذکر سلطان المشائخ خواست گفت کہ مولانا نظام الدین بندہ مخدوم بندگی و پائبوس رسانیدہ است و اوقات بیاد دعائے شیخ شیوخ العالم صرف میکند شیخ شیوخ العالم بر نحیف درباب سلطان المشائخ مرحمت فرمود و پرسید کہ او چگونہ است خوش ہست بعدہ گفت کہ ایں جامہ و مصلے و عصا بوے بدو دہید چوں ایں سخن بسمع فرزندان شیخ کبیر رسید بر آشفتند و ہر یکے بخصومت و عربدہ پیش آمدند کہ ایں چہ کردی مطلوب ما را بدیگرے دہانیدی سید محمد کرمانی گفت من چکنم مخصوص ذکر ایشاں نکردم امانت سلام ہر یکے را از مشائخ دہلی میرسانیدم در اثنا و آں ذکر ایشاں نیز کردہ شد چوں حقتعالی عزوجل بکرم خویش یکے را بدہاند اندازہ من باشد کہ مانع آں دولت باشم چوں خبر نقل شیخ کبیر بسلطان المشائخ رسید سلطان المشائخ عزیمت اجودھن کرد چوں بزیارت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر مشرف شد مولانا بدر الدین اسحاق آں جامہ و مصلے و عصا بخدمت شیخ المشائخ حضرت سلطان المشائخ رسانید و ذکر سید محمد کرمانی کرد کہ خدمت سید رعایت حقوق محبت شما در غیبت بواجبی کرد سلطان المشائخ سید محمد را در کنار

گرفت وعقد محبت میان این دو بزرگ محکم تر شد الحمد للہ علے ذلک وسلطان المشائخ بقلم مبارک خود نبشتہ است کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز کہ کاتب حروف راتحواند در روز آدینہ بعد از فراغ نماز بیست وپنجم ماہ جمادی الاول سنہ تسع وستین وستمایۃ لعاب از دہن مبارک در دہن کاتب کرد و وصیت فرمود بحفظ کلام اللہ المجید رزقہ اللہ تعالے وشیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین فرمود نظام گفتم لبیک خواجہ گفت دین ودنیا ترا دادہ اند اینجا ہمتہ بنست بر ملک ہندگیر نظرۃٌ مِنْکَ یَکْفِیْ بزرگے خوش گوید بیت بسعی لطف تو بتوان زآتش آب انگیخت ✤ بعون جاہ تو بر چرخ بر توان آمد ✤ در غرہ مبارک شعبان سنہ تسع وستین وستمایۃ از حضرت شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہ العزیز التماس نمودہ آمد شیخ شیوخ العالم باجابت ومدد فاتحہ مقرون فرمود از برائے آنکہ کاتب دربدر خلق نگردد سلطان المشائخ میفرمود آنچہ شیخ شیوخ العالم برد اللہ مضجعہٗ زحمت داشت مرا با چند یار بزیارت شہیدے کہ آنجا بود فرستادہ بود چوں بانجدمت پیوستم فرمود کہ دعاے شماہیچ اثر نکرد مراہیچ جواب فراہم نیامد یارے بود او را علی بہاری گفتندے او دور تر ایستادہ بود او گفت ما ناقصانیم وذات مبارک شیخ کامل دعاے ناقصاں درحق کاملاں کے مستجاب شود ایں سخن بسمع مبارک شیخ شیوخ العالم نرسید من عین آں بسمع مبارک رسانیدم مرا فرمود کہ من از خدا خواستہ ام کہ ہرچہ تو از خداے بخواہی بیابی بعد ازاں آں روز عصا بمن داد میفرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز در حجرہ سر برہنہ کردہ وبشرہ متغیر کردہ میگشت وایں بیت میگفت بیت خواہم کہ ہمیشہ در وفائے تو زیم ✤ خاکے شوم وبزیر پاے تو زیم ✤ مقصود من خستہ ز کونین توئی ✤ از بہر تو میرم از برائے تو زیم ✤ چوں بیت تمام کرد سر بسجدہ نہاد چند کرت من مثل ایں دیدم در حجرہ در رفتم وسر در قدم شیخ شیوخ العالم نہادم شیخ کبیر فرمود بخواہ چہ میخواہی من چیزے نخواستم شیخ مرا بخشید بعدہ

سلہ یکیدین از تو کفایت میکند ال یکدیدن علہ سر دگند خداے تعالی تو انگاہ اد را

پشیماں شدم کہ چرا خواستم کہ در سماع بمیرم بعدہ قاضی محی الدین کاشانی پرسید آں چہ بود سلطان المشائخ فرمود استقامت خواستم شیخ مرا بخشید و میفرمود کہ روزے نظام الدین پسر شیخ شیوخ العالم و ایں ضعیف ہر دو پیش شیخ شیوخ العالم بودہ ایم بر لفظ مبارک راند شما ہر دو فرزند اید سوے او اشارت کرد کہ تو ثانی و سوی بندہ اشارت کرد کہ تو جانی و میفرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین میفرمود کہ یکے بود با من پیوند کردہ بود چوں از من برفت چند گاہ مزاج او برقرار بود باز ازاں قرار بگشت و یکے دیگر بود کہ از من دور تر رفت و دیرے ہمانجا بود تا دیرے مزاج برقرار بود بعد از دیرے او ہم بگشت انگاہ سوے سوے با من کرد کہ ایں مرد تا بمن پیوستہ است ہم برآں مزاج است و ہیچ نگشتہ است سلطان المشائخ چوں بر ینحرف رسید بگریست و ہم در گریہ بر لفظ مبارک راند تا امروز محبت ایشاں برقرار است بلکہ بر مزید الحمد للہ علی ذالک نکتہ نہم در بیان مجاہدہ ہاے سلطان المشائخ در آخر عمر و روش آں بادشاہ دیں قدس اللہ سرہ العزیز کاتب حروف از والد خود سید مبارک محمد کرمانی سماع دارد کہ مدت سی سال در ایام جوانی سلطان المشائخ را مجاہدات سخت بود چنانکہ شمہ ازاں ہم دریں کتاب تحریر یافتہ است و مدت سی سال دیگر تا آخر عمر مجاہدہ ہا سخت تر ازاں بر ذات ملک صفات خود نہاد با وجود فتوحات و اقبال دنیا بہ بندگی بندگان او آواز انجملہ مبرا بود الغرض چوں عمر عزیز سلطان المشائخ بہشتاد سال کشید پنجوقت نماز بجہت جماعت از بالاے بام جماعت خانہ کہ عمارتے بس رفیع است فرود آمدے و با درویشاں و عزیزاں کہ دراں جمع ملکوت حاضر میشدند نماز گذاردے ایشاں بواسطہ سلطان المشائخ مستوجب بہشت میگشتند با ایں کبر سن صوم دوام بود روزہ افطار کم میکرد و بوقت افطار سہل چیزے از طعام میخورد یک ناں و یا نیم ناں برابر سبزی و یا تلخ کریلہ و یا قدرے برنج ایں ہم بسبب موافقت عزیزاں و درویشاں و مسافراں و تاآں غایت کہ بدولت دریافتہ

مے بودند ہم در ایثار مے بودند در باب ہر کہ شفقت بودے بصحنک خاص و بنوالہ اختصار
مخصوص میگردانیدند تا آں سعادت کرا روزی بودے از مولانا شمس الدین
یحییٰ روایت میکنند کہ فرمود کہ من وقتے در مائدہ سلطان المشائخ حاضر بودم بوقت
افطار نظر من جانب سلطان المشائخ بود و دیدم کہ آغاز طعام خوردن سلطان
المشائخ کہ دست مبارک در کاسہ بجہت لقمہ دراز کرد ہمچناں دراز کردہ در کاسہ بودند
کہ وقت برداشتن مائدہ شد الغرض بعد از افطار بالا کہ مقام سکونت بود میرفتند۔
یاران و عزیزان کہ از شہر و اطراف آمدہ مے بودند میان نماز شام و نماز خفتن بالا
طلب شدے تا ساعتے بسعادت مجالست و بشرف جمال ولایت سلطان
المشائخ مشرف و منور گردند بزرگے خوش گوید شعر طُوْبٰی لِاَعْیُنِ قَوْمٍ اَنْتَ
بَیْنَھُمْ ٭ فَھُنَّ مِنْ نِعْمَۃٍ مِنْ وَجْھِکَ الْحَسَنِ ٭ بعدہ از ہر جنس میوہائے تر و خشک و
ماکولات و مشروبات لطیف و لذیذ پیش مے آوردند و آں عزیزاں تناول میکردند
وایشاں را لداری میفرمود و از عالم ہر یکے پرسش میکرد تا کسے گمان آں نبرد کہ
سلطان المشائخ ازاں نعمتہائے دنیا حظے میگرفت فاما این الوان نعم از برائے
آں مے آوردند تا آں عزیزان غریب و شہری را دل دریابد و چوں سلطان المشائخ
بدولت نماز خفتن بجماعت بگذاردے باز بالا رفتے ساعتے نیکو مشغول بودے
بعدہ چوں بجہت استراحت در کہٹ نشستے دراں وقت تسبیح مے آوردند و
بر دست مبارک او میدادند و بداں وقت ہیچکس را از یاران محل آں نبودے
کہ پیش برود جز امیر خسرو کہ حکایت ہائے ہر جنس پیش نشستہ کردے سلطان
المشائخ برائے خاطر امیر خسرو سر مبارک برضا جنبانیدے و وقت از وقت
فرمودے کہ ترک خبرہا چیست امیر خسرو در حکم ایں فرماں میداں فراخ یافتے اگر
نکتہ پرسیدندے فصلے فزود خواندے دریں محل از خوردگاں قرابتیاں و بعضے
مولازادگاں کہ محل داشتند پیش میرفتند قدمہائے مبارک بسر و دیدہ میمالیدند
امیر خسرو گوید بیت نخفت خسرو مسکیں ازیں ہوس شبہا ٭ کہ دیدہ بر کف

لہ خوشی ہست مر چشم ہائے قومے را کہ تو درمیان ایشان ہستی پس ایشان بالنعمت اند از دیدن روئے نیکوئی تو

پایت نہد بخواب شود + بعدہ چوں امیر خسرو و خوردگاں از پیش تخت فرقہ سائی
سلطان المشائخ بیروں آمدے اقبال خادم بیامدے وچند آفتابہ پر آب
بجہت توضی سلطان المشائخ داشتے وخود بیروں آمدے بعدہ سلطان
المشائخ خود برخاستے و در را زنجیر کردے و دراں محل جز حق کسے دیگر نبودے
خداداند کہ تمام شب چہ رازہا وچہ نیازہا وچہ ذوقہا وچہ شوقہا با خدائے تعالے
بودے چنانکہ در اینمعنے ایں بیت بارہا بر زبان مبارک سلطان المشائخ
گذشتہ است بیت عشقے کہ ز تو دارم اے شمع چگل + دل داند و من دانم و
من دانم و دل + و بخط سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام قطعہ تنہا منم و شب
وچراغے + مونس شدہ تا بگاہ روزم + کا بش زآہ سرد بکشم + گاہ از تف سینہ
برفروزم + ونیز ایں بیت بر زبان مبارک بر گذشتہ است بیت یا رسے
تماشائے من و شمع بیا + کز من دگرے نماند وازوے دودے + شیخ سعدی
خوش گوید بیت شبہا من و شمع میگدازیم + اینست کہ سوز من نہاں است +
وقتے مولانا بہرام کہ از نبیرگان شیخ نجیب الدین متوکل بود وبصلاحیت ودیانت
ومردمی موصوف او میگفت کہ وقتے سلطان المشائخ را بزیارت شیخ الاسلام
قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ العزیز دریافتم فاما در غایت مشغولی دیدم
بعد ملاقات سلطان الاولیا سلطان المشائخ فرمود کہ مرا امشب نمودہ اند کہ
نظام ہر کہ ترا دیدہ است از سوی من او را بیامرزیدم و کاتب حروف بخط مبارک
سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ است کہ اِنِّی بَلَغْتُ ھٰذِہِ اللَّیْلَۃَ اَرْبَعِیْنَ
سَنَۃً فَاسْتَغْنَیْتُ مِنْ شَیٍٔ ذَکَرْنِیْ ذُبَابًا و گمان کاتب حروف اینست کہ آں
شب کہ سلطان المشائخ را بداں کرامت مخصوص گردانیدہ اند چنانکہ ذکر
رفتہ است ہمیں شب است کہ سلطان المشائخ بقلم مبارک خود قصۂ
آں شب در تحت عبارت عربی آوردہ است دراں شب سلطان المشائخ

ملہ برستی کہ رسیدم سن دریں شب چہل سال را بچں شمر مے ایدمرا زچہل سالگی خود وقتیکہ
وے آید یاد کنہ حق تعالے مرا بقدر یک مگس۔

بدیں کرامت مشرف گشته بود و بدیں درجه اعلی که بدیں او آمرزیده شوند مکرم شده از جهت
سلطان المشائخ ہمیں جواب آید که من شرم دارم ازیں عمر خویش که در آں حضرت بر رفتے
یاد کنند اگرچه هر شبے از اں سلطان المشائخ شب قدرے بود چنانکه روایت کنند
شبے سلطان المشائخ بمطالعهٔ کتب اسرار الٰہی مشغول بود و بقلم مبارک خود
آں معانی که از عالم غیب ملہم میشد قید میکرد در اثنائے ایں مطالعه کتاب سوزآت
غیبی قلم از دست مبارک سلطان المشائخ بجست و سر نوک خود بر زمین نہاد
و بایستاد و خدا تعالےٰ و تقدس را سجده کرد سلطان المشائخ بدیں علامت
شب قدر دریافت بزرگے گوید **بیت** امشب شب قدر تست بشتاب ✦ قدر
شب قدر خویش دریاب ✦ از **خواجه سالار نہین** که ذکر او در تکمله مناقب یاراں
تحریر یافته است روایت میکنند که سلطان المشائخ مے فرمود ہمیشه آخر
شب مے شود بیتے از عالم غیب در دل من فرو مے آید بر آں خوش میباشم
شیخ سعدی خوش گوید **بیت** چنداں بنشینم که برآید نفس صبح ✦ کانوقت بدل
میرسد از دوست پیامے ✦ **امیر خسرو** در مدح ایں بادشاه خوش گوید **قطعه**
نے نا برار دیده کس عکش ✦ نے زابدال یافته بدلش ✦ هر شبش زاوج عالم همراه
صبح دولت دمیده در شب تار ✦ چنانکه امشب در دل من ایں بیت فرود خواند
بیت در نمانیم عذر ما بپذیر ✦ اے بسا آرزو که خاک شده ہست ✦ گر بمانیم زنده
بر دوزیم ✦ دامنے کز فراق چاک شده است ✦ چوں دوم بار ایں بیت آغاز کردم
ناگاه عورتے را دیدم که برمن آمد بعجز تمام آغاز کرد که شما را نشاید که ایں بیت
بخوانید سلطان المشائخ روے سوئے حاضراں کردند که تعبیر ایں چه باشد
قاضی شرف الدین یار که او را فیروز کوہی ہم گفتندے عرضداشت کرد
مخدوم انیعنی در واقعه بود و یا در خواب سلطان المشائخ فرمود که خیر چنانکه
من و تو نشسته ایم یعنے در بیداری بود بعده **قاضی شرف الدین** عرضداشت
کرد که ایں از دنیا است نمیخواہد که از شما برود سلطان المشائخ قول او را تحسین

گرد آمدیم بر سر حرف چوں وقت سحر شدے خادم بیامدے و از جانب بیروں تختۂ
بندے سلطان المشائخ در باز کردے طعام سحر از ہر جنس پیش بیرون نہادے بعضے ازاں
تناول کردے باقی فرمودے بجہت خوردگاں نگاہدارید و از خواجہ عبدالرحیم
کہ سحر بردن عہدۂ او بود روایت میکنند کہ بیشتر حال آں بودے کہ سلطان المشائخ
سحر نخوردے عبدالرحیم میگفت من عرضداشت میکردم کہ مخدوم وقت افطار طعام
کمتر میخورد اگر طعام سحر ہم اندکے تناول نکنی حال چہ شود و ضعف قوت گیرد دریں محل بگریستے گفتے
کہ چندیں مسکینان و درویشاں در کنجہائے مساجد و دوکانہا گرسنہ و فاقہ زدہ
افتادہ اند ایں طعام در حلق من چگونہ فرو رود ہمچناں طعام از پیش برمیداشتند
چوں روز شدے ہر کرا نظر بر جمال مبارک سلطان المشائخ افتادے تصور
کردے مگر مستے طافح است و چشمہائے مبارک سرخ بودے از بیداری شب
ایں ضعیف گوید مثنوی شکارِ چشم تو جانہا بیکبار + اسیر زلف تو دلہا ہزار بار +
خیالِ زلفِ تو خواب از سرم برد + دو چشم مست تو خونِ دلم خورد + و چندیں مجاہدۂ
ہا کہ سلطان المشائخ اختیار کردہ ہرگز ضعیفی بر وجود مبارک او ظاہر نشد و از ہیئتے
کہ داشت نگشت و ہرگز کسے نگفت کہ سلطان المشائخ چہار صد یا پانصد رکعت
نماز مے گذارد و یا چندیں تسبیح میگوید مگر آنکہ عمر عزیز او بمشغولی ہائے باطن کہ غیر حق تعالےٰ
بر آں مطلع نبود و دریافت دلہا مصروف شد چنانچہ میفرمود کہ مرا در واقعہ کتابے دادند
در آں مسطور بود تا توانی راحتے بدلے مے رساں کہ دل مومن محل اسرار ربوبیت
است بزرگے خوش گوید بیت میکوش کہ راحتے بجانے برسد + یا دست شکستۂ
بنانے برسد + و میفرمود در بازار قیامت ہیچ کالائے را آنچناں رواج نخواہد
بود کہ دریافت دلہا را الغرض چوں روز شدے تمام روز آں بادشاہ دیں بر سجادۂ
مشائخ کبار مستقبل قبلہ مشغول باطن مُتوجّہاً اِلی اللہِ کَاَنّہٗ یَنظُرُ اِلَیہِ نشستہ
بودے و از آیندگان ہر کہ آمدے از طوائف مختلف از علما و مشائخ و صدور و
اکابر و وضیع و شریف بر اندازۂ علم و مرتبہ ہر یکے آں شخص در آں فن بودے

؎ روبسوئے خدا گویا کہ مے بیند بسوئے خدا -

برحمت بہ پرسیدے و خاطر او دریافتے و ظاہرا بدیشاں مشغول بودے و باطناً
من کل الوجوہ بحق مشغول و در یمعنی آں ولیۂ وقت رابعہ عدویہ نظمے خوش گوید شعر
اِنِّی جَعَلْتُكَ فِی الْفُؤَادِ مُحَدِّثِی ✤ وَ اُبِیْحُ جِسْمِی مَنْ اَرَادَ جُلُوْسِی ✤ فَالْجِسْمُ
مِنِّی لِلْجَلِیْسِ مُؤَانِسٌ ✤ وَ حَبِیْبُ قَلْبِی فِی الْفُؤَادِ اَنِیْسِی ✤ شیخ سعدی خوش
گوید بیت ہرگز وجود حاضر و غایب شنیدہ ✤ من درمیاں جمع و دلم جائے دیگر
است ✤ و آیندہ و روندہ از غریب و شہرے ہر کہ بیامدے و سعادت پائے بوس
حاصل کردے ہیچکس را محروم نگذاشتے از جامہ و جیتل و تحف و ہدایا کہ از عالم غیب
رسیدے ہمہ بمصرف رسانیدے و ہر کہ آمدے و بہر وقت کہ آمدے توقف نبودے
در حال پیش میبردند منقولست کہ وقتے سلطان المشائخ درون حجرہ قیلولہ
کردہ بود درویشے رسید چوں چیزے موجود نبود اخی مبارک آں درویش را باز گردانید
فی الحال سلطان المشائخ در قیلولہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین را
در خواب دید سلطان المشائخ خواست کہ خدمت کند شیخ شیوخ العالم
فرمود اگر در خانہ چیزے نیست بقدر وسع حسن رعایت آیندہ واجب است
پس از کجا آمدہ است کہ ہمچنیں خستہ دل باز گرداند چوں از قیلولہ برخاست
اخی مبارک خادم را طلبیدہ و از نیجا تفحص کرد کسے آمدہ بود چوں تحقیق شد سلطان
المشائخ بر وے تفت کرد کہ خدمت شیخ شیوخ العالم را در غضب دیدہ ام مرا
عتاب میکرد بعد ازیں اگرچہ در قیلولہ باشم مرا خبر کنی بعدہ سلطان المشائخ را
معہود شد چوں در قیلولہ بودند ہمینکہ بیدار شدند دو سخن پرسیدندے یکے
آنکہ سایہ گشتہ است دوم آنکہ آیندہ آمدہ است نباید کہ منتظر باشد و چوں وقت
نماز پیشیں شدے بعد ادائے نماز پیشیں عزیزانے کہ بجہت پائے بوس رسیدہ
بودندے پیش سلطان المشائخ طلب شدے و بمحاورہ و دلداری ایشاں

ترجمہ بدرستی کہ گردانیدم من ترا در دل حدیث کردہ شدہ با من و دوست میدارد جسم من کسے را کہ ارادہ میکند مجلس جلوس با من پس جسم من خاص ہم نشین را الفت گیرندہ است و دوست دل من در دل الفت گیرندہ است ۱۲

مشغول گشتنے و در عبادات و سلوک ایں راہ رغبت حق جل و علی راہ منونی کردے و فحول علما و زہاد و عباد کہ بخدمت در آں مجلس حاضر مے بودند کسے را مجال آں نبودے کہ سر بالا کند و روے مبارک سلطان المشائخ بہ بیند از جہت عظمت کبریاے حق تعالیٰ بر سلطان المشائخ تافتہ مے بود و ہرچہ سلطان المشائخ فرمودے سر بر زمیں مینہادند و قبول میکردند مولانا شمس الدین یحییٰ رحمۃ اللہ علیہ مے فرمود از زمان کہ ما در مجلس سلطان المشائخ مے بودیم ما را مجال نبودے کہ سر بالا کنیم و روے سلطان المشائخ بہ بینیم سر فرو انداختہ بدانچہ فرمان شدے روئے بر زمیں مے آوردیم امیر خسرو گوید بیت خوباں بباده خوردن من جرعہ خوار ایشاں ✤ ہر جرعہ کہ خوردہ سر بر زمیں نہادہ ✤ و اگر در علم سخنے افتادے و یا مشکلے بودے حاضران مجلس را بنور باطن از علم من لدنی جوابہاے شافی فرمودے بحسن تقریرے کہ ایشاں متحیر مے ماندند و با خود میگفتند کہ ایں جوابہائے کتابی نیست و ایں بجز علم الہام ربانی و من لدنی نباشد ہم ازیں سبب فحول علماء شہر کہ بتعصب و تعند اہل تصوف مشہور بودند بندۂ ایں حضرت گشتند و رعونت و سروری از سر دور کردند و سر بریں آستانہ نہادند نکتہ دہم در بیان فتح و فتوح و اسباب آں و آمدن بادشاہان وقت بگدائی بر در سلطان المشائخ نظام الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز امیر خسرو در مدح این بادشاہ دیں گوید مثنوی در حجرہ فقر بادشاہے ✤ در عالم دل جہاں پناہی ✤ شاہنشہ بے سر و بے تاج ✤ شاہانش بخاکپاے محتاج ✤ و زرے خوش گوید بیت شدہ بیش درکاہش اندر زنیش ✤ مثال از لب تاجداران کشور ✤ کاتب حروف از والد خود سید مبارک محمد کرمانی رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد چوں در فتوح از عالم غیب بر سلطان المشائخ بکشادند و دنیا از ہر چہار طرف رخ بہ بندگان

سلطان المشایخ نہاد و سلطان المشایخ ازآنجملہ مبرا بود و درروئے مبارک
او را محبت باری تعالےٰ چناں فرود گرفتہ کہ پروا ے ہیچ چیز نداشت شیخ سعدی
رحمتہ اللہ علیہ خوش گوید بیت چناں بروئے تو آشفتہ ام بہ بوے تو مست *
کہ نیستم خبر از ہر کہ در دو عالم ہست * و از جہتہ اقبال دنیا کہ خاطر حق پذیر او از اں
بکلی متنفر بود در گریہ بودے و اگر وقتے فتوحے گراں رسیدے گریہ بیشتر کردے
و جہد بیشتر فرمودے کہ زود تر تفرقہ کنید و ساعۃً فساعۃً کساں میفرستاد
کہ تفرقہ کردند چوں مے شنید کہ درحال قسمت کردند و بمحتاجان رسانیدند
خاطر مبارک قرار گرفتے و در ہر جمعہ تجرید فرمودے و حجرہ ہا و انبار خانہا خالی
کنانیدے چنانکہ جاروب میدادند بعدہ در مسجد جمعہ رفتے و اگر از بادشاہاں
و بادشاہزادگاں بر در سلطان المشایخ مے آمدند و فتوحات مے آوردند
و آواز دبدبہ آمدن ایشاں ناگاہ بگوش مبارک او رسیدے نفسے سرد از
سینۂ مصفا بر آوردے کہ آہ کجا مے آیند وقت درویشے غارت کردند امیر
خسرو خوش گوید بیت تو کہ بر در تو کم شد سر و تاج بادشاہاں * چہ خیال
فاسد است اینکہ من گدات جویم * وقتے چشم مبارک پرآب کردہ بود و میفرمود
کہ اینہمہ از انجا است در آنچہ خواستم از حضرت شیخ شیوخ العالم باز کردم
بوقت وداع شیخ کبیر مرا یکدو دانگ عیانی خرچ راہ فرمود باز فرمان رسانیدہ
کہ امروز بباش فردا رواں شوی چوں وقت افطار شیخ کبیر نزدیک شد
ہیچ موجود نبود من عرضداشت کردم صدقہ مخدوم یکدو دانگ مرا خرچ راہ
رسیدہ است اگر فرمان باشد از اں وجہ طعامے بکنند شیخ شیوخ العالم
بغایت خوش شد و دعا ہائے خیر ارزانی داشت چنانکہ ایں حکایت مشرح
در نکتہ مجاہدہ شیخ شیوخ العالم تحریر یافتہ است الغرض بعد شیخ شیوخ العالم

العالم فرمود که من براے تو قدرے دنیا از خدا خواسته ام همچنانکه شیخ شیوخ
العالم فرمود بلرزیدم که آه چندین بزرگان بسبب دنیا در فتنه افتاده اند حال
من چه خواهد شد بمجرد آنکه این معنی در خاطر گذشت شیخ شیوخ العالم بر فور فرمود
که ترا فتنه نخواهد شد خاطر خود جمعدار بدین نفس مبارک خوش شدم و مے فرمود
شبے بوقت آخر شب مے بینم عورتے در صحن جماعت خانه جاروب میدهد
پرسیدم تو کیستی گفت من دنیا ام جاروب زنی خانه مخدوم میکنم گفتم اے
فاسد ترا در خانه من چکار از خانه من بیرون شو هرچند که مے گفتم بیرون
نمیرفت بعده انگشت بر قفاے او نهادم و از در خانه بیرون کردم و در میان
کوچه ها نمودم الغرض هم بمقدار آنکه انگشت بر قفاے او رسید آن نشان مانده
روے داد و میفرمود در آنچه خورد بودم پیش مولانا علاؤالدین اصولی
در بدایون میخواندم روزے در مسجد خلوت بود تکرار میکردم در اثناے
آن دیدم که مارهاے زرین بانگ کنان میروند من بنظر تجارب دیدن
گرفتم آخرین همه ماران مارے خورد دیدم میرفت گفتم بارے دریابم که این
چیست دستارچه بر آن مار خورد انداختم دیدم که در زیر آن دستارچه توده
تنکه هاے زر است من دستارچه برداشتم تنکهاے زر همانجا افتاده گذاشتم

نکته یازدهم در بیان آنکه در باب سلطان المشائخ نظام الحق والدین
قدس الله سره العزیز حاسدان بخدمت سلطان علاؤالدین خلجی
انار الله برهانه سخنانے رسانیدند که لایق مجلس حضرت سلطان المشائخ
نباشد. و القا کردن و مقهور گشتن دشمنان والد کاتب حروف سید
مبارک محمد کرمانی رحمة الله علیه میفرمود در آن ایام که حق تعالے سلطان
المشائخ را جمهور عالمیان جلوه گری داد و کوس عظمت و کرامت او در

نوش فلاک ملک رسید و مخلقے از علما و مشائخ و امرا و ملوک بندہ آنحضرت گشتند
ایں ضعیف گوید مثنوی قبلۂ خسرواں روے زمیں + ہفت کشور ہمیشہ زیر نگیں
تاج شاہاں زخاک درگہ تو + سروراں خاک گشتہ در رہِ تو + درگہ تست آسماں
دگر + ماہ و خورشید پاسبانش نگر + حاسدانرا خار حسد در دل خلیدن گرفت
انگوش بادشاہ عہد سلطان علاؤالدین رسانیدند کہ سلطان المشائخ
مقتداے عالم شدہ است و ہیچ خلقے از خلق نیست کہ خاک در او را تاج سر
نیدارند حکیم سنائی چہ خوش بیت ہر کہ او خاک نیست بر درِ او + گر فرشتہ
است خاک بر سرِ او + والوان نعم مائدہ سلطان المشائخ رشک الوان
بہشت است مثل ایں کیفیت ہا بر بادشاہ عہد گفتند و در ضمیر او نشاندند
نباید کہ خلل مملکت بادشاہ از آنحضرت زاید زیرا چہ خلل ملک بعضے بادشاہان
سلف ازیں طایفہ شدہ است چوں ایں معنی بسیار رسانیدند و ایں بادشاہ
غیور بود بیک خیال ملکی جہانے را زیر تیغ مے آورد و خلیفہ تخت ہا میزدہ اند
الغرض ایں بادشاہ غیور در خاطر گذرانید کہ احتمال دارد ایں معنی راست
باشد زیرا چہ مقربان و لوازم و جوانب تخت من و سایر خلق بندہ و مرید
او شدہ اند بزرگے خوش گوید بیت متابعند تراچوں سپہر خورد و بزرگ +
مسخراند تراچوں زمانہ پیر و جواں + حیلۂ باید انگیخت تا از ضمیر مبارک او چیزے
ما را روشن شود کہ میل بدیں چیز باد ار دیانہ بادشاہ دانا بود تذکرہ در پے داخت
امور بادشاہی متضمن بچند حدیث نویسانید یک حدیث بدیں مضمون بود چوں
سلطان المشائخ مخدوم عالمیاں است و در دین و دنیا ہر کرا حاجتیست
از آنحضرت برمے آید و حق تعالے زمام مملکت دنیا بدست ایں بندہ
دادہ است بندہ را شاید کہ ہر کارے و مصلحتے کہ در مملکت پیش آید بندگی

سلطان المشائخ عرضداردتابدانچہ ازانحضرت خیریت مملکت وخلاص
جاں ایں بندہ باشد فرمان شودتاایں بندہ بامتثال آں بکوشد وخلاص جاں
ومملکت خویش ازاں داند وبزرگے خوش گوید بیت تاکمر خدمت تو برنہ بست +
چرخ بخورشید نشد تاجور + بنابریں مقدمہ چند حیثے دریں بانجبہ ست عرض
افتادہ است بقلم مبارک خویش انچہ خیریت کار مملکت درآں باشد زیر ہر حدیثے
نبشتن فرمایند تابندہ آنرا بہ پرداخت رساند بزرگے خوش گوید شعر وَآرَیٰ اُمُوْرُ الْمُشْکِلَاتِ تَمَزَّقَتْ + ظُلُمَاتُہَا عَنْ رَأیِہٖ الْمُسْتَوْقِدِ + وبزرگے
خوش گوید بیت آسائش خلائق وآرائش جہاں + درطلعت مبارک ورائے
متیں تست + چوں ایں تذکرہ مرتب کنانید خضرخاں راکہ ازپسران محبوب
او ومرید سلطان المشائخ بود طلبید وآں تذکرہ بردست او داد واو راگفت
کہ ایں کاغذ ببروزمیں بوس برساں وبردست سلطان المشائخ بدہ خضرخان
را قصۂ ایں حال معلوم نبود چوں خضرخاں بخدمت سلطان المشائخ
رسید بعد قدم بوس آں کاغذرا بدست مبارک سلطان المشائخ داد سلطان
المشائخ آں کاغذرا بردست کرد ومطالعہ نفرمود وحاضراں مجلس راگفت کہ
فاتحہ بخوانیم بعدہ فرمود کہ درویشاں را باکار پادشاہاں چہ کار من درویشم ازشہر
گوشہ گرفتہ ام وبدعاگوئی پادشاہ ومسلماناں مشغولم اگر بسبب ایں معنی پادشاہ بعد
ازیں چیزے مرا گوید من ازینجا ہم بروم اَرْضُ اللّٰہِ وَاسِعَۃٌ چوں جواب خضرخاں
بسلطان علاء الدین رسانید پادشاہ بغایت خوش شد وگفت من
میدانستم کہ ایں معنی بحضرت سلطان المشائخ نسبتے ندارد فاما دشمنان میخواستند
کہ مرا بامردان خدا درانداز ند وایں معنی سبب خرابی ملک گردد بعدہ پادشاہ
بندگان جناب قدس سلطان المشائخ را معذرتہا کرد وگفتہ فرستاد کہ

ملے میں جیم من کارہائے مشکلات راجو بے شود تاریکیہائے آں مشکلات از عمل ربخش آں سرا
زمین خدا کشادہ است۔

من از معتقدان مخدوم جراتے کرده ام بخشیده باشند و اجازت کنند تا من بیایم و سعادت پاے بوس حاصل کنم سلطان المشائخ گفت آمدن حاجت نیست من بدعاے غیبت مشغولم و دعاے غیبت را اثرہاست سلطان علاء الدین باز بجهة ملاقات الحاح بسیار کرد سلطان المشائخ فرمود که خانۂ این ضعیف دو در دارد اگر از یک در درآید من از در دیگر بیرون روم و نیز والد کاتب حروف رحمة الله علیه مے فرمود که سلطان جلال الدین انار الله برهانه در عهد دولت خود خواست که بخدمت سلطان المشائخ بیاید هرچند درین باب التماس میکرد میسر نمیشد تا غایتے که با امیر خسرو شاعر که مصحف دار او بود اتفاق کرد که بغیر اجازت بخدمت سلطان المشائخ بروم امیر خسرو مناسب همین دانست که این معنی بخدمت مرشد خود عرض میباید داشت واگر بخدمت سلطان المشائخ عرض ندارم تحقیق از من برنجد که ترا معلوم بود مرا خبر نکردی اگرچه پادشاه با امیر خسرو سرے گفته بود فاما از سر جان خود برخاست و بخدمت سلطان المشائخ عرض داشت کرد که فردا سلطان بخدمت خواهد آمد بمجرد یکه سلطان المشائخ این معنی شنید همان ساعت عزیمت اجودهن کرد و بزیارت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز روان شد چون این معنی بادشاه شنید از امیر خسرو برنجید که تو سر ما کشف کردی و از سعادت پاے بوس سلطان المشائخ محروم گردانیدی امیر خسرو گفت از رنجش پادشاه همین خوف جان باشد فاما از رنجش سلطان المشائخ خوف سلب ایمان باشد بادشاه دانا بود این جواب را استحسان نمود

نکته دوازدهم دربیان ملاقات سلطان المشائخ نظام الحق والدین بشیخ الاسلام رکن الحق والدین بن شیخ الاسلام بهاء الدین زکریا قدس الله

سره العزیز کاتب حروف از سید مبارک محمد کرمانی رحمة الله علیه سماع دارد
که کرات سلطان المشائخ را با شیخ رکن الدین قدس الله سرهما ملاقات
شده است کرات اول در عهد سلطان قطب الدین پسر سلطان
علاؤ الدین شیخ رکن الدین رحمة الله علیه از ملتان در شهر دهلی آمد
چون نزدیک رسید سلطان المشائخ استقبال کرد و شیخ رکن الدین
را برگذر حوض خاص علائی سرائے است بوقت فرض بامداد آنجا دریافت
بتعظیم بسیار ملاقات کرد فاما ملاقاتے سبکے وفی الحال بازگشت چون شیخ
رکن الدین بسلطان قطب الدین پیوست سلطان پرسید که از بزرگان
این شهر اول شما را که پرسید شیخ گفت آنکه بهترین اهل شهر بود یعنے سلطان
المشائخ قدس الله سره العزیز کرات دوم شیخ رکن الدین چون شنید که
سلطان المشائخ نماز جمعه در مسجد کیلوکهری میگذارد روز جمعه در مسجد
کیلوکهری بجهت نماز جمعه حاضر شد و نزدیک در شمال که سمت آب است
بنشست و سلطان المشائخ هم در مقام معهود نزدیک در جنوب بوقت
درآمدن جیا نشسته بود سلطان المشائخ را خبر کردند که شیخ رکن الدین
درین مسجد حاضر شده است و میان این دو در مسجد صحنے وسیع و مسافتے
بعید است چون سلطان المشائخ از ادائے نماز جمعه فارغ شد برخاست
در مقامے که شیخ رکن الدین نشسته بود بیامد و شیخ رکن الدین بنماز
مشغول بود سلطان المشائخ پس پشت شیخ رکن الدین بنشست
تا آن غایت که شیخ رکن الدین از مشغولی خود فارغ شد بعده هر دو بزرگ
ملاقات کردند و مصافحه و معانقه بجا آوردند و از هر دو جانب هیچ تقصیر از مردمیها
نبود شیخ رکن الدین از انجا که کمال او بود دستبند که حضرت سلطان المشائخ

گرفت حکایت کنان سمت در جنوب که مقام معهود سلطان المشایخ بود روان
شد و ڈوله شیخ رکن الدین نیز بر پشت آورده‌اند چون هر دو بزرگ بر آستانهٔ این در
رسیدند شیخ رکن الدین تعظیم سلطان المشایخ را گفت که اول شما در ڈوله سوار
شوید و سلطان المشایخ نیز به تعظیم شیخ رکن الدین را می‌فرمود که اول شما سوار
شوید تا بدین اسلوب که اول شیخ رکن الدین سوار شد کرت قیوم ملک السادات سید
کمال الدین احمد محمد کرمانی عم کاتب حروف در دو سرای پادشاه بود چون
از آنجا بازگشت دید که شیخ رکن الدین سمت غیاثپور می‌آید بفراست دریافت
که بخدمت سلطان المشایخ میرود اسپ بتعجیل براند و در حظیرهٔ سلطان المشایخ
رسید تا خبر کند سلطان المشایخ در آن روز در حظیره بود و در مقام معهود که بارگاه
بود بالای حوض خانه و صفه که منسوب بعمارت خواجه جهان احمد ایاز است
در محلی که درین وقت شیخ حسن سر برهنه عمارت کنانیده است و در آن بارگاه نشسته
بود چون خبر آمدن شیخ رکن الدین شنید از غیبی بخود راه نداد و فرمود که این سمت
اندرپت هم هست احتمال دارد که در زیارت بزرگان این حوالی برود فاما
اقبال خادم استعداد ما یده و دهد و ندا یای شگرف گرد آرد چون شیخ
رکن الدین از راه اندرپت منحرف شده جانب در حظیرهٔ سلطان المشایخ
میل کرد چنانکه ڈوله شیخ رکن الدین در گنبد دهلیز میانگی که نزدیک چوترهٔ مقابر
یاران است رسید سلطان المشایخ از بالای بام بسعادت فرود آمد در میان
صفه ستون این هر دو بزرگ را ملاقات شد ڈوله شیخ رکن الدین هم درون
صفه ستون مذکور فرود آوردند و شیخ رکن الدین را در آن ایام در پای مبارک
آزاری رسیده بود بدان سبب نمیتوانست که از ڈوله فرود آید هر چند جهد کرد و فرو
که را فرود آرید از انجا که تواضع و اخلاق سلطان المشایخ بود هیچ جه فرود آمدن
نداد و شیخ رکن الدین هم در ڈوله نشست و متصل ڈوله شیخ رکن الدین
مقابل روی جانب قبله سلطان المشایخ بنشست و ساعتی بمکالمه و محاوره

یکدیگر مشغول شدند درین میان مولانا عماد الملة والدین اسمعیل که برادر
صوری و معنوی شیخ رکن الدین بود قدس الله سرهما العزیز گفت که امروز بوجود
این دو بزرگ مجلسی با برکت است و خیر المجالس مجلسی است که در آن بحث علمی
باشد این سخن بگفت بعده توجه بسلطان المشایخ کرد سلطان المشایخ ساکت
بود و شیخ رکن الدین نیز سخنی نگفت بعده مولانا عماد الدین سوال کرد که حضرت
رسالت صلی الله علیه وسلم که از مکه در مدینه هجرت فرمود حکمت چه بود شیخ رکن الدین
توجه بسلطان المشایخ کرد و جواب التماس کرد و سلطان المشایخ توجه بشیخ
رکن الدین کرد و گفت شما بیان فرمائید بعده شیخ رکن الدین جواب فرمود درجات
و کمالات نبوت که بجهت حضرت رسالت صلی الله علیه وآله وسلم تقدیر کرده بودند
موقوف بر آن داشته چون حضرت رسالت صلعم باصحاب صفه که در مدینه بودند برسد
کمالات و درجات مکمل گردد چون شیخ رکن الدین این جواب فرمود سلطان المشایخ
گفت که این ضعیف را نیز وجهی در خاطر می گذرد نا ما در هیچ تفسیری و کتابی ندیده
ام و آن اینست که دعوت ارشاد حضرت رسالت صلی الله علیه وسلم بکمیان رسیده
بود و ایشان بدان دولت مشرف گشته فاما جماعت ناقصان که در مدینه بودند بحضرت
رسالت صلی الله علیه وسلم نمیتوانستند رسید حضرت رسالت را صلی الله علیه
وسلم فرمان شد که از مکه در مدینه هجرت کن تا از کمالات تو بدین ناقصان چیزی
برسد و ایشان از دولت تو مکمل گردند عرض میدارد کاتب حروف بر آنجمله که در
جوابهائی که این دو بزرگ دین فرمودند در تحت هر جوابی عظمت و کمال هر دو
بزرگ معلوم می شود که یکدیگر را بدین عبارات لطیف تعظیم کرده اند الغرض چون
خواستند که مائده پیش آرند رخ جانب والد کاتب حروف رحمة الله علیه آوردند که
این کار شماست که از میان ما کسی را زهره آن نباشد که پیش این دو بزرگ
مائده تواند کشید والد بنده فرمود رحمة الله علیه چون من کندوری پیش بردم
دیدم که بالای طوله شیخ رکن الدین کاغذهای عرایض محتاجان بسیار است

آن کاغذ ہا بجانب میکردم تا جائے نہادن آن باشد درین محل شیخ رکن الدین
قدس اللہ سرہ العزیز روے سوے سلطان المشائخ کرد و گفت شما میدانید کہ
این کاغذ چیست بعدہ فرمود این عرایض مسکینان این زمان کہ من بر بادشاہ
میروم خلق محتاج عرایض میدہند تا مہمات ایشان بکفایت رسد و امروز ایشان
را معلوم نبود کہ من بر بادشاہ دین میروم سلطان المشائخ بحسن عبارت و الطاف
و اخلاق بسیار معذرت بجا کرد چون طعام ترتیب کردہ شد و سکورۂ سرکہ انگور دور تر
بود شیخ رکن الدین جانب من اشارت کرد کہ این سکورہ پیش من بیار درین
محل سلطان المشائخ فرمود کہ ہم شہریست شیخ رکن الدین رحمۃ اللہ علیہ
فرمود ترش ہم ازان است سلطان المشائخ فرمود کہ عزیز ہم ازان است
الغرض چو طعام برداشتند اقبال خادم چند قطعۂ جامہ مہین از جہر تلی و شانہ
باف و یک گرہ صد تنکۂ زر در جامۂ باریک بستہ چنانکہ شعاع لعلی تنکہا از ان
گرہ بیرون میزد پیش شیخ رکن الدین آوردند چون نظر شیخ رکن الدین
بر آن گرہ تنکہا ر زر افتاد فرمود کہ اُستُر ذہبک سلطان المشائخ فرمود اُستُر
ذَھَبَکَ وَذِھَابَکَ وَمَذْھَبَکَ و ازین حرف مستنبط غوامض سلوک
کریم الدین بیانہ داماد خواجہ محمد بدر الدین اسحٰق کہ نبیرۂ شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ معنی استنباط کردہ اینست کہ آنچہ شیخ الاسلام
شیخ رکن الدین رحمۃ اللہ علیہ فرمود کہ استر ذہبک مفہوم این معلوم و ظاہر
است و آنچہ سلطان المشائخ فرمود کہ اُستُرْ ذَھَبَکَ وَذَھَابَکَ
وَمَذْھَبَکَ مراد این دو لفظ دیگر ذِھَابَکَ وَمَذْھَبَکَ درین محل چیست
مقرر باد کہ ستر معاملۂ سلوک این راہ واجب ست بلکہ فرض تا این معاملۂ
دینی منظور نظر خلق نگردد کہ نظر خلق آفتے قویست و دفع این آفت ہمین است
کہ خدائے تعالے در باب کسے کرم کند از مقام محبت بدرجۂ محبوبیت رساند و نخواہد
کہ بر معاملۂ محبوب خدا کسے را اطلاع دہد پس نام و حال او چیزے گرداند کہ خلق

ظاهربیں را نظر بر آں چیز افتد و خلق در گفت و گوے آں چیز بمانند و معاملهٔ آں محبوب در پردهٔ ستر باشد چنانکه دوستے از دوستاں خداے تعالے را دنیا اقبال کند و او از انجمله متبرا باشد و باطن مبارک او بمحبت باری تعالے چناں مستغرق که پرواے ہیچ چیزے نباشد و میل بکونین نکند و نظر خلق بر آں اقبال دنیا باشد و او بخاطر جمع بر سجادهٔ محبت باری تعالے راسخ و مستقیم بیت تا ذوق در و غم خبرے میدهد از دوست + از طعنهٔ دشمن بخد اگر خبر ستم + بسبب معاملهٔ اینچنیں ولیے بدیں سبب از نظر اغیار مصئون و محروس بماند و در عالم مشاهده و قرب هر روز بلکه هر ساعت بر مزید پس ایں دو لفظ ذِهَابُكَ وَ مَذْهَبُكَ در جواب اُسْتُرْ ذَهَبَكَ درست آید باز آیم بر سر حرف آں جامهٔ و تنکه هاے زر شیخ رکن الدین قبول نمیکرد بعده آں جامه ها با گره تنکه ها پیش مولانا عماد الدین اسمٰعیل که برادر شیخ رکن الدین بود بردند و خدمت مولانا عماد الدین نیز بسبب موافقت شیخ رکن الدین قبول نمیکرد دریں محل شیخ رکن الدین جانب مولانا عماد الدین اشارت کرد که تو بستاں بعده مولانا عماد الدین که بوفور علم و فضل و تقوے آراسته بود بحکم اشارت شیخ خود قبول کرد کرت چهارم سلطان المشائخ را زحمت بود و شیخ رکن الدین قدس الله سره العزیز بعیادت سلطان المشائخ آمد و عشره ذی الحجه بود چوں ملاقات شد شیخ رکن الدین فرمود که عشرهٔ ذی الحجه است و هر کسے بجهت دریافت سعادت حج سعی مے کند فاما من سعی کرده ام تا زیارت سلطان المشائخ دریابم تا ثواب حج حاصل آید سلطان المشائخ قدس سره العزیز چشم پر آب کرد و بانواع کرم معذرت میفرمود کرت پنجم چوں زحمت سلطان المشائخ قدس الله سره العزیز غالب شد عجب زحمتے که از غلبهٔ محبت و عشق چند کرت هر روز غایب میشد و چند کرت حاضر در ایں چنیں حالے شیخ رکن الدین بعیادت آمد شیخ سعدی خوش گوید بیت خنک آں رنج که بارم بعیادت بسر آید + دردمنداں بجز ایں دوست ندارید دوا را + و سلطان المشائخ بر کهٹ نشسته بود و قدرت فرود آمدن از کهٹ ممکن نبود بعد ملاقات سلطان المشائخ

شیخ رکن الدین را بر کہٹ مے نشاندند مے نشست ہمچناں کرسی آوردند شیخ رکن الدین بر کرسی نشستہ و یاراں متحیر بودند کہ سلطان المشائخ در عالم تحیرات مکالمہ و محاورہ چگونہ خواہد بود فاما سلطان المشائخ انکمالے کہ داشتند بحال خود باز آمدند و با شیخ رکن الدین مشغول شد بعدہ شیخ رکن الدین فرمود رحمۃ اللہ علیہ اَلْاَنْبِیَاءُ یُخَیَّرُوْنَ عِنْدَ الْمَوْتِ چنانچہ در حدیث است مَا مِنْ نَبِیٍّ یَمُوْتُ اِلَّا وَیُخَیَّرُوْنَ اولیا خلف ایشان اند اولیارا نیز تخیرات خواہ باشند خواہ بروند چوں قصہ بر تخیرات سلطان المشائخ را حیات خود کہ حیات عالمیان متضمن آنست از حضرت رب العالمین چند گاہے باید خواست تا ناقصاں از کمالے حاصل شود سلطان المشائخ چشم پرآب کرد و فرمود کہ من حضرت رسالت را صلی اللہ علیہ وسلم را در خواب دیدہ ام کہ میفرمود نظام اشتیاق تو مارا بسیار است شیخ رکن الدین رحمۃ اللہ علیہ و حاضراں بریں حرف در گریہ شدند بعد زمانے شیخ رکن الدین بازگشت عرض میدارد کاتب حروف براںجملہ کہ ایں بندہ سعادت قدم بوس شیخ رکن الدین رحمۃ اللہ علیہ در عہد تغلق در شہر دہلی برابر جد مادریں خود مولانا شمس الدین دامغانی دریافتہ بود و حق نمک مائدہ ایشاں در ذمہ ایں بندہ ثابت شد نکتہ سیز دہم در بیان بعضے کرامات سلطان المشائخ نظام الحق والشرع والدین قدس اللہ سرہ العزیز سلطان المشائخ رحمۃ اللہ تعالے علیہ در جمعی حاضر بود و خواجہ محمود ٹہوہ کہ از مریداں شیخ شیوخ العالم فرید الدین او نیز دراں مجلس حاضر میگفت کہ من اول حال در خواب صورتہاے لطیف و صاحب جمال میدیدم ازیں جنس بسیار میگفت بعدہ سلطان المشائخ فرمود ایں معنے بسیار میباشد وقتے من در کہٹ نشستہ بودم فرشتہ بصورت ماہ بیامد نزدیک کہٹ من بایستاد و مرا گفت درویشے پیش در ایستادہ است بعدہ فرمود نور درست روز چہار شنبہ وقت استوا فرود مے آید تا روز شنبہ مے باشد ہمیں کہ آفتاب برمے آید آں نور بالا مے رود وقتے مردے بخدمت سلطان المشائخ طعامے

بیلہ انبیا اختیار دادہ مے شوند نزد موت خواہند ہمیشہ در دنیا بمانند خواہند نزد مولے روند نیست نبی کہ بمیرد آں نبی مگر اینکہ اختیار دادہ مے شود آں نبی ۱۲

مے بردو اثناے راہ در خاطر او گذشت اگر سلطان المشائخ بدست مبارک خود نوالہ در کام من نہد کامرانی کنم چوں بخدمت رسیدم مائدہ برداشت کردہ بود سلطان المشائخ تنبول میخورد تنبول از دہن مبارک خود بکشید و بدست مبارک خود کردہ در کام من نہاد و فرمود کہ ببستاں ازاں بہتر وقتے چیہ. یار عزیز را اتفاق آں شد کہ بخدمت سلطان المشائخ بروند و میان ایشاں یکے دانشمند بود ہر کسے ازیں یاراں بوجہ خدمتے شیرینی مختلف بہا خریدند ایں دانشمند گفت کہ ایں ہدایاے مختلف یکجا پیش سلطان المشائخ خواہید نہاد خادم برخواہد داشت واو قدرے خاک از راہ برداشت و در کاغذے بپیچید چوں بخدمت سلطان المشائخ رسیدند ہر کسے چیزے پیش نہاد دانشمند آں پڑی کاغذ پیش نہاد خادم آں ہدایا برداشتن گرفت خواست کہ آں پڑی کاغذ ہم بردارد سلطان المشائخ فرمود کہ ایں را ہمیں جا بگذار کہ ایں سرمہ تشریف خاص چشم ماست آں دانشمند تائب شد سلطان المشائخ او را تشریف خاص مشرف گردانید و او را مستظہر کرد اگر اورا ے ویاران ے ترا حاجت باشد مارا بگوئی از قاضی محی الدین کاشانی رحمۃ اللہ علیہ روایت میکنند کہ او میفرمود کہ من از خانہ وضو کردہ بودم و بخدمت سلطان المشائخ آمدم و خاطر مشوش بود کہ تجدید وضو نگرفت سلطان المشائخ بنور باطن دریافت و فرمود کہ وقتے پسر سید اجل بر من آمدہ بود ہر چند کہ با او سخن میگفتم اورا حاضر نے یافتم گفتم سید چہ حال است کہ ترا غایب مے بینم گفت مخدوم من وضو در خانہ ساختہ بودم باز تجدید وضو نکردہ ام خاطر من مشوش است من گفتم سید برو وضو بکن و خوش بیا فارغ و جمع بنشین خواجہ بریں حروف سید من برخاستم خدمت کردم کہ مخدوم مرا نیز ہمیں واقعہ است تبسم کردہ فرمود کہ برو وضو کن و بیا روزے دو یار بخدمت سلطان المشائخ یکجا آمدند یکے در وضو چنداں احتیاطے نکردہ چوں بخدمت سلطان المشائخ آمدند اول سخن سلطان المشائخ ایں بود کہ در وضو احتیاط باید کرد کہ اَلْوُضُوْءُ سِرٌّ مِنْ اَسْرَارِ اللّٰہِ از قاضی محی الدین کاشانی

* وضو رازے است از رازہاے خداے تعالے ۱۲

رحمۃ اللہ علیہ روایت مے کنند کہ در عہد علائی بسے موقوف شدہ بودم وآں حبس دراز
کشید کسے را بخدمت سلطان المشائخ فرستادم کہ بیگناہ بسے موقوف ماندہ ام
وکسے از من یاد نمیکند حال من چگونہ خواہد شد سلطان المشائخ ؒ کندورہ
برمن فرستاد کہ ہر روز یکے ازیں بخور ہمچناں کردم سیوم روز خلاص یافتم از مولانا
وجیہہ الدین پائلی علیہ الرحمۃ روایت میکند کہ او مے فرمود مرا زحمت دق آغاز
شدہ بود طبیباں گفتند در باغے بر سر آبے سکونت کن گفتم در باغ سکونت دشوار
ست وخانہ سلطان المشائخ بر سر آب است آنجا باشم دارو ہائیکہ طبیب فرمودہ
بود حاصل کردم چوں بخدمت سلطان المشائخ رسیدم دیدم افطار کردہ بودند ایام
زمستاں بود کسے مندیہا آوردہ بود سلطان المشائخ تناول میکرد مرا فرمود
بسم اللہ الرحمن الرحیم درآ کسے یا آنکہ زحمت دق بود ومندے گرم باشد بحکم فرمان
سلطان المشائخ خوردہ شد چوں از پیش سلطان المشائخ برخاستم صحت کامل
یافتم محتاج بعلاج نشدم مولانا بدرالدین یار کہ او رفیق ہم گفتندے مردے
صادق القول بود روایت مے کند کہ من شبے در دہلیز سلطان المشائخ
شترے را دیدم از دریچہ بیروں در زیر دریچہ بایستاد سلطان المشائخ برآں
شتر سوار شد وشتر در ہوا میرفت من بیخود شدم چوں زمانے گذشتہ بخود باز آمدم
خواب از سر رفت تا آخر شب شد باز دیدم آں شتر آمد زیر آں دریچہ بایستاد
سلطان المشائخ دریچہ باز کرد و دروں رفت شتر بازگشت وکاتب حروف
از ثقہ سماع دارد کہ شیخ نجم الدین صفاہانی شصت سال مجاور خانہ کعبہ
بود وخانہ ساختہ بود کہ پیوستہ نظر او از انجا نشستہ بر خانہ کعبہ افتادے وشیخ
کامل حال بود روزے مجاوران مکہ او را پرسیدند حکمت چیست کہ سلطان
المشائخ امروز مقتدائے عالم است وبندگان خدائے را بمقصد میرساند
چگونہ است زیارت خانہ کعبہ نمے کند ودولت حج در نمے یابد شیخ نجم الدین رحمۃ اللہ
علیہ فرمود کہ بیشتر حال نماز بامداد در خانہ کعبہ حاضر مے شود ودر جماعت با ما موافقت

میکند احتمال دارد که این شتر فرشته بود که از غیب مے آمده باشد و سلطان المشائخ را در خانهٔ کعبه مے برد و خواجه ابوبکر و ترّاق که بشرف قربت و مصلے داری سلطان المشائخ مشرف بودے فرمود که وقتے سلطان المشائخ جبّهٔ خاص بمن بخشید من ترتیب شکرانه کردن گرفتم یکے گفت که این جبّه ترا به بہا خواهد افتاد من ازین سخن منغص شدم چون شکرانه بخدمت سلطان المشائخ بردم خادم را فرمود که یک سیر روغن ازین بستان محسب من عرض داشت کردم که این سهل چیز است قبول فرمایند بعده تبسم فرمود که ترا این جبّه به بہا خواهد افتاد سلطان المشائخ مے فرمود پیش ازین که من از غیاث پور در مسجد کیلوکهری بنماز جمعه پیاده میرفتم هوائے تابستان بود مقدار یک کروه راه و من صایم مرا دوران سر آمده در دوکانے نشستم در خاطر من گذشت که اگر مرا مرکبے بودے در آن سوار میرفتم بعده این بیت شیخ سعدی در دل گذشت بیت ؛ ما قدم از سر کنیم در طلب دوستان + راه بجائے نبرد هر که باقدام رفت + از آن خطره توبه کردم بعد از سه روز خلیفه ملک یار پرّان رحمة الله علیه مادیانے بر من آورد که این را قبول کنید من او را گفتم تو مرد درویشے از تو چگونه قبول کنم او گفت سیوم شب است که شیخ ملک یار پرّان رحمة الله علیه مرا در خواب مے فرماید مادیان پیش فلان بیر الغرض من او را جواب گفتم که شیخ تو فرمود اگر شیخ من فرماید آنگاه قبول کنم چون شب شد در خواب دیدم که شیخ شیوخ العالم قدس سره مرا مے فرمایند که بخاطر ملک یار پرّان آن را قبول کن روز دیگر آورد دانستم که فرستاده حق است قبول کردم بعد از آن اسپ از خانهٔ من کم نشد بعد از مدتے آن مادیان را بخواجه محمد خواهرزاده دادم بعده قاضی محی الدین کاشانی درین محل گفت که پیغمبر صلے الله علیه وسلم فرموده است[۱] مَنْ عَمِلَ اللّٰهَ فِي الحَرَكَاتِ قَضَى اللّٰهُ حَوَائِجَهُ بِالخَطَرَاتِ و نیز وقتے یارے بوقت افطار در خاطر گذرانید اگر سلطان المشائخ بقیهٔ آب که بدان افطار خواهد کرد بمن دهد محض کرامت

[۱] کسیکه پرستد حق تعالے را در تابستان بر آرد خداے تعالے حاجتہاے او را بخطرات .

باشد ہم دراثنائے این خطرہ سلطان المشائخ فرمود کہ این آب آن یار رابدہ آن یار مستغفر شد چون سلطان المشائخ بعد از مائدہ بالا آمد و در مقام معہود بنشست آن یار را با یاران دیگر طلب شد چون بنشستند بعدہ فرمود کہ خدائے تعالےٰ را بندہ باشد کہ چہل سال است نہ طعام سیر خوردہ است و نہ آب سلطان المشائخ مے فرمود کہ در بیدار حال با خود جزم کردہ بودم نہ کتابے بنویسانم و نہ بہا بستانم ہمدران ایام مردے اربعین امام غزالی برمن آورد مرا خوش آمد با خود گفتم کہ من با خود جزم کردہ ام کتابہا نستانم از ان نتوان گذشت باز دم دل خود را متعلق آن کتاب یافتم چند روز نگذشتہ ہمان کتاب پیش من بطریق ہدیہ آوردند من قبول کردم و تحفے مردے بخدمت سلطان المشائخ آمد دید کہ احوال درویشاں و خدمتگاراں بناحرادی میگذرد بخدمت سلطان المشائخ عرض داشت کرد کہ ساختن زر شما را بیاموزم تا بار تنگی از پیش برخیزد سلطان المشائخ فرمود رنگ آمیزی کار ترسایاں است و زرد کردن صفت جہودان است نہ دیک محمدیاں زر کردن زرد روئی است نہ ما را بمال میل است و نہ سوے ذہب فہا نی و نہ حاجت من بدنیاست و نہ اقتراح من بعقبیٰ حاجت از قاضی الحاجات میخواہم مصرع دنیا بچہ کار آید فردوس چہ باشد؛ عزیزے صادق القول سلطان المشائخ را دید در خواب کہ گوئی در بہشت بر تختے نشستہ است مرخواب بنیندہ را فرمود کہ حق تعالےٰ مرا ہر روز وظیفہ میدہد این مرد از ہیبت سلطان المشائخ نتوانست پرسید این چہ وظیفہ است سلطان المشائخ خود آغاز کرد کہ حق تعالےٰ در دنیا از من خلق را وظیفہ مے دہانید آن را قبول فرمود بکرم خویش عوض آن وظیفہ چندین ہزار دوزخی وظیفہ من کردہ است کہ من ہر روز مے بخشند عزیزے حکایت کرد کہ من از قصبہ خود قصد زیارت سلطان المشائخ رواں گردیدم گذر من میان قصبہ بوندی افتاد در دل گذشت اینجا درویشے

است که او را شیخ موہن گویند با او ملاقات کنم بر و رفتم رسید کجا خواهی رفت گفتم
بخدمت سلطان المشایخ گفت سلطان المشایخ را سلام من برسانی
و بگوی که شب جمعه در کعبه ملاقات میکنم چون من بخدمت سلطان المشایخ پیوستم
عرض داشت کردم در قصبه بوندی درویشے است سلام رسانیده است این
سخن گفته شیخ منغص شد و فرمود که او درویشے عزیز است و لیکن زبان خود بر خود
ندارد خواجه منهاج شقدار که یکے از مریدان خوب اعتقاد بود میگفت که مرا اتفاق
شد که سماع کنم که پیش سلطان المشایخ عرض داشت کردم فرمود نیکو باشد
خوش خواهد بود نبیرگان شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز
و یاران دیگر از غیاث پور طلبیدم پیش از آنکه یاران شهر برسند هر کسے گفتند
قوالان حاضر اند بفرمایے تا سماع بگویند بار گفتم بیشتر یاران نرسیده اند و طعام موجود
شده گفتند سماع بفرمایے و الا میرویم دربار ما فرستادیم طعام آوردیم و خرج
کردند و سماع آغاز کردند هیچ ذوق پیدا نشد من مشوش شدم که مجلس بے ترتیب شد
همدرین ناخوشی سر فرو کرده بودم ناگاه سر بر کردم سلطان المشایخ را دیدم
کلاه بر سر کرده بر در حوض خانه ایستاده است از دست بیخود شدم چون
بحال باز آمدم سماع سخت اثر کرده بود و یاران شهر هم رسیده چون بخدمت
سلطان المشایخ آمدم و این کیفیت باز نمودم تصدیق داشتند و گفتند جایے
که یاران این ضعیف باشند این ضعیف را حاضر تصور باید کرد و همین خواجه منهاج
مذکور میگفت که وقتے شبے در خانه سلطان المشایخ بودم کهت سلطان
المشایخ بیرون راست کرده بودند بر بام جماعتخانه و بالاے کهت جامه نم گیر
گرفته بیشترے شب گذشته بود که از بالاے کهت سلطان المشایخ عمودے
از نور طالع تا آسمان گرفت و صحن جماعت خانه و لب آب هم روشن شد مرا هیبت
زد گوشه گرفتم و خود را خفته ساختم وقتے شیخ نور الدین فردوسی سه یار خود را بخدمت
سلطان المشایخ فرستاد که من بر نسخ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین

طعامے ساختہ ام شفقت کنید بیائید یکے ازاں سہ نفر گفت اگر سلطان المشائخ شیخ است مرا چیزے بدہد آں خوردنی و دیگرے گفت کہ مرا جامہ بدہد سیوم گفت بزرگاں را امتحان نباید کرد ہیچ نااندیشید چوں بخدمت سلطان المشائخ آمدند فرمود ما نیز طعامے ترتیب کردہ ایم نتوانیم آمد ولیکن دل من بسوئے شما خواہد بود ہمدریں بودند مردے یک دیگچے جغرات و چہار تنکہ آورد سلطان المشائخ خادم را فرمود آں مرد را بدہ جانب آں مرد اشارت کرد کہ چیزے خوردنی سیم اندیشیدہ بودی بعدہ فرمود جامہ بیار آں دوم را بدہ و سیوم را فرمود ہمچنیں باید آمد کہ تو آمدۂ دو تنکہ او را ہم فرمود عرض میدارد کاتب حروف کہ از انجملہ کہ شیخ رکن الدین فردوسی را بخدمت سلطان المشائخ چنداں اخلاص نبود و او از شہر آمدہ بود ہم درکنارہ آبجوں در حد کیلوکھڑی مقامے ساختہ ست و خیمے بنیاد نہادہ و پسران او را کہ جوان نوخاستہ بودند و مریدان او را بندگان سلطان المشائخ نقارے بود کہ ایشاں در کشتی سوار و سماع گویاں و رقص کناں زیر خانہ سلطان المشائخ مے گذشتند روزے بطریق بعد از نماز پیشیں در کشتی سوار با جمعیت و سماع و رقص کناں از پیش خانہ سلطان المشائخ میگذشتند سلطان المشائخ بدولت بر بام جماعت خانہ مشغول نشستہ و الد کاتب حروف رحمۃ اللہ علیہ در آں مجلس پیش ایستادہ بود چوں با غلبہ شور و سماع کہ در کشتی میکردند در نظر مبارک سلطان المشائخ در آمدند فرمود سبحان اللہ سالہا یکے دریں کار خون میخورد و جان خود فدائے ایں راہ میکند و دیگراں نوخاستہ اند و بگویند تو کیستی کہ ما نہ ایم دست مبارک خویشتن باستین مبارک برآورد و جانب ایشاں اشارت کرد کہ حالا بروبیں کہ کشتے پسران شیخ رکن الدین با آں غوغا زیر خانہ خود رسید از کشتی فرود آمدند خواستند غسلے کنند ہلینکہ بر لب آب در آمدند و در حال غرق شدند بندہ ایں حکایت از خدمت سید السادات سید حسین عم خود سماع دارد خدمت ایشاں

نیز روایت ہم از والد کاتب حروف میکردند رحمۃ اللہ علیہما پسر مصلح بقال طبیبی کردے او مرید سلطان المشائخ بود او بزیارت سلطان المشائخ رفتے سلطان المشائخ او را در روز بار گردانیدے و شب نداشتے او از رفتن خانۂ سلطان المشائخ ترک گرفت مولانا علی شاہ جاندار میگوید کہ من او را گفتم نیکو نمے کنی ہر ماہے یکبار بروپاے بوس کن شب در خانۂ کسے بباش در بشرۂ او اثرے رضائی دیدم بعد از چند گاہ پاے او ورم کرد ابھرو بیقرار شد مولانا علی شاہ گفت باز و را گفتم کہ اینت از آں سلطان المشائخ است گفت آرے و عجز کردن گرفت بیلغے لاچین مرا داد کہ بخدمت سلطان المشائخ برساں و از حال من عرض داشت کن چوں بخدمت سلطان المشائخ عرض داشت کردم سلطان المشائخ منغص شد چوں من از خدمت سلطان المشائخ باز گشتم آں طبیب نقل کردہ بود کاتب حروف از خواجہ مبارک گوپموی کہ یکے از یاراں اعلے بود سماع دارد کہ من ہر بار از قصبہ گوپمو بر سلطان علاء الدین مے آمدم جامہ مکلف چنانکہ کسوت ملوک باشد مرا عطا میفرمود و ایں خلعت معہود من شدہ بود تا وقتے بر سلطان آمدہ شد دریں کرت یکتاے سپید فرمود من بدیں سبب منغص گشتم و بخدمت سلطان المشائخ آمدم بعد پاے بوس روے مبارک بجانب من کرد و فرمود بیت تحفۂ شاہ بس عزیز بود * گرچہ دینار یا پشیز بود * بندہ را باستماع ایں بیت فرحتے افزود و التفات خاطر بکلی رفت الحمد للہ علی ذلک وقتے دانشمندے بخدمت سلطان المشائخ آمد و گفت کہ من بیعت خواہم کرد سلطان المشائخ بنور باطن دریافت کہ بجہ سبب آمدہ است ہر چند بجہت بیعت الحاح کرد سلطان المشائخ فرمود کہ راستی بگو کہ بچہ نیت آمدہ بعدہ گفت در ناگور زمینے دارم مقطع آنموضع مرا مزاحمت میکند سلطان المشائخ فرمود اگر من رقعہ بنویسم ترا بدہم تو ترک ارادہ بیعت کنی گفت نیک باشد ہماں ساعت بجانب مقطع رقعہ نوشتند و غرض او حاصل شد

سلطان المشایخ مے فرمود کہ وقتے من از زیارت مولانا رشید غزی
بازگشتہ بودم و نزدیک حظیرہ ایشان کو چہ بود حالے مردے را دیدم مشکل
شکراں و بے ضبط مے آید مرا در دل گذشت کہ دانداں مردم را آسیبے رسانا
من بطرف دیگر رفتم او ہم گشت و ہماں طرف شد کہ من گشتم بسوے من آمد
بحق گریختم مرا سلام کرد کنار گرفت و سینۂ مرا بوسید و گفت الحمد للہ اینچنیں
سینہ ہنوز در میان مسلمانان ہست ایں گفت و گذشت چوں سر پس کردم
ہیچ کسے را ندیدم ناپیدا شد فاما از شیخ نصیر الدین محمود روایت مے کنند کہ
سلطان المشایخ مے فرمود وقتے من نزدیک دروازہ پل مے بودم بقا
خود مایوس بودمے و با خود گفتمے کہ نظام تو کجا و محبت حق کجا بدیں نیت در
روضۂ شیخ رساں چہلہ گرفتم چہلہ تمام کردم و در روضۂ شیخ رساں درختے
و درخشک ہم دریں چہل روز معائنہ کردم آں درخت تر و تازہ گشت پیش از روز
ایشاں ایستادم عرض داشت کردم کہ شیخ ایں درخت خشک دریں چہل روز
از حال خود بگشت من بچہل روز آدم ہیچ حال من نہ گشت ایں سخن گفتم جانب
خانہ رواں شدم در اثناے راہ مردے را دیدم کہ غلطاں مے آید مرا ایں ظن
شد آں مرد شکرانست از و منحرف شدم اگر دمیل جانب من کرد باز از و منحرف
شدم آں مرد جانب من شد با خود گفتم نظام پس یا فتد بخداے گریز قصد جانب
او کردم نزدیک او رسیدم من ہر دو دست فراز کردم معانقہ کردم از دہن و از سینۂ
او بوے عطرے آمد تا اینچنیں گفت اے صوفی از سینۂ تو بوے محبت حق
مے آید اینقدر گفت و غایب شد نکتہ چہاردہم منجملہ پانزدہ نکتہ ذکر حضرت
سلطان المشایخ در بیان بعضے کرامات آں فخر النسا فی العالمین
رابعۃ العصر بی بی زلیخا صاحبہ والدہ ماجدہ حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ
اسرارہما حضرت سلطان نظام الحق والدین سلطان المشایخ
مے فرمود کہ والدہ مرا با خداے تعالے رسائی بود اگر او را کارے پیش آمدے

اتمام آں کار در خواب بدیدے اختیار بدست او میدادند و بارہا والدہ من پاے من بدیدے وبگفتے کہ در تو علامت نیکبختی وسعادت مے بینم بزرگے خوش وید بلیت وے آیتے کہ آمد در شان کبریا ❊ اندر جبیں ناصیہ او مبین است تنک عیشے سخت شد با والدہ گفتم تفس شمار نیکبختی وسعادت رفتہ ہست ہیچ ثر آں نمے بینم گفت اثر آں ظاہر خواہد شد فاما وقتے کہ من از جہاں رفتہ باشم دہمچناں بود وہر حاجتے کہ مرا باشد بیش خاک والدہ خود عرض دارم غالب آں باشد کہ ہم در ہفتہ کفایت شود وکم باشد تا ماہے بکفایت برسد ومیفرمود اگر والدہ مرا حاجتے بودے پانصد بار صلوٰۃ گفتے ودامنے مبارک خود بیش داشتے وحاجت خواستے ہمچناں شدے کہ خواستے سلطان المشائخ نے فرمود وقتے لینزکے آزاں والدہ بگریخت چوں خدمتگارے دیگر نبود ملتفت گونہ شد بالائے مصلے نشست ودامنے مبارک خویش بیش نہاد وباحقتعالے مناجات کرد گرفت دراثنائے ایں حال والدہ را دیدم فرمود کہ کنیزک گریختہ است ومن وام لردہ ام وستد تا کنیزک نیارند من دامنے برمیز نکنم من ازیں سخن درتا مل شدم ہمدریں حال شخصے بر دروازہ آمد وگفت کنیزک ازآں شما گریختہ ہست بیائید بستانید ودرآں ایام کہ سلطان قطب الدین پسر سلطان علاؤالدین خلجی خواست کہ باسلطان المشائخ منازعت کند وسبب منازعت یکے آں بود کہ سلطان قطب الدین مسجد جامع میری عمارت کرد دراول جمعہ ہمہ مشائخ را وعلما را طلب کرد کہ دریں جمعہ نماز دریں مسجد نو بگذارد سلطان المشائخ جواب فرمود کہ ماسجد نزدیک داریم وایں احق است ہیچ جا نخواہم گذارد در مسجد میری نرفت وسبب دیگر درغرہ ماہ رسم شدہ بود کہ تمامی ائمہ ومشائخ وصدور وا کابر بہ تہنیت ماہ نو بخدمت بادشاہ مے رفتند سلطان المشائخ نمیرفت فاما اقبال خادم میرفت مدعیاں وحاسداں راجانے درآمدن وانقائے عداوت شد سلطان قطب الدین را گفتند کہ

سلطان المشائخ روز جمعه چنانکه فرمان بود در مسجد میری حاضر نشد و تهنیت
ماه نو چنانکه مشائخ دیگر مے آمدند او نمے آمد یک غلامے میفرستد سلطان قطب الدین
را غرور بادشاهی ونخوت سلطنت و جهانبانی در کار آمد گفت اگر در غره ماه آینده نیاید
بیاریم چنانکه دانیم چون مخلصان سلطان المشائخ که بر آں بادشاه مقرب بودند
بخدمت سلطان المشائخ ایں سخن رسانیدند سلطان المشائخ هیچ نگفت
و بزیارت والدهٔ خود در رفت و گفت که ایں بادشاه در خاطر ایذاء من دارد اگر تا ماه
آینده که با خود ایذاء من را گرفته است کار او بکفایت نرسد من بزیارت شما نیایم
از راه نازے و نیازے که بخدمت والدهٔ خود داشت ایں چنیں بوالدهٔ خود گذرانیده
و بسعادت در خانه آمد و یاراں و خدمتگاراں ازاں سخن بادشاه منغص میبودند
هر چند که ماه نزدیک میرسید التفات مخلصان را بیشتر روے میداد و سلطان
المشائخ خاطر جمع بر اعتماد آنکه بخدمت والده گذرانیده است بر سجاده کرامت
نشسته تا از غیب چه پیدا مے شود چون شب ماه شد و خلق منتظر آنکه فردا غره است
سلطان المشائخ را طلب از طرف بادشاه خواهد شد الغرض همدریں شب ماه
بلائے از آسمان بر جان بادشاه بد اندیش نازل شد و خسرو خان بلغاک
کرد و سر از تن سلطان بدخواه سلطان المشائخ به تیغ تیز جدا کرد و تن او را
از بالاے قصر بیروں انداخت و سر او را بالاے نیزه کرد و بخلق نمود و شیخ
سعدی خوش گوید بیت اے روبهک چرا نه نشستی بجاے خویش + با شیر پنجه
کردی و دیدی سزاے خویش + و کاتب حروف از عورتے که بصدق قول
و دیانت او اعتقاد تمام هست سماع دارد که میگفت که من خواب دیده ام گوئی
قیامت قایم شده است خلق حیران و مدهوش شده چپ و راست میدوند
ایں عورت میگوید در میان من هم متحیر گشته میدوم در اثناے ایں حال مے بینم
مردے علم بر دست کرده ایستاده است و مرا میگوید که ایں علم بی بی زلیخا است
والدهٔ ماجدهٔ سلطان المشائخ تو در زیر ایں علم بیا من در آں هجوم و غوغا

زیرآں علم جاے یافتم عرض میدارد کاتب حروف ایں عورت خواب بینندہ دختر عم کاتب حروف ہست سید احمد محمد کرمانی کہ درحبالہ کاتب حروف است و درنظر سلطان المشائخ بواسطہ شفقت سید السادات سید حسین گذشتہ و نعمتہاے دینی و دنیاوی ازآنحضرت یافتہ، سلطان المشائخ میفرمود غرۂ ماہ جمادی الاخر روز نقل الدۂ من بود شب آں چوں ماہ نو دیدہ شدہ سر در قدم ایشاں نہادم و تہنیت ماہ نو بر وفق معہود بجا آوردم درآنحال برزبان مبارک ایشاں رفت لہ غرۂ ماہ آیندہ سر بر قدم کہ خواہی نہاد دریافتم کہ نقل ایشاں نزدیک است حال من متغیر شد گریہ در من گرفت گفتم اے مخدومہ من غریب بیچارہ را بکہ مے سپاری فرمود جواب ایں بامداد خواہم گفت گفتم چیست در حال جواب نمے گوید ہم در اثناے ایں حال مرا فرمود بروشب بخانہ شیخ نجیب الدین بباش بحکم فرمان ایشاں آنجا رفتم آخر شب قریب صبح جاریۂ دواں آمد کہ مخدومہ شمارا میطلبد ترسیدم و پرسیدم در حیات ہستند گفت آرے چوں بخدمت ایشاں پیوستم فرمود دوش شخنے پرسیدہ جواب آں وعدہ کردہ بودم ایں زماں بگویم اکنوں بشنو فرمود دست راست تو کدام است پیش داشتم گفتم اینست بگرفت و گفت خداوندا ایں را بتو سپارم ایں بگفت و جاں بحق تسلیم کرد شکر و سپاس بیقیاس برخود واجب دیدم و باخود گفتم اگر ایں مخدومہ یک خانہ پر از زر و گوہر بیس خود میراث گذاشتے من اینچنیں خوش نمیشدم دریں حال نفس آخریں ایں کلمہ مایۂ من گذاشت رحمۃ اللہ علیہا نکتہ پانزدہم دربیاں حالے کہ سلطان المشائخ را پیدا شد و بداں حال ازیں دار فنا بدار بقا رحلت فرمود وصیت کہ حاضراں را کرد عرض میدارد کاتب حروف برآنجملہ کہ روز جمعہ بود و سلطان المشائخ را حالے پیدا شد و بنور تجلی درونہ مبارک او منور گشت وحق تعالے را در اثناے نماز سجدہ ہا کرد ہمچناں در عالم تحیر در خانہ آمد و گریہ کہ پیش ازیں بود ازاں غالب تر شد و ہر روز چند کرت غایب میشد و چند کرت حاضر و ہمیں میفرمود

که امروز روز جمعه ست هر آئنه دوست موعد دوست یاد آرد و غرق آں حالت باشد
و دیگر دراں حال مے فرمود وقت نماز شده است و نماز گذارده ام و اگر گفتندے که شما نماز
گذارده اید مے فرمود که بار دیگر بگذارم هر نمازے رامکرر ادا مے کردندے و چند روز
که دریں عالم بودند همیں دو سخن رامکرر مے کردند که امروز روز جمعه ست و ما نماز گذارده
ایم و ایں سخن هم مے فرمود مصرعه میرویم و میرویم و میرویم * هم در اثنائے ایں حال
جمله اقربا و خدمتگاراں و مریدانِ حاضر را پیش طلبیده و روئے مبارک خویش سوئے
ایشاں کرد و فرمود که شما گواه باشید و اشارت بجانب اقبال خادم کرد که اگر ایں
چیزے در خانه از هیچ جنسے نگاه دارد فردائے قیامت عهده جواب حضرت عزت
باشد اقبال خادم قبول کرد که هیچ نگذارم همه گرد سر سلطان المشائخ صدقه
دهم آں سر مرد همچناں کرد جز غله که چند روزه علوفه درویشاں بود همه بداد و
سید السادات سید حسین عم کاتب حروف رحمة الله علیه بسلطان المشائخ
رسانید که جز غله هر چه بود صدقه سلطان المشائخ بمحتاجان رسانید سلطان
المشائخ ازیں حرکت بر اقبال منغص شد و طلب فرمود و گفت ایں مرده ریگ را
چه داشته اقبال گفت هر چه موجود بود جز غله که چند روز علوفه باشد نمانده ست
که چندیں هزار خلق بخورند چیزے نداشته ام فرمود که خلق را بطلبید چوں خلق
حاضر شد فرمود که درهائے انبار خانه هائے غله بشکنید و تمامی غله را بے باک
به برید و آنجا جاروبے بدهید ساعتے جهانے جمع شدند غله را غارت کردند
و همدریں زحمت یاراں و خدمتگاراں حاضر شدند از سلطان المشائخ پرسیدند
که حال ما مسکیناں بعد مخدوم چه خواهد شد فرمودند که شما را در روضه من چنداں
برسد که کفاف باشد. فاما کاتب حروف نیز ایں قدر از پیران صادق القول
سماع دارد که اصحاب گفتند میان ما قسمت حاصل که کند فرمودند کسیکه از سر نصیب
خود برخیزد. همدریں زحمت بعضے یاراں و خدمتگاراں خدمت مولانا شمس الدین
دامغانی جد مادرین کاتب حروف را مزاحم شدند که شما از سلطان المشائخ به پرسید

که هر کسے بحسب اعتقاد خویش در حظیرهٔ سلطان المشایخ که حظیرة القدس است عمارتہاے رفیع متکلف کرده نیت ازانکه بزیر یکے ازاں عمارتہا بیاساید اگر سلطان المشایخ را قضا در رسد در زیر کدام عمارت دفن کنند این عرض داشت بکنید تا این جمع کار بحسن راے خود کارے نکرده باشند چوں مولانا شمس الدین بخدمت سلطان المشایخ ایں عرض داشت کرد فرمود که مولانا من زیر عمارت کسے خفتنے نه ام من در صحرا خواہم خفت ہمچناں کردند انجا که روضهٔ متبرکهٔ سلطان المشایخ است صحرا بود بعد نقل سلطان المشایخ سلطان محمد بن تغلق بر روضهٔ متبرکهٔ سلطان المشایخ گنبد عمارت کنانید و حق جل و علے براے سلطان المشایخ حظیرهٔ با عمارتہاے رفیع بے نظیر و گنبدہاے فلک رفعت که در لطافت و صفائی آں در اقصاے عالم کسے نشان ندادہ از غیب مرتب گردانید در وصف اینچنیں حظیرهٔ متبرکه که رشک حظیرة القدس است بزرگے خوش گوید رباعی ازیں بیش من و صحراے صحن او که ظلم ÷ زنده ہاے بسیط جہاں بجاں آمد ز سینه دل بتماشا برآمده بدہاں ÷ چو ذکر نزہت آں بقعه در زباں آمد ÷ بزرگے نیز خوش گوید بیت ز روشنائی صحن ہواے او در دل ÷ ہمی نماید اسرار غیب پوشیده ÷ آمدیم بر سر حرف پیش از نقل سلطان المشایخ چہل روز طعام گذاشته بود بوجہے طعام نمیخورد گریه بحدے مستولے شده که یک ساعت چشم مبارک از آب دیده نمے ایستاد بیت گر نه بینی گریهٔ زارم ہمانا غرق کرد ÷ کاب چشم ہست اینکه پیوسته میرود یا آب جوے ÷ ہمه ریختیاں اخی مبارک روزے شوربا ماہیچه پیش بردند و مخلصان بجہت آشامیدن آں جہد میکردند سلطان المشایخ پرسید که ایں چیست گفتند قدرے شوربا ماہیچه است فرمود که در آب رواں اندازند واز آں ہیچ نخورد بعده سید حسین عم کاتب حروف عرض داشت کرد که روزہا ست که مخدوم طعام گذاشته است حال چه خواہد شد فرمود سید کسیکه مشتاق حضرت رسالت صلی الله علیه و آله وسلم باشد او طعام دنیا چگونه

چنانکه اینحکایت و نکته ملاقات شیخ رکن الدین تحریر یافته است العرض ورمدت
چهل روز چنانکه طعام نمی خورد و سخن هم کتر می گفت تا روز چهارشنبه که وفات
سلطان المشائخ بود این حال بود که در صدر تحریر افتاد هژدهم ماه ربیع الآخر
سنه خمس وعشرین وسبعمایه بعد طلوع آفتاب سلطان المشائخ بجوار رحمت
رب العالمین پیوست و در مقام صدق وصفا و دیدار تجلی حق جل وعلی قرار
گرفت این ضعیف گوید رباعی مه بزیر احتجاب نمود + عاشقان لابدین عذاب
نمود + پرده از زلف بست بر رخ خود + در دو حیرت بدین خراب نمود + و امیر خسرو
رحمة الله علیه مرثیه سلطان المشائخ تاریخ نقل در بیت آورده است بیت
بربیع دوم و هژده ز مه اسیر رفت آن مه + ناله چون شمار بیت داد و پنج و هفتصد راه
و در نماز جنازه سلطان المشائخ شیخ الاسلام رکن الدین نبیره شیخ الاسلام
بهاء الدین زکریا قدس الله سره العزیز امامت کرد بعد امامت نماز جنازه شیخ الاسلام
رکن الدین بر زبان مبارک راند که امروز مرا تحقیق شد که چهار سال که مرا در شهر
دهلی داشتند مقصود این بود که بشرف امامت نماز جنازه سلطان المشائخ
مشرف شوم و بوقت نماز پیشین حضرت سلطان المشائخ را هم در حظیره سلطان
المشائخ که نسخه خلد برینست دفن کردند بزرگی گوید بیت گویا جگر زمین کشادند +
آن دوست خدا درو نهادند + روضه متبرکه سلطان المشائخ امروز قبله اقالیم
عالم است خاک پای روضه او تریاک اعظم است این ضعیف گوید قطعه خاک
درت که سرمه اهل نظر شده است + بهر شفای دلها تریاک اعظم است + هر ذره
ز خاک درت نزد عاشقان + جانیست بلکه در جهان سرے معظم است + و این
ضعیف گوید قطعه مسلمان و هندو و ترسا و گبر + ز خاک درت جمله افسر کنند +
چو کافور و صندل ازان خاک پاک + بچشم اندر آرند و دارو کنند + باب دوم
در بیان مناقب و فضائل و کرامات خلفای شیخ الاسلام معین الدین حسن
سجزی و خلفای شیخ الاسلام قطب الدین بختیار اوشی و خلفای شیخ

شیخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہم العزیز مقرر صاحب لان عالم با
وذکر شیخ الاسلام قطب الدین کہ خلیفہ شیخ الاسلام معین الدین بود و
ذکر شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین کہ خلیفہ شیخ الاسلام قطب الدین
بود وذکر سلطان المشائخ نظام الحق والدین کہ خلیفہ شیخ شیوخ العالم
فرید الدین بود دربابِ اول میان شجرہ خواجگان چشت علیہم الرضوان تحریر یافتہ
است اما ذکر خلفاے دیگر ازان این مشائخ کبار درین باب تحریر مے یابد منہم
آں شاہ اہل تصوف آں مجرد از آفت تکلف آں عالم باعمل آں عابد بے کسل آں
قایم اللیل آن صایم النہار آں والی حضرت متعالی یعنے شیخ الاسلام حمید الملۃ
والدین سوالی وارث الانبیاے والمرسلین ابی احمد السعیدی الصوفی
قدس اللہ سرہ العزیز این بزرگ خلیفہ شیخ الاسلام معین الدین سنجری بود وبخرقہ
شیخ الاسلام قطب الدین بختیار اوشی قدس اللہ سرہ العزیز واو ساکن خطۂ
ناگور بود سلطان المشائخ میفرمود این بزرگ بخدمت شیخ معین الدین
سنجری رحمۃ اللہ علیہ پیوست وبدولت توبہ نصوح رسید جبراً و قہراً اورا براں داشتند
تا باز بر سر انکار شود شیخ حمید الدین رحمۃ اللہ علیہ جواب داد کہ روید شنید منکہ
از رہند خود را چنان محکم بستہ ام کہ فردا جوران بہشت ہم باز نکنم وسلطان
المشائخ مے فرمود کہ شیخ حمید الدین سوالی را سوال کردند کہ بعضے اولیان
جہاں میروند صیت ایشاں در اقصاے عالم میرسد و بعضے کہ میروند نام ایشاں
کسے نمے گیرد حکمت چیست جواب فرمود کہ ہر کہ در حیات خویش خود را مستور
داشتہ است بعد رفتن آں حق تعالے اورا مشہور مے گرداند و آنکہ در حیوۃ خود
خود شہرت کوشیدہ است بعد رفتن او نام او ہیچکس نمے گیرد و ذکر این بزرگ
مشتمل بر سہ نکتہ است نکتۂ اول دربیان مجاہدہ وروش شیخ حمید الدین
سوالی قدس اللہ سرہ العزیز منقولست کہ شیخ حمید الدین در خطۂ ناگور
یک بیگھہ زمین ملک داشت روزگار خود بداں گذرانیدے نیم بیگھہ ازاں بدست

مبارک خود بکلند راست کردے وچیزے بکاشتے تا ایں غایت کہ آں برسیدے
نیم بیگہ دیگر راست کردے وچیزے بکاشتے وآنچہ ازیں بیگہ حاصل شدے آنرا بقوت
لابدی وستر عورت ضروری بمصرف رسانیدے چنانکہ یک فوطہ چادر بکمر مبارک
بستے وچادر دیگر بر سر وجود مبارک انداختے بدیں طریق دریں دنیائے غدار عمر
عزیز بسر بردے حکیم سنائی گوید بیت ایں دو روزہ حیات نزد خرد ٭ چہ خوش و
ناخوش و چہ نیک چہ بد ٭ چوں ازیں حال مقطع ناگور را خبر شد چیزے نقدانہ بخدمت
شیخ حمید الدین قدس اللہ سرہ العزیز برد وعرض داشت کرد کہ اگر خدمت شیخ قدرے
زمین دیگر قبول کند من تدبیر تخم وعوامل آں بکنم حال را بہتر فراغے باشد شیخ حمید الدین
فرمود کہ از خواجگان ما کسے ازیں بابت قبول نکردہ ست وایں یک بیگہ کہ ملک منست
مرا کافی است مقطع را معذرت کرد وازآں ورد او ہیچ قبول نکرد مقطع از بزرگی شیخ
حمید الدین قدس اللہ سرہ العزیز و درویشی او بخدمت بادشاہ عہد اعلام داد بادشاہ
عہد پانصد تنکہ نقرہ وفرمان یک دیہ بنام شیخ برآں مقطع فرستاد کہ ایں بخدمت
شیخ ببرو از قبل من بعجز ومسکنت بسیار عرض داشت کن تا قبول کند مقطع بیچارہ
زر چوں سیم وفرماں بخدمت شیخ حمید الدین برد شیخ حالے ہیچ نگفت مقطع از خدمت
بگذاشت و بر حرم محترم خود رفت وحرم ایشاں در آں حال دامنے بر سر نداشت و دامن
پیراہن مبارک خود بر سر انداختہ بود وشیخ را نیز فوطہ کہ در کمر مبارک داشت کہنہ و پارہ
گشتہ الغرض شیخ خواست تا آں شاہ زناں را درویشی بیازماید بخدمت آں شیر
زن گفت کہ بادشاہ عہد پانصد تنکہ نقرہ وفرمان یک دیہ فرستادہ است تو چہ
مے گوئی بستانم آں شاہ زناں گفت کہ اے خواجہ تو چہ مے خواہی کہ فقر چندیں
سالہ خود را باطل کنی تو خاطر جمعدار من دو سیر ریسماں بدست خود رشتہ ام ازانمقدار
جامہ خواہد شد کہ ترا فوطہ و مرا دامنے مرتب خواہد شد چوں ایں سخن شیخ حمید الدین
ازاں فخر زناں شنید بغایت خوش شد وبیروں آمد و مقطع را گفت کہ اے خواجہ ایں
آوردہ تو حاجت نیست من قبول کردنی نہ ام نکتہ دوم دربیان بعضے کرامات

شیخ حمید الدین سوالی و مراسلاتے کہ میان شیخ حمید الدین و شیخ الاسلام
بہاؤ الدین زکریا بود قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود ہندوئے بود در ناگور چوں او
در نظر مبارک شیخ حمید الدین بیامدے شیخ فرمودے کہ ایں ولیِ خدا ست و گفتے
بوقت مردن او با ایمان خواہد رفت و ختم کار او بخیر خواہد بود و واقع ہم بر آنجملہ شد کہ ایشاں
میفرمودند و ایں نقش دلیل بر علو درجت و کرامت شیخ حمید الدین سوالی است
کہ او را نظر بر عواقب امور بود منقول است در آں عصر کہ نام و آوازۂ شیخ حمید الدین
سوالی در جہان منتشر شد سوداگرے بود در ناگور کہ گنج از ناگور در ملتان بردے و از
ملتان پنبہ در ناگور آوردے مراسلاتے کہ میان شیخ حمید الدین و شیخ الاسلام
بہاؤ الدین بود بر دست ایں رسیدے شیخ حمید الدین بخدمت شیخ بہاؤ الدین نوشت
کہ من بتحقیق میدانم کہ خدمت شیخ از واصلان خدا ست و اینہم بتحقیق است کہ دنیا
مبغوض باری تعالے است چگونہ است کہ آں بزرگ ایں دشمن خدا را دوست مے کند
و شیخ بہاؤ الدین دریں باب جوابہا مے نوشت کہ معلوم است ہم دنیا چیست و اورا
چہ مقدار بر من خواہد بود و تمثیلے کہ در قلت حقارت دنیا کردہ اند جوابے مے نوشت
و شیخ حمید الدین را دل آسا نمی شد کرات دریں باب شیخ حمید الدین مے نوشت
و بدیں سبب ملتفت خاطر مے بود کہ ایں ہر چہ گل شود کہ ضدان لا یجتمعان
الغرض تا ایں غایت کہ شیخ حمید الدین دریں باب غلو کرد کہ او در اسرار غیبی از عالم
غیب روشن شد فاما ایں سر بر کسے نگشاد منقول است ہم دراں ایام فرزندے
از فرزندان شیخ الاسلام بہاؤ الدین زکریا قدس اللہ سرہ العزیز در ناگور رسیدے
شنید کہ شیخ حمید الدین در نماز جمعہ حاضر نمے شود غوغائے انگیخت و چند نفر
دانشمنداں ظاہر بیں را با خود یار کردہ و در خصومت کشادہ با جمعیت ہم بر در شیخ
حمید الدین قدس اللہ سرہ العزیز آمدہ امر معروف کردن گرفت شیخ ساکت بود
چوں غلبۂ او زیادت شد فرمود کہ خطبہ مکن کہ ناگور حکم مصر ندارد و حجت شرعی او را
ملزم کرد فاما چوں شیخ حمید الدین را رنجانیدہ بود و اوقات معمورۂ او را بغوغا مشغول

لا دو دفعہ [illegible] السلام دو دفعہ

گردانیده شیخ حمید الدین بر زبان مبارک راند و فرمود که آنمقدار که وقت ما را
متفرق گردانیدی ما ترا حبس در ویشانه فرمودیم الغرض بعد نقل شیخ حمید الدین
و شیخ بهاؤ الدین قدس الله سرهما العزیز آن فرزند شیخ بهاؤ الدین جایی
سفر کرده بود در اثناے راه متمردے او را بگرفت و گفت که چندین مال از میراث شیخ
بهاؤ الدین ترا رسیده است بیار تا من ترا رها کنم فرزند شیخ بهاؤ الدین را حبس
کرد او بجانب شیخ صدر الدین قدس الله سره العزیز ماجرا حبس خود نبشت و حصه
مال خود از مال مقسوم طلبید چون شیخ صدر الدین آن مال بر و فرستاد آن متمرد
مال بستد و گفت حصهٔ تو آمد بر شیخ صدر الدین بنویس تا او نیز از نصیب خود
مالے بر تو بفرستد آنگاه ترا بگذارم او بضرورت مکتوبے درین باب بخدمت شیخ
صدر الدین قدس الله سره العزیز در قلم آورد شیخ صدر الدین مبلغے از مال خود
بر آن متمرد فرستاد تا آن برادر را بعد مدتے از حبس خلاص دهانید عرض میدارد
کاتب حروف بر آنجمله که حق تعالے را دریں حکمتے بود و آن آنست والله اعلم یعنے
شیخ الاسلام بهاؤ الدین را قدس الله سره العزیز قوت آن بود که مال نگاهدارد
لاجرم اوقات معمورهٔ ایشان را متفرق نمیگردانید فاما چون آن مال بفرزندان
رسید تحقیق است که مال دنیا فتنه است و ایشان را آن قوت کجا که گرد آوردن
توانند هر آئینه در حق فرزندان او باری تعالے کرم کرد تا بنفس شیخ حمید الدین
سوالی قدس الله سره العزیز آن مال از دست فرزندان شیخ الاسلام
بهاؤ الدین نور الله مرقده متفرق شد و ایشان را در بلا نیند اخت اینهم دلیل
بر علو درجت و کرامت شیخ حمید الدین بود قدس الله سره العزیز فی الجمله
مناقب و فضائل این بزرگوار بسیار است بر نمیقه مارا اختصار افتاد نکتهٔ سیوم
در بیان اسوله که اصحاب سلوک را از مشکلات راه حق است از شیخ حمید الدین
کرده اند و آن بزرگ جوابها داده درین کتاب مے آید عرض میدارد کاتب حروف
بر آنجمله هر مسئله که در طریقت و حقیقت اصحاب سلوک را مشکل شدے از خدمت

شیخ حمید الدین سوالی رحمۃ اللہ علیہ سوال میکردند وایں بزرگ جوابہاے شافی فرمودند بعضے اسولہ کہ از خدمت آں بزرگ کردہ اند وخدمت ایشاں جواب فرمودہ اند ایں بندہ در کتابے کہ بنظر مبارک سلطان المشایخ گذشتہ است دیدہ بعضے ازاں اسولہ واجوبہ آں سلطان المشایخ بقلم مبارک خود بعلامت حج در حاشیہ ختیار کردہ است آں اسولہ واجوبہ ایں بندہ دریں کتاب آوردہ تا سالکان راہ حق از مطالعہ آں ذوقے ونویسندہ امیدوار مغفرتے حاصل شود انشاء اللہ تعالے سوال پرسیدند کہ وسوسہ شیطانی واندیشہ نفسانی والقا ملکے ووحی ربانی در عالم انسانی یک رنگ ویک صفت مے آید بچہ تواں شناخت کہ شیطانی کدام است ونفسانی کدام وملکے بچہ صورت ورحمانی بچہ صفت جواب فرمودند طالبان سہ گروہ اند گروہے طالبان مولے وگروہے ابناے عقبے وگروہے ابناے دنیا طالبان دنیا را معرفت خواطر محال است کہ ایشاں را جملہ خواطر یکرنگ نماید لِکَثْرَۃِ اِشْتِغَالِھِمْ بِالْمَالِ وَالْاٰمَالِ وابناے عقبے فرق تواند کرد میان خواطر دنیوی واُخروی لِاَنَّ الْخَاطِرَ الدُّنْیَوِیَّ مُلَوَّثٌ بِنَصِیْبٍ حَالِیٍّ مُکَدَّرٌ بِکَدْوُرَۃِ الْحَظِّ الْوَقْتِیِّ وَالْخَاطِرُ الْاُخْرَوِیُّ مُجَرَّدٌ مِنَ الْحَظِّ الْحَالِیِّ وَمُصَفًّی مِنَ النَّصِیْبِ الْوَقْتِیِّ وطالبان مولے تعالے وتقدس جدا کنندہ خاطر عقبوی ومولوی لِاَنَّ الْخَاطِرَ الْعُقْبَوِیَّ کَانَ صَافِیًا مِنَ الْحُظُوْظِ الْحَالِیَۃِ وَمُجَرَّدًا مِنَ النَّصَائِبِ الْمَالِیَۃِ وخاطر مولوی مقدس بود از حظوظ حالی ومطہر بود از نصائب مالی یعنے ابناء دنیا را خاطر متفرق بود ابناے عقبے را خاطر جمع بود وطالبان مولے را خاطر

---

۵۱ از براے بسیاری مشغولی ایشاں بتحصیل مال وبا امید ہاے دنیاوی۔ ۵۲ از براے اینکہ خطرہ ہاے دنیوی آلودہ است بہ بہرہ حال تیرہ کردہ شدہ است بکدرۂ بہرہ دنیوی واندیشہ اُخروی کہ خالی کردہ شدہ است از بہرہ حالے وصاف کردہ شدہ است از نصیب دنیاوی ۵۳ او براے اینکہ اندیشہ عقبے ہست صاف از بہرۂ دنیاوی وخالی کردہ شدہ است از بہرہ ہاے مالی۔

نبود زیرا کہ خاطر تصور اقتضا کند حق سبحانہ و تعالےٰ از تصور منزہ است و از آنچہ در خاطر آید مُقَدَّسْ تعالیٰ اللّٰہ عَمَّنْ ذٰلِکَ عُلُوًّا کَبِیْرًا از یں معنی است اَلْفَقْرُ خَیْرٌ گفتہ اند عِبَادَۃُ الْفُقَرَاءِ نَفْیُ الْخَوَاطِرِ ایں معنی دلیل و رجوع است بر ترقی فقر از مقام تصوف اگر اصحاب تصوف ترقی مے بودند از ریاضت فقر عبادت ایشاں از عبادت فقر ابرتر بودے و نیست اگر کسے گوید صوفی بالا تر از فقیر است کہ فقیر در مقام عبادت است و صوفی از مقام عبادت ترقی کردہ است گوئیم اَیْنَ مَقَامُ التَّصَوُّفِ اِذَا تَمَّ الْفَقْرُ است نہ مقام اَلصُّوْفِیُّ اِبْنُ الْوَقْتِ سوال میان فتوت و مروت فرق چیست جواب مَا قَالَ اَهْلُ الْمَعْرِفَةِ اَلْمُرُوَّةُ شُعْبَةٌ مِنَ الْفُتُوَّةِ وَهُوَ الْاِعْرَاضُ عَنِ الْکَوْنَیْنِ وَالْاَرْبَعَةُ مِنْهُمَا مروت شاخ شجرہ فتوت ست کہ در بوستان دل دوستاں بر آید و ثمرہ او آنکہ بستانند و بہبود خود را در آں منزلتے نہند و ثمرہ فتوت آنکہ ترک دادوست گوید و اندیشہ کونین از دل بشوید و در آں خود را حظے و نصیبے نجوید سوال بندہ خاص حق کدام است جواب بندہ خاص حق آنست کہ او را از آفت صحبت عام نگاہدارد و در دام قبول خاص و عام نگذارد ہر کہ را دیدی کہ روئے دل او بسوئے خلق بود و یا روئے دل خلق بسوئے او او را از حلقہ خصوصیت بیرون برو دنیا دام شیطان است و ہوا دام نفس ہر کہ خواہد کہ گرفتار نیاید بر دوست از دنیا بلا و ترک دانہ بیار و خلق را کہ ہواج آں دام است بجائے بگذارد روش ایں سخن پیرایہ است در عبارت مینگنجد قطعہ با خلق نشستہ خدا مے طلبی * در شیوہ ناسزا سزا مے طلبی اینجا کہ توئی ہوا خدا مے طلبی * نیکو بنگر کئی کرا مے طلبی * سوال اصحاب دل در اصطلاحات خود خرابات و صومعہ بسیار مے گویند و معنے آں بفہم ما نمیرسد بیان فرمایند جواب ما را از خرابات خانہ آورند ایں و امثال ایں شنیدہ باشی بشنو کہ از ہر روشن تر شنیدہ باشی خرابات آنست کہ تو نبودی بے تو با تو میساختند بلکہ بے تو با خود شطرنج عیش مے باختند از خرابات عدم ترا بصومعہ وجود فرستادند و ترا چیزے دادند کہ کس را ندادند و چوں تو بصومعہ وجود در آمدی از خرابات عدم بدآمدی

ویا خود چنیں گویم کہ چوں از خرابات عدم بدر آمدی در صومعۂ وجود درآمدی و در صومعۂ
وجود شراب عہود نوش کردی وچوں مست شدی عہد خرابات اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ[51] فراموش
کردی محبوب اول کہ ترا از فنائے ابد در وجود آوردہ است تقاضائے متقاضیاں
فرستاد و داعیان را نصب کرد تا ترا از صومعۂ وجود بخرابات عدم دعوت کنند و ندائے
وفائے عہد کہ وَاللّٰهُ يَدْعُوْا إِلٰى دَارِ السَّلَامِ[52] رسانند یکے گوید سَارِعُوْا إِلٰى مَغْفِرَةٍ[53]
و دیگرے گوید وَأَنِيْبُوْا إِلٰى رَبِّكُمْ[54] و سیومی ندا کند تُوْبُوْا إِلَى اللّٰهِ[55] و چہارمی آواز دہد
کہ يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ[56] و پنجمی گوید وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيْلًا[57] الیٰ آخر الصدے
اینہمہ چیست گلخن صومعۂ وجود را مر خود گلشن گرداند اکنوں وقت آنست کہ برخیزید
و روئے دل بخرابات عدم آرید و خرابات عدم را بآثار قدم و انوار دم منور کنید و شراب
محبت نوش کنید و محبوب روز نخست را فراموش نکنید شعر نَقِّلْ فُؤَادَكَ حَيْثُ شِئْتَ مِنَ الْهَوٰى
مَا الْحُبُّ إِلَّا لِلْحَبِيْبِ الْأَوَّلِ[58] سوال درد چیست و صافی کدام است جواب درد
جگر است صافی دل و دل و جگر در پہلوے یکدیگر نہادہ اند امروز مر ابد داران آوردہ است
تا درد ہموں خورد کہ صافی خوردہ است مرید طالب است لاجرم درد جگر است و درد نصیب
اوست و مراد مطلوب است لاجرم با دل است و صافی نصیب اوست سوال درد کدام
و دوا کدام جواب باد درد بیا تا بدوائے بری یعنے باد درد نایافت بیا تا دوائے یافت
بری باد درد شوق بیا تا دوائے ذوق بری باد درد فراق بیا تا دوائے وصال بری
باد درد نیستی بیا تا دوائے ہستی بری باد درد فنا بیا تا دوائے بقا بری باد درد نیاز بیا تا دوائے
بے نیازی بری سوال معرفت چیست جواب معرفت آنست کہ حق تعالے را
بحق تعالے مُجَرَّدًا[59] عَنْ إِدْرَاكِ الْعُقُوْلِ وَالْحَوَاسِّ وَالْأَوْهَامِ بشناسی کہ او را

---

۵۱ آیا نیستم پروردگار شما ۵۲ خدائے تعالے مے خواند شمارا بسوے خانہ سلامتی یعنے بہشت ۵۳ جلدی کنید بسوے آمرزش ۵۴ و رجوع کنید بسوے پروردگار خود ۵۵ توبہ کنید بسوے خدا تعالے ۵۶ اے ہر کدام نفس آرام گیرندہ بعبادت حق ۵۷ بیزار از دنیا بسوے خدا گزاشتنی بریدنی ۵۸ آیا دل تو از روے دوستی بہ دوست نمیدارد مگر دوست اول را ۵۹ درحالیکہ او خالی کردہ شدہ است از دریافتن عقل ہا و از دیدن وہم ہا و خیال ہا ۔

کسے نتواند شناخت زیرا کہ کسے باید کہ تا او را بشناسد و دریابد وَلَیْسَ فِی الْوُجُوْدِ غَیْرُ اللّٰہ
سوال پس معرفت چیست جواب معرفت خود را شناختن است چنانکہ مہتر موجودات
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در عبارت خود بدین معنی اشارت فرمودہ است مَنْ عَرَفَ نَفْسَہٗ
فَقَدْ عَرَفَ رَبَّہٗ سوال خود را شناختن چہ بود جواب آنکہ مجموع خود را شناسی
و اجزاے خود را شناسی و اجزاء خود را از کلیات باز دانی و مقصود ہر جزوے معلوم
کنی و مراد ہر کل ادراک کنی و خاصیت ہر جزوے بعد از آنکہ چیست طبائع کلیات
قبل الترکیب بعد التعریف بشناسی کہ چہ بود و چہ خواہد بود و در عالم گذر کنی و خود را باجزو خود را از حقیقت خود
کنی و باز شناسی و آنکہ اصل تست باز یابی نہ بہ تعلم بلکہ بعمل کہ عمل تو چیزے دیگر است و راے آنکہ
میکنی و علم چیزے دیگر است و راے آنکہ میدانی و فرع خود را و اضافت روح خود را معلوم
کنی نہ بعلم بلکہ بعمل و اگر بوصل بہشت راضی باشی و طالبان بہشت و جویندگان درجات
نیز دریں ایام و دریں روزگار اندک نہ بسیار صفات ذمیمہ فرع دل و اضافات نفس
محو کنی کہ وصول بہشت را بمقدار کفایت است و ایں نیز اگرت میسر مے شود از محض
عنایت است مرد بختیار باید تا ایں او را اختیار آید و اگر ہمت عالی است مرد بدیں فرود
نمے آید و سر ہمت متعالی مرد بدیں فرود نمے آرد و اوصاف بِاَسْرِہَا ذَمِیْمَۃً کَانَتْ
اَوْ جَمِیْلَۃً مَعَ اِضَافَاتِ الرُّوْحِ در دریاے عدم اندازی شناختن اگر با اوصاف
بشناسی باز خود چہ چیز اندازی و با چہ چیز در سازی بدانکہ اوصاف بر انواع است اوصاف
حسّی و اوصاف نفسانی و اوصاف قلبی و اوصاف روحی کہ بحکم مجاورت اضافات
باری معتبر شدہ است اگر بندہ را سعادت مساعدۃ کند دولت وصلت معلوم کند
و ہمت سلوک در روے ظاہر گردد پیر پختہ و راہ رفتہ و شناختہ طلب کند اگر دست
دہد سر بر قدم او باید نہاد و جان بشکرانہ او باید داد اگر دست ندہد ایں فصول را مقتدا
خود باید ساخت **بیت** از بخت ہم گر فروشد خورشید + از نور رخت ہما چراغے
گیرم + و ہیچ چیزے دیگر نباید پرداخت کہ روزگارش بمشغولئی آں مشوش شود کہ

---

١ نیست در وجود غیر خداے تعالے ٢ کسیکہ شناخت ذات خود را پس تحقیق شناخت پروردگار خود را ٣ یعنی صفات بد باشند آں صفات یا نیکو نسبت با روح۔

هرچند راه دل مے آید دریں رساله بیاید سوال اینهمه گفتی و عشق که معرفت چیست جواب معرفت آنست که بدانی که مرکّبے از حسوس و نفوس و قلوب و ارواح هر یکے از ایشاں را صفات کنم بر ضد یکدیگر است صفات بشناسی هم بعلم و هم بعمل که اگر بعلم بشناسی و بعمل نشناسی هیچ سود نکند و اگر بعلم شناسی و نه بعمل تو عالم باشی بعمل عارف نباشی تا اوصاف محو نکنی و یا خود چنیں گویم که تا چوں صفائی کامل بدست آوردی آنگاه ترا عارف تواں گفت سوال محو اوصاف را طریق چیست جواب آنکه اوصاف حسّی محو کنی که اوصاف نفسانی محو شود تا اوصاف حسّی بر پاست اوصاف نفسانی را از اوصاف حسّی مدد است و تا مدد بر پاست ولایت هم بر پاست و چوں حسّی محو شد روے باوصاف نفسانی آرد و آں را بدست محو سپارد که اگر باوجود اوصاف نفسانی روے بمحو اوصاف قلبی آرد نتواند که اوصاف نفسانی را مدد است و تا مدد محو نشود دیگر سوے نشود تا صفات قلبی بود استقاط اضافات محال بود و بوحدت رسیدن خیال بیت بدریاے عصمت فرو رفته به + کز انجا بدریاے وحدت رسی + ابتداے ایں کار خلوت است و عزلت و فراموشی خود باستغراق یاد مولے تعالی

قصیده

با یاد خودت یاد خدا شرک بود	تا تو نشوی ز خود جدا شرک بود
آنجا که فناے مطلقت مے باید	تا هست وجود تو همه شرک بود
آزاد کسیست کو ز خود آزاد است	هر غم که بدو رسید ازاں غم شاد است
موصول دو کونین که در رحمت او	چوں آب نگویم که همه چوں باد است

منهم آں بدر السالکین + آں شمس العارفین + آں شیر بیشهٔ محبت + آں سرمایهٔ مودت + شیخ بدر الدین غزنوی + که افعال پسندیده و احوال گزیده داشت و در وقت خود میان اهل سماع و عشق محتشم بود و خلیفه شیخ الاسلام قطب الدین بختیار اوشی بود و مشائخ روزگار به بزرگی او معترف و معتقد

بودے و تذکیر گفتے و سخن گیرا داشت و خلق خدائے را سخن اپند بر غبطہ کردے و سماع راحتے
بدلباس ہا نیدے و بیشتر اوقات در محبت بودے و ایں بزرگوار را دیوانی ہست کہ دستور
عاشقاں خدمت و ذکر ایشاں بزرگ مشتمل بر دو نکتہ ہست نکتۂ اول در بیان آمدن
شیخ بدر الدین غزنوی از غزنین در لاہور و از لاہور در دہلی و آوردن ارادت
بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہما العزیز حضرت سلطان
المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کہ شیخ بدر الدین غزنوی مے گفت من
اول از غزنین در لاہور آمدم و در آں ایام لاہور بغایت آبادان بود چند گاہے
آنجا بودم بعد ازاں عزیمت سفر کردم یکدل آں شد کہ بطرف غزنین بروم یکدل
آں شد کہ در شہر دہلی بیایم و کشش خاطر من جانب غزنین بسیار بود چہ مادر و پدر
و اقربائے و دوستان آنجانب داشتم و در دہلی دامادے بیش نبود دریں تردد فال
مصحف دیدم اول بہ نیت غزنین دیدم آیت عذاب آمد بعدہ بہ نیت دہلی دیدم آیت
رحمت آمد و ذکر بہشت و جوئے ہائے آں بحکم فال جانب دہلی آمدم و تفحص داماد
کہ در دہلی چاکر بود در سرائے سلطان رفتم ایں داماد میرزنی پر از تنکہائے نقرہ در دست
کردہ بیروں مے آمد چوں مرا دید کنار گرفت و خوش شد و آں سیم در نظر من آورد بعدہ
ہم در آں چند گاہ از غزنین خبر آوردند کہ مغل در آں دیار رسید مادر و پدر و کل اقربا
را شہید کردند از سلطان المشائخ پرسیدند کہ شیخ بدر الدین بعد ازانکہ در دہلی
رسیدہ بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین ارادت آوردہ و محلوق شدہ فرمود آرے
مے فرمود چوں شیخ بدر الدین بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین ارادت آوردہ
و محلوق شدہ تا آں غایت کہ شیخ الاسلام قطب الدین در صدر حیات بود
شیخ بدر الدین ملازم خدمت پیر بود نکتۂ دوم در بیان کرامت شیخ بدر الدین
غزنوی رحمۃ اللہ علیہ سلطان المشائخ مے فرمود کہ شیخ بدر الدین را با خواجہ
خضر ملاقات بود و چند شیخ بدر الدین گفت اگر مرا بنمائی نیکو باشد روزے در مسجدے
در تذکیر حاضر بود جائے بلند نشستہ کسے آنجا نتوانستے نشست شیخ بدر الدین

پدر را نمود که آں خواجہ خضر ست پدر شیخ بدرالدین دید و خاطر کرد ایں زماں او را
چه زحمت دہم بعد از تذکیر خواہم دید چوں تذکیر تمام شد خواجہ خضر از انجا غایب شد
سلطان المشایخ مے فرمود که شیخ بدرالدین سخت بزرگ بود فاما ہر گاہ که
در شہر در آمد و بخلق مشغول شد کار او چگونه پیش رود و نیز مے فرمود اگر کسے بزرگے
را بیند و باز غایب شود از نظر ایں قوت ہمتر خضر را باشد و مے فرمود از شیخ بدرالدین
غزنوی شنیدم که من در خانه قاضی حمید الدین ناگوری در آمدم دیدم جامه شستن
داده است و ہوا سرما ست میرزی در ته داشت من جبه داشتم تو پیش آوردم در حال
قبول کرد و بپوشید و گفت پدر ترا بر من منت ہاست دریں محل سلطان المشایخ
فرمود اگر کسے در محل شکنجه لطفے و اخلاقے کند اندر ہمه عمر او ابنده باشد و کاتب حروف
از خدمت سید السادات سید حسین عم خود سماع دارد که مردے محقرے بخدمت
سلطان المشایخ بیامدے پیش او قیام تمام آوردے و دلداری کردے بخلاف
یاراں اعلے که ایشاں را بداں حد تعظیم نے کند و ایں مرد شایاں آں نمے نماید فرمود
که ایں مرد وقتے مرا در حالت اضطرار یک گز جامه یاری کرده است پیش من
آورده حق آں نگاه میدارم سلطان المشایخ مے فرمود در آخر رجب نمازی
آمده است بجہة درازی عمر که شیخ بدرالدین غزنوی پیوسته آں نماز بگذاردے
بعد ازاں فرمود که از نظام الدین پسر شیخ ضیاء الدین پانی پتی علیه الرحمة شنیده
ام که دراں سال که فوت شیخ بدرالدین غزنوی بود نماز نگذارده بود او را گفتند
چرا امسال آں نماز نگذارده اید فرمود مرا از عمر چیزے نمانده است ہماں سال نقل
او بود و مدفن شیخ بدرالدین غزنوی در پایان پیر او شیخ الاسلام قطب الدین
بختیار ست قدس الله سره العزیز و سلطان المشایخ مے فرمود من از شیخ
بدرالدین غزنوی شنیدم میگفت که شیخ قطب الدین بختیار قدس الله سره العزیز
ایں دو بیت بسیار گفتے رباعی سودائے تو اندر دل دیوانه ماست + ہر چند نه حدیث نیست
افسانه ماست + بیگانه که از تو گفت او خویش من است + خویشے که نه از تو گفت بیگانه ما

منہم آں پیشواے اہل شریعت آں مقتداے اہل طریقت آں مشہور بہ توکل
آں میان اولیا رعنا چوں گل آں از سر تا قدم ہمہ دل اعنی شیخ نجیب الدین
متوکل قدس اللہ سرہ العزیز برادر و خلیفہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
بود و ایں بزرگ عجب معاملہ داشت و عجب عیشے داشت سلطان المشایخ مے فرمود
شیخ نجیب الدین متوکل مدت ہفتاد سال در شہر بود دیہے و ادرارے نداشت
با اتباع و فرزنداں متوکل بودے و عیش خوش داشت و مے فرمود من ہمتائے
دے دریں شہر ندیدم و مے فرمود کہ او ندانستے کہ امروز کدام روز ہست و ایں ماہ
کدام ماہ ہست و ایں درم چہ درم ہست و مے فرمود روز عید بود شیخ نجیب الدین
انچہ در خانہ داشت انفاق کردہ در نماز عید رفت چوں از انجا باز گشت برابر چند
نفر یاز در خانہ آمدہ پرسیدہ چیزے طعام موجود ہست گفتند کہ شما انچہ در خانہ موجود
بود پیش از نماز تمام بخرج رسانیدید و در نماز رفتید ایں زماں چیزے نماندہ ہست
طرف یاراں ملتفت شد و یاراں را معذرتے کرد و خود بالاے بام رفت و بحق
مشغول شد ہم دریں میاں مے بیند مردے بالاے بام مے آید و ایں بیت
میگوید بیت با دل گفتم دلا خضر را بینی ٭ دل گفت اگر مرا نمائی بینم ٭ و ایں مرد
مبلغے طعام پیش آورد و گفت کہ کوس توکل تو در عرش میان ملاء اعلی مے زنند
و تو بہت اینقدر ملتفت گشتہ شیخ فرمود حق میداند سبب خود ملتفت نگشتہ ام
سبب یاراں التفاتے روے دادہ بود بعدہ ایں مرد گفت کہ ایں طعام بر فرزندان
خود رساں خدمت شیخ نجیب الدین دامن مبارک خود بداں طعام غیبی پر کرد و از
بام فرود آمد و بفرزندان خود رسانید چوں از بالاے بام آمد آں مرد را ندید
واں مرد مہتر خضر بود سلطان المشایخ مے فرمود کہ شیخ نجیب الدین متوکل
را برادرے بود در بداؤں ہر سال بدیدن او آنجا رفتے تا وقتے ہر دو برادر
بدیدن شیخ علی بزرگ کہ صاحب نعمت بود در بداؤں رفتند شیخ نجیب الدین
دوسہ گام پیش از انکہ بوے یار رسد براے رعایت ادب پا افزار کشید چنانکہ نخست

پاے برزمین نهاده پس ازآن پاے خود بر بوریا که مصلے ست نهاد شیخ برنجید و
گفت که این بوریا مصلے ست و هر دو بر او نشستند و کتابے پیش شیخ علی بود
شیخ نجیب الدین پرسید که این کدام کتاب است چون آن رنجش باقی بود جواب
نیافت شیخ نجیب الدین گفت اگر فرمان باشد این کتاب را ببینیم اجازت یافت
بمجرد آنکه کتاب بکشاد دید که در آخر زمان اینچنین مشایخ باشند که در خلا معصیت کنند
و در ملا چون بر بوریاے ایشان کسے پاے نهد قیامت قایم کنند همین آن در
نظر شیخ علی در افتاد و گفت که کتاب شما ست و بے قصد در نظر آمده است شیخ علی
پشیمان شده و معذرت بسیار کرد سلطان المشایخ مے فرمود شیخ نجیب الدین
را در آن شب که فاقه بودے بی بی فاطمه سام را که در حوالے قصبه اندرپت خفته
است و روضهٔ او قبلهٔ حاجات خلق گشته نور باطن روشن شدے یک نے یا نیم
نے قرص پختے و بخدمت شیخ نجیب الدین متوکل فرستادے و میان بی بی فاطمه
سام و شیخ نجیب الدین متوکل برادر خواندگی و خواهر خواندگی بود چون آن قرص
برسیدے شیخ نجیب الدین فرمودے چنانکه بی بی فاطمه را از حال درویشان
آگاهی میشود اگر پادشاه وقت را شود چیزے با برکت فرستد بعده تبسم کردے
و گفتے پادشاهان را این کشف از کجا سلطان المشایخ مے فرمود پیش از آنکه
من بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین قدس الله سره العزیز پیوند کردم
مجرد بودم روزے در مجلس شیخ نجیب الدین متوکل قدس الله سره العزیز بر خاستم
و گفتم یکبار سورهٔ فاتحه و اخلاص بخوانید به نیت آنکه من قاضی جاے شوم شیخ
نجیب الدین اغماض کرد من دانستم که این التماس بسمع مبارک او نرسید باز
گفتم که یک بار سورهٔ فاتحه و اخلاص بخوانید به نیت آنکه من جاے قاضی شوم
درین کرت تبسم کرد و فرمود که تو قاضی مشو چیزے دیگر شو برین حرف سلطان
المشایخ مے فرمود که این چه حد استنکار بود ازین کار که فاتحه هم نخواند و میفرمود
که شیخ نجیب الدین متوکل در باب خرچ کردن دنیا بدین عبارت فرمودے

اگر چون مے آید بده که علم نیاید و چون میرود نگاه مدار که نیاید و مے فرمود شیخ نجیب الدین
از خدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز پرسید که
مردمان همچنین گویند این زمان که شما در مناجات یاربی میگوئید جواب مے شنوید
که لبیک عبدی فرمود که خیر بعده فرمود الا رجاف منجلی منه الکون باز
پرسید همچنین مے گویند که مهتر خضر بر شما مے آید فرمود که خیر باز پرسید همچنین گویند
که ابدال بر شما آمد و شد دارند درین باب حکمے نفرمود و گفت تو هم ابدالے
مے فرمود که شیخ نجیب الدین متوکل هر سال بخدمت شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز در اجودهن برفتے چون خواستے که باز
گردد بوقت وداع فاتحه التماس کردے نیت آنکه چنانکه این بار آمده ام بار دیگر
نیز بیایم شیخ شیوخ العالم بعد فاتحه خواندن فرمودے که بارها خواهی آمد تا نوزده
کرت بخدمت شیخ شیوخ العالم پیوست چون نوزدهم کرت خواست که باز
گردد بخدمت شیخ شیوخ العالم عرضداشت کرد که بنده هر کرت که بخدمت آمده
التماس فاتحه کرده نیت آنکه چنانکه این بار آمده ام کرت دیگر هم بیایم و بر لفظ
مبارک شیخ شیوخ العالم رفته بود که بارها خواهی آمد اکنون تا این غایت
نوزده کرت شد که بخدمت رسیده ام باز التماس میکنم و فاتحه درخواست میکنم
که یکبار دیگر بیایم تا بیست بار راست شود شیخ شیوخ العالم فاتحه نخواند آن
کرت که در شهر آمد نقل شیخ نجیب الدین بود رحمة الله علیه و روضه متبرکه او بیرون
شهر دروازه منده است قدس الله سره العزیز منهم آن باسط علوم ربانی آن کاشف
غوامض معانی اعنی مولانا بدر الحق والدین اسحاق بن علی بن اسحاق
الدهلوی و این بزرگ در زهد و ورع و عشق و درد و بکا بے نظیر و داماد و خادم
و خلیفه شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین بود قدس الله سره العزیز و ذکر
این بزرگ مشتمل بر دو نکته است نکته اول در بیان پیوستن مولانا بدر الدین
اسحاق بخدمت شیخ شیوخ العالم و آوردن ارادت و کثرت بکا و تجرد او در

علوم دینی قدس الله سره العزیز منقول است که این بزرگ هم از شهر دهلی بود و تعلم هم در شهر کرده بود و از دانشمندان خوب طبعان شهر در علم و فضل فایق گشته چون دانشمندی بکمال در شهر حاصل کرد و همت بلند داشت خواست تا جمیع علوم را باقصی الغایة حاوی شود و چند مشکلے نیز در هر علمے بر وا مانده بود که از فحول علماے شهر حل نشد بدین سبب با کتب بسیار عزیمت بخارا کرد چون در اجودهن رسید و در آں ایام صیت کرامات و تبحر شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز در عالم منتشر شده بود و خلق خدائے تعالے از اقالیم روے بخاک بوس آنحضرت با عظمت نهاده الغرض خدمت مولانا بدرالدین اسحاق یارے داشت عزیز او خدمت مولانا را بر آں آورد که با خدمت شیخ شیوخ العالم ملاقات کند چون خدمت مولانا بدولت پاے بوس شیخ شیوخ العالم رسید شاے دید که سید مصطفے و تقریر دلکشاے او از ضمیر آینده حکایت میکند و دل از دست مے برد چنانکه سلطان المشائخ مے فرمود که حسن عبارت و لطافت تقریر شیخ شیوخ العالم بحدے بود چون بسمع اینکس رسیدے خواستے که اینکس از غایت ذوق همان ساعت بمیرد نیکو باشد الغرض چند مشکلے که خدمت مولانا را بود از خدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز در عین بحث علمی و تقریر حکایات دینی حل میشد خدمت مولانا متحیر ماند با خود گفت که این بزرگ کتابے نزدیک خود ندارد و جامهاے چادر پوشیده و از علم من لدنی خبر میدهد این علم کسبی نیست بجهت چیزے که در بخارا میرفتم صد چندان همین جا یافتم نیت بخارا رفتن از خاطر مبارک دور کرد و با اعتقاد صافی بخدمت شیخ شیوخ العالم پیوست و مرید آنحضرت شد شیخ سعدی گوید بیت من که در هیچ مقامے نزدم خیمه عشق * پیش تو رخت بیفگندم و دل بنهادم * شیخ شیوخ العالم نیز چون خدمت مولانا را قابل دید مرحمت فرمود و بخادمی و دامادی خویش مشرف گردانید و بمحبت مخصوص کرد و کار بحدے کشید که یکے از واصلان درگاه بے نیازی گشت و بنعمت خلافت شیخ شیوخ العالم رسید و هم بخدمت شیخ شیوخ العالم مستقیم ماند و انا قربا و خویش و پیوند که در شهر

داشت بجلی برید و باد و دست یکے شد مصرع دل و جان و تن با خیالت یکے شد * کاتب
حروف از والد خود سید مبارک محمد کرمانی رحمة اللہ علیہ سماع دارد کہ خدمت مولانا
بدرالدین اسحاق رحمة اللہ علیہ بحدے سریع البکا بود کہ یک ساعت چشم مبارک
او از آب دیدہ خالی نبودے ایں ضعیف گوید بیت اے ز عشقت خانہ عقلم خراب
مردم چشمم ز گریہ غرق آب * چنانکہ از کثرت گریہ در سر دو چشم مبارک او گل افتادہ بود
بزرگے خوش گوید بیت فرو خواہد زدن سقف دو چشمم * کہ آغاز کردہ است ایں چلیدن *
وقتے جدہ پدریں کاتب حروف کہ بیعت بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
داشت خدمت مولانا بدرالدین اسحاق را گفت اے برادر اگر شما ساعتے آب دیدہ خود
نگاہ دارید من علاج آں بسرمہ بکنم خدمت مولانا بدرالدین بگریست و فرمود کہ اے
خواہر من چکنم کہ آب دیدہ بر دست کس نیست بزرگے خوش گوید بیت از آب دیدہ
خانہ چشمم خراب شد * بس نادیم دیدہ خانہ خراب * والد کاتب حروف رحمة اللہ علیہ
مے فرمود کہ خدمت مولانا بدرالدین اسحاق بعد نقل شیخ شیوخ العالم فرید الحق
والدین قدس اللہ سرہ العزیز در مسجد جمعہ قدیم اجودھن بنشستے و سبب آں بود
چوں بعد از نقل شیخ شیوخ العالم از فرزندان او شیخ بدرالدین سلیمان
بر سجادہ شیخ شیوخ العالم نشست خدمت مولانا بدرالدین اسحاق چنانکہ
پیش شیخ شیوخ العالم خادمی میکرد پیش مخدوم زادہ خود کمر خدمت بست و ایستاد
بزرگے خوش گوید بیت در خدمت تو اے ز دل و جاں عزیز تر * جاں بر میاں
بہ بندم و صد بندگی کنم * چوں چند گاہے بریں بگذشت البتہ حاسداں میان شیخ
بدرالدین سلیمان و میان خدمت مولانا بدرالدین اسحاق القاء عداوت
کردند و خواستند کہ منصب خادمی خود فرو گیرند خاطر مبارک خدمت مولانا بدرالدین
اسحاق بدیں سبب منغص شد و دریں باب با سید محمد کرمانی جد کاتب حروف
مشورت کرد و سید محمد کرمانی عزت و احترام مولانا بدرالدین کہ بخدمت
شیخ شیوخ العالم داشت دیدہ بود فرمود کہ مولانا مصرع صحبت کہ بعزت نبود

دوری به ❖ خدمت مولانا چوں ایں سخن بشنید در مسجد جمعہ آمد و نشست الغرض خدمت
والد رحمۃ اللہ علیہ مے فرمود من و خواجہ یعقوب پسر خورد شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
و شیخ علاؤ الدین نبیرہ شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہ العزیز و چند خورد کے دیگر در آں
مسجد جمعہ پیش مولانا بدر الدین اسحاق کلام اللہ میخواندیم و اخی مبارک کہ غلام شیخ
شیوخ العالم بود و خدمت شیخ قدس اللہ سرہ العزیز نام جہازی دختر خود بی بی
فاطمہ را کہ در حبالہ مولانا بدر الدین اسحاق بود داد و او خلیفہ ما بود الغرض خدمت
والد مے فرمود آں زماں کہ خدمت مولانا در نماز چاشت مشغول شدے چنداں
بگریستے کہ بوقت سجود سجدہ جائے ایشاں تمام از آب دیدۂ مبارک تر گشتے و خدمت
والد مے فرمود کہ مولانا بدر الدین اسحاق قدس اللہ سرہ العزیز مشعلہ سوزاں خاصہ
بود و فزوتر بکمالات مرداں خدائے رسیدہ غرض از آمدن ایں جہاں مردم را تحصیل
کمالات است چوں بکمال رسید پیش ازیں جہت ندارند چیزے و بہ شیخ شیوخ العالم
رسید قدس اللہ سرہ العزیز منقول است کہ وقتے در حیات شیخ شیوخ العالم
مولانا بدر الدین اسحاق قدس اللہ سرہ العزیز ایں بیت بر زبان مبارک راندے بیت
پیش سیاست غمش روح چہ نطق نیز بند ❖ اے زہرا صعوہ کم بیں تو نواچہ میزنی ❖ تمامی
روز در ذوق ایں بیت در عالم تحیر بود و ہر بار کہ بر زبان مبارک مے آمد بجائے اختراز بے
پیدا مے شد چوں وقت نماز شام در آمد شیخ شیوخ العالم خدمت مولانا بدر الدین
اسحاق رحمۃ اللہ علیہ را امامت فرمود خدمت مولانا در نماز شروع کرد و تحریمہ بست
و بجائے قرأت ہمیں بیت بر زباں مبارک ایشاں گذشت بعدہ بیہوش شدہ
چوں بخود باز آمد شیخ شیوخ العالم فرمود کہ باز در امامت شروع کن و حاضر باش
دریں کرت نماز تمام کرد و سلطان المشائخ مے فرمود کہ مرا با مولانا بدر الدین
اسحاق محبت سخت بود و در کل امور کہ مرا پیش آمدے خدمت مولانا پیش شیخ
شیوخ العالم مدد ہا کردے و خود نیز تربیت ہا فرمودے تا آں غایت کہ خدمت
مولانا در صدد حیات بود بسبب عظمت احترام او سلطان المشائخ یکے دست

داشت بکلی برید و باد وست یکے شد مصرع دل وجان و تن باخیالت یکے شد ٭ کاتب
حروف از والد خود سید مبارک محمد کرمانی رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد کہ خدمت مولانا
بدرالدین اسحاق رحمۃ اللہ علیہ بحدے سریع البکا بود کہ یک ساعت چشم مبارک
او از آب دیدہ خالی نبودے ایں ضعیف گوید بیت اے ز عشقت خانۂ عقلم خراب ٭
مردم چشمم زگریہ غرق آب ٭ چنانکہ از کثرت گریہ در سر دو چشم مبارک او گل افتادہ بود
بزرگے خوش گوید بیت فرو خواہد زدن سقف دو چشمم ٭ بتہ آغاز کردہ است این چلیدن ٭
وقتے جدۂ پدریں کاتب حروف کہ بیعت بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
داشت خدمت مولانا بدرالدین اسحاق را گفت اے برادر اگر شما ساعتے آب دیدہ خود
نگاہ دارید من علاج آں بسرمہ بکنم خدمت مولانا بدرالدین بگریست و فرمود کہ اے
خواہر من چکنم کہ آب دیدہ بر دست من نیست بزرگے خوش گوید بیت از آب دیدہ
خانۂ چشمم خراب شد ٭ بس نادیم دیدۂ خانہ خراب ٭ والد کاتب حروف رحمۃ اللہ علیہ
مے فرمود کہ خدمت مولانا بدرالدین اسحاق بعد نقل شیخ شیوخ العالم فرید الحق
والدین قدس اللہ سرہ العزیز در مسجد جمعہ قدیم اجودھن نشستے و سبب آں بود
چوں بعد از نقل شیخ شیوخ العالم از فرزندان او شیخ بدرالدین سلیمان
بر سجادۂ شیخ شیوخ العالم نشست خدمت مولانا بدرالدین اسحاق چنانکہ
پیش شیخ شیوخ العالم خادمی میکرد پیش مخدوم زادہ خود کمر خدمت بست و ایستاد ٭
بزرگے خوش گوید بیت در خدمت تو اے ز دل و جاں عزیز تر ٭ جاں بر میاں
بہ بندم و صد بندگی کنم ٭ چوں چند گاہے بریں بگذشت البتہ حاسداں میان شیخ
بدرالدین سلیمان و میان خدمت مولانا بدرالدین اسحاق القاء عداوت
کردند و خواستند کہ منصب خادمی خود فرو گیرند خاطر مبارک خدمت مولانا بدرالدین
اسحاق بدیں سبب منغص شد و دریں باب با سید محمد کرمانی جد کاتب حروف
مشورت کرد و سید محمد کرمانی عزت و احترام مولانا بدرالدین کہ بخدمت
شیخ شیوخ العالم داشت دیدہ بود فرمود کہ مولانا مصرع صحبت کہ بعزت نبود

وَالْعَيْشُ فِيهِ لِمَنْ تَرَنَّقَ عَامِلًا	وَالْيَوْمَ يَوْمُ الْفِسْقِ وَالْفُسَّاقِ
لِلْعَادِلِينَ الْأَوَّلِينَ لُحُوقُهُمْ	يَتَمَازَجُونَ تَمَازُجَ الْأَوْرَاقِ
وَأَرَى الزَّمَانَ عَزِيزَ الْأَوْطَادِ مِنَّا	أَدْهَى الْبَلَاءِ وَالرَّوْعِ الْوَحَّاقِ
وَارْحَمْ لِمَنْ يَتْلُو وَيَدْعُو عَبْدَكَ	الْإِسْحَاقَ ابْنَ عَلِيِّ الْإِسْحَاقِ

ونیز مولانا بدر الدین اسحاق رحمة الله علیه در تتمه تصریف مذکور نظم مبارک خود بالتماس سلطان المشائخ نبشته بود شَمِعَ مِنِّي وَقَرَأَ أَهْلُ النَّظْمِ الْعَزِيزِ الْإِمَامُ الْمُجَاهِدُ الْعَالِمُ نِظَامُ الْمِلَّةِ وَالدِّينِ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ ذُو الْخَصَائِلِ الرَّضِيَّةِ وَالشَّمَائِلِ السَّنِيَّةِ شَمِلَتْ شَمَائِلُهُ وَآثَارُهُ وَعَمَّتْ فَضَائِلُهُ وَأَنْوَارُهُ وَإِنِّي وَإِنْ كُنْتُ قَلِيلَ الْبِضَاعَةِ فِي هٰذِهِ الصِّنَاعَةِ وَلٰكِنْ اتِّفَاقُ هٰذَا النَّظْمِ كَانَ لِأَمْرِ مَنْ هُوَ وَاجِبُ الْإِيتِمَارِ كَسَعْيِ النَّمْلَةِ بَيْنَ يَدَيْ سُلَيْمَانَ وَهُوَ دَامَ فَضْلُهُ الْتَمَسَ مِنِّي هٰذِهِ الْأَسْطُرَ مَعَ كَثْرَةِ قَدْرِهِ فَكَتَبْتُ ذٰلِكَ امْتِثَالًا لِأَمْرِهِ وَأَنَا أَضْعَفُ الْفُقَرَاءِ إِلَى اللهِ الْغَنِيِّ إِسْحَاقُ بْنُ عَلِيِّ الدِّهْلَوِيُّ بِخَطِّهِ رَجَاءَ أَنْ يَذْكُرَنِي فِي صَالِحِ دُعَائِهِ حَامِدًا وَمُصَلِّيًا

و راحت بود شب وقت حاصل تا مر کسے را کہ ز دنی تقلید	امروز روز بدکاری و بدکاران است
بجا ملاں عادلاں ایں زمانہ خورندگاں کشت دمانند	پارہ پارہ کردہ بیخورند مانند پارہ کردہ خوردن مرغان
وے بہم من زمانہ را کمیافت زیرکاں انبوا	سختی ہائے بلا و از ترس ہائے سوزانندہ
رحم کن مر کسے را کہ بخواند ایں قصیدہ رو و تکاحر کند بندہ	اسحاق ابن علی ابن اسحاق

شنید از من وخواند ایں نظم را ارجمند و پیشوائے خلق بسیار کوشش کنندہ در کار دین و دانا بحقایق نظام ملت کردہ و دین محمد پسر احمد صاحب خصلتہائے پسندیدہ صاحب خوئے ہائے استوار فراشدہ است خصلتہائے نیکوی او ہمہ را و دیگر شدہ است ہمہ را شان ہائے خوبے او بسیار است بزرگیہائے و انوار و بدرستی کہ من واگرچہ بودم من کم مایہ در کار اشعار و لیکن اتفاق گفتن ایں نظم بود است از جہت فرمودن کسے کہ او کمس لازم است قبول کردن فرمان نظم کردن مانند دویدن و شتاب کردن مورچہ است در حضور سلیمان آں نظام الحق ہمیشہ باد بزرگی او درخواست کرد از من ایں چند سطر نوشتن را با بسیارے بزرگی و منزلت خود پس نوشتم من ایں چند سطر برائے فرمان برداری فرمان او و من ناتوان ترین محتاجان بسوے اللہ توانا و بے نیاز اسحق پسر علی باشندہ دہلی نوشتم چند سطر را بخط خود با امید آنکہ یاد کند آں نظام الحق بہ نیکوی دعائے خود در وقت حضر خود در حالیکہ ثنا کنندہ خدایم و درود فرستندہ مصطفٰی ام برحمتک یا ارحم الراحمین ؀

نکتهٔ دوم در بیان عظمت کرامات مولانا بدر الملة والدین اسحاق قدس اللہ
سرہ العزیز و رفتن او از دار دنیا بدار عقبے منقول است کہ ملک شرف الدین
کبرا مقطع دیوپالپور بود و او را اتفاق آں شد کہ بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق
والدین قدس اللہ سرہ العزیز ارادت آرد بدیں نیت دولت قدمبوس شیخ شیوخ
العالم حاصل کرد و بیعت التماس نمود شیخ شیوخ العالم اشارت بجانب مولانا بدر الدین
اسحٰق کرد کہ ایں را تو دست بیعت بدہ خدمت مولانا بدر الدین بحکم فرمان شیخ
شیوخ العالم او را دست بیعت داد بعد چند گاہ بحکم فرمان بادشاہ عہد او را بند کردہ
از دیوپالپور بجانب شہر رواں کردند ملک شرف الدین عرض داشتے
دریں باب بخدمت مولانا بدر الدین اسحٰق نوشت و کسان خود را گفت چوں
در اجودہن برسید فصل خربوزہ است قدرے خوربزہ بخرید و برابر عرض داشت
بخدمت مولانا بدر الدین کہ مخدوم منست ببرید چوں کسان ایں عرض داشت
با خوربزہ بخدمت مولانا بدر الدین رحمۃ اللہ علیہ آوردند جمعے از عزیزان بخدمت
آں بزرگ نشستہ بودند قاضی صدر الدین حاکم اجودہن خادمی مولانا مے کرد
او را فرمود کہ صدر الدین ایں را قسمت کن قاضی صدر الدین خوربزہ قسمت
کرد چوں بخدمت مولانا رسید نصیب خدمت مولانا بدر الدین پیش نہادہ خدمت
مولانا بدر الدین فرمود نصیب شرف الدین کبرے ہم نزدیک من بنہ چوں
خربوزہ قسمت شد خدمت مولانا دستار مبارک خود از سر فرود آورد و نزدیک
خربوزہ کہ نصیب شرف الدین کبرا بود نہاد و فرمود کہ ما ایں خوربزہ را نمے خوریم
و ایں دستار بر سر نمے بندیم تا آں زماں کہ شرف الدین کبرے نیاید چوں
او برسد با او ایں خوربزہ بخوریم ایں چوں بگفت و بحکایات مشائخ و مناقب بزرگان
با حاضران مجلس مشغول شد ساعتے گذشت شرف الدین کبرے رسید خدمت
مولانا بدر الدین رحمۃ اللہ علیہ دستار مبارک بر سر خود نہاد و بخوربزہ خوردن
مشغول شدند دریں میاں شرف الدین کبرے حکایت تخلیص خود بخدمت

مولانا بدرالدین اسحق رحمة الله علیه گفتی گرفت که عماز ساعتے پیش بادشاه در باب
من نوعے دیگر کیفیتے باز نموده بود چون بادشاه را کذب آن تحقیق شد فرمانے دیگر فرستاد
که او را تخلص کنید و هر جا که رسیده باشد هم از آنجا او را باز گردانید من بنده در قصبه نهوال
رسیدم که این فرمان رسید از برکت مخدوم با مرحمت تمام بخدمت پیوستم منقول است
که یاران شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره بنوبت بجهت هیزم در
سواد اجودهن میرفتند چون نوبت بمولانا بدرالدین رسید خدمت مولانا نیز
بجهت هیزم رفت و دو پسر شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره
العزیز برابر خدمت مولانا بدرالدین بیرون آمدند در اثناء راه بخدمت مولانا
مے گفتند که مریدان بابا را آنچنان کرامت نیست که مریدان سیدی احمد را زیرا چه
مریدان سیدی احمد بر شیر سوار مے شوند و مار بدست میگیرند مولانا بدرالدین
فرمود که مخدوم زادگان اینچنین نباید گفت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
بغایت بزرگ اند کسے بکرامات و عظمت ایشان و متعلقان ایشان نرسد الغرض
چون پیشتر رسیدند شیرے از جنگل بیرون آمد و هر دو پسر شیخ شیوخ العالم
بر درخت سوار شدند و خدمت مولانا پیشتر شد و آستین مبارک بر سر آن شیر میزد و
مے گفت که اے سگ ترا چه محل که در نظر مخدوم زادگان من در آئی بعده پسران
شیخ شیوخ العالم را گفت از درخت فرود آئید ایشان گفتند تا آن شیر نرود ما
فرود نیائیم خدمت مولانا رحمة الله علیه آن شیر را گفت اے سگ برو شیر سر
بر زمین نهاد و باز گشت پسران شیخ شیوخ العالم از درخت فرود آمدند و از آن
سخن که مے گفتند پشیمان شدند سلطان المشایخ مے فرمود که مولانا بدرالدین
اسحق چیزے مے نوشت وقت نماز دیگر تنگ بود کسے گفت خواجه وقت
نماز دیگر تنگ مے شود یکے را فرمود که برو آفتاب را به بین او رفت دید و گفت که
تنگ وقت است آفتاب فرو مے شود دیگرے را فرمود که برو به بین او هم گفت
آفتاب نزدیک است که فرو شود مرا فرستاد من رفتم گفتم که خواجه آفتاب نزدیک

است که فرو د شود بعده خدمت مولانا فرمود تا امروز آفتاب را بگوییم تا صفحهٔ تمام شود
فرو د نرود چون صفحه تمام شد خواجه فرمود که آفتاب را ببینید چون یک کس بالا رفت دید
که آفتاب برقرار است خواجه حکیم سنائی در مدح امیر المومنین کرم الله وجهه
خوش گوید شعر قوت حسرتش ز فوت نماز ❊ داشته چرخ را ز گشتن باز ❊ سلطان
المشائخ مے فرمود که مولانا بدر الدین اسحاق چنان خادمی شیخ شیوخ العالم
قدس الله سره العزیز کردے که از وقت چنان خدمت نیاید با آں همه مستغرق
و مشغول حق بودے تا بحدے که بخدمت شیخ شیوخ العالم نشسته مستغرق
حق تعالے بودے که از خود خبر نداشتے و خدمت مولانا سخت بزرگ بود و صاحب
نعمت تا روزے من با ایشاں گفتم که من در حالت تنگیها اول شیخ شیوخ العالم
را یاد میکنم پس ازاں شما را بحضرت عزت شفیع مے آرم جواب گفت که من نعمتے
داشتم از من سلب شده است و در تعزیت آنم بعده سلطان المشائخ فرمود سبحان
الله پیش ازاں خود چه نعمت بوده است که ایں زماں که بدیں حد است و آنچناں
بود که روزے شیخ شیوخ العالم مولانا بدر الدین اسحاق را عتاب کرد بسبب
آنکه وقتے خدمت شیخ شیوخ العالم مولانا بدر الدین را آواز داده بود همانا مولانا
بدر الدین اسحاق از غلبهٔ کار جوابے نگفت شیخ شیوخ العالم از و برنجید و یک
نفس شیخ رفت کار از سر گریه و سینه رفت و حبط شد سلطان المشائخ مے فرمود
بزرگے بود از خلفاے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز
وقت نقل او بر سر وقت او حاضر شدم چوں من بخدمت شیخ کبیر شیخ شیوخ العالم
رسیدم و از حال نقل آں بزرگ بخدمت شیخ شیوخ العالم باز نمودم شیخ
شیوخ العالم چشم مبارک پر آب کرد و فرمود که حال نماز چه بود گفتم سه روز نماز
فوت شد شیخ شیوخ العالم هیچ نگفت مولانا بدر الدین اسحاق در یں
محل گفت که ایں نیکو رفت من با خود گفتم شیخ شیوخ العالم در یں باب هیچ نفرمود
چرا شاید که مولانا بدر الدین رحمة الله علیه زیں ها گوید تا وقتیکه نقل مولانا بدر الدین اسحق

بود رحمة الله علیه نماز بامداد بجماعت بگذارد و اوراد تمام کرد چون رسید وقت اشراق شده است
اشراق نیز بگذارد و باوراد مشغول شد باز چون رسید وقت چاشت شده است چاشت نیز بگذارد
و سر بسجده نهاد و برحمت حق تعالی پیوست رحمة الله علیه بعده سلطان المشایخ فرمود
من با خود گفتم که او را رسد که این سخن بگوید و مدفن این بزرگ هم در مسجد جمعهٔ قدیم اجودهن
که بیشتر حال آنجا مشغول بودے بنده عرض داشت میدارد کاتب حروف بر آنجمله اینک
مردان خدای تعالی تا لب گور بر عبادت باری تعالی توفیق استقامت یافتند
و بمشایخ خود بدین حسن معامله رسیدند لاجرم آئینه نام و آوازهٔ ایشان تا دور قیامت
باقی ماند مصرع ما ایم که در هیچ حسابے نائیم ؛ و بزرگے خوش گوید بیت مردان جهان
گوے ز میدان بردند ؛ اے ننگ زنان حدیث مردان چکنی منهم آن شیخ پاک را
و خاطر عاطر او از غیر حق سلامت آن از رسوم و تکلف بری اعنی آن شیخ جمال الملة
والدین هانسوی الخطیب که جمال اهل حقیقت و قدوهٔ اهل طریقت بود بعلم و تقوے و
لطافت طبع و درویشی مخصوص و نظم او که دستور عاشقان خداست دلیل بر کمال عشق
او مے کند و این بزرگ خلیفه شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره
العزیز بود و بمرتبهٔ مشایخ کبار رسیده و شیخ شیوخ العالم دوازده سال بصحبت او در
هانسوی ساکن بوده و بارها شیخ شیوخ العالم کراتے فرمودے که جمال جمال
ماست و گاہے فرموده است که جمال میخواهم که گرد سر تو بگردم و این سخن دلیل واضح
است بر عظمت آن بزرگ و قرب منزلت آن بزرگ نزدیک شیخ شیوخ العالم
شخصے را خلافت نامه داده بود و او را فرموده که چون در هانسی برسی جمال را بنمائی
چون آن شخص در هانسی آمد و خلافت نامه که از شیخ شیوخ العالم یافته بود بخدمت
شیخ جمال الملة والدین نمود شیخ جمال الدین آن خلافت نامه را پاره کرده
فرمود تو شایان خلافت نهٔ آنگاه آن شخص بالتماس و مزاحمت پیش شیخ شیوخ العالم
خلافت نامه یافته بود والغرض آن شخص از هانسی در اجودهن باز آمد و خلافت نامه
شیخ جمال الدین پاره کرده بود بخدمت شیخ شیوخ العالم نمود شیخ شیوخ العالم

فرمود که پاره کرده جمال را ما نتوانیم دوخت و نیز عظمت این شیخ بحدّے بود که سلطان المشایخ
قدس الله سره العزیز مے فرمود که آن زمان که شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
قدس الله سره العزیز مرا بدولت خلافت خود رسانید فرمود که این خلافت نامه در
هانسی مولانا جمال الدین را بنمائی چنانکه این کیفیت مشرح در ذکر سلطان
المشایخ تحریر یافته است سلطان المشایخ مے فرمود که پیش از خلافت وقتیکه
من بخدمت شیخ جمال الدین میرفتم مرا تعظیم کردے و قیام آوردے چون بعد از
خلافت یکروز بزیارت رفته شد نشسته ماند مرا در خاطر گذشت مگر اینمعنی موافق ایشان
نیست بر فور فرمود مولانا نظام الدین تا تو بدانی که من پیش تو نه ایستاده ام
بسبب چیزی دیگر است فاما هرگاه که محبت در میان آمد من و تو یکے شدیم پیش خود
برخاستن چگونه روا باشد شیخ سعدی گوید بیت قیام خواستمت کرد عقل
مے گوید :: مکن که شرط ادب نیست پیش سرو قیام سلطان المشایخ مے فرمود
مرا و شیخ جمال الدین هانسوی و خواجه شمس الدین دبیر و جماعتے از یاران و
عزیزان را یکجا اتفاق مراجعت شد از حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
قدس الله سره العزیز در وقت وداع شیخ جمال الدین وصیتے درخواست کرد
و آداب اهل ارادت این است چون بر عزم سفرے شیخ را وداع کنند وصیتے خواهند
اگر شیخ پیش از سوال وصیتے کرد فهو المراد و الا مریدان درخواست کنند شیخ شیوخ
العالم نور الله مرقده فرمود که وصیت ما همین است که فلان را و اشارت بجانب
من کرد درین مصاحبت مے باید که خوش دار مصرع مقصود تویی دگر بهانه است +
شیخ جمال الدین بحکم وصیت لطفها مے فرمود و خواجه شمس الدین دبیر که معدن
لطافت و کان ظرافت بود نیز تعظیم و تکریم مے نمود تا نزدیک گروه رسیدیم از
دوستداران شیخ جمال الدین عزیزے میان نام فرمانده آن موضع بود قدوم
یاران را سعادتے دانست استقبال کرد و شیخ جمال الدین را با جمیع یاران در منزل
خود برد و بز لها و گراں پیش آورد شیخ جمال الدین فرمود که میزبانی شگرف کردی

اکنوں ما را کے اجازت میلنی تا رواں شویم گفت انگاہ اجازت کنم کہ باراں بہ بارد در آں
ایام امساک باراں بود و خلق بہ بلائے قحط مبتلا شیخ جمال الدین نگران گشت
و شیخ نگفت بمعاملہ از باطن توجہ نمود و شب ہنوز نگذشتہ بود کہ باراں سخت بارید و نواحی
آں ولایت سیراب کرد بامداداں ہر یک شاداں پیش آمدند و برائے شیخ جمال الدین
و یاراں دیگر اسپاں بارگیر آوردند چنانچہ از انجا تا ہانسی سوار آمدند اسپے کہ بارگیر من
بود بدلگام و سرکش افتاد و یاراں پیش رفتند و من تنہا ماندم مشقت بسیار کشیدم
بے طاقت شدم از اسپ فرود آمدم صفرا غالب شد بیہوش شدم دریں حال یاد
شیخ شیوخ العالم بر زباں من مے گذشت چوں بخود باز آمدم مرا بر خود وثوقے
شد کہ در آخر نفس نیز بر یاد ایشاں خواہم رفت مصرع خوش آں رفتن کہ بر یادت
رود جانم * سلطان المشائخ مے فرمود من درا جودہن میرفتم در ہانسی
رسیدم شیخ جمال الدین مرا گفت از من بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق
والدین قدس اللہ سرہ العزیز عرض داشت بکنی کہ در خرچ عسرتے مے باشد
شیخ شیوخ العالم دعائے در حق من کند چوں بخدمت شیخ شیوخ العالم
رسیدم پیغام ایشاں گفتم فرمود او را بگوئے چوں ولایت بکسے دادہ شود دادرا
واجب است استمالت آں ولایت از شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ سوال
کردند کہ استمالت ولایت ملوک دنیا معلوم است فاما استمالت ملوک آخرت چیست
فرمود کہ استمالت ملوک آخرت توجہ القلب الی اللہ من کل الوجوہ سائل یاد
کرد کہ مشغولی و کرامت شیخ جمال الدین مشہور است فرمود کہ آرے ہمچنیں است
فاما معصوم ہمیں انبیا و مشائخ اند و الا ہمیں پیغام آں بزرگ و جواب شیخ شیوخ
العالم دلیل مے کند منقول است شیخ جمال الدین ہانسوی را رحمۃ اللہ
علیہ کنیزکے بود خادمہ بغایت صالحہ عوایض شیخ جمال الدین از ہانسی
بخدمت شیخ شیوخ العالم او بردے و شیخ شیوخ العالم او را مادر مومناں
خواندے روزے شیخ شیوخ العالم فرمود کہ مادر مومناں جمال ما چہ مے کند ملو

موسناں عرض داشت کرد کہ خواجہ ازاں روز باز کہ بندگی شیخ شیوخ العالم پیوند کردہ است دیہ ہا واسباب و شغل خطابت بکلی ترک دادہ و گرسنگی ہا و بلا ہا سخت میکشد شیخ شیوخ العالم از شنیدن ایں حکایت خوش شد و فرمود کہ الحمد للہ خوش مے باشد سلطان المشائخ مے فرمود وقتے در ہوائے زمستان من بخدمت شیخ جمال الدین ہانسوی نشستہ بودم دریں میان شیخ جمال الدین ایں نظم بر زبان مبارک راند بیت بار وغن گاو اندریں روز خنک ✤ نیکو باشد ہریسہ نان تنک ✤ من گفتم ذکر الغایب غیبۃ بعدہ تبسم کرد و فرمود کہ اول آں را موجود کردہ ام انگاہ مے گویم بعدہ انچہ فرمودہ بود در مجلس حاضر آورد منقول است کہ شیخ جمال الدین ہانسوی را با شیخ ابوبکر طوسی حیدری کہ در کنارہ آب جون متصل اندرپت خانقاہے چوں بہشت دارد و ہمانجا آسودہ است و او درویشے عزیز بود و معاملۂ او بجد یاراں نسبتے مناقبت الغرض میان شیخ جمال الدین و میان شیخ ابوبکر طوسی رحمۃ اللہ علیہما محبت بود و واسطۂ محبت مولانا حسام الدین اندرپتی شیخ القضاۃ والخطبا بود و ایں مولانا حسام الدین ارادت بخدمت شیخ جمال الدین رحمۃ اللہ علیہ داشت و دراں ایام کہ شیخ جمال الدین بزیارت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ در شہر آمدے با شیخ ابوبکر طوسی ملاقات کردے و مولانا حسام الدین قدوم شیخ جمال الدین را غنیمت شمردے و ضیافت ہائے شگرف کردے سلطان المشائخ دراں ضیافت ہا حاضر بودے الغرض وقتے شیخ جمال الدین از ہانسی مے آمد مولانا حسام الدین استقبال کرد و بوقت استقبال کردن شیخ ابوبکر طوسی مولانا حسام الدین را گفت کہ شیخ جمال الدین را بگوئے کہ من درجہ سیوم الغرض چوں مولانا حسام الدین در کنارہ آب جون موضع کلوکھری رسید بر آں کنارہ شیخ جمال الدین رسیدہ بود و بریں کنارہ مولانا حسام الدین و آب دہ بند در میان بود شیخ جمال الدین از مولانا حسام الدین بآواز بلند

پرسید که آں باز سپید ما چگونه است یعنی شیخ ابوبکر طوسی مولانا حسام الدین گفت
که او در حج میرود شیخ جمال الدین هم از کنار آب مولانا حسام الدین را گفت که
تو هم از اینجا بر ایشاں برو و ایں بیت بگو متعاقب ما هم میرسیم بیت ایں است
بیت مرپاے ترا سرم نثار اولے تر * یک سر چه بود هزار سر اولے تر * در غار
وطن ساز چو بوبکر ازانکه * بوبکر محمدی بغار اولے تر * از شیخ قطب الدین
منور که پسر پسر شیخ جمال الدین هانسوی رحمة الله علیه منقول است که مے
فرمودند آں روز بازکه ایں حدیث قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اَلْقَبْرُ
رَوْضَةٌ مِنْ رِیَاضِ الْجَنَّةِ اَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفَرِ النِّیْرَانِ بسمع مبارک شیخ
گور باغی است از باغهاے بهشت یا مغاکی است از مغاکهاے دوزخ ۱۲
جمال الدین رسید بغایت ملتفت مے بود و از هیبت ایں وعید بیقرار چوں
خدمت ایشاں بجوار رحمت رب پیوست یاراں و عزیزاں نیز بسبب ایں معنی
در قلق و اضطراب مے بودند که حال ایشاں در گور چگونه خواهد بود الغرض بعد
چند گاه خواستند تا بر قبر مبارک ایشاں گنبدے عمارت کنند بنیاد گنبد کاویدن
گرفتند چوں نزدیک لحد رسیدند دیدند غرفه پیش روے مبارک ایشاں جانب
قبله پیدا شد که ازاں بوے بهشت مے آمد هماں ساعت ازانجا دور رفتند و آں
موضع را استوار کردند سلطان المشائخ مے فرمود مولانا جمال الدین هانسوی
را بعد نقل در خواب دیدند فرمود چوں مرا در گور فرود آوردند دو فرشته عذاب فرود
آمدند باز فرشته دیگرے در پے ایشاں آمد و فرماں رسانید که ما او را بدو رکعت
صلوٰة البروج که متصل سنت نماز شام میگذارد و بآیة الکرسی که متصل هر فرض
میخواند بخشیدیم منقول است چوں شیخ جمال الدین نقل کرد بعده سوم سال
که خادمه شیخ جمال الدین بود رحمة الله علیها مصلی و عصاے شیخ جمال الدین
که از شیخ شیوخ العالم یافته بود مولانا برهان الدین صوفی پسر خورد شیخ
جمال الدین که پدر شیخ قطب الدین منور بود در عالم صغر بود بخدمت شیخ
شیوخ العالم برد شیخ شیوخ العالم برحمت مولانا برهان الدین مذکور را تعظیم و

وتکریم نمود و بشرف ارادت و بیعت خود مشرف گردانید و چند روز بر خود داشت
و بوقت مراجعت خلافت نامہ و آں مصلے و عصا با نعمتے کہ مولانا شیخ جمال الدین
رواں کردہ بود بمولانا برہان الدین صوفی بخشید و فرمود چنانچہ جمال الدین
از جہت ما مجازی بود تو ہم مجازی و ایں ہم فرمود باید کہ چندگہے در صحبت
مولانا نظام الدین باشی یعنے سلطان المشایخ دریں محل مادر سومناں
بخدمت شیخ شیوخ العالم عرض داشت کرد بزبان ہندی کہ خوجا برہان
الدین بالا ہے یعنے خورد است ایں بار گراں را طاقت نتواند آورد شیخ
شیوخ العالم قدس اللہ سرہ العزیز فرمود بزبان ہندی کہ مادر سومناں (پونوں
کا چاند بھی بالا ہوتا ہے) یعنے ماہ شب چہاردہم در اول شب خورد مے باشد
کہ بتدریج بہ کمال میرسد خواجہ سنائی گوید مصرع برگ توت است
کہ گشتہ است بتدریج اطلس و شیخ شیوخ العالم مولانا برہان الدین را وداع
کرد و مولانا برہان الدین بر حکم فرمان شیخ شیوخ العالم بخدمت حضرت
سلطان المشایخ بر سال آمد بتربیت یافتے الغرض چوں مولانا برہان
الدین بمرتبہ کمال رسید و اوصاف مشائخ کبار از برکت نظر شیخ شیوخ
العالم و صحبت سلطان المشایخ دروجمع شد یک مرید ہم نگرفت و اگر کسے
از جہت ارادت آمدے بدو توجہ کردے و مزاحم شدے فرمودے کہ باوجود بندگی
سلطان المشایخ شیخ زمانہ حضرت سید نظام الدین محمد ہمچو منے را
کلاہ ارادت دادن و بیعت گرفتن روا نیست و ایں معنی بسمع مبارک سلطان
المشایخ رسیدہ بود چوں مولانا برہان الدین بخدمت سلطان المشایخ
آمد سلطان المشایخ فرمود کہ مولانا چنانچہ ایں ضعیف از شیخ شیوخ العالم
مجاز است شما ہم مجازید چرا کلاہ ارادت نمے دہید مولانا ہماں سخن گفت
کہ باوجود ہمچو شمائی ہمچو منے را روا نیست کہ کلاہ ارادت بدہد و مولانا برہان
الدین باعتقاد صافی از دل محبت سلطان المشایخ آغاز ید و ہر سال

کہ بخدمت سلطان المشائخ از ہانسی در شہرے آمد سلطان المشائخ
مے فرمود بجہت او در جماعت خانہ کہث راست کنید چوں او صاف تواضع و انکسار
خاصۂ او بود بسبب ترک ادب در جماعت خانہ در کہٹ نے غلطید و ہر وقت کہ خواستے
بخدمت سلطان المشائخ برود اول جامہ ہائے پاکیزہ خود را بعود و عطریات دیگر
معطر مے گردانید آنگاہ بخدمت سلطان المشائخ میرفت اگرچہ کرات در یک روز
طلب شدے وحکمت این معنی ازاں بزرگ پرسیدند فرمود چوں بخدمت بزرگے
بروند خوشبو شدہ باید رفت وایں بزرگ را جمال باکمال بود و ظاہری آراستہ و باطنی
معمور داشت و سلطان المشائخ مے فرمود جمال الدین ہانسوی را پسرے
بود بزرگ دانشمند دیوانہ شدہ بود گاہ گاہ بہوش آمدے و ہوشیارانہ سخن گفتے
اگرچہ دیوانہ شدہ بود اما از ہزار ہوشیار نشنیدم کہ او و شنیدم میگفت العلم حجاب اللہ
الاکبر دانستیم کہ ایں دیوانہ معنوی است بیان ایں سخن از و پرسیدم جواب گفت
علم دون حق است و ہرچہ دون حق است حجاب حق است منہم آں عارف ربانی
آں زاہد سبحانی شیخ عارف کہ خلیفہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس
اللہ سرہ العزیز بود سلطان المشائخ مے فرمود کہ ایں عارف را شیخ شیوخ العالم
قدس اللہ سرہ العزیز جانب سیوستان انجدود فرستادہ بود و اورا اجازت بیعت
دادہ بود آنجاں بود کہ ملکے بود طرف آچہ و ملتان وایں عارف برآں ملک
امامت داشت و تعلقے باہم دیگر الغرض وقتے آں ملک صد تنکہ بدست ایں عارف
بخدمت شیخ شیوخ العالم فرستاد و ازاں پنجاہ تنکہ برخود نگاہداشت پنجاہ تنکہ
بخدمت شیخ شیوخ العالم آورد شیخ شیوخ العالم تبسم کرد و گفت عارف قسمت
برادروار کردی ایں عارف شرمندہ شد برفور آں پنجاہ تنکہ آوردہ پیش داشت
وازاں خود ہم چیزے آورد و عجز بسیار کرد و ارادت التماس نمود شیخ شیوخ العالم
دست بیعت بدو داد و او محلوق شد بعد ازاں چناں در خدمت راسخ شد کہ استقامتے
حاصل کرد تا آنکہ آخر الامر شیخ شیوخ العالم اورا اجازت بیعت دادہ ہم طرف سیوستان

فرستاد فاما ہچنیں ہم گویند کہ مولانا عارف خلافت نامہ خود بخدست شیخ شیوخ العالم آوردہ عرض داشت کرد ایں کار نازک ہست اندازہ من بیچارہ نیست و من عہدہ دار ایں کار و شغل مشایخ کبار نتوانم شد ہم بر شفقت و مرحمت مخدوم عالمیاں کہ در نظر مبارک خود در آوردہ ہست بندہ کردہ ام بعد رسانیدن خلافت نامہ بحکم اجازت شیخ شیوخ العالم در کعبہ رفت و پیش از انجا باز نگشت رحمۃ اللہ علیہ عرض میدارد کاتب حروف محمد مبارک علوی المدعو بامیر خورد بر آنجملہ ایں بندہ از خدمت والد خود رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد کہ درویشے بود بزرگ صاحب نعمت کہ اورا شیخ علی صابر گفتندے در درویشی قدمے ثابت و نفسے گیرا داشت و ساکن قصبہ ڈیکری بودے و پیوند بخدست شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز داشت و او را از حضرت شیخ شیوخ العالم اجازت بیعت بود الغرض در آنچہ بعضے یاراں بزرگ کہ بدولت خلافت شیخ شیوخ العالم مشرف شدہ بودند ہر یکے را وداع مے شد و بوصیتے مخصوص مے گردانید و نفسے ہمراہ او میکرد دریں میاں شیخ علی صابر عرض داشت کرد کہ در باب بندہ چہ فرمان مے شود شیخ شیوخ العالم در باب او فرمود کہ اے صابر برو بہر کجا خواہی گرد یعنے ترا عیش خوش خواہد گذشت الغرض تا آخر عمر شیخ علی صابر را عیشے خوش گذشت و او مردے خوش باش و کشادہ ابرو بود علیہ الرحمۃ **باب ششم** در بیان مناقب فضائل و کرامات اولاد بعضے نبسگان و نبیرگان شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز و اقربائے سلطان المشائخ نظام الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز و سادات کرام کہ مخصوص بودہ اند باختصاص شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین و سلطان المشائخ نظام الحق والدین قدس اللہ سرہما العزیز عرض میدارد کاتب حروف محمد مبارک علوی المدعو بامیر خورد برائے مریدان خوب اعتقاد پوشیدہ نماند بر آنجملہ کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین را پنج پسر و سہ دختر بودہ اند خاما نبسگان و نبیرگان شیخ شیوخ العالم اکثرت شرق و غرب عالم

گرفته اند و هر طرفے را از اطراف گیتی بقدوم مبارک خود منور گردانیده اند و در حمایت خویش داشته فاما بعضے فرزندان و نبسگان و نبیرگان که مناقب و کرامات ایشان مشهور ست و بعضے که در نظر مبارک سلطان المشائخ پرورش یافته اند و کاتب حروف خدمت ایشان را دریافته دریں کتاب تحریر یافته تا از برکت ایشان ایں کتاب در دلہاے اہل دلان عالم جاے گیرد و نویسنده امیدوار را دستور مغفرت باشد ان شاء الله تعالے نکته در بیان مناقب فضائل و کرامات پسران شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز منهم آں شیخ زاده معظم آں فخر بنی آدم که از همه پسران شیخ شیوخ العالم مهتر بود خواجه نظیرالدین نصره الله که باوصاف سنیه و اخلاق مرضیه موصوف بود روزگار بعبادت باری تعالے و بزراعت و حراثت که لقمه حلال است گذرانیده و خداے تعالے را در خلا و ملا طاعت کرده و عمر عزیز در رضاے باری تعالے بسر برده رحمة الله علیه منهم آں بحر علم آں کان حلم آں بتقوے آراسته و بورع پیراسته اعنی مولانا شهاب الملة والدین که بوفور علم و فضائل بسیار مشهور بود و بیشتر حال بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین حاضر بودے و اگر در مجلس شیخ شیوخ العالم بحثے در علم افتادے دراں باب شروع کردے و آں بحث را بتقریر خوب تمام کردے چنانکه دلاساے شیخ شیوخ العالم بودے سلطان المشائخ مے فرمود که میان من و میان مولانا شهاب الدین طریقه محبت مسلوک بود و مے فرمود که وقتے مرا جرأتے رفت بخدمت شیخ شیوخ العالم بے قصد من و آنچناں بود که روزے نسخه عوارف بخدمت شیخ شیوخ العالم بوده است ازاں فوائد مے فرمود همانا نسخه بود بخط باریک نبشته و سقیم گو شیخ شیوخ العالم را در بیان آں اندکے مکثے بوده ست و من نسخه دیگر بخدمت شیخ نجیب الدین متوکل رحمة الله علیه دیده بودم مرا ازاں یاد آمد گفتم شیخ نجیب الدین نسخه صحیح دارد مگر آں سخن بر خاطر گرامی ایشاں گراں نمود ساعتے شد بر لفظ مبارک راندند یعنے درویش را قوت تصحیح نسخه سقیم نیست یکے دو بار ایں لفظ بر زبان مبارک راندند و مرا هیچ بر دل نیست که در معنی بکه

مے فرماید اگر من قاصداً و عامداً گفتہ باشم آنگاہ بر خود گمان بردم چوں دو سہ بار ایں بگفت
مولانا بدر الدین اسحاق رحمۃ اللہ علیہ مرا گفت کہ شیخ ایں سخن در باب تو مے گوید من
برخاستم سر برہنہ کردم و بپائے شیخ افتادم گفتم نعوذ باللہ کہ مرا مقصود ازیں سخن نسخۂ
کتاب خانۂ مخدوم باشد من نسخۂ دیدہ بودم ازاں حکایت کردم مرا اصلاً چیزے در خاطر
چیزے دیگر نبود ہر چند معذرت کردم اثرے رضائی ہمچناں در شیخ شیوخ العالم
میدیدم چوں ازانجا خاستم ندانستم کہ چکنم مبادا ہیچکس را آنچناں غم کہ مرا آں روز بود و گریہ
در من افتاد مضطر و حیراں بیروں آمدم تا برسیدم بر سر چاہے خواستم کہ خود را در آں
چاہ اندازم باز تامل کردم و با خود گفتم گدائے مردہ گیر اما ایں بدنامی مبادا یکہ باز گردد
در صحرا در حیرت سراسیمہ میگشتم و با خود گریہ زاری میکردم خدائے داند تا ایں کس
را در آں ساعت چہ احوال بود الغرض شیخ شیوخ العالم را پسرے بود کہ او را
مولانا شہاب الدین گفتندے میان من و میان او طریق مودت مسلوک بود
او را ازیں حال خبر شد بخدمت شیخ شیوخ العالم رفت از حال من بطریقے بہتر باز
گفت شیخ شیوخ العالم محمد خورد را بطلب من فرستاد بیامدم و سر در قدم آوردم
آنگاہ خوشنود شد دوم روز آں مرا پیش طلبید و مرحمت و شفقت بسیار فرمود و گفت
ایں ہمہ برائے کمال حال تو کردم ایں لفظ آں روز از خدمت ایشاں شنیدم
کہ پیر مشاطۂ مرید ہست آنگاہ مرا خلعت فرمود و بکسوت خاص مشرف گردانید سلطان
المشائخ مے فرمود کہ وقتے پیرے بخدمت شیخ شیوخ العالم آمد و گفت من
بخدمت شیخ قطب الدین طیب اللہ ثراہ بودم و شما را آنجا دیدہ ام شیخ او را نے شناخت
چوں تعریف کرد بشناخت الغرض یکے جوانکے برابر خود آوردہ بود و آں پسر او بود
سخن در علم افتاد آں پسرک بے ادبانہ در بحث در آمد و گستاخ وار با شیخ
بحث کردن گرفت چنانکہ سخن بلند شد شیخ ہم سخن بلند کرد و مولانا شہاب الدین
بیروں در نشستہ بودیم چوں غلغلہ شد درون در آمدیم آں پسرک ہمچناں بے ادبانہ
سخن مے گفت مولانا شہاب الدین در آمد آں پسرک را سیلی بازدن گرفت تیرہ شد

خواست که بر مولانا بسفاهت دراُفتد من دست آن پسرک گرفتم درین میان
شیخ شیوخ العالم قدس الله سره العزیز فرمود که صفا کنید مولانا شهاب الدین
یک جا یکے نغز و ملیلے سیم بیاورد و بدان پدر و پسر داد هر دو بازگشتند رسم شیخ
شیوخ العالم این بود که هر شب بعد از افطار مرا پیش طلبیدے و مولانا رکن الدین
سمرقندی را هم مولانا شهاب الدین گہے بودے و گہے نبودے الغرض مارا
بطلبیدے حکایت آن روز باز پرسید حکایت آمدن آن پیر و ادب کردن مولانا
شهاب الدین آن پسرک را تقریر افتاد شیخ شیوخ العالم مے خندید درین میان
من عرض داشت کردم که در انچه آن جوان خواست که با مولانا شهاب الدین
دراُفتد من این قدر کردم که دست او بگرفتم شیخ شیوخ العالم بخندید و فرمود که نیکو
کردی شیخ سعدی خوش گوید بیت اے دیدنت آسایش و خندیدنت آفت +
گوے از همه خوبان ببودی بلطافت منهم آن شیخ المشائخ طریقت و آن آفتاب عالم
حقیقت اعنی شیخ بدر الملة والدین سلیمان که بعلم و تقوے مشهور بود و باوصاف مشائخ
کبار موصوف بود و بعد وفات شیخ شیوخ العالم بر سجادۀ شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین پدر خود باتفاق برادران و اهل ارادت که حاضر بودند بنشست
و آن مقام را بنور حضور بر جادۀ طریقت منور گردانید که الولد سر لابیه و کاتب حروف
از والد خود سید محمد مبارک کرمانی رحمة الله علیه سماع دارد که شیخ بدر الدین سلیمان
مخلوق نبود فرق کردے بر طریقه مشائخ چشت قدس سره العزیز زیرا چه دست خلافت
از خلفاے چشت داشت و آنچنان بود که چون خواستند که خواجه قطب الدین
چشتی را قدس الله سره العزیز بر سجادۀ پدر در چشت بنشانند و خواجه قطب الدین
در عالم صغر بود بزرگان چشت و اقرباے دیگر رضا نمیدادند و خواجه علی چشتی
عم او در عهد سلطان غیاث الدین بلبن در شهر دهلی آمده بود بزرگان چشت
دو خلیفه بزرگ صاحب نعمت را از خلفاے خاندان چشت یکے خواجه زور که بوقت تحنیه
نام مبارک او تکبیر گوید الله اکبر الله اکبر لا اله الا الله والله اکبر ولله الحمد و دوم خواجه

که بوقت شنیدن نام مبارک او تسمیه گویند بسم الله الرحمن الرحیم بجهت ایں مصلحت
و باز نمودن کیفیت سجاده خاندان چشت که بخواجه قطب الدین میدہند بجد بست
خواجه علی رواں کردند چنانچه ایں حکایت مشرح در نکته سادات در ذکر والد کاتب
حروف تحریر یافته است الغرض ایں دو خلیفه صاحب نعمت چوں نزدیک اجودهن
رسیدند شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز را خبر شد که ایں
دو بزرگ از خاندان چشت میرسند شیخ شیوخ العالم استقبال کرد و ایں دو
بزرگ را بتعظیم در اجودهن فرود آورد و ضیافت ہاے شگرف کرد بعده مولانا
شهاب الدین و شیخ بدر الدین سلیمان را در نظر مبارک ایشاں آورد و گفت
که ایں ہا را شما کلاه ارادت بپوشانید آں بزرگاں گفتند ما را چه مجال آں باشد
که در نظر چوں تو شاہے کلاه بدہیم شیخ شیوخ العالم فرمود که ما ایں نعمت ہم از
خاندان شما داریم مطلوب من ایں است که کلاه ارادت از دست شما بپوشند بعده
آں بزرگاں گفتند چوں مخدوم مقتدا و نمیدارد اشارت شود و کلاه از جامه دار خانه
مخدوم بیارند و مخدوم بدست مبارک خود کلاه راست کند ما را دہد آنگاه ما کلاه
بپوشانیم مولانا بدر الدین اسحاق بحکم اشارت شیخ شیوخ العالم دو کلاه آورد شیخ
شیوخ العالم بدست مبارک راست کرده بداں بزرگاں داد آں بندگاں در
نظر مبارک شیخ شیوخ العالم مولانا شهاب الدین و شیخ بدر الدین سلیمان
را کلاه بپوشانیدند تا از برکت آں میان ہمه فرزنداں یکے عالم با عمل و دوم وارث
سجاده شیخ شیوخ العالم گشت الغرض چوں بیشتر مشایخ چشت را قدس الله
سره العزیز فرق بود شیخ بهاء الدین نیز ہماں معنی رعایت کرد چوں شیخ بدر الدین
سلیمان وفات یافت درون گنبد شیخ شیوخ العالم مدفن یافت قدس الله
سرهما العزیز منهم آں موصوف باوصاف مرداں دیں آں مشهور بتقوے و یقین
اعنی خواجه نظام الملة والدین سلطان المشایخ مے فرمود که خواجه نظام الدین
را شیخ شیوخ العالم از جمله پسراں دوست تر داشتے و او شکری بود بخدمت

شیخ شیوخ العالم اعظم گستاخ بود ہر چہ گفتے شیخ شیوخ العالم از غایت آں کہ او را
دوست داشتے بسمع رضا بشنیدے و تبسم کردے و از آنچہ او گفتے نرنجیدے منقولست
کہ در مردی و جوانمردی حیدر ثانی بود و کیاستے ظاہر داشت و فراستے صادق چنانکہ
ذکر کرامت و فراست او در نکتہ وفات شیخ شیوخ العالم تحریر یافتہ است الغرض
چوں بعد نقل شیخ شیوخ العالم کفار در دیار اجودھن رسیدند خواجہ نظام الدین
از جہت مردی و غایت دلاوری بجز گرگفا ریپوست بعد قتال بسیار شہادت یافت
چوں درمیاں کشتگان تفحص کردند ہیچ اثر آں بزرگ زادۂ عالم نیافتند رحمۃ اللہ
علیہ منہم آں سیرت خوب نزد اہل دلاں محبوب اعنی خواجہ یعقوب کہ از ہمہ پسران
کمتر بود و بجذل و ایثار مشہور و نفسے گیرا داشت و کراماتے ہویدا و طریقۂ اہل ملامت
رفتے و بعکس آنکہ بخلق نمودے باحق بودے و طبعی فیاض و لطافتے تمام داشت
کاتب حروف از والد خود سید محمد مبارک کرمانی سماع دارد کہ مے فرمود بیشترے
حال در سفر و حضر مصاحب شیخزادہ عالم صاحب زادہ دارین خواجہ یعقوب مے بودم
وقتے برابر او در خطہ اودہ رفتم چوں در اودہ رسیدم در سرائے فرود آمدیم شیخ زادہ ہمرا
در وثاق گذاشت و خود بتماشائے شہر بیروں آمد چنانکہ یکپاس شب بگذشت
در وثاق نیامد و جائے بعیش مشغول شدیم دراں شب مقطع اودہ کہ خانے
معظم بود او را درد شکم گرفت بحدے کہ یک ساعت از درد سخت قرار نبود ہر چند کہ
علاج کردند شفا میسر نشد کار بتعویذ و ادعیہ کشید دریں میاں مردے گفت شیخ زادہ
خواجہ یعقوب فرزند حضرت شیخ شیوخ العالم را دیدم بوقت نماز دیگر در شہر اودہ
در آمدہ اگر او را دریابند امید باشد کہ از برکت دعائے آں شیخ زادہ عالم ایں زحمت
بصحت بدل شود فی الحال مقطع دراں نیم شب ہر طرف کساں بطلب شیخ زادہ
فرستاد طلبکناں در سرائے آمدند کہ فرود آمدہ بودیم گفتند شیخ زادہ کجا است کہ خان
مے طلبد گفتم بوقت نماز دیگر از من جدا شدہ درمیان شہر جائے خواہد بود تفحص
و تتبع کردند در مقامے یافتند کہ بعشرت مشغول بود دیدند کہ در خواب است آہستہ

بیدار کردند از خواب ژولیده برخاست گفتند شمارا خان می طلبد تبسم کرد و گفت
خرچ مالکم شده بود و من در آن تفکر خفته بودم که شما بسر وقت من رسیدید همچنان
برخاست و روان شد چون بخان رسید دید که از غایت درد شکم از کهبت برزمین و از زمین
برکهبت می غلطد و نزدیک بهلاک رسیده است نزدیک کهبت خان بنشست
و دو انگشت مبارک خود بر شکم خان نهاد و چیزی بخواند فی الحال درد شکم موقوف
ماند خان برخاست و در پای شیخ زاده عالم افتاد و فرمود تا یک بدره سیم و جامهای
همین بخدمت شیخ زاده آوردند و شیخ زاده با آن سیم و جامه بازگشت و مبلغی از آن
سیم بحاجبان و پیده داران خان عطا فرمود و در سرایی که فرود آمده بودیم در آن
نیم شب آمد آخر الامر در اثنای راه قصبهٔ **انبروهه** آن بزرگ زاده را مردان غیب
بربودند و غایب کردند رحمة الله علیه **نکته** در بیان فضایل و صلاحیت و کرامات
دختران شیخ شیوخ العالم **فرید الحق والدین** قدس الله سره العزیز کاتب حروف
از والد خود سید مبارک محمد کرمانی رحمة الله علیه سماع دارد که **شیخ شیوخ العالم** را
سه دختر بود مهتر ایشان بی بی **مستوره** که تا نفس آخر در پرده ستر و صلاح و عفت آراسته
بود دوم بی بی **شریفه** که بشرف عبادت و طاعت مشرف بود رحمة الله علیها و
این بزرگ زاده در عنفوان جوانی بیوه شده بود تا لب گور بشوهری مشغول
گشته همچنینکه بیوه شد چنان بحق مشغول شد که **شیخ شیوخ العالم** فرمود اگر
عورات را خلافت و سجاده مشایخ دادن روا بودی من بی بی شریفه را دادمی
ولو کان النساء کمثل هذا لفضلت النساء علی الرجال **شیخ سعدی** خوش گوید
بیت در سرا پردهٔ عصمت بعبادت مشغول + نام در عالم و خود کنف ستر خدای +
سیوم بی بی **فاطمه** که در حبالهٔ مولانا **بدر الدین اسحاق** رحمة الله علیها بود چون
مولانا **بدر الدین اسحاق** در اجودهن برحمت حق پیوست فرزندان صغیر
گذشت چنانچه خواجه محمد امام و خواجه موسی **سلطان المشایخ** را بدین
سبب تعلقی سخت پیش آمد زیرا چه **سلطان المشایخ** را با **بدر الدین اسحاق**

فرط محبت بود چنانچہ ذکر مولانا بدرالدین اسحق تحریر یافتہ ہست سلطان المشائخ
دریں اندیشہ مے بود اگر خرچے پیدا شود بی بی فاطمہ را با فرزنداں از اجودھن بیاذ
تا حق محبت مولانا بدرالدین اسحق بنوعے ادا کردہ باشد الغرض دریں باب بخدمت
سید محمد کرمانی جد کاتب حروف مشورت کرد سید گفت ما ہمہ را واجب ست آنکہ رعایت
فرزندان مولانا بدرالدین اسحق بکنیم کہ در باب ہر یکے از ما خدمت شیخ شیوخ العالم
مدد ہا کردہ ہست ہم دراثنا ے ایں حال کہ مشورت کردند مردے بود سوداگر ملتانی
ہمسایہ سلطان المشائخ مگر از جائے سودا آوردہ بود دو تنکۂ زر پیش خدمت
سلطان المشائخ فتوح آورد سلطان المشائخ آں دو تنکۂ زر پیش سید محمد
کرمانی نہاد و فرمود کہ یک تنکۂ زر شما در خانہ خود خرج بدہید و دوم تنکۂ زر بجہت آوردن
اتباع و فرزندان مولانا بدرالدین اسحق با خود در اجودھن خرج ببرید زیراچہ
شما محرم آں خاندان با کرامت اید خدمت سید محمد آں قبول کرد و دوم روز طرف
اجودھن رواں شد بی بی فاطمہ رحمۃ اللہ علیہا را با فرزنداں در شہر آورد
الغرض چوں چند گاہے از رسیدن بی بی فاطمہ و فرزندان عزیز او در شہر گذشت
از خویش و بیگانہ ہر کسے گمانے بردند مگر سلطان المشائخ در خاطر دارد کہ بی بی
فاطمہ را در حبالۂ خود آرد چنانکہ ایں سخن کہ نہ لائق حال سلطان المشائخ بود
در گوش خاص و عام افتاد شبے خلوتے بود سید محمد کرمانی ایں حکایت بخدمت
سلطان المشائخ گفت کہ خلق در باب آوردن بی بی فاطمہ سخنے میگویند
بگماں آنکہ خدمت شما بی بی فاطمہ را آرایندہ اید مقصودے دیگر ہست چنانکہ در صحائف
کتابت رفتہ ہست سلطان المشائخ بشنیدن ایں معنی انگشت تحیر را بدندان
تفکر گرفت و دست مبارک خود بر روے محاسن مصفا خود فرو آورد و گفت
کہ استعداد عزیمت اجودھن کنید دوم روز آں بزیارت شیخ شیوخ العالم رواں شد
چوں از اجودھن بازگشت پیش از آنکہ در شہر برسد سہ روز بی بی فاطمہ در
غیبت سلطان المشائخ نقل کردہ بود و در روضہ شیخ نجیب الدین متوکل رحمۃ

علیه بیرون دروازهٔ منده مدفن شده چون روز سیوم بود خلق حاضر گشت سلطان المشائخ از اجودهن بعد از آن روز در روضهٔ شیخ نجیب الدین متوکل رسید زیارت سیوم روز بی بی فاطمه دریافت خواجه محمد و خواجه موسی که در عالم صغر بودند ایشان را در نظر مبارک خویش پرورش داد و خواجه احمد نیشاپوری را که مرید شیخ شیوخ العالم بود اتفاق او تا آخر ایشان فرمود رحمة الله علیهم اجمعین نکته در بیان فضائل و کرامات نبیرگان شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سرهم العزیز منهم آن افضل مشائخ طریقت آن اکرم اولیا حقیقت که در علو درجات و رفعت مقامات و شدت مجاهدات و ذوق مشاهدات در عصر خویش مثل نداشت و در بذل ایثار بی نظیر بود و در مبالغت طهارت ظاهر و باطن در میان مشائخ وقت بی مثل بود اعنی شیخ علاء الملة والدین ابن شیخ بدر الدین سلیمان و این بزرگ شانزده ساله بود که بر سر سجاده شیخ شیوخ العالم بجای پدر نشست و پنجاه و چهار سال حق آن سجاده کما هو حقه بگذارد چنانکه صیت عظمت و کرامت او هم در حیات عزیز او میان عالم منتشر شد و اسم مبارک او میان اسامی اولیاء مذکور و مشهور گشت چنانکه در دیار اجودهن و دیالپور و جبالی که سمت کشمیر است خلق آن دیار از غایت محبت و اعتقاد مقامها ساخته اند و قبرها کرده و بنام روضهٔ متبرکهٔ او تیمن و تبرک می گیرند و در آن موضع صدقات و ختمات می کنند و کاتب حروف از والد خود سید مبارک محمد کرمانی رحمة الله علیه سماع دارد که میفرمود شیخ علاء الدین قدس الله سره العزیز هم شیر من بود و میان من و شیخ علاء الدین حق رضاع ثابت گشته و شیر مادر من خورده و پیش مولانا بدر الدین اسحق کلام الله یکجا خوانده چنانکه کیفیت شرح در ذکر مولانا بدر الدین اسحق تحریر یافته است و خدمت والد من فرمود روزی در عالم صغر من و شیخ علاء الدین بخدمت شیخ شیوخ العالم حاضر بودیم شیخ شیوخ العالم بدولت بر کهٹ نشسته بود و ما هر دو پیش کهٹ گرفته ایستاده بودیم درین

محل شیخ شیوخ العالم تنبول در دهن مبارک داشت از راه شفقت فرزند پروری
تنبول از دهن مبارک خود بدست مبارک در کام شیخ علاؤالدین نهاده و بقیهٔ آن
تنبول در کام من نهاده بعده از کهٹ بجهت توضی فرود آمد و بر کرسی بنشست عیسیٰ
نام درویشے بود که در خلوت خدمت کردے و حجرے را که نوبت او بودے بخدمت
شیخ شیوخ العالم فرستادے و نوبت این شغل نگاه داشتے تا عدل درین کار
مرعی ماند الغرض این خواجه عیسیٰ شیخ شیوخ عالم را وضو سازانید و سجاده راست کرده
بودند تا بعد از وضو شیخ شیوخ العالم بر سجاده نشستند هم در اثنائے این شیخ شیوخ
العالم بوضو مشغول بود و شیخ علاؤالدین بازی کنان رفت و بر سجاده بنشست خواجه
عیسیٰ جانب شیخ علاؤالدین دید و انگشت بدندان گرفت درین حال شیخ شیوخ
العالم جانب خواجه عیسیٰ دید بعده نظر بجانب شیخ علاؤالدین کرد که بر سجاده نشسته
است شیخ شیوخ العالم تبسم کرد و گفت عیسیٰ تبنهه ته بهی بزبان آن دیار یعنی
بگذار تا بنشیند از برکت نفس مبارک شیخ شیوخ العالم قریب قرن شیخ علاؤالدین
بر سجاده شیخ شیوخ العالم بنشست چنانکه هیچ وجه پائے مبارک بجز در مسجد جمعه جائے
دیگر نرفت اگر بادشاهان وقت مے آمدند از مقام خود هیچ وجه نجنبیدے و خلق را
همچو پشک شتر دانستے و اگر کسے بجهت ارادت آمدے حواله بروضهٔ شیخ شیوخ العالم
کردے و فرمودے که این را در پایان بابا ببرید و کلاه بدهید و صوم تمام خاصهٔ آن
بزرگ بود چنانکه آن بزرگ را در روز طعام خوردن ندیدند تا لب گور جز در عیدین و ایام
تشریق و هیچ وجه بجز این پنج روز افطار نکرد و افطار خدمت ایشان بوقت یکپاس شب
بودے چند نان بار وغن مے پختند چنانکه از سیرے هشت نان از آن دو نان را بهرا
حیل با قدرے شیر موازنه یک سیر بکار بردے و بوقت افطار جز این طعام حلوائے
بسیار با نانهاے پیش مے بردند از آن هیچ تناول نکردے محتک هاے حلوا بدان وقت
که خلق خفته مے بودند برسانیکه خاطر مبارک او اقتضا کردے بفرستادے خارج
کند و یکی درویشان که دو وقت در جماعت خانه مے کشیدند و خاص و عام را ازان

نصیبے شدے و اگر از محل خلوت در روضه شیخ شیوخ العالم آمدے از درویشان
و محتاجان بجهت بذل و ایثار شیخ صف زده ایستاده مے بودند از سر صف که ایثار
آغاز کردے هر یکے را مبلغے سیم فرمودے و مے گذشتے و اگر کسے پایه بدو چیزے رسیده بودے
از مقام خود جدا شدے و در محل دیگر هم در میان صف بایستادے و ازان حال خدمت
شیخ را خبرے کردند که این مرد یکبار رسیده است او را دو چندان دهانیدے
که پیش ازان رسیده بودے اگرچه کرّات این حرکت کردے و هر بار و تکرار نه گفتے و زجری نفرمودے
مقصود شیخ این بود تا کسے مَنّاعاً لِلْخَیْر نشود و کسانیکه بخدمت خاص شیخ مشغول
مے بودند و طایفه که آب وضوء مے رسانیدند و قومے که جامهاے مبارک شیخ میدوختند و
مے شستند هیچ آفریده را مجال نبودے که آسیب خویش بدیشان رساند و اگر ایشان
دستے و یا آسیبے کسے رسانیدے او را از خانقاه بیرون میکردند در طهارت و نظافت
بدین حد کوشیدے منقولست در آنچه شیخ رکن الدین نبیره شیخ الاسلام بهاء الحق والدین
زکریا رحمة الله علیه از شهر دهلی در ملتان میرفت بزیارت شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز رفت چون از روضه قبر که بیرون آمد
با شیخ علاؤ الدین قدس الله سره العزیز ملاقات کرد شیخ رکن الدین بجهت
مصافحه و معانقه پیشتر شد و شیخ علاؤ الدین را در کنار گرفت و گفت که خداے
تعالے شما را استقامتے بخشیده است هر آئینه کسے نتوانند که از جا بجنبانند فاما اسبب
چند نفر قرابت که تعلق بدینها دارند کشان مے برند این سخن فرمود و یکدیگر را وداع
کردند چون شیخ علاؤ الدین رحمة الله علیه بمقام خود آمد فی الحال آن جامها
بکشید و غسلے تازه کرد و جامهاے دیگر پوشید و بر سجاده بنشست همانا این معنی
بخدمت شیخ رکن الدین رسانیدند و گفتند که این چه بزرگی و تکبر است که سبب
معانقه هیچو شما پاک و پاک زاده اینچنین کند شیخ رکن الدین رحمة الله علیه فرمود که
شما قدر مولانا علاؤ الدین چه دانید او را مے رسد که اینچنین کند زیرا چه از ما
بوے دنیا مے آید و او ازان مبرا شده زندگانی مے کند آدمیم بر سر حرف و اگر

کسے از دست ظلم ظالمان و متعدیان در جماعت خانۂ روضۂ متبرکہ شیخ شیوخ العالم درآمدے مجال نبودے کہ کسے آں مظلوم را بزور و تعدی از حرم روضۂ متبرکہ بیروں آرد اگرچہ بادشاہ وقت بودے از مہابت ایں بادشاہ دین و دنیا بترسیدے و چوں شیخ علاؤالدین برحمت حق پیوست ہم در جوار روضۂ شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہ العزیز مدفن ایں بزرگ شد و بر روضۂ متبرکہ او گنبد عالی سلطان محمد تغلق کہ مرید و معتقد خدمت شیخ علاؤالدین بود عمارت کنانیدہ است از خدمت شیخ علاؤالدین رحمۃ اللہ علیہ دو پسر ماند صاحب عظمت و کرامت یکے شیخ زادہ معظم و مبجل و مکرم در علم و کرامت و مہابت مستثنیٰ بود و ہر کہ در سیمائے مبارک او بدیدے بتحقیق دانستے کہ از دودمان کرامت و بزرگیست اعنی شیخ معزالحق والدین کہ در علم تلمذ پیش مولانا وجیہ الدین پائلی کردہ بود و در دین و دیانت حظے کامل داشت و بجائے پدر در مقام شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین نشست و در بذل و ایثار بر بندگان خدا بکشاد بعد چندگاہ سلطان محمد تغلق در شہر دہلی طلب فرمود و تعظیم و تکریم او بواجبی نگاہداشت و فرمود تا در نظر مبارک او امور مملکت را پرداخت رسانند کہ الدین والملک توامان بعدہ رائے آں بادشاہ ایں اقتضا کرد کہ دیار گجرات حوالہ بندگان او کرد شیخ معزالدین رحمۃ اللہ علیہ در گجرات رفت تا آخر کار بتقدیر اللہ از دست ظالمان و باغیان بدرجہ شہادت رسید امروز آں دیار از برکت روضۂ متبرکہ او منور است و خاک پایان او دوائے درد حاجتمندان آں دیار ہست و دوم شیخ زادۂ علی الاطلاق و آں مقبول اہل عالم باتفاق کہ در جمیع اوصاف سنیہ مثل نداشت اعنی شیخ علم الحق والدین کہ ظاہرا و باطنا آراستہ بود و در سماع ذوقے تمام داشت و گریہ جگرسوز حافظ کلام ربانی بود و سلطان محمد در غایت احترام و اکرام او کوشیدہ و شیخ الاسلام مملکت ہندوستان گردانید و لکہہا بہ بندگان او داد و جمیع مشائخ روزگار منقاد و محکوم او گشتند و در دین و دنیا بغایت مبجل و مکرم

بود چوں ایں شیخ شیوخ الاسلام برحمت حق پیوست درون گنبد روضہ شیخ علاؤالدین متصل پدر مدفن یافت و ایں دو بزرگ دو پسر گذاشتند ہر کدام یگان پسر شیخ معزالدین رحمۃ اللہ علیہ شیخ زادہ معظم افضل الدین فضیل کہ امروز بجاے پدر و جدان خویش در مقام شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین بر سجادہ کرامت نشستہ ہست و بصورت و سیرت آبا و اجداد در غایت آں سجادہ معظمہ بر طریق سلف خود میکند و در غایت مشغولی و نہایت ترک و تجرید کوشیدہ و مقبول دلہا گشتہ و در بذل و ایثار کشادہ و معتقدان آں خاندان کرامت امیدوارند تا حق تعالے آں شیخ زادہ عالم را بر سجادہ کرامت مستقیم دارد و شیخ شیوخ الاسلام علم الحق والدین رحمۃ اللہ علیہ شیخ زادہ خوبصورت و پسندیدہ سیرت کہ مشتغل علوم دینی است اعنی شیخ زادہ راستین مظہر الحق والدین کہ بعد از پدر شغل شیخ الاسلامی سلطان محمد تغلق انار اللہ برہانہ با عزاز و اکرام تمام بدو مفوض گردانید و در تعظیم و تکریم ایں شیخ زادہ باقصے الغایت کوشید و تا ایں غایت بہچناں معظم و مکرم ہست دا اوقات او معمور حق تعالے ذات ملک صفات او را در کامرانی دین و دنیا دایم دارد منہم آں شیخ زادہ با بذل و ایثار کہ در مروت و مردمی و ستیی مشار الیہ بود اعنی شیخ زادہ عالم خواجہ عزیز الملۃ والدین ابن خواجہ یعقوب نفسے گیرا داشت صاحب فتوح بود و نعل بازگونہ زدے دیار دیوگیر و تلنگ ہمہ معتقدان و بندہ او بودند کاتب حروف ایں بزرگ زادہ را در دیوگیر دریافتہ بود ہیئتے زیبا و فرہے وافر داشت و برادر حقیقی او خواجہ قاضی بغایت خوب اخلاق و سادہ باطن بود و ایں ہر دو برادر کہ شیخ زادگان عالم بودند در نظر مبارک سلطان المشائخ بسیار بودند و از آنحضرت پرورش یافتہ شیخ زادہ عزیز الدین ہم در دیوگیر شہادت یافت مدفن او آنجا شد و خواجہ قاضی ہم در حظیرہ سلطان المشائخ در سر چوترہ یاران مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہما منہم آں کمال طریقت آں جمال حقیقت اعنی شیخ زادہ کمال الحق والدین

ابن شیخ زادہ بایزید ابن شیخ زادہ نصر اللّٰہ از لباس تکلف بکلی عاری بود و در بذل و ایثار
بے نظیر و زاد تنہا نخچے و بخلق دادے و از طعامہائے لذیذ احتراز نمودے و اگر عزیمت سفر کردے
گردوں ہوائے پرِ ناں برابر بودے و در آنچہ این بزرگ در عہد دولت سلطان محمد تغلق
در شہر دہلی از دیار کہ مقام سکونت او بود آمد کاتب حروف بخدمت این بزرگ
بسبب رعایت حقوق خاندان معظم ایشاں کہ با آبا و اجداد کاتب حروف داشتند
رفتہ بود و شیخ درون حجرہ بالائے کہٹ نشستہ چوں کاتب حروف را دید از درون
حجرہ دیگے بر دست مبارک کردہ بیروں آمد و صحنکے گلیں بخدمت او آوردند و بدست
مبارک ہریسہ از آں دیگ بیروں آورد و بجائے روغن ستور روغن کنجد انداخت
و قدرے حلوا نیز بر آں ہریسہ افزود و فرمود برغبت بخور کہ من ناں ہائے دست
پختہ جدہ پدریں بزرگوار تو بسیار خوردہ ام کاتب حروف آں ہریسہ تناول میکرد
و لذت فراواں مے یافت و این شیخ زادہ صاحب کرامت در اوائل در مطبخ
حضرت سلطان المشائخ قدس اللّٰہ سرہ العزیز دیگ شوئی کردے اینہمہ
نعمت و کرامت از آں بود و دیگر آنچہ شیخ زادہ کمال الدین و شیخ زادہ عزیز الدین
یعقوب خواستند کہ ہر دو جائے سفر کنند بوقت وداع سلطان المشائخ یک
جلالے بدست شیخ کمال الدین و یک جلالے بدست شیخ زادہ عزیز الدین داد
و شیخ زادہ کمال الدین را فرماں شد کہ تو در مالوہ باش و شیخ زادہ عزیز الدین
را فرماں شد کہ تو در ولایت دیوگیر باش چوں از خدمت سلطان المشائخ
بیروں آمدند شیخ زادہ عزیز الدین گفت ازیں یکاں جلالی چہ غرض حاصل
خواہد شد شیخ زادہ کمال الدین گفت خاطر جمع دار سلطان المشائخ
مارا جلالے دادہ است یعنے بزرگی و آخر الامر ہر دو بزرگ زادہ حیات خوش متمتع
و با کرامات بسیار تا آخر عمر یافتند و روضۂ متبرکہ این بزرگ زادہ کمال الدین
دوائے ہمہ دردہاست و حاجت روائے خلق گشتہ رحمۃ اللّٰہ علیہ و منہم
آں بصورت و سیرت سلف و خلف یعنی خواجہ عزیز الملۃ والدین ابن خواجہ ابراہیم

ابن خواجه نظام الدین مادر بزرگوار او سیده بوده عمّهٔ کاتب حروف و گمان کاتب
حروف و اکثر اهل ارادت که این شیخ زاده رحمتیں را دریافته بودند آنست که هیچ
صغیره از آن شیخ زادهٔ عالم در وجود نیامده باشد و باطنی معمور و ظاهری به تبسم
و اخلاق پاکیزه آراسته داشت و درونهٔ مبارک او با حق تعالی بمراقبه و ذکر خفی
منور اینهمه از برکت آن بود که در نظر مبارک سلطان المشایخ پرورش یافت
و بوقت مائده پیوسته حاضر بودی و اگر وقتی خواجه محمد و خواجه موسی که خواندن
دعاء مائده عهدهٔ ایشان بود حاضر نبودندی این بزرگ زاده دعای مائده خواندی
و تا آن غایت که این شیخ زاده رحمتیں در دعا خواندن مشغول بودی سلطان
المشایخ فرمودی رحمت باد رحمت باد این مرحمت مخصوص در حق او بودی
و این شیخ زاده سلطان المشایخ را در مشغولی و عالم مشاهده دریافته بود
چنانکه در باب اوراد در نکتهٔ مشغولی تحریر یافته است و این شیخ زادهٔ معظم می فرمود
که وقتی من در قصبهٔ کهر به کار خیر خواهر زاده رفته بودم چون از آنجا باز گشتم اول
بخدمت سلطان المشایخ آمدم و سعادت قدم بوس حاصل کردم مرحمت
و شفقت فرمودن گرفت که کار خیر چگونه گذشت و سماعها چگونه بود تبسم می فرمود
و باز پرس می کرد بعده فرمود که والدهٔ خود را دیدی عرض داشت کردم که خیر
اول سعادت پای بوس مخدوم حاصل کردم بعده بدان سعادت برسم دعای
خیر ارزانی داشت و فرمود که برو آن سعادت را هم دریاب آخر الامر چند روز
ذات مبارک این شیخ زادهٔ صاحب کرامت را زحمت مزاحم شد در هفته
روز که زحمت بود یک ساعت لب مبارک از تلاوت کلام الله بیکار نمانده بعدها
رحمت برحمت حق پیوست در پایان سلطان المشایخ مقابل روضهٔ متبرکه
سلطان المشایخ مدفن یافت رحمة الله علیه نکتهٔ در بیان فضایل و مناقب
و بزرگی و کرامات نبیرگان حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین قدس
الله سره العزیز منهم آن سر دفتر نبیرگان شیخ شیوخ العالم شیخ زادهٔ معظم

ومکرم خواجه محمد ابن مولانا بدرالدین اسحٰق که مادر او دختر شیخ شیوخ العالم بود این شیخ زاده معظم بهمه اوصاف سنیه موصوف بود در علوم دینی و تقوے و لطافت طبع موزوں و ذوق سماع و گریه جگرسوز و بذل و ایثار مشهور و مذکور و از عالم صغر تا کبر سن هم در نظر مبارک سلطان المشائخ پرورش یافته و حافظ کلام ربانی گشته و علوم وافر و عشقے کامل حاصل کرده چنانکه هم در حیات سلطان المشائخ بمرتبه خلافت سلطان المشائخ رسید و خلق خدا را هم در حیات سلطان المشائخ دست بیعت دادن گرفت و این شیخ زاده معظم با امامت سلطان المشائخ مخصوص بود و اے یومنا او را خواجه محمد امام گویند و در امامت او سلطان المشائخ را رقتے و ذوقے حاصل میشد و بعد امامت بکسوتهاے خاص مخصوص مے گشت و در مجالس بالاتر از نزدیک سلطان المشائخ کسے نشستے و در رقص با سلطان المشائخ موافقت نمودے و در مجلس سلطان المشائخ بحکم اشارت سلطان المشائخ صاحب سماع شدے و هیچکسے را از نبیرگان و یاراں اعلے را این محل نبود و از ملفوظات جاں بخش سلطان المشائخ کتابے نبشته است و انوار المجالس نام کرده است و بیشتر عمر عزیز او در عبادت باری تعالے و ذوق سماع که در آں باب غلو تمام داشت مصروف گشته از هر جنس قوالان کامل از پارسی و هندی گوے بخدمت او حاضر مے بودند و علم موسیقی را وضعی بود که مثل آں نشاں نتواں داد و در بیاں معانی آں علم رموز و اشارت نغمات و تکمیل آں بر حقیقت آیتے بود کاتب حروف کرات این بزرگ زاده عالم را چه در سماع و چه در غیر سماع دیده است چشم هاے مبارک ایشاں مدام از کمال ذوق در میان آب غلطاں بودے و گریه و نعره او در سماع جگرهاے اهل دلاں را سوراخ کردے وقتے سلطان المشائخ را در خانقاه شیخ ابوبکر طوسی که حوالی اندپت است استدعا کردند و در آں مجلس درویشاں صاحب نعمت حاضر بودند هر چند که سماع میگفتند هیچ اثر پیدا نمے شد

سلطان المشایخ فرمود کہ سماع را بدارند و بحکایات و ماثر بزرگان مشغول شدند در اثنائے این حال ذوقے پیدا شد درین معرض شیخ علی زنبیلی روے بجانب شیخ نظام الدین پانی پتی کہ خلیفہ شیخ بدرالدین غزنوی بود کرد منظرے خوب حالے وافر و الحانے خوش داشت و گفت کہ ما از شما سماعے مطلوب داریم کہ بشنویم الغرض شیخ نظام الدین پانی پتی میان مجلس بجاے قوالان بنشست چون او تنہا بود سلطان المشایخ بجانب خواجہ محمد کہ ذکرش بخیر باد اشارت کرد کہ شما یاری دہید خواجہ محمد از مقام خویش برخاست برابر شیخ نظام الدین پانی پتی بنشست این ہر دو بزرگ اول غزلے آغاز کردند بعدہ صوتے برگرفتند چون بدین بیت رسیدند بیت بہر بخردی کہ بینی امشب آ + از سن ہمہ درگذار تا روز + سلطان المشایخ را بگرفت و در جملہ جمع اثر کرد الغرض بآن فضائل کہ حق تعالی ایشان را دادہ بود انکسار و تواضع تمام ہم بخشیدہ تا در میان جمع پیش آمد و نشست و سماع گفت آرے چون از مقبولان حضرت الہ بودہ مدا ایشان ہمہ حرکات و سکنات پسندیدگان آنحضرت مے آمد و این شاہزادہ در علم حکمت نصیبے وافر داشت این ضعیف گوید بیت بعلم حکمت جائے رسیدہ کہ زرشک + میان گور کند شور بو علی سینا + منہم آن مشہور بعلم آن مذکور بحلم کہ بزہد و تقوے موصوف بود اعنی خواجہ موسیٰ ابن مولانا بدرالدین اسحاق کہ برادر حقیقی خواجہ محمد امام بود و این بزرگ زادہ نیز در نظر مبارک سلطان المشایخ پرورش یافتہ و در جمیع علوم کمالے داشت و ذو فنون روزگار گشتہ و در علم اصول فقہ بزودی پیش مولانا وجیہ الدین پائلی گذراندہ و حافظ کلام ربانی بود و در تحقیق سخن کوشیدے و طبعے فیاض و لطافتے بسیار داشت و در نظم و اشعار عربی و پارسی کامل بود و غزلے بر سوال گفتے و در علم موسیقی طایفہ کہ مہارت داشتند لطائف دلربائی آن علم از نغمات روح افزاے این بزرگ مے بردند و در جمیع علوم دستے داشت و در علم

حکمت کمالے یافتہ بود آں را بتجارب مقرون گردانیدہ و در غیبت خواجہ محمد امام برادر
بزرگ خود امامت سلطان المشایخ کردے و بغایت خوش خواندے و بخلعتہائے
فاخر از حضرت سلطان المشایخ مشرف گشتے آخر الامر ہر دو بزرگ و بزرگ زادہ
در حظیرۂ سلطان المشایخ مدفن یافتند رحمۃ اللہ علیہما منہم آں شیخ زادہ دلکشائے
والیئے ولایات والا اعنی خواجہ عزیز الملۃ والدین صوفی کہ والدۂ بزرگوار او بی بی
مستورہ دختر شیخ شیوخ العالم فرید الدین بود قدس اللہ سرہ العزیز و ایں شیخ زادہ
فضائل بسیار داشتہ معانی و لطایف بیشمار و از ملفوظات روح افزائے حضرت
سلطان المشایخ کتابے نبشتہ است مسمے تحفۃ الابرار کرامت الاخیار
و ازیں نسخہ بیشترے در نظر مبارک حضرت سلطان المشایخ گذرانیدہ وقتے
کہ نایدہ سلطان المشایخ مولانا وجیہ الدین پائلی بالا تر ایں شیخ زادہ نشست
چوں سلطان المشایخ دید فرمود کہ مولانا چنانکہ من نخواہم کہ ہیچ مجعدے بالا تر
متعلمے نشیند ایں ہم نخواہم کہ ہیچ متعلمے بالا تر مخدوم زادگان من بنشیند اگرچہ مخدوم زادہ
مجعد باشد و مولانا وجیہ الدین شیخ عزیز الدین را در نیافت کہ نبیرۂ شیخ شیوخ
العالم است چوں مجعد دیدہ داشت کہ شخصے دیگر است فی الحال مولانا وجیہ الدین
روے بزمین آورد و بمعذرت بایستاد کہ من ندانستم کہ ایں شیخ زادۂ عالم است
و الا ہرگز ایں جرات نکردمے و ایں بزرگ زادہ بحکم فرمان سلطان المشایخ
بخدمت قاضی محی الدین کاشانی تلمذ کردہ بود و در کتابت خط بہتر و باریک بے مثل
زمانہ بود و در جہاں نظیر در نیافتہ کہ ہیچکس در عالم بداں لطافت نتواند نبشت
کتابت کردے وقتے آں شیخ زادۂ معظم در خانہ کاتب حروف بوسیلۂ محبت آبا و
اجداد آمدہ بود و ایں شکستہ را بزرگی دادہ در اثنائے فوایدے کہ مے فرمود در روے
مبارک جانب کاتب حروف کرد و ایں بیت گفت بیت گر وقت خوشت ہست
غنیمت میدار + کاں را چو نماند قضا نتواں کرد + و ازیں بزرگ خلفے ماندہ
بصورت و سیرت سلف اعنی شیخ زادہ معظم قطب الملۃ والدین حسن

تحسن اللّٰه تعالیٰ اُمُورَ دِیْنِهٖ وَبَلَغَهٗ مَبْلَغَ الرِّجَالِ کہ در زہد و ورع و تقوے ٢٠٣
وبذل و ایثار و تحمل گوے سبقت از ہمسران خود ربودہ ہست و بشرف خلافت
شیخ نصیر الدین محمود مشرف گشت و بخط مبارک شیخ نصیر الدین محمود اجازت
نامہ بروست دارد و خلق خدا را دست بیعت میدہد و الحال از وے آساید حق تعالےٰ
برجادۂ طریقت مستقیم دارد نکتہ دربیان فضائل و مناقب و بزرگی اقربائے سلطان
المشائخ نظام الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز منہم آں بمکارم اخلاق موصوف
آں بقربت و شفقت سلطان المشائخ مخصوص و معروف اعنی خواجہ رفیع
الملۃ والدین ہارون کہ پسر خواہر زادہ حقیقی سلطان المشائخ ہست
و از عالم صغر تا کبر سن در نظر رحمت سلطان المشائخ پرورش یافتہ ہست
و بواسطہ شفقت سلطان المشائخ حافظ کلام ربانی گشتہ سبحان اللہ ایں
چہ شفقت بود کہ سلطان المشائخ برو داشت اگر وقتے بوقت مائدہ ایں
بزرگ حاضر نبودے سلطان المشائخ باوجود چندیں بزرگان توقف
کردے و منتظر رسیدن ایں بزرگ بودے و از فتوحات و تحفہ آنچہ رسیدے
بہ نصیبے کامل و حظے وافر از جملہ اقربائے خویش اول ایں بزرگ را مقدم
داشتے و بجائے فرزندان خود در خلا و ملا بکنار مبارک خویش پرورش میداد
بایشان تحتے و بسطے میبود و بیشتر حال در نظر مبارک سلطان المشائخ
میبود و ایں بزرگ ہم در حیات سلطان المشائخ متولی خانہ حظیرہ گشت
اگرچہ ایں بزرگ در تیر و کمان و سیاحت و کشتی ہوسے تمام داشت سلطان
المشائخ از غایت شفقت بہمداں بابکے ایں بزرگ را رغبت بود ترغیب دادے
و از حال ایں ہنرہائے پسندیدہ کہ شرعاً مشروع ست بپرسیدے بلکہ خواص
ایں ہنرہا تلقین فرمودے تا خاطر مبارک ایں بزرگ خوش شود و حق تعالےٰ
ایں بزرگ را کہ یادگار سلطان المشائخ ہست برجادۂ طریقت مستقیم دارد
و بر اصحاب روضہ مقیم باشد آمین منہم آں موصوف بعلم آں منسوب بحلم آں

فرشتہ صفات آں پسندیدہ ذات اعنی خواجہ تقی الملۃ والدین نوح کہ بشرف
قرابت حضرت سلطان المشائخ مشرف و برادر کہتر خواجہ رفیع الدین ہارون
بود و بنظر خاص سلطان المشائخ مخصوص گشتہ وہم در اوان جوانی باوصاف بزرگان
رسیدہ کاتب حروف مناقب ومآثر او چہ تواند نوشت جائے کہ سلطان المشائخ
درباب ایں بزرگ فرمودہ کہ یاراں ایں را عزیز دارید کہ ایں نیک کسے است قرآن
یاد دارد و ہر شب آدینہ ختم مے کند و در تعلم ہوسے تمام دارد و حاصل بسیار و باہیچ
کسے کارے ندارد نہ بدوستے و نہ بدشمنے بغایت صالح است تا روزے من ازو
پرسیدم کہ چندیں طاعت و عبادت کہ مے کنی مقصود تو چیست گفت
مقصود من حیات شما است سلطان المشائخ مے فرمود کہ ایں سخن او را کہ
آموخت یعنی ایں سخن دلیل سعادت اوست و منقول است آں روز کہ مدت
سلطان المشائخ را زحمت بود پیش از زحمت موت خواجہ نوح را پیش خود
طلبید و چند نفر درویش عزیز رسیدہ بودند ایشاں را نیز طلبید و بحضور یاران درویشاں
خواجہ نوح را خلافت داد و بس وصیت فرمود باید کہ ہرچہ بر تو رسد نگاہ نداری و
آں را بہیچ رسانی اگر بر تو چیزے نباشد ہیچ دل خود را نگراں نداری کہ خدا ترا خواہد
داد و ہیچکے را بد نخواہی و از خدا ہم کسے را بد نخواہی و جفا را العطا بدل کنی و دیہ واو را فرستاد
کہ درویش قرار داد و او را خوار نباشد اگر تو چنیں باشی پادشاہان بر در تو آیند الغرض
خواجہ نوح را ہم در حیات سلطان المشائخ و در عنفوان جوانی زحمت دق فراہم
ذات مبارک او شد وہم دراں زحمت برحمت حق پیوست وہم در حظیرہ سلطان
المشائخ در سرآں چبوترہ یاراں مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ ومنہم آں زاہد یگانہ
آں عابد زمانہ آں مخصوص گردانیدہ حق آں بشرف اختصاص مطلق اعنی
خواجہ ابوبکر مصلے دار خاص کہ بشرف قرابت سلطان المشائخ مشرف بود
و در خلا و ملا خدمت سلطان المشائخ کردے و با چندیں خدمت ایشاں را
صوم دوام بودے بلکہ روزہا گذشتے افطار نکردے چنانکہ تکلم مبارک از و ثابت

چشیده بودے و در غایت مشغول و در نهایت مجاهده بودے روز جمعه مصلے
سلطان المشایخ بعد اداے نماز بامداد در مسجد جمعه کیلوکهری بردے جمعه بود
سلطان المشایخ مے فرمود که خواجه ابوبکر مصلے مرا در مسجد جمعه برده بهت
مشغول شده و در سماع ذوق وافر و غلو تمام داشت وقتے بود که در سماع از
غایت ذوق و ایثار دستار و پیرهن بقوال دادے و میزری برکتف مبارک
او حمائل بستے الهی او را آں میزر در رقص چه زیب دادے و از غایت شوق
نعرهٔ دل دوز و جگر سوز زدے و قوالاں را بگرفتے و بجنبانیدے و از ذوق
او حاضراں از ذوق تمام حاصل شدے و اینهمه از برکت نفس سلطان المشایخ
بود که خواجه ابوبکر را فرموده بود که در حال سماع بوقت اهتزاز و رقص نزدیک من
شده محافظت کناں بردمے و بعد از نقل سلطان المشایخ بعضے یاراں
بوظیفهٔ دیهه و زمینے مشغول شدند اما ایں بزرگ هیچ چیز تعلق نکرد و از برکت
سلطان المشایخ با اتباع انبوه حیاتے خوش گذرانید تا آخر الامر چند روز
زحمت ملازم ذات پاک او شد از دار فنا بدار بقا رحلت کرد و در پایان سلطان
المشایخ مدفن یافت منهم مولانا قاسم یکے از خواهرزادگان سلطان المشایخ
قدس الله سره العزیز خواجه قاسم ابن عمر برادرزادهٔ خواجه ابوبکر است که صاحب
لطایف التفسیر است در دیباچه تفسیر مے فرماید که بنده امیدوار بحضرت و رحمت
پروردگار قاسم بن خواهرزاده حقیقی سید السالکین برهان العاشقین نظام
الحق والدین طیب الله ثراه و جعل الجنة مثواه چوں ایں عنایت سابقه کرد
ایں بیچاره را از کتم عدم در عالم وجود آورد بانواع کرم مخصوص گردانید بعضے

بر نکته داناں و سخن فهماں پوشیده نماند که در سیر الاولیا لفظ خواهرزاده چند جا واقع شده است
بمعنی مختلف در نکته اقربا در مناقب خواجه رفیع الدین هارون مے نویسد که پسر خواهرزاده
حقیقی و در نکته بعضے کرامات حضرت سلطان المشایخ مے نویسد اسپ مادیاں را بعد از مدتے
بخواجه محمد صالح خواهرزادهٔ اوم و در نکته بیان بعضے دقایق و احادیث مے نویسد که مرا خواهرزادهٔ
بود او را بشوهر دادند آں مرد در خانه نیکو نبود و در نکته اقربا در مناقب مولانا ابوالقاسم مے نویسد مولانا

که موجب سعادت دارین است آنست که بنظر ایں سلطان المشایخ قطب
الاقطاب عالم ملحوظ گردانید و بانواع انفاس از باطن خویش که معدن غیب
سفر علوم لاریب است بزبانے که ناطق است بحق ارزانی داشت اعلی ازاں
ایں بود که ایں شکستہ چہار ساله وچہار ماہ وچہار روزه شد والد ایں مسکیں
تغمدہ اللہ بالرحمۃ والرضوان بحضرت آں سرور عاشقان و پیشوا[۱] مشتاقاں
برد تا بامر ایشاں بمکتب فرستد آنحضرت از راه تلطف و بنده نوازی تختۂ او
بقلمے که آں حالی است از قلم وحی بدستے که آں موصل است بدست حضرت
رسالت پناه صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کابراً عن کابر نوشت ایں ضعیف را که
درحالت نوشتن تختہ ایستاده کرده بودند نشست اقبال که خادم ایں بادشاہ
معنی بود ایستاده کرد باز ایں ضعیف نشست باز اقبال خواست که ایستاده
کند آں مخدوم عالمیاں و ملجا جہانیاں نفسے که حکم متین است گفت که بگذار
ایں نشستہ خواهد خواند بعد نوشتن ہمچناں نشستہ بزبان مبارک خود از کمال
شفقت یکدوکرت تلقین کرد بعده بلفظ مبارک فرمود حق جل و علے ایں
لودک را کبر سن رساند و بکمال علم مشرف گرداند چوں ایں ضعیف دوازده سال
شد حق جل و علے بحفظ کلام مجید و فرقان حمید مشرف گردانید بعده بحق جل
وعلی سُلْطَانُ الْاَئِمَّۃِ وَالْعُلَمَاءِ الْاَجِلَّۃِ وَالْفُضَلَاءِ جَلَالُ الْمِلَّۃِ وَالدِّیْنِ حَاکِم
اَعْلَی اللّٰہُ لِوَاءَ جَلَالِہٖ وَرَزَقَنَا ظِلَّ لِوَائِہٖ رسانید ایں بزرگوار دیں پرور

۵ [illegible]

---

۱ بادشاہ امام ها و عالمان کلاں و بادشاہ فضلا بزرگی کرده مسلمانان و بزرگے دین دیں درآں
عالم برتر دارکند حق تعالے نشان بزرگی او را و نصیب کند سایه نیزه او۔

* قاسم ابن عمر برادرزاده خواجہ ابابکر و درہمیں نکتہ عبارت لطایف التفسیر که تصنیف ہمیں
مولانا ابوالقاسم است نقل کرده قاسم بن خواہرزاده حقیقی آزیں عبارت با فہمیده
مے شود که لفظ خواہرزاده عام است پسر خواہر را   و پسر دختر خواہر را ہم مے گویند و دختر خواہر
و دختر دختر خواہر را ہم مے گویند و ازیں عبارت با ایں ہم معلوم مے شود که خواجہ محمد
پسر خواہر حضرت سلطان المشایخ و نام پدر ایشاں صالح است و خواجہ ابابکر و خواجہ عمر
ہر دو پسران خواہر حقیقی حضرت سلطان المشایخ اند ۱۲ منه

بنظر خویش مشرف گردانید و قریب پنجاه سال در خدمت این سرور علماے زیور صحبه
تلمذ کرد از مبادی علوم تا نهایت آں بقرات خویش تمام کرد و بشرف اجازت کفته هدایه
و بزدوی و کشاف و مشارق و مصابیح مشرف کرد پس ازاں ایں ضعیف در تفاسیر
عربی و پارسی نظر کرد و هر یکے را مخصوص یافت بعبارتے لطیف و معانی و الفاظ
غریب است تا مجموعه نویسد که متضمن معانی غریب شامل لطائف تمامه تفاسیر باشد
تا منافع بخاص و عام رسد و مطالع آں بر اسرار قرآں و دقایق فرقاں مطلع گردند
و نام ایں تفسیر لطایف تفسیر کرده منهم آں فخر نامد و آں جمال عبّاد که در علم و تقوے
و ورع در ایام خود مثل ندارد یعنی خواجه عزیز الملة والدین ابن خواجه ابوبکر مطلے
دار خاص که بشرف قرابت سلطان المشائخ مشرف بود و ایں بزرگ چند
ملفوظات سلطان المشائخ را یکجا ترتیب بدیوان جمع کرده است و آں را
مجموع الفوائد نام نهاده و نام خود عبد العزیز ابن ابوبکر خواهر زاده سلطان
المشائخ بنشته است سبحان الله سالها باشد که ایں عزیز الوجود بر جادهٔ طریقت
مستقیم میرود و از عالم صغر تا کبر سن تکبیر اولے در هیچ فرصے از و فوت نشد در مساجد
بگشتے تا تکبیر اولے دریافتے تحریمه بستے چوں بعنوان جوانی رسید و در تعلم غلو کرد هر چه
تعلم میکرد بعمل مقروں مے گردانید و هر شب جمعه ختم مے کند و در جماعت خانه
سلطان المشائخ سالها باشد که پنجوقت و آں مقام قبر که امامت مے کند
و خلق خداے را دست توبه میدهد و بدانچه دست میدهد آینده و رونده را بخیرے
بلیش مے آید و هیچ معینے ندارد و بر هیچ کس آمد و شد نه با اتباع انبوه خوش مے گذارند
حق تعالے او را صبر جمیل بخشیده است وقتے ایں بزرگ بوقت قیلوله بخدمت
سلطان المشائخ رفت خادم بخدمت سلطان المشائخ ذکر کرد خواجه عزیز
هر شب جمعه ختم مے کند سلطان المشائخ فرمود که بلند مے خواند یا ساکن ایں
بزرگ گفت ساکن ایں جواب بر مزاج سلطان المشائخ موافق افتاد تحسین
فرمود و کرت دیگر نور الدین پسر خواجه محمد بشر که مخصوص بشفقت سلطان المشائخ

بود این بزرگ را پیش برد و گفت مخدوم عزیز مرید شماست فرمود که آرے مرید من است و مرا باین فرزند فخر است مَتَّعَ اللّٰهُ الْمُسْلِمِیْنَ بِطُوْلِ بَقَائِهٖ نکته در بیان فضائل و مناقب سادات کرام جد و پدر و اعمام کاتب حروف که مخصوص بقربت و صحبت و شفقت و مرحمت سلطان المشایخ نظام الحق والدین قدس الله سره العزیز بوده اند و اتصال ایشان بحضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین و بحضرت سلطان المشایخ قدس الله سرهما العزیز بدرجات اقصے منتهی آن سید آل رسول آن افضل اولاد بتول آن جگر گوشه مصطفے آن نور دیدهٔ مرتضے و زهرا یعنی سید محمد محمود کرمانی جد پدرین کاتب حروف که سرور سادات کرمان بوده آبا و اجداد این سید پاک را در کرمان اسباب دنیاوی از قریات و باغات از حد بسیار بوده و یک عم این سید بزرگوار سید احمد کرمانی در ملتان عهده سکه دار الضرب داشت الغرض سید محمد کرمانی بتجارت از کرمان به لاهور در شهر آمدے چون بازگشتے میان اجودهن شدے و سعادت قدمبوس شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین حاصل کردے و در ملتان بخدمت عم خود آمدے و از انجا بکرمان رفتے در اثنای این آمد و شد و دریافت سعادت پای بوس شیخ شیوخ العالم دولت محبت و اعتقاد شیخ شیوخ العالم در سویدای دل سید محمد کرمانی جای داد تا بخدمت شیخ شیوخ العالم ارادت آورد و این محبت بحدے کشید که اسباب املاک کرمان بکلی ترک داد و در ملتان بخدمت سید احمد عم خود آمد سید احمد دختر خود بی بی رانی جدهٔ کاتب حروف بنکاح تسلیم سید محمد کرمانی برادرزادهٔ خود کرد بنیت آنکه سید محمد را هم در ملتان بدارد هرچند سید احمد اسباب دنیاوی عرض کرد و ترغیب دل شغل خود نمود چون محبت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز دامنگیر دل و دیده شده بود سکونت در ملتان میسر نشد تا آنکه سید احمد گفت که صحبت شیخ الاسلام بهاء الدین زکریا قدس الله سره العزیز هم عزیز است سید محمد کرمانی گفت محبت

له بهره‌مند گرداند الله تعالی مسلمانان را بدرازی بقای آن عزیز ۱۲ بتول ... ۱۲

از نہانے شود شیخ سعدی گوید بیت خار سودائے تو آویختہ در دامن دل +
حیف باشد کہ باطراف گلستاں نگرم + بعدہ بی بی رانی اتباع خود را در اجودھن
آورد و باختیار ترک اسباب املاک و وطن قدیم داد و بفقر و فاقہ در اجودھن
قناعت کرد و بمرحمت شفقت نظر لطف شیخ شیوخ العالم مخصوص شد بی بی
رانی و اتباع او نیز بشرف بیعت شیخ شیوخ العالم مشرف گشت اگر وقتے یاران
اعلی بجہت مطبخ شیخ شیوخ العالم گل کریل چیدن در صحرا مے رفتند سید محمد
نیز بر فتے ہر کسے گل کریل بیشتر مے آوردند سید محمد اندک آوردے سبب آنکہ
دستہائے مبارک او نازک بود و خارہائے کریل مجروح مے گردانید چوں ایں
قصہ شیخ شیوخ العالم را روشن شد فرمود کہ سید را حاجت نیست کہ برود ما از
قبول کردیم الغرض ہژدہ سال در نظر مبارک شیخ شیوخ العالم بود دوازدہ
سال در ارادت از سلطان المشائخ سابق و سید محمد کرمانی را با سلطان
المشائخ بواسطہ آنکہ در اجودھن ہر دو غریب بودند فرط محبت بود چوں محبت
ایں دو بزرگ شیخ شیوخ العالم را تحقیق شد فرمود کہ در صحبت یکدیگر باشید
و میاں شما مواخات باشد تا بداں صحبت سید محمد با فرزنداں بخدمت سلطان
المشائخ آمد و عمر گذرانید و ایں روایت مشہور ست کہ وقتے سید محمد کرمانی
را با سلطان المشائخ بسببے تغیر مزاج شد سید محمد در مائدہ حاضر نمے شد تا شبے
سلطان المشائخ در خواب دید کہ حضرت رسالت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم
در قبہ نشستہ ہست و سید محمد کرمانی رحمۃ اللہ علیہ بر در آں قبہ ایستادہ و سلطان
المشائخ مے فرماید کہ من ازیں حال معائنہ مے کنم و در خاطر مے گذرد کہ
خدمت سید محمد را با من تغیر مزاج است کہ و اندر او روں قبہ بہ برد یا نہ من
در اشنا ایں خطرہ سید محمد رحمۃ اللہ مرا آواز داد کہ اے مولانا نظام الدین
بیا چوں من رفتم دست من گرفت و دروں قبہ بحضرت رسالت صلی اللہ
علیہ آلہ وسلم برد و پائے بوس دہانید حضرت رسالت صلی اللہ علیہ آلہ وسلم

فرمود که مولانا نظام الدین محمد تو از فرزندان مائی بانسب صحیح و سید محمد نیز از فرزندان من است چون روز شد سلطان المشایخ در خانهٔ سید محمد آمد سید محمد را خبر کردند فرمود تا سلطان المشایخ را نفرستادند بر ما نیاید سید محمد استقبال کرد در صحن خانه کرم کنان و بشارت گویان در پاے یکدیگر افتادند نشستند شیخ سعدی خوش گوید بیت * چه خوش بود دو دلارام دست در گردن * بهم نشستن و حلواے آشتی خوردن * آخر الامر چند روز سید محمد را زحمت مزاحم شد از دار فنا بدار بقا شب جمعه سنه احدے و عشر و سبعمایة رحلت کرد و در حظیرهٔ سلطان المشایخ در سر چبوترهٔ یاران مدفن یافت این سید بزرگوار چهار پسر گذاشت سید نور الدین مبارک و سید کمال الدین احمد و سید قطب الدین حسین و سید خاموش چنانکه مناقب ایشان تحریر مے یابد منهم آن سید تارک دنیا باختیار و آن باوصاف سینه نزدیک عام و خاص مختار آن مقبول اولیا آن محبوب صفیا آن مشهور باطعام طعام آن مذکور بحسن کلام اعنی سید السادات نور الملة والدین مبارک ابن سید محمد کرمانی پدر کاتب حروف که از جمیع فرزندان سید محمد مهتر بود و تولد این سید پاک هم در حیات شیخ شیوخ العالم در اجودهن بود و کنیت او ابو القاسم تعین کرده بود شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز اما سلطان المشایخ این سید پاک را سیدی گفتے و اغلب خلق هم بدین اسم خواندے و این بزرگ بفضایل بسیار و لطافت طبع آراسته و صحبت درویشان بسیار دریافته و راه و روش ایشان نیکو دانسته سبحان الله در مدت نود سال که عمر عزیز آن سید پاک بود بهیچ نوع میل بدنیا و ابنای دنیا نکرد و بهیچ معنے مشغول نگشت و بفضل حق جل و علے ایام حیات با تباع انبوه خوش گذرانید و همت بر آن داشت که با مهمانان مراعت بسیار کند و طعامهاے مکلف پیش آرد و اهل دنیا در آرزوے لذت طعام این سید پاک بودندے و علما و فقرا را سخت دوست داشتے و در تعظیم و خدمت کردن درویشان

وصیت اہل عشق فرزندان خود را ترغیب نمودے علی الخصوص کاتب حروف را در تعلیم کاتب حروف بسیار مبالغت نمود و زر و مال ایثار استادان کاتب حروف کرد چنانچہ ایں کیفیت در ذکر مولانا و استاد نا فخر الملۃ والدین زرادی کہ خلیفۂ سلطان المشائخ بود تحریر یافتہ ہست و عمر عزیز ایں سید پاک در نظر مبارک مرحمت سلطان المشائخ گذشت با آنکہ ارادت بخانوادہ چشتیہ بخواجہ قطب الدین چشتی داشت و دو کرت در چشت رفتہ بود چوں کرت دوم بخواجہ قطب الدین چشتی رسید چندگاہ آں خانوادہ کریم را خدمت کرد و خواجہ قطب الدین را تحقیق شد کہ ایں سید پاک خاص برائے زیارت خواجگان چشت مے آید مشرف بخلافت خود گردانید و بخرقہ خلافت و اجازت نامہ بنشان مبارک مخصوص کرد و یک اسپ کمیت مغلی کہ خاصہ سواری خواجہ بود بخشید و وصیت فرمود کہ با وضو باشی و طعام تنہا نخوری و با عزاز تمام باز گردانید و ایں ہمہ از برکت آں بود کہ سید پاک در نظر شیخ شیوخ العالم گذشتہ بود و تنبول از دہن مبارک خود در کام ایں سید پاک نہادہ و کلام اللہ برابر شیخ علاؤ الدین قدس سرہ پیش مولانا بدر الدین اسحٰق خواندہ چنانکہ در ذکر شیخ علاؤ الدین تحریر یافتہ الغرض ایں سید پاک مے فرمود در آں سال کہ من از چشت باز گشتم برا سپے کہ خواجہ قطب الدین دادہ بود سوار مے آمدم و آں اسپ داغ پائے گاہ خاصۂ خواجہ داشت و لشکر ہائے کفار در آں سال از لشکر منصور شہر دہلی در عہد دولت سلطان علاؤ الدین خلجی انار اللہ برہانہ شکستہ باز گشتہ بودند ہزار گاں و دو ہزار گاں متفرق میرفتند در اثنائے راہ خراساں چند کرت مرا پیش آمدند و خواستند کہ اسپ بقیہ جامہ ہا کہ در آں خرقۂ خواجہ بود از من ببرند ہمیں کہ داغ پائے گاہ خاص خواجہ در آں اسپ مے دیدند من تم آں اسپ بمے بوسیدند و مے گفتند کہ از برکت خواجہ قطب الدین چشتی سلامت خواہید رفت خدمت والدم مے فرمود رحمۃ اللہ علیہ خواجہ قطب الدین

چشتی در عالم صغر بود خواستند کہ بر سجادہ چشت بجاے پدر بنشانند بزرگان چشت واقرباے دیگر گفتند کہ ایں صغیر ہست خواجہ علی چشتی عم خواجہ قطب الدین کہ در دہلی ست وارث سجادہ اوست او را علم دہیم تا او چہ فرماید بجہت ایں مصلحت دو خلیفہ بزرگ صاحب نعمت از خلفاے خاندان چشت بخدمت خواجہ علی چشتی در شہر دہلی رواں کردند چنانکہ شمۂ ازیں حکایت در ذکر شیخ بدرالدین سلیمان پسر شیخ شیوخ العالم تحریر یافتہ ہست الغرض چوں ایں دو خلیفہ در شہر دہلی بخدمت خواجہ علی چشتی رسیدند و عرایض بزرگاں چشت رسانیدند و عہد دولت سلطان غیاث الدین بلبن بود شیخ علی خواست کہ عزیمت چشت کند سلطان غیاث الدین شنید در پاے خواجہ علی افتاد و سوگند خورد اگر خواجہ عزیمت چشت کند من ترک مملکت گیرم و در رکاب خواجہ در چشت بیایم خواجہ فرمود تو عہد رعایت بندگان خداے تعالیٰ تکفل کردۂ و عالمے در کنف حمایت تو آسودہ اند اگر تو بیائی آشوب در عالم افتد و تو مواخذ باشی سلطان گفت ہر چہ میشود گو میشو من از رکاب خواجہ دور نشدنی ام چوں خواجہ علی در صدق اعتقاد وثوق یافت بضرورت در شہر دہلی ماند و مکتوبات بجانب اقرباے و بزرگان چشت و ملک شمس الدین کتہ ملک ہریو کہ مرید و بندہ آں خاندان بود در قلم آورد کہ من ہر نعمتے کہ از مشایخ چشت و والد و عمان خود یافتہ بودم بخواجہ قطب الدین برادر زادہ خود بخشیدم و مقام سجادۂ چشت حوالۂ او کردم باید کہ ہمہ التجا بدو کنند چوں ایں دو خلیفہ در چشت رسیدند و مکتوبات بزرگان چشت و ملک شمس الدین را رسانیدند اقربا با زمنازعت آغاز کردند دریں معرض ملک شمس الدین کتہ گفت کہ شما ہر ہمہ از دودمان گرامی اید مرا یک سخن فراہم مے آید اگر قبول کنید بگویم ہمہ بداں رضا دادند ملک شمس الدین گفت کہ سجادہ و عصاے پیران چشت درون حجرہ ایست کہ پیش در آں نشستہ اید و دریں حجرہ مقفل است ہر کہ از شما دست بداں قفل زند و

بے کلید آں قفل از برکت دست او بکشاید ایں سجادہ و مقام او را باشد ہمہ قبول
کردند بعدہ ہر یکے دست برآں قفل نہادہ مے خوانند و مے جنبانیدند قفل باز
نمے شد چوں نوبت بخواجہ قطب الدین چشتی رسید خادم خواجہ را درکنار گرفت و
نزدیک درآں حجرہ آورد بمجردے کہ دست خواجہ برآں قفل نہادہ قفل بکشاد
وطبقہائے درِ حجرہ باز شد و غلغلہ درمیان چشت خراسان ازیں کرامت
افتاد بعدہ خادم خواجہ را درکنار کردہ درون حجرہ برد و بر سجادہ مشائخ چشت
بنشاند خواجہ ابی محمد چشتی پسر خواجہ ابی احمد چشتی ست و خرقہ ارادت و خلافت از پدر
خود یافتہ و در سنہ بست و چہار سالگی بر سجادہ پدر خود بفرمودہ او بنشست و
خواجہ ابی یوسف چشتی پسر خواجہ ابو محمد چشتی است و مرید و تربیت یافتہ پدر است
و خرقہ خلافت ہم از پدر بزرگوار خود پوشیدہ حضرت خواجہ قطب الدین مودود چشتی
پسر خواجہ ابی یوسف چشتی است و خرقہ ارادت و خلافت از پدر بزرگوار خود یافتہ
الغرض مناقب و کرامت خواجہ قطب الدین چشتی بحدیست کہ قلم از رقم آں
عاجز آید و خواجہ یوسف پسر خواجہ محمد چشتی نبیرہ پسریں خواجہ قطب الدین
امروز بر سجادہ چشت است و در نہایت کرامت و عظمت الغرض چوں خدمت والد
رحمۃ اللہ علیہ از چشت باآں اعزاز و اکرام در شہر دہلی رسید تا آخر عمر ہیچ مریدے
نگرفت و ہیچ وقت نگفت کہ من خلیفہ ام و ہمہ مسافران لنگردار وقت ایں سید
پاک را خدمت خواجہ قطب الدین در چشت دیدہ بودند و نظر رحمت و شفقت
خواجہ درباب ایں سید پاک معاینہ کردہ ہر کسے ازاں مسافران درویشاں
در شہر دہلی بلنگرے و دیہے تعلق کردہ مگر خدمت والد رحمۃ اللہ علیہ کہ ہمہ بر خدمت
و محبت سلطان المشائخ بندہ کردہ و تا آخر عمر ازاں قاعدہ نگشت و
بیشتر حکایات و نقل و روایات کہ دریں کتاب تحریر یافتہ ہست منقول از
خدمت والد است رحمۃ اللہ علیہ کہ راہ و روش ایں خاندان با عظمت و کرامت
بہتر از خدمت ایشاں کسے ندانستے و ہر کہ را در تحقیق راہ و روش ایں خاندان

باکرامت سخنے و یا شبه بودے از خدمت ایشاں مے پرسیدند آخر الامر ذات ملک
صفات را چند روز زحمت مزاحم شد روز پنجشنبه بوقت چاشت پانزدهم ماه صفر
سنه تسع واربعین وسبعمائة برحمت حق پیوست و در حظیرهٔ سلطان المشایخ
نزدیک سید محمد کرمانی در سر آں چوترهٔ یاراں مدفن یافت رحمة الله علیه و ازیں
سید پاک سه پسر ماندند یکے کاتب حروف دوم سید لقمان و سیوم سید داؤد
وجد مادری کاتب حروف مولانا شمس الدین دامغانی در باب سید داؤد
خوش گفته است بیت میر داؤد گو سلیمانیست * بر دل دوستاں به از جانیست * منهم آں سید باوقار آں سرور سادات روزگار اعنی سید کمال الدین
امیر احمد ابن سید محمد کرمانی که عم بزرگ کاتب حروف بود و در مردی و جوانمردی حیدر ثانی وصدقے وافر و فراستے کامل داشت درویشاں و لشکریاں
فقیر را تنگه زر و نقره دادے اگر چه ایں بزرگ صاحب انقطاع و طبل و علم بود فاما بهمه
اوصاف تصوف موصوف بود و عقلے کامل داشت و کارها بمقتضاے عقل
تمام کردے امیر خسرو خوش گوید بیت کسے نکرد حریف بکمالات علم و عقل * گوئی
که صد عمامه بزیر کلاه داشت * عجب قوتے داشت که بجز صدق بر زباں مبارک
او سخنے نرفتے و ایں همه فضایل ثمرهٔ آں بود که در نظر سلطان المشایخ پرورش
یافته بود و مادر و پدر ایں سید پاک ازو راضی بودند و بهمه حال در رضاے ایشاں
کوشیدے و آنچه حاصل او بودے در نظر ایشاں آوردے و باز پرس آں نکردے
و کاتب حروف از والد خود رحمة الله علیه سماع دارد که برادرم امیر احمد در
در حمل بود و من برابر پدر یعنی سید محمد کرمانی از بیروں در خانه مے آمدیم دیوانهٔ
صاحب نعمت پیش آمد و گفت سید محمد در خانه تو پسرے خواهد آمد او را امیر احمد
نام نهی همیں که در خانه آمدیم برادرم امیر احمد تولد شد وقتے ایں سید پاک را سلطان
محمد تغلق در عهد خانی در لشکر تلنگ بسبب سعی ساعتے در پنت خانه بجاے کسے
که نزدیک وے بود گیرست بفرستاد و بند سخت فرمود و آں بندی خانه تا ایں غایت

یعنی بندی خانه ۱۲

مشہور بدیں است ہر کہ را در آں بندی خانہ بند کنند او زندہ نماند بسبب ماراں
و موراں و موشان گرسنہ صفت چند گاہ کہ ایں سید پاک در آں بندی خانہ
بود موذیان مذکور ہیچ ایذائے نتوانستند رسانید و شبہا بندہائے ایں سید
پاک بعنایت اقتدار کبریا جدا مے شدند و مے افتادند ایں سید پاک طایفہ
بندی واناں را مے طلبیدے و بندہا باز شدہ نمودے و گفتے کہ من ہیچ
ایں بندہا را دور نکردہ ام بکرم اللہ تعالے خود جدا مے شوند چوں چند روز
ایں حال معائنہ کردند بخدمت سلطان عرض داشت نوشتند سلطان
فرمان فرستاد کہ او را مخلص کنید و برمن فرستید و ایں سید بزرگوار در آں ایام
یک جعد کردے و قبا پوشیدے چوں خواست کہ پیش سلطان رود دو جعد
کرد و خرقہ صوفیانہ پوشید پیش رفت سلطان گفت کہ ایں چہ کردی جواب
گفت کہ در ما ہمیں اتباع صوری ماندہ بود بفرزندان حضرت رسالت صلی اللہ
علیہ وسلم چوں آں را ہم ترک دادیم سزائے خود دیدم سلطان گفت تو از ما بدیں
بہانہ مے خواہی گریز کنی و ما مے خواہیم کہ پرداخت امور مملکت بمشورت شما
کنیم بعدہ ہم بر آں لباس گذاشت و ملکے معظم گردانید محل مشورت داد وقتے
ایں سید پاک را زحمت بود در مقامے بالائے کہٹ غلطیدہ و کسے نزدیک
نہ مردے کہ مے بیند از غرفہ کہ در آں مقام بود از جانب بیروں سر درون
غرفہ کردہ سوئے ایں سید پاک مے بیند ایں سید بزرگوار پرسید کہ تو کیستی
آں مرد گفت کہ من امیر المومنین علی ام رضی اللہ عنہ ایں سخن گفت و
غایب شد ہماں ساعت ایں سید پاک از زحمت نیکو شد و در آخر کار در لشکر
لاہور شہور سنہ ثمان و عشرین و سبعمائہ بزحمت بواسیر در غرہ ماہ جمادی الآخر
برحمت حق پیوست از آنجا تابوت کردہ آوردند در حظیرہ سلطان المشایخ
نزدیک پدر در سر آں چوترہ یاراں مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ و ایں سید
بزرگوار دو پسر گذاشت یکے سید السادات منبع السعادات عماد الحق والدین

امیر صالح در علم و ورع و تقوے بے مثل بود ظاہری آراستہ بجمال محمدی و باطنی پیراستہ بذکر خفی دوم سید نور الدین نور اللہ قلبہ بنور المعرفت منہم آں سید باصفا آں جگر گوشہ مصطفے آں کان حسن و ملاحت آں مایۂ لطافت معدن ظرافت آں دُر دریاے پیغامبری وآں گوہر شب چراغ حیدری سید السادات نبیرۂ سید المرسلین قطب الحق والدین سید حسین ابن سید محمد کرمانی کہ عم میانگی کاتب حروف بود و در علم و فضل و بذل و ایثار و طہارت ظاہر و باطن و لطافت طبع بے نظیر زمانہ بود و عقل کامل داشت و فراست تمام و دریں دنیاے غدار مجردانہ زیست و از تزویج و تعلق اتباع مبرا بود و علوم دینی بخدمت مولانا فخر الدین زرادی خلیفہ سلطان المشائخ بحث کردہ و وے بازداشت ہر کہ خواستے در خانۂ او در آید ہیچ مانعے نبودے از غریب و شہرے و حاجتمند یک سر در خانۂ او و جائے کہ مقام خلوت ایں سید پاک بودے میرفتند و بدانچہ مطلوب ایشاں بودے بوفا رسانیدے و مسرور القلب باز گردانیدے یعنی ہیچ کس را از وضیع و شریف میسر نشد مگر ایں سید پاک و پاک زادہ و پاک باز را و ایں فضایل ثمرۂ آں بود کہ از عالم صغر تا کبر سن در نظر مبارک حضرت سلطان المشائخ پرورش یافتہ بود و بشرف پسر خواندگی سلطان المشائخ مشرف و مشہور گشتہ چنانکہ ملک المذکرین کریم الدین نبیرۂ کہ مالک نظم و نثر بود در مدح ایں سید پاک مے نویسد بیت صفات ذات وے اندر جہاں ہمیں نہ بس است ✤ کہ شیخ خواندش فرزند و خواجہ راتبہ ست ✤ و ایں سید پاک را جمال با کمال بود ہر کہ را نظر بر جمال او افتادے اگرچہ مغموم بودے بالخاصیت مسرور القلب گشتے شیخ سعدی خوش گوید بیت اے روے تو راحت دل من چشم نا چراغ منزل من بدایں ضعیف گوید نظم اے سید پاک و پاک زادہ ✤ وہ علم حسن داد دادہ ✤ در حسن و لطافت و ظرافت ✤ خوباں ہمہ پیش تو پیادہ ✤

درپیش قدِ لطافت تو + سرو چمن است ایستاده + از روے تو کافتاب حسن است + شوریست دریں جہاں فتادہ + آرے سر زلف گیسوانت + بوئے بہ نسیم صبح دادہ + وقتے سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز را قبضے بود غسلے تازہ کرد و جامہ ہاے مبارک گردانید و خواست کہ طرف باغے رود دریں حال آں سید پاک با صفا را طلب کرد چوں سید السادات بخدمت سلطان المشائخ آمد سلطان المشائخ تبسم کرد و فرمود کہ مارا قبضے بود مے خواستم در سبا غے رویم در سیر ما فرو خوا مند کہ سید حسین را طلب بعد از نماز پیشین معہود بود کہ ہر روز بخدمت سلطان المشائخ طلب شدے تا نماز دیگر بخدمت سلطان المشائخ بودے و بدولت مجالست و مکالمت و اسرار و انوار مشرف گشتے و رموز و لطائف بسیار درمیان بودے و از علما و مشائخ و امرا و ملوک و خاناں بعد آنکہ پائے بوس سلطان المشائخ کردے در خانۂ آں سید پاک بواسطۂ شفقت سلطان المشائخ کہ مشاہدہ مے کردند مے آمدند کہ فرِ مہتری بر جبیں مبارک او لامع بود و جمال یوسفی از برکت نظر سلطان المشائخ بر رخ جہاں آرائے او پیدا شیخ سعدی گوید بیت دیباچۂ صورت بدیعت + عنوان کمال حسنِ ذات است + وایں ضعیف گوید رباعی راحت دلہاست دیدن سوے تو + فرحتِ جاں ہاست جاناں روے تو + بند زلفیں از دو گیسو باز کن + تا جہاں خوشبو شود از بوے تو + گرد کوئے اہل دل گرداں مدام + خانۂ اہل دلاں شد کوئے تو وہمچنیں گویند کہ کمال لطافت مرد ایں چیز ست کہ نادرہ دہ کسے باشد قبول جامہ و زیب جامہ و نوک خامہ ایں ہر سہ خاصۂ ایں سید پاک بود ایں ضعیف گوید قطعہ

زیب جامہ چنانکہ مے باید	نوک خامہ ترا مسلم شد
در لطافت قبول عامۂ شد ہی	ذات پاکت بدیں مکرم شد +

و بیشتر کسوت ایں سید پاک صوفیانہ صوف ہاے رنگا رنگ کمخاب و چینی و قطنی ہمیں بود و ہر بار کہ از جنس جامہ ہاے چیزے پوشیدے آں را کرت دیگر

نوشیدے و بہر کہ خاطر مبارک او اقتضا کردے عطا فرمودے و طعامہاے
تکلف گرم در غایت لطافت یاراں و عزیزاں را خوراندے و یک ساعت از
تنبول دہن مبارک خالی نبودے یعنے متواتر تنبول خوردے اگر چہ یک برگ بدہ
تنکہ رسیدے و خلفاے سلطان المشایخ بعد نقل سلطان المشایخ در غایت احترام
ایں سید پاک مے کوشیدند و بجہت ملاقات ایں سید پاک بر قانون قدیم در خانۂ او
مے آمدند زیرا چہ محل مرتبۂ او بخدمت سلطان المشایخ معہا فرمودہ بود چنانکہ
در باب خلافت خلفاے سلطان المشایخ تحریر یافتہ ہست آخر الامر در عہد سلطان محمد
انار اللہ برہانہ در شہور سنہ اثنے و ثلثین و سبعمایہ کہ مسند وزارت مملکت ہندوستان بجمال
جہاں آراے خواجہ جہاں احمد ایاز مرحوم زیب و زینت گرفت و طرف دیوگیر رفت
در آں ایام بواسطۂ محبت قدر کہ ایں سید پاک را خواجہ جہاں مرحوم در نظر
مبارک سلطان المشایخ معظم و مکرم دیدہ بود خواست کہ بر خود آرد ایں اقتراح
را آں سید پاک قبول نمے کرد فاما چوں دید کہ نباید کہ بحکم فرمان سلطان محمد
بر خود بدارد با خواجہ جہاں مرحوم گفت کہ بدو شرط در صحبت شما باشیم اول آنکہ لباس
سیادت اہل تصوف بر من مقرر باشد دوم آنکہ ہیچ شغلے معین مشغول نگرداند
زیرا چہ سلطان محمد ایں ہر دو صفت از سادات اہل تصوف مے گردانید و در کار
دنیا مشغول مے کرد ایں ہر دو صفت خواجہ جہاں مرحوم قبول کرد و تا لب
گور بوفا رسانید در تعظیم و تکریم ایں سید پاک باقصے الغایت کوشید فاما آں
عظمت و جاہ و راحت و شوق و ذوق کہ پیش از تعلق خواجہ جہاں داشت
در حیات سلطان المشایخ بعدہ آں طریقہ میسر نشد تا در آخر عمر بزحمت
فالج کہ بیشتر ایں زحمت دوستان خداے تعالے را شود مبتلا شد و کرات
شیخ نصیر الدین محمود قدس اللہ سرہ العزیز و یک کرت خواجہ جہاں مرحوم
بعیادت در خانۂ ایں سید پاک بیامدند بعدہ در بیست و نہم ماہ شعبان سنہ اثنے
و خمسین و سبعمایہ برحمت حق پیوست روز پنجشنبہ بوقت نماز بامداد بزرگی خوش گوہر

بیت سروے زبوستان معانی فروشکست ٭ برجے زآسمان معانی خراب شد ٭ منہم آں شرف سادات کرام آں خلاصہ زبدۂ انام آں مقبول خاص و عام اعنی سید السادات منبع البرکات شمس الملۃ والدین سید خاموش ابن سید محمد کرمانی عم خورد کاتب حروف کہ در علم و فضل و بذل و لطافت طبع و اعطاے طعام بخاص و عام بے مثل زمانہ بود و پرورش نظر سلطان المشائخ یافتہ و در مجلس خلوت خمسۂ نظامی بخدمت سلطان المشائخ خواندے و بنظر خاص سلطان المشائخ مخصوص گشتے جمال بے اندازہ لطافتے بے حد داشت ایں ضعیف گوید قطعہ

در ذات مبارک تو پیدا است	ہر جا کہ لطافتے است اے جاں
وصف تو حد بیانِ من نیست	حسن تو بس است دلیل و برہاں

یاران و عزیزاں کہ از شہر بخدمت سلطان المشائخ مے آمدند شبہا درخانۂ ایں سید پاک مے بودند چنانکہ قاضی محی الدین کاشانی کہ ایں سید پاک تلمذ پیش او کردہ بود و مجمع البحرین و ہدایہ فقہ بخدمت او بحث کردہ و مولانا نجت الدین ملتانی و مولانا بدر الدین یار و مولانا شرف الدین یار و مولانا شمس الدین یحیےٰ و مولانا حسام الدین و یاران اودہ خدمت شیخ نصیر الدین محمود و مولانا علاؤ الدین نیلی و عزیزان دیگر و طعام از ہر جنس بجہۃ قوالان بجہت ایں عزیزاں جا گرفتہ بود و حاضر میداشت و پیوستہ در خانۂ و باز بودے و اہل دنیا از امرا و ملوک و اہل کتب و شغل دلان دیگر بواسطہ لطافت طبع او راہ و روش پاکیزہ او اسیر محبت او مے بودند و مہمات مسلمانان بیک شارت او با تمام میرسانیدند و دو بست نفر آدمی از درویشاں و غریباں زندہ پوشاں خارج او میان خانہ و یاران خاص و در خانۂ او طعام میخوردند و ایں سید پاک در دیو گیر بوقت آخر شب کاتب حروف را طلبید فرستاد چوں بخدمت او رسیدم دیدم تسبیح بر دست کردہ و مستقبل قبلہ مشغول است کاتب حروف را گفت کہ دیروز شیخ کمال الدین در مجلسے با من معارض شدہ است

وازراہ حسد وفضول ہرا گفت کہ تو سیدنہ اکنوں من مشغول شدہ ام وبرادرزادگان
دیگر راہم گفتہ ام کہ مشغول شوند وتو ہم مشغول شو اگر نسب با حضرت رسالت
صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم درست ست حق تعالے ایں حاسد را مقہور گرداند
چوں نماز بامداد بگذاردیم یکے گفت شیخ کمال کنئی دستار در گردن کردہ با دو سہ
نفر دیگر پیش تو ایستادہ ست چوں دروں طلبیدم ہمچناں دستار در گردن کردہ آمد
و در پاے آں سید پاک افتاد وگفت دی روز سخنے گفتہ ام آں نہ لایق حال
بندگان خانداں باشد ازاں پشیماں شدم ومستغفر گشتہ بخدمت آمدہ ام آں
سید پاک بعد تامل بسیار سر او از پاے خود برداشت وفرمود اگر تو نبودی زیر سرِ حرف
نے شدی سزاے خود در دین ودنیا مے دیدی آخر عمر چند گاہ در عنفوان جوانی
در عین کامرانی مبطون گشت وبیست وپنجم ماہ در شب یکشنبہ سنہ اثنے وثلثین
وسبعمائۃ در جوار رحمت رب العلمین پیوست وہم در دیوگیر زیر مقام خواجہ خضر
مدفن یافت روضۂ متبرکہ او حاجت رواے خلق آں دیار ست رحمۃ اللہ علیہ

باب چہارم در بیان مناقب وفضائل وکرامات خلفاے سلطان المشائخ
نظام الحق والشرع والدین قدس اللہ سرہ العزیز ودر بیان یافتن خلافت خلفاے
مذکور از حضرت با عظمت سلطان المشائخ طیب اللہ ثراہ وجعل الجنۃ مثواہ
وایں باب مشتمل ست بر دہ منہم وبیست وپنج نکتہ عرض مے دارد کاتب حروف
محمد مبارک علوی کرمانی المدعو بامیر خورد برانجملہ کہ ایں بندہ سماع دارد
واز والد وعمان خود رحمۃ اللہ علیہم کہ باختصاص سلطان المشائخ مخصوص
بودہ اند چوں در آخر عمر عنصر ہمایوں وذات خدا نموں سلطان المشائخ را
زحمت فراہم شد بعضے یاران اعلے وخدمتگاراں کہ ملازم حضرت سلطان
المشائخ بودہ اند چنانکہ سید السادات سید حسین وشیخ نصیر الدین محمود
کہ در آں ایام بخدمت سلطان المشائخ بود ومولانا فخر الدین زرادی وخواجہ
مبشر کہ خدمتگار قدیم بود وخواجہ اقبال خادم ایں عزیزاں اتفاق کردند وبجہت

خلافت سلطان المشایخ سی تو دو نفر از یاران اعلے کہ بہ علم و زہد و ورع و بذل و عشق و ذوق و شغل باطنی مشہور بودہ اند بخط امیر خسرو تذکرہ کنانیدند و بخدمت سلطان المشایخ گذرانیدند سلطان المشایخ فرمود چندیں چہ نشتہ اید چوں اثر بے رضائی بدیں سبب مشاہدہ کردند ازاں تذکرۃ الاولیا چند نفر را اختیار کردند چوں در دوم تذکرہ منتخب کردہ پیش بردند بشرف مطالعہ سلطان المشایخ مشرف شد در باب یکے ازیں بزرگاں اعنی مولانا اخی سراج الدین فرمود کہ اول درجہ دریں کار علم است چنانکہ ایں کیفیت مشرح در ذکر ایں بزرگ تحریر یافتہ است الغرض چوں ایں بزرگاں در خاطر مبارک سلطان المشایخ جائے دادند سید السادات سید حسین را فرمان شد کہ بجہت ایں عزیزاں خلافت نامہ ہا بنویس مولانا فخر الدین زرادی از کمال علم و فصاحت و بلاغت کہ در وبود خلافت نامہ ہائے ایں عزیزاں سواد کرد و سید السادات سید حسین مرحوم بخط مبارک خود بیاض کرد چوں خلافت نامہ ہائے مبارک کتابت شد بخدمت سلطان المشایخ گذرانیدند باز سید حسین را فرمان شد کہ تو کتبہ خود دریں کاغذہا بکن دریں محل سلطان المشایخ سبب کتابت فرمودن کتبۂ مذکور حکایت فرمود کہ در آنچہ بجہت خلافت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز بعضے عزیزاں را اختیار کردند مولانا بدر الدین اسحاق را فرمان شد کہ بجہت ایں عزیزاں خلافت نامہ ہا بنویس دریں محل یارے بود قدیم او گفت و شنود آغاز کرد کہ سالہا من دریں کار خون خوردہ ام و در ارادت ازیں عزیزاں سابقم چرا شاید کہ بمن خلافت نرسد چہ شود اگر شیخ مرا خلافت خود ندہد من مے توانم کہ ہمچنیں کاغذے بہ پردازم و بدیں کار مشغول شوم چوں ایں سخن بسمع مبارک شیخ شیوخ العالم رسید مولانا بدر الدین اسحق را فرمان شد کہ در خلافت نامہ ہائے ایں عزیزاں کہ کتاب کردہ کتبۂ خود بکن تا ہیچ حریصے را دریں کار تداخل نباشد

بعده سید حسین بفرمان سلطان المشایخ در خلافت نامه‌های این بزرگان
گفته خود بدین عبارت کرد حَرَّرتُ هٰذِهٖ الاَسطُر بِالاِشَارَةِ العَالِیَةِ اَدَامَ اللهُ
عُلاهَا وَصَانَ عَن کُلِّ آفَةٍ وَحَمَاهَا بِخَطِّ العَبدِ الضَّعِیفِ الرَّاجِی بِالفَضلِ
الرَّحمَانِی حُسَینِ بنِ مُحَمَّدِ بنِ مَحمُودِ العَلَوِیِّ الحُسَینِی الکِرمَانِی بعده سلطان
المشایخ بخدمت مبارک خویش مزین گردانیدند بدین عبارت مِنَ الفَقِیرِ مُحَمَّدِ
بنِ اَحمَدَ بنِ عَلِیِّ البَدَاؤنِی البُخَارِی و ازین بزرگان هرجا که حاضر بود در
مجالس مختلفه خلافت نامه‌های ایشان با خلعت خلافت در نظر سعادت بخش
سلطان المشایخ بدست مبارک ایشان دادند و سلطان المشایخ هریک را
ازین بزرگان بنعمت وصیت مکرم گردانید چنانکه در ذکر هریکے ازین بزرگان
تحریر خواهد یافت انشاء الله تعالی خدمت مولانا شمس الدین یحییٰ و مولانا علاؤ الدین
نیلی چوں آن ایام در خطهٔ اوده بودند بحکم فرمان سلطان المشایخ خلافت نامه‌های این
هر دو بزرگ با خلعت خلافت بدست مبارک شیخ نصیر الدین محمود دادند تا این
امانت دینی بدیشان برساند و کتابت این خلافت نامها مورخ بود بتاریخ
فِی الیَومِ العِشرِینَ مِن ذِی الحِجَّةِ سَنَةَ اَربَعٍ وَعِشرِینَ وَسَبعَمِایَةٍ و نقل
سلطان المشایخ مورخ است بتاریخ هژدهم ماه ربیع الآخر سنه خَمسٍ وَعِشرِینَ
وَسَبعَمِایَةٍ و آنکه بعضے مے گویند و یا در کتابت خود مے نویسند که از کتابت
خلافت نامهٔ این بزرگان که دست مبارک سلطان المشایخ را غلبه
زحمت بود خبر نداشت دست سلطان المشایخ مے گرفتند و نشان مے کنانیدند
اینمعنی همچنیں نبود سلطان المشایخ را غلبهٔ تحیر پیش از نقل سلطان المشایخ

حه ماه ربیع الآخر سنه هفتصد و بیست و پنج

له نوشته شد این سطرها به اشارهٔ برتر همیشه دارد خدا تعالی بزرگی او را و نگاه دارد خدا تعالی از
هر آفتے و محفوظ دارد آن اشارت عالیه نوشته شد بخط بندهٔ ناتوان امیدوار به عنایت الله تعالی حسین
پسر محمد پسر محمود فرزند علی فرزند حسین متوطن کرمان عه از فقیر حضرت سلطان نظام الدین که اسم مبارکش
محمد پسر احمد پسر علی متوطن شهر بداؤں متوطن اوّل بخارا شریف سه در روز بیستم از ماه ذی الحجه
سال چهار و بیست و هفت صد۔

چہار روز بیش نبود فحسبنا اللہ فاما کتابت خلافت نامہ ہاے ایں بزرگان و بدولت
وصیت مخصوص شدن پیش از نقل سلطان المشایخ سہ ماہ و بیست و ہفت
روز بود قدس اللہ سرہ العزیز آمدیم برسر ذکر مناقب و فضایل خلفاے مذکور قدس
اللہ سرہ العزیز منہم آں دُرِّ دریاے علم و زہادت آں پیشواے اہل محبت و کرامت
یعنی مولانا شمس الدین محمد بن یحییٰ برّد اللہ مضجعہ ایں ضعیف گوید بیت دریاے
علم و گنج زہادت باتفاق ÷ یعنی کہ شمس ملت و دیں در علوم طاق ÷ و ذکر ایں بزرگ
مشتمل بر چہار نکتہ است نکتہ اول در بیان آوردن ارادت مولانا شمس الدین
یحییٰ بحضرت سلطان المشایخ نظام الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز
منقول است کہ خدمت مولانا شمس الملۃ والدین و مولانا صدر الدین
نادلی ہر دو برادر خالتین بودند و آوان تعلم در ایام تعطیل براے جامہ شستن
حوالئے غیاث پور بر لب آب جون آمدند و صیت عظمت و کرامات سلطان
المشایخ بسمع مبارک ایشاں رسیدہ بود کہ علما و صدور شہر بخدمت سلطان
المشایخ مے آیند و روے بر زمین مے آرند و خاکبوس ایں حضرت مے کنند
چوں ایں دو بزرگ را در اوائل چنداں اعتقاد در اہل تصوف نبود و ملاقات سلطان
المشایخ را بخود راہ نمے دادند روزے در حوالئے غیاث پور آمدہ بودند خدمت
مولانا شمس الدین مولانا صدر الدین را گفت کہ شاہ نظام الدین
سلطان المشایخ اینجا مے باشند و خلق شہر معتقد او شدہ اند معلوم نیست کہ حال
علم ایشاں چیست بیائید تا بخدمت او برویم ہمیں باشد کہ تواضع با فراط نکنیم
و طریق خلق روے بر زمین نیاریم سلام بگوئیم و بنشینیم بدیں نیت بخدمت
سلطان المشایخ آمدند بمجرد آنکہ نظر ایں دو بزرگ بر جمال مبارک سلطان
المشایخ افتاد ہیبتے کہ حق تعالےٰ در سیماے دوستان خود نہادہ است
بر مولانا شمس الدین و مولانا صدر الدین رحمۃ اللہ علیہما اثر کرد روے بر زمین آوردند
مصرع سر خوبان عالم را زمیں پیش تو بوسیدن نظم آں دل کہ ز دست دیگراں

بربودم * هرگز بکسے نه دادم و نمودم * جاناں تو بیک نظر چناں بربودی * کوئی که هزار سال بے دل بودم * سلطان المشایخ فرمود که شنیده هر دو نشسته اند چوں ساعتے گذشت سلطان المشایخ فرمود شهرے باشید رفتند آرے باز فرمود چیزے تعلم مے کنید گفتند آرے بخدمت مولانا ظهیر الدین بهکری بزدوی بحث مے کنیم سلطان المشایخ هم ازاں محل که سبق بزدوی ایشاں رسیده بود و مشکلے دراں سبق مانده که از مولانا ظهیر الدین حل نشده سلطان المشایخ بیان آں مشکل از ایشاں استکشاف کرد ایشاں در عالم تحیر افتادند و روے بزمین آوردند و گفتند که مخدوم همین محل مشکل مانده است مولانا ظهیر الدین گفته که ایں سخن را تحقیق خواهم کرد سلطان المشایخ تقسیم فرموده وآں مشکل را چنانکه لائق ایشاں بود حل کرد بوقت برخاستن سلطان المشایخ میزر پیش مولانا شمس الدین یحییٰ آوردند و دستار پیش مولانا صدر الدین ناولی چوں ایں هر دو بزرگ از خدمت سلطان المشایخ بیروں آمدند باخود گفتند که عظمت و کرامت شیخ شنوده بودیم اکنوں وفور علم شیخ هم معاینه شد چوں بخدمت مولانا ظهیر الدین رفتند مولانا شمس الدین میزری که سلطان المشایخ داده بود در سر بسته رفت مولانا ظهیر الدین پرسید که امروز ایں میزر خلاف معهود چه بسته مولانا شمس الدین گفت که من بخدمت حضرت سلطان المشایخ شیخ نظام الدین بوده ایم عظمت و کرامت ایشاں شنوده بودیم هم کرامت و هم وفور علم ایشاں مشاهده کردیم ایں میزر بمن و دستار بمولانا صدر الدین عطا فرموده سلطان المشایخ است بعده حکایت مجلس سلطان المشایخ بنوعے تقریر کردند که مولانا ظهیر الدین را آرزوے ملاقات سلطان المشایخ غالب گشت و بداں دولت برسید الغرض در مجلس دوم مولانا شمس الدین رحمة الله علیه بسعادت ارادت سلطان المشایخ مشرف گشت چوں با صدق درآمده بود بتدریج بمرتبه خلافت سلطان المشایخ

رسید بزرگی خوش گوید بیت جائی رسیده بمعالی و مرتبه * کانجا بحیله و بکثرت
نسان نمیرسد * نکته دوم در بیان عظمت روش مولانا شمس الدین یحیی رحمة الله
علیه مقرر سالکان راه طریقت باد که خدمت مولانا شمس الدین در غایت بزرگی و
پاکی بود از تعلق تزویج متبرا ظاهر و باطن این بزرگ باوصاف اهل تصوف موصوف
و از تکلفات مراعات چنانکه میان خلق است عاری و اگر کسی از اهل دنیا بخدمت
این بزرگ رسیدی خاطر مبارک او را سخت دشوار آمدی در حضرت آن شخص
حیران شدی خدمتگاری داشت فتوح نام که تعهد ذات ملک صفات حضرت
مولانا کردی او را طلبیدی و گفتی این عزیز را معذرتی بکن فتوح آینده را
در مقام خود بردی و ترتیب طعام کردی و هدایای شگرف پیش آوردی بنوعی
بهتر باز گردانیدی و اگر از فتوحات چیزی رسیدی خدمت مولانا نظر در آن
نکردی همان فتوح برداشتی برای آینده و رونده خرج کردی و عجب ذاتی
باکمال بود که علامات مردان خدائی در سیمای آن بزرگ پیدا بود و بمجرد یکه نظر
بر روی مبارک او افتادی چیزی در دل آمدی که اینک مرد خدای بر سیرت
و صورت سلف است و جملهٔ اهل عصر از علما و مشایخ منقاد و معتقد او بودند و شیخ
نصیر الدین محمود رحمة الله علیه در اوائل بخدمت این بزرگ چیزی خوانده بود
و بزانوی ادب بخدمت این بزرگ نشسته تا آخر عمر بعد هر چند گاه بخدمت
مولانا شمس الدین میرفت و رعایت حقوق تقدم بر طریق سلف میکرد و خدمت
مولانا شمس الدین میان یاران اعلی بغایت مکرم و معظم و صاحب تمکین بود و با چندین
فضائل و علو مرتبه چون بدولت خلافت سلطان المشایخ مشرف گشت اگر کسی
بخدمت این بزرگ به نیت ارادت آمدی تا توانستی احتراز کردی و اگر آن شخص
الحاح بسیار کردی و دیدی که درین کار صادق است آنگاه دست بیعت
دادی منقول است که می فرمود اگر نشان مبارک سلطان المشایخ که
بخط خود در آن کاغذ کرده است نبودی من هرگز آن کاغذ بر خود نگاه نداشتمی

نکتۂ سیوم در بیان علم و تبحر مولانا شمس الدین یحیی رحمة الله علیه منقول است از
که خدمت مولانا شمس الدین مولانا صدر الدین ناولی در اوائل تعلیم میان علمای
شهر در بحث علوم و سوء گفتن و ایراد مقدمات الزام پیشینه مشهور بودند در هر مجلسی
که در می آمدند کسی را مجال آن نبودی که بر ایشان اعتراضی کند چنانکه مولانا شمس
الدین رحمة الله علیه می فرمود که ما سبقها گذشته و آینده در علم اصول فقه و معانی
بیان و خلافی شبهات تحقیق می کردیم و آنچه لوازم آن سبقها بودی از
شبهات قیود از شروح چندان مستحضر می کردیم تا در مجلس استادان شبهاتی
که در سبقهای مذکور وارد شدی در حین تقریر دفع آن می کردیم تا کسی را جای
در آمد نباشد الغرض کار علم و تبحر خدمت مولانا رحمة الله علیه بجای کشید که استادان
شهر بخدمت این بزرگ بزانوی ادب نشستند و تلمذ کردند هر که پیش این بزرگ
تلمذ کرد از برکت نظر او در دین و دنیا نصیبی کامل و از علوم دینی بهرهٔ وافر گرفت
و بیشتر علمای شهر منسوب بشاگردی این بزرگ اند و سند علم های ظاهری و
تحقیق علوم دینی نسبت بدان بزرگ کنند فخر و مباهات خود بمجلس رفیع آن بزرگ
دانند کسی که بشاگردی آن بزرگ منسوب است میان علما معظم و مبجل و مکرم است الغرض بیک
سخن محل جمیع آن تفکر و تدبر کردی که صفت نتوان کرد نسخ محقق روزگار چندین
تصنیفات در علوم دینی از خدمت آن بزرگ در عالم یادگار مانده است عجب
ذاتی کامل بود که میان شریعت و حقیقت جمع کرد خواجه حکیم سنائی گوید
مثنویات قبلهٔ زیرکان ستانهٔ اوست * گنج معنی کتاب خانهٔ اوست *
علم دین از برای دین باید * تو چنینی و این چنین باید * از تو دانند صد هزار فتح
بار دو صاد رضیعت روح نکتۂ چهارم در بیان کرامات و شنیدن سماع مولانا
شمس الدین یحیی رحمة الله و رحلت کردن ایشان از دار دنیا بدار عقبی از مولانا
سلیمان مرید شیخ نصیر الدین محمود رحمة الله علیه سماع است که روز جمعه بود بعد
از نماز جمعه بخدمت مولانا شمس الدین قدس الله سره العزیز رفتم خدمت مولانا

ہماں ساعت از مسجد جمعہ آمدہ بود و جامہ ہائے زیادتی دور کردہ و در کتابت نسخہ مشغول گشتہ مولانا سلیمان مے گوید در خاطر من گذشت کہ بعد از نماز جمعہ وقت مشغولی مشایخ است چگونہ ست کہ انچنیں بزرگے در انچنیں وقتے بکتابت مشغول است بمجرد آنکہ این معنی در خاطر گذرانیدم خدمت مولانا شمس الدین رحمۃ اللہ علیہ سر از مشغول کتابت بالا کردہ جانب من دید و فرمود کہ سلیمان از انہم خالی نہ ام من در حیرت افتادم کہ ایں چہ کشف است فی الحال بر روے من از خطرۂ من حکایت کرد مثل ایں کرامات دریں بزرگ بسیار بود عرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ کہ ایں بندہ خدمت ایں بزرگ را در سماع بسیار دیدہ است اما در آخر عمر کہ سماع شنید بعد ازاں برحمت حق خواہم پیوست بیخلہ بود در حظیرۂ سلطان المشایخ عرس بود و دراں جمعیت خدمت مولانا شمس الدین و شیخ نصیر الدین محمود و شیخ قطب الدین منور رحمۃ اللہ علیہم و عزیزان دیگر حاضر بودند و ایں جمعیت و سماع در میان گنبد بزرگ بود و ایںہمہ بزرگاں در آں مجلس سماع مے شنیدند و طایفہ مسافراں و حیدریاں و قلندراں در طاق بزرگ کہ در پایان روضہ است آنجا سماع مے شنیدند و رقص مے کردند قوالان و درویشاں دف میزدند و ایں قصیدۂ شیخ سعدی بالحان دلربا مے گفتند قصیدہ

غمے کز تو دارم بہ پیش کہ گویم	دوائے دل دردمند از کہ جویم
اگر کشتہ گردم بہ تیغ جفایت	بہ پیش کس ایں ماجرا را نگویم
طبیبم تو باشی علاج از کہ خواہم	اسیر تو باشم خلاص از کہ جویم
سعدی چہ گویم چہ جویم چہ پویم	غمے کز تو دارم بہ پیش کہ گویم

الغرض خدمت مولانا شمس الدین رحمۃ اللہ ازاں جمع کثیر از میان گنبد بزرگ بیروں آمد و نزدیک قوالان و درویشان کہ سماع مے کردند و دف میزدند رفت بایستاد و ذوق سماع و صحبت درویشاں مے گرفت و دست

مبارک خود بر سینۂ مصفائے خود مے مالید و مے جنبید تا آں غایت کہ سماع
فرو داشت کردند خدمت مولانا رحمۃ اللہ علیہ لذت آں سماع گرفت جنبشے
عاشقانہ کرد یاران و عزیزاں کہ در انجلس بابرکت بودہ اند ایں حال معاینہ کردہ
باشند بعدہ بسے بر نیاید کہ خدمت مولانا برحمت حق پیوست رحمۃ اللہ علیہ
آنچناں بود در آنچہ سلطان محمد تغلق بیداد ظلم و تعدی میداد و تیغ خون آشام خود را
بخون بندگان خدائے سیراب گردانید در آں معرض خدمت مولانا شمس
الدین را رحمۃ اللہ علیہ طلب فرمود و چند روز آں بزرگ را در مقام ہیبت در زیر
داشتند بعدہ پیش خود طلبید چوں خدمت مولانا پیش او رفت سلطان گفت
ہمچو تو دانشمندے اینجا چہ کند تو در کشمیر برو در بتخانہ ہائے آں دیار نشیں و
خلق خدائے را باسلام دعوت کن چوں آنچنیں فرمانے شد کساں تعین
شدند کہ ایں بزرگ را رواں کنند خدمت مولانا در خانہ آمد تا استعداد رواں
شدن کشمیر کند عزیزانے کہ در آں محل حاضر بودند روے مبارک خود سوے
ایشاں کرد و فرمود اینہا چہ مے گویند من بندگی شیخ را در خواب دیدہ ام کہ مرا
مے طلبد من بخدمت خواجہ خود میروم ایشاں مرا کجا مے فرستند دوم روز
آں خدمت مولانا را زحمت حادث شد و بر سینۂ مبارک او خلولہ شکل پیدا
آمد و غم و اندوہ در دونہ بیروں زد چنانکہ آں خلولہ را شگاف کردند و ایں خبر
بسلطان رسید گفت او را بطلبید و تفحص کنید نباید کہ حیلہ کردہ باشد ہمچناں
کردند خدمت مولانا را رحمۃ اللہ علیہ با آں زحمت در سرائے بردند چوں تحقیق
شد باز گردانیدند بعد چند روز بجوار رحمت رب العالمین پیوست و خدمت
مولانا ہم در حیات خود بیروں حظیرہ و سمت پایاں زیر دیوار حظیرہ چبوترہ برائے
خود ساختہ بود فاما بوقت دفن والد کاتب حروف سید مبارک محمد
کرمانی رحمۃ اللہ علیہ فرمود کہ خدمت مولانا را درون حظیرہ بیارند و متصل چبوترہ
مولانا علاؤ الدین نیلی کہ نیکے محل بود فرمود کہ اینجا دفن کنید کہ مولانا

علاؤالدین نیلی یار و ہم سبق و ہم سر مولانا بود ہمچناں کردند متصل چوترہ
مولانا علاؤالدین نیلی چوترہ بغایت مروح و مصفا ست در آں چوترہ
مجردانہ آسودہ است رحمۃ اللہ علیہ نسخہ خلافت نامہ خدمت مولانا شمس الدین
رحمۃ اللہ علیہ کہ از حضرت باعظمت سلطان المشایخ یافتہ بود قدس اللہ
سرہ العزیز بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ الذی سمت ہمم اولیائہ
عن الاکوان الی الاکوان عارا واختلقت ہمومہم بالواحد المنان بارا
فدارت علیہم بکرۃ وعشیا کاس المحبۃ من کوثر محبوبہم دارا کلما
جن علیہم اللیل تشتغل قلوبہم من الشوق نارا وتفیض اعینہم من الخ
مدرارا ویتمتعون بمناجاۃ الحبیب اسرارا ویطوفون بسرادقات العز
فکان لا یزال منہم فی کل زمان من ہو مکنون بنضارۃ العز فکان فیظہر
فی الاقطار آثارہ ویزہر فی الآفاق انوارہ لسانہ ناطق بالحق وہو داعی اللہ
فی الخلق لیخرجہم من الظلمات الی النور ویقربہم الی الرب الغفور ثم الصلوۃ
علی صاحب الشریعۃ الغراء والطریقۃ الزہراء رسول الرحمۃ المخصوص
بخلافۃ ربہ فی مقام البعث وعلی خلفائہ الراشدین الذین فازوا بکل
مقام علی وعلی آلہ الذین یدعون ربہم بالغداۃ والعشی اما بعد فان
الدعوۃ الی الواحد العلام من ارفع دعائم الاسلام واوثق عروۃ فی
الایمان علی ما ورد فی الخبر عنہ علیہ السلام والذی نفس محمد بیدہ
لئن شئتم لاقسمن لکم ان احب عباد اللہ الی اللہ الذین یحببون اللہ الی عباد
اللہ ویحببون عباد اللہ الی اللہ ویمشون فی الارض بالنصیحۃ والامر فیما مدح
اللہ عبادہ الذین یقولون ربنا ہب لنا من ازواجنا وذریاتنا قرۃ
اعین واجعلنا للمتقین اماما وقد اوجبہا اللہ تعالیٰ علی وفقہ لاتباع
سنن المرسلین وقائد الغر المحجلین بقولہ عز وجل قل ہذہ سبیلی ادعو
الی اللہ علی بصیرۃ انا ومن اتبعنی واتباعہ ان یکون برعایۃ قوالہ

والاقتداء به في احواله وتنزيه السر عن كل ما [illegible] في الموجود
والانقطاع الى المعبود ثم ان الولد الاعز التقي والعالم المرضي المتوجه الى
رب العالمين شمس الملة والدين محمد بن يحيى افاض الله الواحد انواره
على اهل اليقين والتقوى لما صح قصده الينا ولبس خرقة الارادة
منا واستوفى الحظ من صحبتنا اجزت له اذا استقام على اتباع سيد
الكائنات واستغرق الاوقات بالطاعات ورافت القلب عن هواجس
النفس والخطرات واعرض عن الدنيا واسبابها ولم يركن الى ابنا
ئها واربابها وانقطع الى الله بالكلية واشرقت في قلبه الانوار القدسية
والاسرار الملكوتية وانفتح باب الفهم التعريفات الالهية ان يلبس الخرقة
للمريدين ويرشدهم الى مقامات الموقنين كما اجازني بعد ما احظني
بنظره الخاص والبسني خرقة الاختصاص شيخنا النافخ في الاقطار فوائح
نفحاته الرائح في الآفاق لوامع كراماته السائح في العالم القدس افكاره
البايح بمحبة الرحمن اناره قطب الورى علامة الدنيا فريد الحق
والشرع والدين طيب الله ثراه وجعل حظيرة القدس مثواه
وهو لبس الخرقة من ملك المشايخ سلطان الطريقة قتيل محبة
الجبار قطب الملة والدين بختيار اوشي وهو من بدر العارفين معين الملة
والدين الحسن السنجري وهو من حجة الحق على الخلق عثمان الهاروني
وهو من سيد النطق الحاجي الشريف الزندني وهو من ظل الله
في الخلق مودود الچشتي وهو من ملك المشايخ اهل التمكين ناصر الملة
والدين يوسف الچشتي وهو من سلطان العباد محمد الچشتي وهو من عمدة
الابرار وقدوة الاخيار ابي احمد الچشتي وهو من سراج الاتقياء ابي
اسحاق الچشتي وهو من شمس الفقراء علو دينوري وهو من اكرم اهل
الايمان هبيرة البصري وهو من تاج الصالحين برهان العاشقين

خرقة المرتعشی وهو من سلطان السالکین برهان الواصلین تارک
المملکة والسلطنة ابراهیم بن ادهم وهو من قطب الولایة ابی الفضل
والفضائل والدلالة الفضیل بن عیاض وهو من قطب العالم والشیخ
المعظم عبد الواحد بن زید وهو من رئیس التابعین امام العالمین
حسن البصری وهو من امیر المؤمنین فی اعالی المقامات المنتهی
الیه خرقة کل طالب علی ابن ابی طالب کرم الله وجهه وقدس الله
اسرارهم وابقی الی یوم القیامة انوارهم وهو من سید المرسلین خاتم
النبیین المنوط باتباعه محبة رب العلمین محمد ن المصطفی صلی الله
علیه وسلم وعلی کل من به انتمی واقتدی فمن لم یصل الینا و وصل الیه
فقد استخلفناه عنا فیلزمه العزیزة نائبة عن یدنا والتزم حکمه فی
امر الدین والدنیا من تعظیمنا وعظمناه واهان من لم یحفظ حق
من حفظناه والله الموفق الهادی والمستعان وعلیه التکلان ثم
حررت هذه الاسطر بالاشارة العالیة نظام الدین محمد بن احمد
علاه وصانه عن کل آفة وحماه بخط العبد الضعیف الراجی بالفضل
الربانی حسین بن محمد بن محمود ن العلوی الکرمانی وذلک فی الیوم
العشرین من ذی الحجة اربع وعشرین وسبعمائة بسم الله الرحمن الرحیم
همه سپاس و ستایش ثابت است مر خدای را که یکسو کرده است قصدهای
دوستان خود را از میل کردن بسوی عالم و عالمیان از روی بدپنداشتن
و آویخته است قصد دلهای ایشان بواحد بخشاینده از روی نیکوکاری
پس دوی کند دوستان خدا صبح و شام پیاله شراب محبت از دریای
محبوب ایشان از روی گردیدن بلازوال هر گاه که می پوشد بر ایشان
شب شعله می شود دلهای ایشان از شوق از روی روشنی میریزد
چشمهای ایشان اشک را مانند ریزیدن آب باران برخورداری می یابند

براز گفتن با دوست از روئے راز ہامے کردند کرد سراید دہ حق جل وعلے
از روے فکرہامے باشد بعضے ازیشاں در ہر زمانے کہ منت برایشاں
برپوشید گیہاے تازگئی عرفاں پیدامے شود در طرفہاں نشانیہائے آں
یعقل و روشن مے شود در عالم نورہاے آں ولی زبان او گویاست بحق
وآں ولی خوانندہ بخداست در خلق تا برآرد خلق را از تاریکی ضلالت بسوے
روشنی ہدایت تا نزدیک گرداند خلق را بسوے پروردگار بخشندہ پس از حمد رحمت
کاملہ نازل بر صاحب شریعت روشن و بر صاحب و طریقت تاباں
فرستادہ شدہ براے رحمت عالمیاں خاص کردہ شدہ بخلیفہ شدن ربّ
خود در مقام عہد وپیمان گرفتن و رحمت کاملہ نازل باد بر خلیفہ تا آں پیغامبر
صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ راہ راست نمایندہ اند ورسندہ اند بمقام برترہ بر آل
آں پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم یاد مے کنند پروردگار خود را در ہر صبح وشام ہر چونکہ
بعد از حمد وصلوٰۃ بدرستی خواندن بسوے واحد دانا تر از ہمہ دانایاں از بلند
تر مقصود ہاے اسلام است و استوار ترین درختے است در ایماں بنا بر چیزے
کہ آمدہ است در خبر از آں پیغمبر سلام خدا باد بر وقسم ذات پاکے است کہ ذات
پاک محمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در دست قدرت اوست اگر بخواہید شماے
گروہ مسلماناں تحقیق سوگند یاد مے کنم من براے وثوق ویقین شما کہ دوست
ترین بندہ ہائے خدا بسوے خدا آنانند کہ دوست مے نمایند خدا را بسوے
بندہ ہاے او بدرخواست صفاے محبت و دوست مے نمایند بندہ ہاے خدا
را بسوے خدا یعنے طریق محبت وعشق خدا مے آموزند و خرام مے کنند بر زمین
بہ باز داشتن از منکر و فرمودن معروف بنا بر چیزیکہ ستودہ است اللہ تعالےٰ
بندہ ہاے خود را آنانے کہ میگویند اے پروردگار من بہ بخش ما را از زنہاد
فرزندان ما سردی چشم ہا و بگرداں تو ما را امام پرہیزگاراں و تحقیق لازم گردانیدہ
است اللہ تعالےٰ بندہ ہاے خود را بہ استواری ایں حدیث مرہیروی بہ

پیغمبر از او گشنده و برنده امتے کہ اعضائے مغسولہ وضوئے ایشاں روشن است بسوے بہشت بقول خود آں خداوند بزرگ و برتر بگو اے محمد این است راہ من و دین من کہ مے خوانم شمارا اے امت من بسوے خدا بر بینائی کہ من ہستم و کسیکہ تبعیت من کند و پیروی آں پیغمبر حاصل نمے شود مگر بہ نگاہداشت گفتہ ہائے آں پیغمبر و پس روے کردن باں پیغمبر در گردہ ہائے آں پیغمبر و بپاک کردن از جمیع چیزے کہ سوائے خداست در پیدائش و بریدن از جمیع خلایق و پیوستن بمعبود خالق پس تریدانیہ۔ بدرستی کہ ولد عزیز و پرہیزگار و داناست بصفات و وحدانیت پروردگار و پسند داشتہ شدہ گردگار رو آرندہ بسوئے پروردگار عالمیاں آفتاب گروہ محمدی و دین محمدی محمد پسر یحییٰ بریزاند اللہ تعالے زیرا آں شمس الدین محمد پسر یحییٰ را بر صاحب یقیناں و پرہیزگاراں ہرگاہ درست کرد شمس الدین یحییٰ قصد خود را بطرف من و پوشید خرقۂ ارادت را از من و تمام کرد بہرہ را از صحبت ما اجازت و رخصت دادم او را وقتے کہ راست بایستاد در پیروی سید کائنات در آمیخت اوقات خود را بطاعات و نگاہداشت دل را از غلبات نفس و ہجوم خطرات و روگردانید از دنیا و اسباب آں دنیا و میل نکرد بسوئے پسران دنیا و اسباب آں دنیا و برید از ہمہ و رفت بسوے خدا بتمام روشن و تاباں شد در دل آں شمس الدین یحییٰ نورہائے عالم قدس و سرہائے عالم الملکوت و کشادہ برائے او دروازۂ دریافت شناختگی ہائے حق تعالے اجازت دادم من او را اینکہ بپوشاند خرقہ مر مریدیں را و رہنمائی کند ایشاں را بسوئے مرتبہ ہائے بے گماں و بے شکاں راہ حق چنانچہ اجازت و رخصت مرا بس از دیدن بنظر خاص پس از پوشانیدن خرقۂ اختصاص شیخ من شیخے کہ دمیدہ است در ہر طرف خوشبوئے ہائے بزرگی او و پراگندہ شدہ است در ہر جانب روشنی ہائے کرامات او و رسیدہ ہمت در عالم قدس فکر ہائے او ظاہر کنندہ است

محبت رحمان را آثار او قطب خلق دانا تر در دنیا یگانہ در محبت و در پیروی
شرع و دین داری خوش کند حق تعالیٰ آسودگی او و بگرداند حق تعالیٰ
حظیرۂ قدس را آرامگاہ او و آں فرید الحق والدین پوشید خرقہ ارادت
و خلافت از بادشاہ شیخ ہائے غالب در طریقت گشتہ شدہ در محبت حق
از قطب طریق الدین بختیار اوشی و پوشید خرقۂ خلافت از عارفاں معین الدین
حسن سنجری آں معین الدین حسن سنجری پوشید خرقۂ خلافت از دلیل
حق بر خلق عثمان ہارونی و آں عثمان ہارونی پوشید خرقہ خلافت از استوار
دو کونائے حاجی شریف زندنی و آں حاجی شریف زندنی پوشید خرقۂ
خلافت را از سایۂ خدا در خلق مودود چشتی و آں مودود چشتی پوشید خرقۂ
خلافت را از بادشاہ شیوخ صاحب تمکین ناصر الدین یوسف چشتی و آں
یوسف چشتی پوشید خرقۂ خلافت را از پناہ بندگان ابو محمد چشتی آں ابو محمد
چشتی پوشید خرقۂ خلافت را از عمدۂ نیکو کاراں پیشوائے نیکاں ابی احمد
الچشتی و آں ابی احمد الچشتی پوشید خرقۂ خلافت را از بزرگ ترین اہل ایماں
چراغ متقیاں ابی اسحاق شامی چشتی و اطلاق لقب مبارک چشتی
از ہمیں بزرگ است کہ وطن ایں بزرگ چشت بود و آں ابی اسحاق
شامی چشتی پوشید خرقۂ خلافت را از آفتاب و پیشاں حضرت خواجہ ممشاد
علو دینوری چشتی آں ممشاد علو دینوری پوشید خرقۂ خلافت را از بادشاہ مشائخین ملک مقربان
حضرت الٰہ ابی ہبیرہ بصری و آں ہبیرہ بصری پوشید خرقۂ خلافت را
از تاج صالحان و دلیل عاشقاں حضرت حذیفہ مرعشی و آں حذیفہ
مرعشی پوشید خرقۂ خلافت را از شاہنشاہ سالکاں دلیل واصلاں
ترک کنندہ بادشاہت حضرت ابراہیم ادہم البلخی و آں ابراہیم ادہم البلخی
پوشید خرقۂ خلافت را از قطب الاقطاب قطب ولایت صاحب افضل
و فضائل جبارائے حضرت فضیل بن عیاض و آں حضرت فضیل

عیاض پوشید خرقہ خلافت را از قطب عالم شیخ معظم حضرت عبدالواحد بن زید
و آں عبدالواحد زید پوشیدہ خرقہ خلافت را از سردار تابعان امام عالمیان
حضرت خواجہ حسن بصری و آں حضرت خواجہ حسن بصری پوشید خرقہ خلافت را
از امیر مومناں خلیفہ برحق حضرت رسول پروردگار عالمیاں پیشوائے
سکونت کنندگان در میان فرشتگان آسماں اصل جائے گیرندگان بر زمین
جاہا و بہ نہایت رسانندہ مے شود خرقہ خلافت بر طالب بسوے جناب قدس
وے یعنی حضرت امیر المومنین ختم الخلفاء الراشدین امام المشارق و المغارب
حضرت باعظمت مرتضے علی ابن ابی طالب کرم اللہ وجہہ علیہ السلام
والاکرام گرامی داراد اللہ تعالے ذات او را و پاک گرداند اللہ تعالے رازہائے
جمیع مشائخ را و باقی دارد حق تعالے تا روز قیامت روشنائی ہائے و آں
حضرت مرتضے علی ابن ابیطالب پوشید خرقہ خلافت را از بہترین
پیغمبراں ختم کنندہ نبیاں شرط کردہ شدہ است بہ پیروی آں بہترین پیغمبر
دوستی پروردگار عالمیاں محمد برگزیدہ شدہ خدا رحمت کاملہ نازل کند اللہ تعالے
بر محمد و بر فرزنداں و یاران آں محمد و سلام فرستد بر ہمہ ایشاں و رحمت کاملہ
نازل باد بر کسیکہ نسبت دارد آنکس با آنحضرت پس کسیکہ رسید بسوئے ما
و رسید بسوئے آں شمس الدین یحیٰے پس تحقیق خلیفہ کردیم ما او را بجائے
خود پس دست ارجمند او نایب دست من است و فرمان برداری حکم او
گردن در کار دین و در کار دنیا از جملہ تعظیم من است رحم کند خدائے تعالے
کسے را کہ گرامی داشتم من او را ذلیل و خوار کند اللہ تعالے کسے را کہ نگاہ نداشت
حق کسے را کہ من نگاہ داشتم حق او را حق تعالے ہست یاری دہندہ و راہ
نمائندہ و یاری خواستہ شدہ است بر آں خدائے تعالے است اعتماد کار نوشتہ
شدہ است ایں سطرہا باشارہ عالیہ حضرت سلطان المشائخ نظام الدین محمد ہمیشہ دارد
اللہ تعالے بزرگی او را و نگاہدارد حق تعالے خوبی او و دراز گرفت و نگاہدارد حق تعالے او را

از یدی بخط بندهٔ ناتوان امیدوار بفضل رحمان حسین پسر محمد پسر محمود قرتی علی
باشندهٔ کرمان این کتابت بوده است بتاریخ بیستم از ماه ذی الحجه در سنه هفت صد
و بیست چهار منهم آن شیخ مشایخ طریقت و آن بادشاه عالم حقیقت آن ظاهر و
باطن باصفا آن کان محبت و فا که در علم و عقل و عشق و ورع و مکارم اخلاق ایشان
و تحمل جفاے بندگان خداے و مکافات آن بدی را در یافت لباب درم و دینار در
خویش شل نداشت زہے ذات پسندیده و صفات گزیده که در عالم از فحول علماے
و مشایخ روزگار و اوسط خلق از صغار و کبار همه منقاد و معتقد او بوده اند یعنی شیخ
نصیر الملة والدین محمود طیب الله مضجعه و ذکر این بادشاه عالم حقیقت مشتمل
بر چهار نکته است نکته اول در بیان مرحمت پرورش سلطان المشایخ
در باب شیخ نصیر الدین محمود عرض میدارد کاتب حروف که شیخ نصیر الدین
محمود هم در ابتداے منظور خاص سلطان المشایخ ملحوظ گشته بود و نعمت
دینی و دنیاوی از آنحضرت مخصوص شده چنانکه وقتے خواجه محمد گازرونی مرید شیخ الاسلام
بهاء الدین زکریا قدس الله سره العزیز بخدمت سلطان المشایخ بیامدے
شبے این عزیز در جماعت خانه سلطان المشایخ بود چون بجهت تجدید وضو رفت
تا تجدید گذارد لباچه خود هم در جماعت خانه گذاشت و رفت شخصے آن لباچه
برد چون خواجه محمد وضو ساخته بیامد لباچه نیافت با خواجه محمود بیاشاهی که خادم
جماعت خانه بود و درویشے باصفا و پیرے عزیز بود در گفت و شنود شد درینحال
شیخ نصیر الدین محمود در گوشهٔ خانقاه مشغول بود چون گفت و شنود ایشان
شنید لباچه خویش بخواجه محمد گازرونی داد این حکایت بخدمت سلطان المشایخ
رسانیدند شیخ نصیر الدین محمود را بالا طلب شد سلطان المشایخ بدین یک
خصلت پسندیده مرحمت فراوان فرمود لباچه خاص خود او را داد و دعاے
خیر بسیار کرد و کاتب حروف از خدمت سید السادات سید حسین عم خود
رحمة الله علیه سماع دارد که مے فرمود امروز مقام حضرت با عظمت سلطان المشایخ

در شهر دہلی شیخ نصیر الدین محمود وار وظاہراً و باطناً بقدر امکان از روش سلطان المشایخ تجاوز نمے کند و دریں کار میان خلفائے سلطان المشایخ برخورداری تمام یافته است و بمرتبه کمال رسیده این ضعیف گوید بیت میان جملهٔ اصحاب همچو ماہے بود ✤ چه نسبت است بمه بلکه بادشاہے بود ✤ عجب ذاتے که بہمه اوصاف حمیده میان یاران اعلے موصوف بود و مشهور این ضعیف گوید قطعه میان اہل ارادت نظیر پیر آمد ✤ زہے روش که دریں راه بے نظیر آمد ✤ ضمیر روشن او ہرچه کرد در عالم ✤ به نزد اہل صفا جمله حق پذیر آمد ✤ و کاتب حروف ہم از خدمت سید السادات سید حسین عم خود رحمة الله علیه سماع دارد که روزے شیخ نصیر الدین محمود امیر خسرو را که از یاران اعلے بود گفت شما را بخدمت سلطان المشایخ محلے و قربتے تمام ہست ہر وقت که مے خواہید بخدمت سلطان المشایخ محل مے یابید امیر خسرو خوش گوید بیت زہے سعادت و اقبال چشم آنکس را ✤ که در جمال تو دستوریئے نظر یابد ✤ بوقت فرصت عرض داشت من غریب را بخدمت سلطان المشایخ بکنید ہمام خوش گوید بیت اے صبا بنده نوازی کن و از حال ہمام ✤ وقت فرصت ہمه در بندگی یار بگو ✤ که من بنده در اوده مے باشم و از سبب مزاحمت خلق مشغول نمے توانم بود اگر فرمان سلطان المشایخ باشد در صحراہا و کوہ ہا خداے تعالے را بفراغ خاطر عبادت کنم امیر خسرو قبول کرد که بگذرانم و امیر خسرو را معهود بود که بنوبت خود چوں در جماعت خانه بودے بعد از نماز خفتن بوقت استراحت بخدمت سلطان المشایخ رفتے و نشستے و از ہر جنس حکایات کردے چنانکه در ذکر سلطان المشایخ تحریر یافته است الغرض امیر خسرو دریں محل عرض داشت شیخ نصیر الدین محمود کرد سلطان المشایخ فرمود که او را بگو ترا در میان خلق مے باید بود و جفا و قفائے خلق مے باید کشید و مکافات آں ببذل و ایثار و عطا مے باید کرد و عرض مے دارد کاتب حروف

برآنجمله که سلطان المشایخ بکمال عقل و حکمت و کرامت موصوف بود سه تن
را کارے فرمودے که شایان آن کار رسیدے یکی را فرمود که لب بربندی
و در بربندی و دوم را فرمود که در کثرت مرید کردن بکوشی و سیوم را فرمود
که ترا درمیان خلق مے باید بود و جفا و قفائے خلق مے باید کشید و با ایشان
حسن معامله مے باید ورزید و این مقام انبیا و اولیاست این کار کیست
که شایان این کار هست این کار مرد توفیق بزرگے خوش گوید بیت
تو نه مرد عشق بازی ما + برو اے خواجه کار دیگر کن نکته دوم در بیان
مجاهده که سلطان المشایخ شیخ نصیر الدین محمود را تلقین کرده است
و مجاهده هائے شیخ نصیر الدین محمود قدس الله سرهما العزیز خدمت شیخ
نصیر الدین محمود رحمة الله علیه مے گفت که من در اوائل ایام که بخدمت
سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز پیوستم و ارادت آوردم روزے
بوقت استوے زیر درخت بزرگ که در خانهٔ سلطان المشایخ بود ایستاده
بودم دریں حال سلطان المشایخ از بالا بام جماعت خانه فرود مے آمد
تا درون حجرهٔ قدیم که درون صفهٔ ستون است قیلوله کند چون این ضعیف را
ایستاده دید در حجره رفت و در دهلیز رفت و بنشست خواجه نصیر خادم را
بطلب من فرستاد چون بدولت قدمبوس رسیدم فرمود که بنشین چون بنشستم
پرسید که در دل چه داری و مقصود ازیں کار چیست پدر تو چه کار کردے بنده
عرضداشت کرد که مطلوب من دریں کار دعائے مزید حیات مخدوم
عالمیان است شیخ سعدی خوش گوید بیت بشنو نفسے دعائے سعدی
گرچه همه عالمت دعا گوست + و راست کردن نعلین درویشان را ز سر
دیده خدمت ایشان بزرگے خوش گوید بیت عهدے کردم که خدمت
کس نکنم + در هر دو جهان مگر خدا را و ترا + و پدر من غلامان داشت که سودائی
پشمینه مے کردند دیده سلطان المشایخ شفقت فرمود و گفت هلا بشنو

درانچه من بخدمت خواجه خود شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله
سره العزیز پیوستم روزے دراجودھن دانشمندے که یار وهمسبق من بود
و بحثها یکجا کرده پیش آمد چون مرا با جامهاے ریمگین پاره دید پرسید که مولانا
نظام الدین تراچه روز پیش آمد تا این غایت اگر در شهر تعلیم مے کردے
مجتهد زمانه مے شدے و اسبابے و روزگارے بهتر شدے من این سخن
ازاں یار شنیدم و هیچ نگفتم و معذرتے کردم و بخدمت خواجه خود رفتم و شیخ شیوخ
العالم پرسید نظام اگر کسے از یاران تو پیش آید و بگوید که این چه روز است
که ترا پیش آمده است و ترک تعلیم که موجب فراغت و رفاهیت است گرفته
و بدین روز مشغول شده جواب چه گوئی من عرض داشت کردم هرچه فرمان
مخدوم جهانیان باشد بگویم فرمود که بگو بیت نه همرهی تو مرا راه خویش
گیر و برو ٭ ترا سعادت باد و مرا نگونساری ٭ بعده شیخ شیوخ العالم فرمود
که در مطبخ برو و بگو تا خوانے پر از الوان نعم آراسته بیارند چون آن خوان
آراسته آوردند شیخ شیوخ العالم فرمود که نظام این خوان طعام
بر سر کن و در مقامے که آن یار فرود آمده است ببر من بحکم فرمان خواجه
آن خوان بر سر گرفتم و روان شدم و در سرائے که آن یار فرود آمده بود آمدم
چو نظر آن یار بر من افتاد گریه کنان دوید و آن خوان از سر من فرود آورد
و پرسیدن گرفت که این چه حال است گفتم ماجراے ملاقات و مکالمه
شما بنور باطن شیخ شیوخ العالم را روشن شد و کیفیت از من پرسید
چون تمام عرضداشتم این مرحمت فرمود و جواب شما بدین بیت مذکور
باز داد آن دانشمند گفت الحمد لله اینچنین شیخے معظمے داری که نفس ترا
بدین حد ریاضت داده است اکنون مرا بخدمت شیخ خود ببر تا سعادت
پاے بوس اینچنین بزرگے حاصل کنم الغرض چون طعام خرچ شد آن
دانشمند خدمتگار خود را گفت که این خوان بر سر کن برابر ما بیا

سلطان المشائخ گفت خیر چنانکہ ایں خوان آوردہ ام ہمچناں بہ رم و سلامہا
آں دانشمند برابر سلطان المشائخ بخدمت شیخ شیوخ العالم آمد از سر
رعونت را بر خاک درگاہ آں بادشاہ اہل محبت نہاد و از محاورہ و مکاشفہ
و مکالمۂ شیخ شیوخ العالم اسیر آنحضرت گشت و ارادت آورد ایں ضعیف
گوید بیت از دیدہ و دل بندۂ شکل تو شدم ٭ یارب چہ خوش ست ایں طریق
خوش تو ٭ خدمت شیخ نصیر الدین محمود مے فرمود در اثنائے ایں فوائد
کہ سلطان المشائخ بندۂ خود را مے فرمود و تلقین مجاہدہ مے کرد و ابیات ترک
آمیز و عشق انگیز مے فرمود و آب دیدہ چوں جوئے آب میریخت و رقتے خوش
بود ایں ضعیف گوید بیت چشم از خون دل رواں کردہ ٭ جوئے خون ہمچو
آب بر در تو ٭ دریں میاں سید السادات سید حسین عم کاتب حروف
کہ وصف او از شرح مستغنی است و در ذکر او تحریر یافتہ در آوان جوانی در
عین کامرانی روپاک کشیدہ در سر بستہ و دستارچۂ نازنین بر کتف مبارک
انداختہ طریق جوانان خراماں از در درآمد خواست کہ از دہلیز بگذرد و درون خانۂ
سلطان المشائخ برود دریں حال سلطان المشائخ فرمود کہ سید بیا
بنشین و سعادتے ببر بحکم فرمان سلطان المشائخ آں صاحب سعادت
بنشست و در دریافت سعادت ہا و ذوقہا کہ در آں مجلس بود شریک شیخ
نصیر الدین محمود شد عرض میدارد کاتب حروف برائے تصدیق ایں
حکایت برآنجملہ کہ در آنچہ ذات پاک آں سید با صفا جہت خارج بتلا
گشت بندہ را با برادران ایں بندہ بخدمت شیخ محمود فرستاد و فرمود
کہ شیخ محمود را بگوئید شما را یاد ہست آں روز کہ سلطان المشائخ در دہلیز
نشستہ بود و فوائد و ابیات مے فرمود و شما حاضر بودید من خواستم کہ از آں
مجلس بگذرم سلطان المشائخ مرا طلبید و گفت بیا بنشیں و سعادتے ببر
چوں ایں پیغام بخدمت شیخ محمود رسانیدہ شد فرمود آرے مرا یاد است

چوں ازاں مجلس برخاستم من از خدمت سید السادات پرسیدم کہ ازیں بیات کہ سلطان المشائخ مے فرمود شمارا چیزے یاد ماندہ است خدمت السیادات انچہ یاد ماندہ بود گفت باقی من یاد دمانیدم باز آیم برسر حرف خدمت شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ مے فرمود در اوائل مرادتے نفس مزاحمت وادن گرفت منغص گشتم برائے دفع او چنداں آب لیمو خوردم کہ در معرض ہلاکت افتادم با خود گفتم ایں کس مردن اختیار کند نہ آنکہ نفس مزاحم حال شود و مے فرمود کہ وقتے از غایت مجاہدہ دہ روز چیزے نخوردہ بودم ایں خبر بسلطان المشائخ رسانیدند مرا سلطان المشائخ پیش خود طلبید و اقبال خادم راگفت کہ یک قرص بیار اقبال یک قرص با حلوائے بیار آورد بعدہ سلطان المشائخ فرمود کہ ایں قرص تمام بخور من حیراں شدم کہ تمامی قرص خوردن بیک دفعہ اندازہ من نباشد چند روز بایست تا آں قرص تمام خوردہ شود غرض میدارد کاتب حروف بر انجملہ مجاہدہ و مشغولی ظاہر و باطن ایں بزرگ چنداں است کہ قلم از رقم آں عاجز آید کسانیکہ بدولت قدم بوس ایں بزرگ رسیدہ اند از سیماکے او کہ صورت تقوے بود احساس کردہ اند در آخر عمر ایں بزرگ کہ کار او بکمال رسیدہ بود و ذات مبارک او روح مجرد گشتہ بوے کہ از مجلس سلطان المشائخ مے آمد آں بوئے از مجلس شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ بمشام جان کاتب حروف رسیدہ ست و جان پژمردہ را بعد سالہا چند سال تر و تازہ گردانیدہ اہل دلاتے کہ مجلس سلطان المشائخ دیدہ اند و بریں معنی کہ مجملے نوشتہ رسیدہ بو مجلس شیخ نصیر الدین محمود را دریافتہ برسر آں حرف شدہ باشند ایں ضعیف گوید بیت مرا زمجلس تو بوئے یار مے آید + خوشم ز بوئے تو کز سوئے یار مے آید + ہزار پیرہن داغ چو گل شود پارہ + ازیں نسیم کہ از کوئے یار مے آید + چوں ایں کرامت از

از مجلس شیخ نصیرالدین محمود رحمۃ اللہ علیہ مشاہدہ شد. باخود گفتم کہ کار ایں بزرگ بکمال رسیدہ است عجب باشد کہ چنیں ذات پاکے را در دنیا بگذارند مناسب ایں معنی بیتے است کہ بر زبان سلطان المشائخ گذشتہ است رباعی ای ہیچ نمائے روئے شہر افروز ❁ چوں نمودی بر و سپند بسوز ❁ آں جمال تو چیست مستیئے تو ❁ واں سپند تو چیست ہستے تو ❁ و شرح ایں بیت مشرح در نکتہ ستر کرامت تحریر یافتہ است الغرض بعد چند گاہ بگذشت شیخ نصیرالدین محمود بجوار رحمت حق در مقعد صدق قرار گرفت قدس اللہ سرہ العزیز و تاریخ نقل او مورخ است بتاریخ ہژدہم ماہ مبارک رمضان سنہ سبع و خمسین و سبعمایۃ بعد از وفات حضرت سلطان المشائخ بسی و دو سال نکتہ سیوم در بیان اشارت کہ شیخ نصیرالدین محمود رحمۃ اللہ علیہ در قلع نفس کاتب حروف را فرمودہ است کاتب حروف روزے بمجلس ایں بادشاہ دین نشستہ بود و بہ جمال و کمال ایں سرور مشائخ روزگار مشغول گشتہ در اثنائے ایں حال تربیت فرمودہ گفت کہ نفس آدمی بمنزلہ درختیست کہ بدر ہوائے شیطانی در ذات ایں کس بیخ مے گیرد و محکم مے شود اگر آدمی بتدریج و سکونت بزور عبادت و تقوے و بقوت محبت و عشق ہر روز آں درخت را بجنباند ہر آئینہ بیخ او سست شود و قابل قلع گردد و بمدد بندگی حق تعالے و محبت پیر بکلی قلع گردد ایں تقریر در لباس در خاطر بندہ جائے داد ہر آئینہ نصیحتے کہ مشائخ کبار کنند بحق کنند زیرا چہ شیطان و نفس را مقہور گردانیدہ اند و از حوالئے درونہ مبارک خود ایں دشمناں را بکلی خالی فرمودہ و با حق ساختہ و از غیر حق تبرا کردہ چوں شیخے و اصلے معظمے از مقامیکہ منظور نظر حق تعالے باشد نصیحتے کنند ہر آئینہ در دل جائے گیرد مصرع سخن کز جاں بروں آید نشیند لاجرم در دل نکتہ چہارم در بیان بعضے کرامات شیخ نصیرالدین محمود قدس اللہ سرہ العزیز عرض میدارد کاتب حروف برآنجملہ کہ بندہ وقتے با برادران خود سید السادات علاء الدین امیر صالح رحمۃ اللہ علیہ و سید نورالدین مبارک بخدمت شیخ نصیرالدین محمود میرفتیم

ایام سرما بود در اثنای راہ یکے از برادراں گفت اگر شیخ محمود را کرامتے خواہد بود شیرینی پیش خواہد آورد چوں بخدمت آں بزرگ رسیدیم و بلقا میوں آں بادشاہ مشرف گشتیم خادم را فرمود کہ شربت بیارند چوں قدح ہائے شربت بر دست ما داد ند ما را در خاطر گذشت کہ ایں آشامیدنی است ما خوردنی گفتہ بودیم ہم در اندیشۂ ایں سخن بودیم کہ خادم را فرمود کہ شیرینی دیگر بیار عرضداشت کردیم کہ شربت خوردہ ایم برفور بر لفظ مبارک راند کہ آں آشامیدنی بود و ایں خوردنی است و کاتب حروف از خواجہ عزیز الملتہ والدین کہ بشرف قرابت سلطان المشائخ مشرف است سماع دارد کہ مے گفت من وقتے بخدمت شیخ نصیر الدین محمود رحمتہ اللہ علیہ نشستہ بودم دریں میاں از خادم دوات و قلم و پارۂ کاغذ طلبید چوں خادم بیاورد دیدم قلم را بسیاہی تر کردہ چیزے برآں پارۂ کاغذ نشت و بدست من داد و فرمود چوں در روضۂ سلطان المشائخ برسید ایں کاغذ پیش روضہ بنہید چوں کاغذ بدست من داد در خاطر گذشت کہ بخوانم دریں کاغذ چہ نشتہ اند باز اندیشیدم کہ اول پیش روضہ بر حکم فرمان ایشاں بنہم بعدہ مطالعہ کنم چوں پیش روضۂ سلطان المشائخ نہادم بعدہ خواستم نظر کنم آں کاغذ را سپید دیدم متحیر گشتم عرض میدارد کاتب حروف برآنجملہ چوں دوستے خواہد کہ قصۂ حال خود کہ سرے است الٰہی بخدمت دوستے عرض دارد آں دوست نخواہد کہ کسے بر سرآں واقف شود تا مستوجب اسرار دیگر گردد ایں ضعیف گوید رباعی گر سر برود سرّ تو از جاں نرود ٭ اندوۂ غمِ عشق تو آساں نرود ٭ ہرگز دل پردرد نیابد درماں ٭ تا قصۂ حال او بسلطاں نرود ٭ کاتب حروف از خواجہ خیر الدین کافور کہ مرید خوب اعتقاد است و با درویشاں فرط محبت دارد سماع دارد کہ مے گفت چوں من کمر خدمت عزیزاں بستم و دریں کار چست ایستادہ خواستم دستارچہ باختیار خود در کمر خدمت بہ بندم چنانکہ شیخ مخدوم من اشارت کند ہمچناں دستار ہر بر دست کنم چوں ایں معنی در ضمیر گذشت بخدمت شیخ نصیر الدین محمود

رحمۃ اللہ علیہ رفتم بعد پائے بوس بخدمت نشستم و آں خطرہ دستارچہ در خاطرمے
گذشت دریں میاں خدمت شیخ خادم را فرمود کہ زین الدین آں دستار
چہ کہ برمن آوردہ اند بیار چوں خادم آں دستارچہ آورد دیدم دستارچہ کشیدہ
است خدمت شیخ نصیر الدین آں دستارچہ بمن دادبانید از آں روز با تا ایں
غایت من دستارچہ کشیدہ بردست مے کنم و نیز ہمیں خواجہ کافور مے فرمود
کہ من از خواجہ قوام الدین کہ مرید صادق است شنیدہ ام مے گفت مرا
وقتے کارے صعب پیش آمد و بمطالبہ و مصادرہ موقوف گشتم دریں موقفے
باعزیزانے کہ پیش ازیں محبت داشتم اگر توجہے مے کردم و یا سخنے مے گفتم از من
روئے مے گردانیدند و نمے شنودند و اگر کالائے در بازار مے فرستادم کسے نخرید
بدیں سبب عاجز و مضطر گشتم و ہم دریں حال بخدمت مخدوم خود شیخ نصیر الدین
محمود رحمۃ اللہ علیہ رفتم و باخود داشت گرفتم کہ بعد پائے بوس اینمعنی عرض دارم و
از باطن مبارک ایشاں دعائے فرجی و مخلصی درخواست کنم چوں سعادت
قدم بوس حاصل کردم پیش از آنکہ مطلوب خود عرض دارم خدمت شیخ بکرم معہود
رسیدن گرفت در اثنائے آں ایں بیت فرمود **قطعہ** دُنیا چو مقدر است
نخروشی بہ ٭ رزق تو رسد بوقت کم کوشی بہ ٭ چیزیکہ نمیخرند نفروشی بہ ٭ گفت
تو نمے کنند خاموشی بہ ٭ الغرض بنور باطن اندیشۂ مرا بر روئے من کشف
کرد من سر بر زمین نہادم و عرض داشت کردم کہ در خاطر بندہ ہمیں معنی بود
کہ باطن مخدوم بر آں مطلع شد و بندہ را بدیں کرامت تقویتے و استظہارے
پیدا آمد عرض میدارد کاتب حروف از انجملہ کہ چوں سید محمد محمود پسر کاتب حروف کہ
حق تعالے اورا بہ نہایت نیک پروردہ گرداناد در حمل بود مادرا و نیت کرد
کہ اگر مرا پسرے آید نام و شیخ نصیر الدین محمود تعین کند و جامۂ کہ صحبت شیخ
محمود یافتہ باشد از آں پیراہنے بپوشانم و در نظر مبارک او در آرم و زیر پائے
او اندازم تا حق تعالے برخوراری بخشد چوں سید محمود تولد شد بندہ بخدمت

شیخ محمود رفت خدمت شیخ در قیلوله بود چون از قیلوله برخاست خبر کردند بنده درون طلبید کرمے که داشت بر حکم معهود قیام تمام آورد ہم در اثنائے آوردن قیام بنده را پرسید که شما فرزندان چه دارید بنده متحیر ماند و بقدمبوس ایشان مشغول شد چون نشست باز پرسید که شما فرزندان چه دارید بنده گفت ہم بجہت عرض داشت اینمعنی آمده ام بعده ماجرای آنکه این بنده را فرزندان ہم از خوردگی مے رفتند و نذر والده سید محمود و تولد او بخدمت عرضداشتم بگو رضا استماع فرمود و گفت شما ساعتے بنشینید تا من فی الزوال بگذارم بنده بیرون آمد نشست کرم فرمود تنبول فرستاد بعده بنده را درون طلبید دیدم که یک مصلّے خویش نزدیک زانوے مبارک خود نهاده است و چند گز جامۂ چهمرتلی بالائے زانوئے مبارک داشت کرم فرمود مصلّے بدست مبارک خود کرده بنده را داد و فرمود که شما را کار خواہد آمد و این جامۂ چهمرتلی نیز بدست مبارک خود کرده بنده را داد و فرمود که این جامه بجہت خوردک خود بارانی بکنید درین محل خادم بحضور شیخ گفت که این جامه از دستار مبارک خدمت شیخ است بعده بنده عرضداشت کرد خوردک را نام تعین کنند درین سخن تامّل کرد و پرسید که شما را چه نام است بنده گفت محمد باز گفت برادران خوردک را چه نام است بنده گفت سید لقمان و سید داؤد باز در تامّل شد کرت دوم ہمین این تقریر فرمود که او را محمود نام باشد بنده را ہمان زمان در خاطر گذشت که این بزرگوار این نام بالہام ربّانی تعین فرمود و امیدوار برخورداری خوردک شد خواجه نظامی خوش گوید بیت ہر که گرد ذیل دامن پیران گرفت * گنج بقا زین ره پیران گرفت * عرض میدارد کاتب حروف بر آنجمله که در طلوع دولت سلطان محمد تغلق که مملکت ہندوستان عرض مبسوط گرفت شیخ نصیر الدین محمود رحمة الله علیه که باتفاق ہمه عالم شیخ عصر بود و جمله خلق منقاد و مرید او بوده و سانیده این بزرگ دین باتباع پیران خود تحمل

ودر مکافات آں نکوشید تا آخر عمر ایں بادشاہ مبہم طغیٰ در ٹھٹہ کہ از شہر دہلی
ہزار کروہ باشد برفت از انجا شیخ نصیر الدین محمود را با علما و بزرگان حضور
خود طلبید و احترام ایشاں کما حقہ بجا نیاورد آں احتمال ایشاں بادشاہ مذکور را
از تخت سلطنت در تختہ تابوت کردہ در شہر آورد الغرض از شیخ نصیر الدین
محمود رحمۃ اللہ علیہ سوال کردند کہ ایں بادشاہ شمارا ایذا ہا کرد ایں معنی از کجا بود فرمود
کہ میان من و حق جل و علیٰ معاملہ بود آں را بدیں بر داشتند کاتب حروف عرض
میدارد کہ حق جل و علیٰ دوستان خویش را از غایت گرمی کہ در باب ایشاں دارد
بدانچہ معلوم اوست ہمیں جا میرسانند تا فردائے قیامت آمنا و صدقنا انبیا و اولیا
را آں کشف نکند و کرم و مبجل مانند برائے تصدیق ایں معنی حکایتے ہست در احیاء
علوم۔ حکایت و یکی کہ پیغامبرے بود از پیغمبران بنی اسرائیل صلوٰۃ
اللہ وسلامہ علیٰ نبینا و علیہم اجمعین وقتے خطرہ در ضمیر مبارک او گذشت
بداں مواخذہ فرمود کہ المخلصون علیٰ خطر عظیم فرمان شد کہ چہ میگوئی
جزائے آں خطرہ در قیامت قبول مے کنی و یا ہم در دنیا اختیار کنی ایں
پیغامبر صلوٰۃ اللہ علیہ جواب گفت کہ ہم در دنیا اختیار کردم تا روز قیامت
در عرصہ عرصات میان انبیا و اولیا از کشف خطرہ شرمندہ نمانم بعدہ بفرمان
خدائے تعالیٰ زنے در حبالہ ایں پیغامبر آمد ایں زن بانواع ایذا ہا رسانیدن
گرفت چوں ایں پیغمبر بدانست کہ ایں بلا اختیاری ست آں جفا ہا را بدل قبول
میکرد تا وقتے چند عزیزے در خانہ ایں پیغامبر مہمان آمدند ایں پیغامبر بشاشت
نمود خواست کہ بجہت ایشاں طعامے بیارد چوں درون خانہ برفت و طعام
طلبید آں زن طعام نداد و بجفا پیش آمد ایں پیغامبر صلوٰۃ اللہ وسلامہ علیہ منغّص
بیروں آمد و یاراں در روئے مبارک او اثر نا خوشی دیدند چنانکہ چند کرت درون
میرفت و مے آمد زن چیزے نداد یارے از ایں جمع پیغامبر را پرسید کہ ایں چہ
حال است کہ مشاہدہ مے شود بعدہ ماجرائے خطرہ اختیار ابتلا ہم در دنیا بیان

نام پیغمبر ۱۲ سلیمان علیہ السلام

درود نازل یاد و سلیمانی آں بر محبی و بر محبان علیہ

دوستان خود را بلائی کلانند ۱۲

فرمود الغرض در آخر عمر چند روز ذات همایون صفات شیخ نصیر الدین محمود
را قدس الله سره العزیز زحمت شد از دار فنا بدار البقا هجدهم ماه مبارک رمضان
عم برکاته وقت چاشت سنه سبع وخمسین وسبعمایة رحلت فرمود و هم در خانهٔ
شیخ نصیر الدین مقامی بود که سالها آن مقام منظور نظر مبارک او بود
در آن دفن کردند از روضهٔ او بوی بهشت می آید و قبلهٔ حاجات خلق گشته
رحمة الله علیه رحمة واسعة منهم آن کان صفا آن معدن وفا آن ظاهر
باطن بمحبت و عشق آراسته و از ذوق آن از لذت دنیا و عقبی برخاسته و بکلی
دوست ساخته اعنی شیخ قطب الملة والدین منور نور الله قبره بانوار لقائه
وذکر این بزرگ مشتمل بر پنج نکته است نکتهٔ اول در بیان اوصاف و کثرت بکا
و ذوق درون شیخ قطب الدین منور نور الله مرقده که در علم و عقل و وفا و عشق
و ورع و بکا موصوف و مشهور بود مخصوص باسقاط تکلف و سر غوغای خلق نداشت
بگوشهٔ آبا و اجداد خویش که عمرهای عزیز ایشان بمحبت و عبادت حق در آن
گوشه مصروف شده تا آخر عمر خویش گذرانید و به هیچ وجه بدنیا و ارباب دنیا میل
نکرد و آنچه از غیب قلیل و کثیر میرسید بدان قانع گشته بزرگی خوش گوید شعر
شیر زبوسه بجست مرد قانع را قدم ٭ پیر سگ خاید بدندان پای مرد بی درم ٭
و هیچ وقت و به هیچ وجه در و درگاه کسی ندیده و پای مبارک او که تاج سر اولیا
بود جز بجهت ادای نماز جمعه و یا زیارت آبا و اجداد از جای نجنبیده و خلایق را
از اطراف عالم بدریافت سعادت قدم بوس روی بخطهٔ هانسی که بوجود
مبارک او بهشتی گشته بود نهاده و این بزرگ خلیفهٔ سلطان المشایخ
بود و از دودمان تصدر و امامت از فرزندان امام اعظم ابو حنیفه کوفی
بود و عجب شعری و عجب دردی داشت که دمبدم از تقریر دلکشای او آتش
محبت شعله میزد عزیزی خوش گوید بیت نازنینا مهر تو سوزی میان
جان نهاد ٭ شعله های آتشین در سینهٔ بریان نهاد ٭ و آب چشم جگر سوز

آں عاشق صادق آتش عشق عشاق را مے افروخت این ضعیف گوید
بیت اے کان عشق و مایۂ سوز و نشان درد ✤ از گریۂ تو آتش عشاق
شعلہ زد ✤ عجب زندگانی داشت کہ تمامی عمر عزیز خویش بمحبّت و شوق پیر خود
مصروف گردانید بجرد آنکہ نام پیر بخدمت او یاد مے کردند گریہ چناں غالب شدے
کہ از گریۂ او صادقان ایں راہ در گریہ میشدند **امیر خسرو** خوش گوید **بیت**
بیاد قامت آں نازنیں سرشک دو چشم ✤ بہر زمیں کہ بر آید درخت ناز آید ✤
ایں ضعیف گوید **بیت** در عشق تو حاصلم ہمیں گریۂ خون است ✤ آخر نظرے
کن کہ حال ایں سوختہ چونست ✤ و از غایت حضوری کہ بخدمت پیر خود داشت
بزیارت **سلطان المشائخ** نتوانست رسید چنانکہ شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز بوقت وداع **سلطان المشائخ**
فرمودہ بود کہ بظاہر از ما غایب بباطن با ما یکجا خواہی بود ہمیں معنی را رعایت
کرد بزرگے خوش گوید **بیت** از بسکہ دو دیدہ در خیالت دارم ✤ در ہر چہ نگہ
کنم تو ہی پندارم ✤ **شیخ سعدی** خوش گوید **بیت** از خیال تو بہر سو کہ نظر
مے کردم ✤ پیش چشمم در و دیوار مصوّر میشد ✤ **نکتۂ دوم** در بیان یافتن
خلافت شیخ **قطب الدین** منور و شیخ **نصیر الدین محمود** از حضرت با عظمت
سلطان المشائخ **نظام الحق والدین** قدس اللہ سرہ العزیز در یک مجلس
مقرر رائے روشن ضمیران عالم باد چوں خلافت نامہاے خلفا کتابت شد
چنانکہ کیفیت آں در صدر ایں باب تحریر یافتہ است ایں دو بزرگ درآں ایام
بخدمت **سلطان المشائخ** حاضر بودند اول شیخ **قطب الدین** منور را
طلب شد سلطان المشائخ خلعت خلافت خود و وصیتے کہ آمدہ است شیخ
قطب الدین را فرمود و خلافت نامہ دستخط **سلطان المشائخ** بر دست مبارک
او دادند و فرمان شد کہ برو دوگانہ بگذار شیخ منور در جماعت خانہ آمد و دوگانہ
بگذارد و یاران مبارکباد کردند دریں میان شیخ **نصیر الدین محمود** را طلب شد

خدمت ایشان را خلعت خلافت و صیتے که باشد فرمود و خلافت نامه بدست مبارک او
داوند شیخ نصیر الدین محمود بخدمت سلطان المشایخ ایستاده بود شیخ قطب الدین منور
را باز طلبید سلطان المشایخ شیخ قطب الدین منور را فرمود که شیخ نصیر الدین
محمود را مبارک باد خلافت بکن شیخ قطب الدین منور همچناں کرد بعد شیخ نصیر الدین محمود
را فرمان شد که شیخ منور را مبارکباد خلافت بکن شیخ نصیر الدین محمود همچناں کرد بعد
فرمان شد که به یکدیگر را کنار گیرید که شما برادرانید سبب تقدیم و تاخیر خاطر جمع باید داشت
ایشاں همچناں کردند چوں این هر دو بزرگ بعد یافتن این سعادت ابدی و دولت
سرمدی از پیش تخت فرقد سای سلطان المشایخ بیروں آمدند شیخ نصیر الدین
محمود روئے مبارک خود سوئے شیخ قطب الدین منور کرد و گفت وصیتے که سلطان
المشایخ شما را کرده است مرا بگویید تا آنچه مرا وصیت کرده است من هم خدمت شما را
بگویم شیخ قطب الدین منور گفت که آنچه سلطان المشایخ وصیت فرموده است
ستر پوشیست که بر بندگان خویش کشاده است هم شما منصف باشید که ستر پیر بر کسے
نتوان کشاد ستر شما با شما و ستر ما با ما وصیتے که سلطان المشایخ بزبان در فشان
خود رانده است مناسب همعنی است بزرگے خوش گوید بیت عشقے که ز تو دارم
اے شمع چگل * دل داند و من دانم و من دانم و دل * شیخ نصیر الدین محمود رحمة الله
علیه این جواب لکشا را تحسین ها کرد و انصاف ها داد از ثقات منقولست چوں شیخ
قطب الدین منور را وداع شد سلطان المشایخ فرمود نسخه عوارف که شیخ
جمال الدین هانسوی جد بزرگوار تو رحمة الله علیه از خدمت شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز بوقت یافتن خلافت یافته بود در آں
ایام که این ضعیف از حضرت شیخ شیوخ العالم با سعادت خلافت باز گشت
چون در هانسی بخدمت شیخ جمال الدین رسیدم بعد تربیت فرمودن بسیار
آں نسخه عوارف شیخ جمال الدین رحمة الله علیه پیش من آورد و فرمود که
من این نسخه با نعمت های بسیار از شیخ شیوخ العالم یافته ام امروز بشما ایشار

می کنم بامید آنکه فرزندی از فرزندان من بشما خواهد پیوست در حق او ازین نعمت
های دینی و دنیاوی که همراه شما شده است از وی دریغ مدارید بعده سلطان
المشایخ فرمود اکنون این نسخه با آن نعمتها ایثار تو کردم الغرض آن نسخه تا این
نهایت در خاندان معظم شیخ قطب الدین منور بخدمت خلف ستوده ایشان شیخ زاده
برجاده نور الدین نور الله قلبه بنور المعرفة که بر سیرت آبا و اجداد خود میرود امیدوار است
که قبلهٔ دلها شود موجود است و بتعظیم تمام آن نسخه نگاه میدارد نکته سیوم در بیان بعضی
کرامات شیخ قطب الدین منور رحمة الله علیه از ثقات منقول است که درباب
شیخ قطب الدین منور حاسدان بخدمت سلطان محمد بن تغلق انار الله برهانه
بانواع سخنان مخالف مزاج بادشاه رسانیده بودند ولیکن جای در آمدن نبود که با این
بزرگ درین چیزی بگوید و یا بمکابره کند خواست که اول بهانه بفرستد بعده بدان
قوت در خصومت و ایذا ابتدا کند بدین مقدمه فرمان دو دیه بنام شیخ نویسانید
بدست صدر جهان مرحوم قاضی کمال الدین داد و گفت که بخدمت شیخ قطب الدین
منور ببر و بهر طریق که دانی چنان بکن که شیخ قبول کند قاضی کمال الدین صدر
جهان مغفور در هانسی آمد و آن فرمان را در دستار پیچیده در آستین کرده
بخدمت شیخ برد چون خدمت شیخ شنید که صدر جهان آمده است در طاق صفه
که قدم مبارک شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز رسیده است
در آن مقام بنشست قاضی کمال الدین آن فرمان را پیش شیخ نهاد و از جهت
بادشاه اخلاص و محبت بسیار بخدمت ایشان پیدا کرد شیخ قطب الدین منور رحمة الله
علیه فرمود آنچه سلطان ناصر الدین طرف اچه و ملتان میرفت سلطان
غیاث الدین بلبن در آن ایام الغ خان بود فرمان دو دیه بخدمت شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین برد شیخ شیوخ العالم فرمود که پیران ما اینچنین
ناقبول نکرده اند طالبان اینکار را بس الله بدیشان هی چنانکه در تکملهٔ کرامات شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز مشرح در قلم آمده است

ونیز شیخ قطب الدین منور رحمة الله علیه قاضی کمال الدین را گفت که شما صدر
جهاں آئید و واعظ مسلماناں اگر کسے مخالفت پیران خود کند باید که او را ناصح و
مانع باشید نه که ترغیب کنید قاضی کمال الدین از جواب شیخ قطب الدین منور
بغایت شرمنده گشت و بمعذرت تمام از پیش بر خاست و بخدمت سلطان محمد آمد
و عظمت و کرامات شیخ منور بنوعے تقریر کرد که دل سلطان بکلی نرم شد منقولست
وقتے شیخ قطب الدین منور مشغول بود قلندرے آمد و سفاہت آغاز کرد و چیزے
توقف کردن گرفت و بدانچه او را امداد قانع نمیشد چوں سفاہت او بسیار شد شیخ
فرمود آں مرد را که درمیان تکرار بی ادبی باسے آز خرچ کن درین محل رتیہ
جمال الدین مرید و معتقد بخدمت ایستاده بود چوں ایں سخن از زبان مبا
شیخ شنید فی الحال بر آں درویش درچفشید و از کمر آں نادرویش مبلغے تنکہائے
زر بیروں آمد و کاتب حروف از خواجه کافور که معتقد درویشان است سماع
کرد او مے گفت که من وقتے با سه نفر دیگر در حبس پادشاه عهد افتاده بودیم و از سر
مال و جاں برخاسته و دل از حیات عزیز برداشته و گوش بر نفس صاحبدلاں نهاده
تا مگر از نفس صادقے مخلص شویم چنانکه بر چہار کس باتفاق از شهر دہلی شخصے را بخدمت
قطب الدین منور فرستادیم و آں شخص را گفتیم که تو بخدمت آں بزرگ برو
ہمیں فاتحه درخواست کن و هیچ کیفیت حبس ما مگو چوں آں شخص بخدمت آں
سر صاحبدلان عالم رسید بعد قدم بوس فاتحه التماس کرد بعد خواندن فاتحه شیخ
قطب الدین منور فرمود که ایشاں چہار کس که محبوس اند سه کس از ایشاں خلاص
خواهند یافت فاما چہارمی کس اگرچه مرید منست از عمر او چیزے نمانده است
ہمینکه ایں نفس از زبان مبارک شیخ قطب الدین منور بیروں آمد آں شخص
بازگشت و ایں بشارت بما رسانید بعد چند روز ما سه کس خلاص یافتیم و آں
چہارم کس بسعادت شہادت رسید نکته چهارم در بیان ملاقات شیخ قطب الدین
منور قدس الله سره العزیز با سلطان محمد تغلق انار الله برهانه از ثقات منقول است

درین ایام که سلطان محمد طرف خطهٔ هانسی رفت و در مجلسی که چهار گروه از هانسی
است نزول کرد نظام الدین ندرباری عرف مخلص الملک را که مجسم از ظلم بود دیدن
حصار هانسی فرستاد تا کیفیتے خرابی و درستی حصار تحصیح کرد چنانکه نزدیک خانهٔ شیخ
قطب الدین منور رسید پرسید که ایں خانه از آن کیست گفتند از آن شیخ قطب الدین منور
خلیفهٔ سلطان المشائخ گفت عجب است بادشاه اینجا بیاید و ایں شیخ دیدن نیاید
الغرض چوں کیفیت حصار بر سلطان آورد گفت اینجا شیخے ہست از خلفائے سلطان
المشائخ دیدن بادشاه نیامده ہست سلطان را نخوت سلطنت در کار آمد شیخ
حسن سر برہنه که صورت جاه و تکبّر بود بخدمت شیخ قطب الدین منور بطلب
فرستاد چوں حسن سر برہنه نزدیک خانهٔ شیخ قطب الدین منور رسید لوازم و جوانب
خود را دور تر گذاشت و خود تنها پیاده آمد و در دهلیز شیخ در گوشهٔ سر بر دو زانوے خود
نهاد و بنشست و خود را پیدا نکرد چوں ساعتے نیکو بگذشت خدمت شیخ منور
بالائے بام مطبخ متصل دهلیز مشغول بحق بود چوں از مشغولی فارغ شد بنور باطن
دانست که حسن سر برہنه در دهلیز نشسته است شیخ زاده نور الدین را گفت که آینده
پیش در منتظر ہست بطلب بیار چوں شیخ زاده در دهلیز آمد و دید که شیخ حسن سر
برہنه ہم بر آں ہیئت نشسته ہست شیخ زاده گفت شما را بندگی شیخ مے طلبد
حسن سر برہنه بخدمت شیخ قطب الدین منور درآمد بعد سلام و مصافحه بنشست
و گفت که شما را سلطان طلبیده است شیخ منور فرمود که دریں طلب اختیار بر دست
من ہست یا نه او گفت خیر مرا فرمان است که شما را ببرم شیخ فرمود الحمد لله باختیار
خود نمے روم بعده روے مبارک سوئے اہل خانه کرد و فرمود که شما را بخدا سپردم
ایں سخن گفت و مصلّے بر کتف مبارک خود و عصا بر دست گرفت و پیاده روان
شد چوں حسن سر برہنه در سیماے شیخ قطب الدین منور علامات واصلان حق تعالی
مشاهده کرد و از تکلف و ریا عاری دید گفت شیخ چرا پیاده میری اسپان در جنیبت
میروند سوار شو شیخ فرمود حاجت نیست من قوت آں دارم که پیاده توانم

رفت چوں ایں بزرگ نزدیک حظیرۂ آبا و اجداد خود رسید او را گفت چہ مے گوئی
زیارت کنم گفت نیکو باشد خدمت شیخ دریایان جدّ و پدر خود رفت بعد زیارت
عرض داشت کرد کہ من از کنج شما باختیار خود بیروں نیامدہ ام فاما مرا مے برند
و چند نفر آدمی کہ بندگان خدا یند بے خرچ گذاشتہ ام چوں از روضہ بیروں
آمد دید شخصے مبلغے سیم بر دست کردہ ایستادہ است شیخ فرمود چیست آں مرد گفت من
نذرے کردہ بودم غرض من حاصل شد شکرانہ بخدمت شما آوردہ ام شیخ آں
شکرانہ قبول کرد و فرمود کہ در خانہ من خرچے نداشتند ببرید در خانہ برسانید الغرض
چوں آں بزرگ در منزل بلبسی کہ چہار کروہے از ملتان است پیادہ آمد
سلطان را از آمدن شیخ خبر شد شیخ حسن از معاملہ آں بزرگ کہ معاینہ کردہ
بود باز نمود آں بادشاہ از غایت تجبّر و تکبّر اغماض کرد پیش خود نطلبید و از انجا
طرف دہلی روان شد چوں سلطان در شہر دہلی رسید بجہت ملاقات شیخ را پیش
خود نطلبید در اثنائے آنکہ شیخ پیش مے رفت خدمت شیخ سلطان السلاطین
فیروز شاہ را خلد اللہ ملکہ و سلطانہ کہ در آں ایام نایب باربک بود رسید
کہ ما درویشانیم آداب آمد مجلس بادشاہاں و سخن گفتن با ایشاں نمیدانیم
چنانکہ اشارت شود ہمچناں کردہ آید بعدہ آں بادشاہ حلیم و کریم گفت ہر کسے
در باب شما بخدمت سلطان سخنے گفتہ کہ او بملوک و سلاطین التفات و مراعات
نے کند چوں ایں معنی ہمچنیں است خدمت را تواضع و مسامحت و اخلاص میباید کرد
دریں حال کہ شیخ پیش مے رفت شیخ زادہ نور الدین بلّغہ اللہ تعالٰے
مَبلغَ الرِّجالِ در عقب شیخ مے رفت ہیبت و رعب ہجوم امرا و ملوک درگاہ
ایں بادشاہ چناں در دل شیخ زادہ اثر کرد کہ دلش از حال بشد بسبب آنکہ
شیخ زادہ را حداثت سن بود و ہیچ وقتے در درگاہ بادشاہاں ندیدہ بود جد او یعنی
شیخ قطب الدین منوّر باطن بر احوال شیخ زادہ مطلع شد سر پس کرد و فرمود کہ بابا
نور الدین اَلعَظَمَۃُ وَالکِبرِیَاءُ لِلّٰہِ شیخ زادہ مے فرمود بمجرد آنکہ ایں سخن

بسمع من رسید تقویتے در باطن من ظاہر گشت و اطمینانے و استظہارے حاصل
آمد چنانکہ آں ہیبت و رعب از دل من بکلی زائل شد و آں امرا و ملوک در نظر من
ہمچو گوسپنداں نمودند الغرض سلطان دانست کہ ایں ساعت شیخ خواہد آمد آنکہ
نشستہ بود بایستاد و کماں بدست گرفت و خود را بہ انداختن مشغول کرد تا آنکہ خدمت
شیخ قدس اللہ سرہ العزیز درآمد چوں سلطان در سیمائے شیخ علامات مردان حق
دید بتعظیم تمام پیش آمد و مصافحہ کرد و خدمت شیخ بوقت مصافحہ دست سلطان چناں
محکم بگرفت کہ در بقیۂ اولی آنچناں بنہا کہ اولیائے خدائے را بہ تیغ ظلم بخدلئے میساند
از دل معتقد شد و گفت کہ من در دیار شما رسیدم تربیت نفرمودند و بملاقات خویش
مشرف نگردانیدند شیخ فرمود کہ اول ہانسی بنگرید بعدہ درویش بجیۂ ہانسی
ایں درویش خود را دریں محل نمیدارد کہ ملاقات بادشاہاں کند در گوشۂ دعاگوئی
بادشاہ و کافۂ اہل اسلام مشغول مے باشد معذور مے باید داشت سلطان محمد را
از صفات شیخ قطب الدین منور و تقریر کشائے ایشاں کہ از تصنع عاری بود
دل نرم شد و سلطان السلاطین فیروز شاہ را کہ بحلم جبلی و اخلاق خلقی موصوف
است فرمود کہ آنچہ مقصود و مطلوب شیخ است ہمچناں کنید ہم دریں محل خدمت
شیخ منور رحمۃ اللہ علیہ فرمود کہ خداوند عالم مقصود من فقیر و مطلوب من کنج
جد و پدر بعدہ خدمت شیخ بدولت بازگشت منقولست کہ اعظم ملک کبیر معظم
مرحوم مغفور کہ باوصاف عدل و خلق و کرم موصوف بود مے گفت کہ سلطان مے فرمود
قبولاً ہر کہ از مشائخ روزگار بوقت مصافحہ دست من گرفتہ است البتہ دست او
لرزیدہ ست مگر از آن ایں بزرگ کہ بقوت دین محکم گرفتہ بود من دانستم ایں
بزرگ از آنہا نیست کہ حاسداں رسانیدہ اند از سیمائے او مہابت ہیبت احساس
کردم بعدہ بادشاہ سلطان السلاطین فیروز شاہ را و خواجہ ضیاء الدین
برنی را بخدمت شیخ منور فرستاد و یک لک تنکہ انعام فرمود شیخ منور گفت
نعوذ باللہ کہ ایں درویش یک لک تنکہ قبول کند چوں ایشاں بخدمت سلطان

آمدند و گفتند کہ شیخ قبول نمے کند فرمان شد کہ پنجاہ ہزار بدہ ایں بزرگان بخدمت شیخ باز آمدند ایں نیز قبول نکرد بعدہ سلطان فرمود کہ اگر شیخ ایں مقدار قبول نکند خلق مرا چہ گوید چوں دریں باب سخن بتطویل کشید و بصد ہزار تنکہ رسید سلطان السلاطین فیروز شاہ مولانا ضیاء الدین برنی گفتند کہ ما لکم ازیں نتوانم پیش تخت فکر کردن کہ شیخ ایں قدر ہم قبول نمیکند شیخ فرمود سبحان اللہ درویش را دو سیر کھچڑی و دانگے سیر روغن کفاف باشد او ہزارہا چہ کند بعدہ برائے دفع اذا و بالحاح مخلصاں دو ہزار تنکہ ہزار رجیانہ قبول کردند و از آں فتوح بیشترے در روضہ سلطان المشائخ و در روضہ شیخ الاسلام قطب الدین بختیار و بخدمت شیخ نصیر الدین محمود و باقی بہر کسے داد و بعد چند روز با عظمت و کرامت تمام بجانب ہانسی روانشد شیخ سعدی نور اللہ قطعہ گر قدم بر چشم ما خواہی نہاد ✤ دیدہ در رہ مے نہم تا میروی ✤ دیدہ سعدی و دل ہمراہ تست ✤ تا نہ پنداری کہ تنہا مے روی ✤ نکتہ پنجم در بیان سماع شنیدن شیخ قطب الدین منور نور اللہ قبرہ بانوار القدس عرض میدارد کاتب حروف محمد مبارک العلوی المدعو بامیر خورد بر آنجملہ در آں ایام کہ شیخ قطب الدین منور سلطان محمد را برخود در دہلی آورد در روضہ سلطان المشائخ دعوت عرس شد در آں جمع شیخ قطب الدین و مولانا شمس الدین یحییٰ و شیخ نصیر الدین محمود قدس اللہ ارواحہم حاضر بودند و انوار سعادتہا کہ در آں سماع از غیب متنزل مے شد کاتب حروف معائنہ کردہ عجب گریہ ذوقے و صفائے کہ در سماع شیخ منور رو داشت قطرات آب چشم از چشم مبارک شیخ منور چوں مروارید بر محاسن مصفائے ایشاں مے غلطید و در آں محل در حین رقص سر مبارک برپائے حاضران مجلس گریہ کناں مے نہاد مصرع پائے بزرگاں گرفت گریہ عشاق تو ✤ و بزبان حال ایں بیت مے گفت بیت

زندہ ام من بیاد شیخ بلے ✤ جان من یاد شیخ شد آرے ✤ و ذوق

وشوق شیخ قطب الدین منوّر که در آں مجلس نشسته بود کاتب حروف تا ایں غایت در درون خود احساس می کند و ازاں انبساط عاشقانه می کشاید خوشوقت کسے که از یاد او راحتے بدلها برسد ایں ضعیف گوید بیت خوشوقت آں کسے که از او راحتے رسد ✤ بر جان اہل عشق که مشتاق حضرت اند ✤ دیگر عرض می افتد هم درآں ایّام شیخ قطب الدین منوّر در روضه سلطان المشائخ شبے مشغول شد مصرع شب محرم عاشقان است شبها ش بطلب ✤ و راز و نیاز با مخدوم و شیخ خود درمیان آورد الغرض والده کاتب حروف رحمة الله علیه ترتیب طعام کرد و بدست کاتب حروف بخدمت آں سرور اہل محبت عارفاں فرستاد و ایں بزرگ درون عمارت چهار دری که متصل گنبد خواجه جهاں مرحوم است مستقبل قبله با حضوری تمام نشسته بود چوں نظر ایں بنده بر روے مبارک او افتاد و دیدشاہے صاحب ولایتے که ظاہر او زبان عشق آمیز او حکایت میکرد زہے صفا و زہے ذوق که حق تعالے در ذات مبارک او نهاده بود در اثناے طعام خوردن تبسّم می فرمود و بغایت تناول می کرد و بریں بنده می گفت که طعام دست پخته جدّهٔ بزرگوار تو که بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز بیعت داشت بسیار خورده ام مارا بر شما و شمارا بر ما حقوق بسیار است حق تعالے آں را دوخته گردانا د و بنده از سعادت مواکلت خدمت ایشاں بر حکم ایں حدیث قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَآلِهٖ وَسَلَّمَ مَنْ اَكَلَ مَعَ مَغْفُوْرٍ فَقَدْ غُفِرَ لَهٗ امیدوار مغفرت گشت الحمد لله علیٰ ذالک منهم آں زاہد روحانی آں عابد سبحانی که در علم و تقوے و ورع و زہد آیتے بود و در فقه ہر دو جلد ہدایه یاد داشت و در علم سلوک قوت القلوب و احیاء العلوم تحت اللسان بود با اینہمه فضائل زاہر الحرمین و صاحب الحسبین اعنی مولانا حسام الملة والدین ملتانی خلیفه سلطان المشائخ و ذکر ایں بزرگ مشتمل

[illegible]

بر سہ نکتہ است نکتۂ اوّل در بیان عظمت دوم حرمت ہائے سلطان المشائخ
در باب او سبحان اللہ صورت ہمہ ورع بود و طریقۂ او طریقۂ سلف معاملۂ او معاملۂ
صحابہ رضوان اللہ علیہم اجمعین این بزرگ میان یاران اعلیٰ مشہور بود و سلطان
المشائخ فرمودہ در باب او کہ شہر دہلی در حمایت اوست روزے این بزرگ در راہے
میرفت مصلّے از دوش مبارک او افتاد و خدمت مولانا را از غایت شغل باطن ازیں حال
خبر نہ چوں قدرے راہ برفت شخصے از عقب آواز داد کہ شیخ مصلّے شما افتادہ است
چند کرت شیخ شیخ آواز داد چوں خدمت مولانا خود را شیخ نمیدانست این نام را
بخود راہ نداد تا آنکہ آواز دہندہ مصلّے از زمین برداشت دنبال مولانا دویدہ
خدمت مولانا را دریافت و گفت کہ شما را چند کرت آواز دادم کہ شیخ مصلّے خود را
بستان شما نہ شنیدید فرمود کہ اے عزیز من شیخ نہ ام و خود را دریں مرتبہ نمیدارم
الغرض بدیں حد این بزرگ را ازیں نام و شہرت احتراز بود منقول است در آنچہ
این بزرگ از زیارت خانۂ کعبہ باز گشت و دریں دیار رسید جمعہ بود در مسجد جمعہ
کیلوکھری آمد و در اوائل سلطان المشائخ را معہود بود کہ بعد از نماز بامداد در مسجد
جمعہ کیلوکھری میرفتند و مشغول میشدند و در کیلوکھری خانہ بجہت قیلولہ
و وضو ساختن سلطان المشائخ بغایت مصفّا و مختصر ساختہ بودند الغرض
خدمت مولانا بوقت چاشت رسید با خود راست گرفت کہ ایں زماں در گوشۂ مسجد
مخفی نشینم و بعد از نماز قدمبوس سلطان المشائخ حاصل کنم خدمت مولانا ہمچناں
کرد سلطان المشائخ را بنور باطن معلوم شد خواجہ ابوبکر مصلّے دار را فرمود کہ برو
مولانا حسام الدین ہمیں ساعت از خانۂ کعبہ رسیدہ است و دریں مسجد بگوشۂ
نشستہ بطلب بیار چوں خواجہ ابوبکر مصلّے دار در گوشہ ہائے مسجد طلبید گرفت
در گوشۂ نشستہ مشغول یافت گفت شما را سلطان المشائخ مے طلبند تحیت
مولانا در حیرت شد کہ من خود را مخفی کردہ ام فاما چوں سلطان المشائخ مکاشف
عالم است مخفی نتواں ماند الغرض خدمت مولانا سعادت قدم بوس حاصل کرد

وبرحمت وشفقت سلطان المشایخ مخصوص گشت لهٰذا سلطان المشایخ
فرمود چوں کسے خواہد کہ بشرف زیارت خانۂ کعبہ مشرف شود باید کہ بجہت زیارت
حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم علیحدہ نیت کند وبرود تا مستوجب زیارت
خاص حضرت رسالت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم گردد و بطفیل زیارت تاکردہ باشد
چوں خدمت شیخ لاانا یعنی از سلطان المشایخ شنید دانست کہ بالہام ربانی
سلطان المشایخ ایں فرمان میراند ہماں ساعت نیت زیارت پیغامبر
علیہ السلام در ضمیر خود مصمم کرد وبزیارت پیغمبر علیہ السلام در مدینہ بازید برفت زہے
مرحمت پیر بجہت ترقی درجات مرید وزہے خوب اعتقادی مرید در قبول کردن
حکم پیر و بنفاذ رسانیدن فرمان پیر نکتہ دوم در بیان ملاقات میان مولانا
حسام الدین ملتانی ومولانا شمس الدین یحیٰے ومولانا علاؤالدین نیلی قدس اللہ
سرہم العزیز مقرر صاحبدلان عالم باد وقتے مولانا شمس الدین یحیٰے مولانا علاؤالدین
نیلی رحمۃ اللہ علیہما از اودہ یکجا بخدمت سلطان المشایخ آمدند ورسم سلطان
المشایخ ایں بود چوں یاران از اودہ میرسیدند بعد دریافت سعادت قدم بوس
سلطان المشایخ فرمان شدے کہ بزیارت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار
نوراللہ تربتہ بروید چوں بداں دولت رسیدہ باشید در شہر درآئید ویاران شہر را
ہم ملاقات کنید بحکم فرمان مولانا شمس الدین ومولانا علاؤالدین بزیارت
شیخ الاسلام قطب الدین بختیار رفتند چوں از انجا بازگشتند در شہر آمدند بعضے
یاران را دیدند بعدہ بخدمت مولانا حسام الدین ملتانی آمدند خدمت مولانا در خانۂ خود
خانہ دیدند ہمیں یک چھپری نیم کہنہ مختصر درویشانہ چنانچہ خواجہ سنائی گوید ع
داشت لقماں یک کریچے تنگ چوں گلوگاہ نائے وسینۂ چنگ + بوالفضولے
سوال کرد وے + چیست ایں خانہ شش بدست وسہ پے + بادل سرد وچشم
گریان پیر + گفت ھٰذا لِمَن یَّمُوتُ کَثِیر در اندیشہ ایں خانہ بودند کہ خدمت لانا
طالع شد ایں ہر دو بزرگ استقبال کردند مولانا را دیدند پیراہنے سبز ریم گیں پوشیدہ

بالش کہنہ ... قرار دارد ۱۲
بالشت ۱۲
قدم ۱۲
این براے کسے کہ مردنی است بس است ۱۲

در یکدست مبارک و قدرے کهچری در یک دستارچه کرده و در دوم دست قدحے
هیزم با خود گفتند اینک طریقهٔ سلف اینک مسلمانی فی صرف الغرض یکبار ملاقات
کردند مولانا شمس الدین یحیی التماس کرد که این هیزم بدست من دهید مولانا علاؤ الدین
نیلی گفت که این دستارچه کهچری بمن دهید تا بمنزل گاه شما رسانم و ازین سعادت بهره
گیرم خدمت مولانا حسام الدین فرمودند که شما مجرد اید و تعلقے ندارید فاما سخن شما
قبول کرده ام بارکشی حق من است خدمت مولانا درون خانه رفت و کهچری و هیزم رسانیده
و به پختن فرموده بوریائے کهنه بدست گرفته بیرون آمد و این بزرگان را گفت که نشینید و
خود هم بنشست بعده مولانا شمس الدین یحیی یک میزر پیش آورد و مولانا
علاؤ الدین یک تنکه نقره بعده بحکایات مشائخ و مآثر سلف مشغول گشتند هم
در اثنائے این حال وقت چاشت رسید بنماز چاشت مشغول شدند بعد ادائے
چاشت خدمت مولانا حسام الدین آن کهچری در صحنکے مختصر کرده و بر آن قدرے
روغن نهاده بطریق درویشان پیش آن عزیزان آورد چون کهچری خورده شد بوقت
برخاستن خدمت مولانا حسام الدین تنکهٔ نقره که خدمت مولانا علاؤ الدین
آورده بود پیش مولانا شمس الدین یحیی نهاد و آن میزر که مولانا شمس الدین آورده
بود پیش مولانا علاؤ الدین نیلی آورده و معذرتے کرده چون این بزرگان بخدمت
سلطان المشائخ آمدند سلطان المشائخ کیفیت زیارت و ملاقات یاران شهر
پرسیدن گرفت این عزیزان عرض داشت مے کردند چون ذکر ملاقات مولانا حسام الدین
کردند سلطان المشائخ بسمع رضا مے شنیدند و آب در چشم مبارک مے گردانیدند
درین میان سلطان المشائخ اقبال خادم را طلبید و فرمود که برو چیزے سیم
بیار اقبال مبلغے تنکه آورد و فرمود که برو جامه هم بیار جامه نیز آورد بعده مصلے
که بر آن خود نشسته بود آن مصلے نیز نزدیک آن سیم نهاده و خواجه رضی را که یک
آنحضرت بود و در سرعت مشی بر باد سبقت کردے طلب فرمود و گفت که این مصلے
و جامه و سیم بر مولانا حسام الدین ببر و برسان چون خواجه رضی این نعمت

بیکراں وخلعت فراواں بخدمت مولانا آورد خدمت مولانا حسام الدین پرسید
کہ این مرحمت در حق من از کجاست کہ این محل ندارم خواجہ رضی گفت من نمیدانم
وَمَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ مولانا گفت آں زمانکہ سلطان المشایخ
ایں مرحمت مے فرمود بخدمت سلطان المشایخ کیاں بودند خواجہ رضی
گفت مولانا شمس الدین یحییٰ و مولانا علاؤ الدین نیلی و عزیزانے دیگر
خدمت مولانا دانست کہ ایشاں چیزے گفتہ اند خدمت خواجہ رضی را گفت
ایں عزیزاں برائے تجسس حال درویشاں مے آیند چرا شاید کہ ایں بزرگاں
تجسس حال فقیراں کنند الغرض چوں خدمت مولانا حسام الدین بر معہود خود
بخدمت سلطان المشایخ آمد باایں عزیزاں ملاقات کرد خدمت مولانا فرمود
کہ شما چہ کردید من کدام کس باشم کہ ذکر من بخدمت سلطان المشایخ کنید عجب او
است کہ در ستر حال یکدیگر کوشیم ہزار ہمچو من بندہ ایں درگاہ اند کہ ہیچ کسے از حال
ایشاں معلوم ندارد و آنکہ سلطان المشایخ مکاشف عالم است آں حکمے
دیگر است شیخ سعدی خوش گوید بیت تا چہ مرغم کہ حکایت بہ پیل عنقا کردہ اند
تا چہ مورم کہ سخن پیش سلیمان کردہ اند الغرض ایں بزرگاں خدمت مولانا را
جواب گفتند چوں از خدمت شما باز گشتیم بخدمت سلطان المشایخ آمدیم
فرمود شما کیاں را دیدید و ملاقات چگونہ بود ما نتوانستیم کہ چیزے از کیفیت ملاقات
عزیزاں پنہاں داریم بضرورت گفتہ شد معذور دارید نکتہ سیوم در بیان خلافت
یافتن مولانا حسام الدین ملتانی از حضرت سلطان المشایخ نظام الحق
والدین قدس سرہ از ثقات منقولست دوم روز آنکہ شیخ نصیر الدین
محمود و شیخ قطب الدین منور قدس اللہ سرہما العزیز خلافت یافتند مولانا حسام الدین
را بخدمت سلطان المشایخ طلب شد چوں خدمت مولانا حاضر شد مے فرمود کہ از
غایت مہابت و عظمت سلطان المشایخ خوفے از وجود من رواں شد چوں خلافت نامہ
وخلعت خاص در نظر مبارک سلطان المشایخ بمن دادند دریں محل عرض داشت

گردم کہ مخدوم عالمیاں در حق ایں بیچارہ شفقت فرمود وایں بندہ را بدولت نعمت ﷺ
خود رسانیدہ وصیت چیست بندہ چند سلطان المشائخ دست مبارک خود از آستین
مبارک خود بیروں آورد بعدہ بانگشت شہادت جانب مے لانا اشارت کرد کہ ترک
دنیا ترک دنیا ترک دنیا و فرمود در کثرت مریداں نکوشی بعدہ مولانا باز عرض داشت
کرد اگر فرماں شود در شہر نباشم بر سر آب رواں سکونت کنم زیرا چہ در شہر آب چاہ
ہاست بداں وضو ساختن لا سانے شود فرماں شد کہ ہم در شہر باش کُن کاحدٍ
مِنَ النَّاسِ نفس مے خواہد از مقامے آسودہ ترا بجنباند و در محلے دار کہ او قات
ترا متفرق گرداند ہر آئینہ چوں از شہر بیروں آئی و بر سر آبے سکونت کنی غریب
و شہری بنشاں بر تو رسند کہ فلاں درویش در فلاں جائے نشست کردہ
است و مزاحم وقت تو شوند و در آب چاہ با اختلاف علماست در باب شرع
وسعتے ہست و دیگر عرض داشت کرد کہ بر من وقتے فتوح مے رسد چیزے نصیب اند
مے کنم و چیزے از برائے آیندگاں مے دارم و وقتے چند روز مے گذرد کہ چیزے نمے رسد
و فرزنداں مزاحمت مے نمایند و آیندہ محروم مے رود دریں محل قرض کنم سلطان
المشائخ فرمود آنکہ قرض کنی اند و حال بیروں نیست یا برائے خود یا برائے
آیندہ و آیندہ بر دو نوع است یا مسافر است کہ از دور دست مے رسد یا ہم از
شہر ہست کہ بدیں کس آمد و شد دارد آنکہ مسافر ہست اگر سہلے بہ نیت او قرض
کنی شاید زیرا چہ مسافر معذور نخواہد داشت و آنکہ آمد و شد بریں کس دارد برائے
او تکلف حاجت نیست ہر چہ ہست ہر کہ ہست و آنکہ برائے خود قرض کنی
اگر بر تو فتوح خواہد رسید خرچ خواہی کرد و اگر چیزے نخواہد بود قرض خواہد کرد
در ہر دو حال مراد حاصل خواہد شد پس درویشے مے خواہی کرد درویش آں باشد
کہ اگر چیزے موجود دارد خرچ کند و الا صبر کند بر نامرادی بسازد و خود را در تدبیر
نہ اندازد بعدہ فرمود درویش را ہر درے نباید بود و ہر درے بر دو نوع است صورت
و معنوی اما صوری آں درویشانند کہ در بدر بگردند و چیزے میخواہند اما معنوی کی سا

درویشانند که در کنج خانهٔ خود مشغول باشند و در خاطر بگذرانند که از زید و عمر را
چیزی خواهد رسید هر در که صوری بود از هر در که معنوی ست زیرا چه هر در که صوری چنانچه
هست می نماید اما هر دری معنوی ظاهر خود را بطریق مشغولان حق می نماید و باز
در بدر میگردد نعوذ بالله که کسی را این معامله باشد باز آئیم بر سر حرف منقولست
که وقتی قاضی محی الدین کاشانی رحمة الله علیه بخدمت سلطان المشائخ
آمد عرضداشت کرد بنده در خواب دیده است که سلطان المشائخ سوار شده
است دوازده یار برابر مخدوم سوارند جائی میروند یکی از ایشان مولانا
حسام الدین ملتانی است سلطان المشائخ فرمود یاری بود از مریدان
شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز در خواب دید که شیخ
شیوخ العالم در کشتی باشش یار سوار است یکی از ایشان این ضعیف بود عرض
میدارد کاتب حروف بر آنجمله بس کرامتی بزرگ است خدمت مولانا حسام الدین
را که سلطان المشائخ نظیر خویش در حکایت او آورد وقتی مولانا حسام الدین
بخدمت سلطان المشائخ عرضداشت کرد مخدوم خلق کرامت می طلبد فرمان شد
اَلْکَرَامَةُ هِیَ الْاِسْتِقَامَةُ عَلٰی بَابِ الْغَیْبِ تو در کار خویش مستقیم باش ۵۱ کرامت استقامت است بر دروازهٔ خدا
کرامت چند طلبی آخر الامر در آن سال که خلق شهر را در دیوگیر روانه کردند
خدمت مولانا در گجرات رفت و همانجا برحمت حق پیوست خاک پاک او
امروز حاجت روای خلق آن دیار است رحمة الله علیه منهم آن عالم ربانی
آن عاشق سبحانی که بوفور علم و لطافت طبع و شدت مجاهده و ذوق مشاهده در
نهایت ترک و تجرید و کثرت گریه میان یاران اعلی مشهور و مذکور بود یعنی مولانا
فخر الملة والدین زرّادی قدس الله سره العزیز و این بزرگ خلیفهٔ سلطان المشائخ
بود و سبحان الله گوئی این بزرگ مجسّم از عشق بود هر که در سیمای او
نظر کردی تحقیق دانستی که این بزرگ از واصلان درگاه حق تعالی است او ذکر
این بزرگ مشتمل بر شش نکته است نکتهٔ اول در بیان ارادت آوردن مولانا

فخر الدین زرّادی بحضرت سلطان المشایخ نظام الحق والدین قدس الله
سره العزیز بخدمت شیخ نصیر الدین محمود رحمة الله علیه سماع است که می فرمود
در آنچه من در شهر تعلیم می کردم در مجلس مولانا فخر الدین هانسوی رحمة الله علیه
حاضر می شدم در آنمجلس مولانا فخر الدین زرّادی و امیرن بورکش خدمت مولانا
فخر الدین هانسوی رحمة الله علیه هدایه فقه می خواندند و در آن مجلس
تیز طبع و تحجات تر از ایشان هر دو متعلمی نبود و در آن مجلس هر بار که ذکر سلطان
المشایخ بیفتادی ایشان طریقه اهل تعصب گرمی کردند و مرا سخت دشوار
آمدی و من می گفتم این سخنان تا غایت می گوئید که آن بادشاه اهل دین
را ندیده اید الغرض روزی ایشانرا برآن آوردم که بخدمت سلطان
المشایخ بیایند ایشان بدین رضا دادند چون من و ایشان بخدمت سلطان
المشایخ پیوستیم بعد قدم بوس نشستیم سلطان المشایخ فرمود که شما کجا میباشید
گفتند در شهر بعده فرمود که تعلیم کجا می کنید گفتند بخدمت مولانا فخر الدین هانسوی
باز پرسید که چه بحث می کنید گفتند هدایه بعده فرمود سبق کجا رسیده است مولانا
فخر الدین نزدیک من نشسته بود و پیشتر شده نشست و آن محل سبق را
تقریر کرد و شبهه که در آن سبق مانده بود ایراد کرد و استکشاف آن از سلطان
المشایخ التماس نمود سلطان المشایخ از کمال تبحر طریقه دانشمندان
در جواب شروع کرد سلطان المشایخ تقریر می کرد و از غایت لطافت تقریر
سلطان المشایخ مولانا فخر الدین در حیرت افتاده و پیشتر می شد تا
نزدیک من رسید سر در گوش من کرد و گفت من میخواهم همین ساعت کلاه
ارادت بستانم سلطان المشایخ فرمود که مولانا چه میگوید بندگی شیخ نصیر الدین
محمود می فرمود که من عرضداشت کردم که التماس کلاه ارادت میکند سلطان المشایخ
تبسم فرمود و ارشاد کرد که در مجلس دیگر خواهم داد باز مولانا فخر الدین مرا گفت سلطان
المشایخ درین مجلس کلاه ارادت ندهد من خود را هلاک کنم چون من این سخن بسمع

حضرت سلطان المشایخ رسانیدم سلطان المشایخ فرمود که نیکو باشد همان
زمان مولانا فخر الدین زرّادی و امیر حسن بوکش هر دو کلاه ارادت پوشیده
سرفراز شدند و مولانا فخر الدین محلوق شد و از زمرهٔ دانشمندان و قال و قیل
ایشان بیرون آمده در حلقهٔ درویشان بآرزوی حال ایشان درآمد و کاغذ
و کتاب خود تمام بیاران بخشید و غرور دانشمندی و طلب جاه و منزلت از سر دور کرد
امیر خسرو خوش گوید بیت بود ز عقل بیش ازین باد غرور در سرم + پیش در تو
خاک شد آنهمه کز کلاهیم + و ازان روز باز که این بزرگ وارد در سلک بندگان سلطان
المشایخ منسلک شد هم در غیاثپور ساکن گشت و پنجوقت نماز در جماعت خانه
برابر سلطان المشایخ میگذارد و در محل صالح بخدمت سلطان المشایخ
میرفت و ازان مجلس جانیان روح مطهر او پرورش می‌یافت و سبب ذوق آن
مجلس بارے گشت و پیش خانهٔ سلطان المشایخ خانه گرفت همانجاے بود
ملکے باز محل تو که بدان سعادت بر شیخ سعدی خوش گوید مصرع خوش آن
سر که شود خاک آستانهٔ تو + تا این غایت که سلطان المشایخ در صدر حیات
بود سر از آستانه دو بنگرد این ضعیف گوید بیت عشق آن را مسلم است که جان +
اگر نهد سر بر آستانهٔ دوست + امیر حسن خوش گوید بیت اگر رقیب تو بیند
حسن چه ماند بریں + تو آبروی او را مگو که خاک درت است این + چون سلطان
المشایخ بعد جنّت خرامید و در مقعد صدق قرار گرفت خدمت مولانا را
آرام و قرار نماند چندگاه بر سر کنار آب جون دست محلے که کوشک سلطان السلاطین
فیروزشاه عمارت شده است و شهر فیروزآباد گشته زهے اثر قدم مبارک او که
امروز از برکت قدم آن بزرگ دین آنجا کوشک پادشاه شده و شهرے معظم آباد
آن گشته و چندگاه در لونی مقام گرفت و چندگاه بر سر حوض خاص علائی بود بعد
بیشتر حال در سفر بودے و بزیارت شیخ الاسلام معین الدین حسن سنجری قدس
الله سره العزیز در اجمیر رفت بعده بزیارت شیخ الشیوخ العالم فرید الحق والدین

قدس اللہ سرہ العزیز را جود بن رفت الغرض حق تعالے را در صحرا ہا و کوہ ہا و
غار ہا عبادت کردے چنانکہ کسے برآں مطلع نشود و عمر خود بمحبت پیر و عشق پیر گذرانید
شیخ سعدی خوش گوید بیت بکنج غارے عزلت گزنیم از ہمہ خلق + کر آں لطیف
جہاں یار غار من باشد + حاصل ایں بزرگ از برکت نظر سلطان المشائخ در عالم
قبول عظیم یافت ہر کرا نظر بر روئے مبارک وافتادے سر بر زمین نہادے و اسیر بیت
مولانا شدے رحمۃ اللہ علیہ نکتۂ دوم در بیان مجاہدہ مولانا فخرالدین زرادی
و مشغولی باطن او رحمۃ اللہ علیہ عرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ بعد نقل سلطان
المشائخ خدمت مولانا رحمۃ اللہ علیہ در بند بستالہ کہ میان کوہ ہست و بر سر آں
بند مسجد ہست درآں مسجد مشغول شد و درآں محل کہ بند است از جہت خرابی
ہیچ کس سکونت نتواند کرد و خوف شیر و گرگ ہم باشد و دو سہ نفر یار دیگر کہ برابر
خدمت مولانا بودند چوں در سہ روز چیزے پیدا نشد آنجا قرار خواندند و مولانا
فخرالدین را ہمانجا گذاشتند خواجہ حکیم سنائی گوید بیت بے بلا نازنیں
شمرد او را + چوں بلا دید در سپرد او را + چوں والد کاتب حروف را رحمۃ اللہ علیہ
ازیں حال خبر شد ترتیب طعام کرد و اسباب طعام دیگر ہم برداشت و با چند یار عزیز
کہ بخدمت مولانا حق اخلاص و شاگردی داشتند چنانکہ مولانا استاد تاج الملۃ
والدین اندپتی و مولانا سراج الدین عثمان کہ ذکر او در میان خلفائے سلطان
المشائخ خواہد آمد و مولانا صدرالدین برادر مولانا رکن الدین ندکور و عبداللہ
کولی رکابدار سلطان المشائخ و کاتب حروف کہ کودک ایں عزیزاں بود
بخدمت مولانا فخرالدین در بستالہ رفتند دیدند کہ آں بادشاہ فقر و مخزن
جہاد اکبر در میان ناکودان بند کہ مقام شیراں و اژدراں است و پوستہائے
ماراں آویزاں درآں مقام باہیبت بے التفات مستقبل قبلہ مشغول بحق نشستہ
ہست و ہشت روز گذشتہ کہ خدمت مولانا بوقت افطار طعامے نخوردہ بود
ہیچ ضعفے و ملالے در ذات مبارک او ظاہر نشدہ بروح مجرد گشتہ و بیاباں و کوہ را

بجمال خویش روشن و منور گردانیده و عمل برین مثنوی خواجه حکیم سنائی که بزبان دُر فشان
سلطان المشائخ گذشته است کرده **مثنوی**

دشت و کہسار گیر ہمچو وحوش	خانمان را بمان بگربه و موش
خانه کان از برائے قوت کنند	مور و زنبور و عنکبوت کنند
قوت عیسے چو ز آسمان سازند	هم بدان جاش خانه پردازند

چو یاران بخدمت آن عاشق صادق رسیدند خدمت مولانا یاران خوش شد قدوم
این یاران عزیز را غنیمت شمرد و هر یکے را اندازهٔ آنکس معذرتے کرد و فرمود که شما
خود را چندین زحمت چرا دادید و انگم شما را از یاران من کسے خبر کرد بعده فرمود سبحان الله
یکے موافقت نتوانند کرد و دوم سر کشف کنند فاما سعادت ملاقات ره زنی بود
حق تعالیٰ این سبب پیدا کرد الغرض این بزرگ در کار مجاہده سخت کوشیده بود و بر
خویش این سعادت الحکم گرفت کاتب حروف از ایام صغر تا حد بلوغ در خدمت این
بزرگ بسیار بود و هر وقت که این بنده در خلا بخدمت این بزرگ مدے دیدے
مستقبل قبله نشسته و سر بر دو زانوئے مبارک نهاده مشغول باطن گشته کرات
مثل این معنی مشاهده شده بعد نقل سلطان المشائخ صوام دوام بر گرفت تا آن
غایت که در حصر حیات بود هیچ جمعه روز افطار نکرد و خدمت شیخ نصیر الدین محمود
رحمة الله علیه مے فرمود آنچه یارا در ترقی مقامات در یک ماه و دو ماه دست دادے
خدمت مولانا فخر الدین زرّادی را دریک ساعت بدست آمدے رحمة الله علیه
نکتهٔ سیوم در بیان علم و تبحر مولانا فخر الدین زرّادی رحمة الله علیه عرض میدارد
کاتب حروف بر آنجمله که در حیات سلطان المشائخ دانشمندے بغدادی
مالکی مذهب در غیاث پور رسید و پیش از آنکه در شهر در آید خواب دید گوئے فرشته
طبقے بهشتی در دست کرده و بر آن حُلّهٔ سبز انداخته از آسمان فرود مے آید آن
دانشمند پرسید که درین طبق چیست آن فرشته گفت که این علم من لدنی است
مرا فرمان خداست که بهم و در سینهٔ مصفائے مولانا فخر الدین زرّادی بریزم

باز ازیں دانشمند پرسید کہ ایں مولانا فخر الدین زرادی کیست آں فرشتہ گفت
دانشمندیست مجرد از علائق از مریدان شیخ نظام الدین است چوں آں دانشمند
ایں خواب دید در شہر رفت ہم در غیاث پور بخدمت سلطان المشائخ آمد و ایں
خواب تقریر کرد و التماس کرد کہ من میخواہم کہ مولانا فخر الدین زرادی را بہ بینم
سلطان المشائخ فرمود کہ او در جماعت خانہ خواہد بود و یا در خانہ سیداں مراد
ازیں سیداں والد و عمان کاتب حروف بود خدمت مولانا را با ایشاں سخت محبت بود
الغرض چوں آں دانشمند در جماعت خانہ آمد پرسید کہ اینجا مولانا فخر الدین زرادی
کیست حاضراں اشارت بخدمت مولانا فخر الدین کردند دید جوانے تنگکے بلند بالا
سپید پوست خوب صورت در غایت ملاحت شیخ سعدی خوش گوید بیت
اے صورتت ز گوہر معنی خزینۂ + ما را ز در عشق تو در دل دفینۂ + و روئے
مبارک او از غایت صفا ہمچو آفتاب منور در کنج جماعت خانہ مشغول بحق نشستہ ایں
دانشمند بخدمت او آمد و بنشست حکایت خواب تقریر کرد خدمت مولانا فخر الدین
زرادی تبسم کرد و فرمود کہ چندیں کساں فخر الدین زرادی نام در سلک بندگان
ایں حضرت منسلک اند تا کدام فخر الدین زرادی خواہد بود و نسخہ مجمع البحرین
در فقہ کہ تصنیفے بس عجیب است و تصریف مالکی کہ مختصر تر ازاں و کثرت معانی در غایت
لطافت نسخۂ نرسیدہ است اول آں دانشمند آوردہ و پیدا نکردہ ایں ہر دو نسخہ
غریب در نظر مبارک مولانا فخر الدین آورد و ذکر تصریف مالکی کردن گرفت
کہ قواعد و مقدمات تصریف نوعے گرد آوردہ است کہ حل مشکلات او دشوار است
و در آں ایام ایں ہر دو کتاب را شرح نرسیدہ خدمت مولانا فخر الدین زرادی
رحمۃ اللہ علیہ نسخہ تصریف مالکی از و بستد و بعد از آنکہ نماز خفتن ساعتے مطالعہ
کرد و تمامی قیود و ضمایر و مشکلات آں نسخہ را بقلم مبارک در زیر ہر کلمہ قید کرد و آں
مشکل حل گردانید چوں روز شد آں نسخہ راست کردہ بدست آں دانشمند
داد و نسخہ مجمع البحرین پیش ازانکہ در شہر شایع شود خدمت مولانا رکن الدین

اندپتی را سبق گفت چوں دانشمند تبحر خدمت مولانا را معاینه کرد گفت الحمد لله که خواب
من راست شد که اینچنین قوت در علم کسے را باشد که سینهٔ او بعلم من لدنی آراسته
باشد بعده که خدمت مولانا ایں ہر دو نسخهٔ غریب را بے شرح سبق گفت و غوامض
ولطائف آں را بیروں آورد آنگاه میان علماء شہر ایں دو کتاب بے نظیر مشہور شد
و ہمدراں ایام والد کاتب حروف رحمۃ اللہ علیہ نزدیک خانہ سلطان المشائخ خانہ
بکرایہ بستہ بود و درس ساختہ و متعلمان خوب طبع را جمع گردانیده تا کاتب حروف
چیزے بخواند خدمت مولانا فخر الدین بعد ادائے چاشت دراں مجلس حاضر میشد
و مولانا رکن الدین اندپتی را سبق ہدایہ مے گفت روزے آں عالم ربانی مولانا
کمال الدین سامانی که از مشاہیر علمائے شہر بود بدیدن سلطان المشائخ
آمد چوں از خدمت سلطان المشائخ بازگشت بسبب ضبط اتحادیکه بخدمت مولانا فخر الدین
داشت دریں مجلس حاضر شد و خدمت مولانا فخر الدین سبق ہدایہ مے گفت چوں
خدمت مولانا کمال الدین را دید احادیث تمسکات ہدایہ ترک داده احادیث
صحیحین تمسک مے آورد خدمت مولانا کمال الدین فرمود که شما احادیث تمسکات
ہدایہ ترک داده احادیث دیگر تمسک مے آرید خدمت مولانا فرمود آرے اگر شما را
خلجانے باشد بفرمائید چوں بتقریر دلکش تمسکات محکم مے آورد خدمت مولانا
کمال الدین انصاف فرمود و تحسین ہا مے کرد و از خدمت مولانا کمال الدین
سامانی روایت مے کنند که مے فرمود در آنچه بحث سماع شد چنانکه در نکتهٔ محضر سماع
تقریر افتاده است دراں محضر مولانا فخر الدین رحمۃ اللہ علیہ در اثنائے بحث روئے
مبارک بجانب علمائے شہر کرد و ایں سخن گفت که شما از دو جنسه یک جنسه گیرید
اگر جنسه حرمت گیرید حل ثابت کنم و اگر جنسه حل گیرید حرمت ثابت کنم خدمت مولانا
کمال الدین ایں حکایت مے فرمود و مے گفت نه بے وفور علم که در آنچناں محضر
اینچنین دعوی کند و او را زہا بود که بقوت علم و تقوی توانستے که مدعائے خود
ثابت کند و عجب ہیبتے بود که خدمت مولانا فخر الدین زرادی در بحث مسامحت

نکردے اگرچہ پیشینہ علامۂ عصر بودے تا او را ملزم نکردے نماندے روزے جماعت خانۂ
سلطان المشائخ بعد ادائے نماز پیشین مولانا وجیہہ الدین پائلی کہ ذکر او میان
یاران اعلیٰ تحریر یافتہ است نشستہ بود و مولانا فخر الدین نیز حاضر میان ایں
دو بزرگ در علم اصول فقہ در بزودی سخنے افتادہ و آں نوبہ بحث دراز کشیدہ خدمت
مولانا وجیہہ الدین پائلی تقریر مقدمات مے کرد و مولانا فخر الدین بسکونت
و بحسن عبارت مقدمات برآں زیادت میکرد تا کار بحث بحدے کشید کہ خدمت
مولانا وجیہہ الدین در غضب شد و در تشنیع کشاد و خدمت مولانا فخر الدین را
گریہ مستولی شد و بجواب مشغول نگشت چوں خدمت مولانا وجیہہ الدین از تشنیع باز
ماند خدمت مولانا فخر الدین ہم در مجلس صفائے درویشانہ کرد و برخاستند
ہم دراں ایام روزے شیخ نصیر الدین محمود قدس اللہ سرہ العزیز در مجلسے
کہ خدمت مولانا فخر الدین مولانا نصیر الدین محمود را گفت و اشارت جانب
کاتب حروف کرد کہ ایں خوردک در تعلیلات بغایت اشیا است چنانچہ اکنوں
بپرسید خدمت شیخ نصیر الدین محمود بندہ را پرسید کہ یجب در اصل چہ بود چوں
بندہ تعلیل ایں کلمہ بگفت خدمت شیخ محمود بریں زیادت کرد کہ بداں علتے کہ واو
در یجب ساقط شد در آخر اجب و یجب آں علت نبود چرا واو ساقط شد بندہ گفت برائے
اطراد باب را آں جوابے کہ بندہ گفت خدمت مولانا فخر الدین رحمۃ اللہ علیہ
بغایت خوش شد و بانشراح باطن دستارچہ جامگی با مسواک کہ بر دست مبارک
داشت بجانب بندہ انداخت مقصود ایں تقریر آنست کہ ایں بندہ در نظر سعادت
بخش ایں دو بزرگ خلعت یافت و تحسین مشرف شد الغرض چوں خدمت مولانا
فخر الدین از سبق فارغ شد یک بیت از قصیدۂ سبعیات بندہ را بگفتے و
تعلیلات بپرسیدے و ہمیں وصیت کردے کہ در کار لفظ بکوش کہ اصل ایں است
ہم ازینجا علوم دیگر با آسانی خواہد کشاد و خدمت مولانا فخر الدین مرتبۂ اجتہاد
داشت و رسالہ در اباحت سماع بتقریر خاص نوشتہ است و مقدمات اباحت

آں بر قواعد اصول فقہ تمام کردہ بکمال علم و تبحر او از آنجا تحقیق میشود و فضایل دیگر از
گریۂ جگر سوز و ذوق فزونہ و صفاے ظاہر و باطن او چندانست کہ قلم از رقم آں عاجز
آید شیخ سعدی خوش گوید بیت سعدی کہ داد حسن ہمہ نیکواں بداد ✦ عاجز بماند در تو
زبان فصاحتش ✦ اگر وقتے خدمت مولانا فخر الدین رحمۃ اللہ علیہ با یاراں بتماشاے
زراعت و باغ و کوہ و صحرا بیروں آمدے کاتب حروف نیز برابر ایں بزرگاں
بودے بحق خلق علیہم و علام است ابہتی واں ساں ذوق آں مجلس و سرور نہ خود حساب
مے کنم امیر خسرو گوید بیت مرا باز آں طریق ساقی خود یاد مے آید غم دیرینہ بازم
در دل ناشاد مے آید ✦ و ایں بندہ بیاد آں بزرگاں بطفیل سلطان المشائخ
زندہ مے ماند شیخ سعدی خوش گوید بیت جان من زندہ بتاثیر ہواے
دگر است ✦ سازواری نکند آب و ہواے دگرم ✦ نکتۂ چہارم در بیان شنیدن
سماع خدمت مولانا فخر الدین زرادی و گریۂ جگر سوز او و حالے کہ خدمت ایشاں
را در سماع بود رحمۃ اللہ علیہ عرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ شبے بر سر حوض خاص
علائی سماع شد در آں مجلس مولانا حسام الدین ملتانی خلیفۂ سلطان المشائخ
حاضر بود و قوالان خوش گو و غزلخوانان خوش الحان موجود چوں سماع آغاز
شد خدمت مولانا فخر الدین را سماع بگرفت و در گریہ چناں مغلوب شد کہ دم مبارک
ایشاں بستہ مے شد مصرع گریہ گرہ شد در گلو بستہ شد آواز را ✦ چوں عزیزان
مجلس برقص برخاستند بندہ در سیماے مولانا فخر الدین میدید کہ زرد شدہ بود
و آب از چشم مبارک او چوں جوے آب رواں گشتہ بزرگے خوش گوید بیت
چشم ما آب رواں کرد چہ جاے است آنرا ✦ کہ بحیلہ نتواں آب رواں گرد آورد ✦
و بر سر دو انگشت پاے خود رقص مے جست خدمت مولانا حسام الدین ملتانی
را معاینہ کردم از مقام صدر کہ آنجا ایستادہ بود مقابل مطرباں بجہت رقص جہید
بہت پیش مطرباں آمد و استماع بیت کرد باز ہمچناں راست باز گشت در مقام
خود آمد و بایستاد و ذوق سماع ایں ہر دو بزرگ در جملہ حاضران مجلس اثر کردہ بود

و نیز شبے بر سر حوض سلطان در دولت آباد که خدمت مولانا آنجا فرود آمده بود چندگاه سکونت کرده سماع بود سید خاموش عم کاتب حروف و یاران و عزیزان در آں مجلس حاضر در مجلس نم کو مسعود سحر خواں غزلے از امیر خسرو بغایت مرقق خواند چوں بدیں دو بیت رسید قطعہ تو بادشاہ بتانے و خواہشم اینست ✤ کہ شغل روئے نہی بر درت مرا باشد ✤ ندانم ایں دل گمراہ را کہ فتوئی داد ✤ کہ بت پرستی در عاشقی روا باشد ✤ خدمت مولانا فخر الدین را ایں دو بیت سخت بگرفت و گریہ چناں مستولے شد کہ نزدیک ہلاک کشید از غایت گریہ زیر پلکہائے چشم مبارک او سرخ شدہ بود و بغایت سریع البکا بود و میان یاران اعلیٰ ہیچ کس ایں چنیں گریہ نداشت کہ خدمت ایشاں را بود علیہ الرحمۃ والغفران

نکتہ پنجم در بیان ملاقات مولانا فخر الدین زرادی قدس سرہ العزیز با سلطان محمد بن تغلق انار اللہ برہانہ عرض مے دارد کاتب حروف بر آنجملہ و دراں ایام کہ سلطان محمد تغلق خلق شہر دہلی در دیوگیر رواں کرد و مے خواست دراں ایام ملک ترکستان و خراسان ضبط کند و آل چنگیز خان را براندازد و تمامی صدور و اکابر شہر دہلی و اطراف کہ در شہر جمع شدہ بودند فرمود تا حاضر آیند و بارگاہ ہائے بزرگ نصب کنند و در زیر آں منبر نہند تا بر آں منبر خود بر آید و خلق را در جہاد کفار تحریص کند الغرض ہمراں روز خدمت مولانا فخر الدین و مولانا شمس الدین یحییٰ و شیخ نصیر الدین محمود را طلب فرمود و خدمت شیخ قطب الدین دبیر کہ یکے از مریدان خوب عتقا سلطان المشائخ بود و عاشق جمال و لایت پیر و شاگرد مولانا فخر الملۃ والدین زرادی خواست کہ مولانا فخر الدین را پیش از آنکہ دیگر عزیزاں بیایند پیش برد و خدمت مولانا را مطلوب نبود کہ با سلطان ملاقات کند بلکہ کرّات مے گفت کہ من سر خود پیش ایں در سرائے ایں مرد غلطیدہ مے بینم یعنے با او مساحت نخواہم کرد و او زندہ نخواہد گذاشت الغرض چوں خدمت مولانا را با سلطان

ملاقات شد شیخ قطب الدین دبیر کفش ہائے پائے مولانا برداشت بطریقہ
خدمتگاراں زیر بغل کردہ بایستاد و سلطان ایشاں را معاینہ کرد و دراں محل
ہیچ نگفت با خدمت مولانا فخر الدین رحمۃ اللہ علیہ بمکالمہ مشغول شد و گفت ما
میخواہیم آل چنگیز خان را براندازیم شما درینکار با ما موافقت خواہید کرد خدمت
مولانا گفت ان شاء اللہ تعالے سلطان گفت ایں کلمہ شک است خدمت
مولانا فرمود کہ در مستقبل ہمیں آید ایں جواب از خدمت مولانا شنید با خود پیچید
و فرمود کہ شما مارا نصیحتے بکنید تا براں کار کنیم خدمت مولانا فرمود کہ غضب فرو خورید
سلطان گفت کدام غضب خدمت مولانا فرمود کہ غضب سبعی ازیں سخن در
غضب شد چنانکہ اثر غضب در بشرہ او ظاہر شد فاما ہیچ نگفت فرمود کہ طعام پیش
آرند چوں آوردند خدمت مولانا و سلطان در یک صحنک بطعام خوردن مشغول
شدند خدمت مولانا فخر الدین زرادی علیہ الرحمۃ بوقت طعام خوردن چناں
منقبض بود کہ سلطان را معلوم گشت کہ ایں طعام برابر مسح خوردن خوش
نمے آید سلطان برائے زیادت تاکید گوشت از استخوان جدا مے کرد و پیش مولانا
فخر الدین مے نہاد خدمت مولانا رحمۃ اللہ باکراہ تمام اندک اندک تناول
مے کرد الغرض چوں طعام برداشتند خدمت مولانا شمس الدین یحییٰ و
خدمت شیخ نصیر الدین محمود را پیش آوردند دریں محل دو روایت اند یکے روایت آنست
کہ چوں ایں بزرگاں آمدند خدمت مولانا شمس الدین را مولانا فخر الدین
جائے داد و بالاتر از خویش و خدمت مولانا نصیر الدین محمود بنشاندند و فرود
مولانا فخر الدین نشست و روایت دوم آنست کہ یک جانب مولانا شمس الدین
یحییٰ و مولانا نصیر الدین نشستند و جانب دیگر مولانا فخر الدین زرادی بود
رحمۃ اللہ علیہم و روایت اول صحیح است زیرا چہ از شیخ قطب الدین دبیر کہ
دراں مجلس حاضر بود مرویست بعدہ چوں وقت برخاستن شد بجہت ایں بزرگاں
یگاں جامۂ صوف و یگاں بدرۂ سیم آوردند ہر کسے جامۂ و سیم بدست گرفت چنانکہ

آمده است خدمت کرده بازگشت فاما پیش از آنکه جامهٔ سیم بدست مولانا
فخرالدین درہند شیخ قطب الدین دبیر جامهٔ سیم مولانا خود بستد زیرا چه میدانست
که خدمت مولانا جامهٔ سیم بدست نخواهد گرفت و اینمعنی سبب فوت حضرت خدمت
مولانا خواهد شد چون این بزرگان بازگشتند سلطان شیخ قطب الدین دبیر را
گفت که ای مزوّر و قسکال این چه حرکتها بود که کردی اول کفشهای فخرالدین
را زیر بغل گرفتی بعده جامهٔ سیم او خود بستدی و او را از تیغ من خلاص نمائیدی
و بلای او بر خود گرفتی شیخ قطب الدین دبیر گفت که او استاد من است خلیفهٔ
مخدوم من مرا شاید که کفشهای او بتعظیم بر سر گیرم تکلیف که زیر بغلی و جامهٔ سیم
را خود چه غایت سلطان چند جفای مزاج آمیز شیخ قطب الدین
دبیر را گفت که این اعتقادهای کفرآمیز را بگذار و الّا ترا خواهم کشت اگرچه سلطان
را از حسن اعتقاد بے ریائی او معلوم بود که در آن غایت رسوخ اعتقاد گر
ذکر سلطان المشایخ بعضے بدبختان چنانکه اختسان فر و امثال او برائے
ایذائے شیخ قطب الدین دبیر مباحثه بے ادبانه کردے یا آن ناکسان که
بحضور سلطان مکابره کردے و جوابهائے سخت بے التفات دادے و گفتے
زہے دولت گر مرا بجہت محبت حضرت سلطان المشائخ بکشند درجهٔ شهادت
یابم زودتر بخدمت ایشان برسم و از ننگ شما خلاص یابم الغرض تا آخر عمر
هر وقت که ذکر مولانا فخرالدین زرّادی رحمة الله علیه در مجلس آن سلطان
قتال افتادے دست بر دست مالیدے و گفتے افسوس فخرالدین زرّادی
از زیر تیغ خون آشام من سلامت جست هر آئینه که درونه او با خدائے عز و جل
راست باشد او در عصمت حق تعالے باشد و بدان ایشان بروی ظفر نیابند

نکتهٔ ششم در بیان رفتن مولانا فخرالدین زرّادی بزیارت خانهٔ کعبه و
غرق شدن جهاز و برحمت حق پیوستن او قدس سره العزیز عرض میدارد
کاتب حروف بر آنجمله که چون خدمت مولانا فخرالدین رحمة الله علیه دیوگیر

رفت و بر سر حوض سلطان فرود آمد و نیت زیارت خانهٔ کعبہ پیش ازیں در خاطر مبارک
او بود چوں در دیوگیر رسید اشتیاق غالب تر شد و دراں ایام قاضی کمال الدین
صدر جہاں بخدمت مولانا فخر الدین بسیار آمدے زیرا چہ قاضی کمال الدین
صدر جہاں خواہرزادہ و شاگرد مولانا فخر الدین ہانسوی بود و مولانا فخر الدین
استاد مولانا فخر الدین زرادی نیز رحمۃ اللہ علیہ الغرض بسبب فرط محبت کہ میان
ایں دو بزرگ بود خدمت مولانا فخر الدین زرادی بخدمت قاضی کمال الدین صدر
جہاں بجہت رفتن زیارت خانۂ کعبہ مشورت کرد قاضی کمال الدین فرمود کہ
مصلحت نیست کہ بے فرمان سلطان عزیمت کردن کہ او را مقصود آبادانی
ایں شہر ہست زیرا چہ سلطان را مطلوب ست کہ ایں شہر بوجود علما و مشائخ و صدور
در اقصائے عالم مشہور شود علی الخصوص کہ او در بند ایذائے شما مے باشد چوں
خدمت مولانا ایں جواب شنید از کشف ایں سر پشیمان شد و ایں حکایت والد
کاتب حروف رحمۃ اللہ علیہ گفت خدمت والد فرمود کہ ایں معنی نیکو نرفت در عشق
مشورت نیست بزرگے گوید بیت در عشق چہ جائے خانہ وار یست ✤ مجنوں نشود کہ دہ گیر
بخروش ✤ خدمت مولانا فرمود کہ من اعتماد بر اتحاد او کردم او نزدیک خود ایں
مصلحت دید خدمت والد فرمود اگر شما بعد ازیں با قاضی کمال الدین ملاقات
شود ہیچ ذکر ایں معنی نکنید چوں چند گاہ بریں گذشتہ باشد تدبیر آنکار مے تواں کرد
الغرض بعد چند گاہ برادر زادہ خدمت مولانا فخر الدین کہ در قصبہ میود برائے کار خیر
خود خدمت مولانا را طلبید خدمت مولانا بہانہ کار خیر برادر زادہ در قصبہ بہیتون
رفت و از آنجا عزیمت سفر جہاز کرد یک شب پیش از آنکہ رواں خواہد شد بوقت
نماز خفتن در خانہ والد آمد رحمۃ اللہ علیہ خدمت والد فرمود مگر آں عزیمت مصمم
شد فرمود آرے ساعتے بنشستند بوقت وداع دو تنکہ نقرہ خدمت مولانا بدست
کاتب حروف داد و دوم روز آں رواں شد چوں از قصبہ بہیتون در گذر کوکن
تہانہ رسید خواست کہ در جہاز سوار شود مکتوبے بجانب یاراں در دولت آباد

فرستاد و در عنوان مکتوب این بیت بخط مبارک او مسطور بود **بیت** این نامه که
اندوه و غم سینهٔ ماست * ای باد ببر بغمگساران برسان * چون مکتوب باز کردند
در میان آن نامه این بیت بود **بیت** یارا آوارگی بسر آرد * رفتن حج بهانه
افتاده هست * الغرض خدمت مولانا رحمة الله علیه بسلامت در خانهٔ کعبه رسید
و حج بگذارد و بعده از آنجا عزیمت **بغداد** کرد چون بزرگان **بغداد** و از علما و مشائخ
شنیدند که اینچنین بزرگی می آید جمله استقبال کردند و قدوم او را سعادتی دانستند
و چندگاه که خدمت مولانا در **بغداد** بود علم حدیث آنجا بحث کرد چنانکه از همه علما
احادیث فائق آمد چون از آنجا باز گشت خواست که در شهر **دهلی** بیاید در جهاز
سوار شد و در آن جهاز رخت سلطانی بسیار بود جهاز گران شد و غرق گردیدن
گرفت مقدمان جهاز پیش مولانا آمدند و گفتند که جهاز غرق میشود اگر شما رخصت
دهید ما قدری رخت در دریا اندازیم جهاز سبک شود خدمت مولانا فرمود که مرا
بر رخت مردمان چه تصرف که بگویم که در آب اندازند همچنان خدمت مولانا بر
مصلی مستقبل قبله نشسته غرق شد و بمرتبهٔ شهادت رسید رحمة الله علیه **منهم**
آن ذات پسندیده و در میان یاران چون نور دیدهٔ آن عالم علوم ربانی آن
حافظ کلام رحمانی آن بادشاه عالم راز آن میان علما بتقریر خوب ممتاز یعنی
مولانا **علاؤ الدین نیلی** که خلیفهٔ **سلطان المشائخ** بود و عجب تقریری
داشت که فحول علمای عاشق تقریر او میشدند در میان یاران اعلی سخن در علم
و سلوک بیشتر خدمت ایشان می گفتند در کشف غوامض کشاف و مفتاح
مثل نداشت و در مجلس مولانا **فرید الدین** شافعی که شیخ الاسلام اوده بود قاری
کشاف خدمت مولانا **علاؤ الدین** بود و خدمت مولانا **شمس الدین یحیی**
و علمای اوده سامع بودند کاتب حروف این بزرگ را دریافته بود زیّ
علما داشت فامّا با وصف اهل تصوف موصوف بود روزی **سلطان المشائخ**
نماز بامداد گذارد بدولت بالای بام جماعت خانه در مقام سهو نشسته خدمت

مولانا علاؤالدین آخر بار رسید عزیزانے کہ نماز برابر سلطان المشائخ در نیافتہ بودند مولانا علاؤالدین نیلی در صحن جماعت خانہ اقتدا کردند الغرض این بزرگ در امامت قرات بنوعے با لحان خوب داکر دکہ خدمت سلطان المشائخ را از شنیدن آں حالے و ذوقے و شوقے پیدا شد اقبال خادم را فرمود کہ این عزیز خوش الحان کہ بنماز مشغول ہست تو ایں مصلّٰے خاص ببر و منتظر بایست چنانکہ از نماز فارغ شود بدہ خواجہ اقبال ہمچناں کرد چوں خدمت مولانا سلام نماز داد دید کہ فرشتہ صفتے خلعتے بہشتی از خدمت آں آسمان کرامت آوردہ ہست منتظر ایستادہ خدمت مولانا بصد تعظیم و تکریم آں مصلّٰے از اقبال خادم کہ مقبول اہل دلے بود بستد و بر سر و دیدہ گذرانید و بجائے جاں نگاہداشت اگرچہ ایں بزرگ از حضرت سلطان المشائخ مجاز مطلق بود معہذا ایک مریدیم نگرفت و کرات فرمودے اگر سلطان المشائخ در صدر حیات بودے من خلافت نامہ بخدمت سلطان المشائخ رسانیدمے و عرضداشت کردمے اگرچہ بندگی مخدوم از راہ بندہ نوازی شفقت فرمودہ ہست و مرا بدولت خلافت خود رسانیدہ فاما بندہ خود را شایان ایں حمل و ایں مرتبہ نمیداند و تکفل ایں عہدہ دینی نمے تواند کرد و دریں قضیہ تتابع شیخ عارف خلیفہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز مے کند کیفیت شیخ عارف مذکور میان خلفائے شیخ شیوخ العالم تحریر یافتہ ہست وقتے مولانا شمس الدین یحییٰ و مولانا علاؤالدین نیلی و عزیزان دیگر از اودہ بخدمت سلطان المشائخ آمدہ بودند و در آں ایام تشویش ملاعین بود و حوالی دہلی را خراب مے کردند و خلق را درون حصار ہا مے آوردند سلطان المشائخ بعد رسیدن ایشاں چہارم روز پیش طلبید و ایں عزیزاں را وداع نمود و در اودہ رواں کرد و ایں بزرگاں سبب تعجیل رواں کردن منغص گشتند چوں در تلپتہ رسیدند خدمت مولانا علاؤالدین را علیہ الرحمۃ تپ محرق آغاز شد و خدمت مولانا شمس الدین یحییٰ و یاران دیگر را حیرت زیادہ گشت خدمت مولانا علاؤالدین مردے

نازک ولایت وراه ها خراب گشته دریں اندیشه هم در تلپته مانده وعرضداشتے
بخدمت سلطان المشائخ نوشتند که این بندگان بحکم فرمان سلطان
المشائخ روان شدند در اول منزل مولانا علاؤالدین را تپ
گرفت وراه ها از پیش خراب دریں باب بدانچه فرمان شود سلطان المشائخ
ازینجا خرچ بجهت ایں بزرگان وسنگهاسن خاص بجهت مولانا علاؤالدین فرستاد
وفرمود که شما باز گردید وبیائید چوں فرمان بخدمت ایں بزرگان رسید شادی
کناں بازگشتند مولانا علاؤالدین را گفتند که شما در سنگهاسن سوار شوید گفت
مرا چه محل وبارای آں باشد که در سنگهاسن خاص سوار شوم الغرض ڈوله کرایه کرده
ودر آں سوار شد وگفت ایں سنگهاسن خاص پیش من کرده ببرید چنانکه نظر من
بر آں افتد وموجب صحت من گردد الغرض چوں بخدمت سلطان المشائخ
رسیدند مرحمت ها وشفقت های بے اندازه ارزانی داشت وفرمود که حال زحمت مولانا
چگونه بود چوں قصه تپ بگفتند اقبال خادم را فرمود که چیزے طعام بقیه سحر که
مانده هست بیار اقبال کهچری وروغن وآچاری آورد خدمت مولانا علاؤالدین
را فرمان شد که بخور همچنانکه خدمت مولانا آں کهچری وروغن وآچاری خورد تپ بکلی
دفع شد بعده فرمود چوں اینجا تشویش ها مے بینند وخلق اطراف را درون شهر
مے آرند وخلق را شرب آب وطعام ومقام سخت پیش مے آید وشما ازیں سبب تنگ
مے آئید تعجیل ترا گر درخانه برسید نیکوتر باشد ایں بزرگان سر بر زمیں نهادند وبجا
ومعذرت پیش آمدند الغرض چوں سلطان المشائخ را معلوم شد که مولانا
علاؤالدین نیلی در سنگهاسن سوار نشده آمد فرمود که چرا سوار نشدی مولانا روے
بزمیں آورد وعرض داشت کرد اگر مخدوم از راه بنده نوازی کرم مے فرمائید
فاما ایں بنده را محل خود باید دانست الغرض تا آں غایت که خدمت مولانا
علاؤالدین رحمة الله علیه در صحت حیات بود پیوسته آں سنگهاسن را در محلے
داشتے که در نظر او بودے آنرا تقبیل کردے وبرکتها گرفتے وباچندان فضائل

وعلم که حق جل و علی مولانا علاؤ الدین را بخشیده بود اعتقادے که بخدمت حضرت
سلطان المشائخ داشت بر ہمہ غالب آمد چنانکه در آخر عمر فوائد الفواد که ملفوظات
سلطان المشائخ ہست بخط مبارک خود نوشتہ و بیشتر حال در نظر خود میداشت
و مطالعه میکرد و اوراد خود ہماں ساختہ از و پرسیدند که چندیں کتب معتبرہ از ہر علم
که بخدمت ہست ہیچ در آں رغبتے نمے نمائید مگر در ملفوظات سلطان المشائخ
جواب گفتے اے غافلاں جہانی از کتب سلوک جز آں پُر است فاما ملفوظات
روح افزائے مخدوم خود که نجات من بدانست کجا یابم بزرگے خوش گوید بیت
مرا نسیم تو باید صبا کجاست که نیست ‡ کجاست لف تو مشک خطا کجاست که نیست ‡
ایں ضعیف گوید بیت خیال روئے تو شد عید من ازان شدم ‡ مرا بعید کساں نیست
حاجتے چنداں ‡ آخر الامر چند روز ذات مبارک ایں بزرگ را رحمت شد بجوار رحمت
حق پیوست در حظیرہ سلطان المشائخ پیش در گنبد دہلیز درونی چبوترہ است
متصل مقابر یاراں که در حیات خود خدمت مولانا عمارت کنانیدہ بود بغایت مروح
ہمدراں چبوترہ مدفن یافت رحمة الله علیه منہم آں عالم عشق آں جہان صدق
که در زہد و ورع و تقوی و کثرت بگامیان یاران اعلی موصوف و مشہور بود اعنی
مولانا برہان الملة والدین غریب رحمة الله علیه عزیزے خوش گوید بیت
غریب است ایں محب حق بدنیا ‡ حَبِیبُ اللّٰهِ فِی الدُّنیا غَرِیب ‡ و ذکر ایں
بزرگ مشتمل بر دو نکتہ ہست نکتہ اول در بیان محبت اعتقادے که مولانا برہان الدین
غریب با حضرت سلطان المشائخ داشت رحمة الله علیه عرض میدارد کاتب
حروف را آنجمله عجب محبت اعتقادے که مولانا برہان الدین بخدمت سلطان
المشائخ داشت تا لب گور پشت مبارک خود طرف غیاث پور نکرد و ایں معنی از
یاران اعلی ہیچ کس را میسر نشد . و در کار اعتقاد میان یاران اعلی معتقد بود و از
بیشتر یاران اعلی در ارادت سابق بود و دل پائے وادگان محبت و عشق را
نیکو مرہمے و درد عاشقاں را نیکو دوائے و خوش طبعان وقت چنانکه امیر خسرو

[1] دوست خدا در دنیا غریب ہست بمعنی نادر

و میر حسن و عزیزان دیگر بوسیلۂ لطافت طبع و عشق اسیر محبت او گشتند و بعضے
ایں عزیزاں در صحبت او مے بودند چنانکہ شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ
در آنچہ در شہر تعلیم مے کرد بر او بودے و احیاناً امامت آں عاشق صادق کردے
وقتے سلطان المشائخ از مولانا محمود رحمۃ اللہ علیہ پرسید کہ تو کجا مے باشی
شیخ محمود عرض داشت کرد کہ در شہر در خانہ مولانا برہان الدین غریب باشم
سلطان المشائخ فرمود مصرع مرد سرہ باش ہر کجا خواہی باش + و ایں بزرگ
را در سماع غلو تمام بود و ذوق بسیار و او و یاران او در رقص طرزے علاحدہ
بود چنانکہ اصحاب ایں بزرگ میان یاراں برہانی گفتندے و ہر کہ یک ساعت بخدمت
ایں بزرگ بودے از ذوق کلام عشق آمیز او و صفائی محاورہ دلفریب او عاشق
جمال و لایت او گشتے و بندگان خدائے را در اعتقاد و محبت پیر راہ نمونے بہتر
از وے کسے نبود و کاتب حروف کرات سعادت قدم بوس آں بزرگ دریافتہ است
و اسیر کلمات عشق انگیز او گشتہ رحمۃ اللہ علیہ نکتۂ دوم در بیان کوفتہ گشتن
سلطان المشائخ و خشنود شدن سلطان المشائخ از مولانا برہان الدین
غریب یافتن خلافت او از حضرت باعظمت سلطان المشائخ قدس اللہ
سرہ العزیز عرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ چوں عمر مولانا برہان الدین
بہفتاد و اند سال کشیدہ و او خود در خلقت ضعیف بود و سوختۂ محبت پیر بود
امیر خسرو خوش گوید بیت خسروا گر سوختہ است نے ز پے دیگراں + سوختہ
ترا دا ز یں گزر برائے تونیست + از غایت ضعف گلیمے دو تو میکرد بالائے
آں در خانۂ خود مے نشست اینمعنی علی زنبیلی و ملک نصرت کہ قریب سلطان
علاؤالدین بودند و مرید حضرت سلطان المشائخ شدہ و مخلوق گشتہ
تحفہ کردہ بخدمت سلطان المشائخ رسانیدند کہ مولانا برہان الدین
غریب سجادۂ شیخی مے نشیند و رعایت انیکار طریقۂ مشائخ مے کند سلطان
المشائخ ازیں سخن برنجید چوں خدمت مولانا برہان الدین رحمۃ اللہ علیہ

دیدن سلطان المشائخ آمد سلطان المشائخ با وی هیچ سخنی نگفت مولانا
بعد پای بوس از خدمت سلطان المشائخ برخاست و در جماعت خانه آمد و نشست
در حال اقبال فرمان سلطان المشائخ رسانید که شما همین ساعت باز گردید
و در خانه بروید خدمت مولانا متحیر شد که این چه واقعه صعب افتاد شیخ سعدی گوید
بیت تا چه کردیم دگر بار که شیرین لب دوست + بسخن باز نمی باشد و چشم از نازش +
مولانا بضرورت از آنجا بیرون آمد در خانه مولانا ابراهیم طشت دار حضرت
سلطان المشائخ که محب و مخلص قدیم خدمت مولانا بود آمد و دو روز در خانه
او در غیاث پور ماند مولانا ابراهیم دید نباید که این خبر بخدمت حضرت سلطان
المشائخ برسد که خدمت مولانا برهان الدین در خانه من است یعنی بخدمت
مولانا برهان الدین گفت خدمت مولانا در شهر رفت بغایت سراسیمه و پریشان
خاطر در خانه خود بتعزیت آنکه حضرت سلطان المشائخ رحمة الله علیه کوفته
شده است بنشست این خبر بجمله یاران شهر رسید یاران شهر بدیدن او می آمدند
و او را در گریه می دیدند چنانکه از گریه خدمت مولانا ایشان در گریه میشدند بعد
چند روز امیر خسرو علیه الرحمة که دوست خدمت مولانا بود بخدمت حضرت سلطان
المشائخ رضی الله تعالی عنه آمد نوعی بهتر گذرانید که مولانا برهان الدین
مریدی صادق بنده معتقد است او بغایت ضعیف شده است و در بوریا
نمی تواند نشست زانوهای او درد می کند ضرورت برای دفع زحمت گلیم
در ته خود می اندازد و هرچند که مثل این عرض داشت می کرد قبول نمی افتاد بعده
امیر خسرو و یاران دیگر مشورت کرد اتفاق برین مستقیم شد که امیر خسرو دستار
در گردن کند و بخدمت سلطان المشائخ بیاید و التماس عفو خدمت مولانا
کند امیر خسرو همچنان کرد دستار در گردن خود کرد و بخدمت سلطان المشائخ
رفت بایستاد سلطان المشائخ پرسید که ترک چیست این عرض داشت کرد عفو
جرم مولانا برهان الدین از حضرت مخدوم جهانیان التماس میکنم سلطان المشائخ

تبسم فرمود و فرمود که او کجاست فرمان شد که او را طلبید خدمت مولانا برہان الدین
انغانہ بیامد خدمت مولانا و امیر خسرو دستار در گردن کردہ ہر دو بخدمت سلطان
المشائخ رفتند و سر بر زمیں نہادند و در صف نعال ایستادہ شدند بعدہ سلطان
المشائخ خوشنود شد خدمت مولانا تجدید بیعت مشرف شد الحمد للہ علے ذلک عرض میدارد
کاتب حروف برانجملہ کہ چوں بعضے یاراں اعلے را از حضرت باعظمت سلطان
المشائخ اجازت خلافت شد سید السادات سید خاموش عم کاتب
حروف و خواجہ مبشر کہ از خدمتگاران قدیم سلطان المشائخ بود بجائے
فرزنداں پرورش یافتہ بخدمت سید السادات سید حسین گفتند خدمت
مولانا برہان الدین از مریدان سابق ہست و در اعتقاد میاں یاراں
ممتاز چرا شاید کہ ذکر او بجہت خلافت بخدمت حضرت سلطان المشائخ
نکند سید حسین رحمۃ اللہ علیہ فرمود کہ من با اقبال خواہم گفت تا بمحلے
قابل بجہت اینکار خدمت مولانا را بخدمت حضرت سلطان المشائخ
بگذارند بعدہ سید خاموش و خواجہ مبشر و خواجہ اقبال را گفتند بسبب فرط
محبتے کہ خواجہ اقبال را بخدمت سادات بود و در حمایت ایشاں بے گذشت
قبول کرد و خدمت مولانا را فرمود کہ شما مستعد شدہ بیائید تا بخدمت سلطان
المشائخ بگذرانم چوں خدمت مولانا بیامد اقبال خدمت مولانا را پیش
برد و سید خاموش نیز دراں محل براہ بود سلطان المشائخ در خیال
میان حجرہ چوب خانہ کہ بالاے بام جماعت خانہ بود در پلنگ غلطیدہ و لحاف
بالا کشیدہ خامارے مبارک ایشاں از لحاف بیروں بود الغرض خواجہ
اقبال بخدمت سلطان المشائخ ذکر کرد کہ مولانا برہان الدین
غریب بندہ قدیم مخدوم را پاے بوس مے کند و امیدوار مرحمت مے باشد
سلطان المشائخ چشم مبارک باز کرد و جانب مولانا و اقبال دیدن گرفت
خدمت مولانا دریں محل زمیں بوس کرد بعدہ اقبال ہم در نظر مبارک

حضرت سلطان المشائخ بقیۂ جامہ‌ہائے خاص باز کرد و پیراہنے و کلاہے کہ
کہ صحبت سلطان المشائخ یافتہ بود بکشید و پیش سلطان المشائخ بر دو دست
مبارک سلطان المشائخ برآں پیراہن و کلاہ نہاد و بعدہ خواجہ اقبال در نظر
سلطان المشائخ آں جامہا مولانا برہان الدین را پوشانید و گفت کہ شما
ہم خلیفہ اید و دریں معرض سلطان المشائخ ساکت بود و سکوت دلیل رضا ست
بعد از نقل سلطان المشائخ مولانا برہان الدین چند سال در حیات بود و دست
بیعت بخلق خدا میداد چوں در دیوگیر رفت برحمت حق پیوست و ہم آنجا مدفن یافت
و روضۂ او امروز قبلۂ حاجات خلق آں دیار است منہم آں صورت صفا آں سیرت
وفا آں شمع سابقاں آں صبح صادقاں آں حسن یقین کی آں مقتدائے دیں
مولانا وجیہ الملة والدین یوسف کلاکہری عرف چندیری کہ از خلفائے
سابق سلطان المشائخ بود و زاہد و عابد زمانہ و عاشق بجمال و روئے وافر داشت
او را اعتقادے و محبتے بحضرت سلطان المشائخ راسخ بود بسیارے عزیز بود در کارم اخلاق
بے نظیر ایں بزرگ را مناقب و کرامات بحدے ہست کہ قلم از رقم آں عاجز آید و خدمت
مولانا برہان الدین غریب رحمة اللہ بواسطہ خدمت مولانا یوسف بخدمت
سلطان المشائخ پیوست چنانکہ خدمت مولانا یوسف بواسطہ مولانا عمر کلاکہری
عرض میدارد کاتب حروف برآنجملہ چوں ایں بزرگ از جہت ارادت اجازت
میان یاران اعلیٰ سلطان المشائخ سابق بود ذکر او از دیگراں مقدم بایستے
فاما چوں ایں بزرگاں حقوق صحبت و تربیت بر کاتب حروف بیشتر داشتند بدیں
رعایت ذکر ایشاں مقدم داشت و ذکر ایں بزرگ مشتمل بر سہ نکتہ است نکتۂ اول
در بیان محبت و عشق و کمال اعتقاد مولانا وجیہ الدین یوسف کہ در حضرت
سلطان المشائخ داشت منقول است کہ وقتے خدمت مولانا یوسف
بآرزوئے قدمبوس سلطان المشائخ بیروں آمد و دراں ایام سکونت خدمت
مولانا در سرائے دہاری بود از انجا غیاث پور زوازنہ شش یا ہفت کروہ

باشد مولانا یوسف از خانه چند قدم معدود زده چهار یا پنج که در خاطر مبارک گذرانید
و با خود گفت که اے یوسف در حضرت سلطان المشائخ بپائے میروی
در راه شیخ قدم از سر مے باید ساخت مصرع ما قدم از سر کنیم در طلب دوستان +
فی الحال جانب خانۂ سلطان المشائخ تا الوق قدم آغاز کرده ستیوم بالوق خود را
فرود خانقاه سلطان المشائخ دید و نیز منقول است که وقتے مولانا یوسف
از کلاکھری باشتیاق پائے بوس سلطان المشائخ رواں شد چوں بمیان
راه رسید از غایت اشتیاق در خاطر مبارک گذرانید چه خوش باشد که ایں کس
به پرده بپائے بوس حضرت سلطان المشائخ برسد همدریں خطره بود که
حق تعالے از برکت اعتقاد صاف و اشتیاق غالب او پایراں آورد همچنانکه
جانب خانۂ سلطان المشائخ سر بر زمیں نهاد شیخ سعدی خوش گوید بیت
گر سر قدمے کنم از پیش اہل دل + سر بر نمے کنم که مقام خجالت است + همدریں
حال بعنایت ربانی در خاطر مبارک گذشت که در حضرت سلطان المشائخ
بسر باید رفت که بپائے رفتن هیچ نباشد چوں ایں خطره مصمم گشت مولانا یوسف
رحمة الله علیه بسر رواں شدن آغاز کرد خدمت مولانا را حالے فرو گرفت و بیخود شد
چنانچه از خود خبر نداشت چوں بخود باز آمد سر مبارک خود را گرد آلود و دستار از سر جدا
شده در گردن افتاده یافت خود را بر سر آب ستارے دید بعده در آب ستارے
وضو ساخته دستار بر سر بست بخدمت سلطان المشائخ در حظیره درآمد
و بسعادت قدم بوس مشرف گشت و از آنجا که سلطان المشائخ مکاشف عالم بود
حال ایں عاشق مشتاق دریافت و فرمود رائے بود در قنوج که بجهت او آب
خوردنی از حوض بده کیار که در کیتهل است هر روزے آوردند بر باده شترے
که آنرا سانڈنی گویند و در روانگی بر باد سبقت کردے الغرض در آں ایام مردے
بود در کیتهل برنے که در قنوج رے بود عشق داشت بفراق او مے سوخت کسے
نمے یافت که پیغامے بر و فرستد تا آں عاشق بیچاره آں شخص که آب بده کیار

برلبئے مے بُرد یا او سِر عشق خود بکشاد و در فراق گویاں برابر او رواں شد و در
حکایت عشق و اندوہ جگر سوزِ خود مے مشغول بود کہ خبر از خویش نداشت کہ در راہ چگونہ
میرد مصرع خبر از خویش ندارم کہ زمین مے سپرم ٭ الغرض حکایت کناں در روز یک شد
حصار قنوج رسیدہ خواست کہ باز گردد آں مرد کہ آبش مے برد او را گفت کہ تو در قنوج
رسیدی اینک حصار قنوج مے نماید کجا باز مے گردی آں عاشق کہ مشغول
بحکایات بود بخود باز آمدہ گفت آہ مرا کشتی ایں سخن بگفت و بلرزید و بیفتاد از انجا
بتخانہ نزدیک بود خود را بہر حیلہ پیش در آں بتخانہ انداخت دید کہ بر در آں بتخانہ
نوشتہ اند اگر کسے از راہ دور دراز کہ قطع آں مسافت اندازہ بشر نباشد بنوعے
برسد کہ خوف تلف او باشد چہ کند پائے خود را بروغن چرب کند و بآتش گرم
کند بعدہ آں پائے با تکائے دیوار سے بالا کن بغلطد آں ماندگی و زحمت [illegible]
راہ از و دفع شود ایں علاج در نظر او آمد دید کہ نزدیک بت چراغے پر بروغن
مے سوزد ازاں روغن کف پائے خود چرب کرد و پائے بالا کردہ نزدیک چراغ
داشت تا گرم شود و خود غلطید در خواب شد ساعتے بگذاشت آں ماندگی از و
دفع شدہ بود الغرض عشق را ثمر بسیار ہست فایدہ ہائے بیشمار مے باید کہ او
دریں صادق باشد تا برخورد نکتۂ دوم در بیان یافتن مولانا وجیہ الدین
یوسف انفاس نیک و انواع نعمت ہا از حضرت سلطان المشائخ منقولست
کہ روزے سلطان المشائخ را وقتے خوش بود دریں میاں خدمت مولانا
یوسف در آمد و سعادت قدم بوس حاصل کرد سلطان المشائخ اقبال
خادم را فرمود فلاں کاسہ چوبیں پر از میوہ بکن و بیار اقبال ہمچناں کرد سلطان
المشائخ آں کاسہ چوبیں بدست مبارک گرفت فرمود کہ سی سال ہست کہ ایں کاسہ
بر نیست مولانا یوسف امروز بتو سوداں مے کنم مولانا یوسف فی الحال دامن
فراز کردہ بپیش شد سلطان المشائخ رضی اللہ تعالے عنہ کاسہ را در دامن
مولانا انداخت و فرمود حق تعالے ترا تا نے و ایمانے و آنانے کرامت کند آخر

مولانا یوسف رحمۃ اللہ علیہ کرّات فرمودے از آنروز باز کہ سلطان المشائخ ایں دولت بمن ارزانی فرمود از نان و نعمت ہیچ کمی نیست و حق تعالیٰ مرا در امان خود میدارد و از حضرت پروردگار امیدوارم کہ مرا با ایمان خواہد برد منقولست وقتے سلطان المشائخ را در زانوئے مبارک علتے حادث شد زانو آماس گرفت و درد میکرد و ضعف غلبہ کرد خلقے از اطراف چنانچہ بداؤن و اودھ و شہرہائے دیگر مے آمدند و مریدان اعلیٰ نیز تمامی برائے عیادت آمدہ بودند مولانا یوسف ہم از چندیری آمدہ بود مولانا چوں اوّل قدمبوس حاصل کرد از برائے صحت ذات شریف فاتحہ التماس نمود بعد اتمام فاتحہ سوئے زانوئے مبارک سلطان المشائخ دمید دوم روز سلطان المشائخ فرمود چندیں کسان آمدند و دعا کردند موثر نیامد مولانا یوسف دیروز التماس فاتحہ نمود و بر زانو دمید امروز درد زانو آرامیدہ است و وجود سبک شدہ بعدہ سیوم روز سلطان المشائخ غسل صحت فرمود ہر یکے مبارک باد و صدقہ فرستاد خدمت شیخ یوسف چندیری نیز مبارکباد و صدقہ پیش برد و صاحب منقولست روزے در جماعت خانۂ حضرت سلطان المشائخ مولانا یوسف و چندیار دیگر نشستہ بودند دریں محل مردے درمے چند درمیان آورد و گفت ازیں درم شیرینی تیار نمایند مولانا یوسف و یاراں چند درم دیگر بہ آں ضم کردند و شیرینی بسیار تیار نمودند چوں شیرینی در میان نہادند ہر کسے دست بشیرینی برد مگر خدمت مولانا یوسف کہ دست کشیدہ داشت حاضراں گفتند شما چرا شیرینی نمے خورید مولانا فرمود من از روئے طریقت خود را بندۂ سلطان المشائخ مے دانم ذات شریف سلطان المشائخ حاضر است ایں شیرینی را بہ بندگی سلطان المشائخ باید برد تا در نظر ایشان خرج شود جملہ یاراں با شیرینی بحضرت سلطان المشائخ عرض داشت کردند کہ ما امروز از مولانا یوسف کلاکمری فائدہ یافتیم کہ آں فائدہ حاصل نشود مگر بریاضت حضرت سلطان المشائخ پرسید احوال چگونہ بود یاراں قصۂ حال باتمام تقریر کردند خدمت

سلطان المشائخ بلفظ دربار فرمود در روش درویشے کسے ہمتائے مولانا
یوسف نباشد دریں راہ چوں سالکاں ثابت قدم میرود منقول است کہ تمر
نام والی چندیری بود بیشترے از خشم او مریدان سلطان المشائخ بودند بحکم اشارت
سلطان المشائخ با خدمت مولانا یوسف نیز محبتے و اعتقادے بسیار داشتند
و تربیت ایشاں در نظر ایں بزرگ بود ایں تمر شورے انگیخت بدیں سبب جملہ
مریداں در اطراف رفتند خاطر مبارک خدمت مولانا یوسف نیز بسبب فرقت
یاراں نگراں مے بود و یارے در غایت اعتقاد و اخلاص بود او بخدمت مولانا یوسف
گفت دریں دیار لنفتے نماندہ است مرا سمت لکھنوتی اقطاع شدہ است سمت
لکھنوتی عزیمت فرمائید خرچ راہ و بارکش و غیر آں من مہیا خواہم کرد خدمت مولانا
یوسف فرمود کہ دریں مقام خود نیامدہ ام فرستادہ خدمت شیخ آمدہ ام بروم
پیش ایشاں عرض دارم تا چہ فرمان شود بعدہ خدمت مولانا یوسف برائے
قدم بوس سلطان المشائخ در دہلی آمد چوں سعادت قدم بوس حاصل کرد و
عرض داشت کہ مردے مرا مے گوید کہ سمت لکھنوتی عزیمت کن چوں من
دراں دیار فرستادہ بندگی مخدوم رفتہ ام بغیر رخصت مخدوم از آنجا ہرگز نروم
سلطان المشائخ فرمود مولانا یوسف خواہ تو در چندیری باش
خواہ جائے دیگر ہر جا کہ خواہی بود در امان حق تعالے خواہی بود مولانا سر
بر زمین نہادہ عرض داشت کرد کہ چوں بندگی مخدوم اسم چندیری را بزبان
مقدم داشتند من ہم در چندیری خواہم بود سلطان المشائخ بدیں رعایت او
بر مولانا تحسین کرد بعدہ حضرت سلطان المشائخ خدمت مولانا را وداع
کرد و در چندیری رفت نکتۂ سیوم در بیان خلافت یافتن خدمت مولانا وجیہ الدین
یوسف از سلطان المشائخ منقول است کہ در عہد علائی والی از بادشاہ
برائے فتح چندیری با لشکر بسیار تعیین شد و او از معتقدان حضرت سلطان المشائخ
بود حضرت سلطان المشائخ آمد و عرض داشت کرد کہ مرا بادشاہ برائے مقامے قلب

نام زد کردہ است اگر یارے از حضرت سلطان المشائخ نیز بر ما نامزد شود ما در پناہ وے بودیم و امید فتح آنمقام واثق باشد سلطان المشائخ خدمت مولانا یوسف را طلب فرمود و او را بشرف اجازت خود مشرف گردانید و در ولایت چندیری روان کرد چوں در آنمقام رسیدند در اندک روز فتح آنمقام شد و مولانا وجیہ الدین یوسف در آنمقام ساکن شد بعد ازاں اگر کسے از خلق آں دیار برائے ارادت بحضرت سلطان المشائخ آمدے فرمودے شما ہم در چندیری بر مولانا یوسف ارادت آرید و ہمچنیں تصور کنید گوئے بریں فقیر پیوستید بعدہ خلق چندیری بخدمت مولانا یوسف توجہ کرد و مولانا یوسف از غایت اعتقادے کہ داشت گفت مادام کہ سلطان المشائخ در صدر حیات باشد من خلق را دست بیعت ندہم ولیکن من جامہ مالیدۂ وجود مبارک سلطان المشائخ یافتہ ام آں را پیش نہم و شما را تلقین و بیعت ارادت کنم ہمچنیں تصور کنید گوئے ذات شریف سلطان المشائخ حاضر است بریں نہج در صدر حیات حضرت سلطان المشائخ چند کس بر مولانا وجیہ الدین یوسف ارادت آوردہ بودند منقولست کہ در آخر عمر نیز کرم و مرحمت سلطان المشائخ بر مولانا یوسف مکرر شد در آں ایام کہ یاران اعلے را بجہت خلافت اختیار میکردند و بعضے بدال دولت رسیدند خدمت مولانا یوسف علیہ الرحمۃ را بخدمت سلطان المشائخ طلبید خدمت مولانا یوسف سر بر زمیں نہاد و دریں محل خواجہ اقبال عرض داشت کرد کہ مرحمت و شفقت مخدوم عالمیاں بر بیچارگاں کہ سر بریں آستانہ نہادہ اند بسیار است اگر مخدوم جہانیاں از کرم وافر تجدید بندہ خود را بنواز د و شفقتے و پرورشے در حق بیچارہ خویش کردہ باشد سلطان المشائخ را نیز چوں ملحوظ مرحمت برا و بود فرمود اجازت ما ایشاں را سابق بود دریں حال خواجہ اقبال پیراہن و کلاہ کہ صحبت سلطان المشائخ یافتہ بود آورد و خدمت مولانا از نظر مبارک سلطان المشائخ پوشانید و گفت شما ہم خلیفہ اید چوں مولانا دست بوس

حضرت سلطان المشائخ کرد تجدید از سلطان المشائخ فرمان شد که مولانا یوسف
در ارادت اجازت سابق است ایں سعادت بر آں سعادت بیفزود و نور
علی نور شد و خدمت مولانا بغایت معظم و مکرم بود و در کشف و کرامات بر و کشاده
بودند و کاتب حروف ایں بزرگ را دریافته بود و ذوق مجلس او گرفته
و بیشترے خلق دیار چندیری مریدان او اند و روضۂ او ہم در چندیری ست
و خلق آں دیار بر آں تبرک و تیمّن مے کنند رحمة الله علیه منهم آں صوفی خوش
لقا آں زاہد دلربا که در تقوے و ورع و مکارم اخلاق و لطافت ہیچ میان یاراں
موصوف بود یعنے مولانا سراج الملة والدین عثمان که خلیفۂ سلطان المشائخ
بود و او را اخی سراج ہم گفتندے و از یاراں که در اوده و دیار ہندوستان اخلاص
بندگان سلطان المشائخ شدند او در ارادت از ہمه سابق بود و در باب
او نفس مبارک سلطان المشائخ رفته که ایں آئینۂ ہندوستانست و ہم در اوان
جوانی که موے ریش آغاز نشده بود از لکھنوتی آمده سر ارادت بر آستانۂ
سلطان المشائخ نهاده و در صحبت یارانے که ملازم سلطان المشائخ
بودند پرورش یافته بعد ہر سال دیدن والدۂ خود را در لکھنوتی برفتے و باز
بحضرت سلطان المشائخ پیوستے و بیشتر حال بخدمت سلطان المشائخ
مجرد الحال و فارغ البال بودے و عمر عزیز خود ہم در کنج جماعت خانه سلطان
المشائخ گذرانیدے و کاغذ و کتاب خود که جز آں دیگر رختے نداشت ہم در
کتابخانه و جماعت خانه میداشت الغرض چوں بعضے یاران اعلی الله بحکم
فرمان سلطان المشائخ بجهت خلافت اختیار کردند خدمت ایں بزرگ
را نیز اختیار کردند چوں تذکرۂ اسامی ایں بزرگاں پیش گذشت در باب
خدمت مولانا سراج الدین فرمان شد که اوّل درجه دریں کار علم است
یعنے از علم او چنداں نصیبے ندارد چوں ایں فرمان بسمع مولانا فخر الدین
زرادی رسید بر لفظ مبارک او رفت که در شش ماه او را دانشمند مے کنم الغرض

خدمت مولانا سراج الدین در کبرسن تعلم کرد و برابر کاتب حروف در آغاز تعلم
میزان و تصریف قواعد و مقدمات او تحقیق کرد و خدمت مولانا فخرالدین رحمۃ
اللہ علیہ بجہت او تصریفے مختصر و مفصل تصنیف کرد آنرا عثمانی نام نہاد و ہم وغیاثور
پیش مولانا فخرالدین زرادی خواند و پیش مولانا رکن الدین اندپتی برابر کاتب
حروف کافیہ و مفصل و قدوری و مجمع البحرین تحقیق کرد و بمرتبہ افادت رسید
و خلافت نامہ او بنشان مبارک حضرت سلطان المشائخ مشرف گشت و آں خلافت نامہ
پیش از آنکہ خود طرف ہندوستان عزیمت کند بدست شیخ نصیرالدین محمود در
اودہ فرستاد و خود ہم بخدمت سلطان المشائخ ماند و بتعلم مشغول گشت چوں
سلطان المشائخ بصدر جنت خرامید سہ سال دیگر تعلم کرد و علم در حظیرۃ القدس
حضرت سلطان المشائخ جعل اللہ الجنۃ مثواہ در گنبد خواجہ جہاں مرحوم مے بود
بعدہ چوں خلق را در دیار دیوگیر روانہ کردند او بسعادت در دیار لکھنوتی رفت
و بعضے کتب معتبرہ از کتابخانہ حضرت سلطان المشائخ کہ وقف بود بجہت مطالعہ
و بحث و جامہائے سلطان المشائخ کہ باوقات خوش یافتہ بود برابر خود برد و آں دیار
را بجمال ولایت خود بیاراست خلق خدائے را دست بیعت وادن گرفت چنانکہ
بادشاہان آں ملک داخل مریدان او آمدند و عمرے بکمال یافت و برخوردارى
تمام و در آخر عمر بجہت مولانا رکن الدین اندپتی کہ او استاد او بود و بجہت کاتب
حروف کہ ہم سبق او بود بوجہ یادگار چندگاں تنکہ نقرہ فرستاد و حقوق ما تقدم را
رعایت کرد حق تعالے از و قبول گرداند چوں وقت نقل او رسید سواد لکھنوتی
قدیم بجہت مدفن خود مقامے اختیار کرد اوّل در آں مقام بعضے جامہائے حضرت سلطان
المشائخ کہ برابر خود بردہ بود بتعظیم تمام دفن کرد و برآں گورے ساخت بعدہ چوں وقت
نقل شد وصیت کرد کہ مرا در پایاں گور جامہائے سلطان المشائخ دفن کنند
چوں برحمت حق پیوست ہم در پایان گور جامہائے سلطان المشائخ مدفن یافت
رحمۃ اللہ علیہ و روضہ او از برکت جامہائے سلطان المشائخ قبلۂ ہندوستان است

وخلفاے او تا ایں غایت دراں دیار خلق خداے را دست بیعت مے دہند۔
منہم آں کانِ ذوق آں مایۂ شوق آں زاہد باکمال آں عابد باجمال یعنے مولانا
شہاب الملۃ والدین امام حضرت سلطان المشایخ قدام کرامت وعظمت
درائے آں تواند بود کہ بشرف امامت سلطان المشایخ مشرف شد۔ وہیچ وقت منظور
نظر سعادت بخش ایں چنیں بادشاہے کہ بادشاہان جہاں بیں محتاج نظر جاں بخش
او بودند ملحوظ مے گشت الغرض چوں خدمت مولانا شہاب الدین علیہ الرحمۃ
بدولت ارادت سلطان المشایخ رسید فرمان شد تا خواجہ نوح را کہ ذکر او
میان اقرباے سلطان المشایخ مسطور ست تعلیم کند۔ وحجرۂ خورد کہ درمیان جماعتخانہ
بود حوالۂ او شد و میان یاران خدمتگاران حضرت سلطان المشایخ پرورش
مے یافت و سالہا در آرزوے آں بود اگر نوعے یکبار امامت سلطان المشایخ
بکند گوے سبقت بدیں دولت از ہمسران خود ربودہ باشد الغرض ہر کسے را بجہت
دریافت ایں دولت سببے انگیخت فاما مقام امامت سلطان المشایخ شیخ زادۂ
راستیں حسب تقوے و یقیں خواجہ محمد ابن مولانا بدرالدین اسحاق نبیرۂ شیخ
شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز کہ مناقب ایشاں میان
نبیرگان شیخ شیوخ العالم تحریر یافتہ است مفوض بود واں شغل دینی خاصۂ او گشت
کسے را مجال تدخل نبود و اگر کسے در غیاب ایں بزرگ امامت کردے بہ نیابت او کردے
چنانکہ خواجہ موسےٰ برادر خواجہ محمد مذکور خدمت مولانا شہاب الدین رحمۃ اللہ
علیہ دریں باب بخدمت والد کاتب حروف رحمۃ اللہ علیہ مشورت کرد خدمت والد
رحمۃ اللہ علیہ فرمود شمارا باید کہ مدام منتظر ایں دولت باشید اگر وقتے خواجہ محمد و خواجہ
موسےٰ را غیبت شود من باقبال خادم خواہم گفت تا شمارا بجہت امامت پیش
فرستد بدیں سبب خدمت مولانا ملازمت مے کرد تا وقتے خواجہ محمد و خواجہ موسےٰ
را غیبت شد فی الحال خواجہ اقبال خدمت مولانا را پیش فرستاد و خدمت مولانا
الحانے داؤدی داشت کہ پرندہ در ہوا و جنبندہ بر زمین بالحان خوش او مست

و مدہوش مے گشتند خدمت مولانا شہاب الدین دریں امامت قرأتے بغایت مرق و خوش خواند چنانکہ سلطان المشائخ را وقتے پیدا شد و والد کاتب حروف رحمۃ اللہ علیہ مے فرمود چوں سلطان المشائخ از نماز فارغ شد مُصلّے بر کتف مبارک انداخت و در مقام معہود خود رواں شد خدمت مولانا آمد در پاے مبارک حضرت سلطان المشائخ افتاد شیخ سعدی خوش گوید بیت گر دست دہد هزار جانم بر پاے مبارکت فشانم ۰ و سلطان المشائخ قامت چوں سرو روان را خم کرد تا سر مولانا را کہ بر پاے مبارک حضرت سلطان المشائخ نہادہ بود بردارد در اثناے ایں حال مُصلّے از کتف مبارک سلطان المشائخ بر پشت مولانا شہاب الدین رحمۃ اللہ علیہ افتاد و آں مُصلّے مولانا شہاب الدین را عطا فرمود الغرض ہمراں ایام خواجہ محمد امام را عزیمت زیارت شیخ شیوخ العالم در اجودھن شد. مولانا شہاب الدین بحکم نیابت بدولت امامت سلطان المشائخ مستقیم گشت و تا آں غایت کہ سلطان المشائخ در صدر حیات بود خدمت مولانا شہاب الدین از خدمت سلطان المشائخ بشرف امامت تا آخر عمر مشرف بود چوں سلطان المشائخ بصدر جنت خرامید خدمت مولانا طرف دیوگیر رفت و خلق خدا را دست بیعت دادن گرفت و در کار اعتقاد و محبت سلطان المشائخ بنہایت کوشید خاما ہم از مولانا شہاب الدین علیہ الرحمۃ روایت مے کنند کہ مے فرمود در آں وقت کہ خلافت نامہا کتابت مے شد سلطان المشائخ مرا فرمود کہ تو چرا کاغذ نمے ستانی پشیمان خواہی شد من عرض داشت کردم کہ بندہ را ہمیں نظر شفقت و مرحمت مخدوم عالمیان بسندہ است نیز خدمت مولانا شہاب الدین مے فرمود کہ من وقتے در صحن جماعت خانہ ایستادہ بودم و سلطان المشائخ بالاے بام جماعت خانہ در مقام معہود نشستہ بود و پیش سلطان المشائخ سید السادات سید حسین کہ عم کاتب حروف بود حاضر بخدمت سلطان المشائخ خدمت سید حسین عرضداشت مے کرد اگر بندگئی مخدوم از یاراں کسے را اختیار کرد ایں بندگان در غیبت مخدوم

ہ نام قدیم شہاب پٹن است ۱۲

نظر بر آں دارند دریں محل سلطان المشائخ جانب صحن جماعت خانه دید و فرمود که بارے ایں جواں چوں خدمت السیادات جانب صحن جماعتخانه نظر کرد دید که سن ایستاده ام بعده سلطان المشائخ فرمود که من ایں عزیز را مے گویم آبے که بجهت وضوے من گرم مے کنند بداں آب توضی کن ایں جواں رعایت ادب بکند دلب آب میرود و وضوے مے کند الغرض خدمت مولانا شهاب الدین مے فرمود چوں خدمت سید السادات از پیش سلطان المشائخ بیروں آمد مرا دراں مقام ایستاده دید مرحمت فرمود و بشارت مرحمت سلطان المشائخ که در باب من بود رسانید و من خود را چوں بدیں مرتبه نمیدیدم بخدمت السیادات گفتم که باز با من مسکین طیبت آغاز کردے خدمت سید السادات بجدے گفت که ایں مرحمت در حق شما بود و عرض مے دارد کاتب حروف بر آنجمله یقین است تا خدمت مولانا را بنوعے از حضرت سلطان المشائخ اجازت نشده است دریں کار دینی شروع نکرده است زیرا چه بهمه وجوه باوصاف حسنه موصوف بود گمان آں نباشد که ایں چنیں بزرگے در کار دیں بر سلطان المشائخ افترا کند بنوعے اذن شده باشد آمدیم بر سر حرف خدمت مولانا شهاب الدین را رحمة الله علیه در سماع غلو تمام بود و بر غوامض آں وقوفے کلی داشت رقصے و بکائے با ذوق کردے و از سماع راحتے بکمال گرفتے چوں از دیوگیر در شهر دهلی آمد بعد مدت مدید برحمت حقتعالے پیوست و هم در فنائے شهر دهلی در جوار خانه خود مدفون گشت رحمة الله علیه

باب پنجم در بیان مناقب و فضائل کرامات بعضے یاران اعلے که بشرف ارادت و قربت سلطان المشائخ نظام الحق والشرع والملة والدین مخصوص و مشرف بوده اند و از فلک الاعلے تا تحت الثرے از شفقت حضرت سلطان المشائخ جعل الله صدر الجنة مثواه در تحت تصرف ایشاں بود مصرع و بنو حنیفة کلهم اخیار ۵۵ امیر خسرو خوش گوید مثنوی حضرت امیر خسرو

۵۵ فرزندان ابو حنیفه کوفی رحمة الله علیه همه ایشان نیکان و بهتران اند

از مریدانش رهروان یقین	هر یکے والیے ولایت دین

همه شیطان کش و فرشته خادم | نور زروش بر هوا نهاده قدم
بر سر از شین شرع ساخته تاج | دل شان عرش و سجده شان معراج
ملک وحدت بنام ایشان است | بنده خسرو غلام ایشان است
نام من زان ستوده کیشان باد | حشر من در میان ایشان باد

منهم آن پیشواے اصحاب طریقت آن مقدم ارباب حقیقت که در علم و زهد و ورع و تقوے آراسته و بر سیرت و صورت سلف بود یعنی خواجه ابو بکر منده رحمة الله علیه کاتب حروف از والد خود سید مبارک محمد کرمانی سماع دارد که خواجه ابو بکر منده مصاحب سلطان المشایخ بود و در صحبت یکدیگر بسیار بوده اند و پیش از آنکه سلطان المشایخ بشرف خلافت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز مشرف شود خواجه ابو بکر گفته بود بخدمت سلطان المشایخ چون شما بسعادت خلافت حضرت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر مشرف گردید من بخدمت شما ارادت بیارم چون سلطان المشایخ بدولت خلافت و دیگر سعادتهاے دو جهانی از حضرت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر مشرف گشت و در شهر آمد بعد چندگاه هر کسے بجهت بیعت التماس کردند و مزاحمت نمودند فاما سلطان المشایخ را مطلوب آن بود اگر اول مردے صالح و متقی بدولت بیعت برسد در کار دینی برکتے باشد بعده سید محمد کرمانی جد کاتب حروف رحمة الله علیه خواجه ابو بکر منده را گفت که شما را بجهت بیعت بخدمت سلطان المشایخ وعده بود خواجه ابو بکر گفت آرے فاما نعمتے بوقت خلافت یافتن از خدمت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر قدس الله سره العزیز سلطان المشایخ یافته است اگر آن نعمت را من معاینه و مشاهده کنم بخدمت سلطان المشایخ ارادت بیارم این سخن بخدمت سلطان المشایخ رسانیدند حضرت سلطان المشایخ هیچ نگفت چون چندگاه برین بگذشت وقتے جناب سلطان المشایخ از زیارت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار نور الله مرقده باز گشته بود چون بدان دروازه

بزرگ کہ درون شہر دہلی است رسید خواجہ ابوبکر پیش آمدہ بود دید کہ از ناصیۂ مبارک سلطان المشائخ نورے ساطع شدہ است کہ لمعان آں نور بآسمان میرسید بمجردیکہ خواجہ ابوبکر رحمۃ اللہ علیہ آں نور معائنہ کرد سلطان المشائخ راگفت کہ اے مخدوم مرا دست ارادت بدہید سلطان المشائخ گفت کہ اے خواجہ ابوبکر شما منتظر برہانے بودہ اید گفت آرے ایں ساعت آں برہان وآں نعمت در ناصیۂ مبارک شما معائنہ کردم سلطان المشائخ تبسم کردیم دراشنائے راہ دست بیعت داد و کلاہ مبارک خود برسراو نہاد و قبر خواجہ ابوبکر ہم در حظیرہ سلطان المشائخ درمیان چبوترہ یاران است رحمۃ اللہ علیہ ایں ضعیف گوید رباعی نورے کہ ز پیشانئے آں ماہ بتافت + ظلمت زدگان معصیت دریافت + یکذرہ ازاں نصیب ایں بندہ رسید + من توشۂ آخرت ازاں خواہم ساخت + منہم آں عالم ربانی یعنے قاضی محی الدین کاشانی کہ بوفور علم وحلم وزہد وتقوے وورع میان یاران اعلے مشہور بود وایں بزرگ از دودمان علم وکرامت بود وجد قاضی قطب الدین کاشانی واستاد شہر بود باچندیں فضائل دولت ارادت حضرت سلطان المشائخ کہ سرہمہ سعادت ہاست آں نیز دریافت شیخ سعدی خوش گوید بیت حریف مجلس ما خود ہمیشہ دل میبرد علے الخصوص کہ پیرایۂ بروبستند + و درنظر مبارک سلطان المشائخ عزتے تمام داشت وآں زماں کہ بخدمت سلطان المشائخ درآمدے سلطان المشائخ قیام تمام آوردے وایں دولت از یاراں کم کسے را بود وبوجود ایں بزرگ مجلس دراز کشیدے ومشکلہائے علمی کہ خدمت قاضی را بود از حضرت سلطان المشائخ حل کردے وحکایات اہل طریقت ورموزات عشق وسوالات وجوابات لطایف بسیار بودے چنانکہ شمۂ ازاں در کتاب رحیل خود کتابت یافتہ است در نظر صاحبدلان عالم خواہد آمد وبعضے یاران راکہ بمجلس سلطان المشائخ محل نشستن نبودے منتظر رسیدن قاضی محی الدین

کاشانی مے بودند تا بطفیل ایں بزرگ در مجلس سلطان المشائخ مے نشستند
و ذوقہا مے گرفتند و خدمت قاضی محی الدین بری از تکلّف بود و طریقۂ اہل
سلف داشت ہم در ابتدا ارادت از تعلقات دنیاوی دست بداشت و مثال ادرارکہ
مایۂ دانشمنداں است بخدمت سلطان المشائخ آورد و پارہ کرد و فقر و تجرید
پیش گرفت چوں مدتے بریں برآمد و بیشترے افعال خیر در خدمت قاضی سلطان
المشائخ مشاہدہ کرد در معرض خلافت خود داشت و بدست مبارک خود کاغذے
نوشت نسخۂ آں ایں ست بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ مے باید کہ تارک دنیا باشی و بسوے
دنیا و ارباب دنیا مائل نشوی و دیہ قبول نکنی و صلۂ بادشاہان نگیری و اگر مسافرے
بر تو رسند و بر تو چیزے نباشد ایں حال را غنیمتے و نعمتے شمری از نعمتہاے الٰہی
فَاِنْ فَعَلْتَ مَا اَمَرْتُكَ فَظَنِّیْ بِكَ اَنْ تَفْعَلَ كَذٰلِكَ فَاَنْتَ خَلِیْفَتِیْ وَ
اِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَاللّٰهُ خَلِیْفَتِیْ عَلَى الْمُسْلِمِیْنَ[1] منقول است چوں شدت
فقر و فاقہ خدمت قاضی را بسیار شدہ و اتباع قاضی کہ در ناز و نعمت ہا
و کسوت ہاے پاکیزہ خو گرفتہ بودند قاضی را در عذاب داشتند و متعلقے بمناقب
و مآثر بزرگے خدمت قاضی بغیر خواست او بخدمت سلطان علاء الدین
بیان کرد سلطان فرمود قضاے اوده کہ موروث قاضی محی الدین ست او را
با انعامات و قریات بسیار بدو مفوض دارند چوں ایں خبر بقاضی رسید دیدن
حضرت سلطان المشائخ آمد و ایں کیفیت عرض داشت کرد کہ سلطان
بغیر خواست من ایں چنیں فرمانے دادہ است تا فرمان مخدوم چہ باشد.
سلطان المشائخ بمجرد شنیدن ایں معنی از خدمت قاضی برنجید و فرمود
کہ البتہ میل ایں معنی در خاطر تو گذشتہ باشد آنگاہ ایں معنی براے تو پیش آوردہ اند
ایں سخن فرمود و توجہ و تلطّف در باقی کرد الغرض خدمت قاضی را بدیں سبب
حیاتے منغص و روزگارے مشوش پیش آمد ہمچنیں گویند کہ آں کاغذ حضرت
سلطان المشائخ بدست نوشتہ دادہ بود باز طلبید و در گوشۂ نہاد و تا

[1] له پس اگر بکنی تو چیزے را کہ فرمودیم ترا پس گمان من چنان ست کہ بکنی ہمچناں پس تو خلیفۂ ما ہستی و اگر نکردی تو موافق فرمودہ پس اللہ خلیفۂ ما ست بر مسلمانان ۱۲

وتا یکسال مزاج سلطان المشایخ بر قاضی متغیر بود چون یکسال تمام بگذشت
بعده مزاج سلطان المشایخ بر قانون قدیم باز گشت و خوش شد و خدمت قاضی
بتجدید بیعت و ارادت مشرف گشت الحمد لله علی ذلک فاما خدمت قاضی هم
در حیات سلطان المشایخ برحمت حق پیوست رحمة الله علیه منهم آن مقتداے
علما آن پیشواے صلحا متبحر بکثرت علوم و استاد زمانه آن متبین بکشف
دقایق در وقت خود یگانه یعنی مولانا وجیه الدین پائلی که در زهد و ورع و
تقوے و شدت مجاهده و ترک و تجرید در زمان خود مثل نداشت و ثمرهٔ از
فضائل آن بود که بدولت ارادت سلطان المشایخ قدس سرهٔ مشرف
گشت وقتے ایں بزرگ مے فرمود که من در پانی پت میرفتم در اثناے راه
صوفیے را دیدم پیدا شد در دل من نوعے انکار آورد آن صوفی گفت
یا مولانا چیزے مشکل داری و مرا از علم شبهات مانده بود هر یکے را گفتم
او جواب موجه گفت چنانکه خاطر من مے آسود تا آن حد که مسئلهٔ قضا و قدر
را هم بیان شافی فرمود بعد از اتمام بحث پرسید تو مرید کیستی گفتم من مرید حضرت
سلطان المشایخ نظام الحق والدین قدس الله سره العزیز او گفت شیخ
نظام الدین قدس الله سره العزیز قطب ماست منقول است که وقتے خدمت
مولانا وجیه الدین رحمة الله علیه بزیارت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
در اجودهن رفته بود چون نزدیک روضهٔ شیخ شیوخ العالم زمین بوس
کرد و نشست آوازے از روضه برآمد که خوش آمدی ابو حنیفه پائلی
و این بزرگ هرگز کتابے بر خود نداشتے و بوقت سبق گفتن فحول علما
بزانوے ادب بخدمت او مے نشستندے نسخه بدست نگرفتے و هر بار سخن را
که تقریر کردے کرت دیگر همان بحث بتقریر دیگر فرمودے منقول است
که خدمت مولانا را با حضرت خضر ملاقات بود بحکم اشارت او بشرف ارادت
سلطان المشایخ مشرف گشته وقتے که این بزرگ بخدمت سلطان المشایخ

آمدے در جماعتخانہ بودے بر مائدہ نشستے روزے کفشہائے پائے ایں بزرگ را از جماعتخانہ کسے بُرد

ایں خبر بخدمت سلطان المشائخ رسانیدند سلطان المشائخ کفشہائے خاص پائے مبارک

خویش بمولانا داد خدمت مولانا آں کفشہائے پائے مبارک خاص را دست کردہ تقبیل کناں

بیروں آمد و کور دستار مبارک فرود آورد و کفشہائے پائے مبارک حضرت سلطان المشائخ در کور دستار

مبارک پیچید بر سر بست پا برہنہ در خانہ رواں شد ہر کسے از یاران گفتند سلطان المشائخ کفشہائے

پائے مبارک خود کہ شما را عطا کردہ است برائے آنکہ در پائے بپوشید پائے برہنہ روید خدمت مولانا

فرمود کہ ایں تاج سر ہست کہ امروز از حضرت سلطان المشائخ انعام من شدہ است مرا چہ محل یارائے آں

باشد کہ در پائے کنم ایں سعادت را بر سر کردہ در خانہ میروم بزرگے خوش گوید بیت در بندگی آنجا کہ ترا حلقہ مرا گوش

در چاکری آنجا کہ ترا پائے مرا سر الغرض بخدمت سلطان المشائخ رسانیدند

کہ مولانا وجیہ الدین ہمچنیں کردہ سلطان المشائخ فرمودہ مولانا را بگوئید تا ہم اینجا

بزیارت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ العزیز برود مولانا بزیارت

شیخ الاسلام قطب الدین رفت ہم در مقبرہ شیخ الاسلام قطب الدین کفشہائے

پائے خود یافت وقتے مولانا وجیہ الدین بخدمت سلطان المشائخ مے آمدند

چوں درمیاں باغات کرہ رسید دید پیرے در صورت زہاد و در زی عتیا و عمامہ

بر دوش و عصا بر دست و تسبیح در گردن پیش آمد سلام گفت و آغاز کرد کہ من مردے ام

از دور دست رسیدہ مرا در ہر علمے مشکلے ماندہ ہست میخواہم از تو حل شود مولانا

وجیہ الدین فرمود کہ نیکو باشد آں مرد بتقریر دانشمنداں سوالات آغاز کرد مولانا

وجیہ الملک جواب مے گفت و در تحیر مے شد کہ ایں مرد از شہر نیست چندیں علوم

از کجا حاصل کردہ ہست چوں از بحث فارغ شد مولانا وجیہ الدین را پرسید

کہ شما کجا میروید مولانا فرمود بخدمت سلطان المشائخ نظام الحق والدین

آنمرد گفت کہ سلطان المشائخ نظام الدین چندان علمے ندارد من او را

بسیار دیدہ ام شما با چندیں علوم پیش او کجا میروید مولانا گفت کہ خیر مولانا از نیہا

چہ مے فرمائید سلطان المشائخ متبحر است و درونہ مبارک او از علم من لدنی

آراسته است بازآن مرد گفت که کرّات با شیخ نظام الدین ملاقات کرده ام او چندان
علم ندارد برو کجا میروی مولانا وجیه الدین گفت لاحول ولا قوة الا بالله مولانا ازینجا نگو
همیشه کلمهٔ لاحول ولا قوة مولانا وجیه الدین بزبان راند آن مرد نزدیک شده سخن هیچ گفت
دور شده مولانا وجیه الدین دوم بار کلمهٔ لاحول گفت این مرد دورتر شده چنانکه مولانا
را معلوم شد که آن مرد شیطانست کلمهٔ لاحول لم گفتن گرفت. بعدے که از پیش تمام
شده چون خدمت مولانا بخدمت سلطان المشائخ رسیده پیش از آنکه این ماجرا
عرض بیدار دل منور باطن فرموده که مولانا آن مرد را نیکو شناختی والّا او راه تو زده بود
منقول است که طعامے که غذاے مولانا بودے اسباب آن خود آوردے و در
دیگ حکمت پختے چنانکه از آسیب هیچ آفریده بدان نرسیدے و پیراهنے ستبر و دستارے
میانه بستے و جامه هاے مبارک بیشتر حال شکر رنگ مے بود و بعضے غافلان روغن
خدمت مولانا وجیه الدین بخدمت نسبت کردے و خدمت ایشان در کمال علم و عقل
بودند شیخ سعدی خوش بیت سعدیا نزدیک راے عاشقان * خلق مجنون اند
و مجنون عاقل است * آخر الامر از دار دنیاے غدار رحلت کرد و بدار القرار پیوست
و بر سر حوض شمسی در حظیره قاضی کمال الدین صدر جهان مرحوم و قتلغ خان مرحوم
که ایشان نسبت شاگردی داشتند بالا دست هر دو بزرگ مدفن یافت رحمة الله علیه
ششم آن افضل زهاد آن زین عُبّاد مولانا فخر الملة والدین مروزی که بجمال ورع
و کمال تقوے آراسته بود و حافظ کلام ربّانی و از مصاحبان و مریدان سابق
سلطان المشائخ بود آخر عمر بخدمت سلطان المشائخ در غیاث پور ساکن
شد و بمبالغه تقوے به نهایت ترک و تجرید کوشید و پیوسته کتابت کلام مجید کردے
و از اختلاط خلق تجرّد زیستے و در غایت عظمت و کرامت بود و با مردان غیب
ملاقات داشت وقتے این بزرگ بخدمت سلطان المشائخ مے گفت که مرا تشنگی
غالب شده بود و پیش من کسے نبود که آب بطلبم کوزهٔ آب پر از غیب پیدا شد آں
کوزه بشکستم آب ریخته شد و گفتم که من آب کرامت خواهم خورد حضرت سلطان المشائخ

فرمودہ کہ بالیستے خورد الکرامۃ لایردؐ ازینہا بسیارے باشد وقتے من سر خواستم کہ شانہ کنم پیش من کسے نبود کہ شانہ بیارد دریں میان دیوار بشگافت از دیوار شانہ بیروں آمد بستدم وشانہ کردم سلطان المشائخ رقعہ بخط مبارک خود بجانب ایں بزرگ دربیان محبت رب العالمین درقلم آوردہ بود دریں کتاب درنکتہ محبت تحریر یافتہ است درنظر مبارک محبان درگاہ بے نیازی خواہد آمد آخرالامر چوں ایں بزرگ نقل کردہم درحظیرہ سلطان المشائخ درچبوترہ یاران مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ منہم آں عالم علوم دینی آں صاحب اسرار یقینی یعنے مولانا فصیح الملۃ والدین کہ بوفور علم وفضل وتقوے وورع آراستہ بود ازبیشتر یاران اعلے درارادت سابق بود ودرمجلس سلطان المشائخ اکثر سوالات علمی واستکشاف رموزات عالم حقیقت اوکردے وجواب ہائے شافی مشرف گشتے وروا ان تعلم خدمت مولانا فصیح الدین وقاضی محی الدین کاشانی درخدمت یکدیگر بسیار بودندے ودرمجلس مولانا شمس الدین توشیحہ درطبقہ اول علم اصول فقہ تحقیق کردہ ومیان علما بوفور علم وذکاے طبع مشہور گشتہ چوں بفضل ربانی جذبہ رحمانی خدمت مولانا فصیح الدین رادر ربود خواست درراہ حقیقت شروع کند وآں علم رابعمل مقروں گرداند ازمجلس منزوی شد وازترک تعلق وتعلیم فرزندان ملک بیکرس باربک سلطان غیاث الدین بلبن کہ سبب نفقہ ضروری فرزندان داشت ترک داد ونظر برکرم حق داشت فرزندان مولانا مزاحم شدند توکہ ترک تعلیم گرفتی حال قوت چہ خواہد بود مگر از زیر مصلے چیزے پیدا خواہ شد الغرض مولانا رایارے بود چوں ترک وتجرید مولانا راشنید چند تنکہ آورد وزیر مصلے مولانا نہاد چوں آں یار بازگشت خدمت مولانا حرم محرم خود راطلبید وگفت بیا چیزے زیر مصلے است بردار چوں ازیں حال قاضی محی الدین کاشانی راتحقیق شد دیدن خدمت مولانا آمد از حال ترک و تجرید وبحق مشغول گشتن روشن شد بازگشت بعد چندے درخدمت مولانا فصیح الدین دیدن قاضی محی الدین کاشانی رفت بعد ملاقات قاضی محی الدین گفت کہ

من کتابے در سلوک مشائخ مطالعہ مے کردم دراں کتاب دیدم کہ روز قیامت
اُمتنا وَ صَنِّ نُمّنا ہر کسے از خلایق زیر علم بزرگے کہ برو پیوند کردہ است خواہد بود
و مرا در خاطر گذشت کہ من دست بزرگے از بزرگان دیں بگیرم و سعادت آخرت
خود را در حمایت او اندازم اکنوں مارا واجب است کہ در طلب بزرگے از بزرگان
دیں شوم و بخدمت او بیعت کنم و دراں ایام صد بزرگ بیش صاحب دعوت و ارشاد با وفور کرامات دو
شہر بودند و ایں ہر دو بزرگ در اندیشہ و اجتہاد آں شدند کہ مرید کدام بزرگ شوند ہم دریں میان در خاطر
ایشاں گذشت کہ سیدے است پس بزرگ و صحبت مشائخ کبار دریافتہ بروبرویم و از و پرسیم ہر کہ او
اشارت کند برو پیوند کنیم چوں بخدمت آں سید رفتند و کیفیت خود باز نمودند او گفت بارے
سلطان المشائخ نظام الحق و الدین خلیفہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین
قدس اللہ سرہما العزیز کہ بوفور علم و کمال عمل و عقل و عشق و دید و ذوق آراستہ است
و دراں ایام سلطان المشائخ در غیاث پور آمدہ سکونت کردہ بود و ایں ہر دو
بزرگ در غیاث پور آمدند چوں بسعادت قدمبوس و بشرف مکالمہ مشرف
گشتند بخدمت سلطان المشائخ عرض داشتند بیعت نمودند سلطان المشائخ
فی الحال قاضی محی الدین کاشانی را دست بیعت داد و مولانا فصیح الدین را
گفت کہ در باب شما از شیخ شیوخ العالم بپرسم بمجرد استماع ایں سخن مولانا در عالم
تحیر افتاد کہ شیخ شیوخ العالم برحمت حق پیوست سلطان المشائخ چگونہ خواہد
پرسید یعنی در خاطر گذرانید و ہیچ نگفت و روے بر زمین آوردند و باز گشتند چوں
کرّت دوم بخدمت سلطان المشائخ پیوستند سلطان المشائخ فرمود کہ مولانا ما
من کیفیت شما بخدمت شیخ شیوخ العالم گذرانیدم در محل قبول افتاد شما
بیعت کنید چوں خدمت مولانا بدولت بیعت رسید از سلطان المشائخ سوال
کرد کہ مخدوم شیخ شیوخ العالم بدار بقا پیوستہ مخدوم از کہ پرسید فرمود کہ در ہر کارے
کہ مرا ترود پیش آید از شیخ شیوخ العالم بپرسم و بحکم فرمان ایشاں کار کنم الغرض
خدمت مولانا بفضائل بسیار و بعبادت و زہادت و لطافت بیشمار آراستہ بود

وہمچنیں گویند ہم در حیات سلطان المشائخ مجاز نشستہ بود برحمت حق پیوست رحمۃ اللہ علیہ منہم آں سلطان الشعرا برہان الفضلا امیر خسرو شاعر رحمۃ اللہ علیہ کہ گوے سبقت فضل از متقدماں و متاخراں بردہ بود و باطنے صاف داشت طریقۂ اہل تصوف در صورت و سیرت او پیدا بود اگرچہ تعلق بہ بادشاہاں داشت فاما از آنہا بود کہ گفتہ اند مصرع کمر بخدمت سلطان بہ بند و صوفی باش + و کاتب حروف از والد خود رحمۃ اللہ علیہ سماع دارد کہ مے فرمود در آں روز کہ امیر خسرو تولد شد در جوار خانۂ امیر لاچین پدر امیر خسرو دیوانۂ بود صاحب نعمت پدر امیر خسرو امیر خسرو را در جامہ پیچیدہ پیش آن دیوانہ برد دیوانہ فرمود آوردی کسے را کہ دو قدم از خاقانی پیش خواہد بود الغرض چون بحد بلاغت رسید بشرف ارادت سلطان المشائخ مشرف گشت و بانواع مراحم و شفقت مخصوص گردید و بنظر خاص ملحوظ شد و در آں ایام سلطان المشائخ در خانۂ راوت عرض جد مادری امیر خسرو نزدیک دروازۂ مندہ یلے بود امیر خسرو در آں ایام در آغاز شعر گفتن بود ہر نظمے کہ گفتے بخدمت سلطان المشائخ گذرانیدے تا روزے حضرت سلطان المشائخ فرمود طرز صفاہانیاں بگوے یعنے عشق انگیز و زلف و خال آمیز از آں روز باز کہ امیر خسرو علیہ الرحمۃ در زلف و خال بتاں پیچیدہ آں صفات دل آویز را بنہایت رسانید بعدہ دیوان بتدی و تہی برابر قاضی معز الدین پانچہ پدر مولانا رفیع الدین پانچہ بخدمت سلطان المشائخ بتمام گذرانید و رموز و اشارات آں تحقیق کرد و از میان شعراے عہد پیش بادشاہان بلند مرتبہ مشہور گشت و باعتقاد صادق در محبت سلطان المشائخ بجدے کوشید کہ شایان محرمیت اسرار آنحضرت گشت روزے در مدح سلطان المشائخ پیش سلطان المشائخ شعرے گذرانید فرماں شد کہ چہ مے خواہی چوں ہوس سخن در نظم داشت شیرینی سخن خواست فرمان شد کہ آں [illegible] اشکر کہ زیر کٹ است بیارد و بر سر خود نثار کن و قدرے ہم از اں بخور امیر خسرو ہمچناں

کرد لاجرم شهرت سخن او شرق و غرب عالم گرفت و فخر شعراے سلف و خلف گشت
و بدین در خواستے که او کرد با جابت مقرون شد تا آخر عمر پشیمانیها خورد که چرا بهتر ازین
نخواستم و از کتبے که انشاے او کتابخانه پر گشت و اگر کتابے تمام کردے و بخدمت
سلطان المشایخ گذرانیدے سلطان المشایخ آن کتاب بر دست کردے
و فرمودے که فاتحه بخوانیم و همچنان بر دست امیر خسرو بدادے و وقتے بودے
که باز کردے و چند سطرے نظر فرمودے و انبهم براے کمال حال امیر خسرو
بود تا او بفن شعرے فریفته نشود و دنبال کارے که بهتر ازین باشد و اوقات این
بزرگ معمور بود و هر شب بوقت تهجد هفت سیپاره کلام الله بخواندے روزے سلطان
المشایخ ازو پرسید که ترک حال مشغولیها چیست عرض داشت مخدوما چندگاه باشد
که بوقت آخر شب گریه مستولی میشود سلطان المشایخ فرمود الحمد لله اندکے ظاهر
شدن گرفت و سلطان المشایخ چندین رقعات متضمن ذوقها بخط مبارک
خود بجانب امیر خسرو در قلم آورده است چنانکه فوائد آن درین کتاب محل ثبت
افتاده امیر خسرو را بخدمت سلطان المشایخ محلے و قربتے تمام بود بهر وقت
که خواستے پیش رفتے و در کل امور مشورت با او بدادے و اگر از یاران اعلے کسے
را درخواست بودے امیر خسرو را گفت تا او بگذرانیدے چنانکه در ذکر شیخ
نصیر الدین محمود تحریر یافته است مرحمت هاے سلطان المشایخ که درباب
امیر خسرو بود آن زیاده از کتابت گرده نسخه آن اینست یکبار سلطان المشایخ این بنده
را فرمود که من از همه تنگ آیم و از تو تنگ نیایم دوم بار گفت از همه کس تنگ آیم
تا حدے که از خود هم تنگ آیم و از تو تنگ نیایم وقتے مردے بخدمت سلطان
المشایخ درخواست و جرأت نمود که از آن نظرها که در حق امیر خسرو است یکے
در کار من کن در حضور او جواب نفرمود اما بنده را گفت آن وقت در خاطر من میگذشت
که میخواستم آن مرد را بگویم که آن نه بایست بیار و وقتے بر زبان خواجه رفت که دعاے
من بگو که بقاے تو موقوف است بر بقاے من باید که ترا بپهلوے من دفن کنند

این سخن کرات بخدمت ایشان یاد داده شده است و ایشان فرموده چنین
خواهد بود ان شاء الله تعالی و خدمت خواجه با بنده عهد خدای کرده است هر گاه بهشت
بخواهد بنده را برابر خود در بهشت برد ان شاء الله تعالی وقتی خواجه در خواب دید
گوئی در پایان منده پل نزدیک دروازه پیش خانه شیخ نجیب الدین متوکل
آبی روان شده است بغایت روشن و صافی و دعاگو در رود کا نجه بلند برنشسته است
و وقتی بغایت خوش امیدواری پیدا شده و چنان وقتی در خاطر من گذشته
ورای تو از خدا نعمتی که مرا مطلوب باشد خواسته ام میدانم که دعا مستجاب شده
است و در تو آن حال پیدا خواهد شد ان شاء الله تعالی و بنده وقتی از زبان مبارک
خواجه شنیده ام که فرمودند که امشب در سر دعاگو فرو خواندند که خسرو نام درویشان
نیست خسرو را بنام محمد کاسه لیس خوانید از غیب بنده را این خطاب آمده است
و مخبر صادق صلی الله علیه و آله و سلم اخبار کرده بدین اسم بنده امیدوار نعمت های
ابدی است ان شاء الله المعطی بنده را خواجه ترک الله خطاب کرده است و چندین
فرمان موشح و مزین بخط مبارک ایشان بدین خطاب در حق بنده بنده دل بوده
و بنده آن را تعویذ ساخته تا بوقت دفن برابر بنده باشد فردای قیامت رحمان
بحق من بیچاره بدان کاغذ ببخشاید ان شاء الله تعالی الکریم این بیت هم از نفس
ایشان شنیده ام **بیت** در پیش تو ای از همه کس بیکس منم + در راه غمت کمینه
تر کس که منم + خواجه بنده را طلب فرمود چون بنده پیش رفت فرمودند که خوابی
دیده ام بشنو بعد از آن بر زبان مبارک ایشان گذشت که شب آدینه در خواب
می بینم شیخ صدر الدین پسر شیخ الاسلام بهاء الدین زکریا علیه الرحمة پیش
آمد من بتواضع با شیخ پیش آمدم او خود چندان تواضع نمود که من انگشت در اثنای
آن می بینم او که خسروی از دور پیدا شدی و نزدیک ما آمدی و بیان معرفت
آغاز کردی همدریمیان صالح مؤذن بانگ نماز گفت از خواب بیدار شدم
چون این خواب تقریر فرمودند گفتند بنگر این چه مرتبه باشد بعد از آن من بیچاره

زسر زاری و نیازمندی عرض داشت کردم که من کناس را چه حد آن مرتبه باشد
که آخر داده شما است خواجه را ازین سخن گریه گرفت بآواز بلند گریست بنده نیز از گریه
تحت ایشان در گریه شد بعد ازان خواجه فرمود تا کلاه خاص دادند بدست
مبارک خود بنده را لباس کرد و فرمود که بباید که کلمات مشایخ بسیار در نظر داری
سلطان المشایخ از غایت شفقتے که درباب امیر خسرو داشت این دو بیت
رسود بمن انشاے حضرت الشیخ ؎ خسرو که بنظم و نثر مثلش کم خاست ٭
ملکیت ملک سخن آن خسرو راست ٭ آن خسرو ماست ناصر خسرو نیست ٭ زیرا
که خداے ناصر خسرو ماست ٭ سبحان الله کدام مرتبه بهتر ازین تواند بود که بزبان
دربار حضرت سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز در وصف امیر خسرو گذشت
زہے کمال عظمت امیر و شفقت و پرورش حضرت سلطان المشایخ قدس الله
سره العزیز باز آئیم بذکر امیر خسرو رحمة الله علیه وقتے در غیاث پور در خانه والد
کاتب حروف رحمة الله علیه امیر خسرو دعوتے داده بود سلطان المشایخ و
بندگان شهر دران جمعیت حاضر بودند بهلول قوال در صورت این غزل امیر حسن
میگفت نظم زہے ترکے که از خمہاے ابرو ٭ کمان پیدا کند پنهان ز تدبیر ٭
بگوش مدعی کے جاے گیرد ٭ مزامیرے که هست اندر مزامیر ٭ الغرض چون
سماع فرو داشت کردند امیر خسرو غزل خود آغاز کرد چون مطلع بخواند بسته شد
غزل شیخ سعدی آغاز کرد بیت معلمت همه شوخی و دلبری آموخت ٭ جفا و
ناز و عتاب و ستمگری آموخت ٭ این غزل تمام بنهایت ذوق بخواند بعده ازو پرسیدند
چه حالت است که هر بار غزل خود میخوانی بسته میشوی گفت چندان معنی هجوم
مے آورد که در ضبط آن حیران میشوم آخر الامر امیر خسرو برابر سلطان غیاث الدین
تغلق در لکهنوتی رفت در غیبت او سلطان المشایخ بحضرت جنت خرامید چون
ازان سفر باز آمد روے خود سیاه کرد و پیراهن پاره در میان خاک غلطان پیش
در حظیره سلطان المشایخ آمد مصرع جامه دران چشم چکان خون دل روان ٭

بعدہ گفت اے مسلمانان من کدام کس باشم کہ برائے اینچنین بادشاہے بگریم فاما
برائے خود گریم کہ بعد از سلطان المشایخ مرا چندان بقائے نخواہد بود بعدہ
ششماہ بزیست و برحمت حق پیوست و در پایان روضۂ سلطان المشایخ
مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ منہم آن جمال زہاد آن پیشوائے عباد آن سالک
طریق ورع وتقویٰ آن طالب وصلت مولیٰ یعنے مولانا جمال الملۃ والدین
مشغول بعلوم ربّانی ومشاہدات جمال رحمانی میان یاران اعلیٰ مشہور بود
ومشغولی باطن مبارک ایشان بحدّے بود کہ در مجلس سلطان المشایخ
چناں مشغول بودے کہ از خود خبر نداشتے سلطان المشایخ مے فرمود
کہ مولانا جمال الدین را وقت مے باشد کہ او را از غیر حق یاد مے آید واین
نفس سلطان المشایخ درباب مشغولی یاران اعلیٰ درباب او بود ہر آئینہ
ہم بدان خطاب مخاطب شد واین ہم در حیات سلطان المشایخ برحمت
حق پیوست منہم آں شیر بیشۂ تصوف آن عاری از تکلف یعنے مولانا
جلال الملّۃ والدین اودہی کہ بزہد وورع وترک وتجرید موصوف بود وہم از
ابتدا تا انتہا ترکے یکبارگی داشت واز غوغائے دنیا زار ماندہ گوشہ گرفت
وبعبادت خدائے وبمحبت سلطان المشایخ مشغول شد وایں بزرگ
از بیشتر یاراں اودہ در ارادت سابق بود ونزدیک ہمہ معظم ومکرم وقتے از
یاران اعلیٰ کہ از اودہ بودند اتفاق کردند اجازت تعلّم وبحث کردن از
سلطان المشایخ بستانند اگرچہ ہر یکے ازیں یاراں عالمے متبحر بود فاما بحکم فرمان
سلطان المشایخ مشغول یاد حق شد ولیکن ہوس اینکار کہ عمرے بداں مشغول
بودند باعث مے شد الغرض مولانا جلال الدین را برآں آوردند کہ دریں باب عرضداشت
بکند چوں ایں بزرگاں بخدمت سلطان المشایخ حاضر آمدند ودر مجلس حضرت سلطان
المشایخ صفت کبریائے حق جل وعلیٰ بر سلطان المشایخ تجلی کردہ بود واز ہیبت آں بسیار یاران
اعلیٰ را مجال نطق نبود مولانا جلال الدین محل کلام داشت تا عرضداشت کرد مخدوم اگر

فرمان باشد یاران وقتے بحثے کنند سلطان المشایخ دانست که این سوال همه
یاران است که حاضر آمده اند فرمود که سخن چکنم مرا از ایشان مطلوب دیگر است و ایشان
همچو پیاز پوست در پوست اند کاتب حروف از جواب سلطان المشایخ استنباطے
کرده است یعنے مغز ندارند آن مقدار علم که براے اینکار که در آن شروع کرده اند
حاجت باشد حاصل کرده و مطلوب از آن علم عمل است و محبت باری تعالے بمنزلهٔ
مغز است و آنچه جز اوست بمنزلهٔ پوست ازینجاست که شیخ نصیر الدین محمود
مے فرمود که وقتے مولانا شمس الدین یحییٰ و این ضعیف بخدمت سلطان المشایخ
یکجا نشسته بودیم سلطان المشایخ مولانا شمس الدین را فرمود که لب بر بندی
و در بر بندی و نیز روایت کنند که مولانا وجیه الدین پائلی را نیز سلطان المشایخ
فرموده بود که مولانا میان تو و میان خداے تعالے همین زبان مانده است
الغرض چند روز ذات ملک صفات خدمت مولانا جلال الدین را زحمت شد
و از دار فنا بدار بقا رحلت فرمود رحمة الله علیه منهم آن صورت صفا آن سیرت وفا
خواجه کریم الملة والدین سمرقندی المدعو به بیانه که در مکارم اخلاق مثل خود در
آفاق نداشت ظاهر و باطن این بزرگ باوصاف اهل تصوف آراسته بود و
فضائل بسیار و علوم بیشمار و طبعے فیاض در غایت لطافت و عقلے بکمال در نهایت
فراست داشت و این همه ثمرهٔ آن بود که در سلک ارادت سلطان المشایخ
منسلک بود و محبت آنحضرت از صفاے اعتقاد محکم گرفت و بنظر خاص سلطان
المشایخ محفوظ گشت تا از غایت کرمے که سلطان المشایخ را در باب این بزرگ
بود و بوسیلهٔ آنکه پدر بزرگوار او خواجه کمال الملة والدین سمرقندی که وزیر اقلیم
خراسان بود بزرگے خوش گوید بیت بتقدیرے اشارت راے رفیع او + در حیز
وجود دنیا و رد هیچ شے + بواقع در دیار هندوستان آمده بانواع مراحم بادشاه
هند مخصوص گشته از ملتان تا هانسی چنانچه دیپالپور و اجودهن وغیر ذلک حواله
او شده او مرید شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین شده دختر خواجه محمد بدر اسحاق

نبیرۂ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز بحکم اشارت سلطان
المشایخ و رحبارهٔ شیخ کریم الدین مذکور آمده و بقرابت آں خانداں کرم بکرم گشت
و بیشتر حال در غیاث پور میاں یاران اعلے عمر عزیز گذرانید و بواسطه لطافت
طبع و نظم دلپذیر و ہمت بلند او خوب طبعان اسیر محبت او گشتند چنانکه خواجه ضیاالدین
برنی علیه الرحمة بیشتر نسخهٔ غریب در هر علمے کتابت کرده و بخدمت ایں بزرگ رسانیده
مرہون کرم آں کریم گشته و امیر خسرو و امیر حسن باایں بزرگ اخلاصے تمام داشتند
و بعد نقل سلطان المشایخ با سلطان محمد تغلق انار الله برهانه بطلب سلطان
ملاقات کرد و بانواع مراحم مخصوص گشت تا بخطاب شیخ الاسلام و الوزراے ملک
ستگانوه مخاطب شده در آں دیار رفت و امور و مهمات مسلمانان آں دیار را
بعقل کامل خود بر جادهٔ معدلت باز آورد و کاتب حروف ایں بزرگ را در صحبت
مولانا فخر الدین زرادی خلیفهٔ سلطان المشایخ دریافته بود جمالے باکمالے
داشت و به زیح صلحی آراسته و بخامت ہاے خاص صحبت یافته سلطان
المشایخ مشرف شده آخر الامر در ستگانوه بجوار رحمت رب العالمین پیوست
و خاک او امروز توتیاے خلق آں دیار است رحمة الله علیه و ازیں بزرگ خلفے
ماند که ذات عدیم المثال او محبوب اہل محبت است و فیاض طبع او کاشف غوامض
حقائق معرفت و نوک قلم او مغز سخن را چناں مے نگارد که از آں چشم ہاے معانی
مے کشاید بزرگے خوش گوید بیت چه آتش است ندانم ضمیر او یارب + که نقد سکهٔ
معنی از و عیار گرفت + یعنی شیخ زادهٔ معظم احمد بن کریم نبیرهٔ شیخ شیوخ العالم
فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز خواجه حکیم سنائی خوش گوید بیت
در نکته بو حنیفهٔ کوفی + در ورع ہمچو شافعی صوفی + و کاتب حروف باایں بزرگ
زاده بر حکم محبت اسلاف و بواسطهٔ طبیعت صاف محبت از جاں دارد شیخ سعدی
خوش گوید بیت بجانت که زمیان جاں چو جانت دوست میدارد + بجق دوستی
جاناں که باور دار سوگندم + و برادر عزیز او که دلہاے دوستاں طالب دیدار

فرحت انگیز اوست یعنے شیخ زادہ مکرّم نظام الملۃ والدین کہ ذات پسندیدۂ او
صورت معنی است شیخ سعدی خوش گوید بیت این ظرافت کہ تو داری ہمہ دلہا
بفریبد ٭ این لطافت کہ تو داری ہمہ غمہا بزداید ٭ منہم آں ملک الملوک فضلا آں
بلطافت طبع دلربا یعنے امیر حسن علا سنجری کہ غزلیات جگر سوز او از جقوق دلہاے
عاشقاں آتش محبت بیروں مے آورد و اشعار دلپذیر او راحتے بدلہاے سخنوراں
میرساند و لطائف روح افزاے او مایۂ اہل ذوق ست و سخن این بزرگ جای تتبع
شیخ سعدی دارد بیتے درینمعنے گفتہ است بیت حسن گلے ز گلستان سعدی
آوردہ است ٭ کہ اہل معانی گلچین آن گلستانند ٭ و این بزرگ پیوستہ میان
شعرا متمکن و متحمل بود و ہیچکسے لطیفہ و نظمے ببدیہہ بہتر از و نگفت و بادشاہاں و
بادشاہ زادگاں گوش ہوش بر لطائف او میداشتند و سر ہمہ سعادتہا آں بود
کہ در سلک بندگان حضرت سلطان المشایخ منسلک شد و بنظر خاص سلطان
المشایخ مخصوص گشت وقتے این بزرگ بخدمت سلطان المشایخ آمد و چند
عزیز حاضر بودند سلطان المشایخ روے مبارک سوے این بزرگ کرد و فرمود
کہ این ساعت ذکر فضلا داشتیم کہ تو در آمدی و از ملفوظات روح افزاے
سلطان المشایخ فوایدے نبشت و عین تقریر سلطان المشایخ بقدر امکان
رعایت کرد کہ امروز آں فوائد الفواد مقبول اہل ولاں عالم شدہ است و دستور
عاشقاں گشتہ و شرق و غرب عالم گرفتہ سلطان الشعرا امیر خسرو رحمۃ اللہ
علیہ کرات گفتے کاشکے تمامی کتب کہ عمر درآں صرف کردہ ام برادر امیر حسن
را بودے و ملفوظات سلطان المشایخ کہ جمع کردہ است مرا بودے تا
من بداں در دنیا و آخرت فخر و مباہات کردمے و این بزرگ درین عالم
مجرد زیست در آخر عمر در دیوگیر رفت و ہمانجا مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ منہم
آں بصورت و سیرت سلف آں فخر خلف قاضی شرف الدین
یار مولانا حسام الدین ملتانی کہ او را قاضی شرف الدین فیروز گیجے

ہم گفتندے ایں بزرگ بوفور علم و زہد و تقویٰ و ترک تکلف آراستہ بود و
حافظ کلام ربّانی و عاشق درگاہ سبحانی بود و اگر کسے او را دیدے گمان بردے
کہ ایں ملک مقرب است کہ بدیں ہیئت در راہ مے رود و علوم بسیار داشت
و در فضل آیتے بود کاتب حروف دیوان اَحسَن حَسَن مثل ایں بزرگ گذاشتہ
است و آنچہ مایحتاج خانہ بودے از غلہ و ہیزم بر دست مبارک کردہ در خانہ
آوردے وقتے ایں بزرگ کچری و ہیزم بر دست کردہ مے آمد قاضی
کمال الدین صدر جہاں مرحوم دید با آں کر و فر صدر جہانی کہ میرفت
از اسپ فرود آمد و قدم بوس آں بزرگ کرد و حاضراں را گفت ایں مرد
خدائے کہ التفات بکسے ندارد بر طریقۂ سلف میرود بزرگے خوش گوید
بیت خوشم بدولت خواری بملک تنہائی + کہ التفات کسے را بروزگارم
نیست + وکسوت ایں بزرگ جامۂ چادر بودے وایں بزرگ راسخ
سلطان المشائخ محلے تمام بود و در مجلسے کہ مولانا حسام الدین و یاران
اعلیٰ حاضر مے بودند بیشتر سخن ایں بزرگ کردے چنانکہ در ذکر سلطان
المشائخ تحریر یافتہ است در دیو گیر از دار فنا بدار بقا خرامید و خاک پاک او
ہما نجاست رحمۃ اللہ علیہ منہم آں عابد اہل طریقت آں افضل اہل حقیقت
اعنی مولانا بہاء الملۃ والدین ادہمی وایں بزرگ را دار الامانی ہم گفتندے علمے
وافر و تقویٰ کامل داشت و دریں عالم غدار نیست اگرچہ بزی علما بود فاما با وصاف
اہل تصوف موصوف بود چوں از وطن قدیم خود ملتان در شہر در آمد در سلک ارادت
سلطان المشائخ منسلک شد و ہم بصحبت حضرت سلطان المشائخ در شہر ساکن
شد و بعد ہر چند گاہے بخدمت سلطان المشائخ بیامدے شبہا در خانۂ والد کاتب
حروف بودے و از نہایت تقویٰ و ورع ہر روز غسل کردے و در نہایت ترک
و تجرید کوشیدے آخر الامر چند روز زحمت شد از دار فنا بدار بقا
خرامید رحمۃ اللہ علیہ منہم آں صوفی با صفا آں

زاهد با وفا که در بذل و ایثار و امر معروف و نهی منکر میان یاران اعلی مشهور بود یعنی
شیخ مبارک کوپاموی که او را امیر داد نیز گفتندے سینهٔ مصفا و بیتے دلکش داشت
و عاشق جمال ولایت پیر و از مریدان سابق حضرت سلطان المشایخ بود و صد رقعه
پیش بخط مبارک سلطان المشایخ مشحون و مزین بانواع کرم بجانب او صادر
شده و یاران آوازه چنانکه مولانا شمس الدین یحییٰ و شیخ نصیر الدین محمود و
مولانا علاؤ الدین نیلی و عزیزان دیگر چون از خدمت سلطان المشایخ باز مے
گشتند فرمان مے شد چون در کوپاموں برسید خواجه مبارک را به بینید وقتے
کاتب حروف بخدمت شیخ نصیر الدین محمود نشسته بود خواجه مبارک علیه الرحمة
در آمد و چند تنکه پیش نهاده گفت من به نیت ملاقات شما از خانه روان گردیده بودم
در اثنائے راه عزیزے این چند تنکه پیش آورد و رسم درویشان اینست چون بدیدن
کسے میروند هرچه در اثنائے راه پیدا شود از آن آنکس باشد که بروے روند شیخ
محمود رحمة الله علیه تبسم کرد و بوقت برخاستن دو چندان مبلغ پیش خواجه مبارک
آورد و این بزرگ را با والد کاتب حروف رحمة الله علیه محبت بسیار بود و کرات
گفتے که من مسلمان کردهٔ پدر تو ام کاتب حروف اینمعنی را استکشاف کرد فرمود
که من مردے امیر داد [له] و مختص سلطان علاؤ الدین بودم پیری و مریدی نمیدانستم
که چه باشد و ازین طایفه انکارے داشتم چون با خدمت والد شما صحبت شد مرا
بر آن آوردند که یکبار سلطان المشایخ را به بین مرا بخدمت سلطان المشایخ
برد در اول مجلس که بشرف محاوره و مکالمهٔ سلطان المشایخ مشرف شدم
بندهٔ آنحضرت گشتم مصرع اے انوریت بنده و چون انوری هزار ٭ و از سر
برخاستم هر آئینه چون از شفقت والد شما رحمة الله علیه بدین دولت رسیدم و در
سلک بندگان سلطان المشایخ درآمدم مسلمان کردهٔ ایشان باشم و تا لب
گور رعایت آن حقوق با خدمت والد رحمة الله علیه و با کاتب حروف بدانچه
قدرت او بود کرد حق تعالے از و قبول گرداناد و این بزرگ را همتے بلند بود و ترکے

[له] یعنی کوتوال یا داروغهٔ عدالت ۱۲

بیکبارگی داشت در خانہ ہر کہ طعام فرستادے خوانے آراستہ بانواع نعم در آوانے یعنے ظرفے شفاف بیش بہا فرستادے وگفتے کہ آن خوان با آن آوانے باز نیارند و نمازے نیک با راحت کردے وتعدیل ارکان نیکو بجا آوردے کاتب حروف ہیچکس را تا این غایت بر آن ہیئت در نماز ندیدہ ست در آخر عمر چند روز زحمت شد از دار فنا بدار بقا خرامید و در پایان روضۂ حضرت سلطان المشائخ در رستۂ اول مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ منہم آن تارک دنیا آن طالب عقبےٰ خواجہ مویدالدین کرہٖ کہ ظاہری آراستہ بصفا و باطنی پیراستہ بوفا داشت و در زہد و تقوےٰ و با عتقاد خوب موصوف بود این بزرگ در اوائل بکار دنیا ہم ملک و ملکزادہ معظم بود در انچہ سلطان علاؤالدین در عہد میرے اقطاع کردہ ست و این پیش او کارہا ے شگرف کردے آخر الامر چوں سعادت ابدی یار بود در سلک بندگان سلطان المشائخ در آمد و اختیار نہ سر دُنیا زار ماندہ بجاست چوں سلطان علاؤالدین بر تخت بادشاہی نشست این بزرگ را یاد کرد چوں شنید کہ تارک دنیا شدہ ہست و سر بر آستان سلطان المشائخ نہادہ بر سلطان المشائخ گفتہ فرستاد کہ مخدوم کرم کنید وخواجہ مویدالدین را رخصت فرمائید تا کارے از پیش ما برگیرد و سلطان المشائخ جواب گفت کہ او را کارے دیگر پیش آمدہ ست در استعداد آں کار ست آں حاجب کہ پیغام بادشاہ آوردہ بود این سخن او را گراں نمود وگفت مخدوم شما ہمہ را میخواہید ہیچ خود کنید سلطان المشائخ فرمود ہیچ خود چہ باشد بہتر از خود بہتر از خود میخواہم چوں بادشاہ این جواب شنید دست از و برداشت کاتب حروف این بزرگ را دیدہ بود پیرے عزیز دراز بالا سپید پوست خوبصورت پاکیزہ سیرت بود قبر او در پایان روضۂ سلطان المشائخ میان یاران وخدمتگاران است رحمۃ اللہ علیہ رحمۃً واسعۃً منہم آں جمال صوفیاں آں شرف متقیاں خواجہ تاج الملۃ والدین داورے کہ صورت زہد و تقوےٰ

بود و این بزرگ در اوائل تعلق باہل دنیا داشت فاما چه سعادت ابدی نصیب
او گشت ترک آن مذلت گرفت و بدولت ارادت سلطان المشائخ مشرف
شد و محبت سلطان المشائخ در سویدای دل مبارک او جای کرد ترکے یکبارگی
پیش گرفت و فقر و مجاہدہ و فاقہ را دولت خود دانست امیر خسرو خوش گوید ؎
مملکت عشق ملک شد از کرم الٰہی ام ٭ پشت من و پلاس غم اینست قبای شاہی
ام ٭ شیخ سعدی خوش گوید ؎ بپای سرو در افتادہ ام چو لالہ و گل ٭ کہ او
شمائل قد نگار من دارد ٭ بزرگے دیگر گوید ؎ اے سرو بتو شادم شکلت
بفلان ماند ٭ اے گل زتو خشنودم تو بوے کسے داری ٭ و در محبت سلطان
المشائخ کار او بحدے کشید بود آنکہ نام مبارک سلطان المشائخ کسے پیش او
بستدے دو چشم مبارک او بجوی آب روان شدے و این بزرگ در سماع غلو
تمام داشت و سریع البکا بود و رقص کشادہ عاشقانہ کردے چنانکہ از ذوق
او راحتے بدلہای حاضران رسیدے و خلعتہای بیش بہا بقوالان دادے
و بعلو ہمت و ترک و تجرید منسوب بود آخر الامر در راہ دیوگیر بوقت باز گشتن در منزل
گتہول چند روز زحمت شد و بوقت نزع آن بزرگ تبسمے کرد و این معنی را خواجہ
حکیم سنائی نظم کردہ است مثنوی عاشقے را یکے فسردہ بدید ٭ کو ہمی مرد و خوش
ہمی خندید ٭ گفت او را بوقت جان دادن ٭ چیست این خندہ خوش استادن
گفت خوبان چو پردہ بردارند ٭ عاشقان پیش شان چنین میرند ٭ چون از دار فنا
بدار بقا رحلت کرد از آنجا در حظیرہ حضرت سلطان المشائخ آوردند و بر چبوترہ یاران
مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ منہم آن بلطافت طبع بے نظیر و آن بنزدیک اہل دلان عالم
دلپذیر یعنی خواجہ ضیاء الملۃ والدین برنی کہ مقبول خاص و عام بود و لطافتے بیحد
و ظرافتے بے اندازہ داشت در ہر مجلسے کہ این بزرگ بودے گوش ہوش ہمہ بر لطائف
روح افزای او بودے او مجمع اللطایف و جوامع الحکایات بود و از صحبت علما و مشائخ
و شعرا نصیبے کامل داشت و ہمتے بلند و این ہمہ ثمرہ آن بود کہ ہم از ابتدای بواسطہ

شفقت پدر بزرگوار که از دومان بزرگے بود بسعادت ارادت سلطان المشائخ مشرف گشت و سر اخلاص بر آستانۂ آسمان ساے سلطان المشائخ نہادہ در غیاث پور ساکن شد و بخدمت سلطان المشائخ محلّے و قربتے تمام یافت چنانکہ در حسرت نامۂ خود کنایت ما کردہ است و در آخر الامر بواسطۂ لطافت طبع کہ در زمان خویش در فن ندیمی زیر کبودی آسمان مثل نداشت بخدمت سلطان محمد انار اللہ برہانہ ممکّن و مُسجّل گشت و از دولت او ازیں دنیاے غدّار و مکّار بیوفا حظّے وافر و نصیبے کامل گرفت چوں عمر بہفتاد و اند سال کشید از دولت سلطنت جاوید فیروز شاہ خلد اللہ ملکہ و سلطانہ بالتماس ما یحتاج او کہ بدو رسید گوشہ گرفت و بانشائے کتب بے نظیر چنانکہ ثناے محمدی صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم و صلوٰۃ کبیر و عنایت نامۂ الٰہی و ماثر سادات و تاریخ فیروز شاہی و جز آں مشغول شد و با تمام رسانید و ایں بزرگ در صحبت سلطان الشعرا امیر خسرو و ملک الفضلا امیر حسن بسیار بود و از مجالس ایشاں مستفید گشتہ با اینہمہ فضائل محبت فرزنداں رسول صلی اللہ اندر دل مبارک او راسخ بود آخر الامر چند روز زحمت شد و از دار دنیا بدار عقبیٰ عروس وعاشقانہ خرامید وقت نقل دانگ و درم بر خود نداشت بلکہ جامہ ہاے تن مبیز بداد و در جنازۂ فرو بالاے او یک تو دیک بوریا بود و حسب ہر آئینہ اثر صحبت سلطان المشائخ بر صحبت بادشاہاں غالب آمد و عاقبت او بخیر شد و از جہاں مسکین وار چنانچہ مے بایست بیروں رفت و در جوار حظیرۂ سلطان المشائخ در پایاں والد بزرگوار خویش مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ منہم آں صورت زہد و تقویٰ آں عاشق درگاہ مولیٰ از سر مصلحت دکار خواجہ موید الملۃ والدین تصاری کہ باختیار از سر مصلحت و کار برخاست و با محبت پیر ساخت و عجب روش داشت ازاں روز باز کہ در سلک بندگان سلطان المشائخ منسلک شد تا بگور بہیچ معنی مشغول نگشت و بہیچ کسے توجہ نکرد مگر با سادات کرام از عثمان کاتب حروف کہ بقربت سلطان المشائخ مخصوص بودہ اند علی الخصوص با سید حسین رحمۃ اللہ علیہ

که منسوب بمحبت او بود و این بزرگ را ذوق سماع و گریهٔ جگرسوز بسیار بود و درین باب میان
یاران اعلی مشار الیه گشت و این همه ثمرهٔ آن بود که بنظر خاص سلطان المشایخ ملحوظ
گشت و بکسوتهای خاص سلطان المشایخ مشرف شده بود و این بزرگ میفرمود
که خانهٔ من فرزندی نمی شد چون والدهٔ فرزندان نیز در سلک ارادت سلطان المشایخ
در آمد و گفت خدمت سلطان المشایخ قصهٔ حال آنکه فرزندی نمی شود عرضداشت
می باید کرد در آن ایام اتباع در قصبهٔ ایرچ بود الغرض چون بخدمت سلطان
المشایخ این عرض داشت کردم خواجه اقبال خادم را گفت که یک قرص و خرما
بیار بعده فرمود این قرص هر روز اندکی میخور تا آن غایت که برایشان برسی
آن قرص تمام شده باشد چون آنجا برسی این خرما بدان پاکدامن بدهی تا بخورد
حق تعالی فرزندی خواهد داد من همچنان کردم حق جل و علی ازین برکت آن فرزند
شایسته داد یعنی مولانا نور الدین محمد سوید انصاری که بفضایل بسیار آراسته
است و در آخر عمر چند روز که این بزرگ زحمت داشت هیچ آدابی از فرایض و سنن
ازو فوت نشد تا ازین دنیای غدار بدار بقا پیوست و در حظیرهٔ سلطان المشایخ
در چبوترهٔ یاران مدفن یافت رحمة الله علیهم آن سوختهٔ محبت آن ساختهٔ مودت
خواجه شمس الدین خواهرزادهٔ امیر حسن شاعر که بمحبت سلطان المشایخ مشهور بود کاتب
حروف از والد خود رحمة الله سماع دارد می فرمود چون این عاشق صادق بمحبت تمام
در جماعت خانهٔ حضرت سلطان المشایخ حاضر شدی بوقت تحریمه بستن نماز تا
جمال مبارک سلطان المشایخ ندیدی تحریمه نبستی یعنی از صف جماعت سر مبارک
خود بیرون آوردی و روی جهان آرای سلطان المشایخ بدیدی آنگاه تحریمه بستی
امیر خسرو خوش گوید بیت در اثنای نماز ای جان نظر بر قامتت دارم + مگر
از قامت خوبت قبول افتد نماز من + الغرض چون آن عاشق صادق در مرض
محبت افتاد و بیماری عشق غلبه کرد شیخ سعدی خوش گوید رباعی ماجرای دل
دیوانه بگفتم بطبیب + که همه شب در چشم است بفکرت بازم + گفت ازین نوع حکایت

که توگفتی سعدی + درد عشق است ندانم که چه درمان سازم + خواست که جان عزیز را
فدای محبت سلطان المشایخ کند سلطان المشایخ را خبر کردند که آن سوختهٔ محبت
را اتفاق شده است که جان عزیز را در راه محبت سلطان المشایخ در بازد این ضعیف
گوید بیت وقت آنست که جان بر سر کویت بازم + خاک درگاه تو بر تارک سر اندازم +
الغرض سلطان المشایخ که ملجاء عاشقان است خواست تا بجهت درمان درد
عشق بر سر وقت آن عاشق جانباز حاضر شود تا بجمال مبارک خود تسکینی و تسلی
دهد در اثنای راه که سلطان المشایخ بعیادت او میرفت خبر آوردند که آن عزیز که
در مرض عشق افتاده بود تاب جمال دوست نداشت جان بجانان تسلیم کرد سلطان
المشایخ فرمود الحمد لله که دوست بدوست رسید شیخ سعدی خوش گوید جان
در قدم تو ریخت سعدی گر این منزلت از خدای میخواست + خواهی که دگر حیات یابد
یکبار بگو که کشتهٔ ماست + ومنهم آن زائر الحق آن صاحب یقین مولانا نظام الملة
والدین شیرازی که بعلم زهد و تقوی و ورع میان یاران اعلی مشهور و مذکور است و کاتب
حروف این بزرگ را که بعد نقل سلطان المشایخ از اوده آمده بود در حظیره حضرت
سلطان المشایخ ساکن شده دیده بود ظاهر و باطن آن بزرگ باوصاف سینهٔ اهل
تصوف موصوف بود و اگر در علم سخنی افتادی بحثی موجه کردی و تقریر خوب آن سخن
را تمام کردی و راه و روش اهل تصوف نیکو دانستی و شیفتهٔ سماع بود چنانکه قوالان
در جماعتخانه با او ملازم می بودند و هر روز یک وقت سماع شنیدی و ثمرهٔ آن شمائل
این بود که در سلک مریدان اعلی که مجلس خاص سلطان المشایخ داشتند منسلک
شد و منظور خاص سلطان المشایخ ملحوظ گشت و آخر عمر چند گاه در شهر سکونت کرد و
بغایت متمکن و متحمل میان یاران اعلی عمر گذرانید چون از دنیا بدار بقا رحلت
کرد هم در جوار خانهٔ خود درون حصار سیری مدفون یافت رحمة الله علیه ومنهم آن صوفی
عشق آن مایهٔ صدق خواجه سالار زهین که بزهد و ورع و تقوی آراسته بود و در روضهٔ
مبارک او بجهت سلطان المشایخ مملو دریں دنیای غدار از صحبت خلق که آنچه

قوی است گوشه گرفت وبکلی منزوی شد امیر خسرو خوش گوید بیت اگرچه گوشهٔ
غم ناخوش است بر همه لیکن ✦ چو تو خیال منی باغ و بوستان من است آں ✦
و روزگار بصحبت پیر و بیاد پیر و بسخن پیر گذرانیده و بدانچه از غیب رسید قانع
گشت و توجه بهیچ آفریده نکرد و ایں بزرگ را ذوق سماع و گریهٔ جگر سوز بسیار بود
و هر کرا نظر بر جمال مبارک ایں بزرگ افتادے بخاصیت سلسلهٔ محبت درونهٔ
او را بجنبانیدے روزے در حظیرهٔ سلطان المشائخ سماع بود و ایں بزرگ
را ایں بیت شیخ سعدی سخت اثر کرد بیت از سر زلف عروساں چمن دست
بدار ✦ بسر زلف اگر دست رسد باد صبا را ✦ و ایں بزرگ بیشتر در صحبت مولانا
حسام الدین ملتانی خلیفهٔ سلطان المشائخ بودے و یرا برادو بخدمت سلطان
المشائخ بیامدے و در آخر عمر چند روز زحمت شد و برحمت حق پیوست رحمة الله
علیه منهم زیرا ایں منهم ذکر نوزده یار حضرت سلطان المشائخ مذکور و محرر است آں
بصورت و سیرت مشائخ مولانا فخر الدین میرٹهی که بزهد و ورع و تقوی آراسته و پیرے
عزیز و از مریدان سابق حضرت سلطان المشائخ بود و مولانا محمود نوبتیه پیرے عزیز و
سوخته و ساخته مودت ترک شهر داد و بصحبت سلطان المشائخ در غیاث پور
ساکن شد و کاتب حروف ایں بزرگ را دیده بود پیرے نورانی و دراز بالا که بیشتر
کلمات و حکایات او از عشق بودے و مولانا علاؤ الدین اندپتی که در غایت
بزرگے بود و علوم بسیار و فضائل بیشمار داشت و حافظ کلام ربانی و اقربائے
سلطان المشائخ بیشترے پیش ازاں بزرگ حافظ شدند و عثمان کاتب حروف و کا
حروف شاگردان ایں بزرگ بودند گریه بسیار و مشغولی بیحد داشت و عمر در تلاوت
کلام مجید گذشت و طریقهٔ اولیا ازیں دنیائے غدار سفر کرده رحمة الله علیه مولانا
شهاب الملة والدین کتوری مردے مشغول و زائر الحرمین و از مریدان سابق
سلطان المشائخ بود و میان یاران معتبر و فضائل ظاهری و باطنی چنداں داشت
و بحدے با حق مشغول بود که همچنیں گویند شیخ نصیر الدین محمود او را در مرید گرفتن

اجازت کرده و معلوم است چه حد فضائل دینی باشد در آں کس که بعد نقل شیخ با
اعلیٰ او را در اینچنیں کارے معظم که نیابت نبوت است اجازت کند باچندیں
نازکی که دریں کار است مولانا حجة الدین ملتانی که بعلوم بسیار و فضائل بیشمار
آراسته بود و شجرهٔ مشائخ طبقهٔ خواجگان چشت قدس الله ارواحهم بفصاحت و
بلاغت بعبارت عربی نظم کرده است و مولانا بدر الدین تولکه او را فوق هم گفتندے
گنج علم و جهان جهان فضل بود و در تقویٰ و ورع بغایت کامل و مولانا رکن الدین
چغم که مبتلاے سماع بود و در یکار او را صدقے بکمال و ذوقے و شوقے تمام و
عاشق جمال ولایت پیر بود و در خط بے مثل زمانه بیشترے کتب معتبر چنانکه
کشاف مفصل و جز آں بجهت حضرت سلطان المشائخ کتابت کرده و نسخه
و کاتب حروف ایں عاشق صادق را دریافته بود و از ذوق درونهٔ او بهره گرفته
خواجه عبدالرحمٰن سارنگپوری که صورت درد و ذوق بود کاتب حروف ایں بزرگ
را در سماع دیده است که ذوق سماع و گریهٔ جگر سوز او در همه حاضران مجلس اثر کرده
بود و خواجه احمد بداؤنی که در نهایت ترک و تجرید بود و تا لب گور بجهت مسکن خود
اگر چه اتباع داشت خشت بر خشت نه نهاده و بجاے در و دیوار و سقف پتهاونی
نهاده و طریقهٔ ابدالاں سپرده و در سماع هیچ نوع ایں بزرگ را قرار نبودے چنانکه
از مجلس سماع مستانه بیروں زدے روزے ایں بزرگ کاتب حروف را بزرگی
داده بود و در مجلس علم بتحقیق مسائل شرعی حاضر شده کاتب حروف پرسید که خوش
مے باشید فرمود که خوشی در آنست که پنجوقت نماز دریابم رحمة الله علیه خواجه
لطیف الدین لکهنؤ سالی پیرے عزیز و در ارادت از بیشتر یاران او و ده سابق
بود و در نهایت مشغولی و شیخ نصیر الدین محمود در تعظیم و تکریم او بسیار کوشیدے
رحمة الله علیهما مولانا نجم الدین محبوب عرف شکر خالی تهانیسری که بنور
باطن تماشاے هر دو جهاں مے کند زهدے بتمام و ورعے
بکمال دارد و در محبت و عشق آیتے است و معیان

یاران اعلیٰ بدیں اوصاف حسنۂ موصوف و در اعتقاد پیرے بے نظیر در روضۂ سلطان
المشائخ کاتب حروف در خدمت او نشستہ بود سخن در تلوینات محبت و رموز عشق افتاد
کاتب حروف بقدر حوصلۂ ضعیف خود نظائر و امثال و حکایات و ابیات عشق آمیز و درد
انگیز از سر ذوق کہ از اثر صحبت ایں بزرگ شدہ بود مے گفت و ایں عاشق صادق
ذوق مے گرفت بعدہ بشفقت کاتب حروف را گفت کہ در شما قابلیت ایں راہ ہست
فاما کارے باید کرد حق تعالیٰ از برکت نفس آں صاحب ذوق علی مقبول روزے کناد
و خواجہ شمس الدین دہاری کہ او را اخی گفتندے پیرے عزیزے نورانی کہ در مبدۂ
حال بعمل دنیا مشغول بود چوں سعادت ابدی رہبر او شد و در سلک بندگان سلطان
المشائخ منسلک شد و در مجلس سلطان المشائخ محل نشستن یافت و از ملفوظات
سلطان المشائخ کتابے نوشت وقتے ایں بزرگ از سلطان المشائخ التماس کرد
کہ اگر فرمان باشد بجہت آیندہ و روندہ کلبہ عمارت کنیم فرمان شد کہ اینجا ہم از آں
کارہا نیست کہ از آں بیروں آمدہ بعدہ دواتے بخدمت سلطان المشائخ بود و
او را عطا کرد و ایں اشارتے بود کہ در آخر عمر او را پیش آمد تا باز بعمل دنیا او را مشغول
گردانیدند و اقطاع ظفر آباد حوالۂ او شد ہمانجا مدفن یافت رحمۃ اللہ علیہ مولانا یوسف
بداؤنی پیرے عزیزے علمے کامل بود زہدے وافر و ورعے تمام داشت و یاران
اعلیٰ در تکریم و تعظیم او بغایت میکوشیدند و کاتب حروف ایں بزرگ را در مجلس شیخ
نصیر الدین محمود دریافتہ بود پیرے بغایت مصفا و تقریرے دلکشا داشت رحمۃ اللہ
علیہ مولانا سراج الدین حافظ بداؤنی بلطافت طبع و فضل بسیار و باعتقاد خوب و
موصوف بود رحمۃ اللہ علیہ رحمۃ واسعۃ مولانا قاضی شہ بانکی علمے وافر و فضلے
کامل داشت و زہد و ورع و عشق بافراط و رقصے و بکائے با ذوق داشت مولانا قوام الدین
یگانۂ اودہی کہ بروش سلف بود و در باب او نفس مبارک حضرت سلطان المشائخ
رفتہ است کہ او مردے نیک است قاری کشاں بخدمت مولانا شمس الدین
یحییٰ بود و در نہایت مشغولی و ترک و تجرید بکمال داشت ہیچ وقت بے مدہ پیش او نبود

که خدمت مکن. آخر وقت جاریۂ رسید از دو عجوزہ تولد شد کارخانہ مولانا تمام خود کردے نصیب خویش خود آں کردے ایں طریق مجاہدہ ہیچکس را دست نداد رحمۃ اللہ علیہ مولانا برہان الدین ساوی بوفور علم و نہایت ورع و تقوے آراستہ است و قلم فتوے بردست نگرفت اگرچہ ایں بزرگ آخرہا بسلطان المشایخ پیوست فاما از برکت نظرہاے سعادت بخش سلطان المشایخ بہمہ اوصاف از یاران اعلےٰ موصوف است و اتباع سماع بر طریقہ سلف کردے خواجہ عبد العزیز بانگرمووی عزیزے در غایت صلاحیت و مکارم اخلاق بسیار و اعتقاد بخدمت سلطان المشایخ بیکبار راسخ بر جادہ محبت پیر مستقیم مولانا جمال الدین اودہی دانشمندے بسیار و مشغولے بیحد و شیفتۂ سماع بود و ظاہر و باطن او باوصاف اہل تصوف موصوف رحمۃ اللہ علیہ کاتب حروف از والد و عمان خود سماع دارد چوں مولانا از پیش بندگی سلطان المشایخ بعد بیعت در جماعتخانہ آمد و مخاطب بخطاب جوان صالح شدہ بیشتر یاران دانشمند چنانچہ مولانا وجیہ الدین پائلی و یاران دیگر دراں جمع حاضر بودند دانشمندے از جانب خراسان آمد او را مولانا بحاث مے گفتند حاضر بود بعضے علماے شہر را الزام دادہ چناں کسے با او معارضہ نے کرد سخن در پزدوی فتادہ بود مولانا جمال الدین اودہی بحث شروع کرد او را ملزم گردانید مولانا وجیہ الدین پائلی و یاران دیگر جملہ انصاف ہا دادند و گفتند رحمت بر شما باد و علم شما کہ رعونت از سر ایں عزیز دور گردید خواجہ اقبال حاضر بود بہ بندگی سلطان المشایخ گذرانید کہ جوان دانشمند ہست سلطان المشایخ پرسید تو چگونہ دانی خواجہ اقبال گفت با مولانا بحاث بحث کرد در پزدوی مولانائے بحاث را الزام داد چنانچہ مولانا وجیہ الدین پائلی و یاران دیگر ہمہ انصاف ہا دادند فرماں شد کہ لالا جوان را با یاراں طلب کن چوں مولانا جمال الدین و یاران بخدمت حضرت سلطان المشایخ حاضر شدند سلطان المشایخ فرمود کہ رحمت بر آمدن تو کہ علم خود نفروختی بعدہ قوالاں را طلبید سلطان المشایخ

سماع شنیدن کرفت فرماں شد کہ چوں عاشق سماع بشنو ہر چند کہ سماع مے گفتند رقت بیشتر بود سلطان المشائخ فرمود شما را در سماع حظے تمام خواہد بود بشنوید بعدہ بکسوت خاص مشرف گردانید زہے حظ کہ آں بزرگ را در سماع بود آتش عشق از سینۂ مولانا چناں شعلہ میزد کہ در دے در حاضراں پیدا میشد ایں از برکت نظر حضرت سلطان المشائخ بود ہر روز مولانا را شوق زیادت مے شد للحکیم السنائی[1] فی الحق العقلائی الماضین والجہلائی الباقین

قصیدہ

آں کسانیکہ راہ دیں رفتند — چہرہ از ننگ خلق بنہفتند
پختہ از حسرت طلب گل شاں — سوختہ ز آتش وفا دل شاں
ہر کہ اندر جہاں جز ایشاں بود — لاجرم زیر حکم ایشاں بود
ہمہ رفتند کام و دولت ماند — ہمہ مردند نام و حشمت ماند
واں گروہے کہ نو رسیدستند — عشوۂ جان و دل خریدستند
سر باغ و دل زمیں دارند — کے دل عقل و شرح دیں دارند
ہمہ از راہ صدق بیخبر اند — آدمی صورت اند لیک خراند
مکتب شرع را ندیدہ ہنوز — بدر عقل نا رسیدہ ہنوز
ہمہ دیواں آدمی رویند — ہمہ غولاں بہ بیرہی پویند
ماہ رویاں و تیرہ ہوشانند — جاہ جویاں و دیں فروشانند
در سخن چوں شتر گسستہ مہار — چوں شتر مرغ جملہ آتش خوار
ہیچ نایافتہ ز تقویٰ بوے — تہی از آب ماندہ ہمچو سبوے
ہمہ جویاں کبر و تمکین اند — ہمہ قلب شریعت و دیں اند

شعر وَقَالَتْ عَائِشَةُ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہَا ؎ ذَھَبَ الَّذِیْنَ یُعَاشُ فِیْ اَکْنَافِھِمْ ﴿ وَبَقِیْتُ فِیْ خَلْقٍ کَجِلْدِ الْاَجْرَبِ[2]

باب ششم در بیان ارادت و مرید و مراد و خلافت مشائخ

[1] ایں اشعار از حکیم سنائی است کہ در حق عاقلاں گذشتگاں و جاہلاں باقیماندہ گاں نوشتہ است [2] و گفت حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا از و خداے تعالیٰ راضی باد رفتند آنانیکہ عیش کردہ مے شد در پناہ ایشاں و باقی ماندیم در خلق مانند پوست کندہ ۱۲

قدس اللہ ارواحہم نکتہ در بیان ارادت مُقرر ضمیر حق پذیر مریدان خوب اعتقاد
باد شیخ ابو القاسم قیشری رحمۃ اللہ علیہ مے نویسد ارادت آغاز کار سالکان
است در کار خدائے تعالیٰ و ایں صفت را چرا ارادت گویند زیرا چہ ارادت
مقدم است بر کار اوّل با خاطر خویش راست مے گیرد و عزیمت مصمم مے کند
انگاہ آنرا بفعل مقرون مے گرداند و اما در حقیقت ارادت چیست نُہُوضُ[۱]
الْقَلْبِ فِیْ طَلَبِ الْحَقِّ سُبْحَانَہٗ تَعَالیٰ نکتہ در بیان مرید حضرت سلطان المشائخ
مے فرمود مرید بر دو نوع است رسمی و حقیقی رسمی آنست کہ پیر او را تلقین کند
کہ دیدہ نادیدہ کنی و شنیدہ ناشنیدہ و بر سنت جماعت باشی و حقیقی آنست
کہ پیر او را تلقین آرد و بگوید کہ در صحبت ما باش و یا ما در صحبت تو باشیم و بخط حضرت
سلطان المشائخ نوشتہ دیدم ہر چہ علما بزبان دعوت کنند مشائخ بعمل دعوت
کنند فاما شیخ ابو القاسم قیشری رحمۃ اللہ علیہ مے نویسد کہ مرید موجب اشتقاق
ہماں معنی ارادت دارد یعنے مرید آنست کہ مر او را ارادتے باشد چنانکہ عالم آنست
کہ مر او را علمے باشد فاما در طریقت مرید او را گویند کہ مر او را ارادتے نباشد تا آں
غایت کہ او مجرد از ارادت نباشد مرید نگویند یعنے مرید آنست کہ اختیار خود
در باقی کند و بارضائے حق بسازد بیت ما قلم در سر کشیدیم اختیار خویش را •
اختیار آنست کو قسمت کند درویش را • و بزرگے گفتہ است مرید آنست کہ ظاہر
در کار خدا موصوف بمجاہدات باشد و باطن او متصف بمکابرات ایں ضعیف
گوید ؎ مرید آنست کز دنیا گریزد • بہر دم باہوائے خود ستیزد • فریب
دینار را بداں پیچ کشد چوں زلف خوباں پیچ در پیچ فاما ایں قوم فرقے نہادہ اند
میان مرید و مراد مرید مبتدی را گویند و مراد منتہی را یعنے مرید آنست کہ در عین
تعب[۲] باشد در کار خدا و مراد آنکہ او تلقین کردہ شود بامر مِنْ غَیْرِ مَشَقَّۃٍ پس مرید
مستغنی[۳] باشد و مراد موقوف[۴] و مرفہ بریں قصہ بہتر موسیٰ علیہ السلام مرید باشد زیرا چہ بگو

لہ راست و درست شدن دل در طلب حق پاک برتر، ۲ بہ کارے از غیر دشواری، ۳ مطلع گردد شدہ بر مقصود، ۴ آسانی بخشیدہ شدہ واست در انجام،

رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي وحضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
مرادباشد زیراچہ درباب او فرماں مے شود اَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ وہم ازینجاست
بہتر موسیٰ علیہ السلام درخواست کرد وگفت اَرِنِي جواب آمد لَنْ تَرَانِي وبجانب سرور
پیغامبراں حضرت محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمان آمد اَلَمْ تَرَ اِلٰى رَبِّكَ
ونولہ کیف مَدَّ الظِّلَّ سِتْرٌ لِلْقِصَّةِ وَتَحْصِيْنٌ لِلْحَالِ باشد آدم بر سر حرف سلطان
المشائخ کہ مے فرمود مردے بہ پیرے پیوست وازمعاصی توبہ کرد پیر اورا فرمود
دو چیز است کہ مردم بداں بحق میرسند یکے تخلیہ کہ ازمعاصی نفس را خالی کردن آں
دوم تحلیہ کہ نفس را بحلیہ عبادت آراستن وے فرمود کہ چوں مرید بعبادت مشغول
شد اورا چہار چیز پیش آمد یکے دنیا دوم خلق سیوم شیطان چہارم نفس آں مرید
بخدمت پیر عرض داشت کرد پیر فرمود کہ از دنیا تجرد کن واز خلق تفرد وبا شیطان
محاربت کن ودرآنوقت پیر را یاد کن وفرس نفس را بلجام تقویٰ ملجم کن وبگوشہ دار
مرید ہمچناں کرد وباز بخدمت پیر آمد وگفت چنانکہ فرمودہ بودند کردم نفس مرامیگوید
کہ توضعیف خواہی شد وبعبادت نخواہی رسید قوت حاصل کن پیر فرمود کہ توکل کن
نفس خواہد آرامید باز مرید آمد وگفت مرا حالے پیش آمدہ است کہ از گذشتہ ہا یاد
مے آید کہ فلاں جائے چنیں کردم وچنیں رفتم پیر فرمود کہ کار خود بخدائے بگذارد و
ہرچہ کنی از حق داں ہمچناں کرد چوں ایں سخن ہمہ بجا آورد درے بروکشادہ شد
حال بخدمت پیر عرض داشت پیر فرمود ایں را دوس محبت گویند وباز درے
کشادہ شد باز بخدمت پیر عرض داشت پیر فرمود ایں را صحرائے قرب خوانند و
سلطان المشائخ یارے را بوقت بیعت مے فرمود باید کہ بدالی دنیا واہل دنیا را
بنیا فریدہ اند وے فرمود کہ مولانا تقی الدین مجنون رقعہ برمن نوشتہ است ودوکس
را فرستادہ وگفتہ ایشاں پیش ایں ضعیف توبہ کردہ اند شما ایشاں را دست بیعت

---

۵۱ اے پروردگار من بکشائے برائے من سینہ مرا وآسان گرداں برائے من کار مرا ۵۲ آیا نکشادیم من برائے تو اے محمد صلعم سینہ ترا ۵۳ اے پروردگار بنما تو خود را بمن ۵۴ نتوانی دید تو مرا ۵۵ آیا نمے بینی تو اے محمد صلعم بسوئے پروردگار خود ۵۶ پوشیدگی ہست مرسخن طریقت را ونگاہداشت مر حقیقت را ۱۲

علیہ سخن دریں متردد م بنابر آنکہ بر قول بعضے مشایخ قدس اللہ اسرارہم العزیز توبہ وارادت یکے است سلطان المشایخ مے فرمود چوں کسے بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز بیامدے بہ نیت ارادت اول فرمودے فاتحہ واخلاص بخوانید بعدہ امن الرسول بخواندے بعدہ شہد اللہ تا اِنَّ الدِّيْنَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ خواندے بعدہ فرمودے کہ بیعت کردی بریں ضعیف وخواجۂ ایں ضعیف وخواجگان خواجۂ ما وپیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وباحضرت عزت عہد کردی کہ دست وپاے وچشم نگاہداری وبر نہج شرع باشی انشاء اللہ تعالیٰ وہرگاہ کہ خرقہ پوشانیدے فرمودے وَلِبَاسُ[1] التَّقْوٰى ذٰلِكَ خَيْرٌ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِيْنَ ونیز مے فرمود کہ بر جملہ ہم بطحاے کعبہ ارادت است وحرم کعبہ ارادت است وکعبہ ارادت است بطحاے کعبہ ارادت آں باشد کہ کسے را نیازارد نہ بدست ونہ بزباں وبر کسے نگوید ونشنود بظاہر خود را نگاہدارد وحرم کعبۂ ارادت آں باشد کہ چشم وزبان حقیقت مصروف نمودہ چشم وزباں ودست نگاہدارد وکعبۂ ارادت آں باشد کہ دل بحق بندد ومدام بذکر وتسبیح وتہلیل مشغول باشد ووسواس شیطان از خاطر دور دارد سلطان المشایخ مے فرمود کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است اَللّٰهُمَّ[2] اغْفِرْ لِلْمُحَلِّقِيْنَ قَالُوْا يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ وَلِلْمُقَصِّرِيْنَ قَالَ وَلِلْمُقَصِّرِيْنَ بعدہ بعضے صحابہ محلوق شدند ام سلمہ رضی اللہ عنہا گفت یا رسول اللہ اگر تو محلوق شوی یاراں متابعت کنند آنگاہ پیغامبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم محلوق شد بعدہ سلطان المشایخ فرمود بنگر کہ کمال نبوت پیغمبر علیہ السلام والصلوٰۃ کارے بغیر خواست فرمود اول خود کرد تا دیگراں کنند ودر آں اقتدا نمایند از دیگرے اینمعنی چگونہ تصور تواں کرد کہ خود نکنند وبغیرے فرمایند وآں معمول شود امیر خسرو خوش گوید بیت

آں گفت مذکر نکند خلق کہ او را ٭ چو گفتار بیابی دکردار نیابی ٭ وسلطان المشایخ

---

[1] ایں لباس پرہیزگاریست بہتر است وخوبیہاے آخرت براے پرہیزگاران است [2] اے پروردگار من بخش موے سر تراشندہ را گفتند صحابہ یا رسول اللہ ومرقصر کنندہ ہاے موے سر را گفت پیغمبر خدا اے پروردگار من بخش مرقصر کنندہ ہاے موے سر را ۱۲

مے فرمودند روندہ روے بکمال دارد یعنی سالک تا در سلوک است امیدوارِ
کمالیت است بعد ازاں فرمود کہ سالک است و واقف و راجع و سالک آنست
کہ او راہ رود و واقف آنست کہ او را وقفہ افتد دریں محل سوال کردند کہ سالک را وقفہ باشد فرمود
کہ آرے ہر گاہ کہ سالک را در طاعت فتورے افتد چنانچہ از ذوق طاعت بماند
او را وقفہ باشد اگر زود کار را دریابد و باتابت پیوندد سالک تواند بود و اگر عیاذاً
باللہ ہم براں بماند ہم آں باشد کہ راجع شود بعد ازاں ایں را بر ہفت قسمت
بیان فرمود اعراض حجاب تفاصل سلب مزید سلب قدیم تسلی عداوت ایں
قسمت را تفصیل فرمود کہ دو دوست باشند عاشق و معشوق مستغرق محبت
یکدیگر در میاں اگر از عاشقے حرکتے یا سکنتے در وجود بیاید کہ ناپسندیدہ دوست
بود آں دوست ازو اعراض کند یعنے روے بگرداند پس عاشق را واجب
است کہ در حال باستغفارے مشغول شود و بمعذرت پیوندد ہر آئینہ دوست
او ازو راضی شود و آں اندک اعراضے کہ بودہ باشد ناچیز گردد و اگر آں محب
ہم براں خطا اصرار کند و عذر نخواہد آں اعراض بحجاب کشد معشوق حجاب
درمیان آرد بعدہ سلطان المشائخ در تمثیل حجاب چوں بریں سخن رسید دست
مبارک بالا کرد و آستیں پیش روے مبارک داشت و فرمود کہ مثلاً
ہمچنیں حجاب شود میاں محب و محبوب پس محب را واجب آید کہ در اعتذار
شد و بتوبہ گراید و اگر در آں باب ہم آہستگی کند آں حجاب بتفاصل کشد
چہ شود آں دوست ازو جدائی گزیند پس اول اعراض بیش نبود چوں
عذر نخواست حجاب شد چوں ہم براں مُصر بود تفاصل شد پس اگر ہم
دوست مستغفر نشود سلب مزید شود مزیدے کہ او را در اوراد و ذوق طاعت
و غیر آں بودہ باشد آں مزید ازو بستانند پس اگر عذر آں نخواہد و بر آں
بطالت بماند سلب قدیم شود طاعتے و راحتے کہ پیش از مزید داشت آں
ہم بستانند پس اگر اینجا ہم در توبہ تقصیرے رود بعد ازاں تسلی

باشد یعنی دوست او را بر جدائی او دل بیارامد پس اگر در انابت اہمال رود عداوت
شود نعوذ باللہ منہا واز سلطان المشائخ سوال کردند مرید را آنچنانکہ در قیامت
بحضور مشائخ شرمندگی نیارد چہ باید کرد مگر ایں نعمت بتعلیم و مدد بندگی سلطان
المشائخ حاصل آید فرمود سالک را در سلوک احوالے پیش آید کہ ہماں احوال
حاکم وقت او شود و حضرت سلطان المشائخ مے فرمود کہ وقتے
مردے بخدمت شیخ محمد اجل سنجری آمد و ارادت آورد و منتظر بود تا خواجہ
چہ فرماید خواجہ فرمود آنچہ بر خود روا نداری بر غیرے روا مدار و
دیگرے را ہماں خواہ کہ خود را بعد چند گاہ آں مرید باز
بخدمت خواجہ آمد عرضداشت کرد آں روز کہ بخدمت بیعت کردم
منتظر بودم تا خواجہ مرا وردے فرماید ہیچ نفرمود خواجہ فرمود آں روز
تختۂ توچہ بود مرید حیراں بماند ہیچ نگفت خواجہ تبسم کرد و فرمود
آں روز ترا گفتم آنچہ بر خود نپسندی دیگرے مپسند خود را ہماں خواہ
کہ دیگرے را چوں تختۂ اول درست نکردی تختۂ دیگر چگونہ دہم
سلطان المشائخ مے فرمود مردے بخدمت شیخے مرید شد شیخ او را
فرمود دو کار نکنی یکے دعوی خدائی دوم دعوی پیغمبری مرید حیراں
ماند کہ شیخ چہ مے گوید ایں سخن را از شیخ بیاں طلبید فرمود
دعوی خدائی آں است کہ ہمہ کارہا بر مراد خود طلبی و دعوی پیغمبری
آنکہ ہمہ خلق خواہاں تو باشند و ترا دوست دارند و مے فرمود
مرید باید کہ ہیچ حال امانت کسے قبول نکند وجواب گوید قبول
نکردم او گفت آنچہ امانت آوردہ ام یک شب در دہلیز شما نباشد بدآں
رضا ندادم و فرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس
اللہ سرہ العزیز گفتے کسے کہ امانت قبول کند او از مریدان
من نباشد و از سلطان المشائخ سوال کردند پدر را شاید کہ فرزندان

را مرید گیرد و فرمود دریں باب اختلاف است بعضے گفته اند شاید که چنانکه خواجگان چشت بفرزندان خود دست بیعت و مقام داده اند و مے فرمود در پدری شیخ کسے را اختلاف نیست و در شیخی پدر اختلاف است روزے بخدمت سلطان المشائخ مسافرے رسیده بود از وے مے پرسید که بر سجاده شیخ شهاب الدین سهروردی از فرزندان او کسے هست آں درویش گفت آرے نبیرهٔ پسرے هست خا ما در علم است جمله اوقاف آنند یا عهدهٔ اوست بعده فرمود مے شنوم احتساب هم دارد گفت آرے بعده سر مبارک بجنبانید و فرمود که اِبْنُ النَّجِیْبِ لَا یُنْجِبُ وَاِنْ یُّنْجِبْ فَعَجَبٌ بعده فرمود بزرگے حکمت ایں قصه بیان کرده است و گفته که حق جلّ و علیٰ کمال قدرت خود مے نماید تا بنده بعجز خود معترف آید که در مقام شیخی مرد ما نزا کمال تکمیل پے کردے اگر ایں معنی از تو بودے فرزندان تو که ترا از همه اولیتر اند تاثیر نمودے تُعِزُّ مَنْ تَشَآءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَآءُ وَتُخْرِجُ الْحَیَّ مِنَ الْمَیِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَیِّتَ مِنَ الْحَیِّ و مے فرمود که بعضے گویند ما را با خواجه خضر علیه السلام پیوند شده است ایمعنی مشائخ نمے پسندند انگاه فرمود که شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز را پسرے بود از همه پسران بهتر او بیعت در پایان قبر شیخ الاسلام قطب الدین بختیار کرد و مخلوق شد ایں خبر بخدمت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر رسانیدند خواجه فرمود حضرت شیخ الاسلام قطب الدین قدس الله سره العزیز خواجه و مخدوم ماست اما ایں بیعت درست نیست بیعت آنست که دست شیخے که ظاهر حی باشد گیرند و مولانا سراج الدین حافظ بداونی از سلطان المشائخ سوال کرد که ایں حدیث است مَنْ لَّیْسَ لَهٗ شَیْخٌ فَشَیْخُهُ اِبْلِیْسُ سلطان المشائخ فرمود که قول مشائخ است انگاه فرمود ذکر درویشی

ساله کر پسر نجیب و بزرگ بزرگ نشود و اگر بزرگ شود پس عجب است سه ۲ عزیز و صاحب اعتبار میگردانی هر کسے را که میخواهی و ذلیل و خوار مے کنی هر کسے را که مے خواهی و پیدا مے کنی دوستان خود را از پشت دشمنان خود و مے بر آری غافلاں را از پشت ذاکراں سه ۳ کسیکه نیست مراو را پیر رهنما پس رهنمائے اوست ابلیس لعین ۱۲

کردند که اگر او را کسے دیدے که با کسے پیوند ندارد گفتے این در پلۂ کسے نشسته را وی این حکایت عرضداشت کرد یعنے در نے ندارد فرمود که خیر معنی آں باشد هر که شیخے پیوند مے کند هر چه این مرید کند فردا آں عمل در پلۂ پیر او نهند از نجمت گویند فلاں در پلۂ کسے نشسته است یعنے پیر ندارد نکته در بیان آنکه بر مشایخ و پیرے بیعت کنند بعده با مشایخے و پیرے دیگر بیعت کنند سلطان المشایخ فرمود بعضے درویشان با پیرے بیعت کرده باشند بر آں بسنده نے کنند تا بر پیرے دیگر میروند و بیعت و خرقه او هم مے ستانند نزدیک من این چیزے نیست زیرا که مرید را محبت حقتعالے وجلّ و علیٰ بر اندازه محبت پیر خود حاصل مے شود چوں با دو پیر بیعت کند و خرقهٔ دو پیر ستاند چگونه راست آید بیعت همان است که اول با کسے کرده باشد اگرچه آں پیر یکے از احاد باشد و مے فرمود شیخ شیوخ العالم شهاب الدین سهروردی قدس سره بارها گفتے هر درے و هر سرے نباشید یک درگیرید محکم گیرید از سلطان المشایخ سوال کردند حکم شیخ حسین منصور حلاج چیست فرمود که مردود است او مرید خیر نساج بود ترک او گرفت و بر جنید رحمته الله علیه آمد و درخواست بیعت کرد جنید فرمود تو مرید خیر نساجی ترا دست بیعت ندهم او را رد کرد چوں جنید رحمته الله علیه مقتداے وقت بود رد او رد همه باشد و بخط مبارک سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز نبشته دیده ام فَاِنْ قَالَ قَائِلٌ اَنَا رَاَیْنَا الْمَشَائِخَ اِسْتَفَادُوْا عَنْ غَیْرِ شَیْخٍ وَاحِدٍ کَاَبِیْ عُثْمَانَ فَاِنَّهٗ کَانَ مُتَمَسِّکًا بِمُتَابَعَتِهٖ یَحْیَی الرَّازِیْ وَبَعْدَهٗ رَغِبَ فِیْ صُحْبَتِ شَاهِ الْکِرْمَانِیْ ثُمَّ اتَّبَعَ اَبَا حَفْصٍ الْحَدَّادِ وَبَلَغَ مَبْلَغَ الرِّجَالِ وَاَنْتَ فَقَدْ تَجَرَّاْتُ وَاسِعًا اَعْلَمْ اَنَّ تَعَلُّقَ الْاِرَادَةِ تَعَلُّقٌ یُشْتَرَکُ فِیْهِ غَیْرُهٗ وَتَعَلُّقٌ یَشْتَرِکُ فِیْهِ غَیْرُهٗ فَاِنَّهٗ یُمْکِنُ اَنْ یُّحْسِنَ اِلَی الصَّبِیِّ

لے ارشاد کرامت بنیاد حضرت سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز گفت گوینده که من دیده ام شیخان را که استفاده کرده اند سواے از یک شیخ از شیخان بسیار چنانچه ابی عثمان زیراچه بود او چنگ درزننده به پیروی یحیی رازی بعد گذشت او پیوست بصحبت شاه شجاع کرمانی بعد از و پیروی کرد با حفص حداد را و رسید بمرتبه دوستان خدا و تو نفس بسیار جدا گشته از مطلوب خود یا بسیار سنگدل گشته تو بیشتر بدانکه علاقهٔ ارادت علاقهٔ نیست که شریک مے شود غیر شیخ و تعلق پرورش تعلقے است

غیرُ الوالدین فیہِ صبغۃُ الطیرِ او ان تموت الشیخ کما کان حال الشیخ ابی النجیب
السہروردی لما مات شیخہٗ احمد الغزالی استفاد باشارتہٖ عن الشیخ حمادٍ
دباس **نکتہ** دربیان توبہ واستقامت آں سلطان المشائخ مے فرمود قدس
اللہ سرہ العزیز سالک چوں قدم درراہ نہد اول توبہ کند توبہ بر دو نوع است
توبۂ عوام وتوبۂ خواص توبۂ عوام از گناہ است وتوبۂ خواص از ما دون اللہ وایں
توبہ کہ سالک کند باید کہ باستقامت کند وایں راہ آنگاہ عبور تواں کرد کہ در رو
استقامت باشد وطلب جاہ وکرامت نباشد وآں استقامت مے باید
کہ بر متابعت رسول علیہ السلام والصلوٰۃ باشد وہیچ مستحبے وآدابے ازو فوت
نشود خواجہ عطار فرماید **بیت** جاوید در متابعت مصطفیٰ گزیں * تا نور شرع
او شود بر تو مقتدا * ودعائے کہ برائے استقامت توبہ آمدہ است دریں
کتاب درباب اوراد در نکتۂ ادعیۂ ماثورہ تحریر یافتہ است چوں کسے توبہ کند
آنچہ پیش ازاں کردہ باشد بداں ماخوذ نیست وے فرمود کہ اگر کسے از شراب
توبہ کند ہر آئینہ حریفاں وقریناں پیشینہ او را مزاحمت نمایند و ہر بار بشراب خوردن
وبموضعیکہ ذوق گرفتہ باشد طلب کنند وجہد نمایند تا او باز شراب خورد و ایں معنی
آنگاہ باشد کہ او را اندک مایۂ ہوس در دل ماندہ باشد واگر تائب دل ازاں
اندیشہ کُلی صاف کند ہیچ قرینے وحریفے او را مزاحمت نتواند نمود ودلیل بر صدق
توبہ او شکستن از ذوق آں معصیت باشد بعد ازاں فرمود ہر کہ را معصیتے بزبان گیرند آنگاہ
باشد کہ اندک مایۂ دل آنکس برآں فسق باشد اما چوں تائب دل خود را ازاں
ناشائستہ باز آرد ہیچکس او را برآں جرم وجنایت یاد نکند ایں ہمہ معانی دلیل
بر استقامت توبہ است یعنی تائب بر سر توبہ مستقیم است نہ او را

لہ اگر شریک سے شود در رود غیر مربی حقیقی نیز اینہ رستی کہ جائز است کہ بچہ ور و طفل را غیر مادر و پدر پس شیر مے دہد آں طفل را دایۂ گر آنکہ پیرو شیخ چنانکہ بود حال شیخ نجیب الدین سہروردی ہرگاہ کہ مُرد شیخ او یعنی ابو احمد غزالی فائدہ گرفت باشارہ شیخ احمد غزالی از شیخ حماد دباس ۱۲

بمعصیتے تواند خواند ونه لفسق نام او برزبان تواند راند بعده فرمود که اینکس که دست شیخے مے گیرد وبیعت مے کند آں عهد خداوند است باید که بر آں ثابت باشد واگر او را بر آں ثبات تیسر نیست دست برچه مے گیرد همچنانکه هست مے باشد گوے فرمود چوں کسے تایب شود وپیش ازاں کسے را بد گفته باشد باید که برود وبرو او را معذرت کند وبحلے خواهد واو را خشنود کند واگر آنکس مرده باشد چه کند چندانکه او را بد گفته است در مردن او نیکو گوید واگر کسے را کشته باشد واو را والی نباشد که دیت او بستاند چه کند برده آزاد کند اینکس که برده آزاد میکند احیاے مرده مے کند واگر کسے بر منکوحه غیرے ومملوکه کسے زنا کرده باشد چه کند اینجا نیامده است که برود برو عذر خواهد اینجا بخداے گریزد واگر شارب خمرے تایب شود چه کند شربتهاے لطیف بخلق خدا دهد وآبهاے خنک بعده فرمود وآنکه گناهے مے کند روے او بجانب معصیت ها باشد وقفا جانب حق آنزماں که تایب شد باید که قفا جانب معاصی باشد وروے جانب حق آنگاه فرمود آنکه تایب شده است باید که او را در طاعت ذوق تمام باشد وآنکه بمعصیت باز مے گردد نعوذ بالله از آنست که از نور طاعت ذوق نے یابد آنگاه بر لفظ مبارک راند که توبه وانابت در حالت جوانی نیکو مے آید در پیری خود چه کند که تایب نشود واین دو بیت بزبان راند **نظم** چوں پیر شوی وبد سرانجام + آئی سر کار خود بنا کام + سازی روح را زتیره رائی + معشوق روز بے نوائی + بعده فرمود که حق تعالیٰ از بنده خود از جوانی او خواهد پرسید یسأل المرء من شبابه **مثنوی** للحکیم الثنائی فی الشیب والشباب +

راغم کرد روزگار رخشود +	از پس این رکوع چیست سجود
تا جوانی مدد که با من بود	جوے عمرم پر آب وروشن بود
خوش خوش از من جهان هزال ربا	[illegible] ستاند باز +

پنبه از گوش کن بیرون مرگ ❊ کارسازی برای رفتن برگ ❊
دل ازین عمر مختصر برگیر ❊ گر چنیں عمر کس نگردد پیر
هر که پیر از لقای جانان شد ❊ با چنیں عمر پیر نتوان شد
هست پیر از ولایت دیں هست ❊ آنکه گویند پیر پیرا نیست
سیرم از عمر و زندگانی خویش ❊ می بگیرم برایں جوانی خویش
ایں حیاتم مرا ملال آمد ❊ زندگانی مرا وبال آمد ❊

باز آئیم بر سر حرف توبه سلطان المشایخ می فرمود که توبه بر سه قسم است تمام شود یک قسم آن حال است و دوم ماضی و سیوم مستقبل آنچه صفت حال است آنست که پشیماں شود یعنی ندامت آرد از هر چه کرده است و قسم دوم ماضی است که خصماں را خشنود کند اگر یکے از کسے ذره درم غصب کرده است و همیں میگوید توبه ایں توبه نباشد توبه آں باشد که ذره درم بدو باز دهد و او را خشنود کند قسم سیوم که تعلق بمستقبل دارد آنست که نیت کند که بیش بداں معصیت باز نگردد آنگاه فرمود که چوں من بخدمت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر پیوستم و انابت آوردم هر بار بر لفظ مبارک میراند که خصماں را خوشنود باید کرد دریں باب بسیار غلو فرمود مرا یاد آمد که بیست جیتل وام دادنی دارم و یک کتاب کسے عاریت خواسته بودم و از من غایب شده در آنچه شیخ کبیر نور الله مرقده درباب خشنود کردن خصماں ذکر بلیغ مے فرمود من دانستم که مخدوم مکاشف عالم هست در دل کردم که ایں بار در دهلی بروم و ایشاں را خشنود کنم چوں در دهلی آمدم آنمرد که بیست جیتل او دادنی داشتم بزاز بود و جامه ستده بودم الغرض هیچ وقت بیست جیتل یکجا حاصل نمے شد که بدو برسانم وجه معاش تنگ بودے گاهے پنج جیتل بدست آمدے و گاهے ده جیتل تا یک بار ده جیتل بدست آمد بیامدم بر در آں بزاز و او را آواز دادم از خانه بیروں آمد باو گفتم که بیست جیتل تو بر ذمه من مانده است میسر نشد که بیک دفعه بدهم ایں ده جیتل آورده ام بستاں و ده دیگر هم اکنوں برسانم انشاء الله تعالی آں مرد چوں

ایں بشنید گفت آرے ازآنجا کہ توے آں ہمیں توقع باشد دہ جیتل ازمن بستد
وگفت آں دہ جیتل باقی ترا بخشیدم بعد ازاں برفتم براں مرد کہ کتاب او آوردہ
بودم اورا دیدم گفتم اے خواجہ از تو کتابے عاریت بردہ بودم ازمن غائب شد
اکنوں نسخہ حاصل کنم ہمچنانکہ آں کتاب تو بود بنویسانم و بتو رسانم چوں آں مرد
ایں سخن بشنید گفت آرے ازآنجا کہ توے آں ثمرہ ہمیں باشد بعد ازاں
گفت کہ کتاب بتو بخشیدم باز آئیم بر سر حرف توبہ حضرت سلطان المشائخ
مے فرمود کہ متقی است و تائب متقی آنست کہ گاہے ملوث نشدہ باشد و تائب
آں آنست کہ بعد گرفتن ذوق معصیت توبہ کردہ باشد دریں مسئلہ بعضے گفتہ
اند کہ متقی و تائب ہر دو برابر اند و بعضے گفتہ اند کہ تائب فاضل تر از متقی است
زیرا کہ ایں تائب شدہ است ذوق معصیت گرفتہ است آنکہ ذوق گرفتہ باشد
خوشتر ازاں باشد کہ ہیچ ذوقے نگرفتہ باشد و بعضے گفتہ اند کہ متقی فاضل تر
از تائب در صحت ایں قول حکایت فرمود کہ وقتے میان دو کس مباحثہ شد
یکے گفت متقی از تائب فاضل تر و دیگرے گفت کہ تائب از متقی فاضل تر ایں
سخن میان ایشاں تطویل کشید ایشاں ہر دو بر پیغامبراں عہد رفتند و ایں
را حکم طلبیدند و پیغمبر آں عہد فرمود کہ من از خود حکم نتوانم کرد منتظر وحی خواہم
بود تا چہ فرماں شود ہم دریں میاں براں پیغمبر فرماں آمد کہ آں ہر دو تن را
باز گرداں و بگو شما ہر دو بروید و امشب یکجا باشید چوں از خانہ بیروں آئید ہر کہ
اول پیش شما بیاید حکم ایں مسئلہ از وے پرسید آں ہر دو تن بحکم فرماں برفتند روز
دیگر از خانہ بیروں آمدند مردے پیش آمد ازوے پرسیدند کہ خواجہ مارا مشکلے شدہ
است تو حل کن او گفت چہ مشکل است ایشاں گفتند مارا معلوم شود آنکہ معصیتے
نکردہ باشد او بہتر از آنکہ کردہ باشد و تائب شدہ آں مرد گفت اے خواجگان
من مردے جولاہہ ام علمے نخواندہ ام ایں مسئلہ چگونہ حل کنم اما اینقدر میدانم
جامہ کہ من میبافم تار ہا بسیار میباشد بعضے تار میگسلد من باز پیوند مے کنم

نزدیک من آں تار کہ گسستہ باشد بہتر ازاں تارے کہ بگسلد و باز پیوند کنم ہر دو بازگشتند و بخدمت آں پیغمبر آمدند صورت حال بازگفتند آں پیغامبر گفت جواب شما ہمیں بود و بخط مبارک سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز نوشتہ دیدہ ام یَا دَاوٗدُ قُلْ لِلْمُذْنِبِیْنَ تُوْبُوْا اِلٰی قَبْلَ قِیَامِ السَّاعَةِ فَاِنَّ الْمُذْنِبِیْنَ یَنْظُرُوْنَ اِلٰی یَوْمِ الْقِیَامَةِ مِنْ طَرْفٍ خَفِیٍّ وَفِی الْحَدِیْثِ اِنَّ الْعَبْدَ اِذَا اَذْنَبَ لَمْ یُکْتَبْ عَلَیْهِ حَتّٰی یُذْنِبَ ذَنْبًا اٰخَرَ فَلَمْ یُکْتَبْ عَلَیْهِ حَتّٰی اَذْنَبَ ذَنْبًا اٰخَرَ فَاِذَا اجْتَمَعَتْ عَلَیْهِ مِنَ الذُّنُوْبِ ثُمَّ اِذَا عَمِلَ حَسَنَةً وَاحِدَةً کُتِبَ لَهٗ خَمْسُ حَسَنَاتٍ وَجُعِلَ خَمْسُ حَسَنَاتٍ بِاِزَاءِ خَمْسِ سَیِّاٰتٍ وَفِی الْحَدِیْثِ اَلتَّوْبَةُ مِنَ الزِّنَا اَیْسَرُ مِنَ التَّوْبَةِ عَنِ الْغِیْبَةِ اَلتَّوْبَةُ صِفَةٌ لِلْمُؤْمِنِیْنَ وَالْاِنَابَةُ صِفَةٌ لِلْمُقَرَّبِیْنَ وَجَاءَ الْقَلْبُ مُنِیْبٍ وَالْاَوْبَةُ صِفَةُ الْمُرْسَلِیْنَ نِعْمَ الْعَبْدُ اِنَّهٗ اَوَّابٌ قِیْلَ لِلشَّیْخِ التَّائِبِ الطَّاوُتِ وَاَسْرَعْتَ الطَّاتَ حَیْثُ اَخَّرْتَ التَّوْبَةَ اِلَی الشَّیْبِ وَاَسْرَعْتَ حَیْثُ جِئْتَ قَبْلَ الْمَوْتِ شعر اِلٰهِیْ تُبْتُ مِمَّا کَانَ مِنِّیْ ۔ فَکَفِّرْ سَیِّاٰتِیْ وَارْضَ عَنِّیْ ۔ وَعَامِلْنِیْ بِلُطْفِكَ یَا اِلٰهِیْ ۔ وَلَا تَقْطَعْ لِاَجْلِ الذَّنْبِ مِنِّیْ ۔ تَکُنْ یَوْمَ الْقِیَامَةِ لِیْ مُعِیْنًا ۔ وَاَحْسِنْ لِیْ کَمَا اَحْسَنْتُ ظَنِّیْ ۔ سلطان المشایخ مے فرمود کہ پیرے فرمودہ است کہ عتابِ

ف ۱ ترجمہ عبارت عربی کہ بخط حضرت سلطان المشایخ نوشتہ دیدہ ام اے داؤد بگو مر گناہگاران را توبہ کنید بسوے پروردگار پیش از برپا شدن قیامت زیرا چہ بدرستی کہ گناہگاران خواہند دید بسوے من روز قیامت از گوشۂ چشم دزدیدہ و در حدیث است بدرستی کہ بندہ وقتیکہ گناہ مے کند نوشتہ نمے شود بروآں گناہ باز دیگر گناہ مے کند پس دریں ہنگام جمع مے شوند برآں بندہ گناہان پس دریں ہنگام یک نیکی مے کند نوشتہ مے شود برائے او پنج نیکی و پنج نیکی دیگر در مقابلہ پنج گناہ کہ پیش از نیکی کردہ بود و در حدیث دیگر است کہ توبہ کردن از زنا آسان تر است از توبہ کردن از غیبت باز ماندن از گناہ صفت مومناں است و رو بخدا آوردن صفت مقربانِ درگاہ است چنانچہ مے گویند کہ آمد با دل رو آرندہ بسوے خدا و بازگشتن از جمیع نامرضیات حق گفتہ شد مر شیخ تائب پیر را کہ دیر کردی و شتاب کردی در توبہ کردن از جہت آنکہ دیر کردی آمدی بر سر توبہ در وقت پیری و شتاب کردی ازاں رو کہ پیش از مرگ در حالت صحت توبہ کردی ف ۲ ترجمہ شعر اے معبود من توبہ کردم من از گناہاے کہ از ما سر زدہ بود پس بپوش گناہان مرا و خشنود شو از من کار لطف کن با من اے معبود من و مبر از من از جہت گناہ و نیکیہا و خشنود از من نہیب باش روز قیامت برائے من یاری دہندہ و مہربانی کنندہ و نیکوئی کن با من چنانکہ نیکو کردہ گمان من در ذات تو خود یعنے از ذات تو امان بخشندگی است و مرا بدآں گی است ۱۲ ۱۲ ۱۲

حق دو چیز است وآں عزیز است با عصمت در اوّل و با توبہ در آخر حق تعالیٰ
بہ برکت حضرت سلطان المشائخ بجملہ غلامان و مریدان سلسلۂ چشتی نظامی
روزی کناد **نکتہ** در بیان حکم کردن پیر و قبول کردن مرید حکم پیر سلطان
المشائخ مے فرمود مرید را مے باید ہماں کند کہ پیر فرماید اما پیر چناں مے باید
کہ در احکام شریعت و طریقت عالم باشد تا چیزے غیر مشروع نفرماید و اگر چیزے
فرماید کہ مختلف فیہ باشد پس مرید را ہماں باید کرد کہ آنچناں پیر فرماید بنا بر آنکہ
پیغامبر صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم فرمودہ است اِخْتِلَافُ اُمَّتِیْ رَحْمَۃٌ و شیخ بر
قول مجتہدے حکم کردہ است پس مرید را باشارت پیر کارے باید کرد و کسیکہ
بخدمت پیرے مے پیوندد و ارادت مے آرد و ایں را تحکیم گویند یعنی پیر را بر خود
حاکم مے سازد پس ہر چہ پیر گوید مرید نشنود تحکیم نباشد و اگر بعضے قول و یا فعل
پیر را منکر باشد او مرید نباشد بعدہ حکایت فرمود زالے بود ہر بار در خانقاہ شیخ
ابو سعید ابو الخیر رحمۃ اللہ علیہ در آمدے و صحن خانقاہ را جاروب دادے شیخ
از وے پرسید کہ مقصود از یں جاروب دادن چہ داری بگو تا غرض تو حاصل
کنم زال گفت غرضے دارم چوں وقت خواہد آمد عرض خواہم داشت القصہ زال
ہمچناں خدمت بجا مے آورد تا روزے جوانے صاحب جمال بخدمت شیخ آمد
و بیعت کرد زال بیامد و خدمت شیخ را گفت کہ ایں جوان را بگو تا مرا در حبالۂ خود
آرد شیخ متامل شد و با خود گفت کہ ایں عورتے زال و نا زیبا و ایں جوانے خوب رو
ایں معنی چگونہ شود شیخ در خلوت شد سہ شبا روز طعام و شراب نخورد بعد سہ شبا روز سرود
را پیش طلبید رو بسوے آنجوان کرد کہ ایں زال را در حبالۂ خود آر جوان بطوع و رغبت
قبول کرد بعد ازاں زال التماس نمود کہ شیخ فرمان دہد تا مرا جلوہ دہد چنانچہ رسم عروسی است
شیخ فرماں داد ہمچناں کنند فرمود کہ مراتبہ کہ بے پختہ تضعیف کنند آنگاہ زال التماس کرد کہ شیخ
آں جوان را فرمان دہد تا مرا از زمین برگیرد و بدست خود بالاے تخت برد شیخ آں
جوان را فرمود کہ ہمچناں کن چوں آں جوان زال را از زمین بر داشت

زال گفت کہ اے شیخ ایں جواں مرا در نظر تو از خاک برداشت فرماں دہید کہ مرا بخاک نیند از دیعنے ایں کار را بو غار ساند و مرا پشت ندہ شیخ ہمچناں فرمود آں جواں قبول کرد نکتہ دربیاں تجدید بیعت حضرت سلطان المشائخ مے فرمود قدس سرہ العزیز چوں پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم عزیمت مکہ کرد پیش از فتح مکہ امیر المومنین عثمان را برسالت بر مکیاں فرستاد پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم را خبر رسانیدند کہ امیر المومنین عثمان را بکشتند پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چوں بشنید صحابہ رضوان اللہ علیہم طلب کرد و فرمود بیائید و بیعت کنید تا با مکیاں حرب کنیم یاراں بیعت کردند پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آں زماں برتنۂ درخت تکیہ کردہ بود آں بیعت را بیعت رضواں گویند دریں میاں یارے بود او را ابن اکوع مے گفتند او بیامد و درخواست بیعت کرد پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود پیش ازیں بیعت نکردہ گفت یا رسول اللہ کردہ ام اما ایں ساعت تجدید مے کنم پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم او را دست بیعت داد تجدید بیعت با مشائخ کہ مے کنند ازینجا است وقتے جوانے بخدمت سلطان المشائخ تجدید بیعت کرد مگر او را از طرفے ایذائے رسیدہ بود در باب او ایں بیت فرمود بیت

اے بسا شیر کاں ترا آہوست ✦ اے بسا درد کاں ترا داروست ✦ و بعد فرمود کہ من پیش جامۂ خواجہ خود شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز تجدید بیعت مے کنم و عجب ندارم کہ شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر نیز پیش جامۂ پیر خود تجدید بیعت مے کرد کاتب حروف در کتابے نوشتہ دیدہ است کہ تجدید بیعت پیش جامۂ پیر ازانجملہ است کہ بخدمت مخدوم تجدید بیعت کردہ شد از حق تعالیٰ امید دارم کہ ایں بیچارہ را بر جملہ کنند کہ عہد کردم بخواجہ خویش و بخواجۂ خواجۂ خویش و بخواجگان چشت علیہم الرحمۃ والرضوان و بمحمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ زبان نگاہدارم و گوش نگاہدارم و بر جادۂ شرع باشم و من بیچارہ را در کار دیں و محبت رب العالمیں بخشند و در سلک

بندگان مخدوم بدارند ایں ضعیف گوید بیت عہد کردیم کہ دل در خم زلف تو نہیم * جاں مشتاق بزیر سم اسپ تو نہیم * وقتے مردے بخدمت سلطان المشائخ تجدید بیعت کرد سلطان المشائخ دراں حال ایں بیت بر لفظ مبارک راند بیت در عشق تو کار خویش ہر روز * از سر گیرم زہے سر و کار * نکتہ در بیان اعتقاد مرید بخدمت پیر مقرر ضمیر منیر مریدان خوب اعتقاد باد باید کہ مرید را اعتقاد و محبت پیر بحدے باشد و بمثابۂ رسد کہ در زمان خود جز پیر خود دیگر را نداند کہ بخدا اے میرساند شیخ سعدی خوش گوید بیت کہ نیست در ہمہ عالم باتفاق امروز * جز آستانۂ تو مقصدے و ملجائے * و اگر در خاطر مرید شنست اعتقاد ہم بگذرد کہ در عالم جز پیر من کسے ہست کہ بخدا میرساند بالقطع شیطان ملعون در اعتقاد او تصرف کند و آں ہر دمے را از مشغولئی پیر بیروں آرد و خلل در اعتقاد انداز د و او را چیزے نماید کہ بداں فساد اعتقاد و ارادت او باشد نعوذ باللہ منہا بخدمت سلطان المشائخ سوال کردند اگر پیرے در احوال مرید سفر کند تا عمل او چگونہ باید اما اگر در عالم اعتقاد سفر کند و اعتقاد درست و محکم بیابد مرید را امیدے باشد فرمود آرے اصل درینکار اعتقاد است چنانکہ در عالم ظاہر اصل ایمان است و مومن را مے باید کہ در وحدانیت باری تعالیٰ و برسالت رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ایمان درست باشد مرید را نیز مے باید کہ در حق پیر اعتقاد درست باشد چنانکہ مومن بگناہ کافر نشود مرید نیز چوں در اعتقاد درست باشد بلغزشے بر ارتداد طریقت او حکم نتواں کرد کہ ببرکت اعتقاد باصل باز آید وے فرمود کہ وقتے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کہ مقصود عقیدہ ایں کس است ہر کہ بقصد و عقیدہ پاک آمد البتہ قابل باشد زیرا چہ بعقیدہ ایں کس را ہم در خاطر فرحتے باشد و اندازہ عقیدہ خویش ہر کسے نصیب مے برد بعدہ فرمود کہ وقتے از لکھنوتی مردے بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز

آمد خواجه گفت از کجا آمده و بچه نیت آمده آغاز کرد که فاتحه درخواست کردن شیخ
شیوخ العالم فرمود یاران و فرزندان را که فاتحه بخوانید ایں زمانکه جمع شدند
باز فرمود بچه نیت آمده او گفت فاتحه درخواست کردن خواجه بگریست که عقیده
همچنیں باید بعد فاتحه خواندن فرمود و گفت عقیده اینکس به از فعل اینکس است
فعل لنفسه باشد و عقیدة لغیره و سلطان المشایخ ے فرمود وقتے درویشے
را مار گزیده او گفت اگر ارادت من بشیخ خود درست است بهیچ علاجے حاجت
نیست و اگر ارادت درست نیست خود اینکس مرده اولی تر برکت عقیده او
آں زهر اثر نکرد غرض میدارد کاتب حروف مراد ازیں درویش ذات مبارک
سلطان المشایخ بود در آنچه بخدمت حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
قدس الله سره العزیز میرفت در صحرا سرے حضرت سلطان المشایخ را مار
گزیده بود چنانچه در نکته کرامات شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله
سره العزیز تحریر یافته است زیرا چه سلطان المشایخ فرموده است که کرامات
شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز حکایت فرمودے
که درویشے را اینچنیں حالے پیش آید و یا اینچنیں کارے پیش آید و من همان دانستم
که مراد ازاں درویش ذات مبارک سلطان المشایخ شیخ شیوخ العالم است
سلطان المشایخ نیز دریں حکایت همیں معنی را رعایت کرده است و سفر نمود
وقتے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز دعاے بر دست
داشت فرمود کسے باشد که ایں دعا را یاد گیرد من دانستم که مقصود شیخ ایں است
که من یاد کنم عرضداشت کردم اگر فرمان باشد بنده یاد گیرد آں دعا مرا داد
گفتم یکبار بخدمت شیخ بخوانم انگاه یاد گیرم آں دعا بمن داد و فرمود بخواں چوں خواندن
گرفتم اعرابے را اصلاح داد و فرمود که همچنیں بخواں من همچناں که فرمود خواندم اگرچه همچنانکه
من خوانده بودم هم معنی داشت القصه همان زمان آں دعا در خاطر من یاد شده
گفتم دعا یاد گرفتم اگر فرمان باشد بخوانم فرمود که بخواں آنرا خواندم آں

اعراب راکہ صلاح خدمت شیخ فرمودہ بود ہمچناں خواندم چوں از خدمت شیخ بیروں آمدم مولانا بدرالدین اسحاق رحمۃ اللہ علیہ مرا گفت نیکو کردی آں اعراب ہمچناں خواندی کہ خدمت شیخ فرمودہ بود گفتم اگر سیبویہ کہ وضع ایں علم است و آں دیگراں کہ بانی ایں قواعد اند مرا بگویند کہ ایں اعراب را کہ ہمچنیں است کہ تو خواندی من ہمچناں خوانم کہ شیخ فرمودہ است مولانا بدرالدین اسحاق گفت آں آداب کہ بخدمت شیخ تو نگاہ میداری زما ہیچ کس را میسر نشود و مے فرمود چوں شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز را زحمت غالب شد و ماہ رمضان آمد افطار مے کرد تا روزے خوربزہ آوردہ بودند و پارہ مے کردند و پیش شیخ میداشتند خدمت شیخ آں را تناول مے کرد در اثنائے آں پرکالہ خوربزہ بمن داد میخواستم کہ آں را بخورم در دل کردم کہ خدمت شیخ شیوخ العالم بدست مبارک خود چیزے بمن دہد کجا یابم نزدیک بود کہ بخورم و کفارت دو ماہ متصل روزہ دارم فرمودنے مکن مرا رخصت شرعی است ترا نشاید کہ بخوری برائے آزمایش اعتقاد تو دادہ بودم و مے فرمود کہ وقتے شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز مولانا بدرالدین اسحاق را آواز داد مولانا بدرالدین اسحٰق در نماز بود جواب داد گفت لبیک بعد ازاں حکایت فرمود کہ وقتے رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم طعام میخورد یکے را آواز داد آں یار در نماز بود در نگے کرد رسول علیہ السلام فرمود کہ چوں خدا و رسول خدا بخواند بر فور اجابت باید کرد بعد ازاں سلطان المشایخ بر لفظ مبارک راند کہ فرمان شیخ ہمچو فرمان رسول است علیہ السلام و مے فرمود کہ شیخ شیوخ العالم شہاب الدین سہروردی قدس سرہ مندیلے از شیخ خود یافتہ بود آں را پیوستہ بر خود داشتے و از ورع کہ نگاہ داشتے کہ گرفتے تا وقتے در خواب شدہ بود آں مندیل جانب پائے او بود ناگاہ پائے او بداں مندیل رسید چوں بیدار شد قلق و اضطراب بیحد نمود تا بغایتے کہ میگفت کسے من ایں ظلم کہ فردائے قیامت من در تیہ ایں تاسف اندوہ خواہم بود انگاہ حکایت فرمود کہ یکے بخدمت شیخ شبلی آمد و گفت مرید تو

مے شوم شبلی فرمود بشرطے ارادت تو قبول کنم کہ آنچہ بفرمایم تو ہماں کنی مرید گفت ہمچناں کنم شبلی گفت تو کلمہ شہادت چگونہ مے گوئی مرید گفت کہ اینچنیں گویم لَآ اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہُ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰہِ شبلی گفت تو کلمہ شہادت چگونہ مے گوئی اینچنیں بگو لَآ اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہُ شبلی رسول اللہ مرید بر فور اینچنیں گفت بعد ازاں شبلی رحمۃ اللہ علیہ فرمود کہ شبلی یکے از چاکران کمینہ آنحضرت است رسول ہمون است من اعتقاد ترا امتحاں مے کردم کہ شیخ مجد الدین بغدادی در تحفۃ البررۃ مے نویسد طائفہ خواستند کہ تجارت روند بر خود و بر اموال خود مے ترسیدند بخدمت ابو الحسن خرقانی رحمۃ اللہ علیہ رفتند و عرضداشتند کہ ایں بندگاں را اتفاق عزیمت سفر است اگر از حضرت دعائے و یاورد ے نامزد حال ما شود تا از برکت آں سلامتی باشد شیخ فرمود بنام باری تعالیٰ عز اسمہ بروید فاما اگر در راہ خوفے و یا ہراسے پیش آید نام من بگیرید و بگوئید ابو الحسن خرقانی تا ازاں خوف و ہراس خلاصی یابید چوں ایں سخن از شیخ شنیدند بعضے سخن از شیخ قبول کردند و بعدہ یکجا رواں شدند در اثنائے راہ ایشاں را قطاع طریق پیش آمدند کسانیکہ باعتقاد صاف تمسک بنام شیخ کردند خلاص یافتند و کسانیکہ باسم باری تعالیٰ بآیات و دعوات تمسک کردند ہلاک گشتند و مالہائے ایشاں غارت شد بریں حال تعجب ہر دو طائفہ زیادت گشت چوں بخدمت شیخ آمدند یکے از ایشاں پرسید چہ حال است گفتند بر ما اینچنیں معاملہ گذشت نہ آنکہ اسم باری تعالیٰ از اسامی بندگان او بزرگ است شیخ گفت آرے ولیکن شما اسم کسے ذکر کردید کہ مسمی او را نمے شناسید پس گوئی کہ او را ذکر نکردید فاما ایں طائفہ اسم کسے ذکر کردند کہ او را کما حقہ مے شناسند و او حق را مے شناسد پس گوئی کہ حق جل و علی را ذکر کردند و ایں معنی ہر کسے تصدیق نکند مگر کسیکہ ذوق حقیقت چشیدہ باشد و حاصل کار را مشاہدہ کردہ مصنف فرمود من از شیخ رفیع الدین شیخ الاسلام او دہ شنیدہ ام کہ مے گفت مرا قریبے بود او مرید شیخ محمد اجل سنزری بود وقتے آں مرید را باتہامے گرفتند و در معرض قتل آوردند سیاف او را ہمچناں استادہ

که روے او جانب قبله باشد مگر درآنصورت گو پیر او پس پشت مے شد پر فور روے سوے گو چپیر خود کرد ستیان گفت دریں محل روئے سوئے قبله باید کرد آں مرد گفت من روئے جانب قبلهٔ خود کرده ام تو کار را باش امیر حسن خوش گوید بیت اگرچه در عرب از بهر قبله کعبه بنا شد ٭ نبود قبله مجنوں مگر قبیله لیلی ٭ از سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز سوال کردند مریدے باشد که شیخ وقت نماز مے گذارد واندک ورد مے خواند اما محبت شیخ در دل او بسیار باشد و اعتقاد او بجمه نسبت پیر یکبارگی راسخ و مریدے دیگر باشد که او طاعت بسیار باشد و تسبیح و اوراد بے اندازه و حج کرده اما در محبت شیخ و در اعتقاد قصورے باشد میاں ایں دو بهتر کدام باشد فرمود آنکه معتقد و محب شیخ است بعد ازاں بر لفظ مبارک راند آنکه محب و معتقد شیخ باشد یکوقت او بر همه اوقات آں متعبد سست اعتقاد شرف دارد بعد ازاں فرمود که مذهب بعضے اینست که اولیا بر انبیا فضیلت دارند بسبب آنکه انبیا بیشتر احوال با خلق مشغول اند یعنے صاحب دعوت اند اما اولیا شب و روز بحق مشغول اند ایں مذهب باطل است اگرچه انبیا با خلق مشغول اند اما زمانے که با حق مشغول مے شوند آں یک زماں بر جمله اوقات اولیا شرف دارد مے فرمود که وقتے شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز مے فرمود که یکے با من پیوند کرده بود چوں از من برفت چند گاه مزاج او برقرار بود باز ازاں بگشت و یکے دیگر بود که از من دور رفت و دیرے همانجا بود اگرچه تا دیرے بود اما مزاج او برآں قرار بود بعد دیرے هم نگشت انگاه روے سوے من کرد که ایں مرد با من پیوسته است هم برآں مزاج است و هیچ نگشته است سلطان المشایخ چوں بریں حرف رسید بگریست هم در گریه بر لفظ مبارک راند که تا امروز محبت ایشاں برقرار است بلکه بر مزید از سلطان المشایخ سوال کردند اگر مریدے بخدمت پیر خود کمتر رسد و در غائبانه بیشتر در یاد پیر خود باشد چگونه باشد فرمود که آں نیکوتر اگر کسے از خدمت پیر خود غایب باشد و در یاد پیر خود

باشد به از آنکه همه روز در پیش باشد و از محبت پیر بے خبر بعد ازاں ایں مصرع
برلفظ مبارک راند مصرع بیرون و درون به که درون و بیرون ٭ در مجلس سلطان
المشائخ قدس الله سره العزیز سخن درآں افتاد که مریداں بخدمت مخدوم مے آیند
و سر بر زمیں مے نهند سلطان المشائخ فرمود من خواستم که خلق را منع کنم اما
چوں پیش شیخ من همچنیں کرده اند منع نکرده ام درینمیاں امیر حسن رحمة الله
علیه عرضداشت کرد بندگانے که بخدمت میپیوستند و ارادت آورند ایں ارادت
بیعت عبارتیست از عشق و محبت پیر پس آنجا که عشق و محبت آمد در آنصورت
سر بر زمیں نهادن سهل خدمتے باشد سلطان المشائخ مے فرمود قدس الله
سره العزیز که از خدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین طیب الله مضجعه
شنودم که وقتے شیخ ابوسعید ابوالخیر رحمة الله علیه سوار در راہے میرفت
و مریدے پیش آمد و آں مرید پیاده بود پیاده زانوے شیخ بوسید شیخ فرمود
فروتر مرید پاے شیخ بوسید شیخ فرمود فروتر مرید زانوے اسپ بوسید
شیخ فرمود فروتر مرید سم اسپ بوسید شیخ فرمود فروتر مرید زمیں بوسید
انگاه شیخ ابوسعید ابوالخیر فرمود که دریں چه ترا فرمودم فروتر مقصود من
آں بود که پاے بوس من کنی هرچه از فروتر مے بوسیدی درجه تو در دنیا
بالاتر مے بود کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نوشته دیده است
قَالَ صُهَیْبٌ رَأَیْتُ عَلِیًّا یُقَبِّلُ یَدَ الْعَبَّاسِ وَرِجْلَهُ سلطان المشائخ
مے فرمود که پیش ازیں مردے بر من آمده بود بزرگ زاده و سیاحت کرده
و شام و روم دیده دریں حال که او پیش ما بود وحید الدین قریشی درآمد
و سر بر زمیں نهاده شیخ سعدی خوش گوید ع هرجا که روے زنده دلے
بر زمین تست ٭ هرجا که دست غم زده در دعاے تست ٭ بزرگے دیگر
گوید بیت شعاع روز بهی تا بدانچنین کسے ٭ که بر پشتش تو برنهد
بخاک جبیں ٭ آں مرد سافر بانگ برو زد و گفت مکن سجده جائیکه

نیامدہ است بعدہ و غلبہ کردہ من با او گفتم غلبہ مکن ہر امرے کہ فرض بود باشد چوں فرضیت او برخیزد استحباب باقی ماند چنانچہ روزہ عاشورہ اُمم ماضیہ فرض بود در عہد پیغمبر ما صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم چوں ماہ رمضان فرض شد فرضیت او برخاست استحباب او باقیماندہ آمدیم بر سجدہ درمیان اُمم ماضیہ مستحب بود چنانچہ رعیت مر بادشاہ را و شاگرد مر استاد را و امت مر پیغامبر را سجدہ مے کردند چوں در عہد پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم آں سجدہ برخاست اکنوں استحباب رفت اباحت باقیماندہ بر امر مباح منع از کجا آمدہ است آں مرد ساکت شد بعدہ فرمود معہذا در پیش من کہ روے بر زمیں مے آورند من کارہ ام اما چوں پیش شیخ ما روے بر زمیں آوردہ اند اگر من منع کنم از دو چیز یکے لازم آید یا تجہیل مشائخ یا تفسیق ایشاں نعوذ باللہ منہا بزرگے گوید بیت در خدمت رکاب تو سر بر زمیں نہاد ✦ خورشید ز آسماں چہارم ہزار بار ✦ نکتہ در بیان اصل خرقہ و بخشش آں سلطان المشائخ مے فرمود کہ پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در شب معراج از حضرت عزت خرقہ یافت و آں را خرقہ فقر گویند بعدہ صحابہ را طلب کرد و گفت من از حضرت عزت خرقہ یافتہ ام و مرا فرمان است کہ آں را بیکے بدہم بعدہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم روے سوے حضرت ابو بکر کرد رضی اللہ عنہ و فرمود اگر من ایں خرقہ بتو بدہم چکنی ابو بکر گفت من صدق ورزم و طاعت کنم و عطا کنم بعدہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ را فرمود اگر من ایں خرقہ بتو بدہم چہ کنی عمر گفت عدل کنم و انصاف نگاہدارم بعدہ از حضرت عثمان رضی اللہ عنہ پرسید اگر من ایں خرقہ بتو بدہم تو چہ کنی عثمان گفت من اتفاق کنم و سخاوت ورزم بعد حضرت علی علیہ السلام رضی اللہ عنہ را پرسید اگر من ایں خرقہ را بتو دہم چکنی علی گفت من پردہ پوشی کنم و عیب بندگان خداے عزوجل بپوشم آں خرقہ

بعلی دادکرم الله وجهه فرمود مرا فرمان خدای عزّوجل بود مرا که ایں جواب گوید
ایں خرقه او را بدهی و سلطان المشائخ مے فرمود که بر حضرت امیر المومنین ابوبکر
صدیق رضی الله عنه چهل هزار دینار موجود بود آں روز که چهل هزار نثار بیاورد
و گلیمے پوشیده و میخے برآں زده بخدمت رسول الله علیه السلام آمد و همان
زمان جبرئیل علیه السلام گلیمے پوشیده و میخے برآں زده بیامد رسول علیه السلام
پرسید که ایں چه هیئت است گفت یا رسول الله امروز جمله ملائکه را فرمان شده
است که بر موافقت ابوبکر گلیم پوشید و میخے برآں زده دریں محل سلطان
المشائخ ایں دو مصرع بر زبان مبارک راندبیت شکرانه چهل هزار دینار دهند +
تا شیخ گلیم عشق را بر دهند + بعده فرمود چوں جنید شبلی را خرقه پوشانید گفت
آنچه پیر در حق ما بجا آورده بود در حق تو بجا آوردیم باقی کار خداست عزّوجل
و مے فرمود تشریف آنچه صحبت شیخ یافته باشد بغیرے نتواں داد و لیکن اگر
بشویند درآں منعے نیست فاما بهتر آں باشد که نشویند و مے فرمود از تشریفات
صحبت یافته پیر اگر وصیت کنند که برا بر ایں کس که در گور نهند روا باشد و با وصیت
کنند که بفرزندانے که صالح باشد بدیشاں دهند و مے فرمود که من وقتے از شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز خرقه یافتم از گلیم خرقه چشتی
و آں هنوز بر من هست عرض میدارد کاتب حروف برآنجمله که بعد نقل سلطان
المشائخ قدس الله سره العزیز چوں نعش مبارک حضرت سلطان المشائخ
را در گور فرود آوردند خرقه که از شیخ شیوخ العالم یافته بود بر وجود مبارک سلطان
المشائخ فراز کردند و مصلی حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الدین قدس الله سره
العزیز بر سر مبارک سلطان المشائخ نهادند عرض میدارد کاتب حروف برآنجمله
جامه شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز که جد کاتب
حروف سید محمد کرمانی رحمة الله علیه یافته بود و جامه حضرت سلطان المشائخ
و جامه شیخ علاؤ الدین نبسه شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله

سرہ العزیز ایں ہر سہ جامہ صحبت یافتہ اولیاے خدا تعالیٰ یکے بخشید بخدمت مبارک سید محمد کرمانی کہ پوالد کاتب حروف سید مبارک محمد کرمانی رسیدہ بود تا روز تحریر در خاندان کاتب حروف آں دولت موجود است خارج آں جامہ ہاے دیگر کہ پدر و عمان کاتب حروف از سلطان المشائخ یافتہ اند موجود است الحمد للہ علیٰ ذالک حضرت سلطان المشائخ مے فرمود بعضے ازیں طایفہ راسیان دزدان روز قیامت بستانند و ایشاں بگویند ما دزدی نکردہ ایم چوب آید کہ جامہ مردان پوشیدید و عمل ایشاں نکردید آخر ہم بشفاعت پیراں نجات یابند و مے فرمود کہ مردے بود اور اعزیز بشیر گفتندے او از بداؤں در دہلی آمدہ بود بخدمت مولانا ناصح الدین پسر قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللہ علیہ از و خرقہ در خواہد ہم بریں نیت جمیعتے کرد بر سر حوض سلطان بعضے از درویشاں آنجا حاضر شدند دریں میاں آں درویش کہ در طلب خرقہ آمدہ بود چوں حوض سلطان را بدید گفت ایں سہل حوضے است حوض ساغر کہ در بداؤں است بہتر ازیں حوض است محمد کبیر آنجا حاضر بود چوں ایں سخن انو شنید مولانا ناصح الدین را گفت کہ ایں را خرقہ مدہید یعنے کذاب گوست مولانا ناصح الدین ہمچناں کرد او را خرقہ نداد و از شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ منقول است کہ مے فرمود من از سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز شنیدہ ام چندیں خرقہ کہ ایں ضعیف دادہ است ازیں میاں چہار کس را خرقہ ارادت دادہ است دیگر ہمہ را خرقہ تبرک و شیخ بہاؤ الدین زکریا قدس سرہ مے فرمود چندیں خرقہ کہ دادیم ازیں میاں پنج یا شش خرقہ ارادت بود باقی ہمہ خرقہ تبرک عرض میدارد کاتب حروف حکمت ایں سخن چیست کہ بر زبان مبارک سلطان المشائخ رفتہ است کہ چندیں خرقہ کہ ایں ضعیف دادہ است چہار کس را خرقہ ارادت دادہ است مقرر است کہ چندیں ہزار بندگان خدا تعالیٰ مریدان سلطان المشائخ بودہ اند و ہمہ را بار ارادت قبول کردہ و کلاہ و خرقہ دادہ و مرید گرفتہ

فاما مراد ازیں سخن مرید حقیقیست و مرید حقیقی منقول است از سلطان المشائخ دریں باب در نکته بیان مرید تحریر یافته است و دیگر آنکه مراد ازاں مریدے است که ہمہ افعال و اقوال تابع پیر باشد و ذرہ از روش پیر تجاوز نکند تا از غایت اتحاد پیر کنفس واحد شود که الفقراء کنفس واحدۃ **مصرع** بیگانگیے نیست تو مائی وما توئیم ✦ وکاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نوشته دیده است رأیت[۱] بخط شیخ الاسلام شهاب الدین السهروردی انه ذکر لباس الخرقة الی الجنید وبعد اختصر علی الصحبة وغیره من المشائخ عنعنه الخرقة الی النبی علیه السلام واعتمد السهروردی علی حدیث ابن خالد وللمشائخ فیه طریقتان الطریقة الحسن البصریة والطریقة الکمیلیة فانه لبس علیه السلام علیًّا وهو البس الحسن البصری والکمیل ابن زیاد فخرقة الحسن البصری معروفة واما الکمیل البس عبد الواحد ابن زید والبس هو ابا یعقوب النسوسی والبس هو ابا یعقوب النهرجوری والبس هو ابا عبد الله ابن عثمان والبس هو ابا یعقوب الطبری والبس هو ابا القاسم بن رمضان والبس هو ابا العباس بن ادریس البس هو داؤد ابن محمد المعروف بخادم الفقراء والبس هو محمد بن مالک البس هو اسمعیل المصری والبس هو شیخنا ابا الحسن احمد بن عمر الصوفی والبس هو هذا الفقیر **نکتة**

---

۱ ترجمہ دیدم من بخط شیخ شهاب الدین سهروردی تحقیق ذکر کرده است آں شیخ شهاب الدین پوشانیدن خرقه را بجهت کرده آں را بسوے جنید بعد ازاں اختصار کرده بر صحبت بسوے آں از مشائخاں نسبت کنند خرقه را بسوے یکے بعد دیگرے تا رسانند نسبت ایں خرقه را بسوے حضرت نبی صلی الله علیه وسلم اعتماد شیخ شهاب الدین سهروردی بر حدیث ابن خالد است و مر مشائخان دیگر را در پوشانیدن خرقه دو طریق است یکطریق منسوب است بسوے حضرت حسن بصری ویکطریق منسوب است بسوے کمیل بن زیاد پس بدرستی که شان اینست پیغامبر علیه السلام پوشانید آں خرقه علی را و علی پوشانید آں خرقه حسن بصری را و کمیل ابن زیاد را پس طریقه و خرقه حسن بصری معروف است و اما کمیل بن زیاد پس پوشانید کمیل بن زیاد عبد الواحد زید را خرقه و عبد الواحد زید خرقه پوشانید ابا یعقوب نسوسی را و او خرقه پوشانید ابا یعقوب نهرجوری را و او خرقه پوشانید ابا عبد الله ابن عثمان را و او خرقه پوشانید ابا یعقوب طبری را و او خرقه پوشانید ابا قاسم بن رمضان را و او خرقه پوشانید ابا عباس ابن ادریس را و او خرقه پوشانید داؤد ابن محمد را که مشهور است بخادم الفقراء و او خرقه پوشانید محمد بن مالک را و او خرقه پوشانید اسمعیل مصری را و او خرقه پوشانید شیخ مرا که پدر نیکوئی هاست نام او احمد بن عمر صوفی است و او خرقه پوشانید ایں فقیر را ۱۲

در بیان خلافت مشایخ قدس الله ارواحهم واسرارهم العزیز از سلطان المشایخ
قدس الله سره العزیز مولانا فصیح الدین سوال کرد خلافت مشایخ کرا شاید فرمود
کسے را کہ در خاطر او توقع خلافت نباشد و مے فرمود کہ شیخ ظہیر الدین سقا بر
من آمدہ بود و مے گفت ہر کہ را من مرید گرفتم او بر من شیخی کرد من گفتم شمارا از
جہت شیخ الاسلام بہاؤ الدین قدس الله سره العزیز برائے این کار اذنے
بود گفت خیر بعدہ در خاطر من گذشت چوں کسے را از جہت شیخ اذنے نباشد
ہمیں تقاضا کند از سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز سوال کردند کہ
کدام اوصاف است کہ آدمی بداں مستوجب خلافت مشایخ مے گردد او فرمود
کہ اوصاف این کار بسیار است فاما دراں ایام کہ خواجہ من مرا بدولت خلافت
خود رسانید روزے مرا گفت باریتعالی ترا علم و عقل و عشق دادہ است وہر کہ
بدیں سہ صفت موصوف باشد از وے خلافت مشایخ نیکو آید و من از خواجہ خود
شنیدہ ام مشایخ خلافت خود کہ مے دہند آنرا سہ طریقہ است اول محکم و بہتر است
و آں رحمانی است و دراں خیر و برکت بسیار است و آں آنست کہ پیر در باب
یکے ملہم مے شود و حق تعالی بغیر واسطہ در دل شیخ مے اندازد کہ فلاں را خلافت
بدہ و دوم آنست کہ شیخ در مرید معاملہ نیکو مے بیند اجتہاد مے کند و اجتہاد
احتمال خطا و صواب دارد و سیوم آنست کہ بشفاعت و عنایت کسے شیخ او را
خلافت مے دہد دریں محل سلطان المشایخ را قدس الله سره العزیز پرسیدند
درچنیں اذنے کہ انشراح پیر نباشد شیخ عہدہ آں باشد فرمود بریں نوع
چگونہ باشد بعدہ فرمود کہ فخر الدین صفاہانی خلیفہ شیخ الاسلام فرید الحق
والدین قدس الله سره العزیز بود و در بلگرام بودے او داؤد نام
درویشے را بخدمت شیخ شیوخ العالم فرستاد و التماس خلافت کرد کہ خلق
مزاحم مے شود و کلاہ مے طلبد و من دراں ایام بخدمت شیخ شیوخ العالم
بودم شیخ شیوخ العالم خدمت ہائے او قبول نکرد و مدتے فرستادہ او بغرض

ماندہ ویک کرت من تنہا ویک کرت برابر مولانا شہاب الدین پسر شیخ شیوخ
العالم ذکر او بعلے بہتر پیش شیخ شیوخ العالم کردیم ہر بار اثر بے رضائی و شیخ ظاہر
مے شد وے مے فرمود کہ ایں کار حق است بآرزو نیست ہر کہ قابل باشد ناخواستہ
بیاید کرت سوم در محل صالح درباب او عرضداشت کردم ایں بار فرمان شد توچہ
مے گوئی عرضداشت کردم حاکم مخدوم است او در ظاہر درویشی مشغول مے تمام
انگاہ مرحمت فرمود از مولانا بدرالدین اسحاق براے او خلافت نامہ نویسانید
و فرستاد تا چناں افتاد کہ در دہلی باایں فخرالدین ملاقات شد من چیزے
کیفیت خلافت او کہ التماس کردہ بودم آغاز کردم دیدم او را دشوار مے نماید مرا
در خاطر گذشت انچہ درباب او شیخ مے فرمود حق ہماں بود و من بر غلطم مولانا
ضیاء الدین برنی رحمۃ اللہ علیہ در حسرت نامہ خود آوردہ کہ من وقتے بخدمت
سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز حاضر بودم از اشراق تا چاشت بمجاورۂ
جاں بخش سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مشغول در آں روز بیشتر از
بندگان خدا بخدمت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز ارادت مے
آوردند و بدولت ابدی میرسیدند در اثناے ایں خیال در خاطر گذشت کہ مشائخ
سلف در گرفتن مرید احتیاط کردہ اند سلطان المشائخ بکرم وافر خود عام و
خاص را دستگیری مے کند و دست بیعت میدہد خواستم کہ دریں باب سوال
کنم سلطان المشائخ از انجا کہ مکاشف عالم است بر خطرۂ من واقف شد
فرمود ہر چیزے از من سوال مے کنی وایں نہ پرسی کہ من بے تفتیش
آیندگان را چرا دست بیعت میدہم من ازیں سخن بلرزیدم در پاے سلطان
المشائخ افتادم کہ مدتے است ایں شکل بر خاطر بود و امروز نیز در خاطر میگذشت
و باطن مخدوم برآں مطلع شد فرمود کہ حقتعالی در ہر عصرے بحکمت بالغہ خود
خاصیتے نہادہ است تا در مردم آں عصر طریق و رسم و عادتے علاحدہ پیدا
مے آید چنانکہ مزاج و طبیعت ایشاں با طبائع و اخلاق گذشتگاں باز نمے ماند

مگر در نوادر مردم وا نمعنی از تجاربات است وصل ارادت در مرید انقطاع از غیر حق است وشغل مع اللہ چنانکہ مشرح در کتب سلوک مملوست وسلف تا انقطاع کلی نمیدیدند دست بیعت نمیدادند فاما از عصر شیخ ابو سعید ابو الخیر کہ آیتے بود از آیات حق تا عصر شیخ سیف الدین باخرزی واز عصر شیخ شیوخ العالم شہاب الدین سہروردی تا عہد دولت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز کہ درہاے ایں شاہاں کہ علو درجات وکرامات ایشاں از شرح مستغنی است ہجوم خلق مے شد از ہر طایفہ از ملوک وامراؤ معارف ومشاہیر وطوایف دیگر مے آمدند وخود را از خوف تبعات آخرت در پناہ ایں عاشقان خدا مے انداختند وایں مشایخ کبار دست بیعت بخاص وعام میدادند وخرقہ توبہ وتبرک مے فرمودند وہر کسے نتواند کہ معاملات محبوبان خدا را مقیس علیہ سازد کہ شیخ ابو سعید وشیخ سیف الدین باخرزی وشیخ شہاب الدین سہروردی وشیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہا ہم ہمچنین مریداں گرفتہ اند من ہم مے گیرم چہ اگر محبوب خدا یتعالیٰ جہانے را از گناہگاراں در حمایت خود آرد تواند ما عیم در جواب سوالِ تو در گرفتن مریداں احتیاطے ولا سانمے کنم یکے آنست کہ بتواتر مے شنوم کہ بسیاراں از در آمدن ارادت من دست از معصیتے میدارند ونماز بجماعت مے گذارند وباوراد ونوافل مشغول مے باشند اگر من ہم در اول شرائط حقیقت ارادت با ایشاں بگویم وخرقۂ توبہ وتبرک کہ بجاے خرقہ ارادت است ندہم ازیں مقدار خیر کہ از ایشاں در وجود مے آید محروم شوند دیگر آنکہ بے آنکہ در خاطر بگذرانم و بالتماسے ویا وسیلتے انگیزم ویا شفیعے درمیاں آرم از شیخے کامل مکمل در دادن دست بیعت مجازم ومے بینم مسلمانی بعجز واضطراب ومسکنت وبیچارگی برمن مے آید ومے گوید کہ از جملہ گناہاں توبہ مے کنم من بہ نیت آنکہ شاید سخن اوراست باشد دست بیعت مے دہم خاصہ کہ از صادقاں

مے شنوم کہ ارادت من از اہل بیعت را از معاصی باز میدارد و سبب دیگرے آنکہ
اقوی الاسباب است اینست کہ روزے شیخ شیوخ العالم **فرید الحق والدین**
قدس اللہ سرہ العزیز دوات و قلم از پیش خود مرا داد و فرمود کہ تعویذ نویس کہ مرید
بجہت دادن تعویذ محتاج مے باید و من ترا اجازت دادم کہ تعویذ نویسی و بحاجتمنداں
بدہی چوں تعویذ نوشتن گرفتم شیخ شیوخ العالم در من دید کہ از نوشتن دعا ملول
شدہ ام فرمود کہ تو ہمیں زماں از نوشتن دعا ملول شدی در آنکہ حاجتمنداں بسیار
بر در تو خواہند آمد و دعا التماس خواہند کرد حال تو چگونہ خواہد شد دریں محل چوں
دیدم کہ خلوت است در پایے شیخ شیوخ العالم افتادم و گفتم کہ مخدوم مرا بزرگ
گردانید و خلافت خود کہ بس بزرگ دولتے است مرا فرمود و من مردے متعلم و از
اختلاط دنیا پیوستہ متنفر بودہ ام و اینکار عہدۂ بزرگ است اندازۂ من بیچارہ
نیست ہمیں ارادت مخدوم و نظر شفقت در کار من کافیست چوں خدمت شیخ
شیوخ العالم عرضداشت من بشنید فرمود اینکار از تو نیکو خواہد آمد من
دریں باب الحاح کردم شیخ شیوخ العالم را از عذر خواستن من حالے پیدا
شدہ راست بنشست و مرا نزدیک طلبید و پیش خود نشستن فرمود و گفت
نظام بدانکہ فردا مسعود بندہ را در درگاہ بے نیازی آبروے خواہد بود یانہ
اگر خواہد بود من با تو عہد مے کنم کہ پاے در بہشت ننہم تا ایشاں را کہ تو
دست بیعت دادۂ با خود در بہشت نبرم شیخ سعدی **بیت** ما نداریم غم دوزخ
و سودائے بہشت + ہر کجا خیمہ زدی اہل دل آنجا آیند + الغرض بریں حرف
سلطان المشائخ تبسم کرد و فرمود کہ مرا خلافت ہمچنیں دادہ اند و ایں کار
گہے از من نیکو مے آید و گاہے نیکو نمے آید نمیدانم آنانکہ ہمہ عمر در طلب اینکار اند و بحیلہ
و چارہ و دروغ و نعمت دست دریں کار نازک مے زنند از ایشاں چگونہ خواہد آمد
و نیز ہمچنیں بزرگے کہ من بیقین میدانم و برائے العین مشاہدہ کردہ ام کہ شیخ
من از واصلان درگاہ بے نیازی بود از مشربے کہ شیخ بایزید و جنید و دیگر

مستاں عشق خدائے جامہا پوشیدہ اند وہم پوشیدہ بود و رباب کسانیکہ من ایشاں را دست بیعت بدہم آنچناں سخن گفتہ باشد متعہد شد من نتوانم کہ از بیعت مانع شوم ایں ضعیف گوید **بیت** بدست گیر و بروں آر و دستگیری کن ٭ کہ جز محبت توہیچ دستگیر ندارم **نکتہ** در بیان حال شیخ کاتب حروف بخط مبارک حضرت **سلطان المشائخ** قدس اللہ سرہ العزیز نوشتہ دیدہ است ادنٰی حال الشیخ ان یکون موصوفا باوصاف اولھا ان یکون مرادا حتی یمکنہ تربیت المرید والثانی ان یکون سالکا حتی یقدر علی الدلالۃ والثالث ان یکون مودبا حتی یودب والرابع ان یکون جوادا غیر ملتفت الی الکون والخامس ان لا یکون طامعا فی مال المرید والسادس اذا امکنہ العظۃ بالاشارت لا یعظہ بالعبارت والسابع اذا امکنہ التادیب بالرفق لا یودب بالعنف بامر بفعلہ امر المرید بفعلہ والتاسع ما نھی عنہ نھی المرید عنہ و ینزجر عنہ والعاشر اذا قبل المرید للہ تعالٰی فلا یردہ لاحد فان کان الشیخ بھذہ الصفۃ لا یکون المرید الا صادقا **ترجمہ** کمترین حال شیخ اینست کہ باشد شیخ موصوف باوصاف صفت کردہ باشد بصفتہا صفت اول اینست کہ باشد مراد و مطلوب تا قادر شود بر تربیت کردن مرید وصفت دوم اینست کہ باشد شیخ راہ رفتہ تا تواند راہ نمودن وصفت سوم اینست کہ باشد شیخ صاحب آدب تا آداب آموزد مرید را وصفت چہارم اینست کہ باشد شیخ صاحب جود وعطا بے ریا و نمود صفت پنجم اینست کہ شیخ نباشد طمع کنندہ مال مرید و جز آں و صفت ششم اینست کہ تا تواند مرید را بنرمی و دلیری ادب دہد و تربیت کند نہ بسختی و بیرونی صفت ہفتم اینست کہ تا ممکن باشد شیخ نصیحت مرید را باشارت کند بزبان نگوید صفت ہشتم اینست بچیزیکہ مامور است شیخ بآں چیز صریح امر کند مرید را بکردن آں چیز صفت نہم اینست بچیزیکہ باز داشتہ شدہ

است شیخ ازاں چیز باز دارد مرید را ہم ازاں چیز صفت دہم اینست وقتیکہ
قبول کند مریدے را برائے اللہ تعالیٰ پس رد نکند برائے کسے پس اگر باشد
شیخ بایں صفتہا نباشد مرید آں شیخ مگر صادق نکتہ در بیان ولی و ولایت
و ولایت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ مے فرمود مرتبۂ اولیا بر سہ قسم
است یکے آنکہ ولی باشد و از انحال نہ او را خبر باشد و نہ خلق را دوم آنکہ خلق
بداند کہ او از اولیاست و او نداند سیوم آنکہ او ولی حق باشد و بداند کہ از اولیاست
و خلق ہم بدانند بعدہ فرمود انبیا را عزل نباشد و در رسالۂ امام ابوالقاسم
قشیری مے نویسد کہ ولی را دو معنی است یکے فعیل بمعنی مفعول یعنے ولی کسے
باشد کہ حقتعالیٰ را متولی گرداند در امور خویش قال اللہ تعالیٰ وھو یتول الصالحین
فلا یکلہ لنفسی لحظہ بل یتول الحق للہ سبحانہ و تعالیٰ و دوم فعیل صیغہ
مبالغہ من الفاعل یعنے ولی کسے ست کہ متولی عبادات و طاعات خدا تعالیٰ
باشد یعنے عبادات و طاعات او را جاری دارد بر سبیل پیاپے من غیران
یتخللھا عصیاں پس ایں ہر دو صفت موجود باید تا او ولی باشد و اختلاف
کردہ آید کہ روا باشد ولی خود را ولی نداند بعضے مے گویند روا باشد زیرا چہ
ولی نفس خود را در عین تصغیر مے بیند و اگر چیزے از کرامت بدو ظاہر شود
بترسد نباید کہ ایں مکر باشد پس ایں حال مشعر خوف باشد و ایں خوف احتمال
آں دارد کہ عاقبت بخلاف حال او باشد پس طایفہ کہ برینحال و برینقول اند
شرط ولائت وفائے مآل میدارند یعنے اگر معاملہ موافق مآل شد ولی باشد
و بعضے مے گویند روا باشد کہ ولی خود را ولی داند و ایں طائفہ شرط نے دارند
وفائے مآل را پس نزدیک ایشاں رواست کہ ایں ولی مخصوص بکرامتے
باشد کہ بداند کہ او مامون العاقبۃ است زیرا چہ کرامت اولیا جایز است
پس ایں حال از خوف عاقبت ایمن گرداند و ہم ازینجاست کہ رسول
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است کہ دہ نفر اند از یاران من کہ در بہشت

خواہند رفت و رسول علیہ السلام دانستہ کہ ایشاں مامون العاقبۃ اند وسلطان المشائخ مے فرمود کہ شیخ را ہم ولایت باشد وہم ولایت باشد ولایت آنست کہ مریداں را بخدا رسانند و ادب طریق تعلیم کند وانچہ میان او ومیان خلق ہست آں را ولایت گویند وانچہ میان او ومیان حق است آں ولایت است وآں خاص محبت است چوں شیخ از دنیا نقل کند روا باشد ولایت با خود ببرد اما ولایت بکسے تسلیم کند و ببرود اگر او نہد روا باشد کہ حق جل وعلی ولایت بدیگیے بدہد اما ولایت ہمراہ او باشد آں را با خود ببرد دریں باب حکایت فرمود بزرگے بود مریدے را بخدمت بزرگے فرستاد کہ شب ابو سعید ابو الخیر نقل کرد باز آں بزرگ کس فرستاد کہ ولایت بکہ داد او جواب گفت کہ ایں خبر ندارم بعد ازاں ایشاں را معلوم شد کہ آں ولایت شمس العارفین دادند رحمۃ اللہ علیہ ہم در آں شب خلق بر در شمس العارفین آمدند شمس العارفین ایشاں را پیش ازانکہ سخنے گویند گفت خدا تعالیٰ را چندیں شمس العارفین اند تا بکلام شمس العارفین دادہ باشند سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کہ اولیا تا وقت نقل ہچناں اند گوئی کسے در خواب باشد ومعشوق او در بستر او حاضر شدہ باشد وقت رحلت آں خفتہ را ماند کہ ناگاہ از خواب بیدار شود معشوق ومطلوب خود را کہ ہمہ عمر در طلب او بودہ باشد ہم در بستر خود یابد دانی او را چہ شادی وفرحت بود یکے از حاضران سوال کرد کہ بعضے اولیا را ہمیں جا نعمت مشاہدہ حاصل است فرمود آرے اما ایں نعمتے کہ ایں ساعت مے بینند چوں آں نعمت بکمال دریابند بداں خفتہ ماند کہ چوں بیدار شود معشوق خود ہم در بستر یابد بحکم حدیث اَلنَّاسُ نِیَامٌ فَاِذَا مَاتُوا انْتَبَھُوا یعنے تا ہر کس اینجا بچہ مستغرق است چوں بمیرد ہمانچہ مطلوب او ست بدو د ہند

نکتہ دربیان کرامت حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود سہ چیز است کہ از طریق کرامت حاصل شود یکے علم بے تعلم چنانکہ

خواجہ ابو حفص نیشاپوری در سفر حج چوں بہ بغداد رسید با خواجہ جنید رحمۃ اللہ علیہ بزبان عربی بفصاحت و بلاغت سخن گفت دوم آنچہ عوام را در خواب دیدہ شود اولیا را در بیداری دیدہ شود سوم آنچہ تصور عوام در نفس ایشان موثر آید اولیا را آں تصور در نفس غیرے موثر آید مثلاً اگر حوضے را تصور کنند در زمان دہاں او پُر آب شود و ایں اثر تاثیر تصور است ہمچنیں اگر صاحب کرامتے تصور کند در نفس غیرے اثر آں تصور حاصل مے شود تا اگر موت شخصے تصور کند آں شخص بمیرد و اگر دیدن شخصے تصور کند در حال آں شخص حاضر شود مے فرمود خارق عادت را چہار مرتبہ است معجزہ و کرامت و معونت و استدراج اما معجزہ از آنِ انبیا است کہ ایشاں را علم و عمل کامل باشد و ایشاں اہل صحو اند اما کرامت اولیا را باشد ایشاں را نیز علم کامل باشد و اما فرق اولیا و انبیا اینست کہ انبیا غالب الحال اند و اولیا مغلوب الحال اما معونت آنست کہ بعضے مجانین را باشد کہ ایشاں را نہ علمے و نہ عملے و از ایشاں چیزے بر خرق عادت معاینہ افتد اما استدراج آنست کہ طایفہ باشند کہ ایشاں را ایمان نباشد و چوں اہل سحر و غیر آں بر خلاف عادت از ایشاں چیزے دیدہ شود کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشایخ نوشتہ دیدہ است وقد جرت السنۃ الالٰھیۃ ان لایخرج شیئا من عالم الغیب الی الشھادۃ الا بواسطۃ کقول ابن مسعود بعد ما سال النبی علیہ السلام و ابو بکر رضی اللہ عنہ اللبن انا موتمن لست لبنا فیھا فدعا ساعۃ لم ینزعلیہ فحل و شرب ما استخرج اللبن الا بالضرع مع ان اللہ تعالیٰ قادر علی ابلاغہ من غیر ضرع و ان ابا ھریرۃ اسلم رمن خیبر ملازما للنبی علیہ السلام ثلاث سنین وقد زادت روایتہ علی روایۃ من لازمہ عمرہ و بسیط کسایہ مشہور فکیف ینکر علی من اودع العلوم فی کساء ابی ھریرۃ و ادع اسرارا فی خرقۃ

الیها علیا رضی اللہ عنہ قال عایشۃ رضی اللہ عنہا خرج رسول اللہ صلے اللہ علیہ والہ وسلم غداۃ وعلیہ مرط من شعر اسود فجاء الحسن فادخل معہ ثم الحسین فادخلہ معہ ثم فاطمہ فادخلہا معہ ثم علی فادخلہ معہ ثم قال انما یرید اللہ لیذھب عنکم الرجس اھل البیت ویطھرکم تطھیرا انظر السنۃ الالھیۃ باذھاب الرجس بادخال النبی علیہ السلام تحت مرطہ ترجمہ تحقیق جاری شدہ است سنت وعادت خدا بریں کہ خارج نکند چیزیرا از علم غیب بسوے عالم شہادت مگر بواسطہ مانند قول ابن مسعود رضی اللہ عنہ بعد ازآنکہ خواست پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم و ابوبکر رضی اللہ عنہ شیر را گفت نیستم من از نوشانندہ آں شیر پس طلبید آں سرور صلعم گوسپندے راکہ نہ جستہ بود بروزی نوشید آنحضرت شیر را مگر از پستاں باوجود آنکہ خداے تعالیٰ قادر است برآنکہ رسانید شیر از غیر پستاں و دیگر آنکہ بدرستیکہ ابا ہریرہ ایماں آورد در بہتریں زمانہ و لازم گرفت صحبت آں سرور را صلی اللہ علیہ وسلم سہ سال و تحقیق زیادہ شد روایت احادیث ابا ہریرہ بر روایت کسے کہ لازم گرفت صحبت آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم تمام عمر و فراخی گلیم آں ابی ہریرہ معلوم و مشہور است پس چگونہ انکار کردہ شود بر ذاتے کہ امانت نہادہ است در گلیم ابی ہریرہ و امانت نہادہ است اسرار الہی را در خرقہ کہ پوشانید آں خرقہ علی رضی اللہ عنہ گفت عائشہ رضی اللہ عنہا برآمد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم روزے و بود بر آنحضرت گلیم سیاہ پس آمد حضرت امام حسن رضی اللہ عنہ پس داخل کرد آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم باخود زیر گلیم امام حسن را رضی اللہ عنہ پس برآمد امام حسین رضی اللہ عنہ پس داخل کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باخود در زیر گلیم امام حسین را پس تر آمد فاطمہ رضی اللہ عنہا پس داخل کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فاطمہ را رضی اللہ عنہا در زیر گلیم پس تر آمد علی رضی اللہ عنہ پس داخل کرد آں سرور صلی اللہ علیہ وسلم

علی را رضی اللہ عنہ پس گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم جز ایں نیست کہ خواست
است خدا یتعالیٰ شمارا یاک نکتہ دربیان ستر کرامت حضرت سلطان المشایخ
ے فرمود قدس اللہ سرہ العزیز فرض اللہ تعالیٰ کتمان الکرامت علی اولیائہ کما
فرض علی انبیائہ اظہار المعجزۃ ترجمہ فرض کردہ است اللہ تعالیٰ پوشیدن
کرامت بر اولیاے خود چنانچہ فرض کردہ است اللہ تعالیٰ بر انبیاے خود ظاہر کردن
معجزہ را پس اگر کسے کرامت اظہار کند ترک فرض کردہ باشد چہ بد کردہ باشد
و سلوک را صد مرتبہ نہادہ اند ہفدہم مرتبہ کشف و کرامت است اگر سالک ہم دریں
بماند ہشتاد و سہ مرتبہ دیگر را کے برسد و فرمود شیخ عثمان حرب آبادی رحمۃ اللہ
علیہ پس بزرگ کسے بود و اورا تفسیر است قوی معتبر او ساکن غزنیں بود سبزی
پختے و فروختے بعدہ دربیان عنایت غیبی ایں بیت فرمود بیت حق بشاں تاج
نبوت دہد ٭ ورنہ نبوت چہ شناسد شباں ٭ اگر کسے بروے آمدے و درم قلب
بدو دادے وانانچہ پختہ بودے بخریدے او آں درم ستدے اگرچہ بدانستے کہ قلب
است بروے خریدہ نگفتے تا خلق را چناں نمودے کہ در قلب و سرہ فرق نمیکند
بیشترے ے آمدند و درم قلب مے دادند و سبزی پختہ مے بردند تا وقت نقل او شد
روے سوئے آسمان کرد و گفت خداوندا ترا معلوم است کہ خلق مرا درم قلب دادہ
اند و من بجاے سرہ قبول کردہ ام و بر روے ایشاں رد نکردہ ام اگر از من طاعتے
قلب در وجود آمدہ است بکرم خود بر روے من رد مکن بعدہ فرمود درویشے صاحب
دلے برو آمد طعامے از دیگ او طلب نمود شیخ عثمان کفگیر برآورد ہمہ دُر و
مروارید بود آں درویش گفت ایں را چکنم باز شیخ عثمان کفگیر برآورد ہمہ زر
برآمد آں درویش گفت آں سنگریزہ بود و ایں سنگ چیزے بکش کہ من بخورم
بار سیوم شیخ کفگیر برآورد ہماں سبزی بروں آمد کہ پختہ بود آں درویش چوں
ایں حال بدید گفت اکنوں ترا بیش ازیں انیجا نباید بود و ہمدراں چند روز
شیخ عثمان نقل کرد بعدہ فرمود چوں درویش ازیں بابت کشف کند او ہمارو ے

بودن در دنیا نباشد خواجه سنائی نظم کرده است نظم هیچ منمائے روے شهر افروز
چوں نمودی بر و سپند بسوز + آں جمال تو چیست مستی تو + وآں سپند تو چیست
هستی تو + بعده فرمود آنچه بعضے اولیا بیروں میدهند آں مستی ایشاں است
بر خلاف انبیا که ایشاں اصحاب صحواند خواجه سنائی آنرا مستی مے گوید یعنے چوں
سر کشف کردی بیش ترا در دنیا درنگ نباید کرد بدیں عبارت گفته است + آں
جمال تو چیست مستی تو + وآں سپند تو چیست هستی تو + بعده فرمود آنکه کامل است
هیچ نوع اسرار بیروں ندهد فرمود حوصله وسعی میباید تا اسرار را شاید و اهل ایں
معنی اصحاب صحواند وے فرمود مراد از کشف و کرامت حجاب راه است کار استقامت
محبت دارد و کرامت پیدا کردن کارے نیست مسلمانی زمے رستی گدائے
بیچاره میباید بود آنگاه فرمود خواجه ابو الحسن نوری رحمة الله علیه بر لب آب دجله
رسید ماهیگیرے را دید او را گفت دام در آب انداز و ماهی بگیر اگر من صاحب
ولایت خواهم بود دریں دام ماهی خواهد افتاد که راست دو نیم من خواهد بود ماهی گیر
دام در آب انداخت ماهی در دام افتاد چوں او را وزن کردند راست دو نیم
من شد ایں خبر بشیخ جنید رسانیدند قدس سره فرمود کاشکے که در آں مارکے
سیاه افتادے تا ابو الحسن را بگزیدے و او را هلاک کردے گفتند چرا چنیں
مے فرمائی گفت مارے در آنجه او را بگزیدے و او هلاک شدے شهید میرفتے
چوں آں نشد چه دانم بدیں غرور کرامت ختم کار او چگونه خواهد شد وے فرمود
شیخ سعد الدین حمویه رحمة الله علیه پیر بزرگ بود مگر والی آں شهر در حق او
اعتقادے نداشت تا روزے ایں والی یعنے بادشاه از خانقاه نزدیک مے
گذشت حاجبے را دروں فرستاد و ایں لفظ گفت که ایں صوفیچه را بیروں
طلب حاجب دروں آمد و پیغام بادشاه رسانید شیخ بسخن او هیچ التفاتے نکرد
بنماز مشغول شد حاجب بیروں آمد و صورت حال بازگفت بادشاه را که غضب
بود فرو نشست و بخدمت شیخ آمد شیخ برخاست و بشاشتے کرد و هر دو یکجا نشستند

درآں نزدیکی باغیچہ بود شیخ سعدالدین حمویہ اشارت کرد تا لختے سیب بیاورند شیخ و بادشاہ سیب تناول میکردند مگر سیبے بزرگ درآں طبق بود در دل بادشاہ گذشت کہ اگر ایں شیخ راصفائی ہست مرا ایں سیب خواہد داد ہمینکہ براندیشہ مطلع شد دست دراز کرد وآں سیب برداشت و روے سوے بادشاہ کرد وگفت من وقتے درسفر بودم بشہرے رسیدم و بر درآں شہر جمعے دیدم لعابے بازی میکرد آں لعاب دراز گوشے داشت چشم آں دراز گوش بجامہ بستہ بود و دریں میاں انگشتری خود بدست یکے از نظارگیاں داد انگاہ روے سوے جمع کرد کہ ایں دراز گوش من انگشتری مے یابد آں دراز گوش در دایرۂ آں جمع ہمچناں چشم بستہ گشتن گرفت و ہر کس را بوے میکرد تا رسید پیش آں مرد انگشتری برو بود بایستاد ہماںجا قرار گرفت لعاب بیاید و انگشتری ازاں مرد بستد الغرض شیخ سعدالدین حمویہ ازبعد ایں نظیر روے سوے بادشاہ کرد وگفت کہ اگر مردم چیزے از کرامت پیدا کند کوئے خود راباں حمار برابر کردہ باشد واگر نکند تراد خاطر گردد کہ دریں مرد صفائی نیست ایں بگفت و سیب جانب بادشاہ انداخت عرض میدارد کاتب حروف برانجملہ کہ طریقہ مشایخ ما قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم العزیز ہمہ ستر بود چنانکہ در ذکر ایں بزرگاں درمحل ہاے خود تحریر یافتہ است خواجہ حکیم سنائی خوش گوید **بیت ہا** من غلام گزیدہ مردانم + باد دایم فداے شاں جانم + قدر شاں بیش امر پالیدہ + کشف را زیر کفش مالیدہ + کشف اگر ہند گردد بر تن + کشف راکفش ساز و بر سر زن + **نکتہ** دربیان یقین شدن اسم از زبان مبارک سلطان المشایخ و دربیان ارادت آوردن کاتب حروف محمد مبارک علوی کرمانی المدعو بامیر خورد بحضرت باعظمت سلطان المشایخ نظام الحق والشرع والدین خواجہ محمد ابن احمد ابن خواجہ علی الحسینی البخاری بداؤنی قدس اللہ سرہم العزیز مقر ضمیر حق پذیر مریدان خوب اعتقاد باد کہ کاتب حروف بندہ و بندہ زادہ آستان آسماں ساے مشایخ طبقہ مکرمہ خواجگان چشت است رضی اللہ عنہم و پدر و جد

ایں بندہ در سلک خدمتگاران ایں مشایخ کبار منسلک بودہ اند و نعمت دینی و دنیاوی از حضرت ایں پاکان مخصوص گشتہ اند این ضعیف خوش گوید **قطعہ**

بیچارگان عشق تو بر بوے زلف تو	بر باد دادہ جان و دل و خان و مان خویش
از حضرت مشایخ دین دار یافتند	مطلوب ہر دو عالم و مقصود جان خویش

الغرض چوں ایں بندہ تولد شد جد پدرین کاتب حروف سید محمد کرمانی کہ از مریدان سابق شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز بود و مولانا شمس الدین دامغانی کہ جد مادرین کاتب حروف و ہم سبق حضرت سلطان المشایخ بخدمت شمس الملک بود بجہت تعین نام کاتب حروف بخدمت سلطان المشایخ آمد سید محمد کرمانی بخدمت سلطان المشایخ باز نمود کہ ایں خوردک را نام تعین فرمایند سلطان المشایخ فرمود کہ شما بزرگ اید نام تعین کنید سید محمد توجہ بمولانا شمس الدین دامغانی کرد شما تعین کنید بعدہ مولانا شمس الدین بخدمت حضرت سلطان المشایخ عرض داشت ما کہ بخدمت آمدہ ایم مطلوب آنست کہ مخدوم نام تعین کند بعدہ سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ مرا محمد نام است و سید را نیز محمد نام است و خدمت شما را ہم محمد نام ایں خوردک را ہم محمد نام باشد و این دولت و سعادت باتفاق آن اولیاے کاتب حروف را از ان روزے شد شیخ سعدی خوش گوید **بیت** بندہ را نام خویشتن نبود + ہرچہ ما را لقب کنند آنیم + و چوں بندہ بحد بلاغت رسید بسعی جمیل والدہ بزرگوارہ رحمۃ اللہ علیہا و بواسطۂ شفقت جد مادرین مولانا شمس الدین دامغانی رحمۃ اللہ علیہ بشرف ارادت حضرت سلطان المشایخ نظام الحق والشرع والدین قدس اللہ سرہ العزیز رزقنا اللہ شفاعتہ مشرف گشت امیر خسرو خوش گوید **بیت** سعادت ابدی در پئے ارادت تست + چنانکہ عید مبارک زبعد ماہ صیام + این ضعیف گوید

نظم اے دست تو دستگیر جان و دل من + اے روے تو حلِ عقدۂ مشکل من
خاک در تست افسر و تاجِ سرِ من + عشق رُخ تست جملۂ حاصلِ من + و بوقتے کہ
سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز دست ارادت بدین بندہ دادہ اند وقت
چاشت بود سلطان المشائخ بالاے بام جماعتخانہ پیش حجرہ در مقام معہود مستقبل
قبلہ بر کہٹ نشستہ این ضعیف گوید **قطعہ** بر تخت نشستہ بود چو سلطان عاشقان +
آن سرور مشائخ برہان عاشقان + و ز ہر شکست زلفش دلہاے عارفان +
سرگشتہ باد گرد سرش جان عاشقان + و در گریہ مستغرق گشتہ سبحان اللہ این
چہ گریہ بود اگر وقتے تبسم کردے در اثناے تبسم ہم در آب در دیدہ گشتے این ضعیف
گوید **رباعی** اسیر گریۂ تو ہر کہ دید یکنظرش + غلام خندۂ تو عالم است اے سلطان +
عجب تر آنکہ بگاہِ تبسم از گریہ + دو چشم روشنت از آب دایما غلطان + خدمت مولانا
شمس الدین بندہ را باد و برادر سید لقمان و سید داؤد پیش برد بجہت مولانا
شمس الدین کرسی آوردند متصل کہٹ حضرت سلطان المشائخ نہادند خدمت
مولانا بالاے کرسی نشست و مولانا فخر الدین زرادی رحمۃ اللہ علیہ در مجلس پیش
نشستہ بود و سخنے در علم طب مے گفت بر خاست و رفت و ذکر این بندگان مولانا
شمس الدین بدین عبارت کرد کہ پسران سید مبارک دعاگو زادگان مخدوم
مے خواہند کہ در سلک بندگان منسلک شوند و بشرف ارادت مشرف گردند حضرت
سلطان المشائخ فرمود کہ مولانا مرا اینہا فرزند اند این ضعیف گوید **بیت** این
از کرمت سزد ولیکن گویم + اے کاش سگے باشم اندر رہ تو + بعدہ دست
ارادت بندۂ کمینہ را داد و کلاہ بر سر این بندہ نہاد فاما درین حالت حضرت
سلطان المشائخ را گریہ چنان غالب شد کہ تلقینے نکردند مقصود این بندہ
در سایۂ دیوار سلطان المشائخ بر سنت آبا و اجداد پرورش مے یافت این
ضعیف گوید **بیت** پرورش مے یافتم در سایۂ دیوارِ تو + من کہ باشم جملہ عالم
پرورش مے یافتند + بعدہ ہر چند گاہ چہ بمصاحبت مولانا شمس الدین مذکور

وجہ فرستاد والدہ بزرگوار بجمال جہان آرائے و دیدار دلکشائے سلطان المشایخ مشرف مے شد این ضعیف گوید قطعہ کسیکہ روے تو دیدہ است اعتقاد من آنست + کہ او نجات ابد یافتہ است از رحمان + بدرد عشق تو مے میرم دہی طلیم + کہ روے خوب تو بینم کجاست این درمان + اگرچہ درک معانی دران ایام چندان نبود فاما ہم بوقت پاک سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز این ضعیف گوید رباعی از وقت تو وقت عالمے خوش گشتہ است + در عشق تو جان زاندوہ غم رستہ است + جانان زغمت دو کون پرشد آرے + با روے تو عشق عقد محکم بستہ است + کہ نعمت دیدار و مشاہدۂ مجلس آن بزرگوار کہ مشابہ مجلس حضرت رسالت پناہ علیہ الصلوٰۃ والسلام بود و ذوق مجلس ارادت و مساس دست مبارک سلطان المشایخ کہ بگریہ حضرت سلطان المشایخ مقرون بود واین ضعیف گوید بیت گریۂ تو کہ مایۂ عشقست + + عاشقان جہان بدیدہ خرند + پس ازان دیدہ خون دل چون آب + بر درت عاشقان زدیدہ برند + در خاطر جا گرفتہ است و در ضمیر متمکن گشتہ این ضعیف گوید بیت چنان در خاطرم دادہ است جایت + کہ خواہم مردن اندر زیر پایت + و نیز تا این غایت کہ این بیچارہ سماع مے شنود و رقتے کہ ازان حاصل مے شود آنہم ثمرۂ آن است کہ از اوصاف پسندیدہ و اخلاق گزیدہ سلطان المشایخ بر روح نازل مے شود و از انجا شاخ در شاخ میزند خواجہ حکیم سنائی گوید بیت بصحرائے محبت شو اگر نزہت ہمے یابد + کہ آنجا باغ در باغست خوان در خوان داور را + و ہر چہ کہ از دین و دنیا این ضعیف را پیش مے آید صورت مصفائے روح افزائے حضرت سلطان المشایخ کہ خلق و ملک و جن و انس در مشاہدۂ آن سرگردان مے بودند در دل خود تصور کنند و مقصود و مطلوب این بیچارہ ہم بوقت پاک سلطان المشایخ ازان حاصل مے گردد این ضعیف گوید ابیات

حاصل عشق تو در ہر دو جہان روئے تو بس	خانۂ اہل دلان گشتہ سر کوئے تو بس

هر کسے سوے کسے روز قیامت بیند ✻ نظر بنده در آن روز همین سوے توبس
باز این ضعیف گوید بیت تو بادشاه جهانی ترا سزد نظرے + بحال ما که گدایان
کوے سلطانیم + آمدم بر سر حرف چون محبت این حضرت در سویداے دل بنده
جاے کرد این ضعیف گوید بیت بسلطانی نشستی در دل و جان + نکو کردی
نواے سلطان خوبان + باز این ضعیف گوید بیت اے ز عشقت خراب
خانهٔ دل + روشن از آفتاب خانهٔ دل + چشمها خون دل روان کردند + دوست
چون شیشه درمیانه دل + بجان و دل این بیچاره متعلق این سرور صاحبدلان
عالم گشت مصرع بحمد الله که دل را یافتم اندر خم زلفش + و نیز این گدا حضرت
سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز را چند کرت در خواب دید بیت همه
دعاے تو گویم بوقت بیداری + همه خیال تو بینم چو باشم اندر خواب + و خواب را
اثرے تمام و ثمره پیداست فکیف خواب مریدے بیچارهٔ عاشقے که در ضمیر او جز
خیال دوست دیگر را مدخل نباشد بیت چنان فراخ نشسته است یار در دل
تنگ + که هیچ زحمت اغیار درنمی گنجد و آنچنین دلے که غرق دریاے محبت پیر باشد
و آن محبت دلیل بر محبت حق تعالی باشد شیطان ملعون را چه محل که در خواب تمثل
بدوستان حق تعالی تواند کرد قَالَ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ مَنْ رَآنِي فِي الْمَنَامِ
فَقَدْ رَآنِي فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتَمَثَّلُ بِي ترجمه گفت پیغمبر صلی الله علیه وسلم
کسیکه دید مرا در خواب تحقیق دیده است پس مرا بدرستی که شیطان مانند من
نمے شود در صورت و سیرت ما سن و شیخ قایم مقام پیغمبر است فَإِنَّ الشَّيْخَ فِي قَوْمِهِ
كَالنَّبِيِّ فِي أُمَّتِهِ ترجمه پس بدرستی که شیخ در قوم خود مانند نبی است در امت
خود پس چنانکه امکان ندارد که تمثل بصورت آن شاه پیغمبران محمد رسول الله صلی الله
علیه و آله وسلم تواند کرد همچنین تصور ندارد که تمثل بصورت شیخ تواند کرد
فَلْيَبْقَ الْمُرِيدُ مَحْفُوظًا ترجمه پس باقی بماند مرید مراد نگاهداشت کرده شده
در پناه شیخ از شر شیطان کرت اوان که کاتب حروف جمال حضرت

سلطان المشایخ را در خواب دید امیر خسرو خوش گوید بیت این توئی یا بخواب
می بینم + یا بشب آفتاب می بینم + کوی حضرت سلطان المشایخ بالای
بام جماعتخانه درون حجرهٔ خویش بر کهٹ مستقبل قبله نشسته و پیش آن بوریای
کهتوتی فراز کرده اند و در یک رکن بوریا جبهٔ خانگی و دستاری سفید نهاده
چون نظر بر جمال سلطان المشایخ افتاد و بنده سر بر زمین نهاده خواجه
حکیم سنائی خوش گوید بیت هر که او سر برین ستانه نهد + پای بر تارک زمانه
نهد + چون این بنده سر برداشت حضرت سلطان المشایخ جانب
بنده اشارت کرد که این جامه بپوش بنده هم در نظر مبارک حضرت سلطان
المشایخ آن جبه پوشید. و آن دستار بر سر بست و سر بر زمین نهاد و باز
گشت این ضعیف گوید بیت پوشید بنده خلعت و سر بر زمین نهاد + آن
خلعت مبارک و آنجامهٔ نیاز + و باز این ضعیف گوید بیت چگونه شکر
توان گفتن این کرامت را + که خلعت شهٔ عالم بدین گدا برسد + و بنده
چون جبه پوشید و دستار بر سر بسته در جماعتخانه آمد وقت نماز پیشین بود یاران
بجهت نماز حاضر شده منتظر سلطان المشایخ مانده بنده را در خاطر گذشت
که برابر سلطان المشایخ نماز پیشین بگذارم هم در اثنای این خطره مبارک
سلطان المشایخ بجهت نماز فرود آمد بنده برابر حضرت سلطان المشایخ
نماز بگذارد و از خواب بیدار شد کرتی دوم چون برادران بنده سید عماد الدین
امیر صالح رحمة الله علیه و سید نور الدین بشرف ارادت شیخ نصیر الدین محمود
مشرف شدند بنده را گفتند که تو نیز بخدمت ایشان ارادت بیار
زیرا که در آنوقت که بخدمت سلطان المشایخ تو ارادت آورده سلطان
المشایخ تلقین ارادت نکرد بنده گفت که سلطان المشایخ دست
ارادت داده است و کلاه بر سر این بنده نهاده و با ارادت قبول کرده
این ضعیف گوید بیت کلاه بر سر بنده نهاد و کرد قبول + قبول اوست بتحقیق نزد حق مقبول

همدران ایام که گفت و شنید تلقین و ارادت مے شد شبے این مسکین حضرت سلطان المشایخ را در خواب دید گوئی سلطان المشایخ بالاے بام جماعتخانه در سمت درخت بڑ در کنجے که طرف لب آبست و پرده دیوارے خورد بر آورده بودند تا سلطان المشایخ در سایهٔ آن بنشیند و شاخهاے درخت نیز آنجانب میل کرده در آن مقام نشسته بود چون این بنده از درے که بالاے بام مذکور میرفت سر درون کرده نظر سلطان المشایخ برین بنده افتاد سر بر زمین نهاد **بیت** اینک بیدرت نهاده ام سر ✤ اے سرور عاشقان عالم ✤ درین محل گفت و شنود تلقین ارادت در خاطر مے گذشت که اگر تقریر وفا کند از سلطان المشایخ بپرسد چون این بنده سر از آستانه برداشت سلطان المشایخ دست مبارک جانب بنده بر آورده چنانکه کسے را دست ارادت دهند و سخنے نگفت شیخ سعدی گوید **بیت** دست من گیر که بیچارگی از حد بگذشت ✤ سر من وارکه در پاے تو ریزم جان را ✤ و از مهابت سلطان المشایخ که فلک از ان هیبت در لرزه بود این ضعیف گوید **بیت** فلک ز هیبت تو دایم است سرگردان ✤ چنانکه عاشق مسکین ز عشق مه رویان ✤ بنده نتوانست که آنچه در خاطر داشت عرض دارد لیکن این خواب را بر خطرهٔ خود تعبیر کرد یعنے در ارادت اگر پیر دست بیعت داده است و کلاه ارادت بر سر نهاده همان بسنده باشد بے تلقین که گفته اند ارادت فعل مرید است حضرت سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز مے فرمود اگر مرید شیخ را گوید که من مرید توام و شیخ گوید که مرید من نه او مرید باشد و اگر شیخ گوید تو مرید منی مرید گوید من مرید تو نه ام مرید نباشد زیرا چه ارادت فعل مرید است خاصه مریدے که محبت جمال ولایت پیر ظاهر و باطن او را فرو گرفته باشد و شب و روز در یاد پیر و عشق پیر عمر بسر مے برد این ضعیف گوید **بیت** بنگر که چگونه است ز اوصاف جمالش ✤ عقل و دل بیچارهٔ عشاق تو مدهوش ✤ و هر چند که محبت و اعتقاد در بارهٔ پیر محکم تر عشق و ذوق در کار خداے بیشتر پس محبت پیر و اعتقاد بر پیر محکم تر از تلقین پیر باشد چون این معنی که سر همه سعادتهاست مرید را

آن روز که شد ہر آئینہ محبت پیر از ناشائستہ باز دارد و بر طریقہ شریعت و حقیقت بدارد و دمبدم در ضمیر او ندائے او بازگشت در دہند و اگر ایمعنی مرید در خاطر احساس نکند تحقیق در دعوے ارادت و محبت کاذب باشد زیراچہ سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز فرمودہ است تا این غایت کہ محبت در غلاف دل است امکان معصیت ہست فاما چون در سویداے دل جاے کرد ہیچ وجہ خیال معصیت در اندیشہ او نگذرد الغرض بعد دیدن این خواب بندہ پیش جامہ کہ صحبت سلطان المشائخ یافتہ بود ہمین سبق روضہ متبرکہ سلطان المشائخ تجدید بیعت کرد و بر شکر این نعمت ہم در جماعتخانہ سلطان المشائخ باچند عزیز صاحب ذوق و نیاز سماع شنید امید از حضرت عزت آنست کہ از برکت دست سلطان المشائخ عاقبت این بیچارہ و کسانیکہ بدان دولت رسیدہ اند بخیر خواہد بود این ضعیف گوید قطعہ ہر کہ سر بر جناب او مالید ٭ سایۂ حق بر و بود ممدود ٭ ہر کہ رویت بدید یافت ز حق ٭ عمر در خیر و عاقبت محمود ٭ کرت سوم کہ از خواب مذکور مدت یازدہ سال گذشتہ بود و معاملہ نفس کہ دشمن دینی است بر حسب مطلوب آنحضرت نبود ہیچکارے بمراد دل درویش نرفت و فترتے درین مدتے از غلبۂ جوانی چنانکہ افتد و دانی مزاحم شد این ضعیف گوید بیت یارب چہ خوش است این جوانی ٭ دریاب بخیر اگر توانی ٭ و در مدت مذکور ہر وقت کہ سلطان المشائخ را در خواب میدیدم مجال قربت آنحضرت نبود چنانکہ این معنی مناسب بیتے است کہ بر زبان گہر بار حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والشرع والدین قدس اللہ سرہ العزیز گذشتہ است اینست بیت تو گدائی و دور باش از پادشاہ ٭ تا نیاید بر دل تو دور باش ٭ گر وصال شاہ میداری طمع ٭ از وصال خویشتن مہجور باش ٭ و اگر نوعے از دور بر جمال مبارک سلطان المشائخ نظر افتادے بندہ خواستے کہ نزدیک شود و سعادت پاے بوس حاصل کند کسانیکہ بودند مانع این دولت میشدند

بر زبان حال برین بیچاره می گفتند مصرع تو از کجا و سر زلف دلبران کجا + فاما
اعتقاد و محبت آنحضرت تازیانهٔ بازگشت بر مرکب نفس بنده امیر حسن و گوید بیت
باز می آیم و سر در قدمت می فگنم + میر بخش ناره تو ئی بنده شرمنده منم + الغرض
شب بیست و یکم ماه ربیع الآخر سنه ثمان و خمسین و سبعمایة شب جمعه بود
بوقت آخر شب جمعه این بنده سلطان المشایخ را در خواب دید گوئی مجلسی
آراسته اند و بساطهای نو انداخته این ضعیف گوید بیت مجلسی یارب چه
گویم چون بهشت آراسته + راست گویم مجلسی چون مجلس پیغمبران حضرت
سلطان المشایخ جبهٔ جامگی پوشیده در یک رکن صدر آن مجلس نشسته
بزرگی گوید بیت بوستانیست صدر تو ز نعیم + آسمانیست قدر تو ز جلال + گوئی
جماعتی بوده اند ازین مجلس همین ساعت خاسته اند و رفته سلطان المشایخ
مانده است و دو سه عزیز دیگر که ایشان نیز ساخته اند برای رفتن بنده در تحمل
در آمد و در دل بنده التماسی بود و هم در خواب بخاطر می گذشت چون پای
بوس حضرت سلطان المشایخ حاصل کند آن التماس عرض دارد
چون بنده بپای بوس سلطان المشایخ مشرف شد پیش از آنکه
التماس خود عرض دارد در اثنای آنکه دست مبارک سلطان المشایخ
گرفته بود حضرت سلطان المشایخ بنده را فرمود که تجدید بیعت بکنی
بنده از نفس جانبخش مخدوم جهانیان جان یافت این ضعیف گوید بیت
جان یافت تجدید از ان عیسی ثانی + بنهاد برین دیدهٔ جان منت
جانی + همدرین حال بنده تجدید بیعت کرد این ضعیف گوید بیت چو دادی
دست بیعت کردم از سر + که در عشقت دهم جان و دل و سر + بعد سلطان المشایخ
تلقین فرمود که بیعت کردی بمن و بر خواجگان من بنده از حضرت سلطان
المشایخ بتجدید بیعت قبول کرد هم در خواب وقت بنده خوش شد و گریه مستولی
گشت امیر خسرو خوش گوید بیت همه شب گریه ام خفتن نداده است

که بوی گل رخ من با صبا بود نکته در بیان طائفه که خود را باهل تصوف نسبت
کنند و معاملهٔ ایشان ندارند و بغیر اذن پیر دست بیعت دهند و یا بتعمیه و تلجیه
خود را مشهور باذن پیر کنند عَفَی اللّٰهُ عَنْهُم ترجمه (عفو کند خدای تعالیٰ از آنها)
عرض میدارد کاتب حروف بر آنجمله مرید میباید که چون در سلوک مقامات بمدد
پیر حاصل کند خیال خلافت و گرفتن مُریدان در ضمیر او نگذرد و خود را درین محلِ
نازک ندارد هم بر نعمتهای که بشفقت پیر حاصل کرده است بسنده کند
و هوس پیری و کرامت در باطن خود جای ندهد تا همین استقامت او کرامت
باشد که اَلْکَرَامَۃُ هِیَ الْاِسْتِقَامَۃُ عَلَی الْبَابِ الْغَیْبِ ترجمه بزرگی همین
درست ماندن است بر دروازهٔ حق و اگر این دشمن ذاتی که این نفس و هواخواند
بر آن آرد که در عبادت باری تعالیٰ استقیم گشته و مقام توکل و مجاهده بجون جگر راست
گرده و آنچه این قوم درین باب فرموده اند تمام آن را در کار آورده بزنهار
هزار زنهار بدین وسواس شیطانی در نیکار رحمانی که شغل مشایخ
کبار است و آن بزرگان من الله و من الشیخ مجاز بوده اند و خود را از دست
و پای نه هی و بحیلهٔ ناهنجار و بشفاعت و عنایت شروع در نیکار نکنی که کار
خود را باطل کرده باشی و خاطر منغّص و پریشان گردانیده و با خدای تعالیٰ
مکابره کرده و خدمت یاران اعلیٰ از مُریدان اعلیٰ سلطان المشایخ بوده اند که در
علم و زهد و ورع و عشق و عقل میان یاران مشهور بوده اند چنانکه مناقب ایشان
درباب پنجم میان یاران اعلیٰ تحریر یافته است هرگز خیال خلافت و اندیشهٔ مرید
گرفتن در خاطر مبارک ایشان نگذشته باشد و از بزرگان هم بر محبت شفقت
حضرت سلطان المشایخ اکتفا کرده و روزگار بخاطر جمع بعشق و ذوق گذرانیده
بزرگی گوید بیت بی یاد روزگار تو گر یک نفس زنم تضییع عمر باشد و تعطیل روزگار
چه آرزو داری که بسبب چند نفری که باتباع تو هرگز جای نخواهند
رسید باز ایشان در گردن تو کرده طریق حمالان

درعرصۂ عرصات در نظر انبیا و اولیا خواہند گردانید و اینچنین بے انصافے را کہ بر جادۂ پیران خود نرود و در نیکار دینی کہ معاملہ مردان خداست بار زوے تمام دست انداز د تشہیر و تعذیر خواہند کرد و ندائے درخواہند داد کہ دعوی محبت ما کردید و خلق را بدین شیوہ فریفتید و بر مشائخ کبار افترا کردید نا کسشوا نموسہم سر این معنی است امیر خسرو خوش گوید بیت باش تا پردہ بر اندازد جہان از روئے کار آنچہ امشب کردہ فردات گردد آشکارا و نیز سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز فرمودہ است ہر کہ خدائے را بہ علتے عبادت کند ہماں علت معبود او باشد چون قصہ بر نیجملہ است چرا چند روز عمر عزیز در عرض ہلاکت و خوف سلب ایمان بگذرانی روزے کاتب حروف بخدمت شیخ نصیر الدین محمود قدس اللہ سرہ العزیز میرفت در اثنائے راہ شخصے کہ خود را نسبت مریدان حضرت سلطان المشائخ میکند و مرید ہم مے کرد پیش آمد و گفت کہ کجا میروید گفتم بخدمت فلان بزرگ گفت تربیت کنید و پیغام من رسانید کہ من پیش ازین عرض حضرت سلطان المشائخ مے کردم مخدوم لطف مے فرمود حاضر مے شد این زمان شفقت نمی کنید نمے آئید شما بزرگ اید شفقت درباب کہتران میباید کرد و دیگر عرض دارید کہ من در دولت آباد خلق خدائے را دست بیعت میدادم مولانا شہاب الدین امام حضرت سلطان المشائخ مرا منع شد از چند گاہ ترک این کار گرفتہ ام ہژدہ سالہ پسر من بمرد دانستم کہ این واقعہ ہم ازین سبب زاد کہ من خلق خدا یرا ازین سعادت ارادت خود محروم گردانیدم ازان روز باز درین کار مشغول شدم چون این ضعیف بخدمت شیخ نصیر الدین محمود رحمتہ اللہ علیہ پیوست بعد پاے بوس پیغام آن شخص بگذاردم شیخ فرمود این معاملہ ایست کہ امر او را حضرت سلطان المشائخ فرود عہدہ جواب سلطان المشائخ مے باید بود و ما من اینقدر میدانم کہ درویشے بود در قصبۂ

کیتھل اوخود را از مریدان سلطان المشائخ مے گویانید و بران بندہ نمیکرد
مرید ہم میگرفت و خلق را دست بیعت میداد این خبر بسلطان المشائخ
رسانیدند فرمود کہ او ایمان سلامت نبرد آمدیم بر سر حرف چون کار برین
منوال است این چند روز عمر کہ ماندہ است در گوشہ مشغول شدہ بگذران
چنانکہ ہیچ کس جز حق تعالی بر آن مطلع نباشد تا مگر ایمان بسلامت توانی
برد و این کار کہ تو پیش گرفتہ بمنزلہ حلواے است کہ در آن زہر تعمیہ کردہ باشند
ظاہر این بغایت شیرین مے نماید فاما باطن زہر ہلاہل است این دوہرہ کہ
بزبان مبارک حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین گذشتہ است
مناسب اینمعنی است دوہرہ گنت گُہہ ہمیشن کا رہی نا کان ہنت مناکی
بس کندے مے ہن گرہوریں تہد کہا۔ خواجہ حکیم سنائی گوید ابیات

کاے نگنت امر دیو را مامور — چند ازین دیو بودن مستور
دیدہ بگشاے در مسلمانی — یکدم از غایت پشیمانی
تا بدانی کہ ہر چہ کردۂ تست — دررہ دیدۂ تو پردۂ تست
تا کند ظاہرت بظاہر راے — زند باطنت بکار خداے
اے ہمہ باطنت سوے ظاہر — نیست پوشیدہ شرم دار آخر
آتش در دو دین نہ دو دے — زرنہ آتش زراند ودے
راستی از تو کے پسند دباز — خرقہ کوتاہ دستگاہ دراز
خرقہ کوتہ کنی چہ سود بود — زہد کے جامۂ کبود بود
رنگ پوشیدن از ناکامی است — نیل بس بایزید بسطامی است

باب ہفتم دربیان طہارت و آداب آن و دربیان ادعیہ
ماثورہ و اوراد مقبولہ کہ منقول است از حضرت باعظمت شیخ شیوخ
العالم فرید الحق والدین و از حضرت سلطان المشائخ نظام الحق والشرع
والدین قدس اللہ سرہما العزیز عرض مے دارد کاتب حروف بر اے

مریدان مشغول برآنجملہ ادعیہ ماتورہ واورادے کہ مشائخ کبار وجمہور سالکان طریقت بجاے آوردہ اند بیشتر در اوراد شیخ شیوخ العالم شہاب الدین سہروردی قدس اللہ سرہ العزیز مسطور است فاما مقصود کاتب حروف آنست کہ ادعیۂ ماثورہ واوراد مقبولہ کہ از سلطان المشائخ منقول است درین کتاب بنویسد بزرگے خوش گوید بیت عمر الیان تو باید شکر چہ سود کند + بجاے مہر تو مہر دگر چہ سود کند + تا از برکت آں ادعیۂ ماثورہ واوراد مقبولہ کہ بر زبان مبارک گذشتہ است زود تر طالب بمطلوب و عاشق بمعشوق برسد انشا اللہ تعالی نکتہ در بیان طہارت وآداب آں سلطان المشائخ قدس سرہ مے فرمود کہ طہارت بر چہار مرتبہ است اول آنکہ ظاہر را پاک گرداند از حدث وخبث دوم آنکہ اعضا را از گناہاں پاک گرداند سوم آنکہ دل را از اخلاق ذمیمہ پاک گرداند چہارم آنکہ سر را از جز خداے تعالی پاک گرداند قولہ تعالی فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ ایں آیت در وصف اصحاب صفہ منزل است کہ اے محمد اندرون مسجد مردانند کہ خود را از احداث واخباث ونجاسات پاک دارند خداے تعالی عزوجل دوست دارد پاکاں را و کاتب حروف بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ است کہ بوقت طہارت ابتدا از آستین چپ کند در نوردن در حق از آستین راست ومتوضی باید کہ نیم گز فراخ باشد و یک گز دراز و در عمق ہرچند کہ باشد وکلوخ مستعمل جدا نہد طرف نجس سوے زمین کند و نیز فرمود کہ احتیاط وضو شرط است آنقدر کہ دل بیارآمد بعضے چند گام شمردہ کہ مے کردند و بعضے مے غلطند این بشمار راست نیاید اینمعنی بمکان تعلق ندارد و بہ زمان تعلق دارد یعنے اعتبار آنست کہ آن زمان کہ دل بیارآمد بندہ کند و در وضو ہر عضوے کہ بشوید دعاے کہ در حق آن عضو آمدہ است

دوم ارشاد کو خط مبارک بنز منزلہ ارشاد ہست" ا ظہور نوردن"

بخواند و کاتب حروف بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ نوشته دیده است در حدیث است اَلْوُضُوْءُ مِفْتَاحُ الْجَنَّةِ یعنی وضو کلید جنت است وَفِي الْحَدِيْثِ وُضُوْءُ الشِّتَاءِ يَعْدِلُ غَزْ اَسْنَةٍ یعنی وضو در سرمای سرما برابرِ میکند چهار سال را وَفِي الْحَدِيْثِ لَايَكُنْ وُضُوْءُكَ فِيْ صِفْرٍ وَنُحَاسٍ فَاِنَّ الْمَلَائِكَةَ تَتَنَفَّرُ مِنْ رِيْحِهِمَا واین نیز در قلم آورده است اِنَّ عُمَرَ اَسْتَاذَنَ عَلٰى رَاهِبٍ لِيَلْقَاهُ فَاَغْلَقَ الْبَابَ وَاَبْطَاءَ فِي الْاِذْنِ قَالَ الرَّاهِبُ وَجَدْتُ فِي الْاِنْجِيْلِ مَنْ تَوَضَّاءَ كَانَ فِيْ اَمَانِ اللّٰهِ وَرَاَيْتُ عَلَيْكَ اَثَرَ الشَّيْطَانِ فَخِفْتُكَ فَتَوَضَّاءَةً وَتَوَضَّاءَ اَهْلُ بَيْتِيْ لِيَكُوْنَ اٰمَنَا مِنْكَ وَفِيْ رِوَايَةٍ لَمَّا كَانَ الْمَاءُ رَسُوْلُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ واین نیز در قلم مبارک آورده كَانَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا تَغْزِلُ فَسَمِعَتِ الْاَذَانَ فَوَضَعَتِ الْمِغْزَلَ وَلَمْ تَدْخُلْ مَا مَدَّتْ وَتَوَضَّاءَتْ فَقِيْلَ لَهَا فِيْ ذٰلِكَ قَالَتْ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَاٰلِهٖ وَسَلَّمَ كُلُّ عَمَلٍ يَعْمَلُهُ الْعَبْدُ بَعْدَ الْاَذَانِ فَهُوَ نَصِيْبُ الشَّيْطَانِ ونیز در قلم آورده اِنَّ الْمَلَائِكَةَ لَتَفْرَحُ بِلَيَالِي الشِّتَاءِ رَحْمَةً لِلْفُقَرَاءِ لِتَيَسُّرِهِمْ اِسْبَاغَ الْوُضُوْءِ و نیز در قلم مبارک آورده مَنْ لَزِمَ اَرْبَعَةً لَمْ يَفْتَقِرْ هُوَ وَعِيَالُهُ اَبَدَ الْقِيَامُ قَبْلَ الصُّبْحِ وَالْوُضُوْءُ قَبْلَ الْوَقْتِ وَالدُّخُوْلُ فِي الْمَسْجِدِ قَبْلَ الْاَذَانِ وَالسُّكُوْتُ بَعْدَ الْوِتْرِ وَفِي الْحَدِيْثِ اِنَّ لِلْوُضُوْءِ شَيْطَانًا يَدْعُوْهُ اِلَى الْاِسْرَافِ فِيْ صَبِّ الْمَاءِ وَهٰذَا مَا يُبْتَلَى الْمُرِيْدُ اِبْتِدَاءً كَمَا حُكِيَ اَنَّ سُلَيْمَانَ الدَّارَانِيْ كَانَ يَتَوَضَّاءُ فِي الشِّتَاءِ وَيُعِيْدُ غَسْلَ الْاَعْضَاءِ فَيَقُوْلُ الْعَفْوُ فَسَمِعَ هَاتِفًا يَقُوْلُ الْعَفْوُ فِي الْعِلْمِ نَوَى يَوْمًا يُصَلِّيْ عَلٰى فُضْلَةِ الْغَنَمِ قِيْلَ لَهٗ اَ يُصَلِّيْ

علی فضلة الغنم قیل له اتصلی علی النجاسة قال هذا مما اختلف العلماء فیه
ونیز در قلم مبارک آورده قال الشعبی کما ظهر من الاذن مغسول مع الوجه
وما هو باطنه ممسوح مع الراس ونیز در قلم مبارک آورده که بعضے را معهودست
که اعضائے وضو را برومالے خشک کنند قالت عائشة رضی الله عنها کان
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم خرقة ینشف بها بعد الوضوء وروی
کان لعلقمة خرقة بیضاء یمسح بها وجهه عن معاذ رأیت رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم اذا توضاء مسح وجهه بطرف ثوبه وفی الحدیث
یؤتی برجل یوم القیامة فیوزن اعماله فترجحت سیاته علی حسناته فیوتی
بخرقة التی کان یمسح بها وجهه واعضاءه فیوضع فی کفه حسناته فترجحت
حسناته وبهذا لم یکره ابوحنیفة مسح الوضوء بالخرقة ونیز بخط مبارک
در قلم آورده چون وضو ساخت نزدیک سجاده آید اول پائے چپ بیرون آرد
بر پاشنه کفش نهد لقوله علیه السلام اذا انتعلتم فابدؤا بالیمنی واذا خلعتم
فابدؤا بالیسری انگاه پائے راست بر سجاده نهد کفش سوئے قبله بیرون آرد
کوزه وابریق چپ یار خویش نهد وباید که در سجده گاه نشانے کند تا سجده گاه پایگاه
نشود وباید که هر دو کناره هائے سجاده بجانب چپ باشد اگر کسے را بنشاند بدست
راست فراز کند و بر استاد خود بنشاند سجاده در آستین چپ نهد تا بدست
راست بیرون کشد بعده تحیت وضو بگذارد دو رکعتے بعد فاتحه سه گان بار
اخلاص بخواند بعد از سلام صلواة گوید واین دعا بخواند اللهم انت نفسی
تقویها وزکیها انت خیر من زکیها انت ولیها وناصرها ومولاها انت لی
کما احببت تاجعلنی لک کما تحب اللهم اجعل سریرتی خیرا من علانیتی
واجعل علانیتی صالحة اللهم ارزقنی حسن الاختیار وصحبة الاخیار
وصدق الافتقار وصحبت الاخیار انگاه محاسن را شانه کند نخست
ابرو شانه کند لقوله علیه السلام من امر علی حاجبیه المشط عوفی

مِنَ الْوَبَاءِ و آنگاه موے لب شانہ کند نقل است ہر کہ الم نشرح در شانہ کردن
بر دوام بخواند روزی بروے فراخ باشد چوں شانہ در شانہ داں کند جانب
فراخ تر بالا باشد شانہ آلہ پریشانی است باید کہ پوشیدہ باشد و سلطان المشایخ
بر امیر خسرو نوشتہ بود کہ شانہ فرستادہ شدہ است و آں نشان خیر است و
جاے دیگر در قلم آوردہ است چوں آئینہ بنگرد بگوید اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ الَّذِیْ خَلَقَنِیْ فَحَسَّنَ
خَلْقِیْ وَصَوَّرَنِیْ فَاَحْسَنَ صُوْرَتِیْ اَللّٰھُمَّ کَمَا اَحْسَنْتَ خَلْقِیْ فَحَسِّنْ خُلُقِیْ و در تحیت وضو
تحیت مسجد مداومت نماید کہ در واثر ہا تمام است و گفتہ اند تا مرد با وضو است
ہیچ بلاے و آفتے گرد او نگردد در بیان نکتہ طہارت و آداب آن آنچہ
ارشاد و نوشتہ خط مبارک حضرت سلطان المشایخ است حدیث
ہا بعبارت عربی مرقوم اند ترجمہ آن بعبارت فارسی بسبب کم عرضی
حاشیہ در متن بقلم مے آید ترجمہ حدیث کہ در ذیل ارشاد چہارم کہ کاتب
حروف بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز نوشتہ دیدہ است
معانی حدیثے کہ در صدر ترجمہ آں بقلم نیامدہ اینست فی الحدیث لا ایمن
وضوا ک ترجمہ و در حدیث دیگر آمدہ است کو کہ نباشد وضوے تو اے مومن
در آوند پیتل و کانسی زیرا چہ بدرستی کہ فرشتگان مے گریزند از بوے این ہر دو
آوند ترجمہ ان عمر بدرستی کہ حضرت امیر المومنین عمر رضی اللہ عنہ اذن طلبید
بر راہبے تا ملاقات کند او را پس آں راہب بند کرد دروازہ را و درنگ کرد در اذن
دادن و گفت اے راہب یافتہ ام در انجیل کسیکہ وضو کند باشد در امان خداوند
دیدم نور تو اثر شیطان پس پرسیدم پس وضو کردم و وضو کرد اہل خانہ من
تا باشد امان از تو و روایت دیگر آمدہ است کہ بود آن گذرندہ رسول خدا
صلی اللہ علیہ وسلم نہ عمر ترجمہ کانت عائشہ بود عائشہ رضی اللہ عنہا کہ رسول
میرسید پس شنید اذان پس بنہا دابتہ رسیدن را و نہ داخل کرد تا رسے را
لہ بر آوردہ بود و وضو کرد پس گفتہ شد مر آن عائشہ را عائشہ گفت کہ رسول خدا

گفتہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ہر عملے کہ کند بندہ آن عمل را درمیان اذان پس در آن عمل بہرۂ شیطان باشد ترجمہ ان الملائکۃ بدرستی کہ فرشتگان ہر آئینہ خوش مے شوند برفتن سرما از جہت رحم کردن مر فقرا را تا آسان شود ایشان را تازہ کردن وضو برائے ہر نماز ترجمہ متن لازم کیکہ لازم گیرد چہار چیز ہرگز محتاج نشود او د تو ابعان او ہمیشہ اول برخیزد پیش از صبح دوم وضو کند پیش از وقت سیوم در مسجد درآید پیش از اذان چہارم خاموش بودن اختیار کند بعد از ادائے وتر ترجمہ ان للوضوء و در حدیث دیگر آمدہ است کہ برائے وضو شیطانے است کہ میخواند صاحب وضو را بسوئے اسراف در ریختن آب و این چیزے است کہ گرفتار مے شود مرید در ابتدائے حال چنانچہ حکایت کردہ شدہ است بدرستی کہ سلیمان دارانی بودہ است وضوے کرد در سرما باز اعادہ میکرد و شستن اعضا را پس مے گفت آمرزش میخواہم پس شنید گویندہ را کہ مے گوید آمرزش در علم است روزے میخواست آن سلیمان دارانی کہ نماز گذارد بر پس خوردہ گوسپند گفتہ شد او را آیا نماز مے گذاری بر چیزے ناپاک گفت این از جنس چیز نیست کہ اختلاف کردہ اند علما در و ترجمہ قالت عائشہ گفت عائشہ رضی اللہ عنہا بود مر رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم پارچہ کہ میکشید بآن پارچہ آب اعضا وضو بعد از وضو کردن و روایت گفتہ شدہ است یعنے مے مالید بآن پارچہ وجہ خود را و روایت کردہ شدہ است از معاذ این کہ مے گوید دیدم رسول خدا را صلی اللہ علیہ وسلم وقتیکہ وضو میکرد مے مالید وجہ روئے خود را بکنارہ پارچہ خود در حدیث دیگر۔ آمدہ است و آوردہ مے شود مردے روز قیامت پس وزن کردہ میشود عملہائے او پس غالب میشود بدیہائے او بر نیکی ہا پس آوردہ پارچہ کہ مالیدہ است بآن پارچہ روئے خود و اعضائے وضوے خود پس نہادہ مے شود آن پارچہ پلہ نیکی ہائے او پس غالب مے آید و بسیار مے شود نیکی ہائے او بر بدیہائے او برائے ہمیں مکروہ نداشتہ امام اعظم چیدن آب از اعضائے وضو بپارچہ ترجمہ

قال الشعبیؒ گفت شعبی پس چیزے کہ ظاہر گوش است شستہ شدہ است بار دیگر وچیزے کہ باطن گوش است مسح کردہ شدہ است باسر ترجمہ لقولہ علیہ السلام وقتیکہ بپوشید شما نعلین را پس شروع بکنید از پاے راست وقتیکہ برآرید شما از پاے نعلین را پس شروع بکنید از پاے چپ ترجمہ اللھم آت نفسی اے بار خدایا بدہ نفس مرا پرہیزگاری وپاک گردان آن نفس را تو بہترین پاک کنندگانے تو متصرف ہستی برآن نفس وتو یاری دہندہ مرآن نفس را وتو خداوند آن نفسی وتو مرا دوست ترہستی پس بگرداں تو مرا برائے ذات پاک خود چنانچہ دوست میداری تو اے بار خدایا بگرداں تو باطن مرا بہتر از ظاہر وبگردان تو ظاہر مرا نیکو اے بار خدایا تو روزی کن مرا خوبی ونیکو آگاہی خود ودرستی پند گرفتن وبراستی احتیاج ورجوع بسوئے تو وروزی کن ما را صحبت نیکان ترجمہ الحمد للہ الذی جمیع سپاس وستایش مر خداے را رسد کہ پیدا کرد پس نیکو ساخت اعضائے مرا وتصور کرد مرا پس خوشنما وزیبا گردانید صورت مرا اے بار خدایا چنانچہ نیکو خلقت مرا نیکو گردان خلق مرا واز انس صحابی منقول است کہ چون رسول علیہ السلام در مدینہ آمد من ہشت سالہ بودم فرمود کہ اے پسر اگر توانی پیوستہ باآبدست باشی زیرا کہ ہر کہ را شیر اجل وعقاب مرگ بچنگل برگیرد واو باآبدست باشد خلعت شہادت مرا ورا دہند کہ اَلْوُضُوْءُ سِرٌّ مِّنْ اَسْرَارِ اللّٰہِ تَعَالٰی ترجمہ آبدست رازیست از رازہاے خداے برتر وگفتہ اندیشترے عذاب گور کسے را باشد کہ در وضو احتیاط نکند واگر سنتے از سنتہا بجا آرد چنانکہ دور کردن ناخن وموے سر وجز آن باید کہ باوضو باشد زیرا کہ فرداے قیامت ایشاں حساب طلبند کہ ما را از سر پلیدی دور کردی ونیز در قلم مبارک آوردہ کہ شیخ روز چارشنبہ در حمام رفتے وَحَلَّقَ فِیْہِ الشَّعْرَ ترجمہ وترا شیدے در آں حمام موے سر را در وقت حلق بگوید اَللّٰھُمَّ اَعْطِنِیْ بِکُلِّ شَعْرَۃٍ طَھَارَتٍ فِی الدُّنْیَا وَنُوْرًا سَاطِعًا یَوْمَ الْقِیَامَۃِ

ترجمہ بار خدایا بہ بخش مرا بمقابلہ ہر موئے پاکے در دنیا و نورے درخشان در آخرت روز پنجشنبہ ناخن چیند و ہر کہ وقت ناخن و موئے لب ستارن بگوید بِسْمِ اللّٰهِ وَعَلٰى سُنَّةِ مُحَمَّدٍ وَاٰلِ مُحَمَّدٍ ہیچ بیماری مبتلا نشود و سنت در موئے بغل نتف است و اگر حلق کند روا باشد حلق اَلشَّافِعِیُّ وَقَالَ اِنِّیْ اَعْلَمُ اَنَّ السُّنَّةَ اَلنَّتْفُ اِلَّا اَنِّیْ لَا اُطِیْقُ عَلَى الْوَجَعِ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ اَحْفُوا الشَّوَارِبَ وَاعْفُوا اللُّحٰى وَانْتِفُوا الشَّعْرَ الَّذِیْ فِی الْاُنُوْفِ ترجمہ گفتہ است شافعی بدرستی کہ من میدانم این سنون موئے بینی بر کندن مگر آنکہ من قدرت و طاقت و برداشت درد آن ندارم گفت پیغمبر علیہ السلام سبک بکنید بروت را و دراز بکنید ریش را و دراز بگذارید و بر کنید موئے ہا کہ در بینی باشد و نیز در قلم مبارک آوردہ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ نِعْمَ الْبَيْتُ يَدْخُلُهُ الْمُسْلِمُ الْحَمَّامَ اِذَا دَخَلَ بِسُؤَالِ الْخَيْرِ وَاسْتَعَاذَ مِنَ النَّارِ ترجمہ گفت پیغمبر علیہ السلام نیکو خانہ است حمام کہ داخل شود و آن بخواہد مسلمان در آن حمام و تحقیقکہ داخل شود و سوال کند خیر را و پناہ طلبد از آتش دوزخ و روقت در آمدن بگوید اَللّٰهُمَّ انی اسألك الجنة واعوذبك من النار قال علیہ السلام نعما حر نار جھنم علی امتی مثل حر الحمام قال الحسن لاینبغی دخول الحمام الا بازارین ازار علی المیین و ازار علی العین ترجمہ اے بار خدایا بدرستی کہ من میخواہم از تو بہشت را و پناہ میجویم از آتش دوزخ گفت پیغمبر علیہ السلام بدرستی کہ نیست گرمی آتش دوزخ بر امت من مگر مانند گرمی حمام گفت حسن خوب نیست داخل شدن در حمام مگر بدو پائے جامہ یک پائجامہ بر میان و یک پائجامہ بر سر استعمال الاجر یورث البرص ترجمہ پائے بہ خشت پختہ نمالد کہ استعمال خشت پختہ میرساند برص را و نزدیک محققان طہارت اعضا آنست کہ جوارح را از اخلاق ذمیمہ پاک کند و طہارت عمل آنکہ از ریا و سمعہ باخلاص محض کوشد و نیز بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نوشتہ دیدم الحجامة علی الریق فیہا شفاء و برکت و یزید فی العقل و فی الحفظ

فمن احتجم فیوم الخمیس والاحد وکذلک یوم الاثنین والثلثاء فانه الیوم الذی
کشف اللہ عن ایوب البلاء واصابه یوم الاربعاء لیلة الاربعاء ولا یبدو
واحد من الجذام والبرص الا فی یوم الاربعاء ولیلة الاربعا کذلک ای
علیک بهما ترجمه خون گرفتن بشاشها قبل از چیزے خوردن یعنے نهار
دریں شفاست وبرکت وزیاده میکند در دانائی ودرحافظه پس کسے که خون
برآرد پس برائے آں پنجشنبه ویکشنبه است وهمچنین است روز دوشنبه
وسه شنبه زیرا که بدرستی که روز سه شنبه روزے است که دور کرده حق تعالی
از حضرت ایوب علی نبینا وعلیه الصلوٰة والسلام بلا را ورسیده است
آں بلا او را در روز چهارشنبه وظاهر نشده است هیچکے از بیماری وسپیدی
بدن چکیدن گوشت اعضا مگر در روز چهارشنبه وشب چهارشنبه اے لازم
بگیر پرهیز از ان روز وشب نکته در بیان اوراد روز سلطان المشایخ قدس
سره مے فرمود وقت صبح این سه آیت سه بار بخواند برائے محبت حق تعالی
فسبحان اللہ حین تمسون وحین تصبحون وله الحمد فی السموات والارض
وعشیا وحین تظهرون یخرج الحی من المیت ویخرج المیت من الحی ویحی
الارض بعد موتها وکذلک تخرجون ترجمه پس بپاکی یاد کنید حقتعالے
بپاکی یاد کردنی وقت شام ووقت صبح ومر او راست ستایش آسمانیاں
وزمینیاں وبپاکی یاد کنید خدا تعالی را وقت عشا ووقت ظهر مے برآرد
خدا زنده را از مرده ومے برآرد مرده را از زنده وزنده میکند خدا تعالی
زمین را بعد مردن شدن آں زمیں یعنے خدا تعالی مسلماناں را از کافراں
ونیک بختاں را از بدبختاں وصالحاں را از فاسقاں وهمچنیں مے برآورده
خواهید شد شما بعد از خواندن این سه آیت که بقلم رفت دو رکعت سنت
نماز بامداد بگذارد ودر رکعت اول الم نشرح ودر رکعت دوم الم ترکیف بخواند
سلطان المشایخ قدس اللہ سره العزیز مے فرمود بدین دفع بواسیر هم شده

دے فرمود میان سنت نماز بامداد و فریضہ چہل ویکبار الحمد متصل بمیم الرحیم ولام الحمد یعنی بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ رب العالمین الخ بہر جمعے کہ خواند بفضل حق تعالیٰ آں مہم برآید بعدہ نماز بامداد بجماعت بگذارد و نود و نہ نام بحضور تمام و ادعیہ ماثورہ کہ آمدہ است بخواند و مے فرمود بعد از نماز بامداد ہفتاد بار یا وہاب بگوید امور دینی او معمور گردد و مے فرمود از خواجگان ما نقلست کہ ایں دعا بعد از نماز بامداد بخواند اللھم زدنورنا وزد سرورنا وزد حضورنا وزد معرفتنا وزد طاعتنا وزد نعمتنا وزد محبتنا وزد عشقنا وزد شوقنا وزد ذوقنا وزد حولنا وزد قوتنا وزد قبولنا وزد اُنسنا وزد حلمنا وزد حلمنا برحمتک یا ارحم الراحمین وایں وقت راغنیمت دارد تا طلوع آفتاب چنانکہ بعد از نماز دیگر تا غروب ترجمہ دعا یا بار خدایا زیادہ کن نور مرا و زیادہ کن خوشی مرا و زیادہ کن حضور مرا و زیادہ کن معرفت مرا و زیادہ کن طاعت مرا و زیادہ کن نعمت مرا و زیادہ کن محبت مرا و زیادہ کن عشق مرا و زیادہ کن شوق مرا و زیادہ کن ذوق مرا و زیادہ کن بازگشت من از معصیت و زیادہ کن قوت من بر طاعت و زیادہ کن وبستگی من با خود و زیادہ کن علم مرا و زیادہ کن حلم مرا بواسطہ مہربانی وبخشائش خود اے مہربان ترین مہربانان وبخشایندہ ترین بخشایندگاں و حضرت سلطان المشائخ مے فرمود ہر کہ ایں دو وقت راغنیمت دارد ہر چہ درمیان ایں دو وقت رفتہ باشد از و درگذرانند حکم او کالطھر المتخلل بین الدمین باشد ترجمہ مانند پاکی کہ درمیان دو ناپاکی است ایں در حق عوام است اما خواص را باید کہ شب و روز راغنیمت دانند و وقت خود را معمور داشتن عبادت سازند کہ خاصۂ فقیر است کہ الفقیر ابن الوقت بزرگے خوش گوید بیت بر دست فقیر نیست نقدے جز وقت + آں نیز کہ از دست رود و اے بر و + بعدہ مسبعات عشر بخواند بعد از مسبعات عشر شش بار بگوید توفنی مسلماً والحقنی بالصالحین و مے فرمود

کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز مرا در خواب فرمود بعد مسبعات عشر شش بار توفنی مسلماً والحقنی بالصالحین واز خدمت سید السادات سید حسین رحمۃ اللہ علیہ نقلست کہ مے فرمود من از حضرت سلطان المشایخ شنیدہ ام بعد مسبعات عشر شش بار اللھم اھدنی بر فعتک باید گفت چوں ایں فائدہ یکے از یاران اعلی از سلطان المشایخ پرسید و از سید حسین مرحوم روایت کرد سلطان المشایخ فرمود آرے مرا پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در خواب فرمودہ است بعد از مسبعات عشر شش بار اللھم اھدنی بر فعتک بگو مے فرمود کہ ابراہیم تیمی یکے از و اصلاں بود او در فنائے کعبہ مہتر خضر علیہ السلام را دریافت از وے بخششے طلبید مہتر خضر علیہ السلام مسبعات عشر بیا موخت و گفت من از حضرت رسالت صلے اللہ علیہ وسلم روایت مے کنم فرمود مردے مسبعات عشر پیوستہ خواندے آں مرد در راہے میرفت طایفۂ راہ زناں برخاستند تا او را ہلاک کنند دریں میاں دہ سوار پیدا شدند ہر دہ سر برہنہ بودند آں مرد ایشاں را پرسید کہ شما کیانید گفتند مسبعات عشر آں دہ دعا کہ ہر روز مے خوانی ہفتگاں بار ایں مرد گفت سر برہنہ چرا اید گفتند بر سر دعا بسم اللہ الرحمن الرحیم نے گوئی دریں محل از سلطان المشایخ سوال کردند کہ تسمیہ کجا گویند فرمود بر سر سورہ چوں وقت اشراق رسد یعنے آفتاب یک نیزہ بالا یا دو بر آید نماز اشراق بگذارد سلطان المشایخ مے فرمود دو رکعت شکر اللہ در رکعت اول بعد از فاتحہ آیت الکرسی تا آنجا کہ وہم فیہا خالدون ؛ در رکعت دوم آمن الرسول تا آخر و آیت اللہ نور السموات والارض تا آنجا کہ واللہ بکل شئی علیم بعد ازاں دو رکعت استعاذہ در رکعت اول بعد فاتحہ قل اعوذ برب الفلق و در رکعت دوم بعد فاتحہ قل اعوذ برب الناس بعد ازاں دو رکعت استخارہ در رکعت اول بعد فاتحہ قل یا ایہا الکافرون

ودر رکعت دوم بعد فاتحہ اخلاص متعاقب ایں دو کانہا دعیہ کہ آمدہ است بخواند بعد ازاں راوی ایں نماز فرمود دو رکعت دیگر است خواہم گفت ایں سخن برزبان مبارک راند وچشم پرآب کرد وگفت آں روز کہ شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز نماز اشراق مرا فرمود ہمیں شش رکعت فرمود گفت آں دو رکعت دیگر خواہم فرمود فاما در اوراد شیخ شیوخ العالم شہاب الدین سہروردی قدس اللہ سرہ مے نویسد کہ آں دو رکعت دیگر را استحباب گویند در رکعت اول بعد فاتحہ سورہ واقعہ ودر رکعت دوم سبح اسم بخواند بعدہ بنماز تسبیح مشغول شود بعد از نماز تسبیح در ہر رکعتے یکبار ایں دعا بخواند سبحان اللہ ملاء المیزان ومنتھی العلم ومبلغ الرضا وزنۃ العرش ترجمہ پاکے خاص خدا یتعالیٰ راست مقدار پری پلہ ترازو ومقدار انتہاے علم او تعالیٰ ومقدار رضاے او از بندگان ومقدار وزن عرش ونیز مے فرمود کہ صلوات الصلوات ہمچو نماز تسبیح است وبجاے تسبیح صلواۃ گوید وایں دو رکعت است خواہ در شب بگذارد وخواہ در روز اما بعد از اشراق دریں نماز اثرہا بسیار است بہر مہمے کہ بگذارد آں مہم برآید وے فرمود ایں نماز در شب جمعہ بعد از اشراق براے ہر مہمے کہ بگذارد برآید وے فرمود دو رکعت شکر روز بگذارد ودر ہر رکعتے بعد فاتحہ پنج بار قل ہو اللہ احد بخواند بعد فرمود ہر روز بوقت طلوع آفتاب فرشتہ بالاے بام کعبہ برآید وندا کند اے مسلمانان واے امتان محمد صلعم شمارا خداے تعالےٰ روزے بخشید نو وشمارا روزے در پیش است وآں روز قیامت است براے آں روز دریں روز کارے بلنید دو رکعت نماز بگذارید در ہر رکعتے بعد فاتحہ پنج بار قل ہو اللہ احد بخوانید باز چوں شب درآید ہماں فرشتہ بالاے بام خانہ کعبہ برآید وندا کند کہ اے مسلمانان واے امتان محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شمارا خدا یتعالیٰ شبے بخشید نو وشمارا شبے در پیش است وآں

شب گوراست برائے آں شب دریں شب کارے بکنید دو رکعت نماز بگذارید در ہر رکعت بعد فاتحہ پنج بار قل یاایہا الکافرون بخوانید بعدہ فرمود شیخ جمال الدین حدیثے روایت میکرد لفظا و یاد نماندہ است فاما معنی ایں فرمود اگر تواند بعد از اشراق صد رکعت نماز کند بعد فاتحہ یکبار اخلاص بخواند و یا مشغول بہ ورد و یا بذکر و یا بمراقبہ تا عبادت متصل افتد بعدہ چوں وقت چاشت درآید دوازدہ رکعت نماز بگذارد و اقل او چہار رکعت است حضرت سلطان المشائخ مے فرمود در چہار گانے اول چہار انا بخواند انا فتحنا انا ارسلنا انا انزلنا انا اعطینا و در ہر رکعتے یگان سورہ فضل بسیار است و نیز مے فرمود چہار سورہ والشمس واللیل والضحیٰ الم نشرح در چہار گانے میان یگاں سورہ بخواند و نیز مے فرمود چہار قل یگاں سورہ در چہار گانے آخر نماز چاشت بخواند و مے فرمود بعد نماز چاشت دو رکعت برائے صحت النفس بگذارد در رکعت اول بعد فاتحہ اٰیۃ الکرسی و الشمس یگاں بار و اخلاص پنجبار و در دوم اٰمن الرسول و الضحیٰ یگاں بار و اخلاص پنجبار بعد فراغ گوید اللھم انی اسالک العفو والعافیۃ والمعافات فی الدنیا والاخرۃ ترجمہ یا بار خدایا بدرستیکہ من میخواہم از تو آمرزش و ایمن بودن از رنج و بلا و ایمنے از عذاب حق ایمنے در دنیا و عاقبت و مے فرمود ہر کہ چاشت بگذارد وغم چاشت از و خاست یعنے ہر کہ نماز چاشت بگذارد حق جل و علیٰ اسباب معاش او مہیا دارد و بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ ام اصلے الضحیٰ اذا بزغت الشمس قال لا حتی یُھَرَّ لیس اء الارض اسم والشمس فی اول النہار قبل ان یغلب ضوء ھا مصفرۃ النیر لتقام شعا عہا ترجمہ بگذارم نماز چاشت را وقتے کہ برآید آفتاب گفت مسئول عنہ کہ نے بگذارد وقتے کہ پراگندہ شود روشنی آں در تمام زمیں نام آں شمس است در اول روز پیش ازیں کہ غالب شود روشنی آں بر زردی از برائے کی

روشنی آں چوں وقت فی الزوال درآید یعنی سایہ بگردد چہار رکعت فی الزوال بگذارد و در ہر رکعت بعد فاتحہ اخلاص پنجاہ بار یا دہ بار یا سہ بار بخواند و ایں وقت را غنیمت شمرد کنصف اللیل داند بوردو تلاوت مشغول باشد و مے فرمود در سنت نماز پیشیں چہار قل بخواند و بعد از فریضہ در دو رکعت سنت اول آیت الکرسی و در دوم آمن الرسول بخواند و مے فرمود بعد از ادائے نماز پیشیں دہ رکعت صلوٰۃ الخضر بگذارد و در آں دہ رکعت دہ سورہ آخر قرآن بخواند و ہر کہ ایں نماز بگذارد با حضرت خضر ملاقات شود چوں وقت نماز دیگر درآید مے فرمود در سنت نماز دیگر دہ بار سورہ والعصر بخواند اول رکعت چہار بار و در دوم سہ بار و در سیوم دو بار و در چہارم یکبار و مے فرمود والسماء ذات البروج برائے دفع دنبل نار در سنت نماز دیگر بخواند و بروایتے از سلطان المشائخ در سنت نماز دیگر اذا زلزلت الارض با سہ سورہ دیگر متصل امیر حسن شاعر سوال کرد بندہ برائے دفع دنبل و نار و در رکعت اول سورہ بروج مے خواند بعد ازاں سورۂ اذا زلزلت الارض فرمود کہ نیکو است و مے فرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز مرا در خواب فرمود کہ بعد از نماز دیگر سورہ بنا چند بار میخوانی گفتم یکبار بعدہ فرمود کہ پنجبار بخواں گفتم دریں بشارت مقصودے خواہد بود بعدہ در تفسیر دیدم کہ بعد از نماز دیگر پنجبار سورہ بنا بخواند او اسیر محبت حق شود سمی لبیہ اللہ تعالیٰ نام نہادہ شود اسیر محبت حق دانستم کہ مقصود شیخ ایں بود و مے فرمود ہر کہ بعد از نماز دیگر سورۂ والنازعات بخواند خدائے عزوجل او را در گور نگذارد مگر مقدار یک وقت نماز بریں سخن چشم پر آب کرد و فرمود آنکہ کسے در گور نماند چگونہ باشد آنچناں باشد کہ چوں روح بکمال رسد قلب را جذب کند و چوں قلب بکمال رسد قالب را جذب کند بعدہ مسبعات عشر بخواند ہم بر صفتے کہ بعد از نماز بامداد خواند و مے فرمود ہر کہ بعد از نماز دیگر تا غروب بدیں سہ اسم

مشغول شود بہتر است کہ بخواند حق جل وعلیٰ بے شک آں مہم بکفایت رساند واین سہ اسم را ایلیا گویند وآں اینست یا اللہ یا رحمٰن یا رحیم چوں وقت نماز شام درآید مے فرمود در سنت نماز شام در رکعت اول قل یاایہا الکافرون در دوم اخلاص و بروایتے از حضرت سلطان المشائخ در اول رکعت فسبحان اللہ حین تمسون تا آخر در دوم سبحان ربک رب العزۃ تا آخر سورۃ بخواند بعد ہ بیست رکعت اوابین بگذارد بتفصیلے کہ آمدہ است و سر بسجدہ برد وسہ بار بگوید اللھم ارزقنی توبہ توجب محبتک فی قلبی یا محب التوابین ت اے بار خدائے بتو سپردم دین وایمان خود را بہ بخشش و روزی کن مرا توبہ کہ لازم کند محبت تو در دل من اے دوست دارندہ توبہ راست و درست کنندگاں و مے فرمود کہ شش رکعت بین العشائین مے باید گذارد و بعضے اہل ارادت را ایں شش رکعت فرمودہ است و مے فرمود دو رکعت نماز است بجہت نگاہداشت ایماں بعد ادائے صلواۃ مغرب در رکعت اولیٰ بعد فاتحہ اخلاص ہشت بار و قل اعوذ برب الفلق یک بار و در رکعت دوم اخلاص ہفت بار و قل اعوذ برب الناس یکبار بعدہ سر بسجدہ نہد سہ بار بگوید یا حی یا قیوم ثبتنی علی الایمان انگاہ برکت ایں نماز را حکایت فرمود کہ شنودم از خواجہ احمد نبیرہ شیخ معین الدین سنجری قدس سرہ وایں خواجہ احمد اعظم صالح بود او گفت مرا رفیقے بود لشکری پیوستہ ایں دو رکعت نماز بگذاردے تا وقت بیگاہ ترے در حدود اجمیر بودیم نماز شام در رسید آنجا خوف دزداں نمود ا کردید حالے با تعجیل سنت گذاردیم و جانب شہر آمدیم آں یار با آنکہ تشویش دزداں و خوفے آنچناں بود والبتہ دو رکعت نماز نگاہداشت ایماں بگذارد الغرض چوں وقت نقل آں جواں شد مرا خبر شد برائے تفحص حال او حاضر شدم و بر معرفت او دانچناں رفت کہ مے باید و فرمود کہ خواجہ احمد حکایت نقل آں جواں بریں لفظ گفت

اگر مرا پیش کرسی قضا برند من گواہی دہم کہ با ایمان رفت بعد ازاں فرمود کہ دو رکعت نماز دیگر ہم ہست بعد صلوٰۃ المغرب بدیں نہج کہ مرا یارے بود ہمدرس او را مولانا تقی الدین گفتندے مردے صالح و دانشمند او پیوستہ بعد صلوٰۃ المغرب دو رکعت نماز بگذاردے در رکعت اول بعد فاتحہ والسماء ذات البروج و در دوم والطارق بخواندے چوں او نقل کرد سلطان المشائخ فرمود کہ من او را در خواب دیدم پرسیدم خدائے تعالیٰ با تو چہ کرد گفت چوں کار من تمام شد فرمان آمد کہ ما ایں را بدیں دو رکعت نماز بخشیدیم یکے از حاضراں گفت کہ ایں را صلوٰۃ النور گویند فرمود خیر ایں را صلوٰۃ البروج گویند و ایں دو رکعت کہ در ہر دو ائیت ہا مبداے سورہ انعام میخوانند در رکعت اول ختم بربہم یعدلون و در رکعت دوم ہم ختم بر یستہزؤن آں صلوٰۃ النور گویند عرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ کہ ایں دو رکعت نماز صلوٰۃ البروج و دو رکعت صلوٰۃ النور داخل بیست رکعت اوابین است وے فرمود کہ بعد صلوٰۃ البروج ایں دعا بخواند اللہم انی استودعک ایمانی ودینی فاحفظہما العرض احیاء بین العشائین سنت موکدہ است و بیشترے مشائخ ایں وقت را غنیمت و معمور داشتہ اند و اگر کسے نتواند جمع کردن میان صوم و معمور داشتن بین العشائین او را اولیتر آنکہ افطار کند و آں وقت را معمور دارد زیرا چہ گفتہ اند صبح صادقاں و صبح عاشقاں صبح صادقاں صبح صادق است اما صبح عاشقاں نماز شام است و چوں وقت نماز خفتن در آید چہار رکعت سنت بگذارد وے فرمود در رکعت اول بعد فاتحہ آیۃ الکرسی تا خالدون و در دوم آمن الرسول تا آخر سورہ و در سوم شہد اللہ و در چہارم قل اللہم مالک الملک بخواند و بعد از نماز خفتن سنت چہارگانی فضل است و در آں نیز ہماں قرات است کہ در سنت چہارگانے اول است وے فرمود کہ چہار رکعت صلوٰۃ السعادت بگذارد در رکعت اول بعد فاتحہ دہ بار اخلاص

و در دوم بیست بار و در سیوم سی بار و در چهارم چهل بار بخواند و مے فرمود بعد از نماز خفتن در رکعت نماز برائے روشنائی چشم بگذارد و در هر رکعتے بعد فاتحه پنجبار سورۂ انا اعطینا بخواند و بعد از نماز سه بار بگوید اللهم متعني بسمعي وبصري واجعلهما الوارث مني یعنے از حضرت سلطان المشائخ روایت مے کنند که این نماز بعد از شام بگذارد و هر بار که دعا بخواند بر سر انگشت بدمد بر چشم فرود آرد و بعد فرمود از برکت این نماز و دعا کتابها بخط باریک بوقت نماز خفتن مطالعه میکنم و نیز مے فرمود برائے روشنائی چشم و دفع لا اله الا هو الحي القيوم بگوید بر سر انگشتان بدمد و بر چشمها بمالد باز بگوید الحمد لله لا اله الا هو الحي القيوم همچنان کند و باز گوید وعنت الوجوه للحي القيوم باز همچنان کند بر چشم مالد و نیز فرمود کهیعص و حم عسق سه بار بگوید ده حرف است هر حرفے بگوید و عقد بندد بعده بر چشم فرود آرد صحت کلی یابد و مے فرمود بعده چهار رکعت صلواة العاشقین بگذارد و برائے اهم المهمات و صد گان بار در رکعت اول بعد فاتحه یا الله و در دوم یا رحمن و در سیوم یا رحیم و در چهارم یا ودود بخواند و مے فرمود صلواة القربت بگذارد و در هر رکعتے بعد فاتحه هفتاد بار اخلاص بخواند بعد فراغ هفتاد بار استغفر الله بگوید و این دعا بخواند اللهم ارزقني عمل الذي يقربني اليك و مے فرمود که شیخ قطب الدین بختیار قدس الله سره هر شب هزار بار درود گفتے پرسیدند که درود چه بود این درود میگفت اللهم صل على محمد عبدك ونبيك وحبيبك ورسولك النبي الامي وعلى آله بعده فرمود من همین درود اختیار کردم و بخط مبارک سلطان المشائخ این درود نوشته دیده ام اللهم صل على محمد عدد البرى والثرى والورى البرى التراب على وجه الارض والثرى تحت البرى و روایت مے کنند هر شب بعد العشا سلطان المشائخ هزار بار درود گفتے و هزار بار اخلاص و هر روز جواهر القرآن که امام غزالی کشیده است مقدار دو نیم سیپاره و حزب یمانی و حزب کافی بخواندے

وے فرمود بعد از نماز بامداد سورۂ یٰسین و بعد از ظہر انا ارسلنا و بعد العصر انا فتحنا و
بعد المغرب سورۂ واقعہ و بعد العشا سورہ الملک بخواند وے فرمود بعد ہر فرضے
این دعا بخواند اللھم لک الحمد لا الہ الا انت رب خلقتنی ولم اک شیئاً ورزقتنی
ولم املک شیئاً و علمتنی ولم اعلم شیئاً رب انی ظلمت نفسی و ارتکبت المعاصی
وانا مقر بذ نوبی فان غفرتنی فلا ینقص من الملک شیئ وان عذبتنی لا
یزید فی سلطانک شیئ تجد من تعذب غیری ولا اجد من یرحمنی غیرک
فبعزتک وجلالک ان تغفر لی وتتوب علیّ انک انت التواب الرحیم
وصل علی خیر خلقہ محمد وآلہ اجمعین و بروایتے آمدہ است ہر کہ بدیں دعا
مواظبت کند ختم کار او بر سعادت باشد وے فرمود ہر کہ بعد ہر فرضے آیت
الکرسی متصل بخواند حق تعالیٰ جان او بے واسطۂ ملک الموت قبض کند و
ے فرمود ہر کہ بعد ہر فرضے بسیار قل اللھم مالک الملک تا بغیر حساب بخواند حق
جل وعلی دین این بندہ را قضا کند چوں وقت تہجد در آید نماز تہجد بگذارد در
احیاء نوید کہ تہجد سنت مؤکدہ است و آں دوازدہ رکعت است بستہ سلام
سلطان المشائخ مے فرمود تہجد از ہجود است و ہجود اندک خفتن است التہجد
رفع الہجود است یعنے چوں خواب بگیرد بتکلف خود را بنماز گذاردن بیدار دارد
وے فرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس سرہ در دوازدہ رکعت
نماز تہجد قرأت بر ینجملہ فرمودے در رکعت اول بعد فاتحہ ایت الکرسی و اخلاص
سہ بار در دوم آمن الرسول و اخلاص پنج بار و داور شیخ شیوخ العالم شہاب الدین
سہروردی در ہر دو رکعت آیت الکرسی است فاما سلطان المشائخ فرمود
کہ مرا شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین فرمودہ است کہ در دوم رکعت امن الرسول
بخواں کہ من ہم میخوانم و در بیداری شب اختلافست یعنے مشائخ اول شب
بیدار بودہ اند و نصف آخریں در خواب شدہ اند برائے رفع ملال تا خواب مزاحم
اوقات ورد نشود و بعضے مشائخ اول شب خواب کردہ اند چوں نصف شب

مے فرمود کہ شیخ سیف الدین باجرزی رحمۃ اللہ علیہ چوں یک ثلث شب گذشتے بیدار شدے امام و مؤذن حاضر مے بودند نماز خفتن بگذاردے بعدہ بخفتے تا صبح بیدار بودے و طریقہ مستحسنہ شیخ قطب الدین منور خلیفہ سلطان المشایخ در بیداری شب ہمیں بود و بعضے از سلف ہمہ شب بیدار بودہ اند تا چہل کس از تابعین بوضوے نماز خفتن نماز بامداد گذاردہ اند چنانکہ امام اعظم ابو حنیفہ و سعید مسیّب و فضیل عیاض رضی اللہ عنہم سلطان المشایخ مے فرمود در مسجدے کہ ایں بزرگان مشغول مے شدند تمامی شب بیدار مے بودند چوں وقت آمدن مؤذن شدے خود را خفتہ بیساختے و بخط مبارک سلطان المشایخ قدس سرہ نوشتہ دیدہ ام قَالَ لِاَبِی بَکْرٍ مَتٰی تُوْتِرُ قَالَ مِنْ اَوَّلِ اللَّیْلِ وَ قَالَ لِعُمَرَ مَتٰی تُوْتِرُ قَالَ مِنْ اٰخِرِ اللَّیْلِ وَقَالَ لِاَبِی بَکْرٍ اَخَذْتَ بِالْحَزْمِ وَقَالَ لِعُمَرَ اَخَذْتَ بِالْعَزْمِ اَلْحَزْمُ الْحَذَرُ مِنَ الْفَوَاتِ اَلْعَزْمُ عَقْدُ الْقَلْبِ و نیز بقلم مبارک آوردہ یا رب قایم مشکور و یا رب نایم مغفور ای المتہجد یستغفر لاخیہ و ہو نایم فیشکر لہذا و یغفر لذالک و سلطان المشایخ بجانب امیر خسرو رحمہ اللہ در قلم مبارک آوردہ بعد از مخالطت جوارح اشتغال بامور نامرضیہ شرع اجتناب نماید و در مراعات اوقات ہم کوشد و عمر عزیز را کہ سبب تحصیل کل مرادات است غنیمت شمرد و روزگار را ببطالت مصروف نگرداند نکتہ در بیان اوراد ہفتہ و سنتہا سلطان المشایخ قدس سرہ مے فرمودہ کہ پیش از صبح دو رکعت نماز کن در رکعت اول ہفت بار فاتحہ بعد آں یکبار قل یا ایہا الکافرون و در دوم ہفت بار فاتحہ بعد آں یکبار اخلاص بخواند بعد از سلام دہ بار سُبْحَانَ اللّٰہِ و دہ بار مَا شَاءَ اللّٰہُ کَانَ وَمَا لَمْ یَشَاءُ لَمْ یَکُنْ اَشْہَدُ اَنَّ اللّٰہَ قَدْ اَحَاطَ بِکُلِّ شَیْءٍ عِلْمًا وَ اَحْصٰی کُلَّ شَیْءٍ عَدَدًا دہ بار درود دہ بار استغفار و دہ بار یَا حَیُّ یَا قَیُّوْمُ یَا ذَا الْجَلَالِ وَ الْاِکْرَامِ بگوید بعدہ نشیند سر برہنہ کند و دستہا بلند بردارد و بگوید یا ارحم الراحمین بعدہ سر بسجدہ نہد دہ بار اغثنا یا غیاث المستغیثین گوید

بهر حجم که بگذارد بکفایت رسد فاما در روز جمعه بعد از نماز بامداد را غنیمت می شمردند
دست از اشتغال دنیا می داشتند و بعضی سلف روز جمعه و شب جمعه طعام نمیخوردند
تا بکلی بحق مشغول می شدند و اول بدعت که بعد نقل حضرت رسالت صلی الله
علیه وسلم پیدا شد بیگاه رفتن در مسجد جمعه بود سلطان المشایخ قدس سره
در اوائل روز جمعه بعد اشراق در مسجد کیلوکهری می رفتند چون وقت نماز جمعه
در آمدی غسل می کردند باز در مسجد می آمدند و می فرمودند هر که روز جمعه هفتاد
بار بعد از نماز جمعه بگوید اغننی بحلالک عن حرامک وبطاعتک عن
معصیتک وبفضلک عمن سواک برحمتک یا ارحم الراحمین حق جل وعلا
او را محتاج خلق نگرداند امیر حسن رحمة الله علیه بخدمت سلطان المشایخ
عرضداشت کرد که در نارفتن جمعه تاویلی آمده است فرمود که هیچ تاویلی نیست
مگر کسیکه بنده یا اسیر یا مریض باشد اما آنکه بتواند که برود نرود و قوی سخت
دلی باشد آنگاه فرمود اگر کسی یک جمعه نماز نرود یک نقطه سیاه بر دل او
پیدا شود و اگر دو جمعه نرود دو نقطه سیاه پیدا شود و اگر سه جمعه نرود تمام دل او
سیاه شود نعوذ بالله منها و می فرمود که شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
قدس الله سره هر روز غسل کردی و بعضی روایت می کنند که پنجوقت نماز غسل
کردی و می فرمود سه چیز که شیخ کبیر فرید الحق والدین را میسر شد من نمی توانم
کرد اول آنکه هر روز غسل کردی دوم آنکه جواری خریدی سیوم آنکه سحر نخوردی
و من البته میخورم و می فرمود که در حدیث است بهر ساعت از شب جمعه
و روز جمعه هفتصد هزار دوزخی را می بخشند و نیز در و ساعتیست هر که در آن
ساعت چیزی از خدا بخواهد بیابد بعضی گفته اند آن وقت اقامت جمعه است
و بعضی گفته اند بعد العصر عند الغروب است و ام المومنین عائشه رضی الله
عنها کسی را تعیین کردی که روز جمعه بوقت الغروب مرا خبر کنید همینکه وقت
غروب شدی خبر میکردند مشغول شدی و بخط مبارک سلطان المشایخ

نوشتہ دیدہ ام ہرکہ در شب دوشنبہ دو رکعت صلوٰۃ السعادت بگذارد ہرگز بدبخت نشود در ہر رکعتے بعد فاتحہ آیۃ الکرسی یکبار و اخلاص سہ بار بخواند بعد از سلام دہ بار درود و دہ بار استغفار و نیز بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ ام کہ اول روز از ماہ ایں دعا بخواند اللھم لک الحمد علی الائک و نعمائک مثل ما حمدت بہ نفسک و مثل ما حمدک بہ الحامدون الذین اذا ذکر اللہ وجلت قلوبھم والصابرون علی ما اصابھم والمقیموا الصلوٰۃ و مما رزقناھم ینفقون و استغفرک مثل ما استغفرک المستغفرون الذین اذا فعلوا فاحشۃ او ظلموا انفسھم ذکروا اللہ فاستغفروا لذنوبھم ومن یغفر الذنوب الا اللہ واتوب الیک مثل ما تاب جمیع التوابین الذین جعلت توبتھم مقبولۃ و علامۃ نجاتھم وافذنی من کل سوء یا غیاث المستغیثین ومن کل مکروہ یا من یجیب المضطرین اذا دعاک واکشف السوء وانت القادر علی کل شیئ ما انا فیہ من الھموم والغموم انک انت الغفور الرحیم دریں مواظبت کند اگر ہر روز نتواند غرہ ہر ماہ بخواند وے فرمود کہ روز چہار شنبہ آخریں ماہ صفر قوی بابرکت است ہر کہ ہست دریں روز بدانچہ مے تواند طعام مے کند و چیزے از خود جدا مے کند بفقرا میدہد و خوش مے باشد و مے فرمود کہ تولد ایں ضعیف ہم دریں روز است و مے فرمود کہ بیست و پنج روزہ ماہ رجب بدار و نعمتے کہ در شب معراج رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را دادہ اند از اں نصیبے یابد و وصیت فرمودے یاراں را در داشتن روزۂ رجب و مے فرمود ہر کہ ہزار بار ایں استغفار بگوید در ماہ رجب در کلمات قدسیہ آمدہ است حق تعالی مے فرماید از راہ کرم اگر او را نیامرزم نیستم پروردگار او را یعنی پروردگار او نباشم سہ بار فرمودہ است استغفار اینست استغفر اللہ ذا الجلال والاکرام من جمیع الذنوب والاثام و مے فرمود در نماز لیلۃ الرغائب

در غایت جمع رغیب است وہی العطاء الکثیر و سلطان المشایخ این نماز بجماعت
ادا کردے وقتے این نماز بگذارد و ہوا بغایت گرم بود چنانکہ ہم در نماز پیراہن مبارک
از خوے عبیر آمیز حضرت سلطان المشایخ بغایت ترشد چون از نماز فارغ
گشته در گوشه رفت آن پیراہن بکشید و بمولانا شہاب الدین امام عطا
کرد این دولت در آن شب بدو رسید بعدہ تجدید وضو کرد و نماز خفتن بگذارد
وے فرمود درین ماہ نماز خواجہ اویس قرنی رضی اللہ عنہ بگذارد در سیوم و چہارم
و پنجم و یا سیزدہم و چہاردہم و پانزدہم بعدہ در فضیلت این نماز مبالغہ فرمود و حکایت
کرد که در مدرسه معزی دانشمندے بود ہر مسئله که از وے پرسیدند جواب
شافی گفتے در مباحث بعبارت دانشمندانه در آمدے از حال تعلیم او
استکشاف کردند گفت من ہیچ نخوانده ام و شاگردی ہیچکس نکرده ام چون
بزرگ شدم وقتے نماز خواجه اویس قرنی گذاردم و دعا کردم که الہی من
بکبر سن رسیدم و ہیچ تعلمے نکردم مرا علمے کرامت کن حق تعالی برکت این
نماز در علم بر من کشاد تا در ہر مسئله که سخن افتد شارع شوم و بخوبی
تمام کنم وے فرمود که در ماہ رجب نمازے آمده است براے درازی
عمر درین محل حکایت فرمود که من از مولانا نظام الدین پسر شیخ
ضیاء الدین پانی پتی شنیده ام که شیخ بدرالدین غزنوی ہر سال این
نماز گذاردے پرسیدند امسال چرا این نماز نگذاردے فرمود از عمر من
چیزے نمانده است ہمدران سال برحمت حق پیوست و رسول صلی اللہ
علیه و آله وسلم فرموده است ہر که در آخر رجب این نماز بگذارد مطلوب
او مزید عمر باشد بباید نماز اینست دوازده رکعت بسه سلام در ہر رکعتے
بعد فاتحه آیت الکرسی یکبار و اخلاص سه بار و بعد سلام ده بار این دعا
بخوانند یا اَجَلَّ مِنْ کُلِّ جَلِیْلٍ وَیَا اَعَزَّ مِنْ کُلِّ عَزِیْزٍ یَا اَحَدُ خَیْرٌ مِنْ
کُلِّ اَحَدٍ اَنْتَ رَبِّیْ لَا رَبَّ لِیْ سِوَاكَ یَا غِیَاثَ الْمُسْتَغِیْثِیْنَ

درجاهم اغننی بفضلک وملی فی عمرہ بی مملک اطی ... ... بذمنی لذ نا تک عمرہ افی رضاک برحمتک یا کریم یا وہاب سلطان المشایخ
مے فرمود کہ مشایخ در ماہ رمضان در نماز تراویح این تسبیحات مے گفتندے در
اول تراویح کلمۂ شہادت سہ بار و در دوم درود سہ بار و در سیوم سبحان اللہ
والحمد للہ تا آخر سہ بار و در چہارم سبحان اللہ وبحمدہ سبحان اللہ العظیم وبحمدہ
سہ بار و در پنجم تراویح استغفر اللہ الذی لا الٰہ الا ھو الحی القیوم غفار الذنوب
تا آخر سہ بار و خدمت مولانا حسام الدین ملتانی رحمۃ اللہ علیہ کہ خلیفہ سلطان
المشایخ بود در شبہاے ماہ رمضان در تراویح سہ ختم کردے یارے از یاران
دریک ختم با او موافقت نمود بعدہ آں یار چوں بمصاحبت قاضی محی الدین
کاشانی بخدمت سلطان المشایخ پیوست بعد پاے بوس عرض داشت
کردیک ختم در تراویح بموافقت مولانا حسام الدین شنودم فرمود کہ یک ختم در
تراویح سنت است اما پیش من سورۂ اخلاص میخوانند بنابراں کہ فرداے
قیامت خلق گروہ گروہ خواہند شد آنانکہ حج کردہ اند یک گروہ آنانکہ غزا کردہ
اند یک گروہ آنانکہ در تراویح ختم کردہ اند یک گروہ من میخواہم کہ فرداے قیامت
در گروہ شیخ کبیر قدس سرہ باشم پیش شیخ من در تراویح سورۂ اخلاص میخواندند
پیش من ہماں مے خوانند و نقلے مردے در جماعت خانہ سلطان المشایخ
از دہلی آمد بدیں نیت کہ در تراویح ختم کند بخدمت سلطان المشایخ
عرضداشت کرد فرمود کہ تو دانی بعدہ فرمود اگر خواہم گفت مکن ترک
سنت باشد ظاہرا ساکت شدم تا وقت عشا شد چوں خواست
کہ تراویح بگذارد بعد از الحمد ختم آغاز کند بستہ شد نماز را قطعہ کرد
سلطان المشایخ فرمود کہ مولانا اخلاص را باش و مے فرمود جماعت
در تراویح سنت است از سلطان المشایخ پرسیدند کہ ایں
سنت رسول است یا سنت صحابہ فرمود کہ سنت صحابہ است

رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بروایتے سہ شب گذاردہ اند و بروایتے یک شب اما مداومت ایں سنت عمر خطاب رضی اللہ عنہ در عہد خلافت خود کردہ است یکے پرسید سنت صحابہ را سنت گویند فرمود در مذہب ما گویند فاما امام شافعی ہمیں سنت رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را سنت میگویند و مے فرمود امام اعظم در ماہ رمضان شصت ختم کردے سی در تراویح وسی در روز بعد ازاں فرمود لاو چہل سال نماز بامداد بوضوے نماز خفتن گذاردہ انگاہ بر لفظ مبارک راند کہ چندیں علما و دانشمنداں بودہ اند ہیچ کس داند نہ بودہ اند ایں حیثیت کہ باقی میماند از حسن معاملہ است و ایں حیات معنوی است آساں نمے تواں یافت شبلی و جنید کہ بودہ اند مردم دانند کہ وے برتر بودہ اند ایں ہمہ حسن معاملہ است بعدہ فرمود درویشے در خانقاہ شیخ جنید بغدادی آمد قدس سرہ مگر شب غرہ ماہ رمضان بود آں درویش التماس نمود کہ نماز تراویح را من امامت کنم شیخ اورا رخصت فرمود الغرض در سی شب سی ختم کرد شیخ فرمود ہر شب یک گردہ نان و یک کوزہ آب در حجرہ او نہادند القصہ چوں سی شب تراویح بگذارد روز عید شیخ اورا وداع کردہ بازگشت چوں او برفت در حجرہ او تفحص کردند سی گردہ سلامت یافتند ہماں یک کوزہ آب ہر شب خوردہ بود و دیگر عرض مے افتد یارے بود از یاران اعلیٰ حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز خواست در عشرہ آخر رمضان اعتکاف نشیند او موافقت قاضی محی الدین کاشانی بخدمت حضرت سلطان المشائخ آمد دریں باب عرضداشت کرد سلطان المشائخ فرمود اعتکاف در عشرہ آخر رمضان سنت موکدہ است پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در عشرہ آخر رمضان معتکف شدے یک سال در غزا بود بسبب ایں اعتکاف از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فوت شد در رمضان دیگر آنرا قضا کرد و بیست روز معتکف شد اما بعضے مشائخ مریداں را نفرمودندے بنا بر آنکہ درویش را اعتکاف در مشہور و شہرت افتے

قوی است درویش ہم در خانۂ خویش مشغول باشد و تصور کند سن معتکفم

نکتہ در بیان صلوٰۃ سلطان المشائخ قدس سرہ مے فرمود آنچہ مصطفےٰ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم گذاردہ است بر سہ نوع است یکنوع آنست کہ تعلق بوقت دارد و یکنوع آنست کہ تعلق بسبب دارد و یکنوع آنست کہ تعلق نہ بوقت دارد و نہ بسبب آمدیم نمازے کہ تعلق بوقت دارد امام محمد غزالی طیب اللہ ثراہ در احیا آوردہ است آں تکرار ست نمازے کہ در روز است ہشت نماز است و نمازے کہ در ہر سال است آں چہار نماز است اما نمازے کہ در ہر روز است ہشت نماز است پنج فریضہ است ششم نماز چاشت ہفتم بیست رکعت نماز بعد از شام ہشتم نماز تہجد اما نمازے کہ در ہفتہ است ہر روزے را نمازے آمدہ است اما نمازے کہ در ہر ماہ است آں بیست رکعت است کہ مصطفےٰ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم در غرۂ ہر ماہے گذاردہ است اما نمازے کہ در ہر سال است آں چہار نماز است دو نماز عید سیوم نماز تراویح چہارم نماز براۃ ہمہ نمازہا ے بود کہ تعلق بوقت دارد اما نمازے کہ تعلق نہ بسبب دارد نہ بوقت آں نماز تسبیح است ہر وقت کہ خواہد بگذارد امیر حسن رحمۃ اللہ علیہ مے نویسد کہ دریں عید اضحیٰ بسبب باران بیشتر خلق نتوانست رسید دریں باب بخدمت سلطان المشائخ عرضداشت کرد اگر روز عید جائے نماز میسر نشود روا باشد کہ دوم روز بگذارند فرمود کہ آرے دریں عید اگر میسر نشود دوم روز بگذارند روا باشد سیوم روز ہم اما در عید فطر اگر روز عید میسر نشود دوم روز بگذارند انگاہ بر لفظ مبارک راند کہ مرا دریں عید خاطر بود کہ اگر باران بیشتر شود چنانکہ نتواں گذارد دوم روز بگذاریم اما حق تعالی میسر گردانید و مے فرمود باید کہ پیوستہ نماز بجماعت باشد کہ در عہد انبیاء پیشینہ ہیچ جاے نماز روا نبود مگر در مسجد در عہد رسول صلی اللہ علیہ وسلم و سلم ایں میسر شد ہر جا کہ ہست بگذارند بعدہ دریں باب غلو فرمودند

اگر مثلاً دو کس باشند ہم در جماعت باشند و بخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ ام قَالَ النَّبِیُّ عَلَیْہِ السَّلَامُ اَمَرَنِیْ جِبْرَئِیْلُ عَلَیْہِ السَّلَامُ بِالصَّلٰوۃِ فِی الْجَمَاعَۃِ حَتّٰی خِفْتُ اَنْ لَا تُقْبَلَ صَلٰوۃٌ اِلَّا بِجَمَاعَۃٍ قَالَ اللّٰہُ اَدْنٰی مَرَّتْ عَلٰی ثَلٰثُوْنَ سَنَۃً لَمْ اَحْتَلِمْ فَتَرَکْتُ الْجَمَاعَۃَ لَیْلَۃً ثُمَّ لَیْلَۃً فَاحْتَلَمْتُ تِلْکَ اللَّیْلَۃَ از سلطان المشائخ سوال کردند کہ بعد ادائے فرائض کہ جائے بدل مے کنند حکمت چیست فرمود امام خود اگر جائے بدل نکند کراہیت باشد و اگر مقتدی جائے بدل نکند کراہیت نباشد فاما بہتر آں باشد کہ بدل کند انگاہ فرمود چوں خواہد کہ جائے بدل کند جانب چپ جائے خود باید رفت تا مقابلہ راستائے قبلہ باشد و نیز از سلطان المشائخ سوال کردند کہ در نماز بر سر ہر دو رکعت تسمیہ باید گفت و یا بر سر ہر سورہ فرمود کہ امام اعظم رضی اللہ عنہ در رکعت اول یکبار تسمیہ مے گوید بخلاف ایمۂ دیگر کہ بر سر ہر رکعت و بعضے بر سر ہر سورت مے گویند بعدہ فرمود کہ با امام اعظم سفیان ثوری و یک بزرگ دیگر مدعی گونہ شدند وقتے در جمعے بکجا شدند سفیان ثوری و یک بزرگ دیگر از امام اعظم سوال کردند کہ مصلے تسمیہ کے گوید بر سر ہر دو رکعت و یا بر سر ہر سورہ و چند بار بگوید مقصود ایشاں آں بود کہ اگر نفی خواہد کرد خواہد گفت کہ نگوید حالے در نفع تسمیہ سواخذہ بکنند الغرض چوں ایشاں سوال کردند از کمال علمے کہ در امام اعظم بود و نگاہداشت ادب فرمود یکبار بگوید بریں حرف سلطان المشائخ فرمود کہ مقصود امام اعظم ہماں حلم او بود ایشاں ہر گونہ کہ خواہند تصور کنند خواہ بر سر سورہ خواہ بر سر ہر رکعت بعدہ فرمود مقتدی را مے باید کہ در ہر رکعتے فاتحہ بخواند و تسمیہ گوید و من نیز میخوانم بریں حرف عرضداشت کردند کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است مَنْ قَرَأَ خَلْفَ الْاِمَامِ بِفَنِہٖ الثَّلَاثُ فرمود اگر نظر دریں حدیث مے کنم وعید لاحق میشود و اگر دریں نظر میکنم کہ پیغمبر علیہ السلام فرمودہ است لَا صَلٰوۃَ لِمَنْ لَمْ یَقْرَأْ بِالْفَاتِحَۃِ عدم جواز

صلوٰۃ ے یا بم پس وعید احمل باید لردو فاتحہ باید خواند تا باجماع جواز صلوٰۃ باشد والا
خل بالاحوط والخروج من الخلاف اولیٰ و میفرمود کہ نماز اول حضور است
لہ انچہ مصلی بخواند معانی آں بردل بگذراند بعد ازاں فرسود کہ مریدے از مریدان
شیخ الاسلام بہاؤالدین ذکریا قدس اللہ سرہ کہ او را حسن افغان گفتندے
صاحب ولایت بود در غایت بزرگی وقتے ایں حسن افغان در کوئے ے
گذشت بمسجدے رسید موذن تکبیر گفت امام پیش رفت خلقے بجماعت پیوست
خواجہ حسن نیز در آمد و اقتدا کرد چوں نماز تمام شد و خلق بازگشت خواجہ حسن
آہستہ نزدیک امام آمد و گفت اے خواجہ تو در نماز شروع کردی و من بو
پیو ستم و تو ازینجا بدہلی رفتی و بردگان خریدی و بازگشتی و ایں بردہ در خراسان
بردی آز آنجا باز بملتان آمدی من دنبال تو سرگشتہ شدہ مے گشتم آخر ایں
چہ نماز است و کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ است
المصلّی ببدنہ دون قلبہ فھو داخل تحت قولہ فویل للمصلین والمصلی ببدنہ
وقلبہ فھو داخل تحت قولہ قد افلح المومنون وان السلف یعرفون الرجل فی
صلوٰتہ فان اتمھا اخہ وامنہ الوعظ قال ابو القاسم من تھاون بالادب
عوقب بحرمان السنن ومن تھاون بالسنن عوقب بحرمان الفرایض ومن
تھاون بالفرایض عوقب بحرمان التوحید قال ابن المبارک
الادب من ثلثی العلم لان بالعلم یوقن وبالادب یقرب وما معنی ان
الرکوع واحد والسجود سجدتان قال الرکوع ادعا العبودیۃ والسجدتان شاھد اہ وللمومنین فی السجود اشارۃ الی الخلق والموت والبعث
فالاشارت بالسجدۃ الاولی الی الخلق منھا خلقناکم والثانیۃ الی الموت وفیھا
نعیدکم وعند رفع الراس الی البعث ومنھا نخرجکم تارۃ اخری وصف البراء السجود
فبسط یدیہ ورفع عجزیتہ وخوی وقال ھکذا رایت رسول اللہ یسجد وخوی
الفرس مابین یدیہ ورجلیہ من الھوام ونیز بخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدم

اذا صلی الرجل فلیجو و اذا صلت المراۃ فلیحتفر الحویۃ ان یجافی عضدیہ عن جنبہ حتی یخوی ما بین ذالک الاحتقار الانضمام قال ابوالدرداء رای رجلا بین عینہ مثل ثقبۃ البعیر ہی اثر السجود فی الجبھۃ فقال لو لم یکن ھذا لکان خیرا قال رجل انی اخاف ان یوثر السجود فی جبھتی فقال اذا سجدت فتخفف ای ضع جبھتک علی الارض وضعا خفیفا و عن علی رضی اللہ عنہ لو علمت ان اللہ تعالیٰ قبل فی عمری رکعتین لما اھتمت لانہ قال انما یتقبل اللہ من المتقین و اذ قیل علمت بانی متقی فاجو بقولہ ثم ننجی الذین اتقوا و رایت راعیا یرعی وھو فی الصلوٰۃ و الذیب یحفظ اغنامہ قلت متی صالح الذئب مع الغنم قال لما صالح الراعی مع رب الغنم صالح الذئب و مع الغنم قال علیہ السلام ان العبد اذا کثر الصلوٰۃ اجتمعت ذنوبہ علی ظہرہ فاذا رکع اجتمع علی عاتقہ الایسر فاذا سجد لحطت علی الارض ما کان اللہ یعوذ لک الیہ و نیز بخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ ام قیل للخضری انت تقول بسقوط التکالیف قال اقول یسقوا کلفۃ التکالیف و کیف اقول ذالک فان السالک لما ازداد قربہ و منزلتہ عند اللہ تعالیٰ ازداد شغفتہ الی العبادت وھو من امارت القبول قال شیخنا روزبھان بمصر قیل لی مل را ترک الصلوٰۃ فانک لا یحتاج الیھا قلت لا اطیق ذالک کلفنی شیئا نحو رایت بعض جھال الطریقہ ترکوا لعبادت من غیر اشارۃ قالوا یجب السالک ان یکون دایما فی الصلوٰۃ ما عرف المسکین ان للصلوٰۃ قالبا و روحا قالبھا الارکان و روحھا الخضوع کالانسان مثلا کما ان روح الانسان لا یکون انسانا بل ھو بعض الانسان فکذلک روح الصلوٰۃ فما دام تعلق الارواح بالقالب باقیا یجب تیزن القالب الصلوٰۃ و الروح بروح الصلوٰۃ الی اوان انقطاع العمل و عبد ربک حتی یاتیک

الیقین وھو الموت قال ابو بکر الوراق کنت فی بیت بنی اسرائیل فوقع فی قلبی ان علم الشریعت یخالف علم الحقیقة فاذا رجل صاح علیّ یا ابا بکر کل حقیقة یخالف الشریعة فھو کفر فان کان اشارة او کلام ھاتف او ظھور خاطر فلا تلتفت الیه البتة فان تیقن انه من اللہ تعالیٰ کما سمع موسیٰ علیه السلام تضرع بین یدی اللہ حتی خلص عنه قال ابو سلیمان ما وقع فی قلبی فلا اقبلته الا بشاھدین من کتاب اللہ تعالیٰ وسنة نبیه علیه السلام وکان شیخ یقول الٰھی لا تبقنی مع الوھنات وابقنی فی متابعته سید المرسلین قیل له قال سیان عندی الا لوھیت ان یکون العبد فوق العرش او تحت الثری والمحفوظ من قادہ التوفیق الی متابعه علیه السلام واللہ تعالیٰ ما نسخ شریعة علیه السلام بشریعة علیه السلام بشریعة نبی آخر فکیف ینسخ بھوی سالک ومن ظن ان حاصل الریاضات رفع لخطاب وزوال العطاب فھو جاھل قوله تعالیٰ اعملوا ما شئتم نزل فی حق الکفار کقول الطبیب للمریض بعد ما آیس عنه الصحة اعطوہ ما شئتم الا تریٰ انھم اختلفوا فی حال من دخل الجنة بغیر حساب ومن دخل بعد الحساب ابن عطاء رح الثانیة لانه واقلذہ معاتبة الحق تعالیٰ

نکتہ در بیان صلوٰۃ نقل سلطان المشائخ قدس سرہ فرمود کہ نماز نفل جماعت آمدہ است بعضے مشائخ و بزرگان گذشتہ گذاردہ اند شب براتے بود شیخ شیوخ العالم قدس سرہ مرا فرمود نماز کہ دریں شب آمدہ بگذارو تو امامت کن ہمچناں کردہ شد دلیل بریں کہ ابن عباس رضی اللہ عنہ گفتہ است کہ شبے در خانۂ خالۂ خود میمونہ رضی اللہ عنہا بودہ ام پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم نزدیک او بود چوں تماشان شب بگذشت بنشست ونظر سوئے آسمان کرد آیہ ان فی خلق السمٰوٰت والارض واختلاف اللیل والنہار تا آخر سورہ بخواند بعدہ برخاست وضو کرد در نماز بایستاد من نیز برخاستم

وضو کردم و بجاے حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بایستادیم چوں رسول علیہ السلام تحریمہ خواست بست من از مقام خود پس تر آمدم مصطفے علیہ السلام نماز بشکست دست من بگرفت و برابر خود بایستانید و در نماز شروع کرد باز از جاے خود پس تر آمدم بعدہ حضرت رسالت علیہ السلام فرمود چرا پس میروی گفتم مرا چہ زہرہ کہ برابر رسول رب العالمین بایستم رسول را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حسن ادب من خوش آمد در حق من دعا کرد اللھم فقہہ فی الدین و از سلطان المشایخ سوال کردند کہ اگر کسے نماز نفل مے گذارد و برے پیر سد مصلے ترک نماز مے کرد و برو مشغول مے شود چگونہ باشد فرمود نماز خود تمام باید کرد باز عرضداشت کسیکہ نفل مے گذارد براے ثواب و دریافت سعادتے مے گذارد دریں میاں اگر پیر او در رسد و او را در قدمبوس پیر سعادتہا بسیار است و اعتقاد مریداں است کہ ایں ثواب صد بار بہ از اں ثواب باشد فرمود کہ حکم شرع ہمچناں است و از سلطان المشایخ درویشے سوال کرد کہ علماے دیں و ائمہ اسلام مے گویند سنن رواتب و واجب و نفل تکملات فرایض اند وجہ ایں تکمیل و بریں دعوی دلیل چیست فرمود کہ معظم مقصود از صلوٰۃ ذکر حق است اقم الصلوٰۃ لذکری فاسعوا الی ذکر اللہ ذکر با حضور دل مے باید لا صلوٰۃ الا بحضور القلب و حضور مسے از اول تا آخر معتبر است پس باید کہ مرد باندیشد کہ دریں دو رکعت فریضہ نماز بامداد بچہ مقدار بحضور بود اندیشید و فرض کرد بقدر یک رکعت حاضر بود و بقدر یک رکعت غافل ہر نفل کہ بعد ازاں بگذارد حضور خویش دراں تفقد نماید و بداں مقدار ہرچہ کم ازاں بیند در تطوع بیفزاید تا آنگاہ کہ راست آید قاضی محی الدین کاشانی رحمۃ اللہ علیہ عرضداشت کرد بزرگے در کتاب چنیں آوردہ است کہ مردم ہشیار ہر نفل کہ مے گذارد مے باید کہ نیت قضاے فوائت کند و اگر ہیچ فائتہ مستقر نباشد محتمل است کہ فائتہ بودہ باشد کہ علم او بداں نمیرسد

در دوگانہ نیت نخستین فجرے کہ حق را بروئیت بگذارد و ہر چہار گانہ بہ نیت اول ظہری کہ خدائے را بروئیت وہمچنیں عصر وعشا وازینجا کہ گفتہ شد در ہمہ رکعتہا فاتحہ وسورتے بخواند ومغرب و وتر نیز در چہار رگانہ نفل مے تواں کرد و بر سر رکعت سوم قعدہ بجا آرد و در وتر قنوت کذلک اقامت نماید عموم لفظ نفل مطلق نوافل موقت راشامل است ضحیٰ و اشراق وتحیۃ وضو وتحیت مسجد موقت اند بوقتے معین مستند بسبے ملایم ایں نوع ہم مراد باشد یا نے سلطان المشائخ فرمود نعم باشد چہ ایں صفت وایں قید منافی نفل نیست ہر چہ نفل است در قضائے فوائت شاید مصروف گردد و مے فرمود پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است ہر کراہمے پیش آید وندانذ کہ خیراو در ترک آنست ویا در اقدام آں دو رکعت نماز استخارہ بگذارد و در رکعت اول بعد فاتحہ قل یا ایہا الکافرون و در رکعت دوم بعد فاتحہ قل ھو اللہ احد بخواند ایں را اثر بسیار است واستخارہ کہ وقت اشراق مے گذارند بداں بسندہ نباید کرد ملایم ایں حکایت فرمود بزرگے در سفر از خادم آب خواست تا بخورد بر نیت آں آب خوردن استخارہ گذارد رخصت نیافت خادم را گفت کہ ایں آب نخواہم خورد خادم گفت آنجا آب دشواری دارد کرت دیگر استخارہ گذاردہم رخصت نیافت آں آب را بریخت مار بچہ از اں آب بیروں افتاد و مے فرمود استخارہ کہ روزے گذارند برائے خیریت آں روز است ہر جمعہ ہم مے گذارند برائے خیریت آں ہفتہ روز عید ہم مے گذارند برائے خیریت سال وسلطان المشائخ بجانب امیر خسرو رحمۃ اللہ علیہ نشستہ است اگر در ضمیر انشراحے یابد بر پے انشراح رود کہ در آں طریقت اصلے معتبر است ودو کل کارہا استخارہ را تقدیم نماید و مے فرمود در سفر چوں بمنزلے رسد نخست در مسجد جمعہ باید رفت پیش محراب دوگانہ بگذارد بعدہ جائے فرود آید دو رکعت نماز بار واح مادر و پدر آمدہ است در ہر رکعت بعد فاتحہ چہار قل بخواند و مے فرمود بعضے نماز جنازہ غایب مے گذارند

بعده فرمود که روا باشد زیرا که مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وسلم بر نجاشی ہمچناں گذاردہ است
او در غیبت مردہ بود و امام شافعی اینمعنی جایز میدارد و اگر عضوے از میت مثلاً
دستے ویا انگشتے موجود باشد بر آں ہم نماز بگذارند از نسبت اینمعنی حکایت شیخ
جلال الدین تبریزی افتاد فرمود چون شیخ نجم الدین صغری را کہ شیخ الاسلام
دہلی بود با او نقارے افتاد و او چناں انگیخت کہ شیخ جلال الدین را جانب ہندوستان
رواں کردند الغرض چوں شیخ جلال الدین را جانب ہندوستان رواں کردند و
در بداؤں رسید یکروز بر لب آب سو تہہ نشستہ بود برخاست و تجدید وضو کرد
و حاضراں را گفت بیائید تا بر جنازہ شیخ الاسلام دہلی نماز کنیم بعد گذاردن نماز
روے سوے حاضر آورد و گفت کہ اگر شیخ الاسلام دہلی مارا از شہر بیروں
کرد شیخ ما او را از جہان بیروں کردمے فرمود کہ نماز یست بجہت محافظت نفس
مے گذارید و ایں اینست ہر وقت کہ مردم از خانہ بیروں آید باید کہ دوگانہ بگذارد
و بیروں آید تا بلاے کہ در راہ باشد حق تعالیٰ ازاں نگاہ دارد و ہر گاہ کہ در خانہ
در آید ہم دوگانہ بگذارد تا ہر بلاے کہ از خانہ خیزد حق تعالیٰ ازاں نگاہ دارد و دریں
دوگانہ تا خیر و سلامتی بسیار است بعد ازاں فرمود اگر کسے را ایں دوگانہ ہا
گذاردہ نشود بوقت بیروں آمدن و دروں آمدن ایۃ الکرسی بخواند ہماں غرض
حاصل شود و اگر آیۃ الکرسی نخواند ایں کلمہ گوید سبحان اللہ والحمد للہ ولا الٰہ
الا اللہ واللہ اکبر و لاحول ولا قوت الا باللہ العلی العظیم ہم تمام است و اگر
کسے در اوقات مکروہہ در مسجد در آید و آنساعت تحیۃ مسجد نتواند گذارد ہمیں چہار
کلمہ بگوید غرض حاصل شود بعدہ روے مبارک سوے حاضراں کرد و فرمود
ہر کہ بود بحسن عمل بمقامے رسید اگرچہ فیض نازل است اما جد و اجتہاد باید
کرد آنگاہ ایں بیت بر لفظ مبارک راندی ؎ گرچہ ایزد دہد ہدایت دیں ✤ بندہ
را اجتہاد باید کرد ✤ نامہ کاں بحشر خواہی خواند ✤ ہم ازینجا سواد باید کرد ✤ و بخط
مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ ام کان عمر یبقی ویشیر فی الصلوٰۃ

ای یلیٰ مریدیہ الشی بین سجدتین لایفاس فابھما الارض وذلک فی التطوع وقت کبرسنٍ قال الحکیم سنائی فی بیان الصلوٰۃ قصیدہ

بندہ تا از حدث بروں نا ید	پردہ غز نماز نکشا ید
پائے اگر بر نہی بسام فلک	بادہ گرد رکشی زجام فلک
نات چوں خرد رضقام خراب	شکم از ناں پرست پشت از آب
کے تراحق ز لطف بر گیرد	تا نماز ت بطوع بپذیرد
سگ زدم جائے خود بروبد باز	تو نروبی برائے جائے نماز
ہرچہ جز حق بسوز غارت کن	ہرچہ جز دیں از و طہارت کن
ورنہ ابلیس از دروں نماز	گوش گیرد برونت آرد باز
گرچہ پاک است ہرچہ بابت تست	ہمہ درجنب حق جنابت تست
تا بجاروب لا نروبی راہ	کے شوی در سرائے الا اللہ
چوں توبا صدق در نماز آئی	باہمہ کام خویش باز آئی
یک سلامے دو صد سلام ارزد	سجدۂ صدق صد قیام ارزد
از خشوع دل است مغز نماز	ورنہ باشد خشوع نیست نماز
ورنہ باشد خشوع و مسازی	دیو بر سلبتش کند بازی

نکتہ۔ دربیان صوم سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم فرمودہ است من صام الدھر لاصام ولا فطر وحدیث دیگر فرمودہ است من صام الدھر ضیقت علیہ جہنم ھکذا وعقد تسعین تطبیق میان ایں دو حدیث چگونہ باشد فرمودند لاصام ولا فطر معنی چنیں باشد ہر کہ پیوستہ روزہ دارد با آں پنجروز ہم عیدین وسہ روز تشریق گوئی نہ روزہ داشتہ و نہ افطار کردہ و ہر کہ پیوستہ روزہ دارد و آں پنجروز افطار کند دوزخ ہمچنیں تنگ شود عقد نود گرفت معنی آں باشد کہ در دوزخ اورا جائے نباشد۔ نے فرمود در حدیث آمدہ است

یعرض الاعمال علی الملیوم الاثنین ویوم الخمیس فاحبّ ان یعرض عملی وانا صائم
وے فرمود کہ از شیخ نجیب الدین متوکل شنیدم ہر کہ روز پنجشنبہ و آدینہ و شنبہ
متصل روزہ دارد بوقت افطار روزہ سوم حاجت خواہد امید باشد کہ باجابت
پیوندد و در عوارف مے نویسد ورد فی الخبر من صام ثلثۃ ایام من الشہر الحرام
الجمعۃ والسبت یعتق من النار سبعمائۃ عام وے فرمود کہ پیغمبر صلے اللہ
علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است للصایم فرحتان فرحۃ عند الافطار و فرحۃ
عند لقاء الجبار ایں فرحت اکل و شرب نیست ایں فرحت بر اتمام صوم است
یعنی چوں صوم تمام شود او را فرحتے پدید آید الحمد للہ کہ ایں طاعت را جزائے
معین است چوں جزائے روزہ نعمت دیدار است ہر آئینہ صایم با تمام صوم
شاد شود باید نعمت رویت بعد ازاں فرمود ہر طاعتے را جزائے معین است
جزائے روزہ نعمت دیدار است دریں میاں ذکر ایں حدیث افتاد
کہ الصوم لی وانا اجزی بہ یکے از حاضراں گفت کہ اینچنیں ہم شنیدہ
شدہ است الصایم لی سلطان المشایخ تبسم کرد و فرمود انگاہ انا اجزی کہ باید
گفت بعد ازاں سخن او را اصلاح فرمود کہ ایں بابعضی نام آمدہ باشد و
مے فرمود در احیاء علوم مے آرد کہ الصوم نصف الصبر
والصبر نصف الایمان بعد ازاں فرمود کہ الصوم نصف الصبر
چہ باشد در حقیقت صبر فرمود کہ صبر غلبہ باعثۂ حق است بر غلبہ باعثۂ
ہوا و اصل باعثۂ ہوا دو چیز است خشم و شہوت و صوم شہوت را مقہور
مے کند پس الصوم نصف الصبر یافتم وے فرمود درویش باید کہ
ثلث سال روزہ دار یعنے چہار ماہ ایں را قسمتے کردہ اند انا نکہ سہ ماہ
دارند و دہ محرم و دہ ذی الحجہ و نیز دہ روز دیگر روز ہا متبرک و
مراسم بدارند ثلث سال باشد در مجلس سلطان المشایخ
جمعے از عزیزاں چوں مولانا حسام الدین حاجی

و مولانا جمال و یاران دیگر حاضر بودند طعامے پیش آوردند فرمودند ہر کہ صایم نیست بخورد بیشتر یاراں چوں ایام بیض بود صایم بودند بعد ازاں طعام پیش آں دو کس کہ روزہ نداشتہ بودند فرستاد انگاہ بر لفظ مبارک راندچوں عزیزاں برسند طعام پیش باید آورد کسے را نباید پرسید کہ تو صایمی زیرا کہ اگر بگوید صایم ریا را اندرخلے باشد و اگر صایم مردے راسخ و صادق باشد کہ ریا را برو گذر نباشد و گوید صایم حال طاعت سِرّ او در دفتر علانیہ نویسند و اگر گوید صایم نہ ام دروغ گفتہ باشد و اگر ساکت ماند استحقار سائل کردہ باشد شیخ عزیز الدین قرابت سلطان المشایخ میفرمود کہ در خواب دیدم کہ سلطان المشایخ مرا مے گوید کہ تو روزہ میداری گفتم اگر فرماں باشد بدارم فرمود روزۂ دل بدار بعدہ ایں عزیز الوجود از خدمت شیخ نصیر الدین محمود پرسید کہ سلطان المشایخ مرا در خواب روزۂ دل فرمودہ است مراد ازیں روزۂ دل چیست فرمودند شما را امر بمراقبہ کردہ اند سلطان المشایخ مے فرمود بسیاراں طے مے کنند و روزہا میدارند مقصود ازاں عجب و ریا باشد دریں محل ایں بیت بر زبان مبارک راند بیت لنگہنت کرتر اکند فربہ + سیر خوردن ترا از لنگہن بہ + و میفرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز اکثر افطار بودے اگرچہ تب آمدے یا فصد کردے و شیخ الاسلام بہاؤ الدین زکریا نور اللہ مرقدہ صوم کمتر بودے اما طاعت و عبادت بسیار کردے و ایں آیت فرو خواندندے کلوا من الطیبات واعملوا صالحا و فرمودند او از آنہا بود کہ ایں آیت در حق او درست آید و دریں محل سوال کردند کہ مقصود ازیں طیبات چیست و آنچہ اصحاب کہف گفتند ازکی طعاما آنچہ طعام بودے طبیعت بداں مائل باشد انگاہ بر لفظ مبارک راند بر قول بعضے ازاں طعام مقصود برنج بود مسافر بے اذن مضیف روزہ ندارد و لقولہ علیہ السلام من نزل علےٰ قوم فلا یصوم من تطوعاً الا باذنہم و بخط مبارک حضرت

سلطان المشایخ نوشته دیده ام الصوم للسجینه والمحسن جنة عن ذوالنون
اذا اردت ان تذهب قساوة قلبک فادم الصیام فاقلل الاقیام وان
بقیت فالطف الاتیام وقیل لاعرابی الصوم فی سموم البادیة قال کانت
الدنیا ولم اکن وتکون لم اکن فادع ایامی ان تذهب نکتة دربیان
زکوٰة وصدقه وبخط مبارک سلطان المشایخ نوشته دیده ام که شیخ شیوخ
العالم فرید الحق والدین فرمود زکوٰة بر سه نوع است زکوٰة شریعت وزکوٰة
طریقت وزکوٰة حقیقت وزکوٰة شریعت آنست که از دویست درم پنج درم
بدهند وزکوٰة طریقت آنست که از دویست پنج درم نگاهدارند وباقی بدهند
وزکوٰة حقیقت آنست که همه بدهد وهیچ نگاه ندارد بعده فرمود آنکه از دویست
درم پنج درم میدهند همین باشد که اورا بخیل نگویند اما اورا سخی هم نتوان گفت
سخی اورا گویند که از زکوٰة زیاده دهد بعده فرمود که فرق میان سخی وجواد اینست
سخی آن باشد که گفتم فاما جواد آنست که بسیار بخشد مثلاً از دویست درم پنج درم
نگاهدارد وباقی بخشد وی فرمود جنید رحمة الله علیه با علمای عهد خود گفتی
یا علماء السوء زکوٰة علم بدهید یعنی از دویست مسئله که آموخته اید بر پنج مسئله
کار کنید واز دویست حدیث پنج حدیث معمول دارید وبخط مبارک حضرت
سلطان المشایخ نوشته دیده ام قال النبی علیه الصلوٰة والسلام ما منع
قوم من الزکوٰة الا حبس الله عنهم المطر ولولا البهایم لم تمطر وعنه علیه السلام
من مات عشرین فرسخا فی عشرین فرسخ مانع الزکوٰة یوخذ بذنبه
حق موسی علیه السلام الثیاب یحسن الصلوٰة ثم راه بعد سنین علی ما
ترک فاوحی الله تعالی الیه یا موسی ما صنع بصلوٰة اذا لم یؤد زکوٰة ماله
یا موسی ان الصلوٰة والزکوٰة توامان لا اقبل احدهما دون الاخر و
می فرمود صدقه است ومروت وقاتیه است صدقه آنست که مردم چیزی
بمحتاجی بدهند اما مروت آنست که دوستی را چیزی بدهد واین کس هم مقابل

آں چیزے بدہد و وقایۃ آں است کہ مردم خود را از زخم زبان و تشنیع و سفاہت یکے باز خرد و پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ایں ہر سہ کردہ است انگاہ فرمود کہ مولفہ قلوب را حضرت رسالت دراول عہد چیزے دادے چوں اسلام قوت گرفت بعد ازاں نداد بعدہ فرمود در صدقہ پنج شرط است چوایں شرائط در صدقہ موجود شود بے شک آں صدقہ قبول افتد ازاں پنج شرط دو شرط پیش از عطا است یکے آنکہ انچہ خواہد داد از وجہ حلال بدہد دوم آنکہ مردے صالح را بدہد و دو شرط در حالہ عطا است یکے آنکہ بتواضع وبشاشت وانشراح بدہد دوم آنکہ خفیہ بدہد ویک شرط کہ بعد از عطا است انچہ بدید پیش آں را برسر زباں نیارد و ذکر آں نکند و مے فرمود کہ شیخ ابو سعید ابوالخیر قدس اللہ سرہ انفاقے عظیم داشت یکے بخدمت او ایں حدیث خواند کہ لا خیر فی الاسراف شیخ ابو سعید ابوالخیر او را فرمود لا اسراف فی الخیر و فرمود روزے امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ در خطبہ مے گفت کہ ہرگز یاد ندارم کہ رسول علیہ السلام تا شب چیزے بر خود نداشت از بامداد تا قیلولہ ہرچہ بودے بدادے وبعد از قیلولہ تا شب ہرچہ بودے بدادے و مے فرمود ہرگاہ کہ دنیا اقبال کند بباید داد کہ کم نیاید و ہرگاہ کہ روئے ازیں کس بگرداند ہم بباید داد کہ چوں برفتن روے نہاد نخواہد ماند بارے مردم را بدست خود بدہد و شیخ نجیب الدین متوکل بدیں عبارت گفتے چوں آید بدہ کہ کم نیاید وچوں میرود نگاہ مدار کہ نیاید و مے فرمود دنیا جمع نباید کرد ہرچہ میرسد خرچ کند و ذخیرہ نکند بعدہ ایں بیت بر زبان راند ؎ زر از بہر خوردن بود اے پسر + ز بہر نہادن چہ سنگ وچہ زر + بعدہ فرمود کہ خاقانی ملایم ایں گفتہ است ؎ چوں خواجہ نخواہد راند از بہنے خود گامے + آں گنج کہ او دارد پندار کہ من دارم + وکاتب حروف وقتے برابر جد مادرین خود مولانا شمس الدین دامغانی رحمۃ اللہ علیہ بخدمت حضرت سلطان المشائخ رفتہ بود سخن

در محبت دنیا افتاد خدمت مولانا شمس الدین دامغانی آں بیت خاقانی
بخدمت سلطان المشائخ عرضداشت کرده زر دوست از دست جہاں
در زیر پائے پیل دواں * ما زیر پائے دوستاں زر پیل بالا ریختہ * سلطان
المشائخ را باستماع ایں بیت بسطے پیدا شد و تحسین و استحسان بسیار فرمود و میفرمود
حق تبارک و تعالی طبایع مختلف آفریده است یکے را چناں آفریده است که اگر
مثلا ده درم او را کفایت باشد قرارے باشد تا آں را بمصرف نرساند و یکے را چناں
آفریده است که هر چه بیشتر مے آید بیشتر مے طلبد و اینچنین ازیں کس نیست قسمت از
لیست بعد ازاں فرمود که راحت از زر و سیم در خرچ کردن است و لهذا مرد از
هیچ چیز راحت نیابد تا سیم خرچ نکند پس معلوم شد که راحت از زر و سیم در رفتن آنست
بعد ازاں فرمود از جمع زر و سیم کار آنست که از و بدیگرے منفعت برسد بعد ازیں میاں
فرمود که مرا در مبدائے حال دل بر جمع کردن چیزے نبود هرگز در طلب دنیا نبودم
بعد ازاں خود پیوند جائے شد که ایشاں را دو کون در نظر نیامدے و ترکے بیکبار
گی داشتند بعد ازاں فرمود پیش ازیں بر من وجه معاش تنگے داشت و خوش
مے گذشت تا یک روز بیگاه ترے یکے بر من نیم تنکه آورد من گفتم که امروز بیگاه
شده است و انچه حاجت بود بمصرف رسیده ایں را بامداد خرچ خواهم کرد
چوں شب در آمد مشغول شدم آں نیم تنکه دامن من مے گرفت و فرو مے کشید
چوں حال چناں دیدم گفتم خداوندا کے بامداد شود تا آں را تفرقه کنم بعده فرمود
یکے بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس سره حکایت از شیخے
کرد که دراں عهد بوده گفت آں شیخ مال بسیار دارد اما مے گوید که مرا در اذن
آں اذن حق نیست شیخ شیوخ العالم چوں ایں بشنید تبسم کرد و فرمود که ایں
بهانه هاست اگر آں شیخ مرا وکیل خرچ کند من در سه روز تمامی خزانه او را خالی
گردانم و یک درم بے اذن ندهم کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ
نوشته دیده است ملکٌ علی باب من ابواب السماء ینادی من یقرض

الیوم یجد غداً وعنہ ما جبل ولیّ الّا علی السخاوۃ وحسن الخلق سئل
احد ما فعل اللہ بک قال خف کفۃ حسناتی فرابت قبضۃ القیت فیہا
وثقلت قلت ما ہذہ قال کف تراب القیت فی قبر مسلم اشتری
عبد اللہ ابن ابی بکر جاریۃ بعشرۃ الاف درہم فطلبت دابۃ لتحملہا
فناداہ رجل ہذہ انتہی فقال عبد اللہ احملوہا علی دابۃ واذھبوا بہا
الی منزلہا امساک مع اللطف افضل من البذل مع الجفاء سال رجل
عن عبد اللہ المبارک سبعمایۃ درہم فکتب الی وکیلہ سبعۃ الاف
درہم فسالہ الوکیل عن المال کتب انہ سال سبعمایۃ وکتبت بسبعۃ الاف
درہم ففی ہذہ افناء الغلۃ فکتب ابن المبارک ان کانت الغلۃ قد نفذت
والمنعم ایضاً قد ینفذ قال ارسطاطالیس لذی القرنین بعد الا
ستیفاء ملکت العباد بالفرسان وتملک القلوب بالاحسان سئل
اعرابی عن المروۃ قال ان لا یمہل احد الا نالہ رفدک ولا تمر
ما جد الا رفعت نفسک عن رفدہ والاحسان قبل الاحسان
فضل والاحسان بعد الاحسان مکافاۃ والاحسان بعد الاشارۃ
جود والاشارۃ قبل الاشارۃ ظلم والاشارۃ بعد الاشارۃ مکافاۃ
والاشارۃ بعد الاحسان لوم وشوم قال ابن المبارک سخاء النفس عما
فی ایدی الناس اکبر من سخاء البذل دم وہتہ القناعۃ اکبر من صرف
العطاء بقاء العالم فی الاخذ والاعطاء فان اخذت ولم تعط فقد
قصدت لتخریب العالم فی الحدیث ان اللہ لیبغض البخیل فی حیوانہ
والسخی عند موتہ الذی لا یسخوا لا عند خروجہ من الدنیا قال ابلیس اغض
الناس لی الفاسق السخی احب الناس الی العالم ہی البخیل

خواجہ حکیم سنائی فرماید ؎ ہرچہ داری برائے حق بگذار ٭
کز گدایاں ظریف تر ایثار ٭ وز تن وجان وعقل ودل بگذار ٭

در رهِ او دلے بدست بیار + سیّد سرفراز آل عبا + یافت تشریف سورهٔ
هل اتیٰ + زاں سہ قرص جویں بے مقدار + یافت در پیش سید آں بازار +

نکتہ دربیان حج حضرت سلطان المشایخ قدس سرہ مے فرمود اگر کسے بہ نیت حج از خانہ رواں شود و یا آنکہ از خانہ کعبہ بازگشتہ باشد در ہر دو صورت اگر در راہ بمیرد ہر سال ثواب حجے مبرور در دیوان او بنویسند کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشایخ نوشتہ دیدہ است من مات فی طریق مکّۃ مقبلا او مدبرا فہو شہیدٌ و مے فرمود بعضے مردمان در حج میروند چوں باز مے آیند ہمہ روز در ذکر آں مے باشند و در مجالس ایں حکایت میکنند ایں نیکو نیست وقتے مردے مے گفت فلاں جا گشتم و فلاں جا گشتم عزیزے او را گفت اے خواجہ از انچہ بودہ نگشتۂ دریں محل امیر خسرو شاعر رحمۃ اللہ علیہ عرضداشت کرد کہ بندہ را عجب آید از طایفہ کہ بخدمت سلطان المشایخ پیوند کردہ باشند باز طرفے روند و ملایم اینمعنی عرضداشت دیگر کردہ ملیح کہ یاد من است وقتے سخنے از و شنیدہ ام از اعتقاد او در دل من کار کردہ است و آں سخن اینست کہ حج کسے رود کہ او را پیرے نباشد سلطان المشایخ چوں ایں سخن بشنید چشم پُر آب کرد و فرمود این رہ بسوی کعبہ رود و آں بسوی دوست بعدہ فرمود حج رفتن کار آنیست کہ ذکر حق و مشغولی تنگ مے آید و بر آں ملازمت نمے تواند کرد خود را بیروں میزند و مے فرمود کہ در لاہور مذکری بود سخنے گیرا داشت چوں او عزیمت خانہ کعبہ کرد و بدولت حج رسید و بازگشت در لاہور آمد تذکیر گفتن گرفت آں لطافت و ذوق کہ پیش از حج رفتن در سخن او بود بعدہ کہ از خانہ کعبہ آمد بداں آب نماندہ بود قصّۂ اینحال از وے پرسیدند گفت آرے ہمچنیں است دریں سفر دو وقت نماز از من فوت شدہ بود بعد ازاں فرمود بعد نقل شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز اشتیاق حج مرا غالب شد گفتم بارے در اجودہن بروم بزیارت شیخ القصّہ چوں بزیارت

شیخ شیوخ العالم رسیدم آں مقصود مرا حاصل شد مع شیئ زایدہمال دیگر ہم ایں ہوس باعث آمد باز بزیارت شیخ رفتم آں غرض حاصل بود ے فرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس سرہ چند بار آرزوے حج کرد و رواں شد بحدے کہ دراوچہ رسید در دل مبارک شیخ شیوخ العالم گذشت کہ شیخ من شیخ قطب الدین بختیار قدس سرہ حج نکردہ است مرا چرا باید کرد کہ مخالفت پیر کنم از انجا کہ باز گشت و کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ است العمرۃ فی الحج کالنافلۃ بعد الفریضۃ والصدقۃ بعد الزکوٰۃ عن ابن عمر رضی اللہ عنہما من لو حتہ الشمس فی سبیل اللہ او فی الحج او فی العمرۃ لم تلوحہ النار و فی الخبران مقام ابراھیم والرکن الیمانی والحجر الاسود یقولون النبی علیہ السلام یوم القیامۃ اشفع انت لمن لم یزرنا فانا نشفع لمن زارنا عمر طاف بالبیت و قال اللھم ان کنت علی ایما او ضغثا فامحہ عنی فانک تمحو ما تشاء و تثبت و عندک ام الکتاب قال عارف بعد الحج الٰھی ان قبلت فنبت عظیمۃ واعطنی ثواب المقبولین و ان لم تقبل فتغربہ عظیمہ فاعطنی ثواب المصابین عن الفضیل حج ام ابراھیم کانت حبلی بہ فولدت ابراھیم بمکۃ فجعلت تطوق و تقول ادعوا اللہ لو بنی ان یجعلہ اللہ رجالا صالحا قال رجل لیحیی ابن معاذ الرازی ارید ان ادخل البادیۃ بلا زاد قال حسن ان لم تفعل الثلاث قال ماھی قال لا تلبس الصوف فانہ خالوت و لا تتکلم فی الزھد فانہ خرقہ و لا تصل النوافل فانہ مسالت دی فرمود کعبہ را دو بار خراب کردہ اند و پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است کہ کعبہ را دو بار خراب کنند بار سیوم بر آسمان برند و این در آخر الزمان باشد بعد ازان قیامت قایم شود و آنچنان باشد چون قیامت نزدیک آید تبان را بیارند و در کعبہ نہند از قبیلہ کہ نام او اوس باشد زنان بیایند و پیش آن تبان پا ہمی بکوبند آنگاہ کعبہ را بر آسمان برند نکتہ در بیان فضیلت ضیافت سلطان المشائخ

قدس سرہ مے فرمود یاران پیغمبر علیہ السلام بخدمت رسول صلی اللہ علیہ و
آلہ وسلم مے آمدند البتہ تا چیزے نخوردندے باز نگشتندے و مے فرمود وقتے
جبرئیل علیہ السلام بر مہتر ابراہیم صلوات اللہ علیہ آمد مہتر ابراہیم او را پرسید
کہ یا جبرئیل چہ فرمان آوردی گفت کہ امروز مرا فرمان شدہ است تا بندہ از
بندگان خدا را تشریف خلعت بپوشانم و خطاب او خلیل اللہ گردانم مہتر
ابراہیم علیہ السلام گفت کہ آں بندہ کدام است مرا بگو تا خاک پائے او را سرمۂ
چشم خود سازم جبرئیل علیہ السلام گفت آں بندہ توئی مہتر ابراہیم علیہ السلام
از فرحت ایں بشارت بیہوش شد بعد از دیرے بہوش باز آمد پرسید بسبب
کدام عمل گفت بسبب نان دہی و مہتر ابراہیم علیہ السلام چوں خواستے کہ نان
خورد بطلب مہمان بیروں آمدے یک دو میل برفتے و نان نخوردے
الا مع ضیف ازینجاست کہ کنیت او ابو الضیفان گفتندے و از صدق
نیت اوست کہ مائدہ در مشہد او تا دور قیامت باقیست روزے مشرکے
مہمان او شد مہتر ابراہیم چوں دید کہ او بیگانہ است او را طعام نداد فرمان رسید
کہ اے ابراہیم ما او را جان میتوانیم داد تو نان نمیتوانی داد و مے فرمود سید
احمد کبیر رحمۃ اللہ علیہ گفتہ است کہ وقتے با نفس خود مجادلہ مے کردم ہر چہ بروے
عرض کردم قبول مے کرد ہمینکہ اطعام طعام و ایثار ش باز نمودم ابا آورد و عذر ہا
گردن گرفت ہماں زماں دانستم کہ رضائے خدائے تعالیٰ در ینکار است ہمیں را
پیش گرفتم ہم ازینجاست کہ در خاندان پاک او بیشتر ہمین است و اعمال و اوراد
کمتر است و میفرمود درویشے بود در بغداد و ہر روز یکہزار و صد و بیست کاسہ ثرید از مائدہ
او خرچ شدے و ہر سہ پیرزدہ مطبخ بود الغرض روزے از خدمتگاراں پرسید مبادا کہ در
طعام دادن شما کسے را فراموش کنید گفتند خیر ما ہمہ را میدہیم شیخ گفت مبادا
کہ دریں کار اہمال برود گفتند شیخ ایمعنی از کجا مے فرماید شیخ گفت امروز
سہ روز است کہ مرا طعام ندادید ہر گاہ کہ شما مرا فراموش کنید دیگراں را

چگونہ فراموش نکنید و آنچناں بود کہ شیخ را مطبخ بسیار بود و بعضے مطبخیاں میدانستند
کہ از دیگر مطبخ رسیدہ باشد و بعضے از مطبخ دیگر گماں بردند چوں سہ روز
گذشت آنگاہ ایں سخن بکشاد بعدہ در فضیلت طعام ایں حدیث فرمود
قال علیہ السلام ایما مسلم اطعم مسلما علی جوع اطعمہ اللہ من ثمار
الجنان و فی الحدیث ان اللہ یحب البیت الخصیب مے فرمود مرا تمام
مہماناں انچہ میسر شود مے باید کرد در حدیث است من زار حیا و لم
یذق منہ شیئاً فکان ما زار میتاً و فی الحدیث ثلث لا یحاسب علیہ العبد ما اکلہ التسحود و ما افطر علیہا و ما اکل
مع الاخوان و مے فرمود طعام دادن در کل مذاہب پسندیدہ است
و مے فرمود بزرگے گفتہ است یکدرم را طعام بسازند و پیش یاراں
آرند بہ از آنکہ بیست درم صدقہ کنند و مے فرمود کہ امیر المومنین علی فرمودہ
فرمودہ است اگر کسے یکدرم میان رفقا خرج کند بہ از آنکہ دہ درم بفقرا دہد
ہمچنیں دہ درم در حق رفقائے خود صرف کند بہ از آنکہ صد درم صدقہ کند و
اگر صد درم خرج کند ہمچناں باشد کہ بردہ آزاد کند و مے فرمود درویشے در سفر
بود بعد از چند سال بوطن خود باز آمد اورا پیرے بود بزیارت او رفت آں
پیر اورا پرسید از عجائب و غرائب چہ دیدی او گفت قطب العالم را
دریافتم او مے گفت کہ در تمامی عالم یک نیم مرد است نیم مرد آنست کہ
مصلا در ہوا انداز د نماز بگذارد و تمام مرد آنست کہ یک ناں درست
بدرویش دہد و بخدمت سلطان المشائخ قاضی محی الدین کاشانی
عرضداشت کرد کہ در تالیف خواجہ ابو عثمان اسمٰعیل رحمۃ اللہ علیہ بنظر
آمدہ است کہ مشتمل بر دو بیست حدیث است کہ از صد شیخ سماع دارد از آں جملہ
دو حدیث یکے از صحیحین دوم از غرایب الاخبار از آنجملہ معنی یک
حدیث اینست کہ در بنی اسرائیل متعبدے بود شصت سال

مر خدائے را عز و جل عبادت کرد در آخر عمر بر عورتے مفتوں گشت چنانچه شش روز
بر سبیل استمرار با او در فساد بماند بعده پشیماں شده در مسجدے در رفت و روزه گرفت
سه روز متواتر چیزے نخورد چہارم روز مسلمانے یک رغیف پیش آورد وقت
افطار بر یمین و یسار او دو درویش بودند آں رغیف بدیشاں داد ہم درآں حال اجل
او در رسید و ملک الموت جان او را قبض کرد بعد از موت شست ساله طاعت
او را در یک کفه نہادند و شش روزه معصیت در کفه دیگر شش روزه معصیت
بر کفه شست ساله عبادت راجح آمد بعده آں رغیف صدقه را در کفه شست ساله
طاعت او نہادند راجح آمد و نجات یافت سلطان المشائخ قدس سره فرمود
عبد الله عباس رضی الله عنهما فرموده است علیکم بحدیث صاحب الرغیف
مثل ابن حارث است اگرچه صورت حال متفاوت در حدیث آمده است
که در بنی اسرائیل زاہدے بود سالہا عبادت کرد اخر الامر در فتنه عورتے افتاد
و یکے از کرامات او ایں بود که ہمواره پارۂ ابر بر سر او سایه کردے چوں ایں معصیت
ازوے در وجود آمد آں کرامت از وے برفت و آں زاہد بسبب خجالت بگریخت
مسجدے در رفت و در آں مسجد صاحب خیرے ده نفر را ختم توریت فرموده
بود و بعد در رؤس ایشاں ہر روز ده رغیف فرستادے ہر یکے را یکے میدادند یک رغیف
بزاہد دادند از اصحاب ختم یکے را نرسید در وحشتے پیدا شد و گفتن گرفت نصیب من
زاہد برد چوں زاہد ایں سخن بشنید رغیف پیش او کشید بر فور آں ابر کرامت بیامد
باز بر سر او سایه کرد معلوم گشت که توبه او قبول شد ازینجاست که عبد الله عباس
فرمود علیکم بحدیث صاحب الرغیف بعده قاضی محی الدین کاشانی رحمة الله
علیه سوال کرد ترغیب و تحریض عبد الله بچه چیز است فرمود با طعام و ایثار وے
فرمود من از بی بی فاطمه سام رضی الله تعالیٰ عنها شنیده ام او مے گفت
از برائے آنکه پارۂ نان و کوزۂ آب بکسے دہند نعمتہاے دینی و دنیاوی ایثار
او کنند که بصد ہزار روزه و نماز نتواں یافت و مے فرمود شیخ ابو اسحاق

کازرونی که نام او شهریار است و کنیت او ابواسحاق جولهہ بچہ بود در ایام صغر ریسمانے تنہ میکرد شیخ عبداللہ خفیف در روے نظر کرد تا در سیمائے او چه دید او را گفت بیا مرید من شو ابواسحاق حیران ماند و گفت من چه دانم که مرید چه باشد فرمود تو دست بر دست من نہ و بگو مرید تو شدم ابواسحاق ہمچناں کرد آنگاہ پرسید من چکنم شیخ فرمود ہر طعامے کہ بخوری چیزے ازاں نصیب دیگراں کنی الغرض روزے سہ درویش پیش ایں دیہ کہ ابواسحاق مے بود گذشتند او در آنحال سہ نان بر دست گرفت و از پیش ایشاں آمد و در نظر ایشاں داشت آں درویشاں تناول کردند بعدہ یکدیگر گفتند کہ اینکار خود کرد عذر آں باید خواست یکے گفت دنیا او را بخشیدم و دوم گفت از سبب دنیا در فتنہ افتد دین او را بخشیدم سیوم گفت درویشاں جوانمرد باشند ہم دنیا و ہم عقبےٰ بخشیدم الغرض ایں شیخ ابواسحاق از برکت آں طعام شیخے کامل شد تا ایں خانہ ہا در حظیرہ او چنداں نعمت و راحت شد کہ حدنیست و مے فرمود طاعتے است لازمہ و طاعتے است متعدیہ طاعت لازمہ آنست کہ منفعت آں ہماں یک نفس طاعت کنندہ را باشد و آں نماز و روزہ و حج و اوراد ست اما طاعت متعدیہ آنست کہ از تو منفعتے و راحتے بدیگرے برسد و ثواب آں بیحد و اندازہ است و در آں طاعت لازمہ اخلاص شرط است تا قبول افتد امادر طاعت متعدیہ ہر گونہ کہ بکند مثاب باشد و مے فرمود از شیخ ابوسعید ابوالخیر قدس سرہ پرسیدند کہ راہ بحق چند است گفت بعدد ہر ذرہ از موجودات راہے بحق است اما ہیچ راہے نزدیک تر از راحت رسانیدن بدلہا نیست ما ہرچہ یافتم دریں راہ یافتم و بدیں وصیت مے کنم و ہموں گوید مرد باید کہ بدو کار مشغول باشد یکے آنکہ ہرچہ او را از حق باز دارد آں را از پیش دور کند و دوم راحتے بدلے برساند ہر کہ ایں راہ و وصفت بسر برد براحت ابد برسد و گرنہ سرگرداں بود لا دین و لا دنیا و مے فرمود در بدایت اول دیوانہ بود و او را مسعود نخاسی گفتندے

خواجه زین الدین ساکن مدرسه معزی او را گفت ما را فائده بگو گفت
شراب بیار خواجه زین الدین غلام فرستاد و شراب آورد پیش دیوانه
نهاد دیوانه گفت بر کناره آب سوختم رویم آنجا بخوریم رفتند بر سر لب آب نشستند
دیوانه خواجه زین الدین گفت برخیز ساقی بکن برخاست پر مے کرد و میداد
دیوانه میخورد چندانکه مست شد گفت جامه بکشیم و در آب رویم چوں از آں آب
بیروں آمد خواجه زین الدین را گفت بر تو باد پنج خصلت را محافظت کنی یکے
آنکه در خانه کشاده داری بر هر که هست دوم طلق الوجه پیش آئی و ترحم و
بشاشت نمائی سیوم آنکه هر چه میسر آید دریغ نداری از قلیل و کثیر پیش آری چهارم
آنکه بار خود بر کسے ننهی پنجم آنکه بار کسان تن در دهی و سلطان المشائخ مے
فرمود گفته اند چوں مهمان بیاید هیچ تکلف مکن چوں بخوانی هیچ بار مگیر و میفرمود
درویشی اینست هر الگینده که بیاید بعد از سلام طعام پیش آرند آنگاه بحکایت
و حدیث مشغول باید شد بعد از آں بر لفظ مبارک راندا بدوا بالسلام ثم بالطعام
ثم بالکلام و مے فرمود وقتے امام شافعی رحمته الله مهمان دوستے رفت آں
دوست استدعا ضیافت از جنس طعام آنچه خواست بر کاغذ نوشت کنیزک
خود را داد و گفت ایں طعامها مهیا کنی و خود بمصلحتے بیروں رفت امام شافعی
آں کاغذ از آں کنیزک خواست و طعامے چند که مطبوع او بود الحاق کرد و
بنوشت چوں کنیزک آں کاغذ بخواند هر طعامے که امام شافعی الحاق کرده
بود و نوشته آں هم بپخت چوں صاحب بیت بیامد و طعام پیش کشیدند
طعام بسیار آمد و از آنچه او نوشته بود زیادت دید کنیزک را پرسید که چه حال
هست کنیزک کاغذ بدو نمود چوں آں مرد الحاق امام شافعی بدید عظیم خوش
شد آں کنیزک را عجیبے که داشت آزاد کرد و مے فرمود هر طاعتے که بنده
کند مالی یا بدنی یا خلقی اگر چیزے ازیں قبول افتد کار آں بنده در بینا و
آں ساخته شود آنگاه فرمود که قفل سعادت را کلید هست پس همه

کلید ها تمسک باید کرد از یں کلید کشادہ نشدہ باشد بداں کلید دیگر کشادہ شود واگر ازاں نشد بداں دیگر کشادہ شود **نکتہ** دربیان آداب خوردن **سلطان المشائخ** قدس اللہ سرہ مے فرمود مے باید کہ پیش از طعام دست بشوید در حدیث آمدہ است مَنْ اَحَبَّ ان یکثر خیر بیتہٖ فلیتوضأ اذا حضر غذاءہ و نیز چوں دست بکارہا مشغول باشد از الائشے خالی نباشد پس شستن بطہارت و نزاہت نزدیک تر باشد و نیز مے فرمود کہ خوردن برائے استعانت بر اعمال دیں و عبادت بود و آں سزاوار باشد بدانچہ نوع طہارت بروئے تقدیم کنند و مے فرمود نیز بانیز اسنت است کہ مہماں را خود دست شویاند امام **شافعی** درخانہ امام **مالک** رحمۃ اللہ آمد امام **مالک** امام **شافعی** را دست شویانیدن گرفت امام **شافعی** امتناع مے فرمود امام گفت بدیں سبب ناخوش مشو خدمت مہمان سنت است ما ئیم اینعنی حکایت فرمود کہ **ہارون رشید ابو معاویہ** ضریر را مہمان طلبید چوں از طعام فارغ شدند **ہارون رشید** دست او شویانید بعدہ او را گفتن میدانی کہ آب بردست تو کہ میریزد گفتن نمیدانم گفت امیر المومنین بعدہ گفت انما اکرمت العلم و اجللتہ فاجلک اللہ و اکرمک **کما اکرمت العلم** و فرمود چوں مہماں را دست شویاند اول دست خود شوید و حکم دست شویانیدن خلاف حکم آب خورانیدن است بعدہ فرمود آنکہ دست مے شویاند ایستادہ شویاند نشستہ بعدہ فرمود کہ یکے پیش **جنید** رحمۃ اللہ علیہ آب آورد تا دست شویاند نشست چوں او نشست **جنید** بایستاد گفتند چہ کردی گفت او را واجب بود کہ بایستادے و دست شویانیدے چوں او نشست ہم باید ایستاد و وقتے در مجلس **سلطان المشائخ** طعام آوردند **سلطان المشائخ** تبسم کرد و فرمود کہ در عرب طشت و آفتابہ کہ بعد از طعام آرند آں را **ابو الیاس** گویند یعنی مایہ نومیدیست زیرا کہ بعد ازاں ہیچ طعامے نخواہند آورد آنگاہ بطریق طیبت فرمودند کہ در ہندوستان **ابو الیاس** تنبول است کہ بعد از تنبول ہم طعام نیارند

بعد ازاں فرمود کہ در عرب تنبول نباشد را معنے طشت وآفتابہ بار پسین را ابوالیاس گویند و نمک را ابوالفتح گویند و مے فرمود ابتدا وانتہا بنمک کردن امان باشد از جذام قال علیہ السلام تو دوا ولو بالماء الحار و مے فرمود اینک انگشت بآب دہن تر مے کنند و نمک بر میگیرند نیامدہ است امیر حسن شاعر رحمۃ اللہ علیہ برین حرف و شکر ایں فائدہ گفت الحمدللہ حق نمکے بتجدید شد سلطان المشائخ تبسم کرد و فرمود نیکو گفتی قاضی محی الدین کاشانی حاضر بود فرمود کہ ملیح گفت سلطان المشائخ فرمود کہ ملوح است و مے فرمود پیش از طعام دعا گوید کان النبی علیہ السلام یقول فی طعام اذا قرب الیہ اللھم بارک لنا فیما رزقتنا فاعنا عذاب النار بسم اللہ و وقت طعام خوردن لقمہ اول بسم اللہ گوید و در دوم بسم اللہ الرحمن الرحیم و در سیوم بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ رب العالمین الرحمن الرحیم و بلند گوید تا دیگراں را یاد دادہ باشد و اگر با ہر لقمہ بسم اللہ گوید بہتر باشد تا سر طعام مانع ذکر نشود و آخر الحمدللہ بہتر آنست کہ در لقمہ اول بسم اللہ گوید و در دوم بسم اللہ الرحمن و کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نوشتہ دیدہ است عن ابن عباس اذا وضع الطعام بین یدیہ یقول بسم اللہ عنی عن کل آکل معی و کاتب حروف خدمت مولانا فخر الدین زرادی خلیفہ سلطان المشائخ را دیدہ بود کہ در ہر لقمہ بسم اللہ الرحمن الرحیم مے گفت و سلطان المشائخ مے فرمود کہ بزرگے بود ہر لقمہ کہ بگرفتے بگفتے اُحِلُّ بِاللّٰہِ و مے فرمود و قال عمر اذا اکلتم اللحم فابدا وا بالثرید قبل اللحم و مے فرمود در لقمہ کس نگرد و لقمہ بزرگ نکند و لقمہ رانگذارد دیگر بار بکاسہ نبرد و دست و دہاں بنان و سفرہ پاک نکند و استخواں برائے مغز بیروں کردن بر نان نزند و ہیچ چیزے بزباں نہد و مے فرمود تا تواند بر سفرہ آب نخورد و انگشت دست راست خنصر و بنصر کہ چرب نشدہ باشد کوزہ را بگیرد دریں معنی حکایت فرمود کہ در خانہ شیخ بدر الدین غزنوی رحمۃ اللہ علیہ دعوتے

بود چوں طعام بر داشتند درویشے پیش از انکہ دست بشوید آب استد و خورد
شیخ بدرالدین رحمۃ اللہ علیہ خواست کہ با آں درویش ماجرا بکند بسبب ترک
ادب قاضی منہاج الدین جورجانی رحمۃ اللہ علیہ شفاعت کرد شیخ از سر
آں درویش بگذشت زیرا کہ اگر دست و دہن آلودہ در کوزہ آب خورد کوزہ
آلودہ شود تا اگر کسے دیگر دراں کوزہ آب خوردا و را دشوار نماید و بخط مبارک
سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام انفخ الانسان فی الماء قال انکان من
ربق فلا باس من الریق الکبد داء حضرت سلطان المشائخ در تامل شد
یکے از حاضراں لفظے چند فرو خواند کہ ایں حدیث است ہر کہ آب خوردیک
دست پیش کند او آمرزیدہ شود سلطان المشائخ فرمود کہ اینحدیث در کتب
احادیث کہ مشہور و معتبر است نیامدہ است شاید کہ بودہ باشد حدیثے کہ مردم
بشنوند تواند گفت کہ ایں حدیث نیست اما ایں تواں گفت کہ در کتبے کہ احادیث
جمع کردہ اند و اعتبار یافتہ نیامدہ است و مے فرمود وقت طعام خوردن
خاموش نباشد کہ عادت گبرانست و طعام را مدح و ذم نکند کاسہ بوقت پاک
کردن بدست بگیرد بر سفرہ نہادہ پاک نکند کہ ایں کاسہ نمانے نباشد وقتے
در مجلس سلطان المشائخ طعام آوردند چوں طعام خرج شد امیر خسرو
رحمۃ اللہ علیہ کاسہ را پاک مے کرد و مے لیسید حضرت سلطان المشائخ
فرمود کہ چہ میکنی عرضداشت کرد بزرگے بود او را خواجہ کاسہ لیس میگفتند
او مے گفت من کاسہ لیس خواجہ ام و قف نکند لقولہ علیہ السلام النفخ فی الطعام
یذہب البرکت و از کہتران کسے را نوالہ ندہد مگر شیخ دہد نوالہ کسے دہد کہ او را
ولایتے تواند داد و اگر داد رد نکند دست از طعام تا ہمہ نکشند نکشد پیش از
سفرہ برداشتن نخیزد نان پارہ یا و پیش کسے ننہد و کسے را بسر کار د چیزے
ندہد و در اثنائے طعام خوردن سلام و جواب نگوید انگاہ فرمود کہ شیخ
ابو القاسم نصیر آبادی پیر شیخ ابو سعید ابو الخیر رحمۃ اللہ علیہما با یاراں

بہمہ طعام خوردن مشغول بود ابو محمد جوینی پدر امام الحرمین اوستاد امام غزالی
درآمد و سلام کرد ابو القاسم و یاران التفات نکردند چوں طعام خورده شد ابو
محمد جوینی گفت من درآمدم و سلام گفتم شما ہیچ جواب ندادید ابو القاسم گفت
رسم ہا ہمچنین است ہر کہ در جمعے درآید اگر آں جمعے بطعام مشغول باشند آنکس را
نے باید سلام نکند و نشیند چوں از طعام فارغ شوند انگاه آنکس سلام کند امام
ابو محمد جوینی گفت ایں معنی از کجا میگوئی از عقل یا از نقل ابو القاسم گفت از روے
عقل طعامے کہ خورده مے شود برائے قوت طاعت است پس آنکس کہ بر نیت
ہتبقائے کند گوئی در عین طاعت است پس آنکہ در طاعت مشغول باشد مثلاً در نماز با شخصے
علیک چگونہ گوید و نیز مے فرمود سلام گفتن بر سفره جمع مشوش شوند و خواہند کہ قیام آرند
و ایں معنی منہی است لقولہ علیہ السلام ان فی الصلوٰۃ لشغلاً و ایں دلیل است
بر آنکہ در مشغولی سلام نباید کرد و مے فرمود در حدیث است طعامے کہ
بخورند از آں متقی بخورند و با کسیکہ طعام دہند آدمی باید کہ متقی باشد
انگاه فرمود طعام متقی دادن دشواری دارد زیرا چہ میان مہمانان مردم
چہ داند کہ متقی کیست بعده فرمود حدیثے دیگر در مشارق آمده ترا ست
طعام دہید و سلام کنید ہر کہ ہست و مے فرمود بر سر سیرے خوردن روا نیست
مگر دو کس را یکے آنکس کہ مہمانان بروے برسند اگرچہ آنکس سیر باشد اما برائے
آنکہ مہمان چیزے بخورد روا باشد اگر بر سر سیرے بخورد دوم صائمے را کہ
وجہ سحور نباشد اگر بر سیرے چیزے بکار برد روا باشد و مے فرمود اگر درویش
در طعام خوردن لذت بیابد آں لقمہ را نشاید کہ فرو برد اگر در یاد حق بودے
غالب آنست کہ آں لقمہ لذت ندادے شیخ سعدی گوید ؏ اگر لذت
ترک لذت بدانی ✦ دگر لذت نفس لذت نخوانی ✦ و بخط مبارک سلطان
المشائخ نبشتہ دیده ام من اکل و تحتم دخل الجنۃ المحنا مت وھو الساقط
علی الخوان قیل یا رسول اللہ ھل انزل الیک طعام من السماء قال انزل

الی طعام بمسجد ی فی رعلی بعث حمارا الی السوق وقال لا تاکلوا لاکس من السمک وھو سمک شبیہ الحیات ولا تکونن امعۃ فی الجاھلیۃ الذی نبلیغ الناس الی لطعام من غیران یدعی علیہ وفی الاسلام المقلد الذی جعل دینۃ تابعا لدین الغیر **نکتۃ** در بیان آداب مایدہ کشیدن حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود چوں سفرہ نہد اول آستین در نوردد وابتدا از آستین راست کند لقولہ علیہ السلام کہ آمین بطھور ہ وطعامہ وجمعیت بر سفرہ سنت است وتنہا مکروہ لقولہ علیہ السلام اجتمعوا علی طعامکم لیبارک لکم فیہ انگاہ خادم بپایاں آید ودستہا برہم نہد وبگوید صلوات ولفظ صلوات از صحابہ گرفتہ اند کہ چوں جمعیتے خواستند ساخت آواز دادندے کہ الصلوۃ جامعۃ تا ہمہ حاضر شدندے وخادم برپاے مے باشد تا جمع از سفرہ فارغ شوند کما قال قتادۃ قدم وفد رفقاء النبی علیہ السلام یخدمھم قال اصحابہ نحن نخدمھم یا رسول اللہ قال لا انہم کانوا لاصحابی مکرمین وانی احب ان اکافیھم چوں جمع دعا کردند سراجی چراغدان از سفرہ برگیرد وانگاہ سقا کوزہ وآنکہ خادم کاسہ آنکہ نمکدان وآنکہ ستخوان وترہ آنکہ نان برگیرد ہمہ برعکس نہادن برگیرد چنانکہ در مسجد بیروں آمدن ورفتن متاہلاں را بامداد راتبہ بدہ وشبانگاہ بر سفرہ نشانند مجرداں ہر دو وقت بر سفرہ نشینند وایں صفت اہل بہشت است ولھم فیھا رزقھم بکرۃ وعشیا چوں از خلالداں خلال برگیرد وبشرک اللہ بالجنۃ دعا گوید قال علیہ السلام المتخللین من امتی فی الوضوء الطعام بعدہ خادم جاروب بردست چپ گیرد وبروبد انگاہ دست شویانند اول آستین راست در نوردد وخادم بر ہر دو یک دست شویانند اول خادم دعا کند طھرک اللہ من الذنوب ترک اللہ من العیوب بعدہ سماع ابتدا از قوالان کنند روی علیہ السلام اتی بشراب فشرب منہ وعن یمینہ غلام وعن یسارہ الاشیاخ فقال الغلام تاذن لی ان اعطی ھولاء فقال الغلام واللہ لا اوثر بنفسی منک احدا قال علیہ السلام ایما منکم سقاہ اللہ من شراب الجنۃ سراجی را نوراللہ قلبک گوید الغایب بلا نصیب غایبان دو رتر محمول است میفرمود بعد ازانکہ

طعام خوردند تکبیر آمدہ است وآں تکبیر یعنی حمد است یعنے بر شکرانہ نعمت حمد گویند بعد
ازاں فرمود وقتے رسول علیہ السلام صحابہ را فرمود کہ امید میدارم فردا اہل بہشت
ربعے شما خواہید بود وثلث وارباع امتان دیگر یاراں شکر ایں نعمت تکبیر گفتند باز
رسول فرمود علیہ السلام کہ ثلثے از اہل بہشت شما خواہید بود وثلثانے امتان
دیگر باز صحابہ تکبیر گفتند باز رسول فرمود کہ نصفے از اہل بہشت شما خواہید بود و
نصفے امتان دیگر باز صحابہ تکبیر گفتند آنگاہ سلطان المشائخ فرمود کہ دریں محل
ہا تکبیر گفتن بجاے حمد است اما آنکہ بعضے درویشاں ہر بار وبہر مصلحت گویند
کہ تکبیر گویم جاے نیامدہ است کاتب حروف در جامع الاصول فی احادیث
الرسول دیدہ است قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا ارتفعت
اصوات التکبیرات بعد ارتفاع السفر حلت ما عقدت الافلاک خانہ
را از خانہ ہا عنکبوت پاک کن کہ آں مسکن دیواں باشد شرط مُغمّری آنست
کہ دست از زانو بالاتر نبرد بکفد دست مالدنہ باصابع مریدان را کہ کبر باشد
خدمت متوضا فرباید نکتہ در بیان فوائد قلت طعام سلطان المشائخ
قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کہ بزرگے گفتہ است یک لقمہ کمتر خورم وہمہ
شب بخسپم بہتر از آنکہ سیر بخورم وقیام شب بکنم ومے فرمود کہ شیطان چنین
گوید سیرے کہ در نماز باشد من او را معانقہ کنم پس ہر گاہ کہ ایں سیر از نماز بیروں
آید تواں دانست کہ استیلاے من بروتا چہ غایت بود وباز گرسنہ کہ خفتہ باشد
من ازو بگریزم ہر گاہ کہ ایں گرسنہ در نماز باشد تواں دانست کہ نفرت من
ازو تا چہ باشدے فرمود درویشی راحت تمام است واز انتہا ایمن غایت کا
درویشی وسختی آں باشد کہ او را فاقہ باشد وآں شب کہ فاقہ افتد او را شب
معراج بود ومے فرمود درویش را باید کہ روزے یا پے نخورد ومے فرمود درویش
را باید سیر نخورد ودیر نخسپد باید کہ فطورے وسحورے دایم باشد بقدرے تا
نفس کہ مرکب راہ حق است از پاے در نیاید ومے فرمود کمال مردم چہار

پیزاست قلت الطعام و قلت الکلام و قلت المنام و قلت الصحبت مع الانام و
مے فرمود کہ از ام المومنین حضرت عائشہ رضی اللہ تعالی عنہا نقل است
کہ بکوبند در ملکوت را بگرسنگی و تشنگی و مے فرمود کہ مولانا علاؤالدین اصولی
سخت بزرگوار کسے بود تا سہ روز گرسنہ بودے چنانکہ در سبق گفتن کف
بدہاں آمدے و مے فرمود در سحر بقدر ما یطلق علیہ الاسم پیش خوردے و مے
فرمود تا مردم بر خود تنگ نگیرد دنیا ساید از خوش خوردن و خوش خفتن کارے
پیش نرود بزرگے گوید بیت خوردن برائے زیستن و ذکر کردنست
تو معتقد کہ زیستن از بہر خوردن است ✦ و کاتب حروف بخط مبارک سلطان
المشائخ نبشتہ دیدہ است اختزت صوم الدھر بعد ما سالت نفر
فاجابوا جوابا واحدا سالت الاطباء عن اشفاء الدواء قالو الجوع
وقلت الطعام و سالت العباد عن انفع الاشیاء فی عبادۃ الرحمن
فاجابو الجوع وقلت الطعام و سالت الزھاد عن اقوی الاشیاء
فاجابو الجوع وقلت الطعام و سالت العلماء عن افضل الاشیاء
علی حفظ العلم قالو الجوع وقلت الطعام و سالت الملوک عن
اطیب الادام قالو الجوع وقلت الطعام قال ابو طالب المکی مثل
المومن مثل المزھر لا یحسن صوتہ الا بخلاء جوفہ وعنہ علیہ السلام
اطلبوا الخیر من بطون شبعت ثم جاعت فان الکرم فیھا باقی ولا
یطلبوھا من بطون جاعت ثم شبعت فان اللوم فیھا باقی الجوع
مظنہ الاصول ومطیۃ الوصول وفی الحدیث اذا احب اللہ
عبدا فی مواضع الطعام الرخیص وقال علیہ السلام ضحک الجائع
خیر من بکاء الشبعان وقال بعضھم ما جمعت فی داری طعام یوم
ولیلۃ وما شبعت منذ اسلمت لان الشبع یکفی بالکفر قال حماد
ابن ابی حنیفہ دخلت علی داؤد الطائی والباب مغلق فسمعت

یقول اشتهیت البقل واطعمتك ثم اشتهیت التمر لنتیك ان لا تاکلی
ابنا فی خلت فاداهو حده قال المالك ابن دینار من ترك اللحم اربعین
یوما نقص عقله وانا ما اکلت عشرین سنة وعقلی کامل یومیزید واز
شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز شعران ازل
الناس من اشتغل بالاکل واللباس + خواجه حکیم ثنائی خوش گوید ابیات

هر کش امروز قبله مطبخ شد — وانکه فرداش جا بدوزخ شد
آدمی را درین کهن برزخ — هم ز مطبخ دریست در دوزخ
بهر کم خوردن است بی آلی — دهن بند و نطق اعرابی
چون خوری بیش پیل باشی تو — کم خوری جبرئیل باشی تو
خور اندك فزون کند حکمت — خور بسیار کم کند علمت +
لقمه گر کنی ز خوردن بیش — هیضه آرد کلید گلخن بیش
ناضمه چون بدو نیر دازد — از زنج گلخنی دگر سازد +

نکته در بیان کسوت اهل تصوف کاتب حروف بخط مبارک حضرت
سلطان المشایخ نبشته دیده است الثوب الابیض اولی بقوله
علیه السلام خیر ثیابکم البیض وقال علیه السلام البسوا
الثیاب الابیض فانها اطهر واطیب وکفنوا فیها موتاکم ان المشایخ
اختاروا الازرق للمرید لثلثة معان الاول لکونه متحملا للوسخ ولا یشوش
الوقت بغسله والثانی لانه مختص باهل المصائب وهم اهلها
لتضییع الاوقات التی مضت فی غیر طلب الحق سلطان المشایخ
فرمود که درویشی در غایت مشغولی بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق
والدین قدس الله سره العزیز رسید چندگاه بخدمت ایشان بوده جامهٔ
آن درویش بغایت ریمگین شده روزی او را گفتند که جامه را چرا
نمی شوئی چون او بحق مشغول بود جوابی نگفت چون بالحاح پرسیدند که

جامہ چرا نمیشوی بعجز تمام گفت کہ فرصت جامہ شستن کجاست سلطان المشائخ فرمود ہر بار کہ جواب آں درویش بداں عجز و مسکنت مرا یاد آید عجزے و مسکنتے ولینتے درمن پیدا شود والثالث لان من عاداتهم لبس الالوان المست لونته بلون الانوار المشاهدة لهم وللنفس لوان ولها زرقة الوان بالنفس لمطمئنة مظلمة فاختلطه به نور الذكر والزرقه يتولد من امتزاج السّواد والبياض نوار النفس تارة تكون ازرق ثم اخضر انوار القلب تارة تكون ابيض وتارة تكون اصفر وتارة تكون ازرق وتارة تكون احمر فاختاروا الصوفيه الازرق لما فيه اظهار العجز ولهذا قال بعضهم لوعرف ابن منصور حق المعرفه لكان قوله انا التراب عوض قوله انا الحق وتركو الاسود مع انه احمل لمعين احدهما الاحترام العباسية والثانى احتراز عن التشبيه بالكفار العابية روى ان النبى صلى الله عليه وسلم اتاه رجل وعليه ثوب معصفر فقال لوان ثوبك هذا كان فى تنور اهلك او تحت قدر اهلك لكان خيرا لك فجعله الرجل فى التنور ثم اتى قال عمر ما فعلت الثوب قال صنعت ما امرتنى فقال ما كذا امرتك فلا لقيت على بعض نسائك اى صرفت ثمنه الى دقيق تخبزه او حطب تطبخ به فاذا من السالك عن نفسه فله ان يلبس اى الناس شاء عن البراء بن عازب ما رايت احدا فى حلة حمراء احسن من رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم الفتح وعليه عمامة سوداء وفى روايته سوداء حرقانية قد رخى طرفها على كيفيه اى على نور ما احرقته النار وحديث عمر اراد ان يستبدل لعمامته لما راى من ابطايهم فى تنفدها فقال اما عدى فقال عربى بعمامة الحرقانية جبہ صوف پوشیدن سنت است اهدى وحية له رسول الله صلى الله عليه وسلم جبتين فلبسها حتى تخرقا مات رسول الله صلى الله عليه وسلم فى الصوف وعليه احدى عشرة رقعه ومات ابوبكر فى الصوف وعليه اثنى عشر رقعه ومات عمر فى الصوف وعليه ثلث عشر رقعة

ابل قبا نیز بسیار پوشیده اند قال عبد الرحمن القی عمامہ رسول اللہ صلی
اللہ علیہ وسلم فد لہا بین یدی ومن خلفی دستار رسول علم با کلاہ
عقد کردہ در خزینہ سلطان خوارزم شاہ دیدہ اند بما نقل رسیدہ است و
سراویل عورت پوش است در طریقت نشاید کہ نظر غیرے بروے افتد
در کشیدن سراویل ابتدا بپاے چپ کند و در پوشیدن بپاے راست نکتہ
در بیان ادعیہ ماثورہ کہ از شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس
اللہ سرہ العزیز منقول است از حضرت سلطان المشائخ الفواید النبی سمعت
من شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس سرہ قال عزما اغتنموا الدعا
عند الرقۃ فانہ مقرونۃ بالاجابۃ روی ان ابراھیم بن ادھم رحمۃ اللہ
علیہ رای حضرت العزت جل جلالہ فی المنام وتعلم ھذا الدعا بتعلیم
الحق وقال عزوجل کم تسال حاجات اللغو ومالا یغنیک فقال یارب
کیف اسالک الحاجۃ واطلبہا عندک قال عزوجل قل الھی رضنی
بقضائک وصبرنی علی بلائک واوزعنی شکر نعمائک واسالک تمام نعمتک
ودوام عافیتک اللھم حببنی فی قلوب المومنین خواجہ فرمود ہر کرا کارے
یا مہمے پیش آید شب پانزدہم ماہ مستقبل قبلہ نشیند نوزدہ ہزار بار بگوید
واللہ المستعان وہر بار کہ ہزار تمام شود سر بسجدہ نہد سہ بار بگوید آمین آمین
آمین بعدہ حاجت خواہد حق تعالی مہمات او را کفایت گرداند بیشک اوصافے
شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین ھذا الدعا بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ علی
الاسلام الحمد للہ علی السنۃ والجماعۃ الحمد للہ الذی علمنا علما
نافعا ولم یترکنا عمیان القلوب الحمد للہ علی الصحۃ والسلامۃ
الحمد للہ الذی اذھب عنا الغضب والحقد والحزن ولم یجعلنا
من المغضوبین علیہم الحمد للہ بکل نعمۃ ودنیاء ودینا الحمد للہ علی التوفیق
والحمد للہ علی کل حال الحمد للہ علی نعمائہ فی السر والعلانیۃ الحمد للہ

رب العالمین الحمد للہ الذی اذهب عنا الحزن ان ربنا لغفور
شکور الحمد للہ الذی احلنا دار المقامہ من فضلہ اوصافی شیخ
شیوخ العالم بهذا الدعا اللهم ادخل فی قلبی السرور واذهب
عنا الهم والحزن سمعت من شیخ شیوخ العالم قال رسول اللہ صلی
اللہ علیہ وسلم ان القلوب تصدء کما یصدء المرۃ قیل فما جلاءها
یارسول اللہ قال ذکر الموت وتلاوت القران قال النبی عزمان اللہ یستحی
من العبد اذا یرفع الیہ یدیہ ان یردهما خائبین علمنی شیخ شیوخ العالم
ربنا امنا بما انزلت واتبعنا الرسول فاکتبنا مع الشاهدین اللهم اجعل
من بین ایدینا نورًا ومن خلفنا نورًا واجعلہ قاید وضیاءً ودلیلاً
الی جنانک النعیم ودارک دار السلام مع الذین انعمت علیهم من
النبین والصدیقین والشهداء والصالحین وحسن اولئک رفیقا
اوصافی شیخ شیوخ العالم بسم اللہ الرحمن الرحیم ات نفسی تقویها
وزکها انت خیر من زکها انت ولیها ومولها فاغفرها واقبل
معذرتها اللهم انت لی کما احب فاجعلنی لک کما تحب اللهم
اجعل سریرتی طاهرۃً وخیراً من علانیتی طاهرۃً وصالحۃ اللهم
ارزقنی حسن الاختیار وصدق الافتقار وصحبت الاخیار والابرار
یا خالق الجنۃ والنار مناجاۃ علمنی شیخ شیوخ العالم الهی ضاقت
المذاهب الا الیک وخابت الامال الالدیک وانقطع الرجاء
الاعنک وبطل التوکل الاعلیک رب لا تذرنی فردًا وانت
خیر الوارثین وبحق انزلناہ وبحق نزل وبحق کهیعص وحم
عسق وصلی اللہ علی محمد والہ اجمعین وسلطان المشایخ مے فرمود
کہ از شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین شنیدہ ام کہ در وقت مناجات
از حضرت صمدیت این باید خواست بیت ؏ از حضرت تو سہ چیز میخواهم من

وقت خوش وآب دیدہ وراحت دل ۔ وعلمنی شیخ شیوخ العالم اللھم ان دخل الشک فی ایمانی بک ولم اعلم بہ تبت عنہ واقول لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ اللھم ان دخل الکفر فی اسلامی ولم اعلم بہ تبت عنہ واقول لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ اللھم ان دخل الشرک فی توحیدی بک لم اعلم بہ تبت عنہ واقول لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ اللھم انّ دخل الشبھۃ فی معرفتی ایاک ولم اعلم بہ تبت واقول لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ اللھم ان دخل النفاق فی قلبی ولم اعلم بہ تبت عنہ واقول لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ لاحول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم وصلی اللہ علی خیر خلقہ محمد و آلہ اجمعین

نکتہ دربیان ادعیہ ماثورہ کہ از حضرت **سلطان المشایخ** قدس اللہ سرہ العزیز منقول است **سلطان المشایخ** قدس اللہ سرہ العزیز فرمود بندہ بوقت دعا معصیتے کہ کردہ باشد ہیچ پیش خاطر نیارد وہیچ طاعتے نیز اگر طاعت پیش آرد عجب باشد ودعاے عجب مستجاب نشود واگر معصیت پیش آرد در اقبال سستی آرد پس وقت دعا نظر خاص برحمت حق باشد وموقن باید بود والبتہ ایں دعا مستجاب است وقت دعا ہر دو دست متصل یکدیگر باید داشت ونیک باند بنا داشت وہمچنیں صورت باید بست کہ گوئی ہمیں زماں چیزے بردست او خواہد انداخت درانثناے ایں فرمود کہ دعا تسکین دل است خداے عزوجل میداند کہ چہ مے باید کرد ومے فرمود کہ دعا قبل نزول البلا باید خواند چوں بلا از بالا نازل مے شود ودعا از فرود بالا میرود در ہوا یکجا مے شود متعارضاں اگر دعا را قوتے باشد بلا را باز گرداند واگر نہ فرود آید ملایم ایں حکایت فرمود چوں نداے بلاے مغل **نیشاپور** رسید حاکم آنجا کسے پیش **شیخ فرید الدین عطار** فرستاد کہ دعا بکن او جواب گفت وقت دعا گذشت اکنوں وقت رضاست بعد ازاں فرمود کہ بعد نزول بلا ہم دعا باید خواند اگرچہ بلا دفع نشود اما صعوبت بلا کم شود بعدہ فرمود چوں بلا نازل شد باید کہ ازاں بلا ہیچ کراہیت ندارد وفرمود

وفرمود کہ متکلمان ایں معنی را منکر اند کہ ہرگز تصور ندارد کہ کسے را مکروہے برسد
او را ازاں کراہتے نباشد فرمود ایں را جوابہاست یکے آنکہ بسیار باشد کہ مردے
کہ در راہ میرود و خارے در پاے او خلد وخوں میرود او چناں تعجیل میرود و دل
او مشغول بچیزیست کہ او را ازاں خبر نیست ونیز در محاربہ یکے مشغول است واو را
زخمے میرسد او چناں مستغرق حرب است کہ او را اصلا ازاں اگاہی نیست چوں
بمقام خود میرسد معلوم مے شود بعد ازاں فرمود کہ قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللہ
علیہ جاے نبشتہ است کہ مردے را با تہام گرفتند و او را ہزار چوب زدند کہ ہیچ
جزع نکرد واں را الم ظاہر نشد ازو پرسیدند کہ ایں چہ حال است گفت در
آنحال کہ مرا میزدند معشوق من در نظر من میگردید و مرا در نظر او ہیچ درد نرسید بعدہ
فرمود چوں استغراق ایں معنی کہ گفتہ آمد ازاں درد ہا خبر ندارد و آنکہ مشغول
باشد بطریق اولی وایں معنی در حقیقت لایق تر آمدیم بر سر ادعیہ ماثورہ کہ منقول است
از سلطان المشائخ کہ مے فرمود بعض یاراں را کہ شما را بگویم مقالید السموات
والارض چیست ایں دہ تسبیح است بعدہ فرمود ہر یکے را صد بار بگوید تا ہزار بار
شود و یا دہ بار ہر روز بگوید تا صد بار شود اول لا الہ الا اللہ وحدہ تا آخر
دوم سبحان اللہ والحمد للہ تا آخر سیوم سبحان اللہ وبحمدہ سبحان اللہ
العظیم وبحمدہ تا آخر چہارم سبحان الملک القدوس سبوح قدوس
رب الملائکۃ والروح پنجم استغفر اللہ الذی لا الہ الا ھو الحی القیوم واسالہ
التوبۃ ششم اللھم لا مانع لما اعطیت ولا معطی لما منعت ولا راد لما
قضیت ولا ینفع ذالجد منک الجد ہفتم لا الہ الا اللہ الملک الحق المبین
ہشتم بسم اللہ خیر الاسماء بسم اللہ رب الارض والسماء بسم اللہ الذی
لا یضر مع اسمہ شیئ فی الارض ولا فی السماء وھو السمیع العلیم نہم درود
اللھم صل علی محمد عبدک ونبیک وحبیبک تا آخر دہم رب اعوذ بک
من ھمزات الشیاطین واعوذ بک رب ان یحضرون و مے فرمود اسم اعظم

بزبان عربی یا حی یا قیوم است وبزبان سریانی اہیاً اشراہیا وبزبان فارسی امیا امیدواراں ویفرمود ازخواجه ابراہیم ادہم سوال کردند که اسم اعظم یاد داری بگو جواب گفت معده را از لقمه حرام پاک دار و دل از محبت دنیا دور کن بعده ہر اسمے که خدا را بخوانی ہماں اسم اعظم است ومے فرمود ہر که ایں کلمه بیست وپنج بار بخواند نزدیک خدائے عزوجل از جمله ابدالاں باشد اللهم اغفر لامة محمد اللهم ارحم امة محمد اللهم اصلح امة محمد اللهم فرج امة محمد اللهم تجاوز عن امة محمد قاضی محی الدین کاشانی رحمة الله علیه نے فرمود بخدمت سلطان المشائخ عرضداشت کردم که محمد حاجی ایں بنده را در راه پیش آمده بودمے گفت که ازاں بازکه از سفر حج آمدیم در خانه آرامے ندارم گاه میخواہم که سفر کنم وگاه مے گویم مفارقت عزیزاں نیکو نیست التماس من آنست که از باطن مبارک سلطان المشائخ استمداد دعائے بکنی نیت مرا از حضرت حق التماس نیست جزایں که التماس کنم از یست دعائے را ہر آئینه فرجتے پیدا شود حال ایں بود برائے جہاں آرائے حضرت سلطان المشائخ گذرانیده شد فرمود اورا بگوی آیة ھو الذی انزل السکینة فی قلوب المومنین لیزدادوا ایمانا مع ایمانهم ولله جنود السموٰت والارض وکان الله علیما حکیما ہر روز ہفت بار بخواند ودر وقت خواندن دست راست بر سینه فرود آرد ہمبریں جمله مداومت کند از آنچه شکایت میکند خلاص یابد بیت دوائے درد نیست ایں سخن که میگوئی * بگوے ہرچه توگوئی موجه است ومتین * ومے فرمود برائے دفع تنگی معیشت ہر شب جمعه سورۂ جمعه باید خواند شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر ہر شب آدینه فرمودے ومن ہر شبے میگویم ولے برائے خود ہرگز نخواندم سبب آنکه ہرگونه که او را میبا باید بدارد درمیاں حکایت فرمود وقتے بر جمعیتے گذشتم که ایشاں در لباس صوفیاں بودند ہمانا یکے از ایشاں با دیگرے مے گفت من چنیں خوابے دیده ام دیگر تعبیر کرد که نیکو جوابے است روزگار تو خواہم

ساخت و مہیا خواہد شد من خواستم کہ با و بگویم اے خواجہ دریں لباس کہ توئی اہل ایں لباس ایچنیں تعبیر ہا نکنند باز در خاطر کردم کیا ئی جواب اویم ہیچ نگفتم ازایشاں بگذشتم وے فرمود کہ وقتے شنیدہ ام کہ شیخ الاسلام بہاؤالدین زکریا قدس اللہ سرہ العزیز پسر خود را نور اللہ مرقدہما دعا آموختہ است طلب کردم آنرا یافتم درآں دعا لفظ بودیا مسبب الاسباب چوں لفظ محض اسباب است بحرمت خرقہ شیخ شیوخ العالم کرت دیگر درآں دعا ندیدم وے فرمود شیخ صدرالدین از شیخ الاسلام بہاؤالدین قدس اللہ سرہ العزیز پرسید کہ ایں دعا چہ وقت باید خواند فرمود بعد ہر فریضہ وقت خفتن دعا اینست اللھم انك تعلم سری و علانیتی فاقبل معذرتی وتعلم حاجتی فاعطنی سؤلی وتعلم مافی نفسی فاغفرلی ذنوبی اللھم انی اسالك ایمانا یباشر قلبی ویقینا صادقا حتی اعلم انك لن یصیبنی الا ما کتبت لی ورضا بما قسمت لی یاذی الجلال والاکرام امیر حسن رحمۃ اللہ علیہ عرضداشت کرد کہ مرداں میخوانند اعینونی عباد اللہ یرحمکم اللہ مقصود بندہ اینست کہ معونت از غیر حق خواستن چگونہ باشد فرمود کہ ایں دعا خواندہ اند و دریں عباد اللہ مخلصین مسلمین مضمر است روا باشد کہ بخوانند کہ بزرگاں ہم خواندہ اند و شیخ نجیب الدین متوکل خواندے وے فرمود شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر را در خواب دیدم مرا فرمود باید ہر روز صد بار ایں دعا بخوانی لا الہ الا اللہ وحدہ لا شریك لہ لہ الملك ولہ الحمد وھو علی کل شیئ قدیر بیدار شدم ایں دعا را ملازمت کردم و با خود گفتم دریں فرماں مقصودے خواہد بود بعد ازاں در کتب مشائخ بنشتہ دیدم ہر کہ ہر روز صد بار ایں بخواند بے اسباب خوش زید دانستم کہ مقصود شیخ ایں بود بعدہ یکے از حاضراں گفت ایں دعا دہ بار ہم آمدہ است در حدیث است ہر کہ ایں دعا را دہ بار بخواند چنانستے کہ دہ بردہ آزاد کردہ باشد بعد ازاں فرمود کہ یکبار دیگر ہم شیخ شیوخ العالم در خواب مرا فرمود کہ

بعد صلوة عصر سوره بنا چند بار بخوانی گفتم یکبار فرموده پنجبار بخوان چنانکه در نکه
اورا در روز تحریر یافته است بعده فرمود که طاعتے و وردے که از نفس جناب
نعمتے پذیرفته میشود دوا اے آں راحتے دیگر است انگاه فرمود که چند ورد است
که من بر خود واجب گرده ام و چند ورد دیگر است که از خواجه خود یافته ام میان
هر دو ورد تفاوت بسیار است وے فرمود برائے بر آمدن حاجات مسبعات
عشر علاحده باید خواند وے فرمود هر که بعد نوافل در گوشه شود بخلوت صد بار
دست بالا کرده سوئے آسمان یارب گوید هر چه از خدا بخواهد بیابد و اگر هزار
بار بگوید بیشک حاجت بر آید وے فرمود هر کرا حاجتے پیش آید تکبیر بسیار گوید و اگر
بسیار نتواند صد بار بگوید و هر که از خواب بیدار شود از حق حاجت بخواهد بیابد و
مے فرمود جعفر خالدی را رحمة الله نگینه بود روزے در کشتی سوار شد خواست
که ملاح را چیزے بدهد چوں جامه باز کرد آں نگینه در دجله افتاد و بر و دعاے
بود مجرب آں دعا را میخواند وقتے کتابے را مطالعه میکرد در میان اوراق آں
نگینه یافت دعا اینست یا جامع الناس لیوم لا ریب فیه اجمع علی ضالتی
وے فرمود اگر وقتے از درویش فوت شده باشد برائے باز یافتن آن وقت همیں
دعا بخواند وے فرمود هر کرا مهمے پیش آید سر بسجده نهد ایں دعا بخواند اللهم
الا نستفتحك بام یحیٰی ابن زکریا یا مالك یوم الدین ایاك نعبد و ایاك
نستعین بعد هر نمازے چند بار در سجده بگوید تا آں ساعت که مهم بکفایت رسد
وے فرمود هر گاه که مردم بر روے دشمن روند ایں نامہائے بزرگوار بخوانند
دشمن مقهور گردد یا سبوح یا قدوس یا محی یا ودود وے فرمود که شیخ
شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز برائے من نبشته
است که میان نماز پیشین و نماز دیگر روز چهارشنبه غنیمت دارد و یائے از
سلطان المشایخ پرسید که بنده را بدعاے مطول رغبت نمے باشد فرمودند
همیں دعا کافیست اللهم انی اسالك ان لا اسالك سواك بعده فرمود

که از دعاها بدیں پسنده کرده ام وے فرمود در شهر دانشمندے بود بزرگ وقتے پسر او را با بادشاه عهد کارے افتاد وپسر او را پیش بادشاه بردند آں دانشمند بیکدست مصحف وبیکدست صحیحین گرفته روے سوے قبله آورده بایستاد واز حضرت عزت نجات پسر وسرخروئی او طلبید به برکت ایں پسر او سرخروئی یافت وے فرمود هرکه سورهٔ یوسف یاد گیرد وآں را هزار بار بخواند ابواب نعماے والاے حق برو کشاده گردد بعده فرمود پسر مولانا جمال الدین هانسوی دیوانه شده بود و وقتے بهوش باز آمدے وهوشیارانه سخن گفتے پسرے اهل دانشمند بود چند روز در هانسی مرا با او صحبت شد روزے او را هشیار یافتم پرسیدم از وے که باز شمارا ایں حال آغاز شده است گفت از انگاه که پدرم از خدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین یکهزار بار خواندن سورهٔ یوسف آورده پرسیدم بتمام هزار بار خوانده آید گفت اثر آں مے بینی وے فرمود سید کائنات صلی الله علیه وآله وسلم بجهت امیر المومنین حسن وحسین ایں تعویذ نبشتن فرمود

اعوذ بکلمات الله التامات من شر کل شیطان وهامة وعین لامة

دریں محل قاضی محی الدین کاشانی عرضداشت کرد که تعویذ در گردن تعلیق گردن آمده است فرمود نے با بازو متصل باید بست معلق نے شاید بعد ازیں حدیث فرمودند ان النبی عم نهی عن التمایم والتولیت تمایم مهرهاے که در گردن آویزند جمع تمیمه است وتولیته انچه نویسند براے دوستی زنے مر مردے را یا دوستی مردے مر زنے را ایں هر دو منهی است مگر تعویذ وے فرمود که وقتے شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر بخدمت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس الله سره العزیز عرضداشت کرد که خلقے از من تعویذے طلبد فرمان چیست بنویسیم بدهم شیخ قطب الدین فرمود که نه کار بر دست تست ونه بر دست من است وتعویذ نام خداست مے نویس ومیده وے فرمود مرا بارها در خاطر گذشتے که اجازت نامه تعویذ نوشتن بطلبم بفرصتے صالح وقتے مولانا بدر الدین اسحاق

کہ او تعویذ نبشتے حاضر نبود و خلقے بجہت تعویذ خواستن آمدہ بودند مرا اشارت کرد کہ تعویذ تو بنویس کتابت من بسیار شد دریں میاں شیخ روے سوے من کرد و فرمود کہ ملول شدی گفتم وقت شیخ حاضر است آنگاہ فرمود کہ من ترا اجازت کردم تا تو تعویذ نبویسی و بدہی بعد ازاں فرمود کہ مساس دست بزرگاں ہم کارے دارد وے فرمود وقت سحر ہم وقت خوش است ورد آں یعقوب النبی علیہ السلام انما قال سوف استغفر لکم ربی لیدعو فی وقت السحر فقیل انہ قام وقت السحر دعا اولادہ یومنون خلفہ فاوحی اللہ انی قد غفرت لہم وجعلتہم انبیاء وے فرمود خواجہ حکیم علی ترمذی ہزار بار حضرت عزت را در خواب دید ہر بار عرضداشت کرد کہ در دنیا چہ دعا خوانم فرمان شد ایں دعا بخواں بسم اللہ الرحمن الرحیم یاحیی یاقیوم یاحنان یامنان یابدیع السموت والارض یاذالجلال والاکرام اسالک ان یحی قلبی بنور معرفتک یااللہ یااللہ یااللہ و بعضے گویند عرضداشت کردی ترسم از زوال ایماں فرمان شد میان سنت و فریضہ نماز بامداد چہل و یکبار ایں دعا بخواں وے فرمود در سحرگاہ ہفت بار و در اوقات مرجوعہ نیز ایں دعا بخواں کہ من بے واسطہ کسے یافتہ ام بسم اللہ الرحمن الرحیم اللہم احینی محبا لک وامتنی محبا لک والعنی فی تحت اقدام کلاب احبائک و در حدیث آمدہ است اللہم انی اسالک احب من احبک الی اخرہ وے فرمود مرا ہمسایۂ بود او را چند سال نار و بیمار ے ہمراں زحمت مرا عزیمت زیارت شیخ شیوخ العالم شیخ [illegible] ہمسایۂ مرا گفت کہ چوں بخدمت شیخ کبیر برسی تعویذ براے من بخواہی القصہ چوں بخدمت شیخ رسیدم حکایت آن یار گفتم و تعویذ بخواستم شیخ مرا فرمود کہ ہم تو بنویس سلطان المشائخ مے فرمود من تعویذ بنشتم و بدست مبارک شیخ دادم شیخ شیوخ العالم مطالع کرد و فرمود او را بدہی

چوں بشہر آمدم آں تعویذ بدو دادم باقی عمر او را نار ونشد یکے پرسید در آں تعویذ چہ نوشتند فرمود الله الشافی الله الکافی الله المعافی و مے فرمود فی الخبر قال جز الله محمد اعنا ما ھو اھلہ ابعث سبعین کاتبا الف صباح و مے فرمود پیغامبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است ہر بار کہ جبرئیل بر من آمد وصیت کرد بخواندن ایں دعا اللھم ارزقنی طیبا واستعملنی صالحا وبخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام جاء جبرئیل وقال ان الله تعالی قل لامتک لا حول ولا قوة الا بالله عشرا عند الصباح وعشرا عند المساء وعشرا عند النوم یرفع عنهم عند النوم بلوی الدنیا وعند المساء بکید الشیطان وعند الصباح غضبی ونیز بخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام جاء رجل الی عابد وقال ادع الله فرفع یدہ وقال اللھم ارحمنا بہ ولا تعذبہ بناری یا خلاص ولا نعذبہ بریاء بینا فی الاعمال و مے فرمود بعد از نماز خفتن پیش از وتر یکبار نود و نہ نام باید خواند در خواندن ایں ثواب بسیار است و مے فرمود ہر کرا حاجتے پیش آید بعد از ہر فرضے ہفتاد بار بگوید یا شفیق یا رفیق نجنی من کل ضیق حاجت بر آید و ثوبان رضی اللہ عنہ گفتہ است من از پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شنیدم مے گفت ہر کہ ایں کلمات بوقت خفتن بخواند مرا در خواب بیند اللھم رب البیت الحرام والشھر الحرام والرکن والمقام اقرا ءروح محمد منی السلام برائے بر آمدن حاجات ہر کہ ایں دعا بخواند غرض او بحاصل آید دعا اینست یا حیّ یا حلیم یا عزیز یا کریم سبحانک یا کریم لو کنی کا رصعب را سلیم بحق ایاک نعبد وایاک نستعین خواجہ اقبال خادم سلطان المشائخ مے گفت من بجہت مہمے صعب سہ صد بار خواندم خدا تعالی آسان گردانید و خواجہ علی زنبیلی بخدمت سلطان المشائخ مے گفت کہ از شیخ بدر الدین غزنوی شنیدم

داوروایت کرداز شیخ الاسلام قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہما العزیز برے
دفع التفات وقضاے حاجت دو رکعت نماز بتجدید وضو بگذارد و ہرچہ
خواہد از قرآن بخواند و بعد از فراغ پانصد بار درود گوید و زانو راست برگیرد و
رخسارہ بر زانو نہد و بزبان ہیچ نخواہد و ساعتے ہمچنیں نشیند بران نیت کہ
گذاردہ باشد حق تعالیٰ حاجت او برآرد شیخ بدرالدین غزنوی فرمود مرا
التفاتے بود چنیں کردم غرض حاصل شد و مے فرمود کہ بزرگے گفتہ است
در خزانۂ بعضے ملوک حقہ یافتم و برآں پوستے و بر ظہر آں نوشتہ بود ھذا
شفاء من کل غم بسم اللہ الرحمن الرحیم بندہ در شب تاریک دو رکعت نماز
گذارد و بعد سلام بگوید اللھم ان ذالنون عبدك ونبیك دعاك من
ضر اصابه ونادك من بطن الحوت فانك قلت فاستجبنا له ونجیناہ
من الغم وكذلك ننجی المومنین اللھم فانی عبدك وابن عبدك و
امتك ناصیتی بیدك ادعوك بضر اصابنی واقول كما قال یونس
علیه السلام لا اله الا انت سبحانك انی كنت من الظالمین فاستجب
لی كما استجبت لیونس فانك لا تخلف المیعاد وانت علی كل شیٔ
قدیر و مے فرمود علامت قبول نماز ایں دعا بخواند اللھم انت السلام
ومنك السلام تباركت یاذوالجلال والاكرام و از سلطان المشائخ
سوال کردند بزرگی ہر نمازے دعاے کہ فرمودہ است از حضرت صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم شنیدہ است یا از صحابہ کرام و خواجہ اویس قرنی رضی اللہ
عنہم ایں نماز ہا کہ فرمودہ است وسورۃ ہا تعیین کردہ دعا مسمی کردہ ایں
ایں از کجاست فرمود کہ انیمعنی از الہام ہم باشد بعد ازاں فرمود کہ پیش ازیں
چوں من از دہلی بخدمت شیخ شیوخ العالم در اجودھن میرفتم ایں سہ نام
میخواندمے و میرفتمے کہ یا حافظ یا ناصر یا معین وایں دعا من از کسے نشنیدہ
بودم ہمچنیں در نسبت رفتن خود بخدمت ایشان و یاری خواستن از حق ایں

سه نام بگفتمے بعد از مدتے عزیزے مراد خاے نبشته داد و دعا ایں است
یَا حَافِظُ یَا نَاصِرُ یَا مُعِیْنُ یَا مَالِکَ یَوْمِ الدِّیْنِ اِیَّاکَ نَعْبُدُ وَ اِیَّاکَ نَسْتَعِیْنُ
و مے فرمود که بعد از اوّابین براے استقامت توبه در سجده سه بار بگوید
اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنِیْ تَوْبَةً تُوْجِبُ مَحَبَّتَکَ فِیْ قَلْبِیْ یَا مُحِبَّ التَّوَّابِیْنَ و نیز
از سلطان المشایخ براے استقامت ایں دعا منقول است اَللّٰهُمَّ
ارْزُقْنِیْ خَیْرًا دَائِمًا مَعَ الْقُرْبَةِ وَالْاِخْلَاصِ وَالْاِسْتِقَامَةِ بِرَحْمَتِکَ یَا
اَرْحَمَ الرَّاحِمِیْنَ و مے فرمود که شیخ ابوسعید ابوالخیر مریدے را فرمود میخواہی
که نزدیک خدا باشی ایں بیت بخواں تا آں وقت در آید بیت بے یاد تو من
قرار نتوانم کرد ❊ احساں ترا شمار نتوانم کرد ❊ گر بر تن من زباں شود ہر موے ❊
یک شکر تو از ہزار نتوانم کرد ❊ عرض میدارد کاتب حروف براے مریدان صاحب
استغراق برآنجمله خواجه موید الدین عمر انصاری مے فرمود در آنچه من بخدمت
سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز پیوند کردم سبب چند نفر آدمی که در
اہتمام من بودند خاطر متعلق مے بود خدمت قاضی محی الدین کاشانی
و ایں دعاگوے وقتے یکجا بخدمت سلطان المشایخ عرضداشت کردیم که
خاطر ایں بندگاں سبب ایں معنی ملتفت مے باشد ذوق مشغولے چنداں
نمے یابند ورد مے نامرد حال ایں بندگاں شود تا اندک تعلق که مانده است
از برکت نفس مبارک سلطان المشایخ دفع شود سلطان المشایخ روے
مبارک خود بجانب قاضی محی الدین کاشانی کرد و فرمود که امیر المومنین
علی کرم الله وجهه ہر سال دوازده ہزار دینار بفقراے مکه بداد مے چوں از
امیر المومنین حسن رضی الله تعالیٰ عنه طلبیدند امیر المومنین حسن فرمود امروز
عنان مطلق بدست معاویه است از وے بطلبند فقراے مکه معزور ندانستند
گفتند وظیفه پدر خود تو بده و یا بر معاویه بنویس تا او بدہد امیر المومنین حسن خواست که بمعاویه
چیزے بنویسد قلم بر کاغذ نہاد نوک قلم بشکست امیر المومنین حسن فرمود ایں تحریر عالی آمدہ ریں باب

بر معاویہ چیزے نخواہم نوشت بدیں سبب مغموم گشت شب آں حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را در خواب دید حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود اے فرزند چرا مغمومی گفت یا رسول اللہ چرا مغموم نباشم دوازدہ ہزار دینار امیر المومنین علی بفقرائے مکہ میداد ایشاں از ما مے طلبند و مرا قدرت آں نیست کہ بدہم حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در تامل شد در اثنائے آں جبرئیل صلوات اللہ بر رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمد گفت یا محمد ہر کرا حاجتے دینی و دنیاوی پیش آید وآں کار تمشی نشود ایں دعا را ورد خود سازد آں مہم بکفایت رسد دعا اینست اللهم اقذف فی قلبی رجاك واقطع رجائی عمن سواك حتی لا ارجو احدًا غیرك رسول علیہ الصلوۃ والسلام سہ کرت ایں دعا امیر المومنین امام حسن رضی اللہ تعالی عنہ را در خواب تعلیم فرمود دریں میان صُرّہ از آسمان فرود آمد و بر دست امیر المومنین امام حسن رضی اللہ تعالی عنہ افتاد امیر المومنین امام حسن رضی اللہ تعالی عنہ از ہیبت ایں خواب بیدار شد صُرّہ بر دست مبارک خود دید تفحص فرمود دوازدہ ہزار دینار بود امیر المومنین امام حسن رضی اللہ تعالی عنہ فقرائے مکہ را طلبیدہ وظیفۂ ایشاں بدیشاں داد چوں سلطان المشائخ ایں حکایت تمام کرد روے مبارک خود جانب من یعنے خواجہ موید الدین کرد و گفت تو ورد خود ایں بیت ساز تا اندک تعلقے کہ در خاطر تست بکلی رفع شود بیت اینست بیت آمد گہ آنکہ عہد ہا تازہ کنم * شد آنچہ بد اے صنم گذشت آنچہ گذشت * عرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ کہ بکمال عظمت و کرامت سلطان المشائخ بنگرید ہر یکے را ازیں دو بزرگ ورائے مناسب بمال و معاملۂ ایشاں فرمود زیراچہ قاضی محی الدین کاشانی بوفور علم و کمال تقوی آراستہ بود و خواجہ موید الدین بکمال عشق و ذوق و محبت پیراستہ کاتب حروف بخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ است از ام المومنین عائشہ رضی اللہ عنہا روایت مے کند و گفت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

مرا فرمود در آں فلاں قبیلہ گردہ زنے است براے من بہ بین چوں دیدم آتش در ہفت اندام من افتاد گریاں باز گشتم اعرابئ مرا پیش آمد گفت خواہی کہ آں زن بمیرد گفتم خواہیم گفت شب برخیز دو رکعت نماز بگذار در رکعت اول فاتحہ و اذا زلزلت دہ بار دور رکعت دوم فاتحہ والعادیات دہ بار بخواں بعد سلام صد بار لا الہ الا اللہ وحدہٗ لا شریک لہٗ لہ الملک ولہ الحمد یحیی ویمیت وبیدہ الخیر وھو علی کل شیئ قدیر وصد بار درود وہفتاد بار یا غیاث المستغیثین اغثنی بگو روے سوے آں قبلہ کن وبگو یا من لیس کمثلہ شیئ یا من لا یشھد شیئ یا کافی کل شیئ اکفنی من کل شیئ یا ذی الجلال والاکرام دوم سوے قبلہ افگن مادر مومناں ہمچناں کرد آں شب آں زن بمرگ مفاجات بمرد پیغامبر گفت یا عایشہ آں اعرابی جبرئیل بود و از شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ منقولست ہر کہ ایں دعا بخواند بر دست راست وآں دست بر کمر خود فرود آرد بکرم اللہ تعالیٰ از زحمت بواسیر شفا حاصل شود بسم اللہ الرحمن الرحیم اللہ لا الہ الا ھو الحی القیوم وعنت الوجوہ للحی القیوم سلام علی نوح فی العالمین سلام علی ابراھیم قلنا یا نار کونی بردًا وسلامًا علی ابراھیم سلام علی موسیٰ وھارون سلام علی آل یسین ما عندکم ینفد الم اللہ لا الہ الا ھو الحی القیوم وما عند اللہ باق استمسک ھیا بحق نلم بزرک خد ای وبحق لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ از مقعد من برو ہمچنیں چند کرت ہر روز بخواند نکتہ دربیان فضیلت قرات قرآن سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کتاب خداے عز وجل بر چہار چیز است عبارت واشارت ولطایف وحقایق عبارت مر عوام راست واشارت مر خواص را ولطایف مر اولیا را وحقایق مر انبیا را و. مے فرمود وقت قرآن خواندن معانی آں بر دل بگذراند و باید کہ دل خوانندہ متعلق بحق باشد وجلال وعظمت حق بر دل بگذراند بریں حرف یکے از حاضراں سوال کرد کہ ایں معنی ہم تعلق بحق است چنانکہ

مرتبہ اولی بیان فرمودید فرمود کہ خیر آں بذات حق بود وایں بصفات است
و دیگر در حالت تلاوت باید کہ انکسار حیایے درو غالب باشد وایں دولت
چہ لایق منست ومراچہ محل ایں سعادت باشد واگر ایں نباشد باید کہ بداند کہ
محاذی تلاوت خداست ہر آئینہ جزاے دہد دریں محل امیر حسن علای سنجری
عرضداشت کرد ہربار کہ بندہ قران مے خواند بیشتر واضح آں انچہ معلوم باشد بردل
مے گذارند در اثناے تلاوت اگر دل بندہ بسوداے ویا باندیشۂ مشغول شود
باز با خود بگوید ایں چہ اندیشہ وچہ سوداست دل خود را بواضع مشغول کنم ہماں
زماں بر سر آیتے رسم کہ آں آیت مانع آں سودا وآں اندیشہ باشد کہ در دل
گذشتہ باشد سلطان المشایخ فرمود کہ ایں معنی نیکو است نیکو نگاہداری و
مے فرمود قران را بترتیل وترديد باید خواند یکے از حاضراں پرسید ترديد چہ باشد فرمود
ترديد آں باشد کہ آیتے کہ خوانندہ از وقتے ورقتے حاصل آید مکرر باید کرد وقتے پیغمبر صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم میخواست چیزے از قران بخواند گفت بسم اللہ الرحمن الرحیم ہم در
تسمیہ دل مبارک او را رقتے پیدا نیست باز مکرر کرد بخط مبارک سلطان المشایخ
نبشتہ دیدہ ام قال رجل دخلت علی عایشۃ رضی اللہ عنہا وھی تصلی
الضحٰی والقراءۃ فمن اللہ علینا ووقینا عذاب السموم وتردد الایۃ فمکثت
حتی ضللت فذھبت الی السوق واتممت حاجتی ثم رجعت وھی کما ھی
تردد ذٰلک ثم مے فرمود اگر روزے ختمے کند بسرعت خواندہ شود از برکتے خالی
نباشد فاما حد بسیار خواندن از آنست کہ در سہ روز ختم کند وکسانیکہ ایں ہم
نتوانند در ہفتہ ختم کنند وکسانیکہ ایں ہم نتوانند در ماہے ختم کنند ومے فرمود در
ناظرہ خواندن دولت مس مصحف ہم زیادت باشد ومے فرمود یک سیپارہ
بسکونت حرفاً بعد حرف خواندن بہتر از پانزدہ سیپارہ بسرعت خواندن ودر
چنیں خواندن نور تلاوت بیشتر باشد ودر رواں خواندن ہم از نور خالی نبود
ودر وقت خواندن دل را حاضر باید داشت واز خیالات وخواطر احتراز باید

کرد اگر کسے بر معانی کلام الله مطلع باشد آں را بوقت خواندن بر دل میگذراند و باین
بہم کہ خیالات و خواطر ہم در نے آید نیکو است فاما اگر بر معانی اطلاع ندارد و از خیالات
و خواطر سلیم باشد بخضوع و خشوع میخواند ایں نوع بہتر و موثر است بعدہ یکے
از حاضراں سوال کرد کہ شما ہر روز چہ مقدار میخوانید فرمود کہ یک سیپارہ
و مے فرمود کہ امام احمد حنبل حضرت عزت را ہزار بار در خواب دید پرسید
یارب فاضل تر چیزے کہ مقرباں بحضرت تو بداں تقرب نمایند چیست فرمان
آمد کہ قرأت کلام من باز پرسید با فہم یا بغیر فہم فرماں شد ہر گونہ کہ بخوانند
و مے فرمود شیخ جنید را نور الله مرقدہٗ در واقعہ نمودند کہ ما ترا مرتبہ کہ تو داری
مے نمایم حجاب از پیش برداشتند و مرتبۂ او بدو نمودند در غایت رفعت حمد و
ثنا گفت و شادمانہ گشت بعد ازیں حال مرتبہ دیگر عالی تر ازاں در نظر آمد متحیر شد
الٰہی آنچہ ایں بندہ خود را دادہ آں محض کرم و رحمت تست و شکر آں کجا توانم
گذارد و لیکن درخواست بندہ اینست کہ معلوم شود ایں کیست یافت ایں رتبہ را
موجب چیست گفتند ایں مرتبہ کسے است کہ حافظ باشد اگر ترا قرآن محفوظ بودے ایں مرتبہ نیز دادندے و عزیزے
در مجلسے از سلطان المشائخ فاتحہ درخواست کرد تا قرآن یاد ماند سلطان المشائخ
فاتحہ بخواند بعدہ فرمود کہ چہ مقدار یاد گرفتہ گفت بقیاس ثلثے فرمود کہ اندک
اندک یاد گیر و پیشینہ را مکرر میکن بعدہ فرمود کہ شیخ بدر الدین غزنوی را رحمۃ
الله علیہ در خواب دیدم از و در خواب فاتحہ درخواستم بہ نیت یاد گرفتن قرآں
او ہم در خواب فاتحہ بخواند چوں روز شد بدیدن عزیزے رفتم و ایں خواب با او
گفتم و از و فاتحہ خواستم آں عزیز فاتحہ بخواند و ایں فائدہ گفت ہر کہ ہر شب
بوقت خفتن ایں دو آیت بخواند او را قرآن یاد ماند و آیت ہا اینست وَاِلٰہُکُمْ
اِلٰہٌ وَّاحِدٌ لَآ اِلٰہَ اِلَّا ھُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِیْمُ اِنَّ فِیْ خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ
اللَّیْلِ وَالنَّھَارِ وَالْفُلْکِ الَّتِیْ تَجْرِیْ فِی الْبَحْرِ بِمَا یَنْفَعُ النَّاسَ وَمَآ اَنْزَلَ اللّٰہُ
مِنَ السَّمَآءِ مِنْ مَّآءٍ فَاَحْیَا بِہِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِھَا وَبَثَّ فِیْھَا مِنْ کُلِّ دَآبَّۃٍ

وتصریف الریاح والسحاب المسخر بین السماء والارض لآیات لقوم یعقلون
دیارسے رانیست یادگرفتن قرآن شد دریں باب بخدمت سلطان المشائخ
عرضداشت کرد فرمود باید کہ پیش قاری بخوانی وقرات ابوعمرو یادگیری و
اول سورۂ یوسف یادگیری وبخط مبارک سلطان المشائخ بنشتہ دیدہ ام
اتاہ جبرئیل وھو عند اضاد بنی غفار ان اللہ یامرک ان تقرأ امتک
علی سبعۃ احرف الوجوہ وے فرمود شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر قدس اللہ سرہ
العزیز بہمت یادگرفتن قرآن اول سورۂ یوسف فرمودے کہ یاد باید کرد تا برکت
آں حق تعالیٰ حفظ تمام قرآن روزی کند وے فرمود پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ
است ہر کرا نیست یادگرفتن قرآن باشد وبداں نرسد وہم دراں نیت از جہاں سفر
کند چوں اوراگور نہند فرشتہ بیاید وتختے از بہشت آوردہ بدست او دہد آنکس آں
ترنج ابتلاع کند تمامہ قرآن اورا محفوظ گردد وفردا چوں حشر شود او حافظ مبعوث
گردد وے فرمود پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم فرمودہ است اذا وضع حامل القران
فی القبر اوحی اللہ الی الارض ان لا تاکلی لحمہ وے فرمود بعد از ختم سورۂ
اخلاص کہ ثلث قرآن است سہ بار بخوانند حکمت آں آنست کہ اگر در ختم کردن
جائے نقصان شدہ باشد سہ بار سورۂ اخلاص بخوانند بارے ختم تمام شدہ باشد
وے فرمود بعد از ختم سورۂ الحمد بخوانند وچند آیت بقرہ حکمت آنست کہ از پیغمبر صلے
اللہ علیہ وسلم پرسیدند من خیر الناس فرمود الحال والمرتحل وحال کسے را گویند کہ در
منزل فرود آید ومرتحل کسے را گویند کہ از منزل رواں شود وآں اشارت بداں دارد آنکہ قرآن
بخوانند بعد از ختم گوئی او باز رواں میشود پس بہتر مرداں کسے باشد کہ چوں ختم کند باز آغاز کند بعدہ
فرمودند آنچہ در تمامہ قرآن موجود است آں دہ چیز است از آں دہ چیز ہشت
در فاتحہ موجود است وآں دہ چیز کہ در تمام قرآن است کدام است ذکر ذات
وافعال وصفات وذکر معاد وتزکیہ وتخلیہ وذکر اولیا وذکر اعدا ومحاجۂ کفار
واحکام شریعت اما ازاں دہ چیز کہ ہشت در فاتحہ موجود است الحمد ذکر ذات

رب العالمین ذکر افعال الرحمن الرحیم ذکر صفات مالک یوم الدین ایاک
نعبد وایاک نستعین ذکر معاد اهدنا ذکر تزکیه الصراط المستقیم ذکر تحلیه
صراط الذین انعمت علیهم ذکر اولیا غیر المغضوب علیهم والضالین ذکر اعدا
پس از ده چیز که در جمله قرآن است هشت چیز در فاتحه یافتیم همین محاجهٔ کفار
واحکام شریعت نیست وے فرمود که صاحب کشاف در الحمد نبشته است که
قرأت حسن بصری الحمدِ لله بکسر دال است وآں کسر دال بسبب مجاورت لام
لله میدارد که حرکت ایں لام مبنی است اما الحمدُ برفع دال ولام ایں قرأت
ابراهیم نخعی است الغرض صاحب کشاف گفته که قرأة ابراهیم از قرأة
حسن احسن است زیرا که حسن بصری کسر دال بسبب لام میدارد یعنے کسر لام
لله مبنی است دال الحمد نیز مکسور باشد اما ابراهیم رفع لام بسبب مجاورت دال
الحمد مرفوع دارد که حرکت دال از جهت عامل است وهر حرکت که عامل آرد که
اگر داند قوی تر ازاں حرکت مبنی باشد و من اینجا استنباطے کرده ام وآں آنست
که دال الحمد بکسے ماند که اوراپیرے باشد که فرماید چنیں باشد ولام لله بکسے
ماند که اوراپیرے نباشد و همچناں ازیں سخن فرمود اگر کسے خواهد که
فال مصحف بیند در صحیفه صفحهٔ راستاے سطر هفتم نظر کند کَانّهُ وحیٌ مُنزَل اگر
صفحه راستا بسم الله الرحمن الرحیم ویا هفت اسم باشد خیر باشد دریں صورت تمسک
بآیت رحمت حاجت نباشد. وے فرمود چوں مصحف براے فال بکشایند
باید که بدست راست بکشایند دست چپ باو یار نکند امیر حسن علای سنجری
از سلطان المشایخ پرسید که مصحف در لشکر چگونه تواں برد که محافظت آں
دشوار است فرمود که بباید برد آنگاه بر لفظ مبارک راند در آنچه هنوز اول عهد اسلام
بود چوں رسول صلی الله علیه وسلم بالشکرے رفتے مصحف نمے بردندے
ترسیدے که ناگاه شکستے شود و مصحف بدست کفار افتد در آنچه اسلام قوی
شد بعد ازاں مے بردند باز عرض داشت کرد که جاے مصحف در خیمه دشوار است

دارد فرمود جانب سر جات باید کرد و جاے پاک باید داشت نقل است کہ فرمود کہ سلطان محمود را بعد از وفات در خواب دیدند پرسیدند کہ خداے با تو چہ کرد گفت شبے من در خانہ میخواستم آسائشے کنم در آں خانہ طاقچے بود در آں مصحف داشتہ بودند من با خود گفتم ایں مصحف را ازینجا بیروں فرستم در خاطر من گذشت کہ از براے آسایش خود مصحف را چگونہ بیروں کنم الغرض آں شب ہمہ شب نشستہ بودم وقت نقل من شد مرا بداں مصحف بخشیدند ابیات

سخنش راز لبس لطافت و ظرف ‌‌ صدمت صوت نے و رحمت حرف
بہر نا محرماں بہ پیش جمال ‌‌ بستہ از مشک پردہ ہاے جلال
پردۂ و پردہ را از شاہ + ‌‌ نبود دل ہیچ شاں آگاہ
داند آنکس کہ وے بصر دارد ‌‌ پردہ از شاہ کے خبر دارد
کس چہ بیند مگر بصورت نغز ‌‌ مغز داند کہ چیست اندر مغز
حرف را زاں نقاب خود کردہ است ‌‌ کہ ز نامحرمے تو در پردہ است
حرف قرآں ز معنی قرآں ‌‌ ہمچناں است کز لباس تو جاں
حرف را بر زباں تواں راندن ‌‌ جانِ قرآں بجاں تواں خواندن
باش آگہ کہ صبح دیں بدمد ‌‌ شب وہم خیال کیں بدرد
سترِ قرآں ترا چہ بنماید ‌‌ پردہ ہاے حروف بکشاید
خاک اجزاے خاک را بیند ‌‌ پاک باید کہ پاک را بیند
پاک شو تا معانی مکنوں ‌‌ آید از پردۂ حروف بروں
تا نماید بتو چو مہر و چو ماہ ‌‌ روے خوبے خود از نقاب سیاہ
چوں عروسے کہ از لباس تنک ‌‌ بدر آید لطیف روح سبک
در بن چاہ جانت را وطن است ‌‌ نور قرآں بسوے ایں رسن است
خیز خود را رسن بچنگ آورد ‌‌ تا بیابی نجات خویش مگر
زاد مرداں رسن بدل دارند ‌‌ تا بر آں جان خود بدست آرند

تو رسن را بر آں ہمی سازی ✦ تا کنی بہر ناں رسن بازی
رسن از درد ساز و دلو از راہ ✦ یوسف خویش را بر آر از چاہ
بہر یک مشت کو دل از وسواس ✦ باشد اغیار کردہ و اخماس
نہ بعلم خودش کنی تقریر ✦ کہ برائے خودش کنی تفسیر
ہیں ہوس شرم شرع و دینت باد ✦ تا اجل باخرد قرینت باد
باشد از روز عرض بریزد اں ✦ کلہ جان تو کند قربان
نہ بسے لاف زد ز دعوی ما ✦ پس ندانست قدر معنی ما
سوے میداں خاص اسپ بتاخت ✦ روے ما از نقاب خود بشناخت
گرچہ ماندہ بجز ز ما نامش ✦ نیست ماندہ شروع احکامش

نکتہ در بیان ورد ے کہ فوت شود سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود ہر کہ چیزے بر خود ورد کردہ است اگر بسبب زحمتے فوت شود گاہے خواندہ نشود در دفتر معاملہ او نبویسند و مے فرمود اگر وردے از کسے فوت شود از سنہ حال بیروں نباشد یا او را میل شہوت باشد یا خشمے راند بر غیر محل و یا بلاے بدو برسد ملایم ایں معنی حکایت فرمود کہ مولانا عزیز الدین زاہد رحمۃ اللہ علیہ یک روز از اسپ خطا کرد باز وے فرود آمد ازو پرسیدند کہ چہ حال است گفت من ہر روز سورۂ یٰسین میخواندم امروز نخواندہ ام و مے فرمود وقتے دیگر یکے بخدمت شیخ الاسلام بہاؤ الدین زکریا آمد کہ من امشب چنیں خواب دیدہ ام شیخ فرمود کہ بقاے تو نزدیک رسیدہ است بتوبہ پیوند چوں او برخاست صوفی از خانقاہ ایشاں آمد او ہم ہماں خواب دیدہ بود چوں خواب تقریر کرد شیخ متحیر شد بسبب آنکہ او لشکری بود شاید بجنگے کشتہ شود آں صوفی سلامت است ہیچ اثر ملالتے ندارد ایں را چگویم دریں بود کہ خبر آوردند کہ آں لشکری کشتہ شد و آں صوفی را نماز بامداد فوت شدہ بود بعدہ سلطان المشایخ فرمود بنگرید فوت نماز صوفی برابر مرگ داشتند و مے فرمود بزرگے بود او را امیر گرامی مے گفتند درویشے را آرزوے آں شد کہ بزیارت او آید و آں درویش را

کرامتے بود کہ ہر خواب کہ دیدے ہمچنیں راست شدے او را اشتیاق امیر
گرامی غالب گشت روان شد در اثنائے راہ بمنزلے رسید در خواب شد دید
کہ امیر گرامی بمرد چوں بیدار شد گفت دریغ بہوس او چندیں راہ قطع کردم او
بمرد اکنوں بارے بروم گور او را زیارت کنم چوں رسید بمقامے کہ بود از ہر کس
پرسیدن گرفت کہ گور امیر گرامی کجاست ہمہ گفتند او زندہ است آں درویش
حیراں ماند کہ خواب من دروغ شد الغرض چوں بخدمت امیر گرامی در آمد
سلام کرد امیر گرامی علیک داد و گفت اے خواجہ خواب تو بمعنی راست بود
زیرا کہ من پیوستہ مشغول حق مے باشم آں شب بغیر حق مشغول بودم آں
ندا در عالم در دادند کہ امیر گرامی مرد بعدہ یکے از حاضراں پرسید کہ ایں حدیث
چگونہ است صَاحِبُ الْوِرْدِ مَلْعُوْنٌ وَتَارِكُ الْوِرْدِ مَلْعُوْنٌ فرمود ایں حدیث
در باب اہل کتاب است و آں چناں بود کہ بخدمت رسول علیہ السلام رسانیدند
کہ فلاں جہود ورد میخواند فرمود صاحب الورد ملعون باز بخدمت رسانیدند کہ فلاں جہود ورد را
ترک داد پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمود تارک الورد ملعون آنگاہ فرمود کہ بعضے گویند ایں حدیث عام
است تاویلش چنیں باشد کہ یکے مثلاً نیز قومے باشد کہ مرشد خلقے بروے باشد و مصالح مسلماناں
بستہ بسخن او و او باوراد و نوافل مشغول باشد اینچنیں کس را صاحب الورد
ملعون گویند وے فرمود کہ مذہب شیخ المشائخ شیخ کبیر چناں بود کہ بعد از ادائے
نماز دیگر آنچہ گفتنی و بر راہ کردنی بود بر راہ کردے و بعدہ مشغول شدے زیرا چہ
یکے بر سر راہ محتاج بود و او مشغول بود ماند در چنیں حالتے اگر کسے بود وے
مشغول باشد چہ ذوق یابد و فرمود طریقۂ مشائخ آں است کہ بعد از نماز دیگر
و نماز بامداد کسے را بخدمت ایشاں نگذارند فاما بر من ہمچنیں نیست ہر وقت کہ کسے
کہ بیاید بیاید بعدہ بر زبان مبارک راند بیت در کوے خرابات و سرائے
او باش * منعے نبود بیا و نشیں و بباش * دریں میاں یارے عرضہ داشت
کرد کہ اگر یکے را اشتغال کلی پیش آمد یا عذرے کہ بداں ورد فوت شود تب

ورد بخواند چگونه باشد فرمود نیکو باشد اگر ورد روز فوت شد در شب خواند و
اگر ورد شب فوت شد در روز بخواند زیرا چه روز خلیفۂ شب است و شب
خلیفۂ روز **نکتہ** در بیان مشغولی ظاہر و باطن و مراقبہ و ذکر خفی سلطان
المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود ہر نفسے کہ برمے آید گوہرے نفیس
است کہ تا قیامت آں را بدل آں نخواہد بود شب و روز و ماہ و سال مے گذرد تا تامل
باید کرد کہ در ہر شبے و ہر روزے چہا توانکرد اما مردم ہمہ اوقات مستغرق در
عبادت باشد و ملول نشود آں ملالت سبب بے رغبتی عبادت گردد و برسر
نیت آید اگر صاحب وردے قدرے خفت و یا با کسے مجاورت کرد آں ہمہ در
محل عبادت است اگر نیت چنیں نباشد ہر دو محل ضائع رفتہ باشد و معنی قول
خدا وَاِذَا الْمَوْءُدَةُ سُئِلَتْ بِاَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ نزدیک محققان بر چنیں کس
ثابت شود المودۃ الانفاس یعنے نفسے از انفاس کہ بغیر یاد حق و غفلت گذرانیدہ
باشد ازاں پرسیدہ شود فردائے قیامت بزرگے خوش گوید **بیت** قدر
شب و روز عاقبت بشناسی + یک روز چناں شود کہ تا شب نکشے + در شبے
در مجلس حاضر بود ایں بیت خواند **بیت** سیر ود از جوہریاں کہربا + ہر جوے
سنگے بغنی کیمیا + سلطان المشائخ باستماع ایں بیت تحسیں و استحسان
بسیار فرمودہ مے فرمود کہ ہفت وقت برائے مشغولی است سہ در روز
و چہار در شب در روز از بامداد تا اشراق و از اشراق تا چاشت و بعد از
نماز دیگر تا نماز شام و در شب بعد از نماز شام تا عشا و از عشا تا وقت تہجد و از
تہجد تا وقت سحر و از سحر تا وقت صبح و مے فرمود سہ چیز در حدیث آمدہ است
کہ دلیل بہشت مے کند یکے آنکہ بعد از فریضہ بامداد مشغول باشد و را آنقدر
فردائے قیامت در بہشت دہند بقیاس نازیانہ بہشت ہم چند دنیاست
و آنچہ در دنیاست دوم آنکہ بہشت کسے را دہند کہ بعد از نماز دیگر مشغول
باشد سیوم کسے کہ در رباط باشد و رباط خانقاہ را گویند و شیخ جلال الدین

تبریزی رحمۃ اللہ علیہ گفتہ است کہ برائے عبادت مسجد و برائے مشغولیہا خانقاہ و در خانہ نشستن برائے دریافت دلہا و معنی خانقاہ بیت العبادت است و مراد از خانقاہ عبادت است مردے بحضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمد و گفت انا اہل الخانقاہ از سلطان المشائخ سوال کردند کہ بوقت مشغولی زانو ہا برداشتہ و خود را بچگونہ و باچیزے گرفتہ باید نشست یا نہ فرمود ایں طریقہ درویشاں نیست نشستن بہتر آنست کہ بر ہیئت قعدۂ نماز دستہا بر زانو نہادہ نشینند فاما زانو برداشتہ خود را بچیزے نگرفتہ باشد و متکائے نبود و سر بر زانو نہادہ باشد شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر و مولانا بدر الدین اسحاق بسیار بدیں ہیئت نشستندے و در ہمیں معنی بر زبان مبارک سلطان المشائخ گذشتہ است رباعی معشوق چو خورشید گزینی اے دل + او بر فلک و تو بر زمینی اے دل + سر بر زانو بے نشینی اے دل + او را چو بر خویش نہ بینی اے دل + و مے فرمود بوقت مشغولی مربع نشستن ہم گفتہ اند اما در مربع نشستن تحقیقے نیست از آں سبب مربع نشستن خاطرنے آساید و فرمود مربع نشستن یکنوع جائز است و یکنوع جائز نیست جائز خلاف نشستن جوگیان است کہ ہر دو قدم زیر ہر دو زانو باشد در چنیں نشستن باطن مجتمع باشد نا جائز بود آنکہ بر ہیئت جوگیان یکقدم یا ہر دو قدم بالائے ران ہا باشد مے آرند ہیچ پیغمبرے مربع نہ نشستہ است و مے فرمود وقتے درویشے تنہا نشستہ بود کسے بروے آمد و گفت ترا تنہا مے بینم آں درویش گفت اکنوں تنہا شدم کہ تو آمدی بعدہ ایں بیت بر لفظ مبارک راند قطعہ جائے خالی بود و جا تنہائے خود گفتمش + اے نصیحت گوئی حاجت اینجا آمدی + سر بزانو بود درویشے یکے اندر رسید + گفت تنہائی بگفت آرے شدم تا آمدی + و مے فرمود اول کہ مردم آغاز طاعتے مے کنند ہر آئینہ گراں مے نماید و دشوار مے آید اما چوں کسے بصدق خوض مے کند حق تبارک و تعالیٰ

توفیق ارزانی میدارد و کار بروے سہل مے گرداند بعدہ فرمود چوں کسے روے از اشغال دنیا بگرداند و مشغولی حق پیش گیرد بطریقے کہ یکچند بفراغ حال گوشہ گرفتہ و از غوغاے خلق بیروں آمدہ در خلوت اوقات را معمور دارد و مستغرق مراقبہ باشد و ہمت و تہمت او برآں مقصور گرداند کہ مستور ماند و بخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام بعض المشائخ اختار الخلوۃ علی اللہ وامر کابی یعقوب یوسف الہمدانی والبعض اختار والفضل بین الخلوتین کابی النجیب السہروردی الاول قولہ علیہ السلام احب الاعمال ادومہا وان قل وقولہ یا فلان لاتکن مثل فلان کان یقوم اللیل ثم ترک قیام اللیل الثانی کان علیہ السلام یخلی فی جبل حرا اسبوعا و اسبوعین وقولہ ان لنفسک حقا الحدیث پس باید کہ اینچنیں خلوت ہر روز بلکہ ہر ساعت در ترقی باشد حال او از ماضی راجح باشد و ایں معاملہ انبیارا علیہم السلام میسر بود وقت ایشاں از گذشتہ در ترقی بود چوں ایشاں را اینمعنی میسر بودہ باشد دیگراں را ہم ممکن بود دریں حرف بدو وجہ دخل متوجہ است یکے آنکہ انبیا را علیہم السلام ازاں مے افتد معلوم است کہ حالت ذلت مساوی حالت عدم ذلت نیست وجہ دوم آنکہ سید عالم علیہ الصلوٰۃ والسلام در شب معراج مقام قرب یافت شبہاے دیگر آنچناں فتح و کرامت کے تواند بود جواب دخل اول آنست کہ حالت ذلت مشتمل است بر بسیار فضائل کہ در حالت عدم ذلت ازانہا ہیچ نتواں یافت مثل ندم و انکسار و افتقار کہ ہر یکے منبع نعمتہا است چنانکہ سلطان المشائخ مے فرمود عاصی در حالت عصیاں بسہ صفت مطیع است دل آنکہ او میداند کہ ایں کار من مے کنم نیکو نیست

دوم آنکه حق تعالیٰ ناظر اینکار است سیوم آنکه او را ندامتے وانکسارے و انتباہے روے بیدہد جواب دخل دوم آنکه در شبہاے دیگر از شب معراج سید عالم را علیه الصلوٰة والسلام قرب کم نبود بلکه زیادہ بود وانچه در شب معراج یافته است با مزید قرب دیگر منضم شدہ روز کار یمون میگذشت و لیکن شب معراج بسبب شہرت مردماں را روشن بود و شبہاے دیگر از خلق مستور ماند مولانا فخر الدین زرادی از سلطان المشایخ سوال کرد مشغول شدن بکلام الله فاضلتر یا بذکر فرمودند ذاکر را وصول زودتر بود اما خوف زوال هم بود فاما تالی را وصول دیرتر بود ولیکن چنداں خوف زوال نبودے فرمود در حدیث آمده است از بنی اسرائیل ہرگاہ که کسے بخداے بازگشتے و رو بہاے خدا بجا آوردے تا شست سال او پیغمبر شدے بعد شست سال وحی آمدے ویا الہام بودے واگر کسے دوازدہ سال مشغول بودے وہیچ ازیں نسبت نگشتے ہمچنیں آوردہ اندکه او ولی شدے وہرگاہ ولی شدے بفرمان خداے تعالیٰ ابر سفیدی بر سر او سایه کردے ہماں مقدار که قامت او بودے وے فرمود فارغ مشغول آنست که ظاہر بحق مشغول است و باطنش بخواطر مختلفه پراگندہ و مشغول فارغ آنکه بظاہر تحمل اثقال خلق مے کند و باطنش بحق مشغول و از دون حق فارغ و سالک را کم از عنکبوت نباید بود بعدہ فرمود خلق بر چہار نوع اند بعضے آنچنانند که ظاہر ایشاں آراسته باشد و باطن ایشاں خراب و بعضے را باطن اراسته و ظاہر خراب و بعضے را ظاہر و باطن آراسته و بعضے را ظاہر و باطن خراب طایفه که ظاہر ایشاں آراسته باشد و باطن خراب آں متعبدانند که طاعت بسیار کنند و دل ایشاں مشغول دنیا باشد وطائفه که باطن ایشاں آراسته باشد و ظاہر خراب آں مجانین اندکه درون ایشاں با حق مشغول باشد و در ظاہر سر و سامانے نباشد طائفه که ظاہر و باطن ایشاں خراب باشد آں عوام اند

وطائفہ کہ ظاہر و باطن ایشاں آراستہ باشد آں مشایخ اند و در گلستاں شیخ سعدی گوید یکے از مشایخ شام را پرسیدند کہ حقیقت چیست گفت از یں پیش طائفۂ در جہاں بودند بصورت پراگندہ و بمعنی جمع اکنوں خلقے اند بظاہر جمع و بباطن پراگندہ چنانکہ دریں معنی گوید نظم چو ہر ساعت از تو بجائے رود دل ٭ بہ تنہائی اندر صفائی نہ بینی ٭ گرت مال و جاہ است و زرع و تجارت ٭ چو دل با خدایست خلوت نشینی ٭ و مے فرمود عمر و نام درویشے بود گفتے ہر کس کہ بر من مے آید و بباطن مشغول بحق مے گردد بعد از چہل روز از واصلاں مے شود ہمچناں بود از یاراں پرسیدند کہ شمارا چہ مے فرماید گفتند مارا مشغولی باطن و ایں خلاف مشغولیہاست کہ مشایخ مے فرمایند باید کہ مشایخ نخست مشغولی ظاہر فرمایند تا از ظاہر و باطن سرایت کند و کاتب حروف ازیں معنی استنباط کردہ و آں آنست کہ مشغولی ظاہر بمنزلہ عشق مجازیست و مشغولی باطن بمنزلہ عشق حقیقی ست و ایں مقدمہ ثابت است کہ المجاز قنطرۃ الحقیقۃ پس چنانکہ از عشق مجاز بعشق حقیقت مے تواں رسید ہمچناں از مشغولی ظاہر بمشغولی باطن میتواں و مے فرمود ہم از اول مشغولی باطن نازکی دارد فاما از آں درویش نقل کردہ اند کہ ہمچنیں مے رساند و مے فرمود اصل کار مراقبہ دل است کہ آں بر جمیع عبادات جوارح راجح است و موثر قاضی محی الدین کاشانی سوال کرد کہ مصلے یا ذاکر چوں بحضور باشد و بباطن بذکر مولی مشغول دریں حال او را مراقب تواں گفت و مراقبہ متحقق شود فرمود مراقبہ از روے لغت ہمیں است ولیکن باصطلاح مشایخ طریقت مراقبہ رویت قلب است جمال حق ذوالجلال والاکرام را و عمل قلب مخفی باشد چنانکہ ہموں داند کہ چہ میکنم و چہ میدانم و چہ مے بینم مردماں چنیں دانند کہ او بیکار است ولیکن او در کار است بعدہ فرمود از مراقبہ ذکر خفی بالاتر است بہفتاد درجہ بزرگاں گفتہ اند کہ مراقبہ رویت قلب است مر حق تعالی را و ذکر خفی علم بذات حق کہ طالع است بر ظاہر و باطن

۱ بندہ و دیگراں بندہ را شعور است بدیں رویت و بدین علم چوں ایں رویت و ایں علم بر دل بندہ مستولی شود از شعور بے شعور ماند ایں را ذکر خفی خوانند و قاضی محی الدین کاشانی رحمۃ اللہ علیہ از سلطان المشایخ سوال کرد کہ مراقبہ مرید حضرت عزت را و مر حضرت پیغمبر را صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم و مر شیخ را ہر یک را علاحدہ مے باید یا جمع نیز مے شاید فرمود کہ جمع نیز ممکن است و علاحدہ ہم مفید چوں خواہد کہ جمع کند چنیں باید کرد کہ بداند بین یدی اللہ حاضر است و پیغمبر صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم بر یمین است و شیخ بر یسار و ہر حرکتے و سکنتے کہ از وے در وجود مے آید و ہر خطرہٗ کہ در خاطر مے گردد حق عزوجل مے بیند و میداند و مے فرمود وقتے خواجہ شبلی رحمۃ اللہ علیہ در مقام مراقبہ نشستہ بود موئے از اندام او نمے جنید از وے پرسیدند کہ چنیں مراقبہ را از کجا آموختی گفت وقتے گربۂ در سوراخ موش چناں نشستہ بود کہ یک موئے از اندام اُو نمے جنبید و از کسانیکہ نزدیک او بودند خبر نداشت در دل من افتاد حیوانے بیعقل از برائے طعمہ جوارح خود را چنیں حاضر میدارد و آدمی باعقل و معرفت اینچنیں باشد اولی تر و الا کم از گربہ باشد و مے فرمود در وقت ما دو متقی اند یکے مولانا تقی الدین محبوب مردے دانشمند و صالح است و متورع بخیرات و آیندگان را خدمت میکند و خلقے از و شاکر اند و دوم در حضرت کہ اورا شیخ تقی الدین میگویند او مردے صاحب حال است و دایم مستغرق بمرتبہ او را خبر چیزے نباشد و نداند کہ ایں روز کدام روز است و ایں ماہ کدام ماہ است مشغولی عظیم دارد وقتے مردے برایشاں کاغذے آورد و گفت شیخ نام خود دریں کاغذ بنویسں قلم برداشت و متحیر بماند خادم دانست کہ شیخ نام خود را فراموش کردہ گفت نام شیخ محمد است بعدہ نام خود براں کاغذ نبشت باز روزے در مسجد جمعہ میرفت بر در مسجد رسید بایستاد و متحیر بماند خادم دریافت

کہ شیخ پاے راست خود را فراموش کردہ است خادم دست خود بر پاے راست شیخ
نہادہ گفت پاے راست شیخ اینست بعدہ شیخ پاے راست در سجد نہاد و فرت عرض میدارد
کاتب حروف برانجملہ کہ بندہ از خواجہ عزیز الدین نبیرہ شیخ الاسلام فرید الحق والدین
قدس اللہ سرہ العزیز کہ مناقب فضائل او در نکتہ بیان مناقب بنسگان شیخ شیوخ
العالم تحریر یافتہ است سماع دارد آن شیخ زادہ عالم میفرمود من وقتے بخدمت سلطان
المشائخ در آمدم دیدم کہ سلطان المشائخ بر کھٹ نشستہ است مستقبل قبلہ رو مبارک
خود بالا کردہ چشم مبارک جانب آسمان داشتہ و مستغرق رویت جمال حق تعالی گشتہ
من ترسیدم کہ در محلے نازک آمدم نہ مرا راہ بازگشتن و نہ جاے ایستادن یکساعت
نیکو ایستادہ بودم و ہیچ کس از خادمان حاضر نہ بعدہ سلطان المشائخ بلرزید چنانکہ
لنجشک بلرزد و بعالم خود باز آمد و بر چشمہاے مبارک خود دست مالید و پرسید
کہ تو کیستی گفتم بندہ عزیز است بعدہ شفقت فرمود و پرسیدن گرفت و مرحمتہاے
بسیار مے کرد و مولانا علی شاہ جاندار در خلاصۃ اللطائف آوردہ است
رایت شیخی و مخدومی سلطان المشائخ نظام الحق والدین قدس اللہ
سرہ العزیز فی المراقبۃ فاذا اردت ان ادخل فی بعض الاوقات
فی مجلسہ مرۃ رایت جالساً ساکناً حسن الاجتماع لایتحرک
من ظاہرہ شیئ وھو فاتح عینیہ قد اخبرنا فلا یعرفنی فقال
لی من انت فاذا رائیتہ فی ھذہ الحالۃ اردت ان ارجع القھقری فمسح عینیہ
فعرفنی فقال اجلس فجلست فتکلم معی ھو بین و رھنبہ کانہ سکران ثم
قال لی بم تشتغل فی بیتک قلت بما امر فی مخدومی قال اشتغل باللہ ثم
قال ینبغی للفقیر ان یتصور فی قلبہ خاشعاً انا جالس بین یدی اللہ وبرسولہ
ویدا دم ثم قال لی قم واجلس مع الاصحاب نا مشغول از سلطان
المشائخ سوال کردند از اعمال کدام فاضل تر فرمود مراعات سر و مجلس
اندر ظاہر و مراقبہ اندر باطن و بخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدم

یا ایها الناس اجتنبوا اعمال الم فان احتسب عمله لتتبه اجر عمل حسبه الاحتساب من الحسیب کالاعتداد من العد قبل احتساب العمل ان تنوی به حسبة للّٰه والحسبة من الاحتساب کالعدة من الاعتداد و مے فرمود وقتے ازاں کتب کہ خواندہ بودم ازاں مطالع کنم وحشتے درمن ظاہر میشود و با خود گویم کہ باز کجا افتادم بعدہ فرمود چوں شیخ ابوسعید ابوالخیر بکمال رسید کتبے کہ خواندہ بود آں را در گوشہ نہادم تا روزے آں کتب مطالعہ میکرد ہاتفے آواز داد و گفت اے ابوسعید عہد نامہ باز دہ کہ بغیر ما مشغول شدی چوں سلطان المشایخ بریں حرف رسید بگریست و ایں دو مصرع فرمود

توسایۂ دشمنی کجا درگنجی + جائے کہ خیال دوست دشمن باشد + یعنے جائے کہ کتب فقہ و احکام شرع حجاب شود چیز ہاے دیگر خود چہ باشد و مے فرمود شیخ ابوسعید ابوالخیر از براے صفای درون گفتہ است کہ پنج چیز را ملازمت میباید کرد تا صفائی درون حاصل شود اول ملازمت مسواک دوم کلام اللہ خواندن اگر نتواند سورۂ اخلاص بخواند سیوم ملازمت بصوم و اگر نتواند ایام بیض چہارم مستقبل قبلہ نشستن پنجم باوضو بودن و شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ مے فرمود وقتے بخدمت حضرت سلطان المشایخ حاضر بودم میفرمود نماز بسیار گذاردن و اوراد بسیار خواندن و روزہ بسیار داشتن و تلاوت قران کردن ہر کہ ہست مے تواند پیرزنے کہ ہست او ہم تواند کرد کہ روزہ دارد و شب قیام کند و چند سیپارہ بخواند اما کار مرداں خدا چیزے دیگر ست و آں سہ چیز است اول غم ناں خوردن و پوشیدن در خاطر او نگذرد و در دلے کہ غم ناں خوردن و پوشیدن در دل او بگذرد ہیچ غرض از و حاصل نشود دوم آنکہ در خلا و ملا مشغول خدا باشد و ایں سرہمہ حجابہا ہست سیوم آنکہ بدیں نیت سخن نگوید کہ دلہاے خلق بر و مائل شود و اگر وعظ و نصیحت کند فاما غرض آمیز نباشد و ریا را مدخل نباشد و محض اخلاص باشد چوں درویش

ایں معاملہ پیش گیرد حق سبحانہ تعالیٰ جملہ بزرگان درگاہ خود را کہ در آن وقت باشند
خادم او گرداند وے فرمود باید کہ در ذکر اول سہ بار لا الہ الا اللہ بگوید چہارم
بار محمد رسول اللہ پنجم بار باز لا الہ الا اللہ بگوید ششم بار محمد رسول اللہ بگوید
ہفتم بار لا الہ الا اللہ بگوید ہشتم بار محمد رسول اللہ بگوید باز نہم بار لا الہ الا اللہ
بگوید دہم بار محمد رسول اللہ بخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام المختار
عند الشیوخ ذکران لا الہ الا اللہ واللہ واختار مشائخنا لا الہ الا اللہ و از شیخ
ابو سعید ابن ابو الخیر اللہ و بخط مبارک سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ
ام من اراد ان یکون القصور مسکنہ والجنان ماواہ فلقیل دایماً بذ؟
عجب اشہد ان لا الہ الا اللہ ہو و شیخ نصیر الدین محمود رحمۃ اللہ علیہ
مے فرمود کہ در وقت ذکر ہر دو دست خود را بر ہر دو زانو نہد و بگوید لا الہ الا
اللہ و در حالت گفتن سر را بجنباند در حالت لا الہ از جانب چپا برد ہمچنیں
تصور کند کہ ہر چہ جز حق است بیرون کردم بعدہ سر را بجانب راست بگرداند
بگوید الا اللہ و در حالت الا اللہ گفتن ہمچنیں تصور کند کہ حق را در دل اثبات
کردم و یا ہمچنیں تصور کند کہ مگر حق جل وعلی ہم بریں طریق تا آن زبان گوید کہ
آواز ذکر بگوش خود از دل بشنود و بعضے درویشاں ہستند کہ زبان ایشاں
ساکت باشد و دل ایشاں بذکر حق مشغول چنانکہ بگوش خود شنود و نیز از
شیخ نصیر الدین محمود روایت مے کنند ذکر بر سہ نوع است اول آنکہ
مستقبل قبلہ نشیند و ہر دو دست خود را بالائے ہر دو زانو نہد و ہمچنیں
تصور کند کہ حق تعالیٰ ناظر و حاضر است و با من است و دوم نوع آنست
ہمچنیں تصور کند کہ حق در دل من است جز حق دیگرے نیست و ایں طریق
گوئی بمذہب حلولی میزند و حلول آنست کہ ہمچنیں تصور کند کہ حق ہمہ جا ہست
و در دل من ہم ہست معنی حلول نباشد سیوم طریق ذکر آنست کہ نظر بر آسمان
دارد و ہر دو چشم خود را باز کند وقت مشغولی ہمچنیں تصور کند کہ روح من از

قالب بیرون آمد از اوّل آسمان و دوم و سیوم و ہفتم گذشت و مشاہدۂ حق تعالی مشغول شد اگر کسے بریں طریق استقامت یابد رشتۂ پیدا آید و آں را معائینہ کند یک جانب رشتہ بالا و دوم سر رشتہ در دل او باشد و اعلی مراتب ذکر ایں آخرین است و مشغولی باطن کہ مشایخ میگویند ہمین است فی سلوک طریق الآخر بحکیم الثنای

مثنوی

ایں ہمہ علم جسم مختصر است | علم رفتن بسوے حق دگر است
روے سوئے جہاں حی کردن | عقبی و جاہ زیرِ پے کردن
جاہ و حرمت ز دل رہا کردن | پشت در خدمتش دوتا کردن
تقیہ کردن نفوس از بد + | تقویت کردن رواں بخرد
رفتن از منزل سخن گوشاں | بر نشستن بصدر خاموشاں
رفتن از فعل حق سوے صفتش | در صفت ایں مقام معرفتش
آنکہ از معرفت بعالم راز + | پس رسیدن بآستاں دراز
در درون تو نفس و دل گردد | زانہمہ کردہ ہا خجل گردد +
خان و مانش ہمہ براندازد | در رہ امتحانش بگدازد + +
در تن تو چو نفس تو بگداخت | دل بتدریج کار خویش بساخت
پس از و حق نیاز بستاند | چوں نیازش نماند حق ماند
سنز بیہودہ گفت و نادانی | بایزید ار بگفت سبحانی +
پس زمانے کہ راز مطلق گفت | راست منصور کو انا الحق گفت
راست گفت آنکہ گفت از سر حال | گفت دع نفسک بستر و تقال
ز تو تا دوست نیست رہ بسیار | رہ توی پس بزیر پاے دراز
تا بہ بینی بدیدۂ لاہوت + | خطۂ ذی الملک و خطۂ ملکوت
بانیاز آں گہے کہ گشتی یار رہ | دل برآرد ز نفس تیرہ دمار
کے بود ماز ما جدا ماندہ | تو و من رفتہ و خدا ماندہ

شیخ سعدی خوش گوید ؎ بشتاب گر تو عاقلی دریاب کہ صاحب دلی + باشد
کہ نتواں یافتن دیگر چنیں ایام را + باب ہشتم در بیان محبت و شوق و عشق
و رویت باری تعالی و تقدس عرض میدار کاتب حروف محمد مبارک العلوی
المدعو بامیر خورد بر آنجملہ کہ سالک را مے باید کہ محبت و مشتاق و عاشق جمال
ولایت پیر باشد تا باندک عملے و کثرت نیاز زودتر بمقصد اصلی کہ طالبان ایں راہ رسیدہ
اند برسد و اگر دریں باب او را حظے نباشد و در جبلت او در نیعنی نقصانے
افتادہ بود سالہا در کار خدایتعالی بکوشد و بصیام و قیام و تعبد و تہجد نفس
اخود را بسوزد و بخون جگر دریں راہ سعی کند و اخلاص با آں یار باشد دیر باید
کہ روشنائی از آں عالم بر و بکشاید شیخ سعدی خوش گوید ؎ عمرے باید دراز
و صبرے در پیش کنم + تا با تو رسم و حکایت خویش کنم + وایں دولت غم و سعادت
اندوہ و عشق ہر کسے نمیدہند ایں ضعیف گوید ؎ غم و درد آمد نصیب دلے +
کہ در عشق او بشگفد چوں گلے + غم است خاصہ آدمی راست و بس + نداد ند ایں چاشنی
را بکس بود ایں خلعت عشق بر قد ہیچکس از مخلوقات راست نیاید مگر بر قد حضرت آدم
صلوات اللہ وسلامہ علیہ تاج ریزہ گوید ؎ خلعتے یارب چہ گویم چوں عروس
آراستہ + راست بر بالائے شاہ راستیں آوردہ اند + وایں جوہر عشق برائے
گوہر انسانی پیدا کردہ اند تا او را بلباس محبت آراستہ و بجوہر عشق مزین گردانیدہ
در عرصہ عرصات جلوہ گری دہند ایں ضعیف گوید ؎ ہیچکس را دریں جہاں
نرسید + جوہر عشق او مگر ما را + باز ایں ضعیف گوید ؎ جز من ہر کہ کند دعوی عشق
تو خطا است + زانکہ عشق تو نصیب دل دیوانہ ما است + و مناسب ایں معنی حکایت
حاجی محمد است کہ قاضی محی الدین کاشانی را مے گفت بخدمت سلطان المشائخ
عرض داری از آنحضرت کہ من از حج آمدہ ام قرارے و آرامے نمی یابم از آنحضرت استمدادے
دعائے بکنی چنانکہ ایں کیفیت باب را در تلقہ ادعیہ یا تورہ تحریر یافتہ است و قاضی محی الدین بخد
سلطان المشائخ در باب گفتہ انچنیں کسے را از دو کار یکے باید کرد یا بکسب نفت مشغول باید شد

که وجه معاش بدست آرد و یا بعبادت و عزلت روزگار باید گذرانید سلطان المشایخ فرمود بعبادت مشغول شدن آنگاه نیکو مے آید که چاشنی از عشق در باشد این ضعیف گوید ؎ وے که در غم عشقت نسوخت بازنیافت ✣ بماند بے دل و حیران که روے یار نیافت ✣ والا میان ہر دو قسم عمل جوارح مشترک است و وجه معاش و نماز و تلاوت و ذکر جز عمل جوارح دیگر چیست بعده این نظم بر زبان مبارک راند ؎ طاعت ابلیس را گر چاشنی بودے زعشق ✣ در خطاب اسجدوا بے شک مسلماں آمدے ✣ الغرض دریں حال قاضی محی الدین کاشانی گفت که او دعوی عشق مے کند بلکه خود را عاشق صادق میخواند و مے گوید صدق محبت آں باشد که محب جز محبوب را تعظیم نکند بلکه موجود ندا قبلیت مسجود گرداند این ضعیف گوید ؎ دعوی عشق میزنی لاف دروغ میکنی ✣ عشق ہمه تواضع است کار تو نیست جز منی ✣ بعده فرمود ملائکه را از محبت حظے نیست شراب محبت نصیب جوہر انسانی است اسم در و درمیان ملائکه نداند و او را حظے نیست از جنس ایشاں است دعوی محبت او را نشاید اگر سوال کنند که او از جنس ملک نیست بدیں دلیل قوله تعالیٰ وکان من الجن ففسق عن امر ربه جواب گوئیم میان علما اختلاف است بعضے گفته اند که او از جنس ملائکه است بدیں دلیل فسجد الملائکة کلهم اجمعون الا ابلیس و اصل اینست که استثنائے از غیر جنس نباشد و قول منصور ہمیں است وکان من الجن را تاویل اینست که ملائکه را ہم جن گویند مشتق من الاجتنان وهو الاستتار لانهم مستترون عن اعین الانس ولانه قیل الجن اسم لصنف من الملائکة نکته دربیان محبت و غوامض آں حضرت سلطان المشائخ رقعه برائے مولانا فخر الدین مروزی که مناقب او درباب بیان فضائل یاران اعلیٰ تحریر یافته است نبشته بود نسخه آں اینست که اتفاق اصحاب طریقت و ارباب حقیقت است که اہم مطلوب است و اعظم مقصود از خلقت بشر محبت رب العالمین

است و آں بر دو نوع است محبت ذات و محبت صفات محبت ذات از
مواہب است و محبت صفات از مکاسب ہرچہ از مواہب است کسب
و عمل بندہ را بداں تعلقے نیست و ہرچہ از مکاسب است ہست و طریق
اکتساب محبت دوام ذکر است مع تخلیۃ القلب عما سواہ و ایں را فراغ
شرط است و فراغ را چہار چیز است مانع و ہرچہ مانع شرط است مانع مشروط
است خلق و دنیا و نفس و شیطان طریق دفع خلق عزلت و انزوا است
و طریق دفع دنیا قناعت است و طریق دفع نفس و شیطان التجا کردن بحق
ساعۃ فساعۃ و مے فرمود در حدیث آمدہ است پیغمبر ہر روز کہ آفتاب بر مے
آمدے گفت الٰہی اگر محمد را با خدائے محمد نو قربے و نو طلبے حاصل نشود در
برآمدن آفتاب آں روز برکتے مبادپس بر محبان و عاشقان درگاہ بے
نیازی واجب است کہ ہر روز نو دردے و نو سوزے حاصل کنند تا ہر روز
مزیدے حاصل شود و ازیں مزید مراد طاعت بدنی نیست بل نو عشقے و نو دردے
و نو ذوقے مراد است و ترقی درجات مشاہدات در دنیا و آخرت نہایت ندارد
و ہمچنیں قابلیت نہایت ندارد بزرگے خوش گوید بیت از دولت حسنت
بمن ارزانی باد ٭ داغے نو سوزے نو و دردتازہ ٭ ایں ضعیف گوید نظم
دردِ نو و سوزی نو و عشق ہر روز ٭ بر جان و دل شکستہ گاں افزوں باد ٭
از دست خیال تو کہ در جان من است ٭ تا روز قیامت دل من پر خوں
باد ٭ و مے فرمود ہر عضوے را برائے عملے آفریدہ اند چوں آں عضو از آں
عمل عاطل گردد بیمار باشد چنانکہ دل خاص برائے محبت او آفریدہ اند
دلے کہ در غم عشق تو نسوخت خام بماند ٭ چو مرغ خانگی اندر میان دام بماند ٭
فردا ہمچنیں دل را ہیچ سودے نخواہد بود تا دل سلامت نیارد یوم لا ینفع
مال و لا بنون الا من اتی اللہ بقلب سلیم ایں ضعیف گوید بیت
سلامتی دل عشاق از محبت تست ٭ و گرنہ ایں دل پرخوں چہ جائے

منزل تست + وکاتب حروف یازده کلمه و دو حدیث درباب محبت بخط مبارک حضرت
سلطان المشایخ نبشته دیده است و دریں کتاب ثبت کرده و در تحت هر کلمه
ترجمهٔ آں نبشته و آں اینست المحبة ایثار ما تحبّ لمن تحبّ یعنی محبت آنست
که ایثار کنی آنچه دوست میداری برائے کسیکه او را دوست میداری و ایں کلمه
موافق فرمان باری تعالی است لن تنالوا البر حتی تنفقوا مما تحبون و خواجه حکیم
ثنائی خوش گویا بیات گر بخواهی که دوست ماند دوست + آں طلب زو
که طبع و طابع اوست + آستین گر ز هیچ خواهی پُر + از صدف مشک جوے و آهو
دُر + یعنے ظاهر و باطن خود را در رضائے دوست دار بلکه کلیت خود بدوست
سپار تا مباینت برخیزد و معیت حاصل شود و چوں معیت حاصل شد ثم الغرض
وقیل المحبة المحبة التی تظهر الصادق من الکاذب یعنی محبت محبتے است
برائے پیدا کردن مرداں را از نامرداں یعنے اگر ایں مرد محب صادق است هر آئینه
بر بلائے دوست و وفائے خویش صبر کند و عمر دریں بسر برد و ذره از متابعت دوست
تجاوز نکند و بصدق محبت ایں در نکوبد و بر حرف مستقیم ماند هر آئینه ازاں طرف
هم صدق محبتے پیدا آید و دمبدم عشق بازیهائے نو نو از عالم غیب شود و له آنرا
نهایت نباشد ایں ضعیف گوید بیت هر زماں از درد عشقت ذوقها گیرم از
آنکه + کیں سعادت هر دمے از غیب نو نو حاصل است + و هر که خواهد که بدولت
محبت برسد تا جان و تن عزیز را برائے رضائے دوست در بلا ننهد هرگز بداں سعادت
نرسد بیت چوں شانه بزاره تا تن ننهی + هرگز بسر زلف نگارے نرسی + چنانکه
سلطان المشایخ مے فرمود سه کس بودند که ایشاں را اتفاق زیارت خانه
کعبه شد یکے پسر قاضی بلخ دوم پسر شیخ الاسلام بلخ سوم درویشے دیگر و یک صحبت بزیارت
خانه کعبه رواں شدند در اثنائے راه باندیشیدند چوں اول نظر بر کعبه افتد و آں وقت استجابت
دعا است هر کسے چه خواهد پسر قاضی بلخ قضا و پسر شیخ الاسلام شیخ الاسلامی در خاطر در گرفتند و
درویش اندیشید که من محبت حق از حق خواهم چوں بکعبه رسیدند و نظر ایشاں

بر کعبه افتاد هر سه کس حاجتے که با خود راست گرفته بودند بخواستند بتقدیر الله بعد ازاں
سال هر دو پسراں بشغل پدراں خود رسیدند درویش مناجات کرد خداوندا ما
هر سه یکجا بزیارت خانه کعبه رفتیم و یکجا حاجت خواستیم ایشاں هر دو بمقصود رسیدند من
حال خود نمیدانم دریں اثنا درویش را زحمت آکله پیدا شد بعده آں درویش در خاطر
گذرانید که خداوندا من محبت تو خواستم و تو مرا زحمت دادی بعد ازاں از هاتفے شنید
کہ ایں زحمت آغاز محبت است شیخ سعدی گوید بیت دریں ره جاں بده
یا ترک ما گیر + بریں در سر بنه یا غیر ما جوے + باز آئیم بر سر حرف محبت و اگر ایں
مدعی در دعوی محبت کاذب است همه مخالف دوست کند و از بلاے جفاے
او بگریزد و عمر بنفاق بگذراند و تصور کند که من محرم مقبول خواهم بود یک علامت
شقاوت همیں نوشته اند که مرد معصیت کند و امید دارد که مقبول خواهم بود المحبة
عدم النوم والغفلة من القوم یعنی محبت عدم نوم است و عزلت و انزوا
از قوم یعنی محبت صادق را شب و روز یکسانست یعنے مدام در محبت محبوب
بے قرار است خواجه سری سقطی پیر شیخ جنید. قدس سرهما العزیز
در نعتی خوش گوید شعر ما فی النهار و لا فی اللیل لی فرح + فما أبالی اطال
اللیل ام قصر + بلکه راز و نیاز و ذوق و گریه و دریافت درجات محبان
و ترقی مشاهدات مشتاقاں بیشتر تعلق بشب دارد کسیکه امیدوار چنیں
نعمتها باشد او را خواب و قرار چه کند امیر خسرو گوید بیت خواب چشم
من بشد چشم تو بست خواب من + تاب نماند در تنم زلف تو برد تاب من +
چوں کار محب صادق دریں مقام رسد باطن او مدام بیقرار و ظاهر او
آراسته بحسن اخلاق و بشاشت باشد و همیں مقام حقیقت عزلت
است زیرا چه عزلت چیست اعراض از خلق و شغل بحق و حقیقت عزلت
چیست بوجود خلق مشغول بودن بحق ایں کار انبیا و اولیا ست
ایں ضعیف گوید بیت بر در دل نشسته اینک پرده داری میکنم +

تا بجز سلطان عشقت کس نیاید اندرو + وقیل المحبۃ طایر یلتقط الاحبۃ القلب
یعنی محبت مرغیست کہ فرود نہ برد مگر بر دانہ دلہا یعنے چوں محبت در سویداے دل جاے
گیرد قوت آں مرغ ہمہ مغز دل باشد ہر چند کہ آں مرغ محبت بنوک اشتیاق مغز دل را
بیکاود از اں چشمہاے مشاہدات مے کشاید و کمال و جمال محبوب دمبدم جلوہ
گری مے کند. ایں ضعیف گوید رباعی بخوبی در جہاں چوں تو دگر نیست + کدامی
دیدہ کز عشق تو تر نیست + عجب مرغیست آں طوطی عشقت + کہ قوت او بجز خون
جگر نیست + قال علیہ السلام لو ان عبدین تحابا فی اللہ احدہما فی الشرق
والاٰخر فی الغرب یجمع اللہ بینہما یوم القیامۃ ویقول ھذا الذی کنت تحبہ یعنی فرمان
حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم بریں جملہ است اگر میان دو کس محبت باشد خاص
براے حق تعالی و میان ایں محب یکی در مشرق باشد و دوم در مغرب حق جل وعلی بکرم
خویش فرداے قیامت آنہا و صدقنا میان ایں دو دوست جمع کند تا بملاقات یکدیگر
مشرف گردند و فرماں شود کہ ایں ملاقات میان شما سبب محبت شما بود کہ براے من
محبت کردہ بودید عرض میدارد کاتب حروف بر آنجملہ کہ بس امیدوار فرمانے است
کہ از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم صادر شدہ است چوں محبت مخلوق را ایں
ثمرہ است کہ فرداے قیامت یکجا جمع شوند و ایں محبت سبب شفاعت یکدیگر گردد
پس کسیکہ در راہ محبت حق جل وعلی شروع کند و سالک ایں راہ گردد و قدمے بصدق
دریں راہ نازک نہد امید باشد کہ بمقصود اصلی برسد و ایں محبت را ثمرہاست سلطان
المشایخ مے فرمود کہ پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم فرمودہ است المتحابون فی اللہ علی
عمود لحدیث مراد ازیں حدیث اینست کہ دوست دارندگان یکدیگر براے
خدا و رسول صلی اللہ علیہ وسلم بر ستونے باشند از یاقوت سرخ بر سر آں ستون ہفتاد
ہزار غرفہ باشد چوں ایشاں بر اہل بہشت طالع شوند خوبی ایشاں مر اہل بہشت را
ہمچناں روشن گرداند کہ خورشید اہل دنیا را و اہل بہشت گویند مارا بہ برید تا در
دوست دارندگاں را یکدیگر براے خدا بنگریم چوں اہل بہشت بر جمال ایشاں

نظر کنند بہ بیند ایشاں جامہائے سبز پوشیدہ و بر آن نشستہ هو لاء المتحابون
فی اللہ الحب حرفان الحاء من الروح والباء من البدن ای اخرج منھما
یعنی محبت را از حب گرفتہ اند و حب دو حرف است یکے حا کہ از روح گرفتہ اند
دوم با کہ از بدن گرفتہ اند یعنے دوستی از میان تن و جان بر آمدہ است یعنی تن خدمت
محبوب کند و فربانہائے او را بو فا رساند و بجان دراں اخلاص ورزد و بر مضمون
ایں دو حرف ایں ضعیف گوید ابیات تن بخدمت دادم و جاں بر سر آں کردہ ام
درد خود را از دوائے دوست درماں کردہ ام * از برائے آنکہ باشم زیر پائے
دوستاں * نفس کافر کیش را اینک مسلماں کردہ ام * وقیل من احب اللہ
لا یعرفہ الناس یعنی آنکہ محبت باری تعالیٰ است او را کسے نشناسد و مصداق
ایں از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مرویست حکایۃ عن اللہ تعالیٰ
اولیائے تحت قبائی لا یعرفھم غیری اولیای مرا جز من کسے نشناسد
ایں مرتبہ کمالیت اولیائے خداست چنانچہ خواجہ اویس قرنی کہ از جملہ تابعین
و سر قوم ایں طایفہ بود نقلست کہ در دنیا قدر و مرتبہ او مستور داشت در آخرت
نیز مستور خواہد داشت چنانکہ خواجہ انبیا صلوات اللہ علیہ در بہشت از کوشک
خود بیروں آید بر طریقے کہ گوے کسے را مے طلبد فرمان در رسد کہ کرا مے طلبی گوید
اویس قرنی را آواز آید کہ چنانچہ در دار دنیا او را ندیدی اینجا ہم نہ بینی گوید الٰہی
او کجاست فرمان در رسد فی مقعد صدق عند ملیک مقتدر و از حضرت
رسول صلی اللہ علیہ وسلم مرویست کہ حق تعالیٰ ہزار فرشتہ بیافریند بصورت اویس
قرنی تا قرنی رضی اللہ عنہ میان ایشاں در عرصات بر آید و بہشت رود تا ہیچ
آفریدہ برو واقف نگردد غرض میارد کاتب حروف بر آنجملہ کہ سلطان المشائخ
رضی اللہ عنہ کہ بادشاہ محباں درگاہ الٰہی بود اگرچہ ہمچو آفتاب محبت او بر عالمیاں
پیدا گشت و ذات مبارک او کہ صورت محبت بود بر جہانیاں ہویدا فاما حق
جل و علی عظمت و جلال او چنانچہ ما ہو حقہ است از نظر کوتہ نظراں در پردہ کرامت

داشتہ تا آنکہ ہر کسے بر اندازۂ قابلیت خویش در رہ قدمے نہادند و شور و شغب محبت در
او بآسماں رسانیدند جمال و کمال آں بادشاہ کما ہو در نیافتند شیخ سعدی خوش
گوید بیت درخت میوۂ مقصود ازاں بلند تراست ✤ کہ دست ہمت کوتاہ ما بداں
برسد ایں ضعیف گوید رباعی مرا حاجت از عشق تو روے تست ✤ ہمہ میل دل
جانب سوے تست ✤ ہمہ شور و غوغاے ایں عاشقاں ✤ بگرد سراے سر کوے
تست ✤ قال علیہ السلام ان اللہ یحب حفظ الود القدیم خواجہ انبیا صلی
اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ است بدرستی کہ خدا تعالیٰ دوست دارد محافظت
دوستی قدیم را محبت الست بر یکم را باتباع ہواے نفسانی و بالقاے شیطانی
در پردۂ حجاب ماندہ است چنانکہ بر زبان در بار مبارک حضرت سلطان المشایخ
گذشتہ است ایں بیت بیت آں نافہ کہ مے جستی ہم با تو در گلیم است ✤ تو از سیہ
گلیمی بوے ازاں نداری ✤ چوں محب آئینۂ دل را بصیقل محبت روشن گرداند ہر آئینہ
محبت الست از دریچۂ جان سر بردں آرد و جلوہ گری کند بیت از در دل
بمنظر جاں آئی ✤ بتماشاے باغ جاناں آئی ✤ و مرد بریں مرتبہ نرسد تا او را
کمالے در راہ خدا تعالیٰ حاصل نشود چنانکہ سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ
مے فرمود تا بر کمال کسے جملۂ اہل زمین و اہل آسماں گواہی ندہند آنکس ہرگز مستحق
ولایت حق نشود و ہم فرمود مردے محبت حق تعالیٰ بسیار خواست جواب یافت
کہ معاملۂ تو بنویسند و پیش تو دارند و تو در آں بہ بینی اگر آں را پسندی شاید کہ آرزوے
محبت کنی عرض میدارد کاتب حروف یعنی چوں درونۂ ملوث تو بکدورات بشریت
آلودہ است و روے تو بغبار ہوا پوشیدہ ایچنیں جاے لایق مقام بادشاہاں نباشد
ایں ضعیف گوید بیت خیالات در دلم بنشستہ ہر دم عذر میخواہم ✤ چہ جاے تست
اے سلطاں دریں ویرانہ بنشستن ✤ و رفع آفات مذکور التجا بحق تعالیٰ
گردان است ساعۃ فساعۃ بمشغولی باطن چنانکہ سلطان المشایخ میفرمود
اگر کسے را در معدہ باشد دارو بخورد و موثر آید بخلاف آنکہ دارو بیروں

طلا کند پیدا است که از بیروں دروں چہ اثر کند برایں اصل درویشاں مراقبہ دل کہ آنرا قلب گویند خاصہ محبان خاص و وظیفہ عاشقاں است برہمہ عبادات مقدم دارند مثلاً اگر کسے خواہد جنگلے خالع کند و بدست خود دریں کار دشوار در کار درخت بریدن مشغول گردد روزہا بگذرد غرض حاصل نشود فاما اگر آتش ہمہ یکبار در جنگل درزند بزودی بسوزد و مثال ایں مشغولی باطن است کہ آتش محبت مے افروزد و براں آتش جمیع اخلاق رزیلہ و ذمیمہ سوختہ مے شود و صفا پیدا مے آید و شایان محبت حق مے گردد بیت تانسوزی بر نیاید بوے عود ٭ پختہ داند ایں سخن با خام نیست ٭ قیل لیحیی بن معاذ الرازی متی یصل العبد الی حلاوۃ الحب قال اذ کان لہ الجفاء سکرا والفقر علا والحزن رطبا از یحیی معاذ الرازی رحمۃ اللہ علیہ پرسیدند بندہ بحلاوت دوستی کے رسد گفت آں زماں کہ جفا برو ہمچو شکر گردد ایں بیت بر زبان مبارک حضرت سلطان المشائخ گذشتہ است بیت ہر کہ مارا یار نبود ایزد او را یار باد ٭ وآنکہ مارا رنجہ دارد راحتش بسیار باد ٭ ہر کہ او در راہ ما خارے نہد از دشمنی ٭ ہر گلے کز باغ عمرش بشگفد بیخار باد ٭ وفقر ہمچو عسل گردد یعنے نفع خود دراں بیند ایں ضعیف گوید نظم تا ترا فقر اختیاری نیست ٭ عشق را با تو ہیچ کارے نیست ٭ پیش معشوق با کو شاہ صفت ٭ جز ہمیں عاجزی و زاری نیست ٭ و غم و اندوہ ہمچو خرما گردد یعنے قوت ہمہ باشد من بغمہاے تو ام زندہ وگرنہ درحال ٭ مردہ باشم کہ نماند ز وجودم اثرے قال الکحال لشبلی ولہ رمد ھلم ایہا الرجل حتی ادخل المیل فی عینک یزول رمدہ وتبصر الخلق فقال الشبلی یا کحال حتی اذخل المیل فی عینک فلیس الا عمے ولا تبصر الخلق الا الحق یعنی کحال مر شبلی را در حالتیکہ او را در چشم بود گفت بیا اے مرد تا کحل در چشم تو کنم در چشم تو دفع گردد و خلق را توانی دید شبلی گفت بیا اے کحال کہ میل در چشم تو کنم کہ کور گردی خلق را نبینی مگر حق را بینی

قال رجل لیوسف انی احبک قال ما اُرید ان یحبنی احد غیر ربی فان احب الی یلقنی فی الحب وحب امرۃ العزیز القانی فی السجن یعنی مردے مہتر یوسف را علیہ السلام گفت من ترا دوست میدارم مہتر یوسف فرمود کہ من نمیخواہم کہ کسے مرا دوست دارد جز پروردگار من زیرا چہ پدر من مرا دوست گرفتہ بود دوستی پدر در چاہ انداخت وزن عزیز مصر مرا دوست گرفت دوستی او سالہا مرا در بند داشت رائتُ رجل نام ذی الثلج فسائلتہ ما حالک قال من شغلہ حب اللہ لم یجد الحر والبرد یعنی مردے را در میان برف خفتہ دیدم ازو پرسیدم ایں چہ حال است کہ میان برف کہ در خوابی گفت ہر کہ را مشتول گرداند محبت حق تعالیٰ حر و برد در و اثر نکند چنانکہ سلطان المشائخ مے فرمود کہ خواجہ احمد معشوق در عین چلہ سرما از مقام خود بروں آمد در آبے رود در رفت در چناں موضع تہلکہ قرار گرفت وے گفت الٰہی من از اینجا بروں نیایم تا نگوئی کہ من کیستم آوازے شنید کہ تو آنی کہ فردائے قیامت چندیں کسے از شفاعت تو از دوزخ خلاص خواہند یافت شیخ احمد گفت ایں بسندہ نکنم مرامے باید کہ بدانم من کیستم باز آوازے شنید کہ حکم کردیم کہ در پیشاں و نمازگاں عاشقان ما باشند و تو معشوق ما باشی انگاہ خواجہ احمد ازاں مقام بیروں آمد در شہر ہر کس پیش مے آمدے گفت السلام علیک یا احمد معشوق یکے از حاضراں سوال کرد کہ او نماز نگذاردے فرمود آرے او را بسیار گفتند کہ چرا نماز نمے گذاری گفت بگذارم ولی فاتحہ نخوانم گفتند ایں چہ نماز است کہ فاتحہ نخوانی گفت فاتحہ بخوانم اما ایاک نعبد و ایاک نستعین نخوانم باز گفتند انہم بخواں القصہ بعد گفتنہائے بسیار در نماز ایستادہ فاتحہ خواندن گرفت چوں دریں محل رسید ایاک نعبد و ایاک نستعین از اعضائے او زیر ہر موئے خوں رواں شد انگاہ روے سوئے حاضراں کرد و گفت کہ من زن حائضہ بر من نماز نیست بعدہ سلطان المشائخ

فرمود کہ بزرگے گفتہ است کہ از خواجہ احمد غزالی شنیدم کہ در قیامت ہمہ
صدیقان تمنا برند کہ کاشکے ما خاکے نے بودیم کہ روز خواجہ معشوق بر آں پائے
مے نہادہ بودے قال الحکیم لا یجوز فی دور القلب ولا فی ترکیب الطبائع
ولا فی القیاس ولا فی الوھم ولا فی الحس ولا فی الممکن ولا فی الواجب
ان یکون محبا ولیس لمحبوبہ الیہ میل وود عکیسے فرمود کہ روا نیست نزد
ہیچ دلے و نہ در ترکیب طبایع و نہ در قیاس و نہ در وہم و نہ در حس و نہ در ممکن و نہ
در واجب کہ یکے را دوست داری و محبوب ترا میل سوئے تو نباشد شیخ
سعدی خوش گوید بیت آخر نہ دل بدل رود انصاف من مدہ چو چنست
من بوصل تو مشتاق و تو ملول ✤ و نیز گفتہ اند القلوب مع القلوب تتشاھد!
و ایں سخن موافق سخنے است کہ از سلطان المشائخ سوال کردند کہ از
قلق و اضطراب محب محبوب را چہ روشن مے شود سلطان المشائخ
فرمود کہ ہم ازان اوست کہ مے کشد مصرع اے بے خبر من میروم او
مے کشد قلاب را و نیز سلطان المشائخ مے فرمود کہ بزرگے گفتہ
است در مبدء حال جملہ ارواح یکے بودہ است بسبب تعدد اشخاص
متعدد شدہ است للمحب لو دخلک اللہ النار ما یفعل قال اطوف
فے طباق النار واقول ھذا جزاء من احبہ یعنی دردوستی دوستان
خدائے را عز و جل پرسیدند اگر خدائے تعالیٰ بقدرت کاملہ خود ترا در دوزخ
تو چہ کنی گفت در ہفت طبقہ دوزخ طواف کنم و این ندا در دہم کہ ھذا اجزاء
من احبہ الحبیب حرم نومی و استحل دمی کذلک فی الحب تحریم و تحلیل
فبانتہ لیلی کان العین صومعۃ و انسانہا راھب والدمع قندیل
یعنے دوستی تو حرام گردانید خواب بر من و حلال گردانید خون ریختن من
تحریم و تحلیل در شریعت دوستی اینچنیں باشد پس شب کرد دوست من
یعنی خیال و جمال دوست صومعۂ او چشم من و مردمک چشم من راہب آب نصوح

و آب چشم لہ بیجکد قندیل آنضو سعہ بو دلما مات لیلی دحل المجنون مقبرتہا جعل یشیم تراب قبر لیلی فقال **شعر** ارادا قع قبرھا عن محبتہ + فطب تراب القبر دل علی القبر + فاخذ من ذالک التراب بکفہ و شم و صاح صیحتہ و مات فدفن عند قبرہا یعنی چوں لیلی نقل کرد مجنوں لیلی گویاں بہر سو در آمد و قبر لیلی طلبیدن گرفت و خاک ہر گورے بوے میکرد تا بگور لیلی رسید ببوے لیلی گور لیلی بشناخت و بگریست و بیت مذکورے گفت و لیلی بزبان حال بدیں بیت جواب اد **بیت** اگر تو برگل گورم گذر کنی روزے + ببوے چوں بشناسی کہ ایں کدام گل است + بعدہ مجنوں قدرے خاک از گور لیلی برکف دست خود نہاد و بوے کرد و جاں بداد و حضرت سلطان المشائخ مے فرمود کہ فردا ے قیامت فرماں شود کہ حاضر آرند آنہا را کہ در دنیا دعوے محبت ما کردہ اند ہمہ را حاضر آرند چوں حاضر شوند فرماں آید کہ ہر کہ محبت ما کم از محبت لیلی و مجنوں ورزیدہ است او را در عرصات تعذیر کنند و مے فرمود چوں مجنوں را خبر رسانیدند کہ لیلی مرد مجنوں گفت غرامت بر من است چرا کسے را دوست دارم کہ او بمیرد یعنی معتبر محبت باری تعالیٰ است کہ دایم و قایم است بیتے مناسب اینجا بر زبان مبارک گہربار شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین گذشتہ است و آں بیت اینست **بیت** رو دل بکسے دہ کہ نمیرد تا تو + از درد فراق او نگرئی بارے + اذا احب اللہ عبداً لم یضرہ ذنبہ یعنی ہر زماں کہ دوست دارد خدا یتعالیٰ بندہ را مضرت نکند آں بندہ را گناہ او و حضرت سلطان المشائخ میفرمود چندیں مرداں بودہ اند کہ در بدایت حال کارہاے ناشائستہ میکردند عنایت ازلی در آمد و ایشاں را ازاں کارہاے ناشائستہ باز آورد بعدہ ایں بیت بر زبان مبارک راند **بیت** تا زاں خودی مکن ذکر در ماہ باچاکر خویش باش یا چاکر ما + چنانکہ مالک دینار خواست کہ آں جواں را کہ ہمسایہ او بود دعاے بد کند مگر ویرا رنجانیدہ بود ہاتفے آواز داد یا مالک لا تدع علی الفتی فان ھذا الفتی من

اولیائی یعنی اے مالک دعائے بکن ایں جواں را زیرا چہ بدرستی کہ ایں جواں یکے از دوستان من است مالک متحیر گشت وشرمندہ شد بامداد برخاست بر در او آمد گفت کجا آمدہ گفت بمعذرت آمدہ ام چوں جواں نیز شب چیزے دیدہ بود داع اہل خانہ خود درون خانہ رفت وبیروں آمد وگفت من از میان شما وشہر شما میروم ورو بصحرا نہاد بعد مدتے او را در خانہ کعبہ دید طواف میکرد واثر اولیاے حق بر جبہہ او میتافت عرض میدارد کاتب حروف برا نجملہ کہ ایں جواں در حالے کہ پیش ازیں بود البتہ چاشنئے از عشق ومحبت در جبلت ومجبول بود ہماں چاشنی باعث سعادت او گشت واز برکت آں محبت گذشتہا ہیچ مضرت نکرد باز آیم بر سر حرف ذکر محبت مولانا حسام الدین ملتانی خلیفۂ حضرت سلطان المشائخ بارے میفرمود کہ از خداے تعالیٰ باندازۂ حال خود چیزے مے باید خواست محبت باری تعالیٰ از احوال است کسے کہ درمقام مقامات مستقیم نباشد او را محبت خواستن از باری تعالیٰ مستحیل است چوں ایں سخن بسمع مبارک سلطان المشائخ رسید فرمود ہچنیں نیست بلکہ ہمہ وقت از خداے عزّ وجل محبت حضرت حق مے باید خواست وایں دعا بسیار باید خواند اللهم انی اسالك حبك وحبّ من يحبك والعمل الذی تادّی الی حبك اللهم اجعل حبك احب الی من نفسی واهلی ومالی ومن الماء البارد للعطشان یعنی یا بار خدا یا بدرستی کہ سوال مے کنم ترا دوستی ترا ودوستی کسے را کہ دوست میدارد آنکس ترا وسوال مے کنم عملے را کہ برساند آں عمل بسوے دوستی تو اے بار خدایا بگرداں دوستی خود را دوست تر از ذات من واز خویشان من واز مال من واز آب بارد یعنے سرد کہ دوست تر است مر تشنگاں را ایں دعا از حضرت رسالت صلے اللہ علیہ وسلم

مرویست در ملفوظات شیخ الاسلام شیخ معین الدین سنجری بنشته دیده ام
ز شبلی پرسیدند محبت غالب است یا شوق گفت که محبت زیرا چه شوق از
محبت متولد مے شود **نکتہ** دربیان اشتیاق وشوق **سلطان المشایخ**
قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود من اشتاق الی اللہ اشتاق الیہ کل شئی وے فرمود
حق تعالیٰ وحی کرد داؤد پیغمبر علیہ السلام راکہ اے داؤد بگو مرجوانان بنی اسرائیل
راچرا مشغول گردانیدہ اید نفسہائے خویش را بغیر من ومن مشتاق شمام ایں چہ جفا
است وشیخ ابوالقاسم قشیری مے نویسد ہرگاہ کہ آتش اشتیاق دردرون مشتاق
شعلہ زند از روشنائی آں نور آنچہ درمیان آسمان وزمین است منور گردد ودلے
کہ بنور الٰہی منور شد مشتاق آنحضرت گشت اورا بر جملہ ملک وملکوت جلوہ دہند ودر
کونین ندا کنند کہ ایں قوم کہ دلہائے ایشاں بنور اشتیاق مامنور است ومشتاقان
حضرت ما اند شمارا گواہ گرفتیم کہ من مشتاق تر از ایشانم سوئے ایشاں قال
واحد من الاولیاء رحمہ ما من شئی عند الرحمان اعلیٰ منزلۃ من
الشوق والشوق المحمود وبخط مبارک حضرت **سلطان المشایخ** بنشتہ دیدہ
ام والمومن عشرۃ انوار نور الروح ونور العقل ونور المعرفۃ ونور العلم ونور الیقین ونور
التوفیق ونور البصر ونور الحیا ونور المحبۃ ونور الشوق **شعر** شوق الی وجنات وجہک
سیدی شوق المریض الی الباب العافیہ شوق من سوئے روئے تست
چنانکہ شوق بیمار سوئے صحت نفس **نکتہ** دربیان عشق حضرت **سلطان المشایخ**
قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود العشق آخر درجات المحبۃ والمحبۃ اول درجات
العشق وے فرمود کہ عشق از عشقہ گرفتہ اند وایں عشقہ گیاہ است کہ درباغہا روید
وبدرخت بررود اول بیخ خویش در زمین سخت کند پس شاخہا برآرد وبر درخت پیچد
وچنیں سیر رود تا جملہ درخت را فرا گیرد وچنانش در شکنجہ کشد کہ نمے درمیان رگہائے
درخت نماند وبہ بادے کہ بواسطہ آب وہوائے آں بداں درخت میرسد تاراج
میکند تا آنگاہ کہ درخت خشک مے شود **بیت** تاراج خوبروے در ملک جان

درآمد + آں دل کہ بود وقتے کوئی نبود ما را + وے فرمود چوں عشق در آدمی پیچد از وے جدا نشود تا انسانیت را باطل نکند چنانکہ عشقہ بر درخت پیچد درخت را خشک کند عشق بر آدمی ہماں کند کہ عشقہ بر درخت قال واحد من الاولیاء شعر عشق و تجلد صبر و سکوت + ما ظفر بالمراد والعمر یفوت + قالوا افتش قلت لا یکمنی + قالوا فتموت ہکذا قلت اموت + بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ نبشتہ دیدہ ام قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم العشق من غیری ربہ کفارۃ الذنوب یعنی عشقے کہ جز عشق باری تعالیٰ است کفارت از گناہان عاشق بیچارہ است اے عزیز ازیں حدیث بس امیدواری است بقلم مبارک حضرت سلطان المشایخ نبشتہ دیدہ ام چوں عشق مخلوقے کفارت از گناہان عاشق میگردد تواں دانست کہ عشق آنحضرت چہ عمل کند تا بتوانید ایں در بگویید اگرچہ گفتہ اند کہ عشق آمدنی بود نہ آموختنی فاما جد و اجتہاد و جہد باید کرد شیخ سعدی گوید بیت حیف بود مردن بے عاشقی + تا نفسے داری نفسے بکوش + تا مستوجب دعاے گردید کہ آں متضمن بیتے است کہ بر زبان سلطان المشایخ گذشتہ است بیت اینست بیت بر روئے زمیں بہر کجا بر نامیست + عاشق بادا کہ عشق خوش سودائے است + خاکپاے عاشقاں را سرمۂ جہاں بین خود سازید خواجہ حکیم سنائی خوش گوید بیت بخ بخ اے عاشقان خوش رفتار + خبر خبر اے عارفان شیر نیکار + در جہاں شاہدے و ما غافل + در قدح جرعۂ و ما ہشیار + پس ازیں دست ما و دامن دوست + بعد ازیں گوش ما و حلقۂ یار + دست در دامن عاشق صادقے بزن چنانکہ حضرت سلطان المشایخ دریں معنی مے فرمود بیت فتراک یکے ز عاشقاں گیر + پس تیغ برآور و جہانگیر + و نیز ایں بیت بر زبان مبارک میراند و مے فرمود کہ گفتۂ شیخ ابو سعید ابوالخیر است ے با عاشقاں نشیں و غم عاشقی گزیں + با ہر کہ نیست عاشق کم کن از و حذر + تا مگر بوئے از گلستان عشق ایشاں گل دل شما بیچارگاں را بشگفاند امیر خسرو

ترک اللہ خوش گوید بیت صبا نسیم تو آورد و تازہ شد دل خسرو بدگلے
چنیں شگفتہ است ہیچ باد صبا را ۔ وقصۂ حضرت رسالت صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم با زینب بنت جحش کہ در روح الارواح مے نویسد در نظر
آورید کہ حضرت عزت جل وجلالہ درباب عاشقان چہ کرمہا فرمودہ است
وچہ ترغیب ہا نمودہ اللھم ارزقنا حلاوۃ الحب فی محبت اللہ
وبنلسیہ وحبیبہ واولیائہ واین قصہ بریں جملہ است کہ پیش حضرت
رسالت صلے اللہ علیہ وسلم در شب معراج دنیاے غدار بزیور
آراستہ مے گفت اگر سید عالم بما نظر کند عیب ما ہمہ ہنر گردد و زہرما
ہمہ شکر گردد رسول علیہ السلام جواب واد ایتھا الدنیا الدنی
یعنی اے دنیاے فرومایہ ایں چہ طمع خام است امشب فردوس
اعلیٰ یاراے آں ندارد کہ گرد سراے پردۂ عزت ما گردد اے درویش
عجب سریست در شب معراج زینت ملک وملکوت در پیش دیدۂ او درآوردند
التفات نکرد چوں بدر زید آمد شورے پیدا آمد قول کلبی رحمۃ اللہ علیہ بریں جملہ است
کہ حضرت رسالت صلے اللہ علیہ وسلم در خانہ زید از براے دیدن او
آمد نظر مبارک رسول علیہ السلام بر زینب بنت جحش افتاد کہ منکوحہ
زید بود و درآنحالت زینب ایستادہ بود رسول علیہ السلام را خوش آمد
و ایں سخن بگفت سبحان اللہ مقلب القلوب چوں ایں سخن زینب بنت
بنشست بعدہ زید در خانہ آمد ایں حکایت پیش زید گفت زید دریافت و نجد
رسول رب العالمین صلی اللہ علیہ وسلم آمد و گفت مرا فرماں دہ تا زینب
را طلاق دہم زیرا چہ او متکبرہ است و مرا بزبان انچہ میخواہد مے گوید رسول
علیہ السلام فرمود امسك علیك زوجك و در خاطر مبارک رسول علیہ السلام
غیر ایں جواب بود بر خود چیزے پوشیدہ کرد حق تعالیٰ آنرا پیدا ساخت
و دریں قولہا ست اول آنکہ رسول علیہ السلام اول ایں سخن نہاں

داشت از زید بسبب آنکه چوں زید طلاق بگوید او را من خواہم خواست پس
ظاہر کردن چہ حاجت است و قول دیگر آنکہ حضرت عزت جل جلالہ حضرت
رسالت را صلی اللہ علیہ وسلم دادہ بود کہ زینب بنت جحش از زنان تو خواہد
بود و پیش از آنکہ زینب را بخواہد از زبان مردمان ترسید فرمان آمد واللہ
احق ان تخشاہ چوں زید زینب را طلاق گفت رسول علیہ السلام
زید را بخواند و فرمود کہ برو زینب را بیار زیرا چہ خدائے تعالی مرا خبر دادہ
است کہ ما بتزویج زینب را بتو دادیم زید در خانہ آمد و در پس زینب
گفت تو کیستی زید گفت منم زینب گفت تو مرا طلاق گفتہ از من چہ
مے طلبی زید گفت مرا بر تو رسول علیہ السلام فرستادہ است زینب
گفت مرحبا بر رسول آمد صلی اللہ علیہ وسلم بعد ازاں زینب سجدہ شکر
بجا آورد و قول قتادہ رحمۃ اللہ علیہ این است کہ زینب تا آخر عمر بر ہمہ زنان
پیغمبر فخر کردے و گفتے کہ شمارا پدراں شما بزنی دادہ اند مامرا حق تعالی بزنی
دادہ است اما خلاصہ این سخن آنست کہ سید کونین بدر خانہ زید آمد و آں
نظر افتاد و آں نظر اول بود و مرد بنظر اول مواخذ نیست ولیکن بر آں نظر
اول خرمن اصطبار بر باد شد ندا آمد اے محمد نظرے کہ از تو بغیر ما افتادہ ما
قادر بودیم کہ آں نظر و آں خطرہ را حست سراپردۂ دل و دیدہ تو برداریم ولیکن
مارا در آں رازے و لطیفہ ایست و آں لطیفہ اینست کہ دل مفلساں شکستگار
خوش کردیم کہ محمد علیہ السلام باوجود جلالت و منصب رسالت و قوت نبوت
دل نگاہ داشتن نتوانست مشتے خاک بیچارہ کے تواند کہ دل و دیدہ نگاہ دارد چنانکہ
شیخ سعدی گوید قطعہ نظر بر نیکواں رسمے است معہود + نہ ایں بدعت من آوردم
بعالم + حدیث عشق اگر گوئی گناہ است + گناہ اول زحوا بود و آدم + اگر دعوی
کنی پرہیزگاری + مسلم دار ست واللہ اعلم + وگر گوئی کہ میل خاطرم نیست + من ایں
دعوی نمیدارم مسلم + وکاتب حروف از مسافر عزیزے سماع دارد کہ دیوانہ بود

دنہ برپا اگر خوب صورتے دیدے بایستادے ویک نظر تیز در روے دیدے و بروے دلفریب او نظر کردے بعدہ بگریستے و گذشتے **بیت** این چہ نظر بود کہ خوشم بر بخت + وین چہ نمک بود کہ ریشم بخست + وباز ہماں عاشق صادق گوید **بیت** سرشک بارکہ در رسید از عالم غیب + بردل ریش عزیزاں نمکے مے پاشد + وباز ہماں صاحبدل گوید **قطعہ** در تواے خواجہ اگر صبر و شکیبائی ہست + درمن اینست کہ صبرم ز نکورویاں نیست + اے کہ مطبوع بہ بینی وتامل نکنی + گر ترا قوت آں ہست مرا امکاں نیست + وسلطان المشایخ مے فرمود بعضے مے گویند مارا نظر در صنع خدا است نہ آنکہ حسن مصنوع معشوق ماست برآں نظر مے کنم وعراقی داماد شیخ بہاؤالدین زکریا گفتے کہ مارا در صنع او نظر است شیخ سعدی گوید **بیت** مرد باریک نظر در ملح مو کند + آں تامل کہ در زلف و بنا گوش کنی + حاصل ایں کار آنست کہ عشق و ورع انپوشد آں نظر ہیچ نباشد مادام کہ ورع برخاست عشق عنبار است وے فرمود ہر کہ صحبت کودکاں ماند ازیں راہ بماند ودیگر آنکہ ہر کہ ازیں راہ افتاد از صحبت زناں افتاد وے مے فرمود درویش باید کہ اندر دل لذت گیرد ایں اندازہ ایست مارا گر زحمتے مے شود جملہ جہان وجملہ چیز فراموش مے شود وبعدہ فرمود لیس بصادق فی دعواہ من لم یتلذذ و یطرب مولاہ کاتب حروف در رسالہ امام ابوالقاسم قشیری رحمۃ اللہ علیہ دیدہ است کہ ابوسعید خراز رحمۃ اللہ علیہ ابلیس را در خواب دید گفت بیا ابلیس گفت من چہ کار دارم باشما کہ شما دور کردہ اید از نفس خویش چیزے را کہ من بداں خداع کنم ابوسعید خراز گفت کہ آں چیست ابلیس گفت دنیا ایں جواب گفت وپشت گردانید و رواں شد بعدہ سر پس کرد و جانب من دید و گفت جز یک لطیفہ کہ مرا در شما است ابوسعید گفت آں لطیفہ چیست گفت صحبت احداث ونیز مے نویسد کہ صعب ترین آفات دریں طریق صحبت احداث است وہر کہ مبتلا شد بچیزے ازیں او باجماع مشایخ بندۂ باشد کہ خداے تعالیٰ او را خوار گردانیدہ است ومے نویسد

که فتح موصلی رحمة الله علیه گفت گفته است که من سی تن پیش شیخ آدم که ایشان ابدال بودند بوقت وداع هر همه گفتند که به پرهیز از صحبت احداث هر که درین باب لقا سے کند آنرا حالت فسق و عشق اشارت سے کند که این بلاے روح است و آں مضرت نے کند و دریں باب شواهد و حکایات مشایخ سے آرد و بهتر است که بر هفوات و آفات ایشان ستر کنند امام قیشری سے نویسد که آں نظر شرک است خواجه سنائی گوید ابیات

شاهد هیچ هیچ را چه کنی	اے کم از هیچ هیچ را چه کنی
چه کنی یاد خوبی خوباں +	غم خود خور ز نکورویاں +
شاهداں زمانه خورد و بزرگ	چشم را گوسفند و دل را گرگ
گرچه از چشم عالم افروزند	از غمزه دل برند و جاں سوزند
آں نگارے که سوے او نگری	او دلت برد از تو دردری

پس واجب است بر سالک که حذر کند از بلاست احداث شیخ سعدی خوش گوید بیت خدنگ غمزه خوباں خطا نے افتد + اگرچه طایفه زهد را اسیر کند + غرض میدارد کاتب حروف ازآنجمله که معشوق سے باید که بادشاه باشد و عاشق گداے بادشاه همت اگرچه میان بادشاهان و گدایان مناسبتے نیست امیر خسرو گوید بیت تم سلطان ملک حسن و ما درسلک درویشاں + ولا دامن فراهم کن کجا ما و کجا ایشاں + فاما عاشق درنهاں نظر نے کند چنانکه شیخ سعدی گوید بیت سعدی نه حریف غم او بود و لیکن + با رستم دستاں بزند هر که بر انداخت + مناسب اینجا سلطان المشایخ سے فرمود که من از شیخ بدرالدین غزنوی قدس الله سره العزیز شنیده ام که او مے گفت پدر من از مریدان ثابت قدم شیخ محمد اجل شیرازی بود رحمة الله علیه انو شنیدم که مے گفت شیخ بایزید بسطامی قدس الله سره العزیز در سفر حج برابر خود جمل بار رواں کرده بود اگر آبے غرقابی پیش آمدے بر روے آب پا نهادندے و بگذشتندے

در خاطر او گذشت کہ از یاران خواجہ محمد اجل یکے منم چوں آنمعنی مرا میسر نیست کہ بر روے آب توانم گذشت و دیگراں را ہم نخواہد بود در شیخ مانقصانے است و یا مارا قابلیت آں نیست تا روزے آنچہ بر خاطر او گذشتہ بود پیش خواجہ محمد اجل عرض داشت خواجہ جواب داد کہ یاران شیخ بایزید قدس اللہ سرہ العزیز یک سوارہ کراماتے بودند و یاران ما شاہان ہمت اند از یں اشارت او را حقیقت شاہان ہمت معلوم نشد تا در حضرت دہلی آمد روزے در تذکیر قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللہ علیہ حاضر شد و خود را در حجاب ستون مسجد از قاضی حمید الدین پنہاں داشت و کاغذے بنشتہ بدست قاضی رسانید کہ شاہان ہمت کیانند چوں قاضی ایں کاغذ بخواند بردست گرفت بدیں در خاطر گذرانید ایں ریش سیاہ من در زیر پاے تست شاہان ہمت کیانند بمجرد خطرہ او قاضی از بالاے منبر گفت ایں ریش سفید من ہمہ در زیر قدم تست شاہان ہمت کسانند کہ در گلخن تابی باشند و سوداے عشق بادشاہان در سر ایشاں باشد ایں ضعیف گوید بیت شاہان ہمت اند ہمہ دوستان ما + اندر خرابہ ساکن و مالک جہاں بدست + و در روح الارواح مے نویسد کہ بادشاہزادہ در غایت صباحت و در نہایت لطافت و ملاحت کہ در عصر خویش مثل نداشت بیت گوئے ملاحت ربود زلف تو در دلبری + زیب اگر ملک حسن زیر نگیں آوری + لالہ رخ و نوش لب و خوب خط و مشک خال + سرو قد راستیں عشوہ دِہ دلبری + و ایں بادشاہ زادہ در سواری و چالاکی و شکالی بے نظیر زمانہ بود قطعہ

تو بدیں شوخی و چالاکی و شکالی و ناز + تو بدیں غمزہ دلدوز و شکارے انداز + قصد جاں کردہ و دل دوختہ و دیں بردہ + گشتہ تاراج ز تو جملہ مسلماناں باز + ایں بادشاہزادہ چنانکہ رسم شاہزادگاں باشد گاہ گاہ گوے باختن در میدان رفتے و گوے دل عاشقاں را در خم چوگاں زلف خود آوردے

الغرض درویشے عارفے را نظر بر جمال جہاں آرائے آں بادشاہزادہ افتاد دل از دست داد چنانکہ **نظم** اے متقی گر اہل دلی دیدہ بدوز * کیناں بدل ربودن مردم متقیاں اند * یا بر قعے بچشم تامل فروگذار * یا دل بنہ کہ پردہ زکارت برافگنند * و ہر روز آں درویش جانباز بر سر میداں گوئے بازئے دلربائی خو بایستادے و برآں آشوب لبہا نظر کردے شیخ سعدی گوید **قطعہ** نظرے مباح کردہ زہزار چوں معطل * دل عارفاں بردند و قرار ہوشمنداں * مگر آنکہ ہر دو چشمش ہمہ عمر بستہ باشد * بورع خلاص یابد زفریب چشم بنداں * و چوں بادشاہ زادہ در گوئے باختن درآمدے از غایت لطافت و شکالی او بے ہوش شدے چوں بہوش آمدے دعا کردے و ایں بیت خواندے **بیت** گوئے بر تن زخم از چوگاں خورد * ایں عدائے دل شدہ بر جان خورد * شیخ سعدی گوید **بیت** در حلقۂ صولجاں زلفش * بیچارہ دلم فتادہ چوں گوست * می سوزد و ہمچناں نکوخواہ ہمے میرد و ہمچناں دعاگوست * خون دل عاشقان مسکیں * در گردن و دیدہ بلاجو است * چوں حکایت عشق آں درویش فاش گشت بگوش خاص و عام رسید و آفتاب عشق را کہ بر دلہائے سوختگاں و عارفاں میتابد بپردۂ صبر پوشید نتوانست چنانکہ امیر خسرو ترک اللہ گوید سر پنجہ عقلم را بپیچید و بروں شد دل * اے صبر ہمیں بودہ است بازوئے توانائی * محرماں بادشاہزادہ حکایت درویش بخدمت او رسانیدند و بادشاہزادہ تبسم کرد و بکرشمۂ اغماض فرمود روز دوم از محرماں پرسید کہ آں درویش را کہ تسبیح شناسم مرا بنمائید کہ آں از سر جاں خاستہ کیست باہیچ و شے دست درمیاں دارد گفتند مسکینے است کہ نور عاشقاں بر جبین او میتابد چوں شاہزادہ بر سر میداں رود آں درویش را بنمائیم الغرض بادشاہزادہ ایں معنی در خاطر گرفت و خود را بیاراست و کلاہ خسروانی بر سر نہاد و کمر سلطنت در میاں بست و بیتے بر زبان مبارک شیخ شیوخ العالم فرید الحق والشرع والدین گذشتہ است مناسب ایں معنی است **بیت** قماش را شدم بندہ کہ چوں بکشاد بنشیند * بخصم گر بنام کہ چو از پشت بر خیزد

ع من سرو قبا نه شنیدم که کمر بست　　بر فرق آفتاب ندیدم کلاه را
گر صورتے چنیں بقیامت برآورند　　فاسق هزار بار بگوید گناه را
قبا را باز پوشیدی بصد ناز　　برآں بندے کمر بستی باعزاز
کلاه نازنیں برسر نهادی　　ترا زیبد که داد حسن دادے
بدورِ آں کله و لهاست گرداں　　فدائے آں کمر جانهاے مرداں
خیال جعد پیچا پیچت اے یار　　بگرد اگرد دل پیچد چوں مار
دو دیده منتظر دارم براحت　　فتاده در میانِ خاک راهت
مگر وقتے نهد بر دیده ها پائے　　سمند نازنین بادپیمائے

ما هو المقصود بادشاهزاده بقصد شکار جان آں درویش بسوئے میدانِ دلربائی رواں شد چوں بر سر میداں رسید از بس هاے در گوئے باختن در روزهاے دیگر مے کردے دراں روز بیشتر کردن گرفت در اثنائے ایں حال محرمان خود را گفت که آں درویش کیست اجل او بر سر رسیده است گفتند آنکه در میان نظارگیان جوان زرد روئے و ژنده پوشے نزار گشته و انگشت حسرت بدندان تفکر گرفته استاده متحیر است بادشاهزاده شکار خود دریافت و ازیں جانب تغافل کرد خدمت امیر خسرو گوید بیت تغافل کردنت بے فتنه نیست + فریب مرغ باشد خواب صیاد + بعده بزخم چوگاں گوے بجانب او انداخت چنانکه گوے پیش او آمد و اقبال بادشاهزاده چالاک بیک تک اسپ نزدیک گوے رسید و بکرشمهٔ جانستاں که داشت جانب آں درویش اشارت کرد که ایں گوے بمن ده آں درویش جانباز گوے از زمیں برگرفت و بتعظیم پیش بادشاهزاده داشت شاهزاده گوے از کف درویش بداں یدبیضا و ساعد سیمیں بستد فی الحال ایں درویش که گوے جاں در میداں انداخته بود بجاناں داد ع بسیم ساعدت جانا بخر کالاے جانم را + تو سیم از آستیں برکش من از تن بر کشم کالا + چوں شاهزاده دید که درویش جاں بجاناں خود داد سمند

فرود آمد مبارک آں عاشق درویش صادق کہ بادشاہ دین است در کنار
گرفت چنانچہ عزیزے گوید **بیت** جز تو دریں زمانہ فلک باہزار چشم * ہرگز ندیدہ
است کہ درویش بادشاہ * آب در دیدہ کرد و بر غریبی او تا تنہا خورد بعدہ
گفت ایں شہید عشق را کہ بادشاہ دین است در حظیرۂ آبا و اجداد من کہ
بادشاہان دنیا بودہ اند دفن کنند تا از برکت او ہمہ آمرزیدہ شوند عرض بسدارد کاتب
حروف بریں جملہ مے باید کہ عاشق تا تتواند اسرار معشوق کہ رموز و اشارت در میان
آمدہ باشد الہی نکند و تحتے دارد تا شایان اسرار گردد و لائق محبت معشوق باشد
اگرچہ در عشق ایں معنی میسر نخواہد شد شیخ سعدی گوید **رباعی** گر بگویم کہ مرا با تو سر
کارے نیست * درو دیوار گواہی بدہد کارے ہست * عشق سعدی نہ حدیثے
است کہ پنہاں ماند * داستانے است کہ بر ہر سر بازارے ہست * فاما مرتبہ
کمال عشق آنست کہ حضرت **سلطان المشائخ** فرمودہ است کہ حوصلہ
وسیعے در عشق مے باید تا اسرار دوست را شاید و نیز حضرت رسالت صلی اللہ
علیہ وسلم فرمودہ است مَنْ عَشِقَ وَعَفَّ وَكَتَمَ وَمَاتَ فَقَدْ مَاتَ شَهِيدًا یعنی
کسیکہ فریفتہ شد و پرہیزگاری کرد و پوشید فریفتگی را و مرد پس تحقیق مرد شہید درجۂ
کاملان و مرتبۂ واصلاں اینست خواجہ فرید عطار گوید ؎ گرمی وصلش چو
دریا درکشد * مست لایعقل مشو مخمور باش * گنج وحدت گیر چوں عطار پیش *
بس بکنجے در شو و مستور باش * آنکہ سرے از اسرار دوست بیروں دادہ است
از سر جان خود ساختہ است **حکایت** عین القضات ہمدانی را تجلی خاص
واقع شد درآنحالت مناجات کرد کہ آرزو دارم کہ مرا بسوزند و تو بہ بینی ؎ من
خس را کہ بسوزند بکویت غم نیست * غم اینست کہ عیش در تو در کنند * تا او را
بخلل اعتقاد منسوب کردند خواجہ احمد غزالی او را گفت در اعتقاد چیزے بنویس
تا رہا شوی گفت من ایں روز بدعا خواستہ ام و درآں ایام عین القضاۃ
قدس اللہ سرہ العزیز بیست و پنج سالہ بود چوں او را زندہ در آتش انداختند

درعین سوختن آہے بکرد با او گفتند تو مے گفتی کہ بدعا خواستہ ام گفت آہ من ازاں نیست کہ مے سوزم بلکہ ازآنست کہ زود میسوزم این ضعیف گوید ؎ غم از سوختنم نیست ازاں مے سوزم + کہ من سوختہ پیش تو رواں مے سوزم + سوختن نبود آں گونہ کہ ساکن سوزی + تا بہ پیش رخ تو شعلہ زناں مے سوزم + فاما ہمچنیں ہم گویند کہ بعد ازآنکہ عین القضات را سوختند در مقام او حقہ بیروں آمد بر کردہ بیت مسکین دلم کہ حقہ راز نہان تست + ترسم کہ باز در کف نامحرم او فتد + الغرض آں حقہ بکشادند ایں رباعی نبشتہ بیروں آمد رباعی ما مرگ و شہادت از خدا خواستہ ایم + از حق دو سہ چیز کم بہا خواستہ ایم + گر یار ہماں کند کہ ما خواستہ ایم + ما آتش و نفت و بوریا خواستہ ایم + او را ہم بوریا بپیچیدند و نفت انداختند و آتش در زدند و قاضی حمید الدین ناگوری فرماید رباعی ابجد عشقت چو بیاموختم + پیراہن محنت و غم دوختم + حاصل عشق ایں سہ سخن بیش نیست + سوختم و سوختم و سوختم + و در روح الارواح مے نویسد چوں منصور حلاج را بکشتند شبلی گفت من آں شب پیش حق تعالی مناجات کردم تا سحرگاہ سر بسجدہ نہادم و گفتم خدایا ایں بندۂ بود ازاں تو مومن و موحد و معتقد از اعداد اولیا چہ بلا بود کہ باوے کردی بخواب در شدم ندائے حضرت عزت بسمع من رسید کہ ھذا عبد من عبادنا اطلعناہ علی سر من اسرارنا فافشاہ فانزلنا بہ ما ترے یعنی ایں بندہ ایست از بندہ ہائے من خبردار کردیم من او را بر سرّے از اسرار خود ویس ظاہر کرد آں سر را پس نازل کردیم ما بر وانچہ مے بینی تو بیت گر زبان تو راز دار ستی + تیغ را با سرت چکار ستے + فاما در معنی کہ خواجہ منصور را کہ پیش آمد بر زبان مبارک شیخ شیوخ العالم ایں رباعی بارہا گذشتہ رباعی از نور جلال مرد مطلق خیزد + و از شوق خدا اگرچہ رونق خیزد + ایں خاطر مرداں چہ عجائب بحرے است + چوں موج زند ہمہ انا الحق خیزد + حضرت سلطان المشائخ

مے فرمود صلوٰۃ العاشقین چہار رکعت نماز آمدہ است در ہر رکعتے بعد فاتحہ ایں ذکر است در رکعت اول یا اللہ صد بار و در رکعت دوم یا رحمن صد بار و در رکعت سوم یا رحیم صد بار و در رکعت چہارم یا ودود صد بار و مے فرمود نماز درود ہمچو نماز تسبیح است بجائے تسبیح صلوٰۃ گوید آں نماز برائے برآمدن حاجات ہم آمدہ است و حضرت سلطان المشائخ مے فرمود کہ قاضی حمید الدین کہ پیشوائے عاشقان خدا بود در مولفات خود آوردہ است کہ ہر کرا حاجتے دینی و دنیاوی پیش آید غسل تازہ کند و دو رکعت نماز بگذارد و بگوید الٰہی بحرمت آں ساعت کہ خواجہ احمد نہاوندی آشتی کردے ایں حاجت من رواں گرداں اگر آں حاجت او روا نشود فردائے قیامت چنگل او در دامن من باشد و او آنچناں بود کہ بادشاہ عراق شیخ ابواحمد اسحاق را اول برسالت فرستادہ و ملک نہاوند بر دست عورت ترسا بچہ آفت دین و دنیا افتادہ بود و اساس ملکداری بر خود ہمچو مرداں نہادہ خواجہ ثنائی خوش گوید ابیات

زنگیاں زلف و چو تاب نہند	چینیاں نقش خود بر آب دہند
حلقۂ زلف او معما گوے	نقش سودائے او مہیا جوے
قد او در دو دیدۂ دل جوی	ہمچو سرو روانست بر لب جوی
عاشق از دست آں لب خنداں	سر انگشت ماندہ در دنداں

چوں ابواحمد اسحاق در نہاوند رسید آں ملکہ در صفۂ ناز پردہ بربستہ بود شیخ را بطلبید چوں شنید کہ از اہل صلاح است فرمود تا پردہ از میاں بر داشتند شیخ سعدی گوید بیت روے کشادہ اے صنم طاقت خلق مے بری ✤ چوں پس پردہ میشوی پردۂ صبر میدری ✤ چوں خواجہ در مجلس در آمد نظر خواجہ بر جمال دلفریب آں مایۂ حسن و آشوب دین و دنیا افتاد بیت اے بسا غارت دیں گردہ نمیدانم چیست ✤ چشم شوخ تو کہ از مستی خود بیخبر است ✤

عقل خواجہ از پاے درآمد دل از دست رفت ایں ضعیف گوید **بیت** عقلش ز دست رفت ہمانجا نشستہ ماند :: آں شیخ باکراست وآں صاحب نفس :: چوں قصہ معلوم شد گفت ترا با ما راست نیاید تو دیں مسلمانی داری اگر خواہی کہ با ما آشتے کنی در کلیسا درآ و ناقوس بقانون ترسایاں بزن **بیت** روزے بکلیساے رویم ببینی :: ناقوس بہ بینی و ببوسی دستم + شیخ ہمچناں کرد از دیں اسلام برگشت و زنار کفر بر میاں بست و در دین معشوق درآمد **بیت** مجنوں عشق را دگر امروز حالت است :: کاسلام دین لیلی و دیگر ضلالت است شیخ را ایشاں بجہت قبول مصاہرت میعاد بستند مریدانے کہ برابر شیخ بودند در عالم تحیر و انکار افتادند شیخ ہمیں گفت **بیت** گر ہمہ دین عاشقاں دارید :: بعد ازیں پیش بیت نماز کنید :: بدیں یک حرکت کہ شیخ کرد ہمہ یکبارگی ترک شیخ دادند و آیہ فرار برخواندند شیخ سعدی گوید **بیت** منکر حال عارفاں سر سماع شود :: زمزمہ بیار خوش تا بروند ناخوشاں + مریدے خوب اعتقاد در محبت شیخ بماند ازو پرسیدند کہ چہ دیدی کہ برابر مریدان دیگر نرفتی گفت من خود ایں پیر را در نظر پیر او دیدہ بودم کہ ایں نظرے اثر نماند و عاقبتش بخیر گردانند کہ پیراں را اثرہاست و شجرہ قبول ایشاں را ثمرہاست الغرض چوں موعد عقد رسید آں مرید شائستہ حضرت رسالت را صلی اللہ علیہ وسلم در خواب دید کہ مے فرماید کہ من آمدم تا ابو اسحاق را با خدا آشتی دہم چوں از خواب بیدار شد مے بیند کہ ابو اسحاق جامہ ترسایاں دور کردہ است و لباس آشنایاں پوشیدہ و عہد ایماں از سر تازہ کردہ و انابت آوردہ والحمد للہ علی ذلک عارفے خوش گوید

قطعہ گر توئی یار مرا من نکنم یار دگر + گوشہ گیرم و در گوشہ نہم کار دگر + نقش زیبائے تو آوردہ مرا بر در تو + فارغم کرد ز نقش در و دیوار دگر :: حکایتے کہ از حضرت سلطان المشائخ کردہ اند مناسب ایں معنی است کہ وقتے درویشے بود او را نظر بر دختر پادشاہے افتاد دختر پادشاہ را نیز باوے میلے شد زیرا کہ در عشق درویشی و پادشاہی منظور نیست چنانکہ میان ہر دو معاشقہ شد دختر کس را با آں درویش

فرستاد و گفت تو مرد درویشی ترا با من مواصلت دشوار مے نماید اما یک طریق
ہست اگر آں بکنی بر تو توانم رسید طریق آنست کہ تو خود را مرد متعبد سازی و مسجد
لازم گیری و در طاعت و عبادت مشغول شوی تا ذکر تو شایع شود من از پدر
اجازت طلبم و دیدن تو بیایم آں درویش بر حکم فرمان معشوق ہمچنیں کرد مسجدے
لازم گرفت و بطاعت و عبادت حق مشغول شد چوں ذوق طاعت دریافت
بکلی دل در حق بست و چوں ذکر او در افواہ افتاد دختر بادشاہ از پدر اجازت طلبید
و بزیارت او آمد درویش ہماں و جمال ہماں اما آں دختر درو ہیچ حرکتے و میلے
ندید گفت آخر من ترا ایں حیلہ آموختہ ام اکنوں چہ باشد کہ التفات بمانمی ہر چند
ازیں باب بیش گفت آں درویش نگفت تو کیستی من ترا نشناسم ہمچناں اعراض کرد چوں
حضرت سلطان المشایخ بریں حرف رسید چشم پر آب کرد و فرمود کسے کہ آں ذوق
دریافت با غیرے چہ الفت گیرد ایں ضعیف گوید بیت کسیکہ روے تو بیند
حدیث گل نکند ✤ کسیکہ مست تو باشد حدیث مل نکند ؛ و حضرت سلطان
المشایخ مے فرمود کہ خواجہ عبد اللہ مبارک قدس اللہ سرہ العزیز در ایام جوانی
بازنے عشق داشت در زیر دیوار آمدہ از اول شب تا وقت سحر بایکدیگر حکایت
مے کردند تا بانگ نماز بامداد شد عبد اللہ چناں دانست کہ مگر بانگ نماز خفتن است
چوں نیکو نگاہ کرد صبح دمیدہ بود نظم مؤذن حی علی گویان من از بہر تبے در خوں
نمازے اینچنیں آلودہ یعنی ہم روا باشد ✤ دریں میان ہاتفے آواز کرد کہ اے
عبد اللہ در عشق زنے از اول شب تا آخر بیدار بودہ ہیچ شبے از براے
حق چنیں کردہ چوں ایں سخن بشنید تائب شد و بکلی بحق مشغول گشت و در
انوار المجالس خواجہ محمد نبیرہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس
اللہ سرہ العزیز ہمہ ملفوظات حضرت سلطان المشایخ نبشتہ است و نقل از
حضرت سلطان المشایخ کردہ کہ در بداؤں پسر شحنہ بود جمال باکمال
داشت ہر گاہ کہ او از خانہ بیروں آمدے چندیں خلق مبتلاے او بودندے

من نیز دراں ایام نظرے داشتم حق تعالی اورا چناں جمالے دادہ بودکہ ہر کہ او
دیدے برجائے نماندے ونخواستے ازو بگذرد یک روز از خانۂ خود بیرون آمدم
تا ببینم با او ملاقات نشد گفتم تا او از خانۂ خود بیروں آید باز خواہم آمد باز گشتم
در خانہ آمدم بیقرار گشتم باز بعزم ملاقات بطرف خانہ محبوب رواں شدم رسیدم
نیافتم باز در خاطر افتاد تا او از خانہ بیروں آید من از خانۂ خود باز خواہم آمد باز گشتم
بیتاب شدم میان خانہ وخانۂ محبوب چہار یا پنج کروہ بود بار سیوم نیز بعزم
ملاقات وے بیروں آمدم باز ملاقات نشد از خانۂ او باز گشتم در خانہ آمدم
قریب بیست کروہ چیزے در رفتن وآمدن شد از بے قوتی خواب گرفت
ونزدیک غروب در خواب شدم چوں بیدار شدم بیخود گونہ گشتم وجامہ ؛
بدریدم ازینجاست کہ گفتہ اند کہ بعد از نماز دیگر خواب نباید کرد بعدہٗ والدہ علیہا
الرحمۃ مرا گرد آورد وجامہ پوشانید ومرا از غایت محبت آں جواں کیفیتے
شد روز دیگر در راہے مے گذشتم ناگاہ رایحہ در دماغ آمد معطر شدم
اندیشیدم نزدیک ایں محل سوختن عود نبود بعد از اندیشۂ بسیار یاد
آمد کہ ایں آں کوچہ بود کہ من وآں محبوب یکجا ایستادہ حکایت با
یکدیگر گفتہ بودیم ایں رایحہ نشان وصال او بود الغرض مدتے
شیفتہ وفریفتۂ وے بودم خلق بسیار دنبال او رفتے ومن نیز بودے
بیت کس نیست نہانے نظرے با تو ندارد ٭ من نیز بر آنم کہ ہمہ خلق
بر آنند ٭ یک روز مرا گفت یا فلاں چندیں خلق مرا زحمت میدہند و
لیکن ہر وقت کہ ہست من از آں تو ام ازیں سخن فرحت ومحبت من
زیادہ شد کاتب حروف از والد خود سید مبارک محمد علوی کرمانی سماع
دارد کہ دانشمندے بود در غیاث پور کہ اورا مولانائے مینی خطاط گفتندے
خطے داشت کہ خوش نویساں از لطافت خط او در رشک بودند وعطاردؔ
کہ دبیر فلک است سر بر خط او نہادندے ابیات عطاردے کہ دبیرے

فلک ہمیگوید ٭ بہ پیش خط تو گشتہ است عاجز و لمبار ٭ از خون دو چشم خویش ہر دم
نقش خط تو بدل نویسم ٭ و عثمان کاتب حروف و خوش خطان دیگر شاگرد او بودند
و او مرید سلطان المشائخ بود و آں مولانا کنیزکے داشت کہ باو میل خاطر بود
ناگاہ بسبب مولانا کنیزک را بفروخت بعد فروختن عشق کنیزک دامنگیر او شد
بر خصم کنیزک رفت و از بہائے کہ فروختہ بود با ضعاف آں طلبید چوں خصم سواج
کالا دید امتناع آورد چنانچہ شیخ سعدی گوید ع بایوسف خود نے فروشم
تو قلب سیاہ خود نگہ دار ٭ قیمت کنیزک یکے بدہ کشید خصم رضا نمیداد
آخر الامر تحقیق شد کہ خصم کنیزک یکے از بندگان معتقد سلطان المشائخ
است چوں ایں معنے مولانا را روشن شد دانست کہ ایں درد را دوائے
پیدا گشت مولانا با وجود معلوم کردن دوائے درد خود از غلبۂ سلطان
عشق در دل خود دعوی کرد کہ روا نباشد در راہ محبت دوست را بسیم سیاہ
بفروشم الغرض باستیلائے شوق محبوب و زور آوردن اشتیاق جمال
یار مولانا از دار القرار صبر و شکیبائی از پا در آمد و از جائے بجائے مبدل
گردید کہ خواب و خور از مولانا برفت و گریہ و نالہ مستولی شد و کار بدیوانگی
کشید بیت روئے میپوش اے قمر خانگی ٭ تا نکشد عقل بدیوانگی ٭ آخر
مولانا را بیاد آمد کہ دوائے درد ما جناب مرشد برحق سنت مولانا
گریہ کناں و جامہ دراں بیش حضرت سلطان المشائخ آمد و کیفیت
خود ظاہر ساخت سلطان المشائخ فرمود ہر وقت کہ خصم کنیزک برین
بیاید تو ہم بیائی مولانا بدیں اشارت معتکف آستانہ سلطان المشائخ شد

بیت رقیب گفت بریں چہ میکنی شب و روز	چہ میکنم دل گم گشتہ باز مے جویم
اگر نصیحت دل مے کنم کہ عشق مباز	سیاہی تن زنگی بآب مے شویم

تا روزے خصم کنیزک را بخدمت سلطان المشائخ سعادت
پائے بوس حاصل شد مولانا نیز در آمد و سر بر زمین نہاد

حضرت سلطان المشایخ فرمود مولانا سر برکن امید است که خاطر تو جمع گردد
خصم کنیزک دریافت سلطان المشایخ روے مبارک خود بجانب خصم کنیزک
کرد و حکایت فرمود که مردے بود کنیزک داشت آں مرد را باآں کنیزک محبتے
بود کنیزک را بسببے فروخت بعد فروختن عشق غالب آمد آں مرد بر مشتری کنیزک
رفت ہرچند عجز و زاری کرد و قیمت بیفزود میسر نشد چوں دوست بر دوست نیافت
جامہ پارہ کرد و روے سیاہ کرد و خاک بر سر انداخت در بازار در آمد و ایں سخن
مے گفت که اے مسلماناں سزاے آنکس بہتر ازیں که دوست را بسیم فروشد
چه باشد ہمینکه ایں حکایت سلطان المشایخ تمام کرد خصم کنیزک را روے
بر زمیں آورد و گفت من صدقه حضرت سلطان المشایخ آں کنیزک
را بدیں مولانا بخشیدم سلطان المشایخ خوش شد و در باب خصم کنیزک دعا
ہاے خیر کرد خصم کنیزک را بمولانا ارزانی داشت و مولانا بمقصود رسید الحمد لله
علی ذلک **نکته** در بیان ولولہ عشق حضرت سلطان المشایخ که در باطن
ایں ضعیف است اگرچه ایں دعوی بس بزرگ است مثل گفته اند لقمه پیلان در
حوصله کنجشکان نگنجد ما العصفور فلحمه وما البق فشحمه یعنی چه قدر کنجشک پس
گوشت او چه قدر و چه چیز است پشه پس چربی او چه خواهد بود **بیت** لاف وفات
میزنم در قدم سگان تو ✦ خاک چراے شوم خاک برین وفاے من ✦ حق علیم
و علام است که چه در سماع و چه در غیر سماع در خاطر مے گذرد که از سوز عشق آتش
در خان و مان ننگ و ناموس زنم شیخ سعدی گوید فرماید **بیت** روزے
بدر آیم من ازیں جامه ناموس ✦ ہرجا که بتے چوں تو بہ بینم بپرستم ✦ اے خواجه
بگذارم سر و ساماں را و آتش زنم خان و ماں را و راه صحرائے بگیرم و شورے بر آورم **بیت**
چند پنہاں غم عشق تو خورم طاقت نیست ✦ وقت آں شد که بروں آیم و صد
شور کنم ✦ داشت ہم طاقت صبر بودم شکیبائی ✦ چوں کار بجاں آمد زیں پس
من و رسوائی ✦ و سر و بیابان عشق ہم **قطعه** صحرا و بیابان عشق خوش بخور و تیر انداز

سر نتواند کشید پاے ز زنجیر او + خواہم از آسیب عشق روے بعالم نہم + عرصہ عالم گرفت حسن جہاں گیر او + وبیاباں را از آب چشم شورانگیز خود دریا گردانم **بیت**
خوشا آب دو چشم من ہمہ روے زمیں گیرد + نباید گرد غیرے دامن آں نازنیں گیرد + و دریا را از آہ سینہ بیاباں خشک گردانم امیر خسرو گوید **بیت**
دریا ز آہ سینۂ من خشک شد چنانکہ + ہرگز بچشم خویش نہ بیند کسے نمے + و چوں ازیں باز آیم زنجیر سگان **سلطان المشائخ** در سربندم امیر خسرو گوید **بیت**
زنجیر سگان در خور بر سر من بند + اکنوں سر ایں نیست کہ دستار بہ بندم + بقیۂ عمر عزیز کہ مایۂ عاشقاں است بے مزاحم دریاد آنحضرت بگذرانم **بیت**
عمرم ہماں است انچہ کنم یاد روے تو + جانم ہمانست انچہ نہم زیر پاے تو + و عمر گذشتہ را بواسطۂ محبت آنحضرت باز آرم کیست کہ آرد
انچہ رفت از عمر باز ایں ہم امروز کار لعل تست مگر در نفس آخر بریاد آنحضرت
روم اگر جنازۂ سعدی بکوئی دوست برند + زہے حیات نکو و زہے کمال سعادت **نکتہ** دربیان حقیقت عشق **بیت**

دلبر جاں رباے عشق آمد + سر بسر رہنماے عشق آمد
عشق با سر بریدہ گوید راز + زانکہ داند کہ سر بود غماز
خیز و بنماے عشق را قامت + کہ بوقت است گفت قد قامت
عشق گویندہ نہاں سخن است + عشق پوشندہ برہنہ تن است
آب آتش فروز عشق آمد + آتش آب سوز عشق آمد
عقل مردے است خواجگی آموز + عشق دردے است پادشاہی سوز
خطۂ خاک لہو و بازئ ماست + عالم پاک پاکبازئے ماست
نیست در عشق خطۂ موجود + عاشقاں را چکار با مقصود
عشق مقصود کار مے باشد + عشق را خود نگار مے باشد
عشق را رہنما ورہ نبود + در طریقش سر و کلہ نبود

عشق با عقل ناتمام بود +
عشق با کفر و دین کدام بود +

پیش آنکس که عشق بهرهٔ اوست
کفر و دین هر دو بندهٔ رهِ اوست

هر چه در کائنات جزو و کل اند +
دررهِ عشق طاقهاے بلند +

هر چه از تو زدور گردون است +
از سر ضرب عشق بیرون است

عشق برتر ز عقل و زجان است
لی مع الله وقت مردان است +

کاں ملاقات وصل یزدانی است +

دل خریدار نیست جز غم
غملش سوے جاں آورد
آں نشنیده تخت آدم را
باز عشقش بجا کداں آورد +

چوں رهِ خلد رفت عریاں شد
چوں رهِ عشق رفت سلطاں شد

گر چه جانت زعقل فرزانه است
عقل بگذار کو هم از خانه است

قدم عقل نقد خالی داں +
شعلهٔ عشق لاابالی داں

با لغ عقل رابے یابی
بالغ عشق کم کسے یابی +

عشق راجاں بو العجب داند
زانکه شیون شهد لب داند

هر کجا عشق چهره بنماید
دل وجانش بجمله برباید

چوں ترسی همی زمردن خویش
عاشقی باش تا نمیری پیش

عاشقاں سر نهند بر سر دار
تو بر آنی که چوں بری دستار

صفت عاشقاں زمن بشنو
ورندانی تو این مرا بدو جو

نکتهٔ در بیان ترغیب در عشق و معذرت بیدردان

خداوندا بجود ده آشنائی — نمیرانم چراغ روشنائی
بعشق خود دلم معمور گردان — ز نور دوستی پر نور گردان
بزلف و خال خوبان داده پیوند — دل عشاق را لطف خداوند
برای جان بکار عشق میکوش — ز جام عشق خون ها دمبدم نوش
اگر خواهی حیات جاودانی — براه عشق میرا می توانی +
شهید عشق را مرده نگویند — براه عشق جز زنده نگویند

درین عالم ز ایجاد تو مقصود — رضای حق تعالی دوستی بود
وگرنه من کیائی آن که جان را — دهم از دیده و دل نیکوان را
بعشق زلف شان گردم هوسناک — کنم دل را ز غم ها چاک در چاک
توای زاهد ز عشق خوبرویان — مشو منکر مرو لاحول گویان
شدی غافل ز درد دردنوشان — گدا محروم شد از حسن سلطان
کرشمه کردن خوبان نظر کن — بعشق شکل شان جان و خطر کن
بکنج مسجدی منشین گرفتار — بکار خود رستی نیک هوشیار
ز مانع صنع حق را در نظر آر + — حیوة بی نظر را هیچ مشمار
کمال زاهدان از عشقبازیست — گلستان عافیت در جان گدازیست
صلوة عاشقان از دیده بگذار — نماز زاهدان را خشک انگار
نظر کردن بخوبان مذهب ماست — مرا از هر دو عالم این تمناست
که من باری ز مذهب برنگردم — اگر گردم ازین مذهب نه مردم
به لعل دلفریب خوبرویان + — برغبت می کنم اینک دل و جان
بزاری می کنم زان لب گدائی — توای زاهد دمینی کجائی +
ترا گر عقل هست ای مرد هشیار — همین جا گیر ذوقی از لب یار
که فردا ذوق لب هرگز نیابی — اگر چه جنت الفردوس یابی

نکتہ در بیان رویت باری تعالی وتقدس حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود مولانا فخر الدین زرادی رحمۃ اللہ علیہ کتابیست خمسین نام از اربعین موجزتر بعضے سخنان او را آوردم کہ در بعضے کتب آن را اثبات کردہ است و در بعضے کتب دیگر نفی و ابطال نمودہ یکے از آنہا این سخن است وگفتہ اند کہ اثبات رویت باری تعالی وتقدس بدلیل عقلی مقصور نیست و آنچہ ابو منصور ماتریدی در کتاب خود آوردہ است و رویت بدلیل عقلی اثبات کردہ است درست نیست دلیل ابو منصور ماتریدی رحمۃ اللہ علیہ برین نمط است کہ جسم مرئی است و حرکت او ہم مرئی است پس رویت صفتے است مشترک میان جسم و حرکت علت جواز رویت ہم مشترک باشد فمنقول آنچہ مشترک است میان جسم و حرکت وجود است یا حدوث و حدوث نے شاید زیرا چہ او عبارت است از چیز مسبوق بعدم و عدم نہ علت مے شاید و نہ جز علت پس وجود متعین شد از بہر علت جواز رویت و حق تعالی موجود است پس درست شد کہ حق تعالی مرئی باشد اعتراض مولانا فخر الدین زرادی رحمۃ اللہ علیہ اینست کہ مخلوقیت ہم مشترک است میان جسم و حرکت ازین لازم مے آید کہ وے مخلوق باشد بعدین این نکتہ و این اعتراض بغایت محکم است این را جوابے نگفتہ اند بعدہ فرمودہ اند کہ اہل سنت و جماعت درین مسئلہ چنین تاویل کردہ اند کہ حق تعالے گفتہ است فان استقر مکانہ فسوف ترانی یعنی پس اگر ثابت شود جاے او پس زود است کہ بہبینی رویت معلق باستقرار جبل است و استقرار جبل ممکن و معلق بممکن من حیث ہو ممکن باشد برین دلیل ہم اعتراض کردہ است آنہم لطیف است و محکم و بیان اینست کہ جواز رویت کہ معلق بشرط استقرار جبل است کدام استقرار است در حال استقرار جبل یا در حال تحویل جبل اگر در حال استقرار پس ما ہو الشرط تحقق باشد و المعلق بالتحقیق متحقق بتحقیق فی الحال نیست و اگر در حال تحویل جبل استقرار جبل در حال تحویل ممتنع پس دانستم کہ این نکتہ حقیقت ضعیف است قاضی محی الدین

کاشانی رحمۃ اللہ علیہ از سلطان المشایخ سوال کرد کہ در قصۂ مہتر موسیٰ علیہ السلام بعد از سوال رویت و جواب لن ترانی قرآن چنین خبر میدہد فلما تجلی ربہ للجبل جعلہ دکا وخر موسیٰ صعقا یعنی پس ہر گاہ روشن گردانید پروردگار موسیٰ مر کوہ را گردانید آن کوہ را پارہ پارہ و افتاد موسیٰ بے ہوش کوہ خدائے را دیدیا نہ فرمودند ظاہر آیت دلالت مے کند کہ دیدہ باشد و آنچہ مفسران در تفسیرہا نوشتہ اند تجلی نور ربہ تجلی ملکوت ربہ عدول است از ظاہر بے ضرورتے چہ اتفاق اہل سنت وجماعت است بر جواز رویت فی الجملہ لان کون الباری سبحانہ وتعالیٰ مہیاً للنفس ولغیرہ من صفات الکمال واللہ جل جلالہ موصوف بجمیع صفات الکمال اگر گویند بدلیل معلوم شدہ است کہ در دنیا ہیچکس را رویت نیست زیرا چہ قولے کہ بدان رویت حق تعالیٰ را احتمال توان کرد در دنیا کسے نشان ندادجواب گویم این حکم در جنس انس آمدہ است ازین لازم نیامد کہ جبل را نباشد شاید کہ در آن قوت نہند واو را سمع وبصر وعقل دہند تا بہ بیند وبعد از دیدن باقی نماند و طاقت احتمال لقائش نباشد از ہیبت پارہ پارہ گردد و مہتر موسیٰ علیہ السلام اندازۂ کار روشن کرد و از سوالے کہ میکرد باز گشت حضرت سلطان المشایخ مے فرمود کسانیکہ رویت حق جل وعلی را منکر اند بارے بر چہ وجہ میرند و مردم کہ خوش اند بامید وعدہ فردا خوش اندو حلاوت رویت ہر کسے را باندازۂ شوق آنکس باشد تا شوق نباشد چہ ذوقی ولذت یابد بعضے ازینجا مشتاق میروند و بعضے را ہمانجا شوقے پیدا شود تا ذوقے یابند فاما این کرامت دیگر است کہ ازینجا مشتاق میروند حضرت سلطان المشایخ مے فرمود مرا مشکلے بود کسانیکہ از دنیا میروند پیش از آنکہ بہشت رسند ایشان را رویت خواہد بود یا نہ تا شبے رئیس نام خادم شیخ نجیب الدین متوکل را در خواب دیدم و اینمعنی ازو در خواب پرسیدم جواب گفت از کجا و استبعادی قوی نمود از دیدن این خواب مشکل من زیادہ تر شد

تا شبے عورتے زیبا نام کہ اورا خواہر زادہ خوانده بود بعد از نقل او
در خواب دیدم ہمیں معنی ازو سوال کردم گفت آرے بعضے مرداں
مے بینند و من نیز دو بار دیده ام اورا پرسیدم کہ از کدام عمل ایں دولت
یافتی گفت چند نان من از مخدومان خود مے یافتم ہر روز ازاں یکتاے
نان بدرویشاں میدادم حضرت سلطان المشائخ مے فرمود درویشے
بود سر در خرقہ میکرد ہر ساعت و برے آوردواین سخن مے گفت عجب
است کہ موسیٰ علیہ السلام باکمال نبوت اورا دیدار میسر نشد وطاقت نماند
کہ او را بہ بیند پس ہر کرا نماید او بیند حضرت سلطان المشائخ مے فرمود
امام احمد حنبل رحمۃ اللہ ہزار بار حضرت عزت را در خواب دید بعد ازان
پرسید بندہ بدین دولت بکدام عمل رسد فرمان آمد بتلاوت قرآن باز
عرضداشت کرد تلاوتے کہ با فہم معانی باشد یا غیر آن فرمان آمد بہر شکل
کہ بخواند مے فرمود شاہ شجاع کرمانی قدس اللہ سرہ العزیز چہل سال
شب نخفت یک شب حضرت عزت را در خواب دید بعدہٗ ہر جا کہ رفتے جامہ
خواب برابر خود بردے تا بخسپد بامید آنکہ این دولت را باز در خواب
بیند تا آنگاہ کہ آوازے شنید کہ این دولت ثمرۂ آن بیداریہا بود
مے فرمود در قوت القلوب آوردہ است کہ شیخ الاسلام علی موفق
قدس اللہ سرہ العزیز گفتہ است در خواب دیدم کہ بہ بہشت رفتہ ام چوں
پیشتر شدم در حظیرۂ قدس رسیدم مردے را دیدم در سرادقات عرش گشادہ
و نظر بر حضرت عزت داشت پلک برہم نمیزد پرسیدم کہ این مرد کیست گفت
خواجہ معروف کہ خدا را نہ از خوف دوزخ پرستیدہ است و نہ بامید بہشت
بل حُبًّا لِلّٰهِ شَوْقًا اِلَی اللِّقَاءِ یعنی براے دوستی خدا و شوق دیدار او پرستیدہ
است باریتعالی عز اسمہٗ دیدار خود او را مباح گردانیدہ است تا روز قیامت
و حضرت سلطان المشائخ پرسیدند کہ حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم

شب معراج حضرت عزت را دید فرمودند درین سخن بسیار است اما مذہب
مختار آنست کہ در رویت شب معراج تحقیقے نیست سائل ادلہ زیادہ کرد و
گفت ابو ذر روا گفتہ است حضرت رسالت را صلے اللہ علیہ وسلم پرسید
هَلْ رَأَيْتَ رَبَّكَ نُورٌ قَالَ إِنِّي أَرَاهُ یعنی آیا دیدی پروردگار خود را گفت
پیغمبر بدرستی کہ من دیدم او را فرمودند احادیث دیگر برخلاف این آمدہ پس
رویت شب معراج تحقیق نباشد حضرت سلطان المشایخ فرمود کہ حضرت
امام جعفر صادق رضی اللہ عنہ از فرزندان حضرت مرتضیٰ علی علیہ السلام
وکرم اللہ وجہہ است و یک شعبہ خرقہ حضرت امیر المومنین مرتضیٰ علی علیہ السلام
از آنجانب میرود وقتے کسے پیدا شد کہ خدا را بمن بنمای گفت میدانی تو کہ
قوم موسیٰ علیہ السلام دیدار خواستند عذاب آمد قَالُوا أَرِنَا اللّٰهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ
الصَّاعِقَةُ و موسیٰ علیہ السلام دیدار خواست جواب لَنْ تَرَانِي شنید چہ اگستاخی
میکنی گفت آں عہد موسیٰ بود اما این دولت عہد حضرت محمد است صلی اللہ
علیہ وسلم کمترین چاکران او بایزید بود او گفت لَيْسَ فِي جُبَّتِي سِوَى اللّٰهِ و
ہمچنیں چند نظیر دیگر آورد امام غلامان را فرمود کہ او را بگیرند و در آب غرق
کنند او را در آب انداختند وغوطہ مے دادند او فریاد میکرد یا ابن رسول اللہ
الغیاث الغیاث او ہمچنان مے فرمود کہ در آب غوطہ دہند تا گفت الٰہی
الغیاث در حال گفت اے غلامان ترک او گیرید چون او را بگذاشتند بیامد
و سر در پیش حضرت امام جعفر صادق علیہ السلام بر خاک نہاد و گفت حق
دیدم فرمود چگونہ دیدی گفت از تو فریاد خواستم نرسیدی گفتم اکنون
فریاد از خدا تعالیٰ خواہم در حال روزنے از درون سینہ من پیدا شد
درو نگریستم ہرچہ میخواستم معاینہ کردم زہے سوال آنمرد و زہے جواب امام
جعفر صادق رضی اللہ عنہ کہ بکمال عقل او را چہ طریق جواب داد مے
فرمود صیقعو را حرم مہتر موسیٰ علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام بود پیش موسے علیہ السلام

آمد و گفت آرزو دارم کہ جمال تو ببینم موسیٰ علیہ السلام فرمود نتوانی دید ہرچند کہ مانع
مے شد صیفورا باز نمے ایستاد بضرورت برقعہ برداشت امیر خسرو خوش گوید بیت
برون آر از درون دیوانہ گردان ہوشیاران را ولیکن خسرو دیوانہ را دیوانہ تر
گردان * چون صیفورا نظر بر آن جمال انداخت نابینا شد سہ کرت و بروایتے
ہفتاد کرت برقعہ دور کرد و صیفورا نابینا مے شد و بدعاے حضرت موسیٰ چشم
باز مے یافت درین میان ہاتفے آواز داد اے موسیٰ محبت از طایفہ آموز کہ
چندین کرت نابینا شد و باز دیدار میخواہد و تو بیکبارگی اِنِّی تُبْتُ اِلَیْکَ یعنی تحقیق
کہ توبہ کردم من بسوئے تو مے گوئی حضرت موسیٰ علیہ السلام را بدین سخن حیرتے
بیفزود و حضرت سلطان المشائخ بخط مبارک خود در قلم آوردہ است چون
اہل بہشت جمع شوند بہشتیان آرزوے لقاے پروردگار ذوالجلال لایزال
کنند و در دار الضیافت جمع آیند ابرے سفید گرد بر گرد ایشان برآید و کوشکہاے
آن ابر مرصع بہ در و جواہر بس مکلل مشک باریدن گیرد چنانکہ ہواے بہشت
ہمہ کافور و مشک گردد پس حضرت ذوالجلال جمال خود بنماید ہشتاد ہزار سال در
لذت رویت بمانند یَوْمَ یَقُوْمُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِیْنَ یعنی روزیکہ قایم شوند مردم
نزد پروردگار عالمیان و در تفسیر حقایق آوردہ است چون ایستادہ بمانند خطابے
آید کہ در دنیا امتثال اوامر و نواہی شرع نمودہ اید نشستہ جمال ذوالجلال مارا
مشاہدہ کنید از براے رعایت ادب ننشینند حق سبحانہ تعالیٰ فرشتہا پیدا آرد
تکیہ کنند بر آن فرشتہا حضرت عزت را ببینند چون مدتے بگذرد آرزوے لقاے
پدران و مادران کنند حضرت عزت ہمہ را جمع کند چنانچہ در روز جمعہ خلق جمع شوند
یکدیگر را بینند بعد ازان فرمان صادر شود کہ دیگر چہ آرزو دارید ہر آرزو کہ باشد
یابید ولکم فیہا ما تشتہیہ الانفس و تلذ الاعین و انتم فیہا خالدون اللہم
ارزقنا لقاءک بکرمک یعنی و خاص شمار است اے مومنان چیزیکہ بخواہد
نفسہاے شما و لذت یابند چشمان و شمایان در آن بہشت ہمیشہ باشید

اے بار خدایا روزی گردان مرا دیدار خود بکرم خود شیخ خوش گوید ؎ شادی
بروزگار گدایان کوئے او ست ٭ بر خاک رہ نشستہ بامید رویت اند ٭ امیر حسن
شاعر بخدمت حضرت سلطان المشایخ عرضداشت کرد کہ نعمت رویت کہ مومنان
را وعدہ است فردا خواہد بود بعد از حصول آن از نعمت ہا دیگر چہ بیند بر لفظ
مبارک راند کہ سخت کوتاہ نظری باشد کہ بعد از ان بچیزے دیگر نظر کند درین محل
باز عرضداشت کرد کہ شیخ سعدی گفتہ است ؎ افسوس بر آن دیدہ کہ روئے
تو ندیدہ است ٭ یا دیدہ کہ بعد از تو بروئے نگریدہ است ٭ حضرت سلطان
المشایخ این بیت را استحسان کرد و فرمود کہ نیکو گفتہ است کاتب حروف در ملفوظ
حضرت شیخ الاسلام معین الدین سنجری قدس اللہ سرہ العزیز نبشتہ دیدہ است
کہ یکے از بزرگان طریقت کہ از اہل عشق بود در مناجات مے گفت الٰہی اگر تو
زمن ہفتاد سال را حساب خواہی من از تو ہفتاد ہزار سال را حساب بخواہم
زانکہ امروز ہفتاد ہزار سال است کہ ندا الست بربکم گفتۂ و جملہ را در شور آوردۂ
پاے کوفتن گرفت و گفت اینجملہ شور ہا کہ در زمین و آسمان است از شوق
الست الست ہمینکہ آن بزرگ این سخن گفت ندا آمد کہ جواب شنو روز شمار
ہفت اندام ترا ذرہ ذرہ گردانم و بہر ذرہ دیدار نمایم و گویم اینک حساب ہفتاد
ہزار سال کفارت نہادیم باب نہم در سماع و وجد و رقص و غیر ذلک

نکتہ دربیان سماع حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز
مے فرمود سماع بر چہار قسم است حلال و حرام مکروہ و مباح اگر صاحب
وجد را میل بسوے حق بیشتر است آن مباح است و اگر میل بمجاز بیشتر است
مکروہ است اگر میل بکلی طرف مجاز است آن حرام است و اگر میل بکلی
طرف حق است آن حلال است پس مے باید کہ صاحب این کار حلال
و حرام و مکروہ و مباح بشناسد و مے فرمود کہ چندین چیز مے باید تا سماع
مباح شود مُسمِع و مُستَمِع و مَسمُوع و آلہ سماع مسمع یعنی گوئیندہ مرد تمام

باشد کودک نباشد و عورت نباشد و مستمع آنکه مے شنود از یاد حق خالی نباشد و مسموع آنچه بگویند فحش و مسخرگی نباشد و آلہ سماع مزامیر است چون چنگ و رباب و مثل آن میباید که درمیان نباشد اینچنین سماع حلال است و سماع صوتی است موزون چرا حرام باشد و میفرمود سماع علی الاطلاق حلال نیست و علی الاطلاق حرام نیست بلکہ گفته اند که از بزرگے پرسیدند سماع چیست گفت تا مستمع سماع کیست میفرمود که پیش شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز در اباحت و حرمت سماع که دراں اختلاف علما است ذکر کردند فرمود سبحان اللہ یکے سوخت خاکستر شد و دیگرے هنوز در اختلاف است تفاوت ہمین شیخ سعدی گوید بیت آتش اندر پختگاں افتاد و سوخت ✤ خام طبعاں ہمچناں افسردہ اند ✤ نیز شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز نقل کرد که السماع یحرک قلوب المستمعین و یوقد نار الشوق فی صدور المشتاقین یعنی سماع آوازے موزون و جنبش مے آرد دلہاے شنوندگان را و مے افروزد آتش شوق را در سینہ ہاے مشتاقان و میفرمود که گروہے از مشائخ سماع بدین وجہ روا دارند که بے اختیار باشند چون باختیار باشند آن سماع معلول باشد و مولانا علامۃ الوری فخر الدین زرادی خلیفہ حضرت سلطان المشائخ در رسالہ اباحت سماع را از امام غزالی آوردہ است اول درجہ سماع فہم مستمع است یعنے فرود آمدن سماع بر معنی که در دل مستمع واقع مے شود و پس ثمرہ آن فہم وجد پیدا مے آید و ثمرہ وجد حرکت جوارح حاصل میشود و ایمعنی مختلف است باختلاف احوال مستمع و مستمع را چہار حال است اول آنکہ سماع بمجرد طبع باشد یعنی او را لذتے و حظے نباشد جز آنکہ تلذذ کرد از الحان و نغمات و این مباح است فاما درین قضیہ حیوانات دیگر شریک اند دوم آنکہ مستمع سماع حمل کند بر صورت مخلوق معین یا غیر معین و این سماع جوانان ذی شہوت بود و این از آنہاست که تکلم بسبب

خبث و دناءت آن نتوان کرد سیوم آنکه مستمع سماع بر احوال نفس خود
حمل کند تقلیب احوالے که با خدا یتعالی دارد و این سماع مریدانست
خاصه مریدان مبتدی زیراکه مریدان را لامحاله مرادی است و مراد ایشان
معرفت باریتعالی و وصول الی الحق و ایشان را در سلوک احوال پیش مے
آید از قبول و رد و وصل و هجر و طمع و نومیدی و آنچه مشتمل است بر صفت
اشعار چهارم آنکه سماع مستمع عین حق باشد بحدیکه در حالت سماع در عین
شهود باشد همچو حال زنانے که در مشاهده مهتر یوسف علیه السلام
دستها بریدند و از خود خبر نداشتند اهل این مقام عبور کردند بچیزیکه فانی
گشتند از همه چیز مگر از حق جل و علی و اینمقام واصلان و کاملان است

نکته در بیان آداب سماع حضرت سلطان المشائخ

قدس الله سره العزیز مے فرمود سماع را چند چیزے باید اما زمانے
خوش که در آن فراغ دل باشد و خاطر متردد نباشد اما مکان دلکش
چنانکه از دیدن آن روح پیدا آید اما اخوان باید که بهم از یک جنس باشند
یعنی هر که حاضر میشود از اهل سماع باشد و مے فرمود بوقت در سماع
نشستن بوے خوش کند و جامه پاکیزه پوشد مولانا فخرالدین
زرادی رحمة الله علیه در رساله خود آورده است که ادب دیگر
آنکه سماع بگوش هوش شنود و قلیل الالتفات و محترز باشد از
نظر بجانب مستمعان و تنحنح و تثاوب و سر فرو دافگنده باشد
در فکرے که مستغرق باشد و دل او متماسک از تصفیق و رقص
و سائر حرکات و مرادات آداب دیگر آنکه تا تواند نخیزد و گریه با واز نکند و این
جائے است که او را قدرت بر ضبط نفس خود باشد و اگر رقص و گریه کند او را مباح باشد اگر قصداً
نباشد زیراچه گریه حزن را ببرد و رقص سبب تحریک سرور است و کل سرور مباح است و ادب دیگر
آنکه موافقت قوم کند در قیام اگر یکے از قوم ایستاده در وجد صادق یا آنکه ایستاده بنیت اظهار وجد

فَلَا بُدَّ مِن مُوَافِقَةٍ چون شیخ بدرالدین سمرقندی رحمۃ اللہ علیہ برحمت حق پیوست
او را در سنکوله دفن کردند روز سیوم سلطان المشائخ حاضر شد مجلس عالی منعقد
شد سماع درداده بودند سلطان المشائخ پیشتر رسیدند و در حظیرہ دیگر نشستند چون
ایشان در سماع برخاستند سلطان المشائخ نیز برخاستند بعضے گفتند میان
شما و ایشان بعد مسافت است شما بنشینید سلطان المشائخ فرمود
موافقت شرط است کاتب حروف از والد خود سماع دارد که شیخ بدرالدین
سمرقندی سخت بزرگ بود خلیفه شیخ سیف الدین باجرزی بود و شیخ
نجم الدین کبریٰ را دریافته بود و سید زائرالحرمین و حافظ و دانشمند بود در بیہے
کمال کسے که در وے این همه فضائل است و در سماع غلو تمام داشت سبب
سلطان المشائخ سماع نشیدے و بغایت خوبصورت و نیکوسیرت بود علیه
الرحمۃ و ادب دیگر آنکه در رقص در نیاید کسیکه گران نماید بر قوم که ایشان را مشوش
گرداند و نقل کذا فی العوارف عن ممشاد علو دینوری رحمۃ اللہ علیہ ایت قال
رایت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی المنام فقلت یارسول اللہ ھل تنکر من ا
السماع شیئاً فقال ما انکرہ ولکن قل لھم یفتحون قبله بالقران ویختمون بعده بالقرآن
فقلت یارسول اللہ انھم یو ذوننی و یبسطون علی فقال احتملھم یا ابا علے
ھم اصحابك وکان ممشاد یفتخر یقول کنا فی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
نکتہ در بیان تحمیل الفاظے که میان شعرا مصطلح شده و در اوصاف معشوق
سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود از زلف قرب خواهد قوله
تعالی لیقربونا الی اللہ زلفی یعنے تا اینکه مقرب گردانند مارا بسوے خدا نزدیک
گردانیدن و از لون جنت و از چشم نظر رحمت او ولتصنع علی عینی یعنی و از
براے نظر رحمت بر من و کفر پوشیدن باشد و زلف را از ان کافر گویند
که او دانه خال در پوشد مصرع کافر نشوی قلندری کار تو نیست ، یعنی تا
ہستی و اعمال و صدق بر تو پوشیده نشود دعوی عشق از تو درست نیاید

وتا از نفس مرتد نشوی کار نکنی نا ما کاتب حروف در رسالۂ سماع کہ تالیف مولانا
فخر الدین زرّادی است رحمۃ اللہ دیدہ است مراد وقت چیزے خواہد بود
کہ حائل باشد میان بندہ وطاعت حق تعالیٰ و از بیاض وجہ نور ایمان وسواد
حال ظلمت معصیت وجز آن معانی کہ نقصان مقام وحال است پس
تحمیل الفاظ اوصاف حق کسے است کہ مستقل شود فہم از ظواہر الفاظ سوے
چیزیکہ کہ مناسب از الفاظ است از امور حق جل وعلی پس الفاظ اشعار ہمچو الفاظ
امثالی است مراد از آن امثال چیزے باشد کہ مناسب باشد ومصرف امثال
غیر آنکہ ظواہر آن امثال بر آنمعنی است پس این واقع تر است در نفوس و
موثر تر است در قلوب زیراکہ مے نماید ترا چیزیکہ در خیال بستہ در صورت تحقیق
وآنچہ بدان وہم گماشتہ در معرض یقین وغائب در لباس حاضر وبراے آنمعنی
است کہ حق جل وعلی امثال را بیشتر آوردہ در کتاب مبین وکتب منزلہ وہمچنیں
در کلام رسول صلی اللہ علیہ وسلم وکلام سائر انبیا صلواۃ اللہ علیہم وصحابہ رضی
اللہ عنہم اجمعین تلک الامثال نضربہا یعنی آن مثال ہا مے آرم ملن براے
مردمان بسیار واقعست ومایعقلہا الا العالمون یعنے درنمے یابند آن امثال
را مگر عالمان وحضرت سلطان المشائخ مے فرمود ہر حرف کہ در سماع
شنیدہ ام صفتے شنیدہ ام از صفات حق عزوجل وعلے تا این غائت آن
حرف باوصاف حمیدہ شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر فرید الحق والدین حمل
کردہ ام تا روزے درحالت حیات شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہ
العزیز از جمع گوئندہ این بیت شنیدم بیت مخرام بدین صفت مبادا +
چشم بدت رسد گزند ے + مرا اخلاق پسندیدہ واوصاف گزیدہ وکمال
بزرگی وغایت لطافت ایشان یاد آمد چنان درگرفت کہ بدین حرف سید
چشم پرآب کرد بعدہ بسے برنیامد کہ برحمت حق بپیوستند و مے فرمود کہ فردائے
قیامت فرمان دررسد کہ ہر بیتے کہ مے شنیدید آن را بر اوصاف ما حمل

بیمکر دید گویند آرے فرمان رسد کہ اوصاف حادث و ذات ما قدیم حمل اوصاف حادث بر قدیم چگونہ روا باشد گویند خداوندا از غایت محبت مے گردیم فرمان رسد چون از محبت بیگر دید بر شما رحمت کردیم بعدہ سلطان المشائخ چشم پر آب کرد و فرمود یا کسے کہ مستغرق محبت حق است این عتاب است با دیگران چہ خواہد کرد درین محل امیر حسن شاعر عرضداشت کرد کہ بندہ را ہیچ وقت آنچنان ذوق پیدا نمے شود کہ در سماع فرمود کہ اصحاب طریقت محبت را و مشتاقان را ہمان ذوق است کہ در آتش میزنند و گرنہ آن بودے بقا کجا بودے و در بقا ذوق بودے در اثنائے آن مقام چشم پر آب کرد و نفسے از سینۂ مصفا بر آورد و فرمود کہ مرا وقتے در خواب چیزے نمودند من این مصراع گفتم ع اے دوست بدست انتظارم کشتی ◆ و باز این مصراع را ہم در خواب اعادہ کردم ◆ اے دوست بہ تیغ انتظارم کشتی ◆ چون بیدار شدم یادم آمد کہ این مصراع ہمچنین است اے دوست بزخم انتظارم کشتی ◆ بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام ربما یسمع السالک صوتاً من البراغیث ویفھم کلاماً مفھوماً من ذوق الباب وکذا من الذباب واصوات الطیر وسمع علی رضی اللہ عنہ صوت ناقوس قال اتدرون ما یقول قالوا لا فقال یقول سبحان اللہ حقاً حقاً ان المولی قد یبقی نکتہ در بیان وجد اہل سماع حضرت سلطان المشائخ قدس سرہ العزیز مے فرمود از نود و نہ نام اسم الواجد است و واجد از وجد است چنانچہ بمعنی بخشندۂ وجد آمدہ و بمعنی صاحب وجد آمدہ و بمعنی در حق باریتعالی درست نیاید پس اینجا بمعنی معطے الوجد است فاما مولانا فخر الدین زرادی در رسالہ خود مے توید کہ خواجہ عثمان مکی در حقیقت وجدے گوید کہ عبارات وجد ممکن است زیرا کہ وجد سریست از اسرار الہی عند المومنین الموقنین یعنی نہادہ است نزد مومنان صاحب یقین ابو سعید خراز گفتہ است اَلوَجدُ رَفعُ الحِجَابِ وَمُشَاھِدَۃُ الرَّقِیبِ وَحُضُورُ الفَھمِ وَمُجَادِثَۃُ الشیءِ وَآنَسُ المَقصُودِ

از بعضے پرسید از وجد صحیح فرمود قبول وجد اوست متواجدان اما حکما گویند
که وجد چیست یعنے وجد در دل فضل ہست شریفه که متعذر ہست نطق بر آن
و اخراج آن بلفظ پس بیرون مے آرد آنرا نفس بالحانات و نغمات ہر گاه که آن
ظاہر شود سرور و حرکت جوارح پیدا آید نکته دربیان احوالے که در سماع پیدا
مے شود حضرت سلطان المشائخ قدس الله سره العزیز میفرمود این
ہر سه قسم ہست انوار است و احوال ہست و آثار ہست و آن از سه عالم نازل
مے شود و آن سه عالم ملک و ملکوت و ما بینهما جبروت یعنے در حالت سماع
انوار نازل مے شود از عالم ملکوت بر ارواح بعد از ان در دل پیدا آید آنرا
احوال گویند آن احوال از عالم جبروت است بر قلوب بعد از ان بکلی در
حرکت ظاہر مے شود که آنرا آثار گویند آن از عالم ملک است و مے فرمود که وقتے
حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم از غزا آمد فرمود کسے باشد که دف زند
ام المومنین عائشه رضی الله عنها دف برداشت و بنواخت و این شعر
مے گفت شعر اتیناکم اتیناکم فحیونا نحیاکم + اتیناکم اتیناکم فحیونا نحییکم +
ولولا التمرة الحمراء ما کنا لوادیکم + ولولا دعوة الرحمن ما کنا بوادیکم + فقال
رسول الله صلی الله علیه وسلم قوے یا عائشه و میفرمود وقتے رسول علیه
الصلوٰة والسلام میان یاران نشسته بود جبرئیل علیه السلام این آیة آورد
و اذا سمعوا ما انزل الی الرسول تری اعینهم تفیض من الدمع مما عرفوا
من الحق رسول از وجد برخاست حجله کرد و نشست چنانچه از وجد ردا مبارک از کتف
مبارک درمیان جمع افتاد این حکایت معروف ست که در آنمجلس جمعے از اصحاب بودند یکان قطعه
کردند و بردند و مے فرمود که در عہد رسول علیه السلام شخصے بود که او را کعب زہیر گفتندے در
جاہلیت ہجے چند در ہجو رسول علیه السلام گفته بود بعد ازانکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم فتح مکه کرده بود
مکه بود او را خبر شد که رسول علیه السلام صحابه را فرموده است ہر جا که زہیر را بیابند بکشند این خبر چون
رسید از بیم صحابه لباس زنان پوشیده [illegible] نزد رسول علیه السلام آمد ایمان آورد و شعرے انشا کرد

رسول علیہ السلام پرسید کہ تو کیستی گفت من کعب بن زہیرم از یمم اصحاب تو
این لباس پوشیدہام شصت بیت در ہجو رسول علیہ السلام گفتہ بودم این زمان
صد و بیست اضعاف آن در مدح گفتہ ام رسول علیہ السلام گفت بخوان خواندن
گرفت تا بدین بیت رسید شعر نُبِّئتُ ان رَسُولَ اللّٰہِ اَوْعَدَنِي وَالعَفْوُ عِنْدَ
رَسُوْلِ اللّٰہِ مَامُوْلُ رسول علیہ السلام فرمود اعادت کن اعادت کرد و رسماع
ازینجاست کہ اعادت مے فرمایند رسول علیہ السلام جامۂ برد باو عنایت کرد انجا
کہ درویشان بقوالان خرقہ مے دہند چون رسول علیہ السلام وفات یافت
معاویہ گفت صد دینار بتو میدھم آن بردمن دہ تا بدہ ہزار رسانیدن داد چون
خلافت بمعاویہ رسید کعب بن زہیر وفات یافتہ بود بفرزندان اوکس فرستاد
کہ آن برد من دہید بیست ہزار دینار بایشان داد و آن برد را ازیشان بستد
شیخ الشیوخ در عوارف آوردہ است کہ این زمان در خزانہ خلیفہ ناصرالدین
است وے فرمود کہ وقتے رسول علیہ السلام بباغے رفت و ابوموسیٰ
اشعری را فرمود کہ تو بر در باغ باش اگر کسے آید بے اذن من نگذاری و درون
باغ چاہے بود رسول صلعم پاے ہاے مبارک خود در میان آن چاہ فروہشتہ
بنشست در آن حال امیرالمومنین ابوبکر صدیق آمد ابوموسیٰ اشعری حضرت
رسالت را از آمدن ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ خبر کرد رسول صلی اللہ علیہ و
سلم فرمود کہ او را بگذار تا بیاید ابوبکر آمد بر استائے حضرت رسالت صلی اللہ
علیہ وسلم ہم بر آن ہیئت پاے ہا در چاہ فروہشتہ بنشست بعد امیرالمومنین
عمر رضی اللہ عنہ آمد از آمدن او نیز خبر کرد با آن بشارت درون طلبید آمدہ
جانب چپ رسول علیہ السلام ہم بر آن ہیئت بنشست بعدہ امیرالمومنین
عثمان آمد بعد از رخصت درآمد و بر ہمان ہیئت مقابل رسول علیہ السلام
آمدہ بنشست بعدہ امیرالمومنین علی کرم اللہ وجہہ آمد بعد از اذن درآمد و بر آن
ہیئت بنشست بعدہ رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ہمچنین کہ امروز نیک

جائیم موت هم یکجا خواهد بود و بعث هم یکجا خواهد بود بعده حضرت سلطان
المشائخ قدس الله سره العزیز فرمود حالے که درویشان اهل دل را پدید امیشود
از نجاست وے فرمود موسیٰ علیه السلام از چیزے متوحش شدے عصائے
او تسبیح گفتے و او ازان انس گرفتے وے فرمود که شیخ احمد غزالی چنین آورده
است که بعد ازانکه موسیٰ علیه السلام بشرف مکالمت حق تعالیٰ مشرف شد
هرکرا نظر بر جمال وے افتادے مے سوخت فرمان شد که برقع پیش روے
خود گیر برقع گرفت از نور روے موسیٰ علیه السلام آن برقع مے سوخت برقعے
از ابریشم کرد آن نیز بسوخت بعد ازان از آهن گرفت آن هم بسوخت موسیٰ
علیه السلام متحیر ماند حضرت جبرئیل علیه السلام آمد و گفت یا نبی الله بطلب جامه که درویش
از سر حالت آن خرقه کرده باشد برقع بساز موسیٰ علیه السلام طلب کرد نشان
یافت فلان چادر درویشان نند پریشان باشد برفت پریشان یافت ازان برقع
ساخت و بر روے خود انداخت نسوخت و سالم ماند وے فرمود حضرت
موسیٰ علیه السلام را حالے غالب بود تا بحدے که روزے آسیب زد کلاه قلنسوه
او بسوخت و بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نبشته دیده ام که
بعضے را حالے در سماع غالب مے باشد که تمیز نمے ماند و بعضے را اگرچه حالے
مے باشد فاما مغلوب نمے شود و کمال در آنست که در سماع مغلوب نشود
و بعضے در سماع از خود بیخبر گردند که اگر میخ آهنی در پاے ایشان رود ندانند و
بعضے در سماع با خداے چنان حاضر شوند که اگر برگ گلے در زیر پاے ایشان
باشد دانند و این مرتبه کاملانست وے فرمود که شیخ بدرالدین غزنوی
از شیخ شیوخ العالم قدس الله سرهما العزیز سوال کرد که بیهوشی اهل سماع از
کجاست حضرت شیخ شیوخ العالم قدس الله سره العزیز فرمود ازانکه ندائے
الست بربکم شنیدند بیهوش گشتند ازان روز باز بیهوشی در ایشان مرکوز است
چون سماع شنوند آن بیهوشی در ایشان اثر کند حیرت و حرکت در ایشان

ظاهر شود سلطان المشایخ می‌فرمود سماع بر دو نوع است با جم و غیر جم با جم آنست که اول
سماع بجوم می آرد و اینکس در جنبش می شود و این را شرح نتوان داد اما غیر با جم آنست
بعد از آنکه سماع اثر کند آنکس آنرا تحمیل کند بر حضرت حق سبحانه یا بر پیر خود یا جائے که در
دل او بگذرد وی فرمود که فارابی حکیم بود روزے در مجلس خلیفه در آمد با جامه مختصرے
و صورتے مختصرے پیش خلیفه سماع آغاز کرد چنگ بست و بنواخت آن حکیم سماع را سه
قسم کرده اول مضحک یعنے خنده آرنده و دوم مبکی یعنے گریه آرنده سیوم منمی یعنے بیهوش
گرداننده القصه چون چنگ آغاز کرد اول همه مجلس بقهقهه خندیدند باز چنان
نواخت که همه در گریه شدند باز چنان نواخت که بیهوش شدند آنگاه او در جائے
چیزے نوشت و برفت که فارابی قد حضر ههنا و غاب یعنی تحقیق ظاهر شد
اینجا و پوشیده شد چون اهل مجلس از سماع بهوش باز آمدند سخنے در جائے نوشته
دیدند دریافتند که حکیم فارابی بود وی فرمود که همین حکیم بود که خلیفه را بد عقیده
کرده بود که شیخ شهاب الدین ازین مذهب گردانید و بمذهب اهل سنت
و جماعت باز آورد در باب وهم در نکته حکایات تحریر یافته است وی فرمود روزے
خواجه خضر علیه السلام بخدمت شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین
قدس الله سره العزیز آمد و درویشان سماع آغاز کردند شیخ شیوخ العالم
بر سر سجاده نشسته بود هر دو دست مبارک خود برآورد و این بیت بلند
خواند بیت صاحب دردے کجاست تا بنمایم * صد گریه زار زیر هر خنده
خویش * وی فرمود که از شیخ ضیاء الدین رومی شنیده ام که گفت
مرا یارے بود او را در سماع حالے و شوقے و ذوقے بودے بعد از نقل
او در خواب دیدم که در بهشت مقامے رفیع یافته است فاما مغموم تهنیت
آن مقام رفتم و گفتم چرا مغمومی گفت اینمقام یافته ام اما لذتے و ذوقے که در
سماع بود نمی یابم وی فرمود جنید نام قوالے بود من از وے شنیدم
که شیخ شرف الدین کرمانی ساکن قصبه ستی بود در سماع

جان داده است باین بیت **بیت** هر روز زدید جان من آواز مرا + زنهار براه دوست درباز مرا + شیخ **شرف الدین** گفت درباختم و جان دادم در زمان جان داد و بجانان رسید الحمد للہ علی ذلک نے فرمود از قاضی **حمید الدین** ناگوری بمارسیده است کہ مجلس سماع بود و قوالان کامل حاضر بودند درنے گرفت صاحب سماع شبانہ گفت بیائید اگر کسے را باکسے تفاوت حالے باشد بایکدیگر صفا کنید صفا کردند ہم موثر نیامد باز گفت نباید کہ بیگانہ درآمده باشد تفحص کردند نبود ترک سماع کردند باستغفار مشغول شدند در اثنائے آن درویشے رسید این بیت خواند **بیت** کس را چو تو معشوق مبارک پے نیست + اے جان جہان مثل تو در رے زمین نیست + باستماع این بیت اثرے ظاہر گشت و عزیزے در آنمجلس جان داد و دیگران آن درویش را منع کردند کہ دیگر این بیت در سماع مگوی و میفرمود کہ در خانقاه خواجہ **یوسف چشتی** قدس اللہ سره العزیز عزیزان چشت سماع در دادند قوال این بیت گفت **بیت** عاشق ہموارہ مست و مدہوش بود + وز یاد محب خویش بیہوش بود + فردا کہ ہمہ بحشر حیران باشند + نام تو درون سینہ و گوش بود + این دو بیت سخت بگرفت دو نفر از درویشان چنان مدہوش شدند کہ خرقہ ایشان برقرار ماندہ بود و ایشان ناپیدا شده بودند حضرت **سلطان المشائخ** نے فرمود کہ وقتے قاضی **منہاج الدین** جورگانی را شیخ **بدر الدین** غزنوی رحمت اللہ علیہ طلبید و آن روز دوشنبہ بود وعده کرد کہ چون از تذکیر فارغ شوم بیایم بعد از آمدن قاضی سماع آغاز کردند قاضی **منہاج الدین** را این بیت بگرفت **بیت** نوحہ میکرد برمن آئین نوحہ گرد مجمعے + در دل سوزم برآمد نوحہ گر آتش گرفت + دستار و خرقہ کہ پوشیده بود پارہ پارہ کرد امیر خسرو خوش گوید **بیت** خوش آن حالے کہ با شم گرد کویت + رخے پرخون گریبان پارہ پارہ + وے فرمود قاضی **منہاج الدین** مردے صاحب ذوق بود

روز دوشنبه در تذکیر او میرفتم این رباعی خواند رباعی لب بر لب دلبران بهوش کردن + و آهنگ سر زلف مشوش کردن + امروز خوش است و لیک فردا خوش نیست + خود را چو خسے طعمهٔ آتش کردن + چون این بیت شنیدم بیخود شدم وساعتے گذشت تا بخود باز آمدم وے فرمود شیخ نظام الدین ابوالمؤید رحمة الله علیه دیدم بر در مسجدے در پاے نعلین داشت از پاے کشید و بدست گرفت و بمسجد در آمد و دوگانه بگذارد بر ہیئتے که من ہیچکس را در نماز بر آن ہیئت ندیدم بعده بر بالاے منبر رفت مقرئیے بود خوش خوان آیتے خواند بعده شیخ نظام الدین ابوالمؤید آغاز کرد که بخط باباے خود نبشته دیده ام ہنوز سخن دیگر نگفته بود که این سخن در حاضران در گرفت انگاه این دو بیت بگفت

بیت نه از تو نه از عشق تو حذر خواهم کرد	جان از غم تو زیر و زبر خواهم کرد +
پر درد دلے بخاک در خواهم شد	در عشق سرے زگور بر خواهم کرد

وے فرمود که وقتے حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز خواست که سماع بشنوند گوینده حاضر نبود مولانا بدر الدین اسحاق را فرمود که آن مکتوب که قاضی حمید الدین ناگوری فرستاده است بیار مولانا بدر الدین خریطه که در آن مکتوبات بود آورد و دست در خریطه انداخت ہمان مکتوب بدست آمد شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر قدس الله سره العزیز فرمود که بایست و بخوان مولانا بدر الدین ایستاد و خواندن گرفت در آن مکتوب این نبشته بود فقیر حقیر ضعیف نحیف محمد عطا که بندهٔ درویشانست و از سر و دیده خاک قدم ایشان شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر را از استماع این کلمات حالتے و ذوقتے پیدا شد و بعده در آن مکتوب این رباعی بود خواند بیت

آن عقل کجا که در کمال تو رسد	وان روح کجا که در جمال تو رسد
گیرم که تو پرده بر گرفتی ز جمال	وآن دیده کجا که در جمال تو رسد

وے فرمود وقتے من عرضداشت بخدمت حضرت شیخ شیوخ العالم

شیخ کبیر نبشته بودم این رباعی در قلم آورده بودم **رباعی** زان روی
که بندهٔ تو دانند مرا + بر مردمک دیده نشانند مرا + لطف تماست که عنایتے
فرموده است + ورنه نکیم وچه ام چه خوانند مرا + بعده بخدمت حضرت
شیخ شیوخ العالم آمدم این رباعی یاد کردم فرمود که تو این رباعی را که نبشته
بودی یاد گرفتم من فرمود وقتے **شیخ شیوخ العالم** این بیت خواند **بیت**
نظامی این چه اسرار است کز خاطر عیان کردی + کسے سترش نمیداند زبان
درکش زبان درکش + هر بار که این بیت بر لفظ مبارک میراند تغیرے پیدا میشد
چون شب شدے نیز این بیت مے فرمود و حالے پیدا مے شد بعده حضرت
سلطان المشائخ فرمود که چه بود در خاطر مبارک ایشان که این بیت
مے گویانید و مے فرمود **شیخ سیف الدین** باخرزی رحمة الله علیه گفتے که
من مسلمان کردهٔ این بیت ثنائی ام عزیزے حاضر بود بیتے خواند چنان نمود
که این بیت است **بیت** بر سر طور هوا طنبور شهوت میزنی + عشق ولن
ترانی را بدین خواری مجو + بعد حضرت **سلطان المشائخ** فرمود **بیت** خاکپای
راه عیاران این درگاه را + بر کف دست عروس مهد عماری مجو + **امیر حسن**
عرضداشت کرد که عماری چیست فرمود که مردم آن را که عماری گویند عماری نیست
عمار نام مردے بود که این عماری ساخته اوست و نیز **سیف الدین** باخر
بارها گفتے که کاش مرا آنجا ببرندے که خاک ثنائی است تا من آن را سرمهٔ
چشم خود کنم و مے فرمود که **شیخ الاسلام بهاؤالدین زکریا** وصیت کردے که
فخری نامه یاد گیرند که در آن فوائد بسیار است و مے فرمود که در بداؤن
بزرگے بود که مثل او بزرگے نبود او گفتے که دریغا فخری نامه در پیرانه سالی
بدست من افتاد اگر در جوانی بدست من افتادے بقوت او کارهاے شگرف
کردمے **نکته** در بیان رقص و تخریق ثوب حضرت **سلطان المشائخ** قدس
سره العزیز مے فرمود که تحریکے که بیاد حق باشد مستحب است واگر میل بنفسا

بود حرام امّا آنکه در سماع رقص و حرکت کند و جامه دراند هرچه در آن بنده مغلوب است
ماخوذ نباشد و هرچه باختیار کند تا بمردم نماید حرام باشد وے فرمود در روایتے چون
در سماع دست زند شهوت که در دست باشد میریزد و چون پائے بر زمین زند
شهوت پاے میریزد و چون نعره زند شهوت درون میریزد و میفرمود که حضرت
رسالت صلی الله علیه وسلم امیرالمومنین حضرت امام حسن و حضرت امام حسین
علیهما السلام را در رقص مے آورد و این کلمات مے گفت حرقحی قه حنین لغته
حرق شیٔ صغیر یعنی سوخت او را سوختگی چشم گزید او را سوختگی شے خورد وے
فرمود که بعضے گویند که در وقت بیخبری بر ضرب قوال چگونه رقص مے کنند بدانکه
چون مرد از خیالات نفس و خواهشهاے شهوت دورتر گردد علامت قرب
اوست و میفرمود در الست بربکم قالوا بلی بعضی بزبان گفتند و بعضی باشارت
دست و بعضی باشارت سر در سماع از وهمان حرکت بوجود آید و مولانا فخرالدین
زرادی در رساله خود نبشته است که از بعضے پرسیدند که سبب حرکت اطراف بالطبع
بر وزن الحان چیست فرمود آن عشق عقلی است و عشق عقلی محتاج نیست بسخن
گفتن معشوق حکایت و تبسم و ملاحظه و حرکات لطیفه بچشم و ابرو و باشارت
کفایت است این را نواطق روحانی گویند امیر خسرو گوید بیت آن چشم
سخن گو نگر و آن لب خاموشش * و آن تلخی گفتار و شکر خنده
چو یوسف * گفتم بابرو و شنیدم بچشم این ضعیف گوید ؎ اشارات تو پنهان
نیست اے یار * دل و جان مے بری جانان بگفتار * بچشم نازنین کردی
حکایت * بخون ریزی مادادی روایت * وے فرمود پندگوئی بود در
بداؤن از و پرسیدند که در سماع و رقص چگوئی گفت این مقدار میدانم
که بے خود بر تا بے تافته میجهد وے فرمود که مولانا بدرالدین اسحاق میا
گفتے که حضرت شیخ شیوخ العالم فریدالحق والدین قدس الله سره
العزیز در رقص آمده بود و دست مبارک خویش در کتف من نهاده

ازین فخر و مباہات کردے و پیش از آنکہ درآن مجلس سماع گرم نبود محمود پٹوہ کہ از مریدان حضرت شیخ شیوخ العالم بود او را گفت اے محمود مردہ یا زندہ بود محمود در رقص آمد کاتب حروف از والد خود سماع دارد کہ ازان تاریخ کہ شیخ شیوخ العالم نفس فیض بخش کہ درباب خواجہ محمود پٹوہ فرمود خواجہ محمود تا آخر عمر در ہر مجلسے کہ بودے پیش از ہمہ در سماع شدے و فرمود کہ درآن ایام قاضی قاضی بود در اجودہن دائم بخدمت شیخ شیوخ العالم منازعت کردے از غایت خصومت بہ ملتان رفت با صدور و ائمہ ملتان گفت کہ کجا روا باشد کہ یکے در مسجد نشیند و آنجا سماع فرماید و گاہگاہ در رقص ہم باشد ایشان گفتند اینکہ تو میگوئی واقعہ کیست او گفت شیخ شیوخ العالم گفتند ما او را ہیچ نتوانم گفت منقول است محمد بیرم نام قوال بود کہ شیخ اوحد الدین کرمانی قدس اللہ سرہ العزیز سماع کرانیدہ بود خدمت شیخ شیوخ العالم قدس اللہ سرہ العزیز فرمود کہ سماع در دہن گویندگان سماع درواند شیخ بدرالدین غزنوی و شیخ جمال الدین ہانسوی در رقص شدند قوالان این قصیدہ مے گفتند خواجہ نظامی فرماید قصیدہ ملامت کردن اندر عاشقی لاست + ملامت کے کند آنکس کہ بیناست + نہ ہر تر دامنے را عشق زیبد + نشان عاشقان از در پیداست + نظامی تا توانی پارسا باش + کہ نور پارسائی شمع دلہاست + وحضرت سلطان المشائخ مے فرمود کہ شیخ بدرالدین بسیار معمر شدہ بود ساقوان او را گفتند کہ شیخ بدرالدین پیر شدہ چہ شکل سے قصد شیخ فرمود کہ او نے رقصد عشق سے رقصد ہر کرا عشق است در رقص ہست و مے فرمود کہ شیخ بدرالدین غزنوی از پیری جنبیدن نتوانستے چون سماع شدے چنان مے رقصیدے کہ گوئی دہ سالہ کودک میرقصد و میفرمود کہ وقتے شیخ بدرالدین غزنوی مرا گفت بیا من ترا اجازت نامہ سماع نویسم من گفتم مرا این مقدار قابلیت نیست ہرچہ در رسم بود شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ من دیدہ ام از ہو

وانچه باقی مانده نفرموده است بنابران ناقابل باشم وآن تقصیر من باشد این سخن مراد شوار نمود بخانه آمدم وروز دوم بزیارت شیخ شیوخ العالم آمدم وے فرمود هیچ وقتے یاد ندارم که در سماع اول من برخاسته باشم بگیکبار دو بہ جمعے بودم سماع آنجا کردند در من قوی درگرفت بیخود شدم چون بخود باز آمدم خودرا ایستاده دیدم هرکه در سماع اول برخیزد هرچه در آن سماع بگذرد از وے بیند بزرگے خوش گوید ؎ رقص آن نبود که هرزمان برخیزی + بی درد چو گرد ازمیان برخیزی + رقص آن باشد کز دو جهان برخیزی + دل پاره کنی وزسر جان برخیزی + وبخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نبشته دیده ام اگر کسے در میان افتد چنانکه پشت او بر زمین آید او درمیان باشد جامهٔ خود فدا کند چندانکه جامهٔ او را ازمیان جمع بکس بخرد تا خود را بشکرانه باز خرد واگر کسے خود را در آتش اندازد یا از بلندی او را بازاندازد اگر این سماع حقیقی باشد او را ضررے نرسد واگر تکلفی باشد سوخته ومرده بود نے فرمود که کافور نام خواجه سرائے بود در دارالامان دهلی دوتنکه پیش من آورد من آنرا قبول کردم او گفت مرا فرمان است که هر جمعه بروح سلطان غیاث الدین بلبن چیزے میدهم اگر فرمان شود از وجه هر جمعه چیزے بخدمت شما در غیاث پور برسانم من آنرا قبول کردم واو میرسانید تا در یک جمعه سماع بود بیتے مرا گرفت من در رقص درآمدم دست بالا کردم در دل من گذشت که چه رقص میداری سبب آنکه هر جمعے دوتنکه معین بتو میرسد باز گشتم بامقام خود بایستادم وتوبه کردم که بار دیگر از وآن دو تنکه قبول نکنم بعد هو سماع در آمدم شیخ سعدی خوش گوید بیت رقص وقتے مسلّمت باشد + کاستین کز دو عالم افشانی + غرض میدار و کاتب حروف برآنجمله که وقتے امیر خسرو رحمة الله علیه در رقص درآمد دستہا بالا کرد حضرت سلطان المشائخ۔ امیر خسرو را پیش خود طلبید وفرمود که تو تعلق بدنیا داری نرا نشاید که دستہا بالا کرده

در رقص درآئی امیر خسرو دستہا گرد آورد و مشت بستہ رقص کردے کرات کاتب حروف اینمعنی از امیر خسرو در رقص معائنہ کردہ است بیت رقص گر ہمیکنی رقص عارفانہ کن ؞ دُنیا زیر پاے نہ دست بر آخرت فشان ؞ ومے فرمود کہ رقص مستحسن نیست مگر باضطرار و خروج از اختیار تا آنکہ سلطان عشق استیلا یابد بجدیکہ اگر وجد نکند او را مضرت کند شیخ الشیوخ شہاب الحق والدین سہروردی قدس سرہ العزیز در عوارف آوردہ است بعضے صادقان رقص بر الحان و وزن کردہ اند من غیر اظہار وجد و حال و نیت ایشان موافقت فقرا است و رقص ایشان از قبیل مناجات باشد چنانکہ ضحک و ملاعبہ با اہل و اولاد و مے فرمود کہ رقص ناموزون رفتن میان درویشان عیب است قاضی حمید الدین ناگوری قدس اللہ سرہ العزیز در سماع ہا یکے را گفتے تا ہر کہ در رقص بے اصول رود او را از درمن بیرون کنید و وقتے در مجلس مردے بے اصول میرفت آنکس بیامد و دست بر سینہ نہادہ از رقص باز داشت چون سماع آخر شد آنمرد بے اصول بطلب انصاف برخاست و پیش قاضی حمید الدین ناگوری در آمد و گفت سماع در من اثر کردہ بود و در ہاے آسمان کشادہ گشتہ پاے در بہشت نہادہ بودم تا درون بروم در اثناے آن فلان کس آمد و مرا باز داشت من ازان نعمت محروم شدم قاضی حمید الدین روے سوے این رقاص بے اصول کرد و گفت بہشت جاے بے اصولان نیست

نکتہ در بیان استماع سماع و بکا و رقص حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز را بجہت سماع اگر استدعا میکردند دو روز پیش از ان از طعام معہود کہ بوقت افطار مے آوردند نقصان کردے و انچہ معہود بود معلوم است چہ مقدار در نکتہ مجاہدہ تحریر یافتہ است الغرض بعد از ادائے اشراق در مجلس سماع در صدر بر سجادہ محبت و عشق بنشستے شاعرے

گوید شعر فَیَا حَسَنَ الزَّمَانِ وَقَدْ تَجَلّٰی • بِهٰذَا الْعِزِّ وَالْاِقْبَالِ صَدْرُهُ • یعنی پس اے نیکو زمانہ در حالے کہ جلوہ کردہ باین خوبی و باین پیش آمد بالا او از مشایخ کبار آنوقت چون شیخ ضیاءُ الدین رومی و مولانا شمس الدین دامغانی جد مادر این کاتب حروف و مولانا حسام الدین اندپتی و مولانا نظام الدین پانی پتی و شیخ علی زنبیلی و سجادہ داران زمانہ چون دریگانہ یعنی وسران حلقہ حیدریان و قلندریان و مسافران بجرو برکہ در شہر مے بودند در آن جمع حاضر مے شدند بزرگے خوش گوید شعر طُوبٰی لِاَعْیُنِ قَوْمٍ اَنْتَ بَیْنَہُمْ • فَہُمْ مِنْ نِعْمَۃٍ مِنْ وَجْهِكَ الْحَسَنِ • چون طعام نہاری خرچ شد قوالان خوش گوے کہ ملازم آنحضرت بودند چون حسن بیہدی کہ بصورت و سیرت صوفیان بود و صامت قوال در مجلس نوبت سماع مے گفت و حسن بیہدی عجب قوالے بود کہ بمجرد آنکہ آغاز کردے آتش بر لبہاے عاشقان در زدے و سنگدلان را از جاے بجنبانیدے چون آسیا بگردانیدے بزرگے خوش گوید بیت از صوت خوش تو خرقہ پوشان • چون صبح دریدہ اند گریبان • بعد صامت کہ ناطق معانی بود و میان علم موسیقی بیتے در سماع گفتے الغرض چون سماع آغاز کردے در حضرت سلطان المشایخ اثر کردے فاما چون صاحب سماع نشدے چنانچہ در نکتۂ رقص تحریر یافتہ است بعدہ عزیزے مسافرے کہ درین کار بودے صاحب سماع شدے و درویشان و عزیزان در رقص مے آمدند حضرت سلطان المشایخ در مقام خود بر سجادۂ کرامت یک ساعت نیکو ایستادہ در گریہ بودے چون رومال آستین بگریہ تر شدے ہنگامۂ سماع کن برگشتی بموافقت ایشان با سکونت تمام و اطراف فراہم در رقص در آمدے و دو رعاشقانہ بکردے و باز در مقام خود بایستادے و گریہ چنان غالب آمدے کہ ستہ چہار گز دستار چہ بآب چشم مبارک تر شدے و آب چشم مبارک نوعے پاک مے کردند کہ قطرۂ از آب چشم مبارک در نظر کسے در نیامدے

مگر آنکه همین دستار چه تر گشتی بیشتر چنان بودے که از کف دست مبارک خود آب چشم پاک کردے چنانکه حضرت سلطان المشایخ بخط مبارک خود در قلم آورده است که حق تعالی در توریت یاد کرده است که اے پسر آدم چون بگریے چشمهاے تو پس مسح مکن بجامۂ خویش ولیکن مسح کن بکف دست زیرا که آن آب چشم رحمت است این آب رحمت را با عضاے خود بمال عجب نیست که از آتش امان یابی این ضعیف گوید بیت زعشق چشم تو از چشم من شد چشمۂ پیدا * ولے زان چشمہ ہا دایم روان خون جگر باشد * و بوقت گریہ در روے مبارک ایشان ہیچ تغیر ظاہر نشدے چنانکه خلق را مے باشد و ہرگز نعرہ و آہے از حضرت سلطان المشایخ ظاہر نشدے مگر نفس سرد از سینۂ مصفاے پُر درد بر آوردے و ہیچ قوال را مجال نبودے که در آن مجلس از مقام سماع که آغاز کرده است بجنبیدے مگر آنکه درویشے سوختہ از غایت شوق قوال را بگرفتے از مقام خودش بجنبانیدے در گریہ و جنبش در آمدے مصرع ز ذوق عشق تو در جملہ ذوق عشق گرفت * از منکران سماع بعضے فقہا و فحول علما در مجلس حاضر بودندے و از ذوق گریہ حضرت سلطان المشایخ کمر محبت بستہ در پاے مبارک حضرت سلطان المشایخ افتادندے شیخ سعدی گوید بیت ہمہ سرو ہا را بباید خمید * کہ در پاے آن سرو بالا رود * و از آن کار کہ انکار مے آوردند بلب اقرار زمین بوس آنحضرت مے کردند بیت سر کہ نہ در پاے عزیزان رود * بار گران است کشیدن بدوش * امیر خسرو گوید بیت خسروا رنجت خوشت یاری کند انجا رسی * ہم بر زمین نہ دیدہ را گستاخئے با ما مکن * و اگر در عین سماع و حال وقت چاشت در آمدے از مجلس برون آمدے

وبدل فارغ نماز چاشت ادا کردے باز در سماع آمدے وبیشتر حال این بود که بوقت سماع عزیزان جامہ ہا و دستار ہا بقوالان میدادند و بازنفے ستدند کسے را از قوالان قوتے نبود کہ آن دستار ہا و جبہ ہا بیرون آوردے وقتے چند کورے از دستار مبارک باز شدے بایستادے و آن دستار را بازبستے وبیشتر عطاے حضرت سلطان المشائخ دستار چہ بود کہ آن باآب چشم تر بودے اما چون حضرت سلطان المشائخ در خانہ بودے شب و روز در سماع الست وگریہ مشغول بودے مصرع عشق را مطرب اندرون باشد ✦ شیخ سعدی گوید بیت مطربان رفتند وصوفی در سماع ✦ عشق را آغاز ہست انجام نیست ✦ اگر در حظیرہ و یاد رجاے دیگر و یاد رباغے دل مبارک کشیدے حضرت بدولت برفتے امیر خسرو گوید بیت رفتم بسوے باغ و بیاد ت گریستم ✦ بر ہر گلے و گر نہ گرا یاد باغ بود ✦ در اثنائے راہ اقبال خادم و عبداللہ کولی چپ و راست گرد ڈولہ حضرت سلطان المشائخ شدہ باواز نرم و غرق بیتے گویان با جگر سوزان گریہ کنان میرفتند و حضرت سلطان المشائخ چون مستی طافح در ڈولہ گریہ کنان رفتے عجب تاثیرے بود سماع سلطان المشائخ را در آن ایام ہر بیتے و صوتے کہ حضرت سلطان المشائخ را در سماع ذوق دادے آن صوت و آن بیت مدتے مدید در میان خلق مشہور شدے خورد و بزرگ و وضیع و شریف در مجمع ہا و محلت ہا و محفل ہا و کوچہ ہا ذوقہا از صدقہ حضرت سلطان المشائخ نے گرفتند و کار محبت و عشق را روز بازارے در جہاں پیدا آمدے شیخ سعدی خوش گوید بیت با دشاہان بگنج و جنہ خوش اند ✦ عارفان در سماع ہا یا ہوے ✦ وخلق را در آن زمان راحت جز حکایت سماع و اخلاص و نیازمندی و شفقت و لینت و دل دریافتن و سر در زیر پاے اہل دلان نہادن کارے دیگر نبود و خوب طبعان عالم از

شعراے بے نظیر وندیماں دلپذیر وجوانان لطیفہ گوے ہمہ سر بر آستان حضرت سلطان المشایخ نہادہ بودند واز دولت او ہر کسے باندازہ طبع خویش در ہر قسم کہ مے بودند ذوقہا در سینۂ خود احساس مے کردند وقوالان خوشگوے کہ چاکران آنحضرت بودند وسائر قوالان شہر نظر بر لطافت طبع آن بادشاہ عشق واضع علم موسیقی گشتہ دمبدم غزلے جدید وصوت نوے آوردند وکار سرود در العلوم علوی میرسانیدند این ضعیف گوید **بیت** خلق شادی کناں بہر کوئے ٭ مطربان در سماع ہر سوے ٭ زہرہ بنگر بدست دف کردہ ٭ از خوشی خویش را صرف کردہ این ثمرۂ ذوق ومحبت حضرت سلطان المشایخ بود کہ با حق تعالےٰ داشت **نکتہ** در بیان بعضے مجالس سماع حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز کاتب حروف از والد خود سماع دارد کہ روزے حضرت سلطان المشایخ در دہلیز خانہ نشستہ بود وصامت قوال پیش حضرت سلطان المشایخ مے گفت در سلطان المشایخ اثر کرد وگریہ وحالے غالب شد کسے از یاران آنجا حاضر نبود کہ در رقص در آید حاضران بدانسبب در تفکر شدند درین اثناے مردے از بیرون در آمد وسر بر زمین نہادہ در رقص شد حضرت سلطان المشایخ نیز در رقص با و موافقت کردند ساعتے ذوق سماع بگرفتند چون سماع فرو داشت شد آن مرد بیرون آمد حضرت سلطان المشایخ فرمود این مرد غیب را طلبید مردم متصل ابطلب آنعزیز بیرون آمدند چپ وراست بدیدند نیافتند عرض میدارد کاتب حروف برآنجملہ کہ این مرد از مردان غیب بود چون محبے وعاشقے کہ در دریاے محبت غرق باشد خواہد کہ با یاد دوست و بحر آشنای شناکند دست و پاے زند و با نور تجلی مخصوص گردد ہر آئینہ از عالم غیب مردے

باور سانند مجلس دیگر کاتب حروف از والد خود رحمة الله علیه سماع دارد
که روزے درخانه برادر سید حسین در خانهٔ چهار ستون مجمعے بود حضرت
سلطان المشائخ در آن جمع حاضر بود و قوال جکری از مولانا وجیه الدین
بصوتی مرق مے گفت و غالب ظن من آنست که این جکری بود (بیتنا بن
بھاجی اُنیا شکہ سنین باتسون) حضرت سلطان المشائخ را این ہندوی
اثر کرد عزیزے صاحب سماع شد حضرت سلطان المشائخ در رقص درآمد
گریهٔ و حال غالب شد چون ساعتے گذشت سماع فرود داشت کردند اما
هنوز سماع حضرت سلطان المشائخ در سر بود و گریه باقی بود چون قوالان
این حال دیدندے فی الحال همان سماع آغاز کردندے بنابران باز همان
سماع شروع نمودند درین اثنا حضرت سلطان المشائخ انگشت مبارک
خود بر زانوے مبارک بطریق قلم راند والد کاتب حروف و ملک السادات
سید کمال الدین احمد عمّ کاتب حروف و اقبال خادم و امیر خسرو ملک الشعرا
درین حال مقابل حضرت سلطان المشائخ ایستاده بودند سید کمال الدین
احمد اشارت راندن انگشت مبارک بر زانوے مبارک دریافت اقبال را
گفت که حضرت سلطان المشائخ دوات و قلم و کاغذ میخواهد اقبال درین محل
نازک پارهٔ کاغذ پیش برد که حضرت سلطان المشائخ بدست مبارک نهاد
و درینجانب خواجه محمد نبیرهٔ حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
رقص اشارت کرد خواجه محمد برقص برخاست حضرت سلطان المشائخ
درین محل آن کاغذ بالا کرد امجال آن که آن کاغذ از دست مبارک
حضرت سلطان المشائخ بستاند بضرورت اقبال پیش رفت و آن
کاغذ از دست سلطان المشائخ بستد بعضے که محل داشتند خواجه اقبال را
مزاحم شدند که به بینند که سلطان المشائخ در آن کاغذ چه نبشته است
چون اقبال از اثر نظر سلطان المشائخ بهره یافته بود و پخته گشته هیچکس را

برِ سلطان المشایخ واقف نساخت فی الحال آن کاغذ را در دهن انداخت و فرو برد و بعضی از خواجه اقبال روایت کنند که در آن کاغذ این نوشته بود مصرع از دست تو بستدم و بدست تو دهم * اما چون خدمت مولانا شمس الدین دامغانی جد مادری کاتب حروف که یار غار سلطان المشایخ بود به دیدن سلطان المشایخ آمد بعضی بخدمت مولانا از حال سماع و کیفیت کاغذ تمام گفتند و التماس کردند که این مشکل از شما حل خواهد شد شما را می باید که از سلطان المشایخ کیفیت آن کاغذ پرسید چون خدمت مولانا را با سلطان المشایخ ملاقات شد مولانا از کیفیت سماع و آن کاغذ پرسید سلطان المشایخ آب در چشم مبارک گردانید و آهی سرد از سینهٔ مبارک برآورد و فرمود که مولانا مصرع نامه نوشتن چه سود چون خود و سوی دوست * مجلس دیگر کاتب حروف از والد خود سماع دارد که روزی حضرت سلطان المشایخ در حجرهٔ قدیم که درون صفه ستون خورد هست نشسته بود و در مقام خلوت صامت قوال سماع آغاز کرد سلطان المشایخ در عالم بسط شد تجرید فرمود هر چه در خانه بود همه را به بندگان خدای دهانید در آخر والد این ضعیف درآمد سلطان المشایخ تجرید فرموده بود نظر کرد تا چیزی باشد بوالد کاتب حروف دید سفرهٔ چرمین آویخته در نظر آمد والد فقیر را فرمود تو در مطبخ برو چند نان گرم بیار والد امر سلطان المشایخ بجا آورد سلطان المشایخ فرمود که این نان ها را درین سفره بنه این سفره با این نان ها تو بستان هر آینه چون ولی نعمتی از سر ذوق نعمت بدرویشی دهد امید است که آن نعمت در خاندان او باقی ماند و بفرزندان او توالد و تناسل برسد این ضعیف گوید رباعی این نعمتی است دینی و دنیا طفیل آن * و این ذوق نعمتی غیبی در خاندان ماست * هر روز نعمتی و هر لحظه راحتی * این یاد دوست مونس جان و روان ماست * مجلس دیگر کاتب حروف از والد خود سماع دارد در آنچه ملک قیربک بجد

حضرت سلطان المشایخ ارادت آورد وقصر کرد وبعد چندگاه او را آرزوے خلق شد وترتیب جمیعتے شگرف کرد بہ نیت آنکہ حضرت سلطان المشایخ را در آنجا خود طلبد ومخلوق شود بخدمت حضرت سلطان المشایخ آمد وعرضداشت کرد کہ اگر خانہ بندہ را بنور حضور منور گردانند شرف خلعت وسلعت این بیچارہ باشد سلطان المشایخ قبول نے کرد آخر چون عجز وبیچارگی قیربک بسیار شد بغیر انشراح خاطر قبول کرد قیربک جملہ مشایخ وصدور شہر را جمع کرد چون حضرت سلطان المشایخ بخانہ او رفت بعد آنکہ طعام نہاری خرچ شد سماع آغاز کردند ہر چند قوالان سماع آغاز کردند واز ہر نوع مے گفتند ہیچکس را اثر نمے کرد مجلس ہمچنان بستہ بود تا آخر حسن بہدی قوال این بیت را در سماع گفت بیت

در کلبۂ درویشی در محنت بیخویشی • بگذار مرا با من ہر سوے مکن افسانہ • این بیت در سلطان المشایخ اثر کرد گریہ وحالے غالب شد عزیزان ودرویشان مجلس را از ذوق حضرت سلطان المشایخ ذوقے وحالتے درگرفت الغرض بوقت طلب خیریکہ در خاطر سلطان المشایخ مے گذشت ہمان معنی از غیب بدین بیت گویانیدند مجلس دیگر کاتب حروف را نیک یاد است کہ در عہد سلطان غیاث الدین تغلق جمیعتے بود در بالاے بام جماعتخانہ یاران وعزیزان حاضر این مجلس بودند امیر خسرو استادہ بود سلطان المشایخ بسبب زحمت بالاے کہت نشستہ بود وحسن بہدی در سماع این بیت مے گفت

بیت سعدی تو کیستی کہ درآئی درین کمند • چندان فتادہ اند کہ ما صید لاغریم

حضرت سلطان المشایخ را این بیت اثر کرد ومستغرق گریہ شد وخواجہ اقبال خادم سر آن کہت ایستادہ بود دستارچہا از جامۂ باریک پارہ مے کرد وبدست مبارک حضرت سلطان المشایخ میداد کہ سلطان المشایخ بدان دستارچہا آب چشم پاک مے کرد وبجانب حسن بہدی مے انداخت شیخ سعدی خوش گوید قطعہ نادان چشم رنجوران عشق + گر فرو ریزند بجوی

آید بوے + شاد باش اے مجلس روحانیان + تا خورند این مے کہ من مستم ببوے + چون ساعتے برین حال گذشت سماع فرو داشت شد امیر حاجی پسر امیر خسرو غزل خواندن آغاز کرد چون بدین بیت رسید بیت خسرو تو کیستی کہ در آئی درین شمار + کین عشق تیغ بر سر مردان دین زدہ است + با ستماع این بیت حضرت سلطان المشائخ را ہمان حال و ذوق پیدا شد الغرض ہر بار کہ این بیت امیر حاجی مکرر کردے حضرت سلطان المشائخ دستارچہ جانب امیر حاجی و دیگر دستارچہ جانب امیر خسرو مے انداخت الغرض چون حسن قوال سلطان المشائخ را دران حال دید ہمان بیت شیخ سعدی کہ درصدر مسطور است در صوت گرفت درینحال حضرت سلطان المشائخ بجہت رقص اشارت بخدمت خواجہ موسیٰ پسر مولانا بدرالدین اسحاق نبیرہ شیخ شیوخ العالم کرد خواجہ موسیٰ سر بر زمین نہاد و برقص برخاست چون ساعتے تواجد کرد سر بر زمین نہادہ بنشست حضرت سلطان المشائخ ہمچنان در گریہ و ذوق سماع بود خداوند آن چہ وقت بود و چہ حال تا لب گور ذوق آنحال در سویداے دل کاتب حروف خواہد بود جان بآرزوے آن ذوق کہ از سلطان المشائخ معاینہ کردہ است بریاد حضرت سلطان المشائخ خواہد داد انشاء اللہ تعالیٰ این ضعیف گوید بیت دل بزلف تو ہم عشق ابد دریابم + جان بیاد تو دہم زندگی از سر یابم + مجلس دیگر کاتب حروف را یاد است در خانۂ حضرت سید السادات سید خاموش عم کاتب حروف کہ مناقب او در نکتۂ سادات تحریر یافتہ است جمعیتے بود و دران جمع سلطان المشائخ حاضر بود و حسن بہدی قوال در سماع غزل شیخ اوحد کرمانی رحمۃ اللہ علیہ بصوت مُرق مے گفت چون بدین بیت رسید بیت گفتی از آن دیگران او حد شدی دائم کنون + ما مہر تو بر جان بود او حد کجائے دیگران + حضرت سلطان المشائخ

این بیت اثر کرد گریہ و حال غالب آمد در رقص در آمد و ذوق مے گرفت در اثنائے این حال وقت فی الزوال در آمد سماع فرو داشت کردند و نشستند فاما حضرت سلطان المشائخ را ذوق سماع هنوز در سر بود و آب در دیدہ مبارک چون مروارید غلطان ہچو مست طافح نشست در میان امیر خسرو غزل خواندن گرفت اول این بیت خواند بیت رخ جملہ را نمودم را گفت تو مبین * زین ذوق مست بیخبرم کین سخن چہ بود * ہمینکہ این بیت بسمع مبارک حضرت سلطان المشائخ رسید سلطان المشائخ بگوشہ چشم کہ چشمہ محبت بود سوے امیر خسرو دید باز ہمان حال و ہمان گریہ بر سلطان المشائخ مستولی شد چند کرت امیر خسرو این بیت مکرر کرد حسن بہدی دریافت کہ حضرت سلطان المشائخ را ذوق سماع شدہ باز ہمان بیت شیخ اوحد کرمانی در صوت گرفت سلطان المشائخ بسیار تاثیر کرد چنانکہ عزیزانے کہ در مجلس بودند از صدقہ حضرت سلطان المشائخ در ذوق شدند حق علیم و علام است کہ چون کاتب حروف را ذوق سماع حضرت سلطان المشائخ کہ درین مجلس بود در خاطر بگذرد آتش شوق جمال ولایت پیر یعنی سلطان المشائخ در دل شعلہ زدن گیرد این ضعیف گوید بیت ز آتش شوق تو دل خواہم سوخت * جان را بسوئے زلف تو خواہم داد * کاتب حروف عرض میدارد کہ بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام کہ شیخ مجد الدین بغدادی در وقت شہادت این بیت میگفت ع گہ گہ دل پرخون شدہ غارت مے کن * وین جان خراب را عمارت مے کن * بے ہیچ گناہ عاشقان را مے کش * وآنکہ سر خاک شان زیارت مے کن * کہ واقعہ شہادت شیخ مجد الدین بغدادی بسمع خلق رسیدہ کہ شیخ مجد الدین بغدادی مُرید شیخ نجم الدین کبرا است قدس سرہ شیخ مجد الدین در سماع غلوِ تمام داشت و بے سماع نتوانستی بود و قبول تمام یافتہ بود

چنانکہ اہل زمانہ مطیع و مُرید او بودند و خوارزم شاہ را از شہرت او و اطاعت خلق بد و عبرت بود الغرض شیخ مجد الدین را بارہا از کثرت سماع حضرت شیخ نجم الدین منع کردے چنانکہ روزے شیخ مجد الدین در سماع بود شیخ نجم الدین خادم را فرستاد کہ او را طلب خادم آمد دید کہ شیخ مجد الدین در عین سماع و رقص است او را طلبید ند شیخ مجد الدین در ذوق سماع بود نرفت خادم بخدمت شیخ آمد ماجرا گفت شیخ فرمود باز برو و دست او بگیر و او را از سماع باز دار و بیار چون خادم باز آمد دید کہ شیخ مجد الدین ہمچنان مستغرق ست و این سخن مے گوید مصرع ما زبالا آمدیم و باز بالا میرویم ✤ خادم دست شیخ مجد الدین گرفت و خواست کہ از رقص باز دارد میسر نشد ہمچنان خادم باز گشت و این سخن کہ در رقص مے گفت بسمع مبارک شیخ نجم الدین کبرا رسانید شیخ نجم الدین فرمود کہ ما ہمان نفس کہ او در مجلس مے گفت در کار او کردیم الغرض چون شیخ مجد الدین از سماع فارغ شد در عالم صحو افتادہ دانست کہ نیک نکردم جزاے این این حرکت طشت پر آتش بر سر مبارک برداشت و پیش شیخ نجم الدین کبرا در صف نعال بایستاد شیخ فرمود کہ این حاجت نیست ہمان نفس ماجراے تست الغرض در ایام سلطان خوارزم شاہ کہ بادشاہ بزرگ بود و شش لک سوار داشت ترکستان و خراسان و اصفہان تا حد عراق و از طرف ہندوستان تا لب سندہ در ضبط او بود و این بادشاہ را مادرے بود از آل بادشاہ خفچاق کہ در ملک رانی و کفایت کاردانی مثل نداشت و خطاب او خداوند جہان بود و این بادشاہ و مادر او ہر دو مُرید شیخ نجم الدین کبرا بودند ہر دو را اتفاق خانہ کعبہ شد بخدمت شیخ نجم الدین آمدند و گفتند کہ ما را اتفاق زیارت خانہ کعبہ شدہ است اگر مخدوم شفقت کند

یارے از یاران خود نامزد حال ما کند تا ترا بر ما بیاید محض کرم باشد و بواسطۂ اوج ما قبول افتد شیخ نجم الدین بعد از تامل بسیار شیخ مجد الدین را روان کرد یکبار در یار رسیدند خواستند که در جهاز خاص سلطان محمد خوارزم شاه و مادرش شیخ مجد الدین سوار شود چنانچه شیخ بخواهش هر دو سوار شد شیخ مجد الدین در جمال و خوبی و ملاحت و صباحت بے نظیر عصر بود قضا را نظر مادر خوارزم شاه بر جمال شیخ مجد الدین افتاد دل از دست داد و شیفتۂ جمال شور انگیز او شد بیت ترا خود هر که بیند دوست دارد * گناهے نیست بر سعدی مسکین * و شیخ مجد الدین را در محبت حق تعالی از خود خبر نبود فلیف از غیر خوارزم شاه از بیگمی خبردار شده و غرور سلطنت خوارزم شاه را بران آورد که شیخ را هلاک کند تا این شور عشق که برخاست فرو نشیند شیخ مجد الدین را بسعادت شهادت رسانید و سر مبارک او را در طشتے نهاده با هزار دینار بخدمت شیخ نجم الدین کبرا فرستاد و گفت که شیخ مجد الدین بسعادت شهادت رسید و دینارها بے زر خون بهاے اوست و چون پیغام خوارزم شاه بخدمت شیخ نجم الدین قدس الله سره العزیز رسید شیخ فرمود که دیت مجد الدین ما و خوارزم شاه و تمام مملکت خوارزم شاه است چون این نفس بر زبان مبارک شیخ نجم الدین کبرا گذشت بعده فرمود که آه نفس خود را بیرون نے آوردیم هم در آن چند روز خروج چنگیز خان شد از جانب چین با نه لک سوار یک گلۂ اسپان و شتران و گوسپندان و غیر آن بنا گاه از بیابان پیدا شدند و مملکت خوارزم شاه خراب کردند خوارزم شاه را و چندین هزار علما و اولیا و خلائق دیگر از خورد و بزرگ از مرد و زن بزیر تیغ آوردند و نام و نشان خوارزم شاه و اعوان و انصار او بر روے زمین نگذاشت چنانچه در طبقات ناصری مسطور است الغرض بتاثیر قبول نفس مبارک شیخ نجم الدین کبری در آن ایام قهر خداے تعالی نازل شد و در شهر

خوارزم چون چنگیز خان بخوارزم رسید ترکان با تیغہاے برہنہ بخانقاہ حضرت شیخ نجم الدین در آمدند دیدند کہ شیخ بر مصلّی مستقبل قبلہ نشستہ است خواستند کہ شیخ را بہ تیغ زنند در حیرت افتادند شیخ فرمود کہ من چہل مرید را در چہل حجرہ نشاندہ ام در مدت چہل روز سی و ہفت روز گذشتہ سہ روز باقیماندہ کہ ایشان بخدا رسند تا چہل روز تمام نشود شما را با من دستے نیست چون سہ روز گذشت و چہل روز تمام گشت آن چہل مرید ہر یک بمرتبہ کمال رسیدند آن کافران ملعون باز تیغ ہا برہنہ کردہ بخانقاہ در آمدند اول شیخ نجم الدین کبریٰ را بر سجادہ شہید کردند بعدہ آن چہل ولی را کہ نو نیاز بودند با لوازم و جوارِی شیخ را شہید کردند واقعۂ شہادت شیخ فرید الدین عطار نیز دران خروج کفار در نیشاپور بود حضرت سلطان المشایخ فرمود چون کافران نیشاپور در آمدند اول تیغ بیاران شیخ عطار نہادند و ایشان را کشتن گرفتند شیخ عطار گفتے این چہ قہاریست و این چہ جباریست چون نوبت بشیخ رسید گفت این چہ کرم است این چہ لطف است قدس اللہ سرہ العزیز **نکتہ** در بیان فوائد بعضے مجالس حضرت سلطان المشایخ در باب سماع مے فرمود کہ مسئلہ سماع درین شہر قاضی حمید الدین ناگوری نشاندہ رحمۃ اللہ علیہ رحمۃ واسعۃ و قاضی منہاج الدین جرجانی چون او قاضی شد و صاحب سماع بود این کار استقامت گرفت اما قاضی حمید الدین را باآنکہ مدعیان با او منازعت و خصومت بسیار کردند او بران حرف ثابت بود وقتے نزدیک کوشک سفید در خانۂ یکے دعوت بود شیخ قطب الدین بختیار قدس اللہ سرہ العزیز ہمانجا بود با عزیزان دیگر مولانا رکن الدین سمرقندی را خبر کردند و او مدعی عظیم بود از خانۂ خود با خدمتگاران و متعلقان روان شد تا در آن خانہ در آید و سماع را منع کند قاضی حمید الدین را ازینمعنی خبر کردند قاضی خصم خانۂ را گفت کہ برو جائے پنہان شو چون ترا طلبند پیدا نشوی صاحب خانہ

همچنان کرد بعد از ان قاضی حمید الدین فرمود در خانه باز کنند و سماع در
دهند همچنان کردند رکن الدین سمرقندی با جمعیت خود بر در خانه رسید
پرسید که خصم خانه کجاست تاکید و تفحص بسیار کردند گفتند خصم خانه غائب
است حاضر نیست بازگشت حضرت سلطان المشائخ برین سخن تبسم میفرمو
د و مے گفت که قاضی حمید الدین نیکو تدبیرے کرد که خصم خانه را غائب کرد
یعنے بے اجازت او اگر در آمدے مواخذ بودے بعد از ان فرمود که بحریان
را نیز با قاضی حمید الدین ناگوری منازعت شده بود تا وقتے مولانا
شرف الدین بحری رنجور شد قاضی حمید الدین از صفائے که درویشان را
باشد بعیادت او بر در او رفت او را خبر کردند که قاضی حمید الدین آمده است
او گفت آنکه خدا را معشوق مے گوید من روے او نه بینم درین مجلس
انیس حسن عرض داشت کرد که مقصود ازین معشوق محبوبست
سلطان المشائخ فرمود درین بحثها بسیار است مردم آنچه میدانند
مے گویند اما یکے در خانه خود چیزے میگوید مردم چکنند بعده فرمود چون
ذکر سماع قاضی حمید الدین بسیار شد مدعیان آن وقت فتوی کردند
وجوابها ستدند و نوشتند که سماع حرام است فقیہے بود که با قاضی آمد
و شد داشت مگر او هم دران چیزے نوشته بود و آن خبر بقاضی
حمید الدین رسانیدند درین میان آن فقیه بخدمت قاضی آمد قاضی
روے سوے او کرد و گفت تو هم جواب نوشته فقیه شرمنده شد
گفت آرے نوشته ام قاضی حمید الدین فرمود که آن مفتیان که جواب
نوشته اند نزدیک من ایشان هنوز در شکم مادر اند لیکن تو زاده اما هنوز
طفلے درین مجلس یکے بخدمت حضرت سلطان المشائخ عرضداشت کرد درین
روزها بعضے از درویشان آستانه دار در مجمعے که چنگ و رباب و مزامیر بود
رقص کردند فرمود نیکو نکرده اند آنچه نامشروع است ناپسندیده است بعد از ان

یکے گفت چون این طائفه ازان مقام بیرون آمدند بایشان گفتند که شما چه کردید در آن جمع مزامیر بود سماع چگونه شنیدید و رقص کردید ایشان جواب دادند که ما چنان مستغرق سماع بودیم که ندانستیم که اینجا مزامیر ہست یا نه حضرت سلطان المشائخ فرمود این جواب ہم چیزے نیست این سخن در ہمه معصیتها بیاید درین میان امیر حسن عرضداشت کرد که صاحب مرصاد العباد در بعضی نوشته و این دو مصراع عرضداشت کرد بیت گفتی که بنزد من حرام ست سماع + گر بر تو حرام ست حرامست بادا + حضرت سلطان المشائخ فرمود که آرے و این رباعی بر زبان مبارک راند رباعی دنیا طلبا جهان بکامت بادا + و این جیفه مردار بدامست بادا :: گفتی که بنزد من حرام ست سماع :: گر بر در تو حرام ست حرامست بادا + باز امیر حسن عرضداشت کرد که اگر علماء دین درین باب بحث کنند و در نفی سماع سخن گویند نیکو نماید اما آنکه در خانهٔ فقیر باشد چگونه نفی کنند اگر نزدیک او حرام باشد این قدر کند که خود نشنود اما با دیگران خصومت نکند که شنوید خصومت درویشان نیکو نیست سلطان المشائخ تبسم کرد و ملایم آن بعضی حکایت فرمود که چندین علما ہستند چیز نمیگویند و یکے غادر است غور نمے کند وقتے متعلمے امامت کرد و جماعتے از علما بر و اقتدا کردند و یک عامی بود او ہم اقتدا کرد مگر نماز چہار گانے بود این متعلم را در قعدهٔ اولیٰ سهو شد سوم رکعت متصل دوم برخاست چون دانشمند بود میدانست که این نماز را چگونه تمام مے باید کرد و علما نیز ساکت بودند چون طریق اتمام آن میدانستند آن عامی بود غلبه کرده چندان سبحان الله گفت که نماز خود باطل گردانید آن متعلم بعد از سلام نماز روے سوے آن عامی کرد که اے نادان احمق چندین دانشمند حاضر بودند سخن نگفتند و خاموش بودند تو چیستی که اینهمه غلبه کردی نماز خود باطل گردانیدی باز امیر حسن عرضداشت کرد که طائفه که منکر سماع اند بنده نیکو میداند و بر مزاج ایشان وقوف تمام دارد غرض آنکه ایشان سماع نے شنوند و میگویند ما از ین نمے شنویم که سماع حرام است بنده سوگند مے خورد اما راست عرضه میدارد

که اگر سماع حلال بودے ایشان نشنیدندے سلطان المشایخ برین سخن
خندید امیر حسن گوید ع در ایام چو تو شکر لبے تا کے کشم تلخی ٭ بزن یک خنده
و دامان عیشم شکرین گردان ٭ و فرمود که آرے چون در ایشان ذوق نیست
چگونه شنیدندے و بر چه شنیدندے بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ
نبشته دیده ام که منکر سماع از سه حال خالی نیست یا جاهل است بسنن و
آثار و یا کسے است که او را عجبے از اعمال نیک شده در آن غره گشته و یا
کسیست که طبع وے بسته است بدان سبب ذوق ندارد وے فرمود مردے
بحسن صوت چند شتر بار گران را در راه دراز بمنزل میرسانید چون
آن صوت بداخت همه شتران هلاک شدند فرمود ع شتر را که شور و طرب
در سر است ٭ اگر آدمی را نباشد خر است ٭ جز خداوندان معنی را نغلطاند سماع
اول است مغزے بباید تا برون آید ز پوست ٭ و هم در مجلس حضرت سلطان
المشایخ شخصے تقریر کرد که اکنون در فلان موضع یاران شما جمعیتے کرده اند
و مزامیر و محرمات در میان نیست حضرت سلطان المشایخ فرمود که من منع
کرده ام که مزامیر و محرمات در میان نباشد نیکو نکرده اند و درین باب بسیار
غلو کرد تا بحدے که گفت اگر امامے در نماز باشد و جماعتے در عقب او
مقتدی شوند و در آن جماعت عورات هم باشند پس اگر امام را سهو
افتد مردانے که اقتدا کرده باشند بجهت تسبیح اعلام دهد بگوید سبحان الله و اگر
زنے واقف شود او چگونه امام را آگاه کند سبحان الله نگوید زیرا که نشاید آواز
آن شنودن پس چکند پشت دست بر کف دست زند و کف دست بر کف
است نزند که آن بلهو ماند تا این غایت از ملاهی و امثال آن پرهیز آمده
است پس در سماع بطریق اولے که ازین باب نباشد یعنی در منع دستک
چندین احتیاط آمده است پس در سماع مزامیر بطریق اولے منع است
بعد ازان فرمود که سماع مشایخ شنیده اند اما آنکه اهل این کار اند و هر آن کس

که صاحب درد و ذوق است که یک بیت که از گوینده شنود او را وقتے پیدا آید اگر مزامیر در میان باشد یا نباشد اما آنکه از عالم ذوق خبر ندارد و اگر پیش او گویندگان باشند و از هر جنس مزامیر باشد چه سود دارد چون از اہل درد نیست پس معلوم شد که این کار تعلق بدرد دارد نه بمزامیر و غیر آن بعد از ان فرمود که مردم را ہمه روز حضور کجا میسر شود اگر در روزے وقتے خوش دریافت ہمه اوقات متفرقه آن روز در پناه آن وقت باشد و اگر در جمعے صاحب ذوقے و صاحب نعمتے باشد جمله اشخاص در پناه آن شخص باشند و میفرمود که خواجه جنید گفتے اگر بدانیم که نماز نفل گذاردن از مجلس سماع بهتر است نماز مشغول نگردم و سماع شنوم وے فرمود که مولانا برہان الدین بلخی را با وفور علم و کمال صلاحیت ہم بوده است چنانکه بارہا گفتے که خدائے عزوجل مرا از ہیچ کبیره نخواہد پرسید آنگاه حضرت سلطان المشائخ تبسم کرد و فرمود که این ہم گفتے مگر یکے از کبیره از و پرسیدند که آن کبیره کدام است گفت سماع چنگ که چنگ بسیار شنیده ام و این ساعت ہم بشنوم اگر باشد بعده سخن در بزرگی مولانا برہان الدین بلخی افتاد فرمود که برہان الدین حکایت کرد که من خورد بودم بقیاس پنج شش ساله کم یا بیش برابر پدر خود در راہے میرفتیم مولانا برہان الدین مرغینانے صاحب ہدایه رضی الله عنه پیدا شد پدر من از وے تحاشی کرد و در کوچه دیگر رفت مرا برجائے گذاشت چون کوکبه مولانا برہان الدین مرغینانے نزدیک رسید من پیش رفتم و سلام کردم در من تیز بدید این سخن بگفت که سن پیدا است این کودک نور علم مے بینیم من این سخن شنیدم پیش رکابے او روان شدم باز مولانا برہان الدین بر لفظ مبارک راند که مرا خدائے چنین میگوید که این کودک در روزگار خود علامه عصر خواہد شد مولانا برہان الدین مے گوید که من اینچنین شنیدم ہمچنان پیش میرفتم باز مولانا برہان الدین

مرعینانی فرمود که خدامرا چنین میگویانند که این کودک چنان بزرگ شود که بادشاهان بر درِ او بیایند و بازنیابند الغرض بازآیم بر سر حرف کاتب حروف از والد خود سماع دارد که مجلسے بود در آن مجلس درویشان و عزیزان بودند شیخ بدرالدین سمرقندی خلیفہ شیخ سیف الدین باخرزی رحمۃ اللہ علیہما ہم بود در آن مجلس سماع چنگ آغاز کردند شیخ بدرالدین در سماع رقص کرد و از غایت شوق و ذوق دستار مبارک خود که از صوف پوشیده بود بر سر چنگے نہاد چون مجلس آخر شد عزیزے بخدمت شیخ بدرالدین گفت چہ رقص کردید شیخ بدرالدین این سخن شنید این بیت خواند ☙ ما را بزدی و چنگ ما شکستے ✤ فردا بکشی خمار کہ امشب مستے ✤ بذوق چند دعا ہا بلند خواہی خواند ✤ بدانکہ این طرف آواز چنگ مے آید ✤ وے فرمود کہ شیخ نجم الدین کبری قدس سرہ فرمود ہر نعمتے کہ در بشر ممکن است ہمہ را شیخ شہاب الدین سہروردی دادند الا ذوق سماع وے فرمود کہ شیخ اوحد کرمانی شیخ شہاب الدین قدس سرہ بہ آمد شیخ مصلی خود بپیچید و زیر زانو نہاد و اینچنین نزد مشائخ غایت تعظیم باشد الغرض چون شب در آمد شیخ اوحد کرمانی سماع طلبید شیخ شہاب الدین قوالان را طلبید و فرمود کہ سماع مرتب گردانند و خود بگوشہ رفت و بطاعت و ذکر مشغول شد چون بامداد شد خادم خانقاہ بخدمت شیخ شہاب الدین آمد و گفت چون شب سماع بود آنجمع را نہاری بباید شیخ گفت امشب سماع بود خادم گفت آرے شیخ گفت من خبر ندارم بعدہ حضرت سلطان المشائخ فرمود کہ غایت استغراق شیخ شہاب الدین بنگرید در ذکر چنان مشغول بوده کہ از غلبہ ذکر خبر از سماع نداشتہ و ہر بار کہ سماع فرو داشتے میکردند و قرآن میخواندند شیخ قرآن مے شنیدند و سماع ایشان باچنین غلبہ نمے شنیدند باید دانست تا چہ حد مشغول بود کاتب حروف از خدمت مولانا شمس الدین

دامغانی که جد مادرین کاتب حروف بود سماع دارد که شیخ اوحد کرمانی خواست
که از خدمت شیخ شهاب الدین وداع کند در آن مجلس شیخ شهاب
الدین یک سراویل خود پیش شیخ اوحد کرمانی نهاد و شیخ اوحد کرمانی آنرا
قبول کرد و آن را از میان چاک کرد و بالاے پیراهن پوشید و هر دو دست از
جانب هر دو پاے بیرون آورد و دست بوس شیخ شهاب الدین
کرد و گفت این افضل عمل شیخ ماست باز آییم بر سر سخن حضرت سلطان المشایخ
نے فرمود عزیزے بود که او را عبدالله رومی گفتندے او بخدمت شیخ
بهاؤالدین رحمة الله علیه آمد و گفت من وقتے بخدمت شیخ شهاب الدین
بودم و سماع گفته ام شیخ بهاؤالدین گفت چون شیخ سماع شنیده مارا هم باید
شنید بعده این عبدالله را در حجره برد و بداشت تا شب درآمد چون شب
شد یکے را گفت عبدالله را در حجره ببرید با یک یار دیگر چنانکه ثالثے نباشد این
عبدالله میگوید مرا و یک مرد دیگر را بحجره بردند چون شب شد نماز کردند شیخ
از اداے نماز فارغ شد بحجره درآمد ما دو کس بودیم فحسب شیخ نشست و یاورا
مشغول شد مقدار نیم سیپاره خواند بعده در حجره زنجیر کرد و مرا گفت چیزے
بگوے من سماع آغاز کردم ساعتے گذشت جنبشے در شیخ پیدا شد برخاست
و چراغ بکشت حجره تاریک شد من همچنان سماع مے گفتم میدانستم که شیخ
میگردد چون نزدیک مے آمد دامن بمن میرسید میدانستم که شیخ را جنبشے هست
اما نمیدانستم که شیخ برضرب است یا پاے ضرب الغرض سماع تمام شد شیخ
در باز کرد و بمقام خود رفت من و یار من همانجا ماندیم مارا نه طعام فرستادند
نه آب تا شب بگذشت بامداد خادم یکجامه جهین و بیست تنکه آورد که شیخ
فرستاده است نکته در بیان محضر سماع و بحث آن با حضرت
سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز کاتب حروف محمد
مبارک علوی المدعو بامیر خورد بر ضمیر شفقت پذیر عزیزان

صاحب سماع عرس میدارد برانجمله که در زمان قاضی حمید الدین ناگوری
قدس سره علماے شهرہا او مدعی شدند و در حرمت سماع و در کفر مستمع سوالها
کردند و بیشتر علماے آنوقت بر حرمت سماع جوابها نوشتند کاتب حروف
آں سوالها دیده است هر آینه چنانکه سوال کنند همچناں جواب باشد فاما
حق تعالی قاضی حمید الدین ناگوری را عشقے کامل و علمے وافر و کراماتے ظاهر
داده بود بایں همه صدر جهان آں وقت قاضی منهاج الدین جرجانی
که در علم و فضل و لطافت طبع مثل نداشت صاحب سماع بود و با قاضی
حمید الدین و بزرگان دیگر که اهل محبت و عشق بودند سماع مے شنید چنانکه
شمهٔ ازاں حالت در نکتهٔ اهل سماع تحریر یافته است مدعیان آنوقت
را جاے در آمد و سخن گفتن در باب سماع نماند فاما چوں آفتاب دولت و
کرامت و عظمت حضرت سلطان المشایخ بر جهانیاں طالع گشت
و شوق سماع در علما و فضلا و صدور و اکابر و وضیع و شریف دور و نزدیک
که درجات ایشاں چاشنی عشق نهاده بودند رسید و غلغله در عالم افتاد
و ولوله عشق در دلهاے ایشاں جنبید و کار عاشقی و عشقبازی و سماع
در جهاں از سر تازه شد و عالم بوستانے گشت چنانچه خواجه سنائی گوید

بیت زینجا نفیر بر زد و زانجا نواے نای — آنجا خروش عاشق و اینجا نشاط یار
بر هر طرف بهشتے و در هر بهشت حور — در هر چمن نگارے و در هر نگار یار
روے زمیں ز شاهد گل پر ز رنگ و نگار — شاخ شجر چو گوش عروسان شاهوار
مرغے بهر درخت و نواے بهر طرف — شاهے بهر طریق و عروسے بهر کنار

خار حسد مدعیان ایں کار را چنانکه موروث دارند از سر خلیدن گرفت و
مدتے ایں تعصب در دل داشتند که بدیدن نمے توانستند ایں ضعیف گوید
بیت مرا زیں عشق فیروزی است مطلق + و نیز چوں بیشتر اکابر و علما
و صدور و اولیا و امرا و ملوک و مقربان بادشاه عهد را بنده و معتقد حضرت

سلطان المشائخ مے دیدند مجال دم زدن نبود چوں دیگے سر پوشیدہ میجوشیدند و درینداین مے بودند مگر پادشاہے دریں باب محضرے کند تا جراحت حسد را بنوک زباں بترا وند اللهم اجعلنی من المحسودین ولا تجعلنی من الحاسدین یعنے اے بار خدایا بگرداں مرا از حسد کردہ شدہ گان ومگرداں مرا از حسد کنندگان با چندیں علوم گوی ایں دعا بر زبان مبارک رسول رب العالمین گذشتہ بگوش ایشان سپردہ است الغرض در عہد سلطان علاء الدین وقطب الدین علیہما الرحمۃ اندیشہ ایشاں کار نیامد و باز نخواند چوں تخت سلطنت بغیاث الدین تغلق انار اللہ برہانہ رسید شیخ زادہ حسام الدین فرجام کہ یاتا بہ غریبی در خانۂ سلطان المشائخ کشادہ بود و بانواع تربیت و شفقت سلطان المشائخ پرورش یافتہ او را ازجہت آنکہ سر شہرت داشت بسیار مجاہدہ ہا و بلا ہا کشید چوں در شوق و ذوق عشق نہادہ بودند میسر نشد بدیں بہانہ خود را خواست کہ مشہور کند بجہت غوغاے محضر او را پیدا کردند بارے چو فسانہ میشوی اے بے خرد + افسانۂ نیک شو نہ آفسانۂ بد + قاضی جلال الدین لوانجی نائب حاکم مملکت در تعصب اہل عشق مشہور بود و دانشمندان دیگر شیخ زادہ حسام را انگیختند و پیشواے خود ساختند تا پیش بادشاہ باز نماید کہ شیخ نظام الدین محمد مقتداے عہد است سماع کہ در مذہب امام اعظم حرام است مے شنود و چندیں ہزار خلق درینکار کہ در شرع ممنوع است متابعت او مے کنند شیخ زادۂ مذکور قربے پیش سلطان ہم یافتہ بود ایں سخن بسمع سلطان رسانیدہ سلطان غیاث الدین را از حل وحرمت سماع علم نبود ازیں سخن متحیر شد کہ ایچنیں بزرگے کہ مقتداے عالم است تا مشروع چگونہ کند نعوذ باللہ عما یقول الظالمون وسوالہا و فتو ہاے وقت قاضی

حمید الدین ناگوری و روایات کتب شرعیه پیش بادشاه بردند سلطان فرمود چون علماء دین در حرمت سماع فتویٰ کرده و بجهت انکار مزاحم شده سلطان المشایخ را حاضر کنند و جمله علماء شهر و صدور و اکابر را طلب کنند و محضر سازند تا درین محل آنچه حق است پیدا شود بزرگے گوید ؎ اخترانے که بشب در نظر آیند ٭ پیش خورشید محال است که پیدا آیند ٭ همچنین پیش وجودت همه خوبان عدم اند ٭ گرچه در چشم خلایق همه زیبا آیند ٭ الغرض این ماجرا که پیش سلطان گذشته معتقدان بخدمت سلطان المشایخ رسانیدند سلطان المشایخ هیچ بخود راه نداد بیت جهان اگر همه دشمن شود بدولت عشق ٭ خبر ندارم از ایشان که در جهان هستند ٭ فاما علماے که اعلم وقت بودند بخدمتگارئ حضرت سلطان المشایخ منسوب چنانکه مولانا فخر الدین زرادی و مولانا وجیه الدین پائلی وغیرهما در اباحت سماع آیتهاے آوردند و مجلس حضرت سلطان المشایخ در باب سماع دلایل اباحت اقامت میکردند بدین نیت که پیش از محضر استحضارے حاصل شود حضرت سلطان المشایخ که درون مبارک او از علم لدنی چون دریا موج میزد و هیچ بایشان التفات نمیکرد و ازینباب سخن نمے فرمود ایشان متحیر ماندند اما بر تحیر حضرت سلطان المشایخ اعتقادے تمام داشتند ازین ممر خوشدل بودند الغرض چون حضرت سلطان المشایخ را در سراے بادشاه طلب واقع شد سلطان المشایخ از یاران خود کسے را طلبید فاما قاضی محی الدین کاشانی که بوفور علم آراسته استاد شهر و علامه عصر بود و مولانا فخر الدین زرادی که بزرگ زاده و کریم الطبع تر از قاضی بود و در جمیع علوم این هر دو بغیر طلب بر بندگان سلطان المشایخ در سراے بادشاه رفتند بعده پیش از آنکه محضر بود قاضی جلال الدین نایب حاکم سلطان المشایخ را بطریق موعظت سخنان آغاز کرد و کلمات تعصب آمیز که نه لایق مجلس حضرت سلطان المشایخ بودے گفت و تشنیع میکرد سلطان المشایخ حلمے ورزید و تحمل میکرد بعد از آنکه سخن را باینجا رسانید که اگر بعد ازین نوعے کنی و سماع بشنوی من حاکم شرع ام ترا بیازارم

سلطان المشایخ ازین سخن در غضب شد و فرمود که معزول باد ازین شغل را.
بقوت آن این سخن پیگوی بعد از دوازده روز از قضا معزول شد و عنقریب
سفر کرد و آمدیم بر سر حرف چون محضر شد در آنچنان محضر که جمله علما و اکابر و صدور
و امرا و ملوک حاضر بودند و توجه و تلطف بادشاه و غیره همه را بجانب سلطان
المشایخ بود درین محل شیخ زاده حسام گفت که در مجلس شما سماع مے باشد
و رقص مے کنند و آه و نعره میزنند مثل این سخنان بسیار گفت سلطان
المشایخ روے مبارک خود بجانب او کرد و گفت غلبه مکن و بسیار مگو بیا بگو
سماع چه معنی دارد شیخ زاده حسام گفت من نمیدانم فاما علما مے گویند
که سماع حرام است سلطان المشایخ فرمود که چون معنی سماع نمیدانی
مرا در غیاب با تو سخنے نیست و نباید گفت شیخ زاده حسام که مدعی بود ملزم
شد و شکسته خاطر گشت ؎ ترا است حجت قاطع بدست یعنی علم + چگونه
پیش رود دعوهٔ من نادان + بادشاه را گوش هوش باستماع سخن دلپذیر حضرت
سلطان المشایخ بود چون در بحث سخن بلند مے کردند بادشاه همین مے گفت
که غلبه مکنید بشنوید که شیخ چه مے فرماید از جملهٔ علما که حاضر بودند مولانا حمید الدین
و مولانا شهاب الدین ملتانی ساکت بودند و هیچ سخن درشت ازین دو عالم
زمانه بیرون نیامد بلکه مولانا حمید الدین فرمود چنانکه مدعیان ذکر مجلس حضرت
سلطان المشایخ مے کنند چنان نیست برخلاف آنست من این امر معاینه
کرده ام و دران جمع همه پیران و مشایخان و درویشان دیده ام درین میان قاضی
کمال الدین گفت که من جاے این روایت دیده ام قال ابو حنیفة السماع حرام والرقص
فسق لك يد یعنی گفت ابو حنیفه رحمة الله علیه سرود شنیدن حرام است گردیدن و سماع کار بد است
نزد ابو حنیفه این لفظ خواند حضرت سلطان المشایخ فرمود او را منع کردن نیامده است در اثناے
این بحث مولانا علم الدین در آمد نبیرهٔ شیخ الاسلام شیخ بهاؤ الدین زکریا بادشاه روے بجانب
مولانا علم الدین کرد و گفت تو هم دانشمندی هم مسافر امروز مسئله سماع پیش من بحث مے کنند

از تو مے پرسم کہ سماع شنیدن حلال است یا حرام مولانا علیم الدین گفت من
دریں باب رسالۂ مسئلہ مقصدہ نام نوشتہ ام و ادلّہ کہ در حل و حرمت آں آمدہ است
دراں رسالہ کتابت کردہ ام آنانکہ بدل میشنوند ایشانرا مباح است و آنانکہ بنفس میشنوند
ایشانرا حرام باز مولانا علیم الدین را پرسید کہ تو در بغداد و شام و روم گشتۂ
مشائخ آں دیار سماع میشنوند یا نے و ایشانرا دریں کار کسے مانع میشود یا نے مولانا
علیم الدین گفت در ہمہ شہر ہا بزرگان و مشائخ سماع مے شنوند و بعضے بادف
و شبانہ کسے ایشاں را مانع نمے شود و سماع درمیان مشائخ از شیخ جنید و
شبلی موروث است بادشاہ کہ از مولانا علیم الدین چنیں شنید ساکت شد
و ہیچ نگفت مولانا جلال الدین گفت باید کہ بادشاہ بر حرمت سماع حکم کند و
مذہب امام اعظم را دریں باب مرعی دارد دریں محل حضرت سلطان المشائخ
بادشاہ را گفت نخواہم کہ دریں باب حکمے کنی بادشاہ ہمیں حکم حضرت سلطان
المشائخ را قبول کرد و دریں باب حکمے نکرد و دریں حرف دو روایت است یکے
آنکہ مولانا فخر الدین زرادی خلیفہ حضرت سلطان المشائخ در رسالۂ اباحت
سماع کہ تالیف اوست و کشف القناع من وجوہ السماع نام کردہ آوردہ
است کہ صحیح ہمیں است زیرا چہ آں بزرگ دراں محضر حاضر بود و بیشتر بحث
با قاضی کمال الدین صدر جہاں او کردہ و آں اینست وما قال المخالف
من الادلۃ فی تضلیل من تقول بالتحلیل لما کان ظاہر البطلان رجع البحث
الی الحرمۃ والحل ثم آل الی اولویۃ الترک والفعل وکان ذالک من اوّل الضحیٰ
الی آوان الفئ ثم قام اھل المجلس من عند السلطان فاما روایت
دیگر آنست کہ بادشاہ حکم کرد کہ حضرت سلطان المشائخ سماع بشنود
و کسے ایشاں را منع نہ کنند و دیگراں را چنانکہ طایفہ قلندران و حیدریان و
آنانکہ بنفس سماع بشنوند ایشاں را منع کنند و ایں روایت ضعیف است زیرا
چہ ایشاں دراں مجلس حاضر نبودند فاما معتبر و صحیح آنست کہ از مولانا

فخرالدین زرادی مروی است واللہ اعلم ہمدرآں ایّام یکے از حضرت سلطان المشائخ پرسید کہ مگر دریں وقت حکم شدہ است کہ خدمت مخدوم ہر وقت کہ بیاید سماع بشنوند او را حلال است حضرت سلطان المشائخ فرمود اگر حرام است بگفتۂ کسے حلال نشود و اگر حلال است بگفتۂ کسے حرام نشود آمدیم در مسئلہ مختلف کہ مثلاً ہمیں حکم استماع امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ مباح مے دارد با دف وشبانہ برخلاف علماء ما اکنوں در ہرچہ حاکم حکم کند ہماں باشد بعد فراغ بادشاہ حضرت سلطان المشائخ را با تعظیم وتکریم بسیار باز گردانید اما مولانا ضیاءالدین برنی در حیرت نامۂ خود مے نویسد چوں حضرت سلطان المشائخ از محضر مذکور در خانہ آمد بوقت نماز پیشیں مرا و مولانا محی الدین کاشانی و امیر خسرو شاعر را طلب فرمود چوں سعادت پائے بوس حاصل شد گفت کہ دانشمندان دہلی بعداوت وحسد من پر بودند میدان فراخ یافتند و سخنہائے پر از عداوت ایشاں بسیار گفتند و عجبے امروز معائنہ شد کہ در معرض حجت احادیث صحیح حضرت مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وسلم نے شنوند وہمیں میگویند کہ در شہر ما عمل بروائیت فقہ مقدم است بر حدیث و اینچنیں سخناں کسانے گویند کہ ایشاں را باحادیث حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم اعتقادے نباشد ہر بار کہ حدیث صحیح حضرت مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وسلم مذکور مے شد برمے آمدند و منع میکردند و مے گفتند ایں حدیث متمسک شافعی است واو دشمن علماء ماست ما نمے شنویم و نمے دانیم با اعتقاد اند یا نہ کہ بحضور اولی الامر مکابرہ برمے آیند و احادیث صحیح را منع مے کنند و ہیچ عالمے ندیدم و نشنیدم کہ پیش او احادیث صحیح حضرت مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وسلم روایت کردہ آمد و او گوید کہ من نمے شنوم من نمیدانم کہ ایں چہ روزگار است در آں شہرے کہ اینچنیں مکابرہ کنند چگونہ آباداں ماند عجب است کہ خشت خشت نشود بعد ازیں بادشاہ و امراء و خلق کہ از قاضی شہر و علماء شہر بشنوند کہ در

شہر عمل بر حدیث نیست چگونہ اعتقاد بر احادیث پیغمبر علیہ السلام راسخ ماند و از
انوقت باز کہ ایشاں روایت کردن حدیث منع کردند من ترسانم کہ شومست اینچنیں
بداعتقادی کہ بر علماے شہر معاینہ شد از آسماں بلاو جلا و قحط و وبا بر سر شہر خواہد
بارید ازاں بود کہ در چہارم سال ازیں ماجرا تمامی علماے کہ دریں محضر بودہ اندو
دیگر از اہم بسبب ایشاں در دیوگیر جلا کردند و بیشترے ازاں علما در دیوگیر
سر نہادند قحطے مہلک و وبائے سخت در شہر پیدا شد چنانکہ تا ایں غایت ایں
بلا ہا بکلی دفع نے شود سبحان اللہ ہر سخنے کہ بزبان مبارک حضرت سلطان
المشائخ گذشتہ بود عین آں معاینہ و مشاہدہ شد واللہ اعلم نکتہ دربیان
استماع سماع اہل زمانہ مقر صاحبدلان عالم باد مریدمبتدی را باید کہ در سماع غلو نکند تا نفس
او ریاضت ماندہ بمجاہدہ ہاے سخت خود را فسوہ چنانکہ درنکتہ مجاہدات مشائخ تحریر یافتہ است اہل
سماع کسے بود کہ در نظر او خلق را وقرے و عظمے نبود ولا سماع او را در فتنہ اندازد و از اصل
کار باز ماند و نفس او را در غوغاے آرد کہ سر بالا نتواند کرد و در بیابان
حرص رشتہ تسبیح در گردن کردہ در بیاباں ہا بگردد اندیک ساعت بخود
باز نتواند آمد و ذلت اہل سماع اینست کہ شب و روز سماع را کہ محک
مردان خداست و میدان معرکہ مجاہداں الٰہی طریق التغنی ساختہ دربا ہا
کوفتن بود و شور و شغب بر آسماں رسانند و بدیں خود را مشہور گردانند
؎ حلحک اندر چراغ چیست تری است * شقشق اندر سماع چیست
بریست * در طریقے کہ شرط جاے سپری است * نعرۂ بیہدہ تری و خری
است * و گریہ صلحا را کہ از روے درد و نعرہ ایشاں را کہ از شوق حق ہست
و شور و رقص ایشاں پریشاں سازد یعنی بر طریق جوانان رقاص مایۂ خندۂ
نظارگیاں گردانند و ایں شہرت بر ایں شکل را سرمایۂ بودن قوت خود
سازد خواجہ حکیم ثنائی گوید ؎ اے ہوا ہائے تو خدا انگیز * وے
خدایا کہ تو جدائی ازاں * ؎ سماع اے برادر بگویم کہ چیست *

اگر مستمع را بدانم که کیست + اگر بپرد معنی پر وطیر او + فرشته فرو ماند از سیر او +
گر مرد لهو است و بازی و لاغ + قوی تر شود دیوش اندر دماغ + و راه و
روش پیران خود گذاشته در راه هوائے خود رود و بایں حرکات ناپسندیده
خواهد که جائے برسد باللہ نرسد واللہ نرسد بزرگے خوش گوید ؎
هرگز نرسی بکعبه اے اعرابی + کیں ره که تو میروی به ترکستانست + حسبة
للہ نظر در مناقب و راه و روش مشائخ طبقه معظمه ما که در صدر ایں کتاب
تحریر یافته است بکنید که از ابتدا تا انتها چه مجاهده ها و بلا اختیار کرده
مذکرات بجهت رضائے باری تعالیٰ از غایت مجاهده و مشغولی باطن
خود را در معرض تلف انداخته اند و هیچ آفریده برآں مطلع نگشته چوں
کار بجاں و کارد باستخواں رسیده است آنگاه بسماع مشغول شده
اند و در بحر آشنائی دست و پائے زده اند ؎ دست و پائے بزنم
گرچه نکو میدانم + که ترا بنیم و از دست غمت جاں نه برم + زیرا چه بخط
مبارک حضرت سلطان المشائخ نبشته دیده ام و نقل از عوارف
کرده است که سماع حق مریداں و معتقداں و اصحاب ریاضت است
چوں نفس و تن هلاک شود او را حقیست ان لنفسک علیک حقا
یعنی بدرستی که برائے نفس برابر تو حق است چوں زمانے از سماع بیا
سائد باز او را بر کارے به برند چوں قضیه بریں جمله است مے باید که اتباع
آں بزرگاں کند که از دنیا بزار مانده که ظاهر او چرب و شیریست و
باطن او زهر هلاهل عنقریب رفتنیست و در نظر مشائخ قدس اللہ سرہ
هم گذشتنی و پیش حق جواب دادنیست بهر طریق در نیکار درمے آئی حق
بر ضمیر تو مطلع است و باحوال تو شاهد امروز حیات و زندگانی بطریقه پیران
خود بگذراں تا در زمرهٔ ایشاں باشی حضرت سلطان المشائخ قدس
اللہ سرہ العزیز مے فرمود ؎ گر نیک آیم مرا از ایشاں گیرند

وربد باشم مرا بدیشاں بخشند * کاتب حروف چند حرفے براستی و اخلاص و دردمندی درقلم آوردہ است چوں منظور نظر کیمیا اثر خواہد شد خواہند دانست واگر کسے دعاے خیر کند ایں نویسندۂ بیچارہ را کہ باغواے نفس و ہواے وخواہش شیطاں مبتلا است عاقبت او بخیر باد ۵ انچہ گفتم خصومتے نیست * ورہست میان تست من بیگنہم * ما نصیحت بجاے خود کردیم * روزگارے دریں بسر بردیم * **باب دہم** دربیان بعضے ملفوظات ومکتوبات حضرت سلطان المشائخ کہ درابواب ماتقدم تحریر نیافتہ است وایں بیچارہ حسب فہم خود بیان کردہ وایں باب مشتمل بربیست وچہار نکتہ است **نکتہ** دربیان علم وعمل بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام العلم بالاکتساب العقل بالعزیزۃ ولهذا یقال عالم ومعلم ومتعلم فی العلم ولا یقال عاقل ومعقل ومتعقل فی العقل کتب عمر بن عبدالعزیز الی مکحول الشامی تعلمت فضرت عزیزاً عندالناس فاستعمله لتصیر عزیزا عندالله تعالیٰ عن عثمان المغربی ذکر بین یدی الشافعی العلم علمان علم الابدان وعلم الاثان وعلم الادیان علم الحقایق والمعارف وعلم الابدان علم الریاضیات والمجاھدات قال ابن المبارک طلبت علم الدنیا فدلنی علمی ترك الدنیا روے محمد بن الحسن فی المنام وسئل ما فعل الله بك قال غفرلی وسئل عن ابی یوسف قال غفرالله لی وسئل عن ابی حنیفه رضی الله عنه قال انا مع ابن الذ انعم الله علیھم من النبیین والصدیقین والشھداء قیل لیحیی بن الرازی مالنا لا نشفع قال علمناء ینال القائل عقیما قال ابن المبارك نعم الماتین لعرب بلا میزان ولم تجرد من الحجرة من کتبه مع عالمی قال احمد بن حنبل رضی الله عنه من کان یومن بالله وبالیوم الاخر ولا یدخل الحمام الی ابشرك بالجنة فرأیت تلك الليلة كان قائل یقول فان الله تعالیٰ قد غفرلك باتباع السنة وجعلك اماما یقیدی بك قلت من انت قال انا جبرئیل قال الحسن

بن زیاد لابی یوسف بعد المباحثة ان طعام الخلیفة افن ذهنك فارجع
الی طعامك لیرجع ذهنك الیك قال لقمان اقتد وا بعلم العلماء ولا تقتد
وا بفعلهم واقتد والزهاد بزهدهم ولا تقتد وا بحیلهم الحسنة یرغاها
الجبار یرد فی الحدیث یحشر العلماء السوء فی صورة الجبار والقردة
والخنازیر غالب حضرت سلطان المشایخ مے فرمود کہ مقام علم عالی است
بزرگے گوید جل مقادیر اهل العلوم قد اوجب الله تعالی اجلالها ولهذا
بوقت حل یک مسئلہ مشکلہ عالم حلاوتے یابد کہ بادشاہ در بادشاہی خویش
نیابد فاما علماے از انچه بیشتر است خبر ندارند و درویش را وقتے باشد کہ
از عبادت خود حلاوتے یابد کہ آں حلاوت علما از حل مسئلہ مشکلہ مے یابند
در جنب آں هیچ بود پس حال درویش را چوں صفت تواں کرد مے فرمود
خواجه ابوالمؤید رحمة الله علیه از پدر خود پرسید العلماء ورثة الانبیاء
کیانند او گفت همیں علما کہ تو مے بینی خواجه ابوالمؤید گفت حاشا کہ اینها
باشند زیرا کہ انبیا را علم التسابق نبود پدر او گفت الحمد لله از کلماتے کہ اینها
آں از حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم لامع بودے بزبان شاه
ما جاری شده مے فرمود کہ چوں کسے تعلم کند زود مشهور شود و تعلم ازدرو
آساں تر است و اگر دو کس یکے عالم و دیگرے غیر عالم بر درویش روند انچه
در درویش است بر لوح غیر عالم نقش اندازد و غیر عالم عالم شود و بجاے
برسد کہ عالم دیر تر رسد فاما اگر جاهل نباشد کامل و مکمل نگردد و حضرت
شیخ شیوخ العالم شهاب الدین سهروردی قدس الله سره العزیز در انچه عوارف
تصنیف میکرد فرموده است لولا ان العقل لضاق الوقت عن هذا التعلم
منه سبحانه تعالی ایضاً والا کسے را کہ با حضرت عزت شغلے باشد بدیں کار
مشغول نتواند شد والمشایخ کانوا یامرون المریدین بتحصیل العلم ولا یجوزون
لهم ترکه الی ان یشغلهم الحال عن العلم فاما الذین قنعوا بمقالات الابرار فلهم

ان یطالعوا الکتب من ارسول لعلوم الدینیۃ و میفرمود مولانا برہان نسفی دانشمندے کامل الحال بود اگر شاگردے بخدمت او بیامدے تا چیزے بخواند او گفتے اول با من سہ شرط کن تا چیزے ترا بیاموزم شرط اول آنست کہ طعام یکوقت بخوری تا دماغ علم خالی باشد شرط دوم آنست کہ سبق ناغہ نکنی اگر یکروز ناغہ کردی روز دوم ترا سبق نگویم شرط سیوم آنست کہ چوں در راہے مرا پیش آئی سلام کنی و بگذری و دست و پاے افتادن و تعظیم بسیار کردن درمیان نباشد و مے فرمود در عہد قدیم چہار تن برہان نام در دہلی آمدند یکے برہان الدین بلخی دوم برہان الدین کاشانی سیوم و چہارم یاد نمے آیند الغرض میان ایشاں موافقت تمام بود چنانچہ طعام و آب یکجا میخوردند و تحصیل علوم بیکجاے کردند اول کہ دریں شہر رسیدند قاضی شہر قاضی نصیر الدین بود او برہان کاشانی را در محفل مسئلہ فرمود ایں برہان مردے ترک و کوتہ بالا بود چوں نکتہ آغاز کرد متعلماں گفتند ایں ریزہ چہ خواہد گفت او را عرف ہمیں ریزہ شد الغرض ایں برہان مردے بود در آخرہا از ابدالاں شد حضرت سلطان المشائخ فرمود کہ من او را دیدہ بودم ہر روز پگاہ آمدے اسپ از دہ و خدمتگاراں از حد زیادہ بودند ہیچ خدمتگارے ہمراہ نہ بردے او را پسرے بود نور الدین نام پسر پدر را گفت کہ ما دشمناں بسیار داریم و تو ہر روز تنہا از خانہ بیروں میروی اگر غلامے را ہمراہ ببری تا کوزہ آبے بتو دہد نیکو باشد مولانا برہان الدین فرمود بابا نور الدین آنجا کہ من میروم غلام را مدخل نباشد ترا نخواہم کہ پسر منی بعدہ فرمود کہ من سہ دانشمند درویش صفت دیدہ ام یکے مولانا شہاب الدین از میرت بود دوم مولانا احمد حافظ سیوم مولانا احمد کیتہلی فرمود کہ مولانا احمد حافظ مردے خداے بود وقتے مرا عزیمت زیارت شیخ شیوخ العالم فرید الحق و الدین قدس اللہ سرہ العزیز درحد دو سرسی با من ملاقات شد

مرا گفت چوں بروضۂ متبرکہ شیخ رسی سلام من رسانی ے روا ے صبا و سلام
بر آستانش رساں ۔ پس صحن بنظر و دیوار و نزد بانش رساں + و بگوی کہ من
دنیا نمی طلبم طالبان آں بسیار اند و عقبےٰ نیز ہمیں حکم دارد من ہمیں میخواہم
کہ تَوَفَّنِیْ مُسْلِمًا وَّ اَلْحِقْنِیْ بِالصّٰلِحِیْن بعدہ حکایت مولانا احمد کیتھلی فرمود کہ
پیرے بود بارکت اگرچہ باکسے پیوند نداشت اما صحبت مردان حق بسیار
دریافتہ بود در لقیۂ اول کہ او را دیدم از ہیئت و تقریر او معلوم شد کہ یکے از
واصلان است چیزے در خاطر من بود از و پرسیدم جواب داد کہ آں
مرداں انچنیں باشند حضرت سلطان المشائخ چشم پر آب کردو فرمود اگر ایں
مشکل از صد دانشمند پرسیدے حل نشدے وہم از اخلاق او حکایت میکرد
کہ بر من آمدہ بود و بیشتر خدمتگاراں پیش من جمع شدہ بودند یکے از اں بے ادبی
کرد یکے چوب زدہ شدہ مولانا کیتھلی چناں در گریہ شد کہ گوئی آں چوب او را
زدند و گفت ایں شومیت من بود کہ ایں الم بدو رسید حضرت سلطان
المشائخ فرمود کہ مرا از رقت و شفقت و شکستگی او تمام در دل پیدا شد
بعدہ فرمود وقتے در حد و دسرستے رسیدم شنیدم کہ دی روز دریں نزدیکی
دزداں راہ زدہ اند و مسلمانان کشتہ شدہ اند درمیاں ایشاں دانشمندے
بود مولانا کیتھلی مے گفتہ اند قرآں مے خواند تا آنکہ شہید شدہ رحمۃ اللہ علیہ
چوں روز دوم برسر آں کشتگاں رسیدم تفحص کردم ہماں مولانا کیتھلی بود
کہ شہید شدہ غفر اللہ لہ و مے فرمود بعد از نقل امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ جمع
خلق با مام احمد حنبل بود امام شافعی متحیر ماند امام حنبل روزے
بمکان امام شافعی رفت بعدہ رجوع با مام شافعی شد بدیں طریق
امام احمد حنبل خود را از میان خلق بیروں آورد و بحق مشغول شد
و مے فرمود مولانا فخر الدین زرادی مذہب امام شافعی داشت
ہر بار ذکر امام اعظم میکرد رحمۃ اللہ علیہ مے گفت خواجہ محمد اجل سنجری فرمود

کہ اے مولانا تو قرآن خواندہ و چیزے خواندن میدانی او گفت آرے چندیں کتب تصنیف کردہ ام خواجہ محمد گفت خدائے عزوجل والذین اتبعوھم باحسان رضی اللہ عنہم ورضوا عنہ در حق تابعین فرمودہ امام اعظم از تابعین بودہ است بعدہ حضرت سلطان المشایخ فرمود کہ صفت صحابی دریافتہ بودے فرمود یکے از خلفائے ملک الموت را در خواب دید از وے پرسید کہ عمر من چند است و چند ماندہ است ملک الموت اشارت بہ پنج انگشت کرد چوں بیدار شد جملہ معتبران شہر را طلبید جملہ حکما و علما بقدر فہم و احتیاط خود چیزے بے گفتند یکے پنجاہ سال و دیگرے پنج سال و دیگرے پنج روز دل خلیفہ ہیچ یکے قرار نگرفت امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ فرمود مراد ملک الموت ازیں پنج انگشت نفی پنج علم است بدلیل آنکہ خدائے تعالی در کلام مجید خود مے فرماید ان اللہ عندہ علم الساعۃ وینزل الغیث ویعلم ما فی الارحام وما تدری نفس ماذا تکسب غدا وما تدری نفس بای ارض تموت یعنی بدرستی کہ اللہ تعالی نزدیک آں اللہ تعالی علم قیامت و فرود نے آرد باراں را و میداند خدائے تعالی چیزے را کہ در رزاہدا است از پسر و دختر و درنے یابد ہیچ نفس بشر کہ چکار خواہد کرد روز دیگر و درنے یابد بشر کہ در کدام زمین خواہد مرد امام فرمود ادراک جملہ خلایق را از دریافت ایں پنج علم کوتاہ گردانیدہ و علم آں بخود اضافت کردہ مے فرمود بزرگے حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم را در خواب دیدہ پرسید کہ بر من رسیدہ است شما فرمودہ اید کہ در ہر عصرے مرداں باشند کہ عالم از برکت ایشاں قایم ماند حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم اورا تصدیق کرد بعدہ او پرسید کہ دریں عصر آں کیست فرمود محمد ادریس و کوفی اند طریق دین کافی + شافعی در جہل را شافی + آں قریشی ز اصل و آں کوفی + او ہمہ فقیہ و ایں صوفی + ہمہ نیک اند بے حلوست تو + تو بدی و سبب خصوصت تو + وے فرمود از مولانا مجد الدین جاجری روایت کنند کہ ہر شب پیش مولانا فخر الدین زرادی ستہ جزتای قطعہ کاغذ

سفیدے نہادند مع دوات و قلم با مداد نبشتہ و تصنیف کردہ ے یافتندے بے
دریں سنہ جز شرح کلمۂ لا الہ الا اللہ نبشتہ یافتندے مولانا شہاب الدین ادہی
کہ ذکر او در باب مناقب یاراں اعلیٰ تحریر یافتہ است حاضر بود گفت چنیں شنیدہ
ام کہ در کتاب خانہ قاضی برہان الدین بلخی نسخۂ اربعین رازی بخط مصنف است
دراں نسخہ دو صفحہ متصل از اول تا آخر ہمیں کلمہ اللہ نبشتہ بود چنیں آوردہ اند کہ در
وقت کتابت ایں کتاب ذکر حق جل و علیٰ برو مستولی بود و ہر چہ میخواست کہ
بنویسد ہمیں کلمہ اللہ نبشتہ مے شد بعدہ مے فرمود چوں علم بیاموزد او را علم درخت
نیک با قیمت است بے در و نیست در علم جز سعادت چوں سعادت چوں
طاعت کند کار او بہتر بود پس باید کہ سر دو رابکشد یعنے علم و عمل از نظر فرو اندازد
تا بعجب مبتلا نشود و مے فرمود چندیں علما و دانشمنداں کہ بودہ اند ہیچ کس پیدا نمی
کہ کجا بودہ اند و کہ بودہ چیزے کہ باقیماند حسن معاملہ است و ایں حیات معنوی است
آں را آساں مے تواں یافت شبلی و جنید تا ایں زماں زندہ اند و مے فرمود
کہ اول شب امام اعظم رضی اللہ عنہ نقل کردہ است و آخر شب امام شافعی
رحمۃ اللہ علیہ متولد شدہ در ہمیں معنی خاقانی فرماید **مثنوی**

چوں فلک عہد ثنائی در نوشت	آسماں چوں من سخن گستر نزاد
بو حنیفہ اول شب نقل کرد	شافعی آخر شب از مادر بزاد

حکیم ثنائی در بیان علم گوید

علم رہ جانب الہ برد	جہل رہ سوے نفس و جاہ برد
جان کہ بے علم تن بمیراند	شاخ بے برگ میوہ کے راند
حلم از علم نیک پے گردد	سنگ بے اصل لعل کے گردد
علم داں خاصۂ خدا آمد	علم خواں شرح مصطفےٰ آمد
کشت بے آب بار و بر ندہد	تخم بے مغز بس ثمر ندہد
در دے بے علم تخم در شور است	علم بے درد سنگ ہر گور است
علم کز بہر حشمت آموزی	نیست جز رنج و محنت روزی

بدنجوانی ولے بتر گردد | وربود نیک نیکتر گردد
سوے عالم بہ است از سوے ظن | دانش جاں بہ از توآتش تن
برگ دہ دوست را و دشمن را | علم جاں را بہ عمل تن را ✦
کاویک سالہ را بہا دو درم | علم یک لحظہ را بہا عالم ✦
عالماں خود کمند در عالم | بار عامل میان عالم کم

نکتہ در بیان شب معراج حضرت رسول صلی اللہ علیہ وسلم از حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز سوال کردند کہ معراج چہ نوع بود فرمود کہ از مکہ تا بیت المقدس اسرا بود و از بیت المقدس تا فلک اول معراج بود و از فلک اول تا قاب قوسین اعراج بود سایلے زیادہ کرد گفت قلب را معراج و قالب را و روح را ہم چگونہ بودہ باشد در جواب او ایں مصرع بزبان مبارک راند مصرع ع فظنّ خیراً ولاقال الخبر یعنی پس گمان کن نیکو و مپرس نیکو را انگاہ فرمود بدیں ہا ایماں باید آورد و در تحقیق و تفتیش آں غلو نباید کرد بعد ازاں فرمود بزرگے فرمودہ است ندانم کہ شب معراج حضرت رسول علیہ السلام را آنجا بردند کہ عرش و کرسی و بہشت و دوزخ بود و یا ہمانجا آوردند کہ رسول علیہ السلام بود در خصوص مرتبہ حضرت رسالت پناہ بالاتر بودہ

برنہادہ زبہر باغ ارم | پاے بر فرق عالم و آدم
دو جہاں پیش ہمتش بدو جو | سر ما زاغ و ما طغی بشنو
باز گردش سوے معراج پرواز | گفتہ و ہم شنیدہ آمد باز ✦ ✦
جسم جاں کردہ در خزانہ راز | پیش محراب ابروانش نماز
گنج صدق در دو ابرو داشت | کشش عشق در دو گیسو داشت
عرشش لانبی بعدی گوی | ہمتش الرفیق الاعلی جوی
قبہ بر فرق آفتاب زدہ | راہ او جبرئیل آب زدہ

کے تواں زد ز روئے رحمت ہم	آنچنیں نوبتے بدور کلیم +

نکتہ در بیان وفات حضرت رسالت پناہ صلے اللہ علیہ وسلم حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود ہر پیغمبرے را وقت نقل مخیر میکردند تا وقت نقل حضرت محمد مصطفے صلی اللہ علیہ وسلم حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا در خاطر اینمعنی گذرانید کہ چہ خوش است کہ حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم چندگاہ دیگر درمیان اصحاب باشد و بعالم بقا زود و سوے حضرت رسول صلی اللہ علیہ وسلم نگریستن گرفت حضرت رسول علیہ السلام بر لفظ مبارک راند کہ مع النبیین والصدیقین والشہداء والصالحین وے فرمود نقل پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم از دار فنا بدار بقا در غرّہ ربیع الاول بود و تا نہ روز دفن نکردند ہر نُہ حرم رسول علیہ السلام طعام دادند و روز دہم حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ چنداں طعام داد کہ تمام خلق مدینہ را رسید منقول است کہ صحابہ کرام در آنچہ خواستند کہ پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم غسل دہند متفکر شدند کہ با جامہ غسل دہند یا بغیر جامہ نخست آوازے شنیدند کہ بے جامہ غسل کنید حضرت امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ گفت توقف کنید ثانیا آوازے شنیدند کہ با جامہ غسل کنید انگاہ با جامہ غسل دادند و آواز اول از شیطان بود و دوم از خضر علیہ السلام خواجہ حکیم ثنائی گوید مثنوی۔

در ترنم تبارک اللہ گوی	بود مشتاق درگہ حضرت
زخمہا خوردہ و رحمہا کردہ	او عاقبت رفت در پس پردہ
چوں دم از حضرت شہود زدہ	آتش اندر ہمہ وجود زدہ +
طوطی جانش چوں قفس بشکست	رفتہ بر فرق جبرئیل نشست
آنکہ در پیش خالق از نہفت	زاں ہمی الرفیق اعلیٰ گفت
تنش نالاں و جانش فرخندہ	از دروں بسوزد و از بروں خندہ

نکتہ در بیان تحمل بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز نبشتہ دیدہ ام العقل نور فطری یزین بالسمع ولکـ ـب وقال رسول اللہ علیہ السلام

العقل فی القلب الرحمة فی الکبد والرافة فی الطحال ویدرک الغلام لاربع عشر سنه وینتہی حلوله لاربع عشرین وعقل لثمان وعشرین وقال ابن عباس صلی الله یا امیر المومنین رایت الرجل یقل قوامه ویکثر زاده ورجل یکثر قوامه ویقل زاده ایهما احب الیک قال سالت النبی صلی الله علیه وسلم ما سالتنی قال احسنها عقلا النشاط اعقل من اکثر الناس برحم فصاح الراعی من هولها وهو لا یزجر ما الکسب للرسل العقل والقلوب سماویة وملکوتیة والنصوص والابدان ارضیة وملکیة وانک من النور وهذان من الظلمة والعقل مشتمل علی اصلین التقرب الی الله بالطاعة والنور والی الخلق بالادب قال النبی صلی الله علیه وسلم اللهم جن عقلی قبل موتی ثلثه ایام قیل لم قال خوف ان تجری علی لسانی فی ذلک الوقت شی فیختم لے بالشقاوة وان لم یکن لی عقل رفع عنی القلم قال الامام جعفر الصادق رضی الله عنه من سعادة الرجل ان یکون خصمه عاقلا ومن خصمی لا عقل له یعنی النفس خواجه حکیم ثنائی گوید ؎

هرچه در زیر چرخ نیک و بد است — خوشه چینان خرمن خرد اند
عقل هم گوهر است و هم کان است — در تن مرد عقل سلطان است
عقل طرار و حیله گر نبود — عقل غماز و کینه ور نبود
عقل جز خواجه محقق نیست — نفس جز کافر و منافق نیست
عقل هرگز بکذب راضی نیست — عقل هرگز وکیل قاضی نیست
وانکه راضی بکذب و سالوسی است — آنکه غماز وانکه ناموسی است
آنکه او آبرو و نان طلب است — وانکه لامی وانکه بوالعجب است
اینهمه عقلهای عاریتی است — کز پی مال و جاه و تربیتی است
در گذر زین کیاست او باش — عقل دین جوی و پس رو او باش
عقل دین جز او عطا نکنند — تا نبرده است حق رها نکنند

دایۂ زیر ایں کہن بنیاد + نیست کس را چو عقل مادر زاد +
پدر و مادر و حیات لطیف نفس گویا شمار عقل شریف
زایں دو جفت شریف طاق مباش واندریں سر و وصل عاق مباش

نکتہ دربیان دنیا و ترک دنیا حضرت **سلطان المشائخ** قدس اللہ سرہ العزیز
مے فرمود یکے صورتاً و معناً دنیاست و یکے صورت دنیاست و معناً دنیا
نیست بعدہ بیان فرمود کہ آنچہ صورتاً و معنیً دنیاست آں زائد از کفاف و معصیت
است و آنچہ صورتاً و معنیً دنیا نیست آں طاعت با خلاص ست و آنچہ صورتاً
دنیا نیست و معنیً دنیاست طاعت بریاست یعنی براے دفع مضرت و
جلب منفعت و آنچہ صورت دنیاست و معنی دنیا نیست آں اداے حق
حرم خود است یعنی با اہل خود فراہم آید بہ نیت آنکہ حق او بگذارد بعدہ فرمود اصل
دانائی آنست کہ از دنیا پرہیز کند اگر مردے وصیت کرد کہ ثلث مال من بعد
از من بمردے دہند کہ او اعقل الناس باشد حکم آں چگونہ است فرمود
حکم او آنست کہ ثلث مال او بکسے دہند کہ تارک الدنیا باشد یکے از حاضراں
سوال کرد کہ چوں تارک دنیا باشد ثلث مال او چگونہ قبول کند فرمود سخن
در مصرف میرود و حکم ایں مسئلہ بعد ازاں فرمود دنیا سیم و زر و اسپان و اسباب
نیست بلکہ تعلق و محبت بانہاست اگرچند کہ نداشتہ باشد بعدہ فرمود کہ شکم تو
دنیاے تست اگر کمتر خوری از تارکاں دنیا باشی و اگر سیر خوری نباشی بعدہ
فرمود بزرگے مصلے بر روے آب انداختہ بود و نماز میکرد و مے گفت خداوندا
خضر کبیرہ ارتکاب مے کند او را ازاں توبہ دہ ہمدریں حال خضر حاضر شد
و گفت اے بزرگ کدام کبیرہ است کہ ارتکاب مے کنم آں بزرگ گفت
چوں درختے در بیاباں نصب کردہ و در سایۂ آں درخت مے نشینی و
آسایش مے گیری و مے گوئی کہ ایں درخت براے خدا نشاندہ ام خضر در
حال مستغفر شد بعد ازاں آں بزرگ در ترک دنیا با خضر گفت کہ ہمچنیں باش

کہ من مے باشم خضر گفت تو چگونہ مے باشی و چہ میکنی گفت من ہمچنیں مے باشم اگر
جملہ دنیا بمن دہند و گویند کہ قبول کن کہ فردا بر تو حساب نخواہد بود و ایں ہم
گویند کہ اگر نخواہی ستد ترا بدوزخ خواہند برد من دوزخ قبول کنم نہ دنیا خضر
گفت چرا قبول نکنی جواب داد کہ دنیا مبغوض حق ہست چیزیکہ خدا او را دشمن
دارد بجاے آں دوزخ قبول کنم نہ آں زیرا کہ دوزخ اولی تر از قبول دنیا و
مے فرمود کہ از شیخ شیوخ العالم شنیدم کہ ہر کہ ترک دنیا بگیرد حق جل و علی
دنیا را با دنیا داراں در پاے او در آرد وے فرمود حق جل و علی چوں
بندہ را عزیز گرداند دنیا را در نظر او خوار گرداند و ہر کہ را خوار گرداند دنیا را
در نظر او عزیز گرداند وے فرمود ترک دنیا آں نیست کہ خود را برہنہ کند و لنگوتہ
بندد ترک دنیا آنست کہ بخورد و بپوشد و بپوشاند و بخوراند منفعتہا
بر دلہاے شکستہ و مستحقاں رساند و دل خود متعلق دنیا ندارد و ہمت
باید کہ بلند گرداند و از سر شہوت باید خاست بعدہ ایں مصراع بزبان مبارک
راند مصراع یک لحظہ ز شہوتے کہ داری برخیز * بعدہ فرمود کیست کہ از سر خسیسے
برنخاستہ و بر شریفے اقدام نکرد وے فرمود ہمہ معاصی در حجرہ ہست کلید او حب
دنیا ست و ہمہ طاعت در حجرہ ہست کلید او محبت فقر است وے فرمود صاحب
دلے را مال بسیار میراث رسید مناجات کرد الہی من ایں را نگاہ خواہم داشت
فاما دل بروے باید گماشت ایں را بتو میسپارم بشرط آنکہ ہر احاجت شود بمن
دہی ایں بگفت و جملہ بدرویشاں داد بعدہ ہر آں مقدار کہ او را حاجت بودے بر قدر
آں مقدار در آمدی کہ گوئی بحق امانت دادہ ہست کہ حقتعالی بہنگام طلب امانت
او میگذارد درین محل محی الدین کاشانی ایں آیت خواند رب المشرق والمغرب
لا الہ الا ھو فاتخذہ وکیلا یعنی پروردگار جاے برآمدن آفتاب نیست سزا دہم
پرستش مگر او پس بگیر او را کارو بار ساز ندہ خود حضرت سلطان المشائخ
را ہمعنی خوش آمد تحسین فرمودہ بود مردے حکیم پیش پسر بچہ داد چندیں

ہزار بدرۂ زر + روزے بگفت ے گفت بابا نصیبہ من کو + گفت اے پرور خزانہ ہو + قسم تو ولی وصی و بے انباز + من بحق دادم او دہد بتو باز + ے او بنر کارساز جان ہا نیست + بکند ظلم با تو زانہا نیست + وے فرمود وقتے رسول علیہ السلام بایاراں گفت درویشے را مخیر کردند کہ دنیا و انچہ در دست اختیار مے کنی و یا انچہ در عقبیٰ است براے تو مہیا کردہ اند او ہماں اختیار کرد چوں ایں حکایت تمام شد حضرت امیر المومنین ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ گریستن گرفت صحابہ پرسیدند کہ حال چیست گفت ایں درویش کہ حضرت محمد مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وسلم ازو خبر داد او مصطفےٰ است صلی اللہ علیہ وسلم المخیر ہو المخیر وے فرمود اگر کسے روزہا بصیام گذارد و شب ہا بصیام و زایر الحرمین باشد اصل ایں باید کہ دوستی دنیا در دل او نباشد بعد ازاں فرمود ہر کرا دوستی و محبت دنیا در دل باشد او دنیا پرست است مثنوی

چلتنی بارکاندریں فرسنگ + بار بسیار بر سر و خر لنگ
خر لنگ و ضعیف و بار گراں منزلت سنگ لاخ و تو حیراں
راہ تاریک و چراغ بے روغن باد صرصر تو باد خانہ مکن +
ہر صنوبر کز وجود طاؤس است باد مسعود پاے منحوس است
ہست نقش ریا چو صورت شمع شمع او راست تابش اندر جمع
ہست در نقش و شکلہ گرد و تمم شکل ابلیس ابلہ و ابکم
نفس اصحاب ہست در سینہ قبۂ بر جسم در آئینہ + +
ہمہ در نفس ناسپاس تو اند ہمہ در پردۂ حواس تو اند
باش تا روے بند بکشاید باش تا با تو در حدیث آید
تا کیا نزانش ندۂ بر در + از پئے پنجرۂ راہ گذر
گر بمیری ناشتہ ایشاں را گم کنی ملک و ملک خویشاں را

نکتہ در بیان فقر و غنا و فضیلت فقر بر غنا بخط مبارک حضرت سلطان المشایخ نفعنا اللہ دام

قیل الفقر الانس بالمعدوم والوحشة بالمعلوم الفقر فی الدنیا مفتاح باب
الغناء فی الآخرة وفی الحدیث من مات ولم یترک درهما ولا دینارا لم یدخل
فی الجنة اغنی منه قال ابن عباس رضی الله عنه وقف رسول الله
صلے الله علیه وسلم یوما علی اصحاب الصفة فرای فقرهم وجهدهم وطیب
قلوبهم فقال ابشرکم یا اصحاب الصفة فمن بقی منکم علی التعب الذی انتم
علیه الیوم راضیا بما هو فانه من رفقائی یوم القیامة از شیخ شیوخ
العالم فرید الحق والدین قدس الله سره العزیز العلماء اشرف الناس
والفقراء اشرف الاشراف الفقیر بین العلماء کالبدر بین الکواکب السماء
مے فرمود درویشے که بعبادت وطاعت مشغول باشد اورا در بیت المال
حقے نیست درویش را نان از زنبیل باید خورد و دریغا تا این ساعت زنبیل
مشایخ نے گردد و دراجودھن زنبیل حضرت شیخ شیوخ العالم بگشتے ومے فرمود
در فضیلت فقر وغنا میان علما اختلاف است خواجہ جنید وابراهیم خواص
واکثر علما گفته اند الفقیر الصابر القایم بشروطها علیه افضل من الغنی الشاکر
القایم ما علیه و ابو العباس بن عطا مخالف ایشان است حجت او قوله
تعالی ووجدک عائلا فاغنی باری تعالی بربندۀ خود منت نهاد بغنی اگر غنا
فضل نبودے منت نہادے وحجت ایشان این حدیث که لکل احد حرفة
وحرفتی الفقر والجهاد من احب الفقراء فقد احبنی ومن ابغضها فقد
بغضنی شیخ جنید بغدادی ابو العباس را دعاے کرد حق اورا بغلو مال
مبتلا کرد و مے گفت با این بلا که مرا مبتلا کردند دعاے جنید است بعده ازاں
قول رجوع کرد اختلاف در صدر اول بود بنا برآنکه غالب اموال خلق حلال
بود اما در زمان ما غالب اموال حرام است وشبه پس فقر بر غنا فضل باشد
بلا اختلاف وبخط مبارک حضرت سلطان المشایخ نبشته دیده ام الناس
اربعة طبقات طبقة تارکة بحظوظ الدنیا والآخرة والطبقات مختلفة الاولے

هم السعداء على الاطلاق والثانية هم الاشقياء على الاطلاق والاحزاب
اضافتيان ونبينا عليه السلام لقوله تعالى لولاك لما خلقت الافلاك
سيد الانبياء والانبياء من خلقة افضل ممن سواه فان قيل اليس
الجمع بينهما كما لسليمان عليه السلام الا انه اطاعة الجن والانس والريح
ونبينا قال عليه السلام الفقر فخري وان الله خير قلنا للملك صورة
وحقيقه الاستغناء والقدرة وهما كانا في نبينا عليه السلام خيرٌ فرد قال
لولا الدعوة والقدرة احببا لاصبح موسقا اشتكى عن صولة الملك
والجمع بينهما على قسمين احدهما ان يكون طرف اخرته ارجح على دنياه
والثاني على العكس وسليمان من الثاني ولنبينا صلى الله عليه وسلم من
الاول ما نال سليمان عليه السلام من الدنيا كان على سبيل السعد
الا ان الله خلق الدنيا لاجل النبي عليه السلام فعبر عنها بالخير والغنيمة
كقوله الحج عرفة **نكته** در بیان طبقات حضرت **سلطان المشائخ** قدس
الله سره العزیز مے فرسود پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم مے فرماید کہ امت من پنج
طبقه باشند ہر طبقہ مدت چہل سال الطبقة الاولی طبقه العلم والمشاهدة
الطبقة الثانية طبقه البر والتقوى والطبقة الثالثه طبقه التواصل و
التراحم الطبقه الرابعه طبقه التقاطع والتدابر الطبقه الخامسة طبقه
المرج والحرج فرمود کہ طبقہ اول طبقہ علم ومشاہدہ است وآں صحابہ
کرام بودند دوم طبقہ بر وتقوی وآں تابعین بودند سیوم طبقہ تواصل وتراحم
تواصل آں باشد کہ چوں دنیا ایشاں را اقدام نماید واگر آں دنیا میان ایشاں
مشترک باشد طرف دیگراں سہل وسست گذارند تراحم آں باشد کہ اگر دنیا
تمام با ایشاں روے آرد بے مشارکت غیر ایشاں آنرا نفقہ کنند ودر راہ
حق بمصرف رسانند چہارم طبقہ تقاطع وتدابر تقاطع آں باشد کہ اگر دنیا
روے بر ایشاں آرد بر سبیل مشارکت بقطع وخصومت بر آیند واگر دنیا

خاص بایشاں پیوند دایشاں آنرا تمام گیرند و پشت بخلق دهند و هیچکس را
نصیب نکنند و طبقهٔ پنجم حرج و مرج باشد یعنے در گوشت و پوست یکدیگر فتنه
و مدت ایں پنج طبقه دویست سال باشد بعد از دویست سال سلخ بر آید
چوں حضرت سلطان المشائخ بریں حرف رسید چشم پر آب کرد و فرمود
ایں حکم بعد از قول رسول صلے الله علیه بدویست سال تمام شده است ایں
زماں خود مردم چگویند نکته در بیان نیت حضرت سلطان المشائخ قدس
الله سره العزیز مے فرمود اول نیت صالح مے باید زیرا که نظر خلق بر عمل است
و نظر حق بر نیت چوں نظر خدا بر نیت باشد ترک عمل پسندیده است و نیت آں
نیست که مردے در دل گوید میکنم و یا چنیں کار کنم ایں حدیث نفس است
نیت آنست که از دل چیزے منبعث شود و آں چیزے دینی باشد یا دنیاوی
جاری مجری فتوح است من الله تعالی و آں در دل بعضے میسر شود و در دل
بعضے میسر نشود و هر که دل او سوئے دنیا مایل شود او را ایں اختیار نیست
در خیرات اکثر احوال ایں معنی میسر نشود مگر بجهد بعده حکایت فرمود که در مسجد
آدینهٔ دمشق وقف بسیار است متولی آں مسجد بس قوی حال است
گوی دوم بادشاه هست تا لغایتے که اگر بادشاه را مالے حاجت باشد از متولی
قرض کند الغرض درویشے بطمع آں اوقاف در مسجد دمشق طاعت و عبادت
آغاز کرد که مگر شهرتے یابد و تولیت بدو دهند و مدتے بطاعت مشغول شد
هیچ کس نام او را بر زباں نراند تا شبے ازاں طاعت ریائی پشیماں شد
با خدا تعالی عهد کرد که ترا خاص برائے تو خواهم پرستید نه بطمع شغل و هماں عبادت
که مے کرد هیچ ازاں نقصان نکرد و به نیت صالح در عبادت مشغول شد هم در آں
نزدیکی او را بجهت شغل تولیت طلب کردند او گفت که من آنرا تارک
شده ام بسیار در طلب آں بودم اکنوں چوں ترک آں کردم بمن میدهند
الغرض همچناں بخدا مشغول شد و بر آں شغل آلوده نگشت نکته در بیان

صبر و رضا حضرت **سلطان المشائخ** قدس اللہ سرہ العزیز میفرمود کہ صبر
آنست کہ چوں مکروہے بدو رسد در آں صبر کند و بکائے نکند اما رضا آنست
کہ ازاں بلا ہیچ کراہتے بدو نرسد گوئی آں بلا بدو نرسیدہ است و متکلمان
ایں معنی را منکر اند چنانچہ در ادعیہ ماثورہ منقول است از حضرت **سلطان
المشائخ** و بخط حضرت **سلطان المشائخ** نبشتہ دیدہ ام قال النبی صلی اللہ
علیہ وسلم کثیرا ما یقول اللھم انی اسالک الصحۃ والامانۃ وحسن الخلق والمحبۃ
وفی قلوب الناس وعنہ ومن التمس رضاء اللہ رضی اللہ عنہ وارضی الناس
عنہ من التمس رضا الناس سخط اللہ علیہ واسخط علیہ الناس المومنون
الصالحون فی الکافرین قلیل والصالحون فی المومنین والصادقون
فی الصالحین قلیل والراضون فی الصابرین قلیل فاطلبوھم واغتنموا
صحبتھم سئل ابو عثمان المغربی عن قولہ علیہ السلام اسالک الرضا بعد القضا
قال لان الرضا بعد القضا ھو الرضا قال نبی من الانبیاء یا رب کیف رضی
المساکین عنک قال ابو حامد الابلقاء ربکم لکنی اعرف کیف الرضا
بقضاء اللہ تعالی حتی یورث یوما بسبیلک ملحی فرایت اعمی یقول اللھم
اغفر لمن یاخذ بیدی وبلغنی فاخذت بیدہ وقلت لہ این مصلاک
قال بیت اللہ تج بحینئذٍ عرفت الرضا بقضاء اللہ فنودی فی سری ان لم یرض بما
نعلت فاستعد لمن یبق فی جنت بعدی فلیس فی الھوی واھل النجا
یھوی وسھل النما یرضی **ابیات**

باش در حکم صولجانش گوی ＊ ہم سمعنا وہم اطعنا گوی +
بر در حق مباش دور مگرد + کہ بزاری شوی دریں رہ مرد
نہ بوے لیک نیست در کارے ＊ تو کنی اندریں میاں بارے
آن اوی مکن ستیزہ باو ＊ گر گریزی از و گریز باو +
قدرش را بچشم خویشتن بیں ＊ خواجہ آزادگی مباش ہمیں
جان و اسباب خویشتن در بانہ ＊ بر رہ سیل و رود خانہ ماز

چندپرسی کہ بندگی چہ بود | بندگی جز فگندگی نبود
آنکہ دلہاے آشنا دانند | دل زخوردن جراجدا ماند

نکتہ دربیان خوف و رجا بخط حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز بنشتہ دیدہ ام اذا اقشعر جلد العبد من خشیۃ اللہ انحطت ذنوبہ کما انحط عن الشجرۃ الیابسۃ ورقہا قال اللہ عزوجل یا موسیٰ تخاف من غیری قال نعم اخاف ممن لا یخاف منک قال رجل یا رسول اللہ اھو مومن وقت الذنب قال اھو یخاف اذا اذنب اذ قال نعم خوفہ یدل علی ایمانہ سُئل شاہ الکرمانی ما ثواب الخوف قال ان یخاف الحسنۃ قیل الذین امیر خوف الخوف بعد الذین یسبون قال رجل لعارف انی اخاف من فلان قال لا تخفہ فان قلت من یخاف بین یرجوک قال جبرئیل لمیکائیل انی اعجب من ھو ان اللہ تعالیٰ خلق الخلق وصورھم واعطاھم النعم وھو یعصی بہ اعجالھم لم ینقص من ملکہ فلم یعاقبھم قال میکائیل کما قال جبرئیل علیہما السلام واز حضرت سلطان المشائخ سوال کردند کہ مرجیان و ناجیان کدام اند فرمود ناجی آنرا گویند کہ ہم از رجا سخن گویند آنگاہ فرمود مرجی بر دو نوع است مرجی خالص وغیر آں مرجی خالص آنست کہ ہمہ از رحمت گوید

نکتہ دربیان ریا بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز بنشتہ دیدہ ام الریا لا یقبلہ الحق ولا یمدحہ الخلق قال الفضیل کانوا اقبلنا یراؤون الناس بما عملوا فصاروا الیوم یراوون الناس بما لم یعملوا قال الجنید من خالط الناس داراھم ومن داراھم راآھم در مجلس حضرت سلطان المشائخ ذکرے افتاد کہ در ایام سابقہ در مسجد جامع دایم شب بیدار مے بود و ہمہ شب قیام میکرد بامید شغل مشیخ الاسلامی دریں میان حکایت فرمود کہ بقالے مدت بیست سال صایم مے بود و ہیچکس از حال او اطلاع نبودے تا غایت اہل اورا معلوم نبود کہ او صایم مے باشد اگر در خانہ

نے بودی چناں نمودے کہ مگر در دوکان چیزے خوردہ است واگر در دوکان
بودے چناں نمودے مگر در خانہ چیزے خوردہ باشد **نکتہ** دربیان توکل
حضرت **سلطان المشائخ** قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کہ اعتقاد در
حق باید کرد و نظر بر ہیچکس نباید گماشت بعد ازاں بر لفظ مبارک راند کہ ایمان
کسے تمام نشود تا ہمہ خلق در نزدیکی او ہیچو پشک شتر ننماید بعدہ گفت کہ
ابراہیم خواص رحمۃ اللہ علیہ در سفر حج رفتہ بود در اثنائے راہ اورا با
کودکے ملاقات شد ابراہیم گفت اے کودک کجا میروی گفت بکعبہ
ابراہیم گفت زاد و راحلہ تو کو کودک گفت اے ابراہیم خدائے تعالیٰ بے
اسباب بندہ را بدارد نمے تواند کہ مرا بے زاد و راحلہ بکعبہ رساند فی الجملہ
چوں ابراہیم خواص بکعبہ رسید آں کودک را دید کہ پیش از وے در کعبہ
رسیدہ است و طواف مے کند چوں نظر کودک بر ابراہیم افتاد گفت
اے ضعیف یقین توبہ کردی از آنچہ مرا گفتی دریں میاں فرمود کہ وقتے نباشی
بخدمت خواجہ بایزید آمد و ازاں فعل توبہ کرد خواجہ از و پرسید کہ تو چند
مردہ را کفن کشیدی او گفت ہزار کس را باز پرسید از آنجملہ چند کس را
رو بقبلہ بود و چندیں کس را رو از قبلہ گردانیدہ گفت دو کس روے بقبلہ
یافتم و دیگراں را روے از قبلہ گردانیدہ حاضراں از خواجہ پرسیدند کہ سبب
توجہ دو کس بقبلہ و چندیں کس را روے محول از قبلہ چہ باشد فرمود آں
دو کس را اعتماد بر حق بود و دیگراں را نہ بعدہ فرمود مشائخ رزق را
چہار قسم کردہ اند یکے رزق مضمون و رزق مقسوم و رزق مملوک و رزق
موعود رزق مضمون آنست کہ آنچہ بدو رسد از طعام و شراب و آنچہ اورا
کفاف است آنرا رزق مضمون گویند یعنے خدائے تعالیٰ ضامن آنست
وما من دابۃ فی الارض الا علی اللہ رزقہا یعنی از گردندہ بر زمین مگر بر
اللہ تعالیٰ است رزق آں گردندہ و رزق مقسوم آنست کہ اول قسمت

شدہ است در لوح محفوظ نبشتہ است **بیت** زدینار رزق ماغم خوردن آمد چو نشاید خورد الارزق معلوم ؛ و رزق مملوک آنست کہ ذخیرۂ او باشد از درم و دینار و اسباب دیگر و رزق موعود آنست کہ حق تعالیٰ وعدہ کردہ است ومن یتق اللہ یجعل لہ مخرجا ویرزقہ من حیث لایحتسب یعنی وکسے کہ بترسد از خدا بگرداند برائے او مخرجے و رزق دہد او را از جائیکہ نمیداند بعد ازاں فرمود توکل در رزق مضمون است نہ در رزقہائے دیگر زیراکہ آنچہ مقسوم ست دراں توکل نیست و نمے آید و آنچہ مملوک است در توکل نیست و نمے آید و آنچہ موعود ست بالقطع خواہد رسید بعدہ فرمود توکل سہ مرتبہ دارد مرتبہ اول آنست کہ یکے بجہت دعوی وکیل گرفتہ کہ ہم عالم است آں وکیل و ہم دوست موکل پس آں موکل ایمن باشد کہ وکیلے دارم کہ ہم در کار جواب دانا ست و دوست من است درینصورت ہم توکل باشد و ہم سوال چنانکہ گاہ گاہ وکیل را ہم گوید کہ در دعوی جواب چنیں گوئی کہ آں ہمہ را آخر رسانی مرتبہ دوم توکل آنست کہ طفلے باشد شیرخوارہ مادر او را شیر میداد و او را ہم ہمیں توکل باشد و سوال نباشد طفل نگوید کہ مرا شیر دہ او را در دل وثیقہ باشد بر شفقت مادر مرتبہ سیوم توکل آنست کہ مردہ باشد در دست غسال آں مردہ را ہیچ تصرفے و حرکتے نیست ہر گونہ کہ غسال خواہد میگرداند و مے شوید و ایں مرتبہ بلند و اعلی است **نکتہ** در بیان حلم و عفو و غضب و حیا حضرت **سلطان المشائخ** قدس اللہ تعالیٰ سرہ العزیز مے فرمود کہ میان صحابہ رضی اللہ عنہم حضرت امیر المومنین **ابی بکر** صدیق رضی اللہ عنہ مشہور بود تا نجاشی با او چیزے گفت او بعیبے طعنہ کرد **ابوبکر** گفت اے خواجہ از چنداں عیب ہا کہ در من است ترا سہل چیزے روشن شدہ است بعد ازاں فرمود **امام عاصم** کہ صاحب قرات است وقتے جانب صحرائے رفتہ بود سفیہے با او سفاہت کردن گرفت و ناسزاہا مے گفت

امام عاصم ہیچ نگفت تا انگاه کہ نزدیک شہر رسید آں سفیہ ہمچناں ہمیگفت
قرین آں سفاہت مردماں رسیدند عاصم روے سوے او کرد و گفت
نباید کہ درینجا بد گوئی زیرا چہ مرا دوستان و آشنایاں بسیار اند بہ بد گفتن
ترا نکبتے رسانند و بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ نبشتہ دیدہ ام
العلم علینہ والحلم زینتہ و لھذا قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم اللھم اغنی بالعلم
وزینی بالحلم او علیہ ضعیف وقال یا کریم انی اتیت الیک وان عاقبتنا فنحن
اھل لعقوبۃ وان عفوت عنا فانت اھل عفو قال قد عفوت عنکم وفی
روایۃ کما قال یوسف لاخوتہ لا تثریب علیکم الیوم یغفر اللہ لکم وھو
ارحم الراحمین قال حکیم اذا غضبت فانظر الی السماء ثم الی الارض ثم
الی خالقھا زال عنک الغضب عمران الحکیم کما ادم صلوات اللہ علیہ
یکون نبیا اذل او نسب من بنیاک ولکن اجعل ذلک فرضا الیوم الجزاء قال علیہ
السلام اویزید الحیاء والامن دار حلیفہ او رتبت الحیاء علی ضربین حیاء
الرب من الکرم وحیاء السائل من الذل مردمے فرمود العفو خیر من الکظم یعنی
اگر عفو نکند و خشم فرو خورد و بیم آں باشد کہ در دل حقد بندد و کینہ درین محل فرمود
در عرصہ قیامت حق تعالی فرماں دہد کہ ندا کنید کہ ہر کہ بر ما حقے دارد بیاید و حق
خود بستاند جملہ انبیا سر فرو انداز ند و کسے را مجال آں نباشد کہ دعوے کند
کہ من حقے دارم بعدہ ندا آید کہ کجا اند آں قوم کہ عفو کردند از زیر دستاں
و نیز در حدیث است کہ از بندہ ہر روز ہفتاد گناہ عفو کند بعدہ اگر گناہ
کند او بکند کم کسے است کہ ہفتاد گناہ عفو کند بخط مبارک حضرت
سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز نبشتہ دیدہ ام قال علیہ
السلام لا تنفضوا اماء کم علی کبیرا انکم فان لھا
آجالا کآجالکم حکایت مردے را در جماعت خانہ حضرت
سلطان المشائخ باکار دگرفتند و اللہ اعلم

ازآں حال حضرت سلطان المشائخ خبر یافت نگذاشت کہ کسے او را ملے
وایذائے رساند بعدہٗ او را پیش خود طلبید و فرمود کہ تو عہد کن کہ بعد ازیں کسے را
ایذائے نرسانم چوں او عہد کرد او را خرچے فرمود کہ دہند بعدہ درباب خصومت حضرت
سلطان المشائخ فرمود کہ جفا را تحمل کند بہتر از آنکہ تحمل کرد مکافات یابد بعدہ
ایں بیت بر زبان مبارک راند ؎ ہر کہ ما را رنجہ دارد راحتش بسیار باد ✢ وآنکہ
ما را خوار دارد ایزد او را یار باد ✢ ہر کہ او خارے نہد در راہ من از دشمنی ✢ ہر گلے کز
باغ عمرش بشگفد بیخار باد ✢ انگاہ فرمود آنکہ یکے درمیان راہ خار نہد تو ہم خار
نہی ایں خار خار باشد در اثنائے ایں کلمات فرمود میان مردماں ہچنیں است
امامیان درویشاں نچنیں ست کہ درویشاں با نغزاں نغزند و با بداں ہم نغزند و کاتب
حروف از والد خود والدم از حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہما العزیز
ایں رباعی در معنی سماع دارد رباعی گیرم کہ نمازہائے بسیار کنی ✢ و روزہ
دہر بیشمار کنی ✢ تا دل نکنی زغصہ و کینہ تہی ✢ صد سن گل بر سر یک خار کنی ✢ و مے
فرمود کہ آدمی را نفس است و قلب ہرگاہ کہ کسے بنفس پیش آید آنکس باید کہ بقلب
بیش آید یعنی در نفس ہمہ خصومت و ہمہ فتنہ و خو غماست و در قلب ہمہ سکونت
وملاطفت ورضاست پس چوں بنفس پیش آید وایں کس بقلب پیش آید نفس او
مغلوب شود واگر کسے در مقابلہ نفس بنفس پیش آید خصومت و فتنہ زاید انگاہ
در فضیلت تحمل وحلم ایں بیت بر زبان مبارک راند بیت زہر بادے چو کاہے
گر تلرزی ✢ اگر کوہی بکاہے مے نیرزی ✢ یکے از حاضراں تقریر کرد کہ بعضے
شما را بر سر منبر و بعضے در موضع دیگر بدے گویند و ما نمے توانیم شنید حضرت
سلطان المشائخ فرمود کہ من آں ازہمہ عفو کردم چہ جائے آنست کہ کسے
بعداوت مردم مشغول شود وہر کہ مرا بد گفت از و عفو کردم اکنوں باید کہ شما عفو
کنید وایں نوع مذاکرہ دیگر بار نکنید بعد ازاں فرمود چو کہ ساکن اند بیت بود
پیوستہ مرا بد گفتے و بد خواستے بد گفتن اندک است اما بد خواستن ازاں بدتر است

الغرض چوں او ہمہ روز سیوم بر سر گور او فتم و دعاے خیر کردم خداوندا ہر چہ
ایں شخص در حق من بد گفت و بد اندیشید من از و عفو کردم تو نیز بکرم خویش
بیامرزی ہم ریتیغی فرمود اگر میان دو کس آزارے باشد سبیل آنست کہ ایں کس
از طرف خود درونہ خود صاف کند چوں ایں کس درونہ خود از عداوت پاک
کند البتہ از جانب او ہم آزار کم شود بعدہ فرمود مردم ازیں بدگفتہا چہ رنجید چوں
گفتہ اند کہ صوفی آنست کہ مال او سبیل است و خون او مباح است چوں ہمچنیں
است از بدگفتن چہ باک است چرا خصومت بباید کرد بعد ازاں فرمود کہ
وقتے ازیں پریشاں گویاں آمدند و ناگفتنی ہا بسیار گفتند من ہیچ جواب ندادم
انگاہ گفت ایں احتمال شما بعدہ فرمود معاملہ خلق بر خلق سہ قسم است قسم
اول آنست کہ ازیں کس بدیگرے نہ منفعت برسد و نہ مضرت حکم اینکس
حکم جماد باشد قسم دوم ازیں بہتر کہ بدیگرے منفعت برسد نہ مضرت قسم سیوم
از ہر دو خوشتر است کہ ازینکس بدیگرے منفعت رسد و اگر او را مضرت رسانند
او مکافات نکند و تحمل کند و حلم ورزد و ایں کار صدیقانست بعدہ فرمود
بادشاہے بود کہ او را تارائی گفتندے مگر او را بلغو غا گشتند و ایں تارائی را
با شیخ سیف الدین باخرزی عظیم محبت بود بعد ازاں کہ بجاے او
دیگرے را بادشاہ کردند پیش آں بادشاہ کہ بجاے او نشست ساعیے مقرب شد
و ایں ساعی با شیخ سیف الدین باخرزی رحمۃ اللہ علیہ خصومت داشت
مگر ایں ساعی پیش او محل سخن یافت با آں بادشاہ گفت کہ اگر تو خواہی کہ
ایں ملک ترا مقرر باشد پس شیخ سیف الدین را از میاں بردار کہ تبدیل
و تحویل ملک از و شود بادشاہ چوں ایں سخن بشنید ہماں ساعی را گفت
کہ ہم تو برو ہر گونہ کہ تو دانی شیخ را بیار مگر آں ساعی برفت و شیخ را بے ادبانہ پیش
بادشاہ برد شاید دستار در گردن کردہ یا استخفافے دیگر الغرض چوں شیخ در
آمد ہمیں کہ نظر بادشاہ بر شیخ افتاد تا او را چہ نمودند در حال آو از تخت فرود

آمد بمعذرت دست بر پاے شیخ نہاد و بوسید و خدمتے دیگر پیش آورد و
عذر خواست کہ من ہمچنیں نگفتہ بودم فی الجملہ شیخ در خانہ آمد دوم روز آں پادشاہ
ساعی را دست و پاے بستہ بخدمت شیخ فرستاد و گفت کہ من حکم کردہ ام
کہ ایں ساعی کشتنی ہست اکنوں بر شما فرستادہ ام ہر نوعے کہ بداند او را بکشند
شیخ بمجرد دیکہ ساعی را دید دست و پاے از بند باز کرد و جامۂ خود پوشانید
و گفت امروز در برابر من در تذکیر بیا آں روز دوشنبہ بود و عدہ تذکیر شیخ در مسجد
در آمد و ساعی را برابر خود آورد آنگاہ بالاے منبر برآمد و ایں بیت میگفت
بیت آنہا کہ بجاے ما بدی ہا کردند ٭ گر دست رسد بجز نکوئی نکنم ٭ بعدہ
فرمود ہر فعل کہ از بندہ در وجود مے آید از خیر و شر خالق آں خداوند ہست
جل و علی انچہ میرسد از آنجا میرسد از کسے چہ باید رنجید ملایم ایمعنی حکایتے فرمود
کہ خواجہ ابو سعید ابو الخیر در راہے میرفت سفیہے از عقب در آمد و دست
بر قفاے او فرود آورد شیخ سر پس کرد و جانب او دید آں سفیہ گفت در من
چہ مے بینی نہ شما مے گوید کہ ہر چہ و انچہ ما را مے رسد از آنجاست شیخ فرمود
ہمچنیں است ولیکن مے بینم کہ کدام بدبخت را نامزد ایں کار کردہ اند نکتہ
دربیان صحبت حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز
مے فرمود کہ محل صحبت اینست کہ مردم چوں با کسے مصاحب شود
کہ آنکس چہ قدر اثر آرد دریں باب حکایت فرمود کہ شیخ الاسلام
بہاؤ الدین زکریا قدس اللہ سرہ العزیز در سفر بود در بیابانے درویشے
را دریافت از و پرسید کہ مردم شخصے را دریابد کہ زی صلحا دارد و مثلاً
محلوق و سجادہ بردوش نہ و شعار صلاحیت در تن او و تحقیق
شیطان بودہ باشد بکدام چیز تواں دانست حقیقت حال او گفت
آرے در باطن خود سیرے باید کرد ان کہ بعد از ملاقات او در باطن خود چہ
حال یابد ہماں چیز از حقیقت حال او حاکی است بعدہ ایں بر زبان مبارک

خود راند بیت باہر کہ نشستی و نشد شاد دلت + وز تو نرمید زحمت آب و گلت + با او منشیں جان عزیزم زنہار + زیرا کہ کند جان عزیزان بحلت بعدہ فرمود اخوت دوست و اخوت نسبت و اخوت دین اخوت دین قوی تر ہست زیرا کہ اگر دو برادر باشند یکے کافر و یکے مسلمان میراث برادر مومن را نرسد پس دریں اخوت ضعیف باشد اما اخوت دین قوییست زیرا کہ پیوندے کہ میان دو برادر دینی باشد در دنیا و آخرت برقرار ماند دریں میاں ایں آیت خواندند الاخلاء یومئذٍ بعضہم لبعض عدو الا المتقین یعنی دوستاں امروز بعضے از ایشاں دشمن اند مر بعض را مگر پرہیزگاراں و خدا ترساں بایاراتے کہ دوستی است از پے رستنی از برائے جاں بعدہ فرمود صحبت صلحا را اثرے تمام است بعدہ ایں حکایت فرمودند کہ چوں خلافت بامیر المومنین حضرت عمر بن الخطاب رسید رضی اللہ تعالیٰ عنہ او را با بادشاہ عراق مصاف شد بادشاہ عراق گرفتار گشت او را پیش آوردند حضرت امیر المومنین عمر فرمود اما الاسلام اما السیف یعنی اسلام قبول کن و الا ترا بکشم حضرت عمر فرمود تا تیغ بیاورند و سیاف را بخواندند ایں بادشاہ عظیم کیش بود چوں حال معاینہ کرد روے سوے حضرت عمر کرد و گفت من تشنہ ام بگو تا مرا آب دہند انگاہ حضرت عمر بکسے فرمود تا آب بیارند در آوند شیشہ کردہ آوردند نخورد حضرت عمر فرمود خیر بادشاہ بودہ است در آوند زر آب آرند آوردند نخورد حضرت عمر فرمود در آوند گلیں کردہ بیارند در کوزہ گلیں آب بدو دادند او روے سوے حضرت عمر کرد و گفت کہ من تشنہ ام بگو تا مرا آب دہند انگاہ حضرت عمر فرمود آب دہند چوں آب پیش آوردند او گفت با من عہد کن تا ایں آب نخورم مرا نکشند حضرت عمر فرمود من عہد کردم تا تو ایں آب نخوری ترا نکشم آں بادشاہ کوزہ بر زمین زدہ و بشکستہ

وآب بریخت آنگاه حضرت عمر را گفت کہ من ایں آب نخوردم کہ تو عہد کردہ اکنو
مرا امان شد حضرت عمر رضی اللہ عنہ از کیاست او متعجب شد و فرمود امان
دادم بعدہ حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ فکر کرد صحبت او یاری فرمود کہ ایں
یار در غایت صلاحیت بود وبہ دیانت مشہور چوں بادشاہ عراق درخانہ آں
یار شد چند گاہ بر آمد صلاح صحبت او اثر کرد پیغام بر امیر المومنین فرستاد
کہ مرا پیش خود بطلب تا ایمان آرم حضرت عمر رضی اللہ عنہ پیش خود طلبید
و اسلام عرض کرد او مسلمان شد الحمد للہ چوں اسلام آورد حضرت عمر فرمود
اکنوں مملکت عراق بتو میدہم بادشاہ گفت مرا ملک عراق کار نمے آید یک
دیہہ از عراق بدہ کہ وجہ معاش من باشد وکفاف شود حضرت عمر قبول
کرد کہ بدہم آں بادشاہ گفت مرا دیہے خراب مے باید داد تا من آباداں کنم
عمر کساں در ولایت عراق فرستاد ہیچ دیہہ خراب نیافتند حضرت عمر رضی
اللہ عنہ بادشاہ را ایں حال گفت کہ در عراق ہیچ دیہے خراب نیست
بادشاہ گفت مقصود ازیں حرف آنست کہ من عراق آباداں بتو تسلیم
نمودم اگر اکنوں موضع خراب شود عہدہ جواب او فردائے قیامت تو باشی
حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ تعالیٰ سرہ العزیز چشم پر آب کرد
و بگریست و بر کیاست و دیانت بادشاہ عراق استحسان بسیار فرمود وے
فرمود چوں با سلطان قطب الدین مرا ملاقات شد ایں حدیث با او گفتم
پیغامبر صلے اللہ علیہ وسلم فرمودہ است ما من صاحب یصحب صاحبہ
ولو ساعۃ من لیل او نہار الا یسال اللہ عن صحبتہ ھل اذیت فیہا
حق اللہ امر لا فرم از من و تو برائے ایں صحبت خواہند پرسید کہ بچہ نیت
بود و حقوق صحبت چگونہ رعایت یافت وے فرمود شیخ جنید رحمۃ اللہ علیہ
فرمودہ است وجدت ربی فی سلک المدینۃ یعنی حق را در کوچہ ہائے
مدینہ یافتم پرسیدند چگونہ یافتی گفت روزے در بازار مدینہ میرفتم شکستگانے

دیدم از غایت شکستگی کہ صفت نتواں کرد بر ایشاں رحم آمد خواستم کہ با ایشاں باشم و موانست بگیرم در صحبت ایشاں بودم پنداشتم کہ خدا با شکستگان است حق تعالی مے فرماید انا عند المنکسرۃ قلوبھم یعنی کہ من نزدیک دل شکستگانم خواجہ حکیم ثنائی گوید

آنکہ خود را شکستہ دل بیند | اوست شایستہ خدائے کریم
مردم از زیرکاں درم نشود | مہر گر عقل بود کم نشود
مہر جاہل چو مہرہ گرداں است | مہر گر عقل بود مہر آنست
تو توئی و منم نزدیک آنست | تو چناں من چنیں سر جنگ است
با خودی ہر دو دیوش باشم | بے من و تو من و تو خوش باشیم
دوستی تا فگندہ او را باش + | یا مکن یا چو کردی او را باش
دوستاں گنج خانہ وادارند | رنج بردار و گنج بردارند
باید آں حکمت از علے اموخت | دوست ناداں بود بباید سوخت
تا نباشی حریف بخبر داں | کہ نکو کار بدشود زنداں + +
ہیچ صحبت مباد با عامت + | کہ چو خود مختصر کند نامت
ہر کہ تنہا روی کند عادت | ہمچو خورشید شب کند غارت
جفت باشی خدائے بد بہ یار | فرد باشی خدائے باشد یار
گرد توحید گرد با تفرید | چکنی صحبتے کہ ایں تقلید
بید ے از تو اندر آویزد | پس بیاری کہ از تو بگریزد
ایں زماں دوستاں بہ اینساں اند | ہمہ از بیم جاں ہراساں اند
من بعالم دروں نمے دانم | دوستی زاں ہمیشہ میرانم

نکتہ دربیان محاسن اخلاق حضرت سلطان المشائخ فرمود قدس اللہ سرہ العزیز حسن الخلق ان لا یتاثر القلب بجفاء الخلق بمطالعۃ فعل الحق یعنی خلق نیکو آنست کہ متاثر نشود دل بجفائے خلق بدیدن فعل حق میفرمود

خواجه حسن بصری از امیرالمومنین علی رضی الله عنه روایت میکنند که
حسن الخلق ثلث احسن الحلال والتوسع علی العباد و پیغمبر و حضرت محمد مصطفے
صلی الله علیه وسلم حضرت امام حسنؓ و حضرت امام حسینؓ را بر کتف کرده
طریق اشترا و از کناں در صحن خانه مے گشت حضرت امیرالمومنین علی رضی
الله عنه معاینه کرد گفت زہے حسن خلق و بریشاں گفت نعم الجمل لهما یعنے
نیک شتر است برائے امام حسنؓ و امام حسینؓ حضرت محمد مصطفے صلی
الله علیه وسلم فرمود قل لهما نعم الراکبان انتما بگوای علی حسن و حسین
را نیکو سوارانید شما ہر دو و میفرمود شیخ ابوسعید ابوالخیر رحمة الله علیه
بوعلی سینا باہمدیگر ملاقات کردند وانیکدیگر جدا شدند بوعلی صوفی را
که ملازم شیخ بوند بدراه کرد که چوں از خدمت شیخ برگردم انچه شیخ در حق من
بگوید برمن بگوئی چوں بوعلی باز گشت شیخ ابوسعید ہیچ ذکر او بر زبان
نراندنه به نکی و نه به بدی آں صوفی یک روز از شیخ پرسید که بوعلی
سینا چگونه مردے است شیخ فرمود حکیم ست و طبیب است و علم بسیار دارد
اما مکارم اخلاق ندارد صوفی صورت حال بر بوعلی نبشت بوعلی بخدمت
شیخ چیزے در قلم آورد و یعنی نبشت که من چندیں کتاب در مکارم اخلاق
نبشته ام و شیخ در باب من میگوید که او مکارم اخلاق ندارد شیخ تبسم کرد
و فرمود من نگفته ام که بوعلی مکارم اخلاق نمیداند فاما گفته ام که مکارم
اخلاق ندارد نکته در بیان قبول فتوح ورد آں حضرت سلطان المشائخ
قدس الله سره العزیز مے فرمود بعضے مشائخ سیم قبول نے کنند در ستدن و خرج
کردن آں شرائط بسیار ہست و آں اینست که آں ستاننده نے باید که
ہرچه مے ستاند بحق ستاند در یعنی فرمود یکے سیم پیش یکے مے آرد
مثلاً آں ستاننده را علوی مے بیند یا گیسو کرده بداں اعتقاد مے آرد که آں
فرزند رسول است علیه السلام و آں ستاننده علوی نباشد پس ہرچه ستاند

حرام بودے باید کہ نخواہد نہ بزباں و نہ باندیشہ کہ بر چیزے برسد در نگند دریں میاں حکایت فرمود کہ وقتے حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم بحضرت عمر بن الخطاب چیزے میداد حضرت عمر رضہ گفت یا رسول اللہ من چیزے دارم ایں بدیگرے بدہ باہل آں حضرت محمد مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ہر کہ ترا چیزے بدہد بغیر خواستہ بخور وصدقہ کن و بیفرمود شیخ ابو سعید تبریزی پیر شیخ جلال الدین تبریزی قدس اللہ سرہ العزیز از کسے چیزے فتوح نگرفتے بدیں سبب بیشتر حال او را و یاراں او را فاقہ بودے بعد دوم فاقہ بخوریزہ و بند وانہ افطار کردی ازیں معنی بادشاہ عہد را روشن شد فتوحے بخدمت شیخ فرستاد شیخ آزار د کرد بعدہ آں بادشاہ حاجب را کہ فتوح بردہ بود گفت کہ آں سیم بہ برو بخادم شیخ تسلیم کن چنانکہ شیخ را معلوم نباشد تا خادم ازاں وجہ ترتیب طعام کند خادم بوقت افطار ترتیب طعام کرد چوں شیخ ازیں طعام بوقت افطار تناول کرد آں شب شیخ ہیچ حلاوت عبادت نیافت خادم را طلبید و پرسید کہ افطار شبانہ از کدام وجہ بود خادم مخفی داشتن نتوانست صورت حال باز گفت شیخ فرمود آں حاجب کہ سیم آوردہ بود قدم او کجا ہا رسیدہ ازاں جا گل بکاوند و بیروں انداز ند بعدہ آں خادم را از پیش خود دور کرد خواجہ ثنائی گوید بیت میوۂ ایں و آں چو درختاں میوہ دار ۞ دست در کرد درخت خویش دار ۞ نکتہ در بیان ہمت حضرت سلطان المشائخ مے فرمود ان اللہ یحب معالی الامور و یبغض سفافہا یعنی کہ بدرستی کہ اللہ تعالیٰ دوست میدارد برتریں کار ہا را و دشمن میدارد پست تریں کار ہا را آدمی در انسانیت عالی ہمت میباید تا در مرتبۂ مردی رسد و عالم در بدایت علم عالی ہمت مے باید تا بدرجہ حکمت رسد و حقیقت ہمت آں است کہ ہر ایک را حجر احقتعالی در خور فعل او خاصیتے و اہلیتے دادہ است تا مستعد باشد قبول حق خود را حسب آں اہلیت ہر حقے را از حقوق ارواح غایتے است تا بداں غایت رسد

سعادت نیابد پس چوں حق تعالیٰ خواہد کہ آدمی بغایت منصب خود برسد
استعداد طلب او مدد کند تا باثر قوت ایں مدد حرکت کند در طلب غایت خویش
ازآں اثر مددے چوں از حضرت عزت امر بروے صادر شود توفیق خوانند
وچوں در طلب قرار کرد ہمت گویند وہمت جز راہ سعادت نیست اگر کسے
طالب باشد در عالم دنیا بغائیت ولایت برسد وکمال ما بر در حشمت کہ
نعمت ومال بسیار حاصل کند او را حریص خوانند نہ صاحب ہمت حقیقت
اہل علم وصحاب عہد راست کہ در حقیقت علم و دربارۂ عمل خویش نہایت ہمت
طالب عالی بر ہیچ مطلوبے از ایزد تعالیٰ عزیز تر نیست پس طالبان جمال وعالمان
وجود از عالی نقصان مطلق اند والشاں انبیا اند وبعد از ایشاں اولیا اند بعدہ
فرمود ہمت مختلف است بزرگے بود او را پسرے بود ویک غلام ور غلام
ارشادے تمام بود آں بزرگ ہر دو نفر را بنشاند اول از پسر پرسید کہ ہمت
تو در چیست او گفت ہمت من در آں است کہ مرا اسباب باشد وبندگا
نیک بعدہ از غلام پرسید کہ ہمت تو در چیست غلام گفت ہمت من در
آنست کہ ہر چند بردہ کہ مرا باشد آزاد کنم وآزادال را بندہ سازم انگاہ فرمود
کہ مردم را ہمہ انواع است یکے را ہمت در آں باشد کہ دنیا طلبد ویکے را ہمت
در آنست کہ دنیا گرد او نگردد در آں ہر دو قسم آں بہتر کہ اگر ہر چہ برسد مرحبا واگر
نرسد صبر در ہر دو حال خوش باشد آنکہ مے گوید کہ مرا نمے باید کہ دنیا باشد
ایں نا بائیست ہم بایست اوست سے باید کہ بر خواست حق خوش باشد
دریں اثنا عزیزے از فرزندان مشایخ بخدمت حضرت سلطان المشایخ
ذکر کرد کہ فلاں ہمت بلند دارد ومبلغ دویست تنکہ نقرہ پیش من آورد در
دوستہ مجلس ایں ذکر ہم بدیں عبارت کرد حضرت سلطان المشایخ
را در باطن ایں سخن گراں نمود در یں معنی حکایت فرمود کہ ملکے بود بس
معظم وبسیارے داشت بعد ہر چند روز دعوتے کردے جمیع علما ومشایخ

ودرویشاں را بطلبیدے وطعامہاے مکلف گوناگوں خورانیدے پس ہر یکے مبلغہا وتنکہا گرہ بستہ بیاوردے چنانچہ در ہر ہفتہ دو سہ بار جمیعت دادے روزے حرم آں ملک بخدمت ملک گفت کہ تمامی مشائخ و علماے شہر را ضیافت مے کنی ودرویشانرا انواع خدمت مے کنی ولیکن یک درویشے است کہ سالہا گذشتہ واو در جوار شما ساکن است او را گاہے نمے طلبی واو بفقر وفاقہ قانع مے باشد وروزگار خود ہمیشہ در غربت مے گذراند او را یاد نمے کنی اینمعنی کجا روا باشد آں ملک گفت راست میگوئی مرا غفلت افتاد بعد ازیں بطلبیم چوں بریں سبب جمعیت کرد آں درویش را نیز طلبید درویش گفت ایں ضعیف را معذور دارید من جاے نمیروم آں ملک گفت من خانہ خود شما بخشیدم آں درویش گفت ایں ضعیف را خانۂ بے متاع وزر ونقرہ بکار نمے آید آں ملک گفت خانہ ومتاع وزر ونقرہ آنچہ درآں خانہ است بتمام بشما بخشیدم آں درویش گفت کہ در تملیک قبض شرط است آں ملک گفت خانہ با جمیع املاک واسباب در قبض خود آرید آں درویش درآنخانہ رفت واسباب واملاک بخشیدہ را در قبض خود آورد ملک وحرم محترم او مجرد ازآں خانہ برفت وگفت ہر چہ جز آں محترمہ ہست در ملک آں درویش است درویش دید کہ حرم آں ملک مجرد از خانہ بروں آمد آں درویش برخاست وگفت کہ ایں خانہ با جملگی اسباب ومتاع وزر ونقرہ وجز آں کہ بمن بخشیدہ اند من بدیں حرم بخشیدم ایں سخن بگفت وازاں خانہ بروں آمد باز در کلبۂ درویشی درآمد وقرار گرفت بعدہ حضرت سلطان المشائخ روے سوے آں عزیز کرد وگفت کہ درویش را ہمت بلند مے باید چنانکہ در کونین نظر نکند تکلمۃ در بیان عدل وظلم حضرت سلطان المشائخ میفرمود قدس اللہ سرہ العزیز کہ معاملہ حق کہ با خلق بود دو قسم است عدل

است یا فضل است اما معاملۂ خلق با ہمدیگر عدل وفضل وظلم اگر خلق با ہمدیگر ظلم کند حق تعالی با ایشان عدل کند ہر کہ خداے با او عدل کند او بعذاب ماخوذ گردد اگرچہ پیغمبر وقت باشد بریں حرف سوال کردند کہ ہمچنیں گویند کہ رسول علیہ السلام فرمودہ است کہ اگر فرداے قیامت خدا یتعالی مرا و برادرم عیسے را علیہ السلام در دوزخ دارد عدل کردہ باشد فرمود آرے ہمہ عالم در ملک اوست آنکہ در ملک خود تصرف کند ظالم نباشد ظالم آں باشد کہ در ملک غیرے تصرف کردہ باشد بعد ازاں فرمود در مذہب اشعری ہمچناں است کہ روا باشد کہ حق تعالی حضرت موسیٰ علیہ السلام را در دوزخ برد و جاوداں بدارد و کافرے را در بہشت برد و جاوداں بدارد بر حکم اینمعنی کہ در ملک خود تصرف میکند زیرا کہ حق تعالی در قرآں فرمودہ است دانا برابر ناداں نیست و بینا برابر نابینا نیست ہمچنیں چند مثل فرمودہ است اکنوں ایں سخن واجب باشد کہ مومن را در دوزخ برد و لیکن جاوداں ندارد زیرا کہ او حکیم است کارے را اقتضائے حکمت مے کند چنانچہ باشد ہر چگونہ کہ ہست صرف میکند اما اگر بدارد از حکمت نباشد بعد ازیں فرمود اگر مومنے بے توبہ از دنیا برود اینجا احتمال سہ چیز دارد روا باشد کہ خداے تعالی ببرکت ایمان او را بیامرزد و اگر خواہد در دوزخ برد بمقدار گناہ او را عذاب کند بعدہ بہشت برد اما جاوداں بدارد نکتہ در بیاں روح و نفس حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کہ روح را ہیئتے و صورتے نیست فاما چوں حق تعالی خواہد کہ بندہ را نماید و مکاشفہ روح گرداند ایں تمثیل برآں بندہ بنماید ؎ روح انساں عجائبے است عظیم ✤ آدم از روح یافت ایں تعظیم ✤ جان پاکاں خزینۂ فلک است ✤ چشم نیکاں نشیمن ملک است ✤ ومے فرمود کہ کسے گفتہ است در مبداے حال جملہ ارواح یکے بودہ است ا بعدہ اشخاص متعدد شدہ است ومے فرمود نفس را نیز مردے

برصورت وہیئت خود مصلے درخانۂ خود نشستہ دید متعجب شد کہ بشکل من کیست کہ درخانۂ من و بر مصلی من چہ مے کند ازو پرسید کہ تو کیستی جواب داد کہ من نفس توام باز پرسید کہ اینجا چہ کنی گفت از تو بسیار در رنج بودہ ام گفت ترا بخواہم زد گفت زدن من اینچنیں نباشد زدن من خلاف من باشد ایں بگفت و ناپیدا شد ۵

نفس چیں بخوردن ارزانیست | غذاے جاں زخوان یغمانیست
بس ربیعے بصورت بنگر | نیست درگل کفن چوں تو دگر
چلغی پیش مدبرے پردرد + | در چنیں کنج گنج باد آورد +
کلبۂ ہیچو دیو کس نرود + | گرد از عکس روے زلا بود
ایں بود بعد و خلق امیرانرا | کہ اسیراں کند اسیراں را
ایں چہ حالے کہ ازجہاں بین است | گفت خود حالم ازجہاں انیست
کہ عمارت سراے رنج بود + | درخرابہ مقام گنج بود +
جاے بگجست موضع ویراں | برداورا بجاے آباداں
کشورش روز و شب خزانۂ | او وہر چہ اندر دست پاینده
ہرچہ در حضر او مکاں دارد | پابسنگ و کلوخ جاں دارد
جاں اگر گوئمش کہ سر خدائے | جاے جان است و جاں دارد جائے
اجل ازدست آں بلب خنداں | سر انگشت ماند در دنداں +
مرکبے گوبزیر آں دارد + | آخر از راہ کشتگاں دارد
جاں ما والہ جلالت او | بدر کس نکشتہ حالت او
عشق در کوے غیب حالت او | صدق در راہ دیں مقالت او
روح را کردہ از جواہر نور | گوش و گردن چو گوش و گردن حور
نیست بے رنج راحت دنیا | خنک آنکس کہ کرد سر دور رہا

نکتہ در بیان الہام و وسوسہ در بیان خطرہ و عزیمت و مجرد بودن و متاہل شدن

حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز مے فرمود کہ میان الہام و وسوسہ کسے فرق نتواند کرد مگر کسے کہ لقمۂ او از غیب باشد و مے فرمود کہ خناس دیویست و آں بر دل فرزند آدم باشد ہر گاہ فرزند آدم بذکر حق مشغول شود وسواس را دفع گرداند بعد ازاں فرمود مولانا علاؤ الدین ترمذی در نوادر الاصول مے آرد روزے حوّا تنہا نشستہ بود ابلیس بیامد و خناس را بیاورد و حوّا را گفت ایں فرزند من است ایں را پیش خود بداری ایں بگفت و برفت چوں مہتر آدم علیہ السلام آمد از حوّا پرسید کہ ایں کیست گفت ایں را ابلیس آوردہ است کہ فرزند من است پیش خود بداری گفت چرا قبول کردی او مارا دشمن است پس آدم خناس را چہار پرکالہ کرد و بر چہار کوہ بنہاد ابلیس چوں ایں بشنید آواز داد یا خناس در زمان بہماں ہیئت اولی بیامد چوں ابلیس باز گشت آدم آمد باز خناس را دید از حوّا پرسید حوّا صورت حال باز گفت آدم خناس را بکشت و بسوخت و در آب رواں کرد چوں آدم غائب شد باز ابلیس آمد حوّا را پرسید کہ خناس چہ شد حوّا صورت حال باز گفت ابلیس باز خناس را آواز داد خناس پیدا شد و بحوّا سپرد چوں آدم آمد خناس را دید کہ پیش حوّا است ایں بار آدم خناس را بکشت و بریاں کرد و بخورد چوں ابلیس آمد آواز داد خناس از دل آدم آواز داد ابلیس گفت اکنوں ہمانجا باش مقصود من ہمیں بود و مے فرمود اول خطرہ است یعنے اول چیزے کہ در دل مردم بگذرد بعد ازاں عزیمت است کہ آں خطرہ را بفعل رساند بعد ازاں فرمود عوام را تا بفعل مقروں نکنند نگیرند اما خواص را ہم در خطرہ عزیمت است مواخذ باشد باید کہ مردم بہر حال رو بخدا آوردہ و از و جوید کہ خطرہ و عزیمت ہماں آفریدۂ اوست دریں محل سوال کردند کہ مجرد بودن بہتر است یا متاہل فرمود عزیمت تجرید است و رخصت تاہل و اگر کسے نتواند کہ چناں مشغول

باشد ہیچ ازاں احوال درخاطر نگذارد وہر آئینہ جوارح ہماں اثر کند وچوں نیت او دگرگوں باشد در جوارح ہماں اثر پیدا آید وبخط مبارک حضرت سلطان المشائخ بنشتہ دیدہ ام الخطرة الالهامية تقبل لها النفس والشيطان طوعا وكرها والقلبية والروحية والملكية لا يتغير بعضها عن بعض في الابتداء والخطرة النفسانية يصير على شيئ معين ولا يسكن الا بعد استيفاء المشتهي والشيطاني لا يسكن بلا مراده شغل الله تعالى فاذا يئس العدو عن العدو عن الوسوسة كما في الحديث واین ادعیہ ماثورہ واوراد مقبولہ در نکتہ طہارت نیز بنشتہ دیدہ ام بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز قال اللہ تعالیٰ ما ایتہا النفس المطمئنة الایہ صیقل عن الطبع والطبع فیہ حقیقت القلب کانت نفساً فصارت قلباً **نکتہ** در بیان فضیلت مکان بر مکان وزمان بر زمان وحقیقت زمان ومکان حضرت سلطان المشائخ مے فرمود قدس اللہ سرہ العزیز ہر روزے بعضے بقعہ از بعضے بزبان حال باز پرسید کہ امروز بر تو ذاکرے ویا ہیچ غم ناکے گذشتہ اگر گوید گذشتہ آں بقعہ کہ برو گذشتہ باشد شرف کند بر آں بقعہ کہ برو نگذشتہ باشد ومناسب ایں معنی ایں بیت بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ بنشتہ دیدہ ام ؎ آسماں سر نہد پیش زمینے کہ برو یک دو کس یک دو نفسے بہر خدا بنشینند ✦ ہمچنیں زماں از زماں دیگر اختصاص کند چنانکہ روز عید کہ از جملہ روزہا مخصوص است وبسیارے عام را ہمچنیں مکانے ہم باشد کہ در وراحتے تواں یافت کہ در مکان دیگر نباشد فاما درشے چناں باشد کہ از زمان ومکاں بیروں آمدہ باشد نہ از ہیچ شادی شادماں گردد ونہ از ہیچ غمے غمگین گردد وآں کسے باشد کہ از ملک دنیا گذشتہ باشد ومے فرمود درآنچہ حضرت شیخ شیوخ العالم شہاب الدین

سہروردی قدس سرہ در حجاز میرفت در تہ درختے فرود آمد و سر برہنہ کرد پرسید کہ حکمت چیست فرمود کہ بزرگے در تہ ایں درخت نشستہ بود و نظر او بدیں درخت افتاد و سر برہنہ کردہ نشستہ و گفت شاید از نظر آں بزرگ مرا نصیب باشد عرض میدارد کاتب حروف روزے جملہ یاران حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز در شہر بدعوت رفتہ بودند چوں باز گشتند میاں باغ ساعتے زیر درخت سایہ دار نشستند در اثنائے آں ایشاں را ذوقے پیدا شد در سماع و رقص شدند بسطے و فرحتے حاصل گشت ہمچناں بخدمت حضرت سلطان المشائخ رسیدند و ایں معنی عرض داشتند فرمود کہ وقتے صاحبدلے در سایہ آں درخت نشستہ باشد ایں ہمہ تاثیر آنست و مناسب ایں معنی بیتے است کہ بر زباں گہربار حضرت سلطان المشائخ گذشتہ است ایں است بیت ویحیی کل ارض سکنوہا + کانہم فی بقاع الارض امطار + یعنی و میوہ میدہد ہر زمینے پوشیدگی بودن آں زمیں گویا کہ ایشاں در مکانہائے زمین باراں ہا ہستند یعنے درویشاں بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز نوشتہ دیدہ ام الحمد اللہ الذی الاانہ لمکان ولا حین از مانہ جمیع ثنا وصفت و حمد ثابت است مر اللہ را کہ نیست اللہ را مکانے و زمانے قال اللہ تعالی واذا سالک عبادی فانی قریب ونحن اقرب الیہ من حبل الورید ونحن اقرب الیہ منکم ولاکن لا تبصرون یعنی گفتہ است اللہ تعالی وقتیکہ سوال کنند ترا اے محمد بندہ ہائے من از جائے بودن من پس بدرستی کہ من نزدیکم بایشاں و من نزدیک ترم بسوئے آں بندہ از شہرگ آں بندہ و من نزدیکترم بسوئے آں بندہ از شمایاں ولیکن نے بینید شما ہر چہ وہم بداں رسد و عقل آنرا صورت کند و خیال آنرا بگیرد و فہم آنرا دریابد ذات و صفات او ازاں منزہ است و با ایں ہمہ از رگ جاں تو بتو نزدیک تر است

واو از بینائی و دانائی چشم تو بتو نزدیکتر و از شنوائی گوش تو بتو نزدیک تر از
گویائی و دانائی الی آخره و قرب حقیقی قرب حق تعالی است زیرا چه قرب صفت
اوست وصفت او جز حقیقت نباشد قرب حقیقی آں باشد که ہیچ حائل در رو
بعد نباشد قال الله تعالی وهو معکم اینما کنتم ونحن اقرب الیہ من حبل الورید
مایکون من نجوی ثلثہ الایہ معلوم یعنی حق تعالی با شماست ہر جا که باشید
شما و من نزدیک ترم بسوے آں بندہ از شہ رگ نیست از صاحب راز
مگر حق تعالی است ظاہر آنست که حق تعالی با ہمہ دراں موجودات موجود است
اما معیت او نہ چوں معیت اجسام است با جسام و نہ معیت او چوں معیت
جوہر است با جوہر و نہ چوں معیت عرض است با عرض معیت روح با جسم معیت
حق است با کل کائنات نہ خارج قالب است و نہ داخل و نہ متصل و نہ منفصل
عوارض با جسام جاے نیست و با اینہمہ ہیچ ذرہ قالب انسانی از و خالی نیست
ان عرف نفسہ ہمیں معنی دارد قالب در مکان او در مکانے که لائق اوست
فاما اخبار قال علیہ السلام قال الله تعالی وعزتی وجلالی و وحدانیتی
وحاجتہ خلقی الی وعلو علی شی وارتفاع مکانی انی استحی من عبادی
و امتی اشیبان فی اسلام ثم اعذبہما و علی و ثوبان از رسول الله
صلی الله علیہ وسلم روایت کردند قال موسی علیہ السلام یارب
اقریب انت فاناجیک ام بعید فانادیک فانی احس حسن صوتک
ولا اریک قاین انت فقال الله تبارک وتعالی خلفک و امامک
وعن یمینک وعن شمالک انا جلیس عبدی حین یذکرونی وانا معہ
اذا دعانی مکان بر سہ قسم است اول مکان جسمانیات و دوم مکان
روحانیات سیوم مکان الله تعالی اول بر سہ قسم است اینست
مقام جسمانیات کثیف زمین است و سزاحمت
مضائقت در وظاہر است تا یکے فراتر نشود

و دیگرے پیشتر نشود و بجائے او نشیند قرب و بعد در و معلوم ایں نزدیک است وا و دور و دریں مکان از جائے بجائے شدن ممکن نبود الا بتعقیب دوم مکان جسمانیات لطیف مکان باد است دریں ہم زحمت است دلیل آنکہ بادے کہ در خانہ است تا آنکہ از منفذے بیروں نشود بادے دیگر نتواند آمد اگر در خانہ است فہم نشود ابنا رآں ہر چہ درآں مکان باشد تواں رفت دریں مکان لبسا آواز ہا را ہمچنیں فرض کند اما مکان جسمانیات الطف مکان انوار صور است آفتاب ماہتاب در حال بمشرق و مغرب نرسند دریں حال نور بمغرب برسد اما چوں بمکان بودے جز مدتے بمغرب نرسیدے کہ نور مکان دیگر ندارد و جز مکان باد در خانہ برودے آنکہ بیروں رود نور شمع از خانہ پس معلوم شد کہ نور را در خانہ مکانیست لطیف تر از مکان باد دیگر بدانکہ حقیقت آتش حرارت و خاصیت آں احتراق داشتہ ضد آنست و اجتماع ضدین محال پس بدانکہ دریں مکان درآب گرم آتش ہست پس آتش را مکانیست درآں غیر مکان آب الا اجتماع ضدین باشد چوں آں دانستی بدانکہ دریں مکان مزاحمت و مضایقہ نیست دلیل آنکہ اگر شمعے را در خانہ درآری نور او در ہمہ دیوار خانہ برسد و اگر چند شمع دیگر درآری نور او ہم دریک مکان جمع نشودبے آنکہ نور شمع اول بیروں رود قسم دوم مکان روحانیات ہر چند ایشاں لطیف تر مکان شان لطیف تر روحانیات سہ قسم اند روحانیات ادنی چنانکہ ملائیکہ زمین و دوزخ و دریاہا و کوہ ہا روحانیات اوسط چنانکہ ملائیکہ آسمانہا و ایں ہر دو روحانیات سر انگشتے از مکان خود پیشتر نشوند و ما منا الا ولہ مقام معلوم یعنی و نیست از ما ہیچ یکے مگر کہ او را جائے است معین اما روحانیات اعلیٰ کہ مقربان حضرت اند و ایشاں را لطایف بیحد است اگر خواہند بر بالا شکہ ادنیٰ بگذرند کس ایشاں را نہ بیند از تمامیت لطافت از دیوار ہمچناں درآیند کہ از در و در سنگ صخرہ در روند و دورا ہلیت ایشاں نوعیست از بعد و ایشاں را حاجت است اما روح انسانی از

ہمہ لطیف تر است حاجت نیست زیراکہ متصل خارج است نہ داخل و نہ ساکن
است و نہ متحرک در لحظہ از عرش تا ثریٰ رسد و آنکہ اگر روح بمبالغت بدولت
ریاضت قوت گیرد تواند کہ قالب کثیف را بگذارد بجسمانیات لطیف رساند کہ
یک ساعت دوم ماہی راہ برود و اگر قوتش بیشتر باشد بمکان جسمانیات الطف
رسد و او اگر در آب رود تر نشود زیراکہ او در مکان آتش میرود آنجا آب نیست
و بیک نفس او بمشرق و مغرب برود و لے ہنوز از آبگینہ جسمانیات نگذشتہ
باشد و اگر بمکان روحانیات برسد در آتش نسوزد زیراچہ در مکان روحانیات
آتش نیست و آنکہ دوزخ نسوزد ایمعنی است ہمچناں اندیشہ تو میان آتش برود
و بروں آید ہ لقد اسمعت او نادیت حیاً + ولکن لا حیاۃ لمن انادی
بنار لو نفخت بہا اضاءت + ولکن کنت تنفخ فی الرماد + زمان بر سہ نوع
است زمان جسمانیات و زمان روحانیات و زمان حق تعالیٰ اول بر دو قسم است
زمان جسمانیات و زمان حق تعالیٰ کہ از حرکات افلاک خیزد چنانچہ دی و امروز
و فردا دریں زمان ماضی و حال و مستقبل ست در زمان مضائقہ نمے باشد و
اجتماع ہر سہ محال دوم جسمانیات لطیف و ایں زمان بزماں آنچہ کار جسمانیات
کثیف است بہزار سال ایشاں را بیک نفس باشند و دریں زمان مضائقہ
نیست و ماضی آں جز ازل نیست و مستقبل ایں جز ابد یہ دریں زمان ہزار سال
گذشتہ با ہزار سال آیندہ برابر است چنانکہ شب و روز فرمود رائیت یونس
بطن الحوت چند ہزار سال بود و فرمود رایت عبد اللہ الرحمن یدخل
الجنۃ و ایں بعد ہزار سال خواہد بود بزمانے رسیدہ بود کہ ہزار سال آیندہ
یک حالت او بود بدانکہ روح انسانی را ہزار قالب بزمان جسمانیات
کند تا روزے چند آں کار تواں کرد دیگر بالے خضر
گیاہے را از باغ بکند. ایمعنی بود گفت یک شب
مارا از مابستد و جملہ او را و بر ما برفت چوں باز آمدیم

هنوز موے روے ما از آب وضو تر بود و از یاران ما کسے نیست که
بنک نفس صد بار فراتر حرف ایں آیت برخواند یکے اصحاب جنید
در دجله در رفت درے پیدا شد ازاں طرف شده بهندوستان رفت
آنجا زن کرد و فرزنداں زاد و سالها بماند پس خود در آب در آمده چوں
سر برآورد جامۂ خود را دید کنارۂ نهاده نکته در بیان لطایف حضرت شیخ
سید سلطان المشایخ قدس سره العزیز مے فرمود مردے بخدمت حضرت
رسول صلی الله علیه وسلم آمد واسلام آورد بعده پرسید حال پدر من چیست
پیغمبر فرمود در آتش دوزخ آں مرد نگراں شدے خواست بازگردد او را
باز طلبید فرمود اِنَّ اَبِیْ وَ اَبَاکَ فِی النَّارِ باستماع ایں خبر آں مرد بیارامید
وے فرمود وقتے عبدالله بن عباس و امیرالمومنین حضرت علی
علیه السلام ویک اصحابی دیگر رضی الله عنهم در راہے میرفتند و امیرالمومنین
علی درمیاں بود و ایشاں هر دو طرف بودند و عبدالله وآں اصحابی دیگر
دراز بالا بودند و امیرالمومنین علی کوتاه بالا دریں میاں عبدالله وآں اصحابی
گفتند یا علی انت بیننا کان النون بین لنا یعنی اے علی تو درمیان مایاں
هستی مانند حرف نون درمیان کلمه لنا بعده امیرالمومنین علی رضی الله
عنه در جواب او ایں فرمود لولم یکن النون فی لنا لصار لا یعنی اگر نباشد
حرف نون در کلمۂ لنا هرآئینه گردد آں کلمۂ لنا لا وے فرمود شیخ محمد اجل
سرزی رحمت الله علیه از غزنیں در بلخ آمدے گذشت مولانا برهان الدین
بلخی در بازار ایستاده بود در منظر شیخ بدید مردے دراز بالا
همیں پشت دست گرفته بیامد مولانا برهان الدین در دل
گذرانید که اولیاے حق هم بریں رنگ گوشت و پوست
باشند چوں ایں خطره گذشت بندگی شیخ محمد سر پس
کرد و فرمود میراث پدر خود خریده ام که چنیں فربه شده ام

ایں سخن چوں مولانا برہان الدین شنید بیشتر شد و قدمبوس کرد و بر سر عقیدۂ پاک باز آمد و شیخ را دریافت و نے فرمود کہ وقتے قاضی کبیر الدین و مولانا برہان الدین بلخی و قاضی حمید الدین ناگوری بہر سہ یکجا میرفتند قاضی حمید الدین براشتر سوار بود و ایشاں ہر دو بر اسپان مہیب و پاکیزہ القصہ قاضی حمید الدین را قاضی کبیر الدین گفت اسپ شما صغیراست ولے بیر از کبیر است بعدہ حضرت سلطان المشائخ فرمود کہ ببینید چگونہ جواب داد کہ بروئیچ اعتراضے نیامد و نے فرمود شمس الملک را رسمے بود اگر شاگردے ناغہ کردے یا دو سہ روز نیامدے گفتے چہ کردیم کہ نمی آئی و اگر کسے مطالعہ کردے گفتے چہ کردیم بگو تا ہماں کنیم و اگر ناغہ شدے و یا بعد از دیرے رفتے در خاطر من گذشتے کہ در باب من ہم ازیں بابت خواہد گفت با من ایں گفتے ؎ آخر کم از آنکہ گاہ گاہے + آئی و بمائی نگاہے + بعد ادائے ایں بیت چشم پر آب کرد چنانکہ در ہمہ حاضراں ذوق آں اثر کرد بنا بر آنکہ حضرت پیش شمس الملک مقامات حریری تلمذ کردہ بود و حقوق آں نگاہ میداشت بعدہ فرمود مستوفی الملک ہندوستان شدہ بود تاج ریزہ در مدح او ایں بیت گفتہ است بیت صدر اکنوں بکام دل دوستاں شدی + مستوفی الملک ہندوستاں شدی + عجب لطافتے و طبعے لطیف داشت کہ در شہر مثل او نبود وقتے دوستے بجانب شمس الملک رقعہ نوشت بخط معشوش چنانکہ مطالعۂ آں بغایت دشوار بودے بر فور بر طرف آں رقعہ نوشتہ انما فیکم خطہ کخطہ بطہ فی الشط فلا تکتب لنا کاتب حروف عرضہ میدارد حکایت دانشمندے مذکر از مریدان خوب اعتقاد سلطان بود و او بخطے معشوش بنوشتہ چنانچہ مطالعہ آں بغایت دشوار بودے

روزے ایں مولانا بخط خود نوشته بخدمت حضرت سلطان المشایخ آورد
حضرت سلطان المشایخ را در مطالعهٔ آں درنگے شد حضرت سلطان المشایخ
فرمود مولانا ایں خط شما است مولانا بمعذرت پیش آمد گفت آرے مخدوم
خط بنده طبعی است حضرت سلطان المشایخ تبسم کرد و گفت زہے طبع وقتے
جمعے از یاراں بخدمت حضرت سلطان المشایخ نشسته بعضے را در سایه جاے
بود در آفتاب نشستن ایشاں را ہم فرمود که در سایه بنشینید و دیگراں را فرمود که
شما اینجانب بنشینید تا ایشاں را ہم در سایه جاے باشد که ایشاں در آفتاب
نشسته اند من مے سوزم حکایت وقتے دو صوفی در خدمت حضرت سلطان
المشایخ آمدند ایشاں را تعظیم کرد و پرسید از کجا مے آئید ایشاں گفتند از اوچه مے
آئیم شیخ فرمود شیخ جمال الدین اوچه چوں است سلامت ہست گفتند آرے
حضرت سلطان المشایخ دانستند که ایشاں پارسی نمیدانند بعده فرمود امام
محمد حسن شیبانی رحمة الله علیه زحمت پاے داشت فراز کرده نشسته بود متعلمے
در آمد سلام کرد امام جواب سلام داد و پاے گرد آورده نشست او سوال
کرد ہم در شب چنانچه اشارت شیخ بود ہمچناں کرد و برآں سمت شارع نبود
بیابان و جنگل بود چوں بحکم اشارت شیخ رواں شد چند کروہے برفت کوہے
بلند پیش آمد بر سر آں کوه پیرے منور مستقبل قبله نشسته بود چوں بدو
رسیدم آں پیر دو گرده ناں گرم یک کوزهٔ آب سرد پیش آورد چوں آنرا بخوردم
مرا بجانب کوہے اشارت کرد گفت دریں سمت برو برآں کوه رسیدم
آنجا نیز پیرے را دریافتم با نورے تمام او ہم دو گرده ناں گرم و یک کوزهٔ
آب سرد پیش آورد چوں آنرا تناول کردم او نیز اشارت کرد بکوہے دیگر
فی الجمله ہمچنیں کوه در کوه میرفتم و بر کوہے که درآمدے یک پیرے منور
تر مے یافتم دو گرده ناں گرم و یک کوزهٔ آب سرد پیش مے آوردند بار سیوم
بر سر کوہے که مردے را دریافتم آنمرد گفت بر سر آں کوه حصار بلند کالیور است

بدہ ہفت ماہ باشد کہ سلطان شمس الدین آں قلعہ را گرد گرفتہ است
وہیچ جہت فتح نمی شود و او بدیں سبب منغص میباشد تو برو پیش در سرای
او و بگوی بفرست بشارتی در فلاں ماہ و فلاں روز و فلاں وقت ایں حصار
فتح خواہد شد مولانا شمس الدین فرمود چوں من بر حکم اشارت آں مرد خدا
پیش در سرای سلطان شمس الدین آمدم ایں سخن بر دست حجاب گفتہ
فرستادم حجاب پیش سلطان گفتند سلطان گفت بروید بآں شخص کہ از کجا میگوی
کہ فلاں روز و فلاں وقت حصار فتح خواہد شد گفت شما را حصار مطلوب است
تا آنوقت مرا نگاہدارید اگر ہمچناں نباشد کہ من میگویم پس خون من مباح
باشد فرمود کہ او را بمحافظت تمام نگاہدارید ہمچناں کردند چوں وعدہ فتح رسید
مرا بر سلطان بردند گفتم البتہ سوار و پیادہ را فرمائید تا شروع کنند بعد می
گفت اینچنیں حصاری باستحکام در مملکت ہند چگونہ خواہد شکست کہ بطرفۃ
العین فتح شد و بقصہ مقدم گراں سوار از سراں و راوتاں و میواں پیش
درگاہ سلطانی بسیاست پیوستند سلطان شمس الدین مرا بداں اعزاز
واکرام بسیار فرمود و چہار دیہ در بداؤں بوجہ انعام مسلم داشت حضرت
سلطان المشائخ می فرمود در آنچہ شیخ جلال الدین تبریزی در شہر ام
خواست کہ از شہر طرف ہندوستان رود می فرمود چوں در شہر در آمدم زر
صرف خالص بودم و ایں زماں نقرہ ام بعدہ بیشتر تا چہ خواہم شد باقی
مناقب شیخ جلال الدین تبریزی و سبب قبض روح شیخ الاسلام شیخ
نجم الدین صغریٰ درباب ادعیہ ماثورہ و اورادِ مقبولہ در نکتہ صلوٰۃ نقل
تحریر یافتہ است نکتہ دربیان بزرگی حید رزادیہ حضرت سلطان
المشائخ می فرمود قدس اللہ سرہ العزیز کہ سرکیچہ بود درویشی صاحب
جمال و حال بود و در آنچہ خروج کفار چنگیز خاں شد کفار بجانب خراسان
نہادند در آں ایام شیخ حیدر زادیہ روی سوی یاراں کرد و گفت کہ از

مغل بگریزید که ایشاں غالب خواهند بانتر رسیدند چگونه خواهند آمد گفت دیر درشتی
ما برابر خود مے آرند و خود در پناه آں درویش مے آیند من در سر از آں
درویش گشتی گرفتم او مرا بر زمین زد اکنوں حقیقت حال آنست که او
غالب خواهد آمد شما بگریزید و خود بر خارے رفت و ناپید اگشت عاقبت
همچناں شد که او گفته بود میر حسن عرضداشت که میگویند که طوق
و دستکلهٔ آهنی بر دست او موم مے شد فرمود آرے و لیکن او را حالے
بود که آهن گرم از کورهٔ آهنگران بر مے گرفت همچنانکه کیا هے وگا هے را حلقه
مے کند طوق مے کرد و در گلو مے پوشید و گاهے دستکله میساخت و بر دست
او آهن بر طریق موم مے گشت ایں طایفه نسبت باو مے کنند طوق و دستکله
دارند اما آں حال در ایشاں کجاست در بیان بزرگی ایشاں نکته در بیان
بزرگی بی بی فاطمه سام رحمة الله علیها حضرت سلطان المشایخ مے فرمود
که عورتے بود و را اندیت که او را بی بی فاطمهٔ سام مے گفتند در غایت عفت
و صلاحیت چنانچه بر لفظ گهربار حضرت شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین
قدس الله سره العزیز رفته بود که آں زن مرد است که او را بصورت زناں
فرستاده اند بعد ازاں فرمود درویشاں که دعاے کنند بحرمت نیک
زناں و نیک مرداں اول نیک زناں را یاد مے کنند باعتبار آنکه نیک زناں
عزیزتر باشند بعد ازاں فرمود که شیرے از بیشه بروں آید کسے نپرسد
که ایں شیر نر است یا ماده یعنی مے باید که فرزند آدم بطاعت
و تقوی بیروں آید خواه مرد باشد خواه زن بعده در مناقب
حضرت بی بی فاطمه سام غلو فرمود که در غایت صلاحیت
و کبرسن شده بود من او را دیده ام بس عزیز عورتے بود و
در ا حضرت شیخ شیوخ العالم شیخ کبیر فرید الحق و الدین و حضرت
شیخ نجیب الدین متوکل قدس الله سرهما العزیز

برادر خواندگی و خواہر خواندگی بودہ است بیت ہا بر حسب حال ہر چیزے
گفتے چنانکہ ایں مصرع مے فرمود من ازو یاد دارم * بیت * ہم عشق طلب
کنی و ہم جاں خواہی * ہر دو طلبی و لے میسر نشود * نکتہ در بیان شفقت
و نیت حضرت سلطان المشائخ قدس سرہ العزیز مے فرمود حضرت امیر المومنین
عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالی عنہ عورتے را دید کہ گاہوارہ بر سر گرفتہ
میرفت ازو پرسید کہ ایں گہوارہ کیست و دریں چیست عورت گفت گہوارہ
من است و دریں گہوارہ پدر من است بر سر کردہ میگردانم تا بعضے حق او
ادا کردہ باشم حضرت امیر المومنین عمر فرمود کہ حق پدر تمام کردہ و حق مادر
ازاں زیادہ است آں عورت گفت خیر در اعمال نیت است او با من
خود کردہ پرورد و در پرورش من چنداں کوشش نمودہ بودہ کہ من
وقتے کہ بہ پیری رسم و عمر دراز یابم تیمار داشت من براجہی بکند و ہمت ہمت
من ہم در آنست کہ تیمار داشت مادر کنم بر پدر ہمچناں نیست بلکہ ہمچنین است
بارے تا کہ زندہ است حقوق مے گذارم چوں بمیرد از عہدہ بیروں آمدہ باشم
ایں نیت قریب بدرجہ پیامبری باشد حضرت امیر المومنین عمر رضی اللہ
عنہ در عہد خلافت خود یارے را بر ولایتے امیر گردانیدہ بود و منشورے
بنام او در قلم آوردہ بدو تسلیم کرد و او در اثناے آں حضرت امیر المومنین
عمر رضی اللہ تعالی عنہ خوردکے را در کنارہ گرفتہ بود مراعات مے
کرد و شفقت مے نمود و آں یار روے سوے حضرت عمر رضی اللہ
تعالی عنہ کرد و گفت کہ دہ فرزند دارم ہیچکس را چندیں دوست نمیگیرم کہ دوست
میداری حضرت امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالی فرمود مرا منشال باز دہ
آں مرد منشال بحضرت امیر المومنین عمر رضی اللہ
تعالی عنہ بازداد حضرت امیر المومنین رضی اللہ تعالی عنہ
عنہ آں کاغذ را از و ستد و در حال پارہ کرد و گفت

ترا بر خوردگاں چوں شفقت نیست بر بزرگاں کجا خواہد بود بعدہ در باب طائفہ
کہ در ستدن خراج زیادتی کنند حکایت فرمود کہ در حدود لاہور دیہے بود
در آں دیہ درویشے ساکن بودہ است و کشت میکاشت و زراعت میکرد
و روزگار خود مے گذرانید چنانکہ ہیچکس از وے چیزے نمے ستد تا وقتے کہ آں
دیہ را شحنۂ بے مہر نصب شد حصۂ آں کشت طلبیدن گرفت چندیں گاہ باشد
کہ حصۂ ندادۂ بے مہابا غلہ بردہ یا کرامت بنما یا حصۂ ما بدہ درویش گفت کرامت
چہ باشد چوں درویش دید کہ بغیر ایں نخواہد گذشت بعد ازاں روے سوے
شحنہ کرد و گفت چہ کرامت مے طلبی بخواہ قضارا ہمانجا نزدیک دیہ آبے
رواں بود شحنہ گفت اگر ترا کرامتے ہست بر روے آں آب بگذر درویش
فی الحال نظر بر حق کرد و قدم بر روے آب نہاد چنانکہ بر خشکی بروند ہمچناں
رفت گذارشد بعد ازاں کشتی خواست باز او را گفتند اے درویش چنانکہ
رفتہ باز بیا درویش کامل بود گفت خیر نفس من فربہ شود کہ چیزے شدہ ام
نکتہ در بیان امرا و خلفاے خوب اعتقاد حضرت سلطان المشائخ
قدس اللہ سرہ العزیز فرمود خلیفۂ از خلفاے بغداد جوانے را در حبس کرد
مادر آں جواں بیامد پیش خلیفہ زاری و نالہ مے کرد تا پسر او خلاص شود
خلیفہ گفت کہ من حکم کردہ ام تا آنگاہ کہ اولاد من باشد پسر تو پیوستہ
در حبس باشد زال چوں اینچنیں سخن ہائل از خلیفہ بشنید آب در دیدہ کرد
و بعدہ روے سوے آسماں کرد و گفت خداوندا خلیفۂ تو ایں حکم کرد تو چہ
حکم مے کنی و چہ حکم خواہی کرد خلیفہ ایں سخن بشنید دلش بگشت و نرم شد فرماں
داد تا پسر او را خلاص دہند بعد ازاں پسر را سوار کردند و سواراں را جمع کرد
و گفت در بغداد ایں پسر را گردانید و ندا کنید کہ ہذا عطاء اللہ علی رغم
الخلیفہ یعنی ایں بخشش خدا تعالیٰ است بر خلاف خواست خلیفہ نکتہ در بیان تغیر
مزاج ملوک حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ العزیز میفرمود کہ یکے از کلمات

قدسیہ آنست کہ قلوب الملوک ونواصیھم بیں یدی یعنی کہ دلہائے بادشاہاں
و مویہائے سرایشاں بدست من است روایت مے کنند کہ حق تعالے
مے فرماید کہ دلہائے بادشاہاں بدست من است ومن گردانندۂ ایشانم
کہ ہرگاہ خلق باحق راست باشد دلہائے بادشاہاں را مہرباں بر خلق گردانم
وہرگاکہ خلق باحق راست نباشد من دلہائے بادشاہاں را بے مہر گردانم
بعد ازاں برلفظ مبارک راند کہ نظر آنجا باید داشت وہمہ چیزہا ازانجا باید دید
بعدہ درینمعنی حکایت فرمود درآنچہ قباچہ ملتان داشت وسلطان
شمس الدین در دہلی بود میان ایشان مخاصمتے ظاہر شد شیخ بہاؤالدین
رحمۃ اللہ علیہ وقاضی ملتان ہر دو بجانب سلطان شمس الدین مکتوبات
نوشتند آں کتابت ہر دو بدست قباچہ افتاد متغیر شد قاضی را کشت
وشیخ را بدرسرائے طلبید شیخ بہاؤالدین بدرسرائے رفت چنانکہ بہا
رفتے بے دہشت بر حکم معہود بر راست قباچہ نشست قباچہ مکتوب او
بردست او داد شیخ مکتوب مطالعہ کرد وگفت آرے ایں نامہ من
نبشتہ ام وخط من است قباچہ گفت چرا نبشتہ شیخ گفت من ہرچہ
نبشتہ ام از حق نبشتہ ام ہرچہ توانی بکن تو خود چہ توانی کرد و بدست
تو چیست قباچہ چوں ایں بشنید درتامل شد اشارت کرد کہ طعام
بیارید معہود ایں بود کہ شیخ درخانۂ کسے طعام نخوردے ومقصود قباچہ
ایں بود کہ چوں شیخ طعام نخواہد خورد دراں حال آں را مضرت رساند شیخ
بضمیر باطن دریافت چوں طعام پیش آوردند شیخ گفت بسم اللہ الرحمن الرحیم
ودست بطعام برد و خوردن گرفت قباچہ چوں ایں حالت بدید تمامی غضب
او فرو نشست وہیچ نتوانست گفت شیخ سلامت بمقام خود آمد
بعدہ فرمود کہ بعضے را مزاج زود تر متغیر مے شود مناسب آں معنی دو بیتے
برزبان مبارک راند وفرمود کہ مولانا فخرالدین زرادی را ست ۵ آنم کہ بہ نیم ذرہ

ناخوش گردم ❊ وز نسیمہ نیم ذرہ دلکش گردم ❊ از آب لطیف تر مزاجے دارم ❊ در پیا
مرا و گر نہ آتش گردم ❊ و بخط مبارک حضرت سلطان المشائخ قدس اللہ سرہ
العزیز نبشتہ دیدہ ام قیل یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخبرنی وبحکمہ
فی نفس اقدام علا ھو الذین یحرمین الشہات فمختار القیل ان الجنۃ
للحکمین وروی بالکسر والصنف من نفس حکم السیم کلما یحکم ولا فی مناسب
این حکایتے فرمود کہ بادشاہزادہ بود در غایت حسن و صباحت کشف روزے در منظر
نشستہ بود درین بادشاہزادہ نظر جانب آسمان کرد و سوئے چشم برآں نظر فر
داشت بعد ازاں طرف دیگر دید باز نظر جانب بالا کرد و تادیرے نظر طرف آسمان
گماشتہ بعد ازاں دور تر نظر جانب حرم خود کرد آنگاہ بگریست حرم او گفت
این چہ بود کہ دیر طرف آسمان دیدی و باز جانب من دیدی و گریستی شاہزادہ
گفت ازیں سوال بگذر حرم او چوں الحاح بسیار کرد بعد ازاں گفت بداں و
آگاہ باش کہ ایں ساعت نظر من بلوح محفوظ بود آنجا دیدم کہ نام من از زندگا
پاک کردند از لوح دانستم مرا رفتنی است باز دیدم کہ بر جائے من حبشی است دریں
بارگاہ او خواہد بود و تو در حبالۂ او خواہی بود ایں بود کہ دیدم حرم چوں ایں زوال شنید
گفت اکنوں تو چہ حکم مے کنی شاہزادہ گفت من چہ توانم کرد حکم ہماں باشد کہ خداوند
تعالی کردہ است آنگاہ بادشاہزادہ حبشی را طلب فرمود جامۂ خود پوشانید
و ولیعہد خود کرد و طوقے نام زد فرمود آں حبشی بر حکم فرمان لشکر را با امرا و
ملوک و تیغ داراں رواں کرد ہمچناں بہ برکت آں حکم کار با تمام رسانید
و بخدمت بادشاہ پیوست دوم روز آں بادشاہزادہ وفات یافت
در آنکہ حبشی با لشکرگاہ رفتہ بود ہمچناں با خلق زندگانی خوب
کرد کہ دلہا ہمہ بمحبت او مائل شد چوں آں بادشاہزادہ
نقل کرد آں ملک بر آں حبشی قرار گرفت و حرم محترم او را
بر حکم شرع در حبالۂ خود آورد و نفس آں بادشاہزادہ

در کار شد نکتہ در بیان مردانے کہ ایشان مستغرق باشند واز خواب وخور ایشان
را یاد نباشد سلطان شمس الدین در سنہ ششصد وسی وسہ ۶۳۳ از دار فنا بدار بقا
رحلت فرمود ودر ہمیں سال حضرت شیخ الاسلام قطب الدین بختیار اوشی
قدس اللہ سرہ العزیز وفات یافت گویند بعد از نقل سلطان شمس الدین
در مدت دہ سال چہار فرزند سلطان را بر تخت نشاندند وبعد از گذشتن
دہ سال بادشاہی چہارم فرزند سلطان ناصر الدین پسر خورد
سلطان شمس الدین را بر تخت نشاندند وایں سلطان ناصر الدین
کہ طبقات ناصری بنام اوست بادشاہ حلیم وکریم بود ومتعبد وبیشتر وجہ معاش
خود از وجہ کتابت مصحف ساختے ومدت بیست سال بادشاہ بود ودریں مدت
عہدہ ملک جہانبانی بسلطان غیاث الدین بلبن بود ودرآں ایام
اورا الغخان گفتندے بعد از وے در شہور سنہ اثنی وستین وستمائۃ سلطان
غیاث الدین بلبن کہ بندۂ از بندگان شمسی بود بر تخت حضرت دہلی
جلوس فرمود اورا دو پسر بود پسر بزرگ او کہ خان ملتان ووالی عہد او
بود در شہور سنہ اربع وثمانین وستمائۃ درمیان لاہور ودیپالپور
با مغل محاربہ کرد وشہید شد وبسیے سوار کار آمد درآں حرب شہادت
یافت وازاں تاریخ خان ملتان را خان شہید میخوانند وامیر خسرو
درآں حرب اسیر مغل شدہ بود بنوعے از دست ایشان رہائی یافتہ
وایں خان شہید را یک پسر بودہ کیخسرو نام وپسر دوم سلطان
غیاث الدین را بغرا خان محمود نام بود ملقب بناصر الدین و
اورا یک پسر بودہ کیقباد نام ملقب بمعز الدین وانچہ از خان شہید
ماندہ بود بپسر او کیخسرو تفویض کرد وکیخسرو را اگرچہ در
عنفوان شباب بود ودر نظر سلطان پرورش نے یافت با مراد
وزرا وکارکنان جدید از دہلی بملتان فرستادہ د

وعم سلطان از شتا د گذشته بود وبعد از شہادت پسر روز بروز در ملک بلبنی
فتور پیدا مے آمد و از غم پسر شکستہ تر مے شد وصاحب تاریخ فیروز شاہی
مے گوید کہ من از ثقات معمر شنیدہ ام کہ در عصر بلبن چند بزرگ از بقایائے
شمسی ماندہ بود وعہد سلطان بلبن ازاں بزرگاں آراستہ شدہ بود چنانکہ
از سادات کہ بزرگ ترین امت اند سید قطب الدین شیخ اسلام شہر جد
بزرگوار قاضیان بداؤں وسید منتخب الدین وسید جلال الدین پسر
سید مبارک وسید عزیز الدین وسید معین الدین بیانہ وسادات کرام جدّان
سید چھجو وسادات عظام کیتھل وسادات تجستہ وسادات بیانہ وسادات
بداؤں وچندیں سادات دیگر کہ از حادثۂ چنگیز خان ملعون دریں دیار آمدہ
بودند ودر صحت نسب وبزرگی عدیم المثال بودند وبکمال تقویٰ وتدیّن آراستہ
ہر ہمہ در قید حیوۃ بودند وہم در عصر بادشاہی سلطان بلبن چندیں علمائے سرآمد
زانو دار استاداں بودند وبر صدر افادت سبق مے گفتند چنانچہ مولانا برہان
الدین بلخی ومولانا برہان الدین بزاز ومولانا نجم الدین دمشقی شاگرد
مولانا فخر الدین رازی ومولانا سراج الدین سنجری وقاضی شرف
الدین لوالجی وصدر جہاں منہاج الدین جورجانی وقاضی رفیع
الدین کازرونی وقاضی شمس الدین درمراجی وقاضی رکن الدین
سامانہ وقاضی جلال الدین کاشانی پسر قاضی قطب الدین کاشانی
وقضاۃ لشکر قاضی سدید الدین وقاضی ظہیر الدین وقاضی
جلال الدین وچند استاداں ومفتیان وسرآمدگان واز شاگرداں
وپسراں علمائے شمسی در گفتن سبق ونوشتن جواب فتویٰ متعین
بودند واز مشائخے کہ مثل ایشاں در روزگارے پیدا آید عہد بلبنی زیب
وزینتے گرفتہ بود چنانکہ در اوائل عصر بادشاہی او حضرت شیخ شیوخ
العالم فرید الحق والدین مسعود کہ قطب عالم ومدار جہاں بود

وابانیٔ ایں دیار را زیر بار گرفتہ زماں زماں کرامت او ظاہر مے شد
واز آثار قرب و محاسن انفاس نفیسہ او خلقے از بلاہاے دین و دنیا نجات
مے یافت و قابلان از ارادت او بدرجات عالیہ ترقی میکردند و شیخ
صدر الدین پسر شیخ الاسلام بہاؤ الدین زکریا و شیخ بدر الدین غزنوی
خلیفہ حضرت قطب الاقطاب شیخ الاسلام والمسلمین شیخ قطب الدین
بختیار کاکی اوشی چشتی و شیخ ملکیار پرّاں و حضرت بی بی فاطمہ سام
و سید مولہ و چندیں مشائخ دیگر بودند و میامن و برکات ایشاں در عہد
سلطان بلبن فیض رحمت آسماں متواتر بریں زمیں نازل مے شد و چنداں
حکما و اطبا در عہد بلبنی در حکمت و طب نظیر نداشتند مثل حمید الدین مطرز
و مولانا بدر الدین دمشقی و مولانا حسام الدین ماریکلہ الی غیر ذالک
از نوادر ملوک در آں عصر ملک علاؤ الدین کشلیخاں برادر زادہٗ
سلطان بلبن بود کہ در کثرت بذل و جود گوے سبقت از حاتم طائی
ربودہ بود و من از بسیارے از اہل اعتبار خاص از امیر خسرو شنیدہ
ام کہ ہیچو ملک تملا والدین کشلیخاں در بخشش و جود و تیر اندازی و
گوے بازی و شکار اندا ختن مادر نزاید و ہم در آں ایام بجاے پدر خود
کشلیخاں برادر سلطان بلبن باربک شد و چوں سلطان بلبن از
واقعہ خاں شہید شکستہ شد و از حزن بسیار رنجور گشت لغرا خاں پسر
خود را از لکھنوتی در دہلی طلبید و او را گفت کہ فراق برادر تو مرا صاحب
فراش گردانید اے پسر ایام آں نیست کہ از من دور باشی جز تو پسرے ندارم
کہ جاے من تواند داشت و کیخسرو و کیقباد کہ پسران
شما یاں اند من ایشاں را پرورش دادہ ام خوردا ند گرم و سرد
روزگار نچشیدہ اند کہ اگر بعد از من ملک بایشاں رسد از غلبہ حرص و ہواے
نفس خود بادشاہی نتوانند کرد و باز ملک دہلی ہمچناں شود

که بعد از سلطان شمس الدین در مدت شده بود اگر تو در لکهنوتی باشی
و در تختگاه دهلی دیگرے نشیند ترا پیش او چاکری باید کرد این معنی بپسندیس
و از پہلوے من دور مشو و تمنا در رفتن لکهنوتی مکن بغرا خاں بادشاہے
عجول بود دو سہ ماہ که در دهلی ماند پدر صحت یافت بهانه انگیخت و بے رضاء
پدر جانب لکهنوتی مراجعت کرد و کیقباد پسر بغرا خاں نزد سلطان
ماند بغرا خان ہنوز بلکهنوتی نرسیده بود که سلطان باز رنجور شد و ارکان
دولت خود را طلبیده وصیت کرد که بعد از من کیخسرو را بر تخت
نشانند اگرچه او خورد سال است و حق جهانداری نتواند گذارد لیکن
چه کنم محمود که از و کارے آید و مردمان از و چشم داشتند بلکهنوتی رفت تا
او را طلبید صد کاسه بدانگے شده است و تخت پادشاهی برباد خواهد
شد بعد از وصیت روز سیوم بجوار رحمت حق پیوست همان روز از براے
کیخسرو که پسر خان شهید بود بملتان کس فرستادند و کیقباد پسر
بغرا خاں را سلطان معز الدین خطاب داده بر تخت ملک دهلی
نشاندند سلطان بلبن را در آخر شب از کوشک لال بیرون آوردند
در دار الامان دفن کردند و سلطان غیاث الدین بلبن مدت
بیست و سہ سال پادشاهی کرد و سلطان معز الدین کیقباد در شهور
سنه خمس و ثمانین و ستمائة بر تخت بلبنی دهلی متمکن شد و در آں وقت ہفده
ساله بود و ایں سلطان زاده صاحب مکارم اخلاق و طبع موزوں و خلق
پسندیده و جمال نیکو داشت و آرزوهاے کامرانی و تمناے استیفاے
هوا و شوق تنعم و تلذذ در سینه او هجوم آورده بود ترک سکونت شهر کرده
و از دار السلطنت کوشک لال بیرون آمده در کیلوکهری بر کناره
آب جون کوشکے بس بے نظیر و باغے دلکشا بنا فرمود و با ملوک و امراء
و معتبران و معارف و کارداران نزدیک کوشک خانها ساختند و چون دیدند

که بادشاه بسکونت کلوکهری راغب است قصرها و بناها و محلها ساختند و سرا
هر طائفه از شهر در کلوکهری رفتند و ساکن شدند و کلوکهری آبادان و معمور
گشت القصه سلطان معزالدین لیلاً و نهاراً در عیش و عشرت مشغول
مے بود و ملک نظام الدین داماد برادرزادهٔ ملک الامرا کوتوال در پیش
تخت سلطان خرید و در ظاهر وادیک سلطان و در سر نائب ملک شده
پرداخت امور عظام ملک دهلی بدو باز گشت و ملک نظام الدین در
جلب ملک دندان تیز کرد که پیرے گرگ کهنه بود و شصت سال ملک
دهلی ضبط کرده بود و اهل مملکت را بانواع ملائمت بجانب خود کشیده بود
بخاطرش رسید که پسرے که قابل جهانداری بود در حیات پدر شهید
شد و بغراخان در لکهنوتی فرومانده سلطان معزالدین از غلبهٔ هوا
پرستی سر جهانداری ندارد اگر کیخسرو پسر خان شهید را از میان
بردارم و چندکس دیگر از ملوک قدیم را از سلطان معزالدین دفع کنانم
ملک دهلی مرا بآسانی بدست آید پس مصلحت اینست که کیخسرو
را باید طلبید و در راه او را دفع باید کرد باین اندیشه بطلب
کیخسرو بملتان کس فرستادند و ملک نظام الدین در حالت
مستی از سلطان معزالدین برائے قتل کیخسرو رخصت
ستد و از درگاه کسان نامزد کرد و در قصبهٔ رهتک کیخسرو
را بقتل رسانیدند و از قتل کیخسرو کل سران بلبنی که ارکان
و اعوان معزالدین گشته بودند از ملک نظام الدین
خایف شدند و همه هراسان گشتند بعد از مدتے معزالدین
رنجور شد و بزحمت فالج و لقوه درمانده روز بروز بستر مے شد
چون امید صحت نماند بندگان بلبنی از ملوک و امرا و معارف
و سرخیلان و سرهنگان جمع شدند و اتفاق کردند

کہ پسر سلطان معزالدین را با آنکہ خورد سال بود از حرم بیرون آوردند و بر تخت نشاندند تا ملک در خاندان بلبنی بماند و او را سلطان شمس الدین خطاب دادند و سلطان معزالدین را در کوشک کیلوکہری تداوی مے کردند و سلطان جلال الدین با جماعت خلجیان با انبوہ قرابتیان در بہاپور فرود آمد و تفحص لشکر و عرض لشکر مے کرد و چوں اصلے دیگر داشت نہ او را با ترکاں استواری و نہ ترکاں را با او و ترکاں او را بیشتر از خود مید انستند ایتمر کچھن و ایتمر کلدر اتفاق کردند کہ چند امرائے بیگانہ مے نمایند از میاں بردارند و تذکرہ بنام ایشاں کردند و سراں تذکرہ نام سلطان جلال الدین نوشتہ اند سلطان جلال الدین خبر یافت و ہوشیار شد و مردم خود را گرد آورد و امرائے خلج را یکجا جمع کرد و لشکرگاہ در بہاپور ساختہ و بعضے امرائے بزرگ با او یار شدند و ایتمر کچھن با سوارے چند رفت تا از بہاپور سلطان جلال الدین را بغربت بیارد و در سرائے شمسی کار او با آخر رساند سلطان جلال الدین را حال روشن شدہ بود ہمچو آنکہ ایتمر کچھن با ریک بطلب او رفت در زباں او را از اسپ فرود آورد و تیغ در حلق او زدند و پسران سلطان جلال الدین کہ ہر یکے ہمچو شیر نر بودند با پنجاہ سوار در بارگاہ سلطان در آمدند و پسر سلطان معزالدین را از تخت ربودند و بہ پدر رسانیدند و ایتمر سرخہ دنبال پسران جلال الدین آمد در میان راہ تیر زدند و غلطانیدند و پسران ملک الامرا در بہاپور بردند و گردنگاہ داشتند در شہر شغب شد و خواص و عوام و خورد و بزرگ شہر از دروازہ منصرت پسر سلطان معزالدین بیروں آمدند و راہ بہاپور گرفتند و جملہ شہر را سرداری خلجیاں بغایت دشوار نمود کوتوال جمعیت تمام را بواسطہ پسران خود فرو نشاندند و مردم شہر را باز گردانیدہ و بسیارے از ملوک و امرا کہ از اصل ترکان بنودند با سلطان جلال الدین یار شدند و در لشکرگاہ او رفتہ فرود آمدند و جمعیت انبوہ شد و بعد دو روز از ماجرائے مذکور ملک لالہ کہ پدر او را

سلطان معزالدین کشته بود فرستادند بکلوکهری بقتل سلطان معزالدین
چون در قصر کلوکهری رفت سلطان معزالدین را که دمے و نفسے مانده بود در جامه خوابے پیچیده لگدے
چند زده در آب جون روان کرده ملک چهجو مدت سه سال بعد معزالدین بادشاهی کرد که برادرزاده
سلطان بلبن را که وارث ملک بود اقطاع کرده دادند و بجانب کره فرستادند
و مخالفان و موافقان با سلطان جلال الدین بیعت کردند و از بهاپور
سلطان جلال الدین با جمعیت بسیار سوار شد و در قصر معزی در
کلوکهری فرود آمد و آنجا بر تخت بادشاه بنشست و از هراس شهر و از ترس سلاطین
ماضیه در دولتخانه فرود نیامد و بر تخت قدیم بنشست پوشیده نماند که در شهور سنه
ثمان ثمانین و ستمایه سلطان جلال الدین فیروز خلجی در کوشک
کلوکهری بر تخت بادشاهی نشست و مدت سیزده سال عصر جلال الدین
بود و کلوکهری را شهر نو نامزد کرد و حصارے از سنگ در غایت رفعت بنا
کرد امیر خسرو گفته است شعر شها در شهر نو کردی حصارے * که رفت
از کنگر او تا قمر سنگ * و سلطان علاؤالدین برادرزاده و داماد و مربّای
سلطان جلال الدین بود در هفدهم ماه مبارک رمضان سنه خمس و
تسعین و ستمایه سلطان علاؤالدین عم خود سلطان جلال الدین
را شهید کرده بر تخت سلطنت نشست بدانکه از مشایخ عصر علائی سجاده
شیخی که نیابت پیغمبر است علیه الصلوة والسلام بشیخ الاسلام نظام الدین
و شیخ الاسلام علاؤالدین نبیره شیخ فریدالدین و شیخ الاسلام شیخ
رکن الدین نبیره شیخ بهاؤالدین زکریا آراسته بود و جهانے از انفاس
متبرکه ایشان منور مے شد و عالمے دست بیعت ایشان مے گرفت حضرت
شیخ نظام الدین در آں هنگام در غیاث پور بودند و شیخ علاؤالدین
بن شیخ بدرالدین سلیمان بن شیخ فریدالدین در تمامی عصر علائی در
اجودهن متمکن بودند و شیخ رکن الدین بن شیخ صدرالدین بن شیخ

بهاءالدین زکریا در ملتان مستقیم بودند و در همه عهد علائی شیخ رکن الدین
داد طریقت میداد و تکمیل مریدان میکرد و سجادهٔ پدر را منور میداشت و همه
اهالی دیار سنده و ملتان و اوچه و غیرهم باستانهٔ مبارک شیخ رکن الدین
نشسته بودند در کشف و کرامت شیخ رکن الدین کسے را شبهه و شکے نمانده
بود و ماثر آن خاندان بزرگ از وصف بیرون است و شیخ بهاءالدین زکریا
را در میان سالکان و خدا طلبان باز سپید گفتندے اعنی هر که خود را بجناب
او بند بسجده رسید و شیخ صدرالدین باوصاف کمال و تکمیل و سخاوتے
در غایتے افراط داشت و با آن چندان مال که او را از میراث پدر رسیده
و از محصول دیه ها رسیدے از وفور اعطا بیشتر ایام آن بزرگ در قرض گذشتے
در عصر علائی شعراے بودند که بعد از ایشان بلکه پیش از ایشان چشم روزگار
ندیده ولا سیما امیر خسرو که خسرو شاعران سلف و خلف بوده است و در اختراع
معانی و کثرت تصنیفات غریبه نظیر نداشت و مع ذلک الفضل والکمال والفنون
والبلاغ صوفی مستقیم الحال بود و بیشتر عمر او در صیام و قیام و تعبد و تلاوت
گذشته است و از مریدان خاصهٔ حضرت سلطان المشائخ شیخ شیوخ العالم
سید نظام الحق والدین محمد احمد بداونی البخاری الچشتی قدس الله سره
العزیز بود و آنچنان مرید و معتقد من دیگرے را ندیدم و از عشق و محبت نصیبے
تمام داشت و صاحب سماع و وجد و صاحب حال بود و در علم موسیقی کمال
داشت و هرچه نسبت طبع لطیف و موزون کند باریتعالی او را در آن هنر
سرآمد گردانیده بود و وجودے عدیم المثال آفریده و در قرون متاخر از
نوادر اعصار پیدا آورده و دوم شاعرے از شعراے یگانه عصر علائی امیر حسن
سنجری بود او را التفاتے بنظم و نثر بسیار است و در سلاست ترکیب و روانی
سخن آیتے بود و از بس غزلهاے وجدانی در غایت روانی گفتے او را
سعدی هندوستان خطاب شده بود و امیر حسن مذکور باوصاف و

اخلاق مرضیه متصف بود وسالها مرا با امیر خسرو و امیر حسن تو دو یگانگی بوده است و نه ایشان بے صحبت من توانستند بود و نه من توانستمے بے مجالست ایشان گذرانم و از غایت اعتقاد که امیر حسن بحضرت شیخ داشت آنچه در مدت ارادت خود در مجلس شیخ از انفاس متبرکہ شیخ شنیده بود چنین ملفوظ شیخ را جمع کرده است آنرا فوائد الفواد نام نهاده و او دریں ایام دستور صادقان ارادت شده است و امیر حسن را نیز دیوان است صحایف نثر و مثنویات بسیار است و چنان شیریں مجلس وظریف وخوش مزاج و مؤدب و مهذب بود که راحتے و انسے که من از مجالست او مے یافتم در مجالست غیر او نمے یافتم بدانکه مقصود از ایراد مقدمه مذکوره است که دل سلطان علاؤالدین را چه دل توان گفت و او را چه بے باک و بے التفات تصور توانکرد که از هزار دو هزار فرسنگ مسافران وطالباں در آرزو ملاقات حضرت سلطان نظام الدین سلطان المشائخ محبوب الٰہی مے رسیدند و او را هیچ بخاطر نگذشت که بملازمت شیخ الشیوخ محبوب الٰہی آید و یا جناب اقدس علی را نزد خود طلبد و ملاقات کند در و کدام وهم در آمد زیرا که چون امیر خسرو که نادر عالم بود اگر در عهد محمودی و سنجری بودے در اکرم و تبجیل داشتندے سلطان علاؤالدین او را هزار تنکه داده بود و تکریم و تبجیل او بجا نیاورده و هرگز حق احترام و احتشام او محافظت نکرده بود و آنهمه عجایب در عصر او آراسته بود و حق او مکر و استدراج بود سلطان علاؤ الدین را زحمت استسقا شد و در آں زحمت وفات یافت مدت سلطنت بیست سال بود و بعضے گویند که ملک نایب پیش بریده بیں دریده کار سلطان را در حالت غلبه زحمت تمام کرد در شهور سنه خمس عشر وسبعمائة و شب ششم شوال آخر شب سلطان علاؤالدین را از کوشک سیری بیروں آوردند

و در مسجد جمعه در مقبرهٔ او بردند و دفن کردند و درہمیں سال سلطان قطب الدین
پسر سلطان علاؤ الدین بر تخت نشست بعد از قتل ملک نائب که بعد
از سی و پنج روز که از قتل سلطان علاؤ الدین گذشته بود و در شهور سنه
ثمان عشر و سبعمائة و بواسطهٔ آنکه دیوگیر از دست رفته بود بجانب دیوگیر
لشکر کشید و بفتح و ظفر از آں لشکر باز گشت چنانچه سلطان علاؤ الدین
فریفتهٔ ملک نائب شده بود سلطان قطب الدین فریفته و آشفته
خسرو خاں شد و آں پسر او بچه حرامخوار ماہون چتردار و سردار لشکر گردانید
و از آں ماہون مفعول بر خانمان و فرزندان او چه گذشت و از جمله بدیهای
سلطان قطب الدین آں بود که با حضرت شیخ سلطان المشایخ
نظام الدین اولیا که قطب عالم بود از جهت آنکه خضر خاں را
مرید شیخ میدانست با شیخ عداوت بنیاد نهاده و زبان به بد گفتن
شیخ بکشاد و در بند آں شد که بشیخ کلفت رساند و چند بدخواه او
که خود را پیش او نیکوخواه نموده بودند سلطان را در بدخواهی و ایذائے
شیخ باعث مے گشتند و از آنجهت بر افتادن او نزدیک رسیده
بود زبان به بد گفتن شیخ بکشاد و عداوت ظاهر مے کرد و ملوک و وزرا
معارف در سرائے را فرمود که کسے بزیارت شیخ در غیاث پور نرود
و بارها مے گفت که هر که سر شیخ بیارد هزار تنکهٔ زر او را بدهم
و روزے در حظیرهٔ شیخ ضیاء الدین رومی سلطان را با حضرت
شیخ ملاقات شد خدمت شیخ را ملاقات نکرد و سلام شیخ را جواب
نداد و التفات نفرمود بدنیت آنکه با شیخ در اندازد شیخ زاده حسام را که مخالف
شیخ شده بود مقرب درگاه خود ساخت و شیخ الاسلام رکن الدین
را از ملتان طلب کرد القصه سلطان قطب الدین را بعد از چهار سال
خسرو خاں با جمعے اتفاق کرده دربا هزار ستون سر از تن جدا کردند

وتن بے سر سلطان را از بام در صحرا انداختند و خلقے آنرا بدیدند و گوشۂ خریدند
وازجان خود نومید شدند ہر کراکہ کشتنی بود کشتند و در بانار کردند وہم درآں نیم
شب ملک عین الملک ملتانی ملک حمید الدین قریشی و ملک فخرالدین
جونا یعنے سلطان محمد بن تغلق شاہ وغیرہم راطلبیدند و بربالاے بام
ہزار ستون نگاہ داشتند تاروز شود چوں روز شد خسرو خاں وزیر
حبیب خود را بناصر الدین خطاب داد و برادر خود را خان خاناں و
بہرکس خطابے و منصبے تعین فرمود وازہیچ کس ملاحظہ نداشتند مگر او غازی
ملک یعنے تغلق شاہ کہ در دیپال پور بود تغلق شاہ کہ ایں خبر شنید
چوں مار برخود پیچید ازبراے آنکہ بدست سلطان محمد تغلق نزد سلطان
قطب الدین قرب تمام داشت از قبل ولی نعمت خود خون مے خورد ودم
نمے توانست زد و تغلق شاہ لشکر کشیدہ بدہلی آمد و بخسرو خاں
جنگ کرد و خسرو خاں را شکست داد خسرو خاں گریختہ
روز دوم او را گرفتہ آوردند و گردن زدند و مدت چہار ماہ خسرو خاں
سلطنت دہلی داشت وشہور سنہ عشرین وسبعمائۃ سلطان غیاث
الدین تغلق شاہ انار اللہ برہانہ در کوشک سیری جلوس فرمود و
بادشاہی بذات ہمایوں او زیب و زینت گرفت و در شہور سنہ خمس
وعشرین وسبعمائۃ سلطان تغلق شاہ برحمت حق پیوست و سلطان
محمد بن تغلق شاہ کہ ولیعہد او بود بر سریر سلطنت دار الملک تغلق آباد
جلوس فرمود و از بادشاہی او ممالک اسلام آراستہ شدند بدانکہ سلطان
محمد شنید کہ تغلق شاہ از لکھنوتی جریدہ امروز بتغلق آباد مے رسد فرمود.
کہ در سہ کروہے تغلق آباد نزدیک افغان پور کوشکے مختصرے بنا کنند
کہ شب پدر او انجا نزول کند و پگاہ با کوکبہ بادشاہی درآید
تغلق شاہ وقت نماز دیگرے در کوشک نو رسید

وفرود آمد پسر او و اکابر و اشراف استقبال کرده و پابوس مشرف گشتند بمائدهٔ خاص طلبیدند
و طعام خوردند و ملوک و امرا بجهت دست شستن بیرون آمدند صاعقهٔ بلا از آسمان
بر زمین افتاد و سقف خانه بالای تغلق افتاد و با پنج و شش کس دیگر زیر سقف ماندند
و بجوار رحمت حق پیوست و سلطان محمد بر تخت بادشاهی در دهلی جلوس فرمود و مدت
سلطنت سلطان محمد بن تغلق شاه بیست و هفت سال بود و بعد آنکه سلطان محمد
تغلق در لشکر مریض شد مرض او امتداد یافت روزی بکنار آب سنده نزدیک
ٹهٹه رسید سلطان محمد در جوار رحمت حق پیوست در لشکر شور و شغب برخاست یکنوعی
که خلق بایکدیگر درافتند در بیست و چهارم ماه محرم سنه اثنین و خمسین و سبعمایة باجماع خواص
و عوام سلطان العهد و الزمان فیروز شاه سلطان در لشکر بر تخت بادشاهی جلوس فرمود
بدانکه شیخ نصیر الدین محمود و مشایخ و علما و ملوک و امرا و معارف و اکابر و معتبران و سران لشکر جمع
شدند و باستغاثت عام در سرا آمدند و فیروز شاه را گفتند که تو هم ولی عهدی و هم وصی
سلطان محمدی و هم برادرزادهٔ اوی سلطان محمد را پسری نبود و دیگری ازو در جهه
و لشکری چنان نمانده است که قابلیت بادشاهی داشته باشد از برای خدا خلق
درمانده را بفریاد رس و بر تخت جلوس فرما و چندین هزار آدمی و این همه لشکر را از دست
مغل بازخر هر چند فیروز شاه عذرها گفت دست ازو باز نمیداشتند و میگفتند که در
لشکر و تختگاه دهلی لایق سلطنت و شایان بادشاهی جز سلطان فیروز شاه
نیست که اگر امروز بر تخت سلطنت نشیند و مغلان را معلوم شود که او بادشاه نشد فردا
یکی ما را مغلان جهیان سلامت نگذارد و همه را بقتل رسانند بضرورت بر
تخت سلطنت جلوس فرمود و مردم از محنت وا رهیده آسوده شدند
تاریخ وفات سلطان فیروز شاه فوت فیروز است که هفصد
۷۸۹
و هشتاد و نه است و مدت سلطنت اوسی و هفت
سال بود تم بعونه هو العلی العظیم

در آخر کتاب منقول عنہ عبارت ذیل مرقوم بود بنا بر آنکہ احوال سعی خود در نقل این
نسخہ متبرکہ محرر ساختہ در ذیل منقول نیز بتحریر میرسد تا بر ناظران وضوح پذیرد و آن
عبارت اینست باتمام رسید کتاب مستطاب حضرت سید الاولیا بر مطالعہ
فرابندگان این صحیفہ شریفہ مخفی و محتجب نماند کہ در سنہ یکہزار و یکصد و پنجاہ ہجری
نبوی صلی اللہ علیہ وسلم و سنہ بیستم جلوس محمد شاہ بادشاہ سید عبد اللہ جیو را
نسخہ بخط قدیم بسیار دیرینہ و کہنہ مرقومہ سید محمد حسن بن سید فضل اللہ کہ یکے
از اجداد ایشان اند و بدین طریق با ایشان میرسد سید عبد اللہ بن سید خیر اللہ
بن سید نعمت اللہ بن سید محمود بن سید عبد السمیع بن سید حسن بن سید
فضل اللہ بن مولانا سید دولت بن مخدوم سید احمد بن مولانا سید عبد الرشید
بن مولانا سید کمال الدین بن مولانا خواجہ عزیز الملۃ والدین بن خواجہ سید
ابابکر کہ بلا واسطہ ہمشیرہ زادہ حقیقی حضرت سلطان المشائخ سید نظام الحق
والشرع والدین محمد احمد بداونی قدس اللہ سرہ العزیز اند بن سید عبد اللہ
بن مولانا سید عبد الرحمن بن مولانا سید موسی بخاری بن مولانا سید عبد اللہ
بخاری بن سید حسن بن سید علی بن سید احمد بن سید ابی عبد اللہ بن
سید علی اصغر بن سید جعفر بن امام علی ہادی نقی بن امام محمد الجواد بن
امام علی موسی رضا بن امام موسی کاظم بن امام جعفر صادق بن امام محمد باقر
بن امام زین العابدین بن امام المغارب والمشارق حضرت امام حسین
شاہ شہیدان بن امام الارض والسما حضرت امیر المومنین اسد اللہ الغالب
علی ابن ابیطالب کرم اللہ وجہہ علیہم السلام بجہتے از کتاب خانہ گم شدہ بود
بعد از مدتے بسیار بحسب اتفاق از بازار بدست آمد تیمناً و تبرکاً بخواہش تمام
بے تکلم و کلام بہر وجہ کہ کتابدار خواست یعنے کتاب فروش بہر قیمت کہ داد گرفتند
چون در دریافت الفاظ احتیاج بسوے تامل و تفکر بسیار مے افتاد خواستند
کہ نسخہ دیگر بخط واضح نویسانند شیخ نور محمد کہ پارہ از محاورہ پارسی نظم و نثر

آشنا و قدرے تحصیل علم صرف و نحو ہم کردہ و خط نستعلیق خوانا و روشن داشتند
کمر ہمت بربستند کہ نقل ایں نسخہ بخط جلی نمایند و شروع کردند ایں ہیچ کم از ہیچ کفش
بردار درویشان و عالماں بلکہ خاک کفش ایشاں مسمی بحبیب اللہ تمنائے آں داشت
کہ حق تعالیٰ از کرم و فضل خویش مرا ہم مالک عاریتیے مالک ایں نسخہ شریفہ گرداند بارے نسخہ
پر غلطی و بد خطی از بازار بدست آمد روزے با سید عبداللہ جیو اتفاق صحبت افتاد
سخن بریں قرار گرفت کہ مذاکرہ ایں کتاب مستطاب بجہت تصحیح و مقابلہ نمائیم در ماہ
مبارک رمضان المبارک سنہ مذکور آغاز مقابلہ شد اجتماع نہ نسخہ مختلفۃ الملک گردید
و ہمہ نسخہ ہا غیر صحیح ہم در عبارت عربی و ہم در عبارت فارسی علی الخصوص اشعار عربی کہ
کثر جا مصنف آوردہ و احادیث کہ بتقریب نقل کردہ ایں ضعیف قلیل البضاعت
بقدر طاقت و قوت خود ہمہ نسخہ ہا را نظر کردہ و دیدہ دو نسخہ صحیح و درست نمودہ در مدت
یک نسخہ میاں سید عبداللہ و دیگر نسخہ خود درست کردہ و ایں یادگاریست از اضعف
عباد اللہ الصمد نور محمد بندہ از بندگان بے کینہ و کمینہ از کمینگان سلسلۂ عالیہ
نقشبندیہ رحمہ اللہ و عفاہ بطفیلہم و کرمہم ۵

تمام شد کتاب مستطاب حضرت سیر الاولیاء فی محبت حق جل و علی تصنیف میر خورد
خلیفہ حضرت سلطان المشائخ محبوب الٰہی نظام الحق والشرع والملۃ والدین
سید محمد احمد بداؤنی البخاری الچشتی قدس اللہ سرہ العزیز بتاریخ ہفدہم شہر شعبان
المعظم موافق سنہ چہل و ششم جلوس شاہ عالم بادشاہ خلد اللہ ملکہ و سلطانہ
مطابق سنہ یکہزار و دو صد و ہیجدہ ہجری قدسی جناب حضرت رسالت پناہ
صلی اللہ علیہ وسلم و علی آلہ الاطہار و اصحاب الکبار و اولیائہ الابرار و الاخیار النامدار
بخط بے ربط ناکارہ نمط خاکپائے اولیائے چشت اہل بہشت رضوان اللہ تعالیٰ
علیہم اجمعین و تراب الاقدام پیران سلسلۂ عالیہ قادریہ علیہم السلام خصوصاً عاشقان
و محبوبان خدائے کریم رحیم سلسلۂ مکرم معظم حضرت مولانا و سیدنا و سندنا و ہادینا و
معیننا و ناصرنا حضرت شیخ الشیوخ فخر العاشقین سراج الکاملین سرور المکملین

زبدۃ الواصلین حضرت مولانا فخر الملۃ والشرع والدین نظامی چشتی و قادری و سہروردی و نقشبندی و جملہ شعبہ ہائے ہر چہار خاندان عظیم الشان دست بیعت بخلایق ہفت اقلیم دادہ مسند فیض رسانی و کامروائی مشائخین کبار را زینت آرائے مے فرمودند و خلفائے کرام و یاران عظام جناب مقدس حضرت فخر العالم مولانا محمد فخر الدین رضی اللہ تعالیٰ عنہ در اطراف و اکناف عالم فیض بخشی ہمگی طرق مے فرمایند و محرر ایں کتاب مستطاب مسمیٰ شیخ بدر الاسلام یکے از کمترین غلامان جناب معلی القاب فخری نظامی است سمت تسطیر و رقم تسوید و تحریر پذیرفت بموجب فرمایش برادر دینی و طریقتی کہ بصلاح و تقوے و ذکر قلبی آراستہ و پیراستہ اند مسمے بمیان جان محمد کہ از یاران حضرت شاہ علی حکیم صاحب علیہ الرحمۃ والرضوان بن حضرت صاحب زادہ عالم مرشد زادہ سلسلتے شاہ حامد صاحب خلف الصدق حضرت شیخ الشیوخ حضرت شاہ کلیم اللہ صاحب کہ پیران پیر حضرت مولانا فخر صاحب محب نبی ہستند علیہم الرحمۃ والرضوان بکمال خوبیہائے دینی و دنیوی از راقم سطور اخلاص اخوت دینی دارند سلمہ اللہ تعالیٰ والمستعان رجا از ناظران ایں صحیفہ شریفہ آنکہ اگرچہ نسخہ منقول عنہ بموجب سعی محررش بکمال صحت است و ایں عاصی نیز بقدر وسع امکان در صحیح نویسی کوشیدہ و جائیکہ در اصل نسخہ سقمے بود در نقلش ناچار بر نہیم بعض جابپا از حد ادب بیروں نہادہ بدرستی ارقام پرداختہ اما بمقتضائے اینکہ ہیچ نفس بشر خالی از خطا نبود البتہ سہو و خطا بظہور آمدہ باشند ناقلان و ناظران بریں کلام بزرگاں کہ الانسان مرکب من الخطاء والنسیان نظر فرمودہ طرف سہو نگاہ نفرمایند و بذیل عفو و کرم بپوشند و باصلاح کوشند والسلام والاکرام

قاریا بر من بکن قہر و عتاب ✦ گر خطائے رفتہ باشد در کتاب ✦
آں خطائے رفتہ را تصحیح کن ✦ از کرم واللہ اعلم بالصواب ✦

الحمد للہ رب العالمین والصلوٰۃ والسلام علی خیر خلقہ محمد والہ واصحابہ اجمعین و اولیائہ المکرمین برحمتک یا ارحم الراحمین الٰہی بحرمت حضرات پیران چشت و قادریہ

سلسلۂ مولانا فخر صاحب علیہم الرحمۃ این کمترین مریدان فخر صاحبؒ عاقبت برسلامتی ایمان بخیر گردان آمین آمین یارب العالمین ٭ ٭ ٭ ٭ ٭ ٭ ٭ ٭